Mitologia occidentală

Joseph Campb

Măștile Zeului – vol. III

Joseph Campbell

Măştile Zeului

Volumul 3

Mitologia occidentală

Traducere din limba engleză de

Cezar Petrilă

EDITURA TREI

Despre Operele Complete

ale lui Joseph Campbell

La moartea sa, în 1987, Joseph Campbell a lăsat un volum impresionant de opere publicate, care explorau pasiunea sa de-o viață: complexul de mituri şi simboluri universale pe care le numea „singura mare poveste" a omenirii. Însă a lăsat în urmă şi un număr mare de opere nepublicate: articole netipărite, notițe, scrisori şi jurnale, precum şi prelegeri înregistrate audio sau pe casete video.

Fundația Joseph Campbell (JCF) – înființată în 1990 pentru a conserva, proteja şi transmite mai departe opera lui Campbell – s-a dedicat creării unei arhive digitale a lucrărilor şi înregistrărilor sale, precum şi publicării Operelor Complete ale lui Joseph Campbell.

Operele complete ale lui Joseph Campbell

Robert Walter, editor executiv

David Kudler, editor administrativ

Prefaţa editorului la Operele Complete ale lui Joseph Campbell

Suntem încântaţi să vă putem oferi, după mai mult de cincizeci de ani, prima nouă ediţie a celei de-a treia părţi din seria Măştile Zeului a lui Joseph Campbell, care alături de Eroul cu o mie de chipuri[1] şi opera, din păcate neterminată, Historical Atlas of World Mythology rămân cele mai importante şi mai durabile scrieri ale sale.

Campbell a definit foarte bine mitul drept „religia altora” (Pathways to Bliss, p. 21). În cea mai mare parte a operei sale de dinaintea acestui volum, el se concentrase fie pe vasta imagine de ansamblu asupra impulsului mitic uman (aşa cum a procedat în Eroul cu o mie de chipuri), fie pe tradiţiile unor culturi din afara moştenirii sale europene. În

[1] Joseph Campbell, Eroul cu o mie de chipuri, traducere de Gabriela Deniz şi Mihai Mănescu, Herald, Bucureşti, 2021 (N.t.).

Mitologia occidentală şi, mai târziu, în ultima lucrare a seriei, Mitologia creativă, Campbell şi-a concentrat analiza comparativă a mitologiei mai întâi asupra tradițiilor care au dat naştere propriei culturi – asupra zoroastrismului – şi a marilor religii monoteiste abrahamice, iudaismul, creştinismul şi islamul.

Era foarte conştient de această schimbare. Făcuse parte din scopul său inițial în scrierea seriei – de a discuta cât mai obiectiv şi mai echilibrat posibil diversele „dialecte" ale mitului umanității.

Lucrarea Măştile Zeului a apărut în urma experiențelor lui Campbell din timpul anului său sabatic petrecut în India şi în Asia de Est (consemnate în jurnalele sale, Asian Journals). Pe măsură ce călătorea în regiunile despre care le vorbise altora, a fost frapat de cât de diferit era să experimenteze tărâmurile mitice în persoană şi mai ales de cât de puțin înțelegeau oaspeții sosiți din Occident – inclusiv experți bine pregătiți şi diplomați – culturile țărilor vizitate.

În timp ce se afla în Japonia, meditând la propria carieră, Campbell şi-a dat seama că, deşi munca lui se concentra asupra modului cum miturile umanității se nasc din surse universale, era esențial să analizeze maniera în care mitologiile şi culturile variau de-a lungul timpului şi continentelor. A început să planifice o operă într-un singur volum, căruia i-a dat titlul provizoriu The Basic Mythologies of Mankind. Iată manifestul pe care singur şi l-a fixat:

Încă de la început, trebuie să urmăresc motivele în mod obiectiv şi istoric. De asemenea, trebuie să înregistrez interpretările în mod obiectiv şi istoric, în baza textelor contemporane.

Ca un occidental contemporan care se confruntă cu probleme psihologice occidentale şi contemporane, trebuie să recunosc şi chiar să celebrez (în maniera lui Oswald Spengler) relativitatea perspectivei mele istorice faţă de propria nevroză (formula Rorschach).

Recunoaşterea unităţii reale a culturii umane (răspândirea şi paralelismul miturilor) şi relativitatea moravurilor oricărei regiuni faţă de circumstanţele geografice şi istorice (Bastian, Sumner, Childe) sunt o adevărată piatră de hotar istorică. A sosit vremea pentru o istorie globală, mai degrabă decât provincială, a imaginilor gândirii.

Obiectivul moral al cărţii este să găsească pentru Omul Occidental (mai exact, occidentalul postcreştin) sugestii pentru promovarea conţinutului său psihologic prin transformarea simbolurilor inconştiente în simboluri conştiente, confruntarea acestora cu termenii acceptaţi în mod conştient din prezent şi dialogul criticii reciproce. Însă acesta este scopul minor, subordonat strict punctului 3.

Să nu faci salturi transculturale mari şi, nici măcar în cadrul aceleiaşi culturi, nu încerca să armonizezi ceea ce nici înşişi filosofii culturii respective nu au reuşit să

armonizeze. Rămâi la perspectiva istorică şi totul va ieşi la suprafaţă.[2]

Această operă, care i-a ocupat timpul lui Campbell de la întoarcerea sa acasă, în 1955, până în 1969, a fost intitulată Măştile Zeului şi a crescut de la unu la patru volume: Mitologia primitivă, Mitologia orientală, Mitologia occidentală şi Mitologia creativă.

Când am început pregătirea actualei ediţii a Măştilor Zeului, în 2014, ne-am gândit care dintre părţile acestei minunate serii trebuie să fie actualizate pentru secolul XXI, ceea ce presupunea adăugarea de imagini şi note acolo unde puteau fi utile, standardizarea ortografierii cuvintelor din alte limbi decât cea engleză şi actualizarea anumitor citate, dar mai ales a unor informaţii ştiinţifice depăşite. Astfel că ne-a luat foarte mult timp să pregătim primul titlu al seriei, Mitologia primitivă, ce includea multe informaţii perimate, prin consens general ştiinţific, de când reuşise Campbell ultima dată să le actualizeze, în 1969. Apoi, deşi este al doilea titlu al seriei, Mitologia orientală a fost primul apărut în format electronic, urmat de ultimele două volume.

Din fericire, ediţia nouă, tipărită, a seriei avansează lin şi în ordinea adecvată. Am dori să le mulţumim partenerilor noştri editoriali de la New World Library, în special lui Kristen Cashman şi Jason Gardner, pentru că au luat

---

[2] Joseph Campbell, Asian Journals: India and Japan, New World Library, f.l, p. 471.

versiunea noastră electronică şi au prelucrat-o astfel încât să apară această ediție frumoasă, pe hârtie; precum şi lui Arthur Morey şi oamenilor minunați de la Brilliance Audio, care au creat audiobookul. Există multe moduri de a citi o carte; sperăm şi credem că aceasta vă va aduce informații interesante şi vă va captiva.

Pentru informații despre Joseph Campbell, Fundația Joseph Campbell şi proiectele noastre, vă rugăm să accesați website-ul JFC (www.jcf.org). Avem o colecție în continuă creştere de resurse pentru studenții de la Mitologie comparată, inclusiv liste de cărți scrise de Campbell şi alții, forumuri de dezbatere şi eseuri ale unor artişti, gânditori şi specialişti din mediul academic care se ocupă de orice subiect legat de mitologie.

David Kudler

Mill Valley, California

19 iunie 2021

La încheierea seriei

***Măş**tile Zeului*

Analizând retrospectiv cei doisprezece ani minunați dedicați acestui proiect nespus de satisfăcător, constat că, pentru mine, principalul rezultat a fost că mi-a confirmat o ipoteză pe care de multă vreme o întrețineam conştiincios – şi anume a unității rasei umane, nu doar în biologia sa, ci şi în istoria ei spirituală, care s-a desfăşurat pretutindeni ca o unică simfonie, cu teme anunțate, dezvoltate, amplificate, apoi inversate, distorsionate, reafirmate şi care astăzi, într-un maiestuos fortissimo al tuturor secțiunilor răsunând laolaltă, avansează irezistibil către un adevărat apogeu, din care va apărea următoarea mişcare importantă. Şi nu văd niciun motiv pentru care ar putea cineva să presupună că, în viitor, aceleaşi fraze melodice care deja s-au auzit nu vor mai suna cu aceeaşi forță – în noi relații, e adevărat, totuşi aceleaşi. Toate sunt consemnate aici, în aceste volume, cu multe chei de interpretare, în plus, sugerând moduri în care ar putea fi folosite de oameni raționali în scopuri raționale – sau de poeți în scopuri poetice – ori de nebuni, întru absurd şi dezastru. Pentru că, aşa cum scria James Joyce în Finnegans Wake, „absolut imposibile cum sunt toate aceste evenimente, ele sunt la fel de probabile ca acelea care se poate să fi avut loc, precum oricare altele care nu s-au materializat niciodată sunt susceptibile să fie”.

Joseph Campbell

New York City

Ziua de Crăciun, 1968

Partea întâi

Epoca zeiței

Introducere

Mit şi ritual

Orient şi Occident

Zona geografică de separație dintre miturile şi ritualurile orientale şi occidentale este platoul Iranului. Spre est se găsesc cele două provincii bogate în spiritualitate, India şi Orientul Îndepărtat; spre vest, Europa şi Levantul.

Peste tot în Orient predomină ideea că temeiul suprem al ființei transcende gândirea, imaginea şi definirea. Şi că nu poate fi caracterizat. Prin urmare problema nu poate fi rezolvată susținând că Dumnezeu, Omul sau Natura sunt buni, drepți, milostivi sau benigni. La fel de bine – sau poate nu –, s-ar putea afirma că sunt nefaşti, nedrepți, nemiloşi sau răi. Toate aceste predicații antropomorfe ecranează sau maschează adevărata enigmă, care depăşeşte orice abordare rațională; şi totuşi, conform acestui punct de vedere, tocmai acea enigmă este fundamentul suprem al existenței fiecăruia dintre noi – şi al tuturor lucrurilor.

Prin urmare scopul suprem al mitologiei orientale nu este acela de a stabili concretețea vreuneia dintre divinitățile sale sau a riturilor asociate, ci de a reda prin intermediul acestora o experiență transcendentală: identitatea cu acea Ființă a ființelor, deopotrivă imanentă şi transcendentă; cu toate acestea nu se poate spune nici că este, nici că nu este. Rugăciunile şi cântările, statuile, templele, zeii, înțelepții, definițiile şi cosmologiile nu sunt decât luntri către un țărm al experienței ce depăşeşte categoriile de gândire, care trebuie abandonat, odată atins; căci, după cum afirmă Kena Upanișad indiană: „A şti nu înseamnă a şti, a nu şti înseamnă a şti”[3]; şi Tao Te Ching chineză: „Cel care ştie nu vorbeşte”[4].

„Tu eşti acesta”, declară înțeleptul vedic;[5] iar cel japonez: „Este adevăratul tău sine”[6].

„O, tu”, afirmă un text budist fundamental, „care ai plecat, care ai plecat, care ai plecat pe malul celălalt, care ai debarcat pe malul celălalt: Ce iluminare! Bucură-te!”[7]

---

[3] Kena Upanișad 2.3.

[4] Tao Te Ching, 56 [trad. rom.: Lao Zi, Cartea despre Dao şi Putere (Dao De Jing), completată cu pasaje ilustrative din Zhuang Zi, introducere, traducere din chineza veche şi note de Dinu Luca, Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 249].

[5] Chāndogya-Upanṣad 6.8.7.

[6] Mumon, The Gateless Gate, traducere de Nyogen Senzaki şi Paul Reps, Zen Flesh, Zen Bones, A Doubleday Anchor Book, New York, 1961, p. 109.

În schimb, în sferele occidentale ale gândirii şi metaforei mitologice, fie în Europa, fie în Levant, temeiul fiinţei este, în general, întruchipat într-un Creator, a cărui creaţie este Omul, iar cei doi nu sunt la fel; astfel încât aici funcţia mitului şi a ritualului nu poate fi aceea de a cataliza o experienţă de identitate inefabilă. Conform acestei interpretări, numai omul, întors spre el însuşi, este capabil să experimenteze doar propriul suflet de creatură, care poate fi sau nu înrudit în mod corespunzător cu Creatorul său. Prin urmare funcţia superioară a mitului şi ritualului occidental este aceea de a stabili mijloace de legătură – între Dumnezeu şi Om şi între Om şi Dumnezeu. În plus, astfel de mijloace sunt furnizate de instituţii ale căror reguli nu pot fi învăţate prin cercetarea naturii, fie ea internă sau externă. Dezvăluite supranatural, acestea au venit de la însuşi Dumnezeu, după cum spune mitul fiecărei instituţii; şi sunt administrate de clerul ei, în spiritul mitului.

Totuşi anumite situaţii complicate exclusiv occidentale apar din faptul că, acolo unde se confruntă doi termeni decisivi atât de contradictorii precum Dumnezeu şi Omul, individul nu-şi poate declara deplina loialitate faţă de amândoi. Pe de o parte, ca şi în Cartea lui Iov, el poate renunţa la judecata sa omenească în faţa a ceea ce el consideră a fi măreţia lui Dumnezeu: „Iată, sunt un nemernic; ce să-ţi răspund?”[8]

---

[7] Prajñāpāramiā-hṛdāya Sūtra.

[8] Iov 40.4 [traducerea în româneşte a textelor biblice a fost preluată, uneori cu mici modificări, din Biblia sau Sfânta Scriptură, versiune diortosită după Septuaginta, redactată, adnotată şi tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului şi Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crişanei şi Maramureşului, Renaşterea, Cluj-Napoca, 2009].

Sau, pe de altă parte, la fel ca grecii, poate să rămână de partea valorilor sale umane şi să judece, potrivit acestora, caracterul zeilor săi. Primul tip de evlavie îl numim „religios” şi îl recunoaştem în toate tradițiile Levantului: zoroastrism, iudaism, creştinism şi islam. Pe celălalt îl numim, în sensul cel mai larg, „umanist” şi îl recunoaştem în mitologiile native ale Europei: greacă, romană, celtică şi germanică.

În general, istoria recentă a mitologiei occidentale poate fi descrisă în termenii interacțiunii grandioase a celor două pietăți contrare; mai precis, un val violent de schimbări, de la est la vest, de la vest la est, de la est la vest şi din nou de la vest la est, începând cu prima ofensivă serioasă a Persiei împotriva Greciei în 490 î.Hr. Cucerirea Levantului de către Alexandru cel Mare a stăvilit „valul” levantin şi a fost urmată de victoriile Romei. Cu toate acestea chiar şi în cea mai timpurie perioadă romană, un contracurent al mitologiilor levantine începuse să se facă simțit, îndreptându-se spre vest. În timpul războaielor punice, în 204 î.Hr., cultul frigienei Magna Mater a fost introdus în oraş cu toată solemnitatea. Stoicismul avea şi o nuanță oriental-levantină, iar la apogeul puterii Romei, în perioada Antoninilor, cultul sincretic persan al lui Mithra a devenit principala religie a Imperiului. A urmat creştinismul, după care s-a prăbuşit partea europeană a Imperiului, iar Bizanțul levantin şi-a asumat atât numele, cât şi rolul de Noua sau A Doua Romă. Apoi revelația lui Mahomed s-a revărsat asupra lumii în 622 d.Hr., iar pe tot parcursul mileniului următor a promis să devină religia supremă a umanității – până când, din nou, cursul istoriei s-a schimbat. Căci, aşa cum Persia fusese oprită la Maraton (490 î.Hr.), la fel s-a întâmplat şi cu islamul la Poitiers (732 d.Hr.); iar de atunci, chemarea tulburătoare a muezinului la rugăciunea venită din pustii s-

a auzit tot mai slab an de an. Mai mult, chiar în interiorul Europei creştinate, autoritatea absolută a Bisericii unice a fost dizolvată prin revenirea irezistibilă a principiilor europene originale ale judecății individuale şi importanței omului rațional. Au urmat Reforma, Renaşterea, Iluminismul şi Epoca actuală a Ştiinței, culminând, de acum încolo, cu izbânda spirituală a Europei asupra lumii – deşi următorul val levantin deja se înalță la orizont.

O mare parte din complexitatea şi vitalitatea moştenirii occidentale trebuie atribuită pretențiilor contradictorii – ambele acceptate – ale susținătorilor a ceea ce este oferit drept Cuvânt al lui Dumnezeu, pe de o parte, şi ale individului rațional, pe de altă parte. Nicio astfel de contradicție nu a tulburat vreodată în mod serios mentalitatea orientală la est de Iran, unde vechea cosmologie hieratică, din Epoca Bronzului, a eonilor ce se întorc mereu – statici şi totuşi veşnic în rotație, în cicluri de o impersonalitate matematică, din eternitate în eternitate – există până în ziua de azi ca ultimul cuvânt despre univers şi locul omului în el. Conform acestei viziuni, totul, deşi în aparentă frământare, este armonie la bază, ca manifestare a misterului ființei ce susține totul şi impregnează totul, care transcende gândirea, imaginația şi definiția; adică transcende cercetarea ştiințifică. Asemenea unei bijuterii care îşi îndreaptă mereu fațetele spre lumină, aparent schimbătoare, dar, de fapt, aceeaşi, această viziune a cosmosului din Epoca Bronzului, încă prezentă în Orient, redă o lume fixă cu îndatoriri, roluri şi posibilități fixe: nu un proces, ci o stare; iar individul, fie el om sau zeu, nu este decât strălucire între fațete. Voința şi mintea nu sunt concepute, nici măcar intuite, ca o forță creatoare. Iar când occidentalul le expune, înțeleptul răsăritean se uită pur şi

simplu confuz, dar cu sentimentul reconfortant că vede doar lucrările unui demon a cărui viață va fi cu siguranță scurtă, percepându-se între timp pe sine ca fiind înrădăcinat ferm în tot ceea ce este etern adevărat în om, în societate, în univers şi în secretul suprem al ființei. Toate acestea le ştie, sau cel puțin crede că le ştie, din străvechiul tezaur de înțelepciune pe care şi el, şi noi l-am moştenit din Epoca Bronzului.

Căci la un nivel al trecutului mai profund decât cel al mişcării de du-te-vino a Persiei, Greciei, Romei, Bizanțului, Islamului şi, mai târziu, a Europei, moştenirea Epocii Bronzului a furnizat multe dintre motivele esențiale ale gândirii mitologice, atât occidentale, cât şi răsăritene. Mai mult, originea acestei moşteniri nu se află nici în India, aşa cum încă mai cred mulți, nici în China, ci în Orientul Apropiat, în Levant, unde recentele săpături arheologice au descoperit un fond preliminar datând din jurul anului 7500 î.Hr. În vremea aceea, în văile montane înalte şi protejate din Asia Mică, Siria, nordul Irakului şi Iranului s-au perfecționat tehnicile agricole şi de creştere a vitelor, ceea ce a produs o mutație decisivă atât în caracterul existenței umane, cât şi în privința potențialului ei de dezvoltare. Dacă înainte omenirea dusese doar o existență precară prin adunarea hranei (obținută din vânătoare şi culegerea produselor vegetale), acum oamenii au devenit adevărați cultivatori ai pământului. Au apărut sate capabile să se întrețină singure, iar numărul lor, în continuă creştere, s-a răspândit pe suprafețe întinse spre est şi spre vest, ajungând simultan la ambele oceane, în jurul anului 2500 î.Hr. Între timp, în zona de origine dezvoltată, Orientul Apropiat nuclear, s-a produs cea de-a doua mutație decisivă, pe la 3500 î.Hr., când în zona riverană a

Mesopotamiei s-au inventat artele fundamentale ale tuturor marilor civilizații: scrierea, matematica, arhitectura monumentală, observarea științifică sistematică (a cerului), închinarea în temple și, mai presus de orice, arta regală a guvernării. Cunoașterea și aplicarea tuturor acestor lucruri au ajuns în Egipt odată cu primii faraoni ai dinastiei I, cca 2850 î.Hr.; în Creta și Valea Indului, cca 2500 î.Hr.; în China, cca 1500 î.Hr., iar în cca 1000-500 î.Hr. a trecut în Mexic și Peru.

Acum, în etapa satului neolitic a acestei dezvoltări și răspândiri, figura centrală a întregii mitologii și a cultului a fost generoasa zeiță Pământ, ca mamă și susținătoare a vieții și primitoare a morților în vederea renașterii ulterioare. În cea mai timpurie perioadă a cultului ei (probabil cca 7500-3500 î.Hr. în Levant), o astfel de zeiță-mamă ar fi putut fi considerată doar patroana locală a fertilității, așa cum presupun numeroși antropologi. Cu toate acestea, chiar și în templele celei mai vechi dintre marile civilizații (Sumer, cca 3500-2350 î.Hr.), Marea Zeiță a cultului suprem a fost cu siguranță mult mai mult decât atât. Ea era deja, așa cum este și acum în Orient, un simbol metafizic: personificarea supremă a puterii Spațiului, Timpului și Materiei, în cadrul căreia toate ființele se nasc și mor: substanța trupurilor lor, făuritoarea vieții și gândurilor lor și primitoarea morților lor. Și tot ce avea formă sau nume – inclusiv Dumnezeu personificat ca fiind bun sau rău, milostiv sau mânios – era copilul ei, în pântecul ei. (Vezi infra, pp. 497 și 498, Figurile 31 și 32.)

Spre sfârșitul Epocii Bronzului și, mai intens, în zorii Epocii Fierului (cca 1250 î.Hr. în Levant), cosmologiile și mitologiile antice ale zeiței-mamă au fost radical transformate,

reinterpretate şi în mare măsură chiar suprimate de războinicii triburilor patriarhale invadatoare, apăruţi pe neaşteptate, ale căror tradiţii s-au păstrat până la noi în principal în Vechiul şi Noul Testament şi în miturile Greciei. Locurile de origine ale valurilor de războinici insurgenţi au fost două vaste matrice geografice: pentru semiţi, deşerturile siro-arabe, unde, ca nomazi, au păstorit oi şi capre, iar mai târziu au domesticit cămila; iar pentru ramurile eleno-ariene, câmpiile întinse ale Europei şi cele din sudul Rusiei, unde îşi mânaseră turmele de vite, iar la începuturi domesticiseră calul.

În următoarele capitole vom fi încântaţi să scoatem în evidenţă, mai întâi, omniprezenţa zeiţei, chiar şi în miturile în care se presupune că ea nu joacă niciun rol sau chiar că nu există (Capitolul 1); apoi vom arunca o privire asupra perioadei în care a fost dominantă (Capitolul 2); după care (Capitolele 3-9) parcurgem sistematic valea împânzită de numeroasele temple ale viziunilor evlavioase ale celor mai creative popoare ale lumii occidentale.

Capitolul 1

Mireasa şarpelui

I. Zeiţa-mamă Eva

Oricine e familiarizat cu mitologiile zeiței din lumile primitive, antice şi orientale va recunoaşte omologii pe fiecare pagină a Bibliei, deşi transformate pentru a oferi un raționament contrar credințelor mai vechi. De exemplu, în scena cu Eva aflată lângă copac nu se spune nimic care să indice că şarpele care i-a apărut şi i-a vorbit era o zeitate în sine, venerată în Levant cu cel puțin şapte mii de ani înainte de compunerea Cărții Genezei. La Luvru există o vază din steatit verde – inscripționată în jurul anului 2025 î.Hr. de regele Gudea din Lagaş – dedicată unei manifestări sumeriene târzii a consortului zeiței, denumit Ningišzida, „Stăpânul Arborelui Adevărului". Două vipere care se împerechează, încolăcite de-a lungul unui toiag asemenea caduceului zeului grec al cunoaşterii mistice şi al renaşterii, Hermes, sunt înfățişate prin două uşi ce se deschid, trase de doi dragoni înaripați cunoscuți sub numele de grifoni (Figura 1).[9]

Minunata abilitate a şarpelui de a-şi lepăda pielea şi de a întineri în felul acesta i-a atras peste tot în lume faima de stăpân al misterului renaşterii – în care luna, în creştere şi în scădere, lepădându-şi astfel umbra, care-i creşte apoi la loc, este semnul ceresc. Luna e stăpâna şi măsura ritmului creator al vieții pântecului şi, prin urmare, al timpului, prin care ființele vin şi trec: stăpâna misterului naşterii şi al morții – care nu sunt decât aspecte ale unei stări existențiale. Luna guvernează mareele şi roua care cade noaptea pentru a împrospăta iarba pe care pasc vitele. Dar

[9] William Hayes Ward, The Seal Cylinders of Western Asia, The Carnegie Institution of Washington, Washington, DC, 1910, p. 129, apud Léon Heuzey, Catalogue des antiquités chaldéennes, Imprimeries réunies, Paris, 1902, p. 281, fig. 125.

şi şarpele e un stăpân al apelor. Sălăşluieşte în pământ, printre rădăcinile copacilor, frecventează izvoarele, mlaştinile şi cursurile de apă, se deplasează cu o mişcare unduitoare, ca a valurilor; sau urcă printre ramuri ca o liană, atârnând de ele ca un fel de fruct al morţii. Instantaneu se produce şi sugestia falică şi, ca animal devorator, duce cu gândul şi la organul feminin; astfel încât e exprimată o imagine dual ă, care acţionează implicit şi asupra sentimentelor. De asemenea, asocierea dublă a focului şi a apei este legată de fulgerul muşcăturii sale, de săgeata bifurcată a limbii lui active şi de arderea letală a veninului său. Când este imaginat muşcându-şi coada, ca uroborosul mitologic, sugerează apele care în toate cosmologiile arhaice înconjoară – dar şi se întind pe dedesubt, impregnând – insula circulară plutitoare a Pământului.

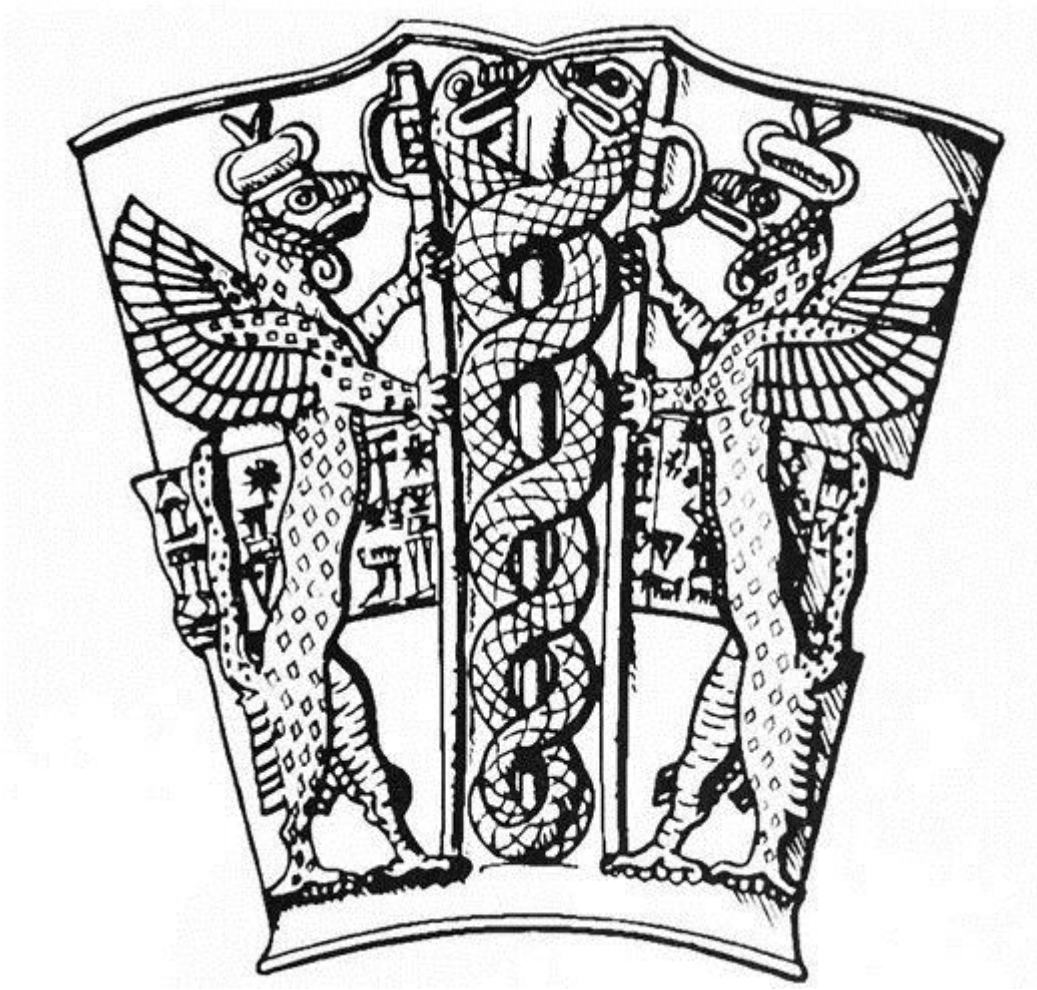

Figura 1. St**ă**pânul **ş**arpe

Figura 2, de pe un vas pictat elamit din perioada sasanidă târzie (226-641 d.Hr.), îl înfățişează din nou pe străvechiul

paznic al Arborelui Lumii, pe al cărui trunchi e înfăşurat.[10] Sub această formă, aspectul periculos, amenințător al prezenței sale este evident. Totuşi, la fel ca şarpele din Grădina Edenului, Ningišzida este în general binevoitor față de cei care, cu respectul cuvenit, se apropie de binecuvântarea altarului său. Figura 3, de pe un vechi sigiliu akkadian din cca 2350-2150 î.Hr., înfățişează zeitatea sub formă umană, aşezată pe tron, cu însemnul caduceului în spate, iar în față având un altar de foc.[11] Un devot este condus la el de o divinitate încoronată, purtătorul sigiliului, urmat de un personaj care ține în mână o căldare şi are atârnat de cap un şarpe, un slujitor al zeului întronat corespunzător paznicilor grifoni de pe vasul lui Gudea. Luna, izvorul apelor vieții, este suspendată deasupra cupei ridicate de mâna zeului, din care trebuie să bea acum inițiatul adus dinaintea sa.

---

[10] Stephen Herbert Langdon, Semitic Mythology, The Mythology of All Races, vol. V, Marshall Jones Company, Boston, 1931, p. 177, apud J. de Morgan, Délégation en Perse. Mémoires, vol. XII, E. Leroux, Paris, 1911, p. 173, fig. 288.

[11] Henri Frankfort, „Sargonid Seals”, Iraq, vol. I, partea I, 1934, p. 11, fig. 2.

Figura 2. Arborele Lumii

Figura 3. Stăpânul şarpe aşezat pe tron

Aici este evidentă asocierea dintre stăpânul şarpe, cupa nemuririi şi lună; de asemenea, un motiv comun tuturor mitologiilor antice, şi anume apariția multiplă a unui zeu simultan în ipostaze superioare şi în ipostaze inferioare. Deoarece paznicul porții, care îi acceptă sau îi exclude pe aspiranți, este manifestarea diminuată a puterii divinității înseşi. Este ipostaza experimentată mai întâi de oricine se apropie de zeu; sau, altfel spus, ipostaza de punere la încercare a zeului. Mai mult decât atât, zeul – şi, de asemenea, ipostaza lui de punere la încercare – poate apărea sub oricare dintre forme sau sub mai multe forme simultan: antropomorfe, teriomorfe, vegetale, cereşti sau

elementare; ca şi în acest caz: omul, şarpele, copacul, luna şi apa vieții – care trebuie recunoscute ca ipostaze ale unui singur principiu polimorf, simbolizat în toate, dar dincolo de ele.

Figura 4. Axis mundi

O serie de alte trei sigilii va fi suficientă pentru a lega aceste simboluri de Biblie. Primul este elegantul exemplu siro-hitit din Figura 4[12], care îl înfățișează pe eroul mesopotamian Ghilgameş în dublă manifestare, slujind ca paznic al unui sanctuar, asemenea grifonilor de pe cupa lui Gudea. Dar ceea ce găsim în acest sanctuar nu este nici formă umană, nici animală, nici vegetală; este o coloană formată din inele de şarpe având deasupra simbolul soarelui. Un astfel de stâlp (sau prăjină) simbolizează axa în jurul căreia se învârt toate lucrurile (axis mundi) şi, prin urmare, este echivalentul Arborelui budist al Iluminării din „Locul Neclintirii" din centrul lumii.[13] În jurul simbolului soarelui, în partea de sus a coloanei, se pot vedea patru cerculeţe. Acestea, ni se spune, simbolizează cele patru râuri care se varsă în cele patru părți ale lumii.[14] (Vezi şi Geneza, 2.10-14.) Din stânga se apropie purtătorul sigiliului, condus de un grifon (sau heruvim, după cum sunt numite aceste apariții în Biblie) care poartă în mâna stângă o găleată, iar cu dreapta ține ridicată o creangă. Urmează o zeiță în rolul mamei mistice a renaşterii, iar dedesubt este un ghioş – un model labirintic care în această artă corespunde caduceului. Aşadar, din nou, recunoaştem simbolurile obişnuite ale grădinii mitice a vieții, unde şarpele, copacul, axa lumii, soarele etern şi apele veşnic vii radiază har în toate direcțiile

---

[12] Ward, op. cit., p. 275.

[13] Joseph Campbell, Oriental Mythology, The Masks of God, vol. 2, 1962; repr., New World Library, Novato, CA, 2021, pp. 15-21 [trad. rom.: Joseph Campbell, Măştile Zeului, vol. 2: Mitologia orientală, traducere din limba engleză de Oana Badea, Trei, Bucureşti, 2023, pp. 30-36; în continuare, trimiterile la acest volum vor fi la ediţia în limba română].

[14] Ward, op. cit., p. 276.

– şi spre care este îndrumat individul muritor, de către o manifestare divină sau alta, întru cunoaşterea propriei nemuriri.

Figura 5. Grădina nemuririi

În următorul sigiliu, Figura 5, unde este înfățișată abundența grădinii mitice, toate personajele sunt de sex feminin. Cele două personaje care au grijă de copac sunt identificate ca o dublă apariție a divinității Gula-Bau din

lumea subpământeană, ale cărei echivalente clasice sunt Demeter şi Persefona.[15] Luna se află chiar deasupra fructului oferit, aşa cum în Figura 3 apare deasupra cupei. Iar beneficiara darului, ținând deja o ramură cu fruct în mâna dreaptă, este o muritoare.

Astfel, înțelegem că în acest sistem mitic timpuriu din Orientul Apropiat nuclear – spre deosebire de sistemul biblic strict patriarhal de mai târziu – divinitatea ar putea fi reprezentată atât sub formă masculină, cât şi feminină, forma calificativă însăşi fiind pur şi simplu masca unui principiu, în cele din urmă, absolut, mai presus de (însă prezent în) orice nume sau forme.

Nici pe aceste sigilii nu se observă vreun semn de mânie sau de amenințare divină. Nu există nicio temă a vinovăției legată de grădină. Darul cunoaşterii vieții se află acolo, în sanctuarul lumii, pentru a fi luat. Şi este oferit de bunăvoie oricărui muritor, bărbat sau femeie, care ajunge la el cu voința şi disponibilitatea adecvate primirii lui.

[15] Ibidem, p. 139, apud Joachim Ménant, Recherches sur la glyptique orientale, Maisonneure & Cie, Paris, 1883-1886, partea I, p. 191, fig. 121.

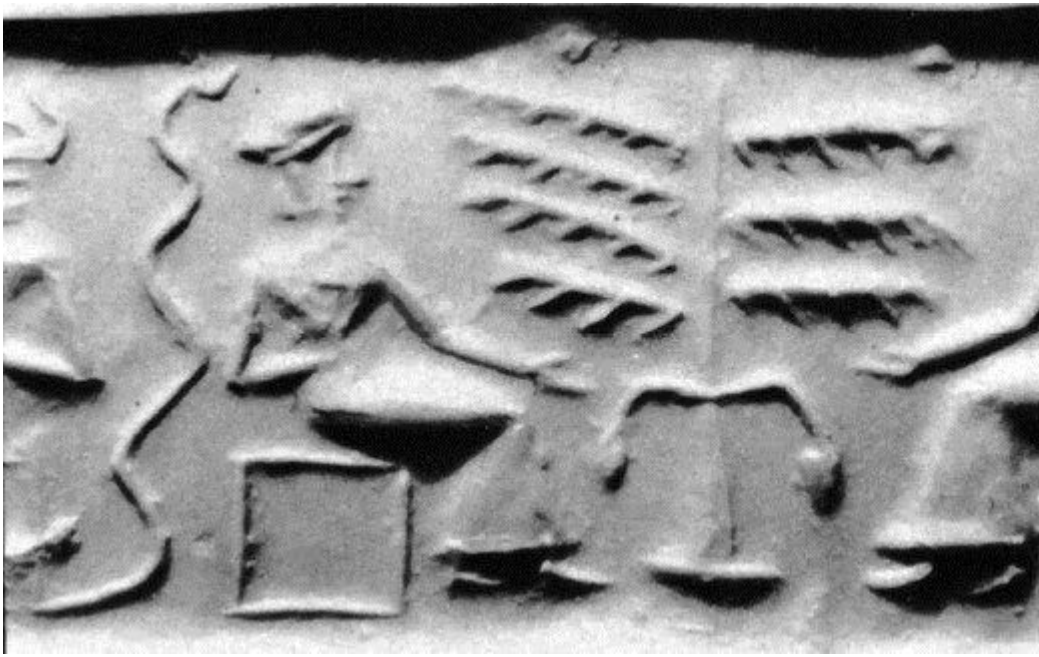

Figura 6. Zeița arborelui

Prin urmare vechiul sigiliu sumerian din Figura 6[16] nu poate fi, aşa cum au presupus unii savanți, reprezentarea versiunii sumeriene pierdute a căderii lui Adam şi a Evei.[17] Sensul său, dintr-o perioadă mult mai timpurie, din Epoca Bronzului, este acela al unei idilice grădini a inocenței, de

[16] Ward, op. cit., p. 138; vezi şi Ménant, op. cit., p. 189, fig. 120.

[17] Teoria căderii a fost avansată de George Smith, The Chaldean Account of Genesis, Scribner, Armstrong & Co., New York, 1876 şi Langdon, op. cit., p. 179; respinsă totuşi de Ménant, op. cit., pp. 189-191 şi Ward, op. cit., pp. 138-139.

unde urmează să fie culese cele două fructe dorite ale miticului curmal: fructul iluminării şi fructul vieţii nemuritoare. Figura feminină din stânga, din faţa şarpelui, este aproape sigur zeiţa Gula-Bau (echivalentă, după cum am spus, cu Demeter şi Persefona), în timp ce bărbatul din dreapta, care nu este muritor, ci zeu, după cum ne dă de înţeles coroana lui lunară cu coarne, este – nu mai puţin sigur – iubitul ei fiu-soţ Dumuzi, „Fiul abisului: Stăpânul Arborelui Vieţii", zeul sumerian care moare şi învie la nesfârşit, arhetipul fiinţei întrupate.

Ar putea fi comparat cu basorelieful greco-roman din Figura 7[18], unde zeiţa Misterelor Eleusine, Demeter, este înfăţişată împreună cu divinul ei copil Plutos sau Plutus (altul decât Pluton sau Pluto, zeul lumii subterane), despre care poetul Hesiod a scris:

Dacă vreun om întâlneşte, ori omul vreun dar dacă-i cere

Grabnic îi dă bogăţie, făcându-l părtaş fericirii.[19]

---

[18] Jane Ellen Harrison, Themis, The University Press, Cambridge, ed. a II-a revăzută, 1927, p. 286; din Johannes A. Overbeck, Atlas der griechischen Mythologie, W. Engelmann, Leipzig, 1872, vol. I, ilustraţia xvi, 2.

[19] Hesiod, Theogony, 973-974 [trad. rom.: Naşterea zeilor (Teogonia), în Hesiod, Opere, traducere, studiu introductiv şi note de Dumitru T. Burtea, Univers, Bucureşti, 1973, p. 53]; după cum a citat la această imagine Jane Ellen Harrison, op. cit., p. 286.

Figura 7. Demeter

Pe un plan de referinţă, Plutos personifică bogăţia pământului, dar într-un sens mai larg este echivalentul zeului misterelor, Dionysos. În Mitologia primitivă şi în Mitologia orientală m-am ocupat de o serie de asemenea zeităţi care sunt atât consorţi, cât şi fii ai Marii Zeiţe a Universului. Întorcându-se la sânul ei prin moarte (sau, potrivit unei alte imagini, prin căsătorie), zeul renaşte – aşa cum luna îşi leapădă umbra sau şarpele pielea. Prin urmare

în acele rituri de inițiere cu care erau asociate asemenea simboluri (ca în Misterele Eleusine), inițiatul, întorcându-se în contemplare la zeița mamă a misterelor, se detaşa prin meditație de carapacea lui muritoare (simbolic, fiul, care moare) şi se confunda cu principiul care renaşte mereu, Ființa tuturor ființelor (tatăl şarpe): după care, în lumea în care nu se văzuse decât durere şi moarte, extazul era recunoscut ca o transformare eternă.

Să facem comparație cu legenda lui Buddha. Când s-a plasat în Locul Neclintirii de sub Arborele Iluminării, Creatorul Iluziei Lumii, Kāma-Māra, „Dorința de viață şi frica de moarte", s-a apropiat pentru a-i ameninţa poziția. Dar a atins pământul cu degetele mâinii drepte şi, după cum spune legenda, „puternica Zeiță Pământ a tunat cu o sută, o mie, o sută de mii de hohote, zicând: «Te chem să aduci mărturie!», iar demonul a fugit"[20]. În noaptea aceea, Cel Binecuvântat a atins Iluminarea şi a rămas absorbit de extaz timp de şapte ori câte şapte zile, în cursul cărora s-a stârnit o furtună cumplită. „Şi un rege şarpe puternic pe nume Mucalinda", citim apoi,

ieşind din locuința lui subterană, a înfăşurat de şapte ori cu inelele sale trupul Celui Binecuvântat şi, trăgându-şi gluga cea mare deasupra capului său, a spus: „Nici frig, nici căldură, nici țânțari, nici muşte, nici vânt, nici soare, nici făpturi târâtoare să nu se apropie de Cel Binecuvântat!" Iar după aceea, când au trecut şapte zile şi Mucalinda a ştiut că a trecut furtuna, că norii s-au împrăştiat, şi-a desfăcut

[20] Jātaka 1.74.26.

inelele din jurul trupului Celui Binecuvântat şi, luând formă omenească, cu mâinile împreunate pe frunte, s-a închinat dinaintea Celui Binecuvântat.[21]

În învăţătura şi legenda lui Buddha, ideea eliberării din moarte a primit o nouă interpretare, psihologică, fără să încalce totuşi spiritul reprezentării sale mitice anterioare. Vechile motive au fost ridicate la un nivel superior şi au primit un caracter direct, nou prin asocierea lor cu un personaj istoric real, care le ilustrase sensul cu viaţa sa; totuşi simţul armoniei a continuat între eroul curios şi puterile lumii vii care, ca şi el, nu erau, în cele din urmă, altceva decât transformări ale misterului fiinţei. Astfel, în legenda lui Buddha, ca şi în vechile sigilii din Orientul Apropiat, predomină o atmosferă de acord substanţial în arborele cosmic, unde zeiţa şi soţul ei şarpe îşi ajută vrednicul lor fiu în încercarea de a se elibera din legăturile naşterii, bolii, bătrâneţii şi morţii.

În schimb, în Grădina Edenului domneşte o altă stare de spirit. Pentru că Domnul Dumnezeu (numele ebraic este Iahve – Yahweh) a blestemat şarpele când a aflat că Adam a mâncat din rodul pomului cunoaşterii binelui şi a răului şi le-a spus îngerilor săi: „«Iată, omul a devenit ca unul dintre noi, să cunoască binele şi răul. Şi acum, ca nu cumva să îşi întindă mâna şi să ia de asemenea din pomul vieţii şi să mănânce şi să trăiască pentru totdeauna» – de aceea Iahve l-a trimis din grădina Edenului, ca să are pământul din care fusese luat. L-a alungat afară pe om; şi a aşezat la est de

[21] Mahā-vagga 1.3.1-3.

grădina Edenului nişte heruvimi [i.e. grifoni] şi o sabie arzând care se întorcea în fiecare parte, pentru a păzi calea spre pomul vieții”[22]. Primul punct care reiese din acest contrast şi care va fi demonstrat mai detaliat în numeroase scene mitice analizate în cele ce urmează este acela că, în contextul patriarhatului ebraic din Epoca Fierului, din mileniul I î.Hr., mitologia adoptată de la civilizațiile anterioare din neolitic şi Epoca Bronzului din ținuturile pe care le-au ocupat şi stăpânit pentru o vreme a fost inversată, pentru a reda un raționament exact opus celui avut inițial. Iar un al doilea punct, corolar al primului, este că în multe dintre simbolurile fundamentale ale Bibliei există o ambivalență inerentă pe care niciun accent retoric pe interpretarea patriarhală nu o poate înlătura. Ele adresează inimii un mesaj ilustrat care este tocmai opusul mesajului verbal ce se adresează creierului; iar acest dezacord puternic se află atât în creştinism şi islamism, cât şi în iudaism, pentru că şi ele împărtăşesc moştenirea Vechiului Testament.

Cu toate acestea Biblia nu este singura sursă occidentală a unei astfel de învățături ambivalente. O inversare similară a sensului există şi în moştenirea Greciei.

II. Sângele Gorgonei

[22] Geneza 3.22-24. Citez din Versiunea standard revizuită a Bibliei.

În urmă cu mai bine de jumătate de secol, Jane Ellen Harrison a demonstrat că în sărbătorile agrare şi în cultele misterelor din Grecia au supravieţuit numeroase vestigii ale unei mitologii prehomerice în care locul de cinste nu era ocupat de zeii masculini ai însoritului panteon olimpic, ci de o zeiţă, ameninţătoare şi de rău augur, care putea avea una, două sau mai multe înfăţişări şi era mama atât a celor vii, cât şi a morţilor. Consortul ei avea de obicei forma unui şarpe; iar riturile sale nu erau caracterizate de spiritul vesel al jocurilor atletice bărbăteşti, al artei umaniste, al distracţiilor sociale, al banchetelor şi al teatrului pe care mintea modernă le asociază cu Grecia clasică, ci erau întunecate în spirit şi înfiorătoare. Ca ofrande nu i se aduceau vite, elegant împodobite, ci porci şi fiinţe umane; îndreptate în jos, nu în sus, către lumină; şi nu erau oferite în temple din marmură lustruită, strălucind la ceasul aurorei cu degete trandafirii, ci în amurg, în crânguri şi pe câmpii, peste şanţuri prin care sângele proaspăt se revărsa în abisul fără fund. „Fiinţele venerate", scria Jane Harrison, „nu erau zei umani raţionali, care se supun legii, ci δαίμονες (daímōnes), spirite, fantome, arătări şi altele asemenea, vagi, iraţionale, mai cu seamă răuvoitoare, încă nedefinite şi neîncadrate ca divinitate"[23]. În plus, atmosfera ritualurilor nu era aceea a unei sărbători comune, în spiritul simplu al formulei do ut des, „Îţi dau ca să-mi dai", ci una de eliberare: do ut abeas, „Îţi dau ca să pleci"; de care totuşi a fost mereu ataşată ideea că, dacă aspectul negativ al demonului ar fi risipit, sănătatea şi bunăstarea, fertilitatea şi roadele ar izvorî de la sine din sursa lor naturală.

---

[23] Jane Ellen Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion, Cambridge University Press, Cambridge, 1903; ed. a III-a, 1922, p. 7.

Figura 8 este reprezentată pe o tăbliță votivă descoperită în Pireu, dedicată unei forme a lui Zeus Olimpianul cunoscută sub numele de Zeus Meilichios.[24] Însă faptul că cerescul Zeus – dintre toți zeii! – a luat forma unui şarpe este surprinzător; pentru că, aşa cum subliniază Jane Harrison: „Zeus este unul dintre puținii zei greci care nu apare niciodată însoțit de un şarpe”[25]. Explicația pe care ea o dă acestei anomalii este că inițial atât numele, cât şi figura au aparținut unui demon local, fiul-soțul zeiței-mamă Pământ, al cărui loc de cult din Pireu a fost luat de zeul suprem cuceritor al panteonului arian din nord. La numele lui Zeus s-a adăugat apoi ca epitet numele spiritului local al pământului. Au fost asimilate şi ritualurile anuale de primăvară ale cultului demonului, împreună cu tipul lor de sacrificiu mai puțin olimpian – arderea în masă a porcilor –, săvârşit, după cum a observat un autor grec, „cu oarecare posomorâre amestecată cu răceală”[26].

[24] Ibidem, p. 19; apud Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der Antiken Skulpturen.

[25] Ibidem, p. 18.

[26] Ibidem, pp. 14-15, apud Lucian, Icaro-Menippos 24, scholiast ad loc.

Figura 8. Zeus Meilichios

Totuşi nu aceasta este atmosfera pe care o asociem cu civilizaţiile din Epoca Bronzului din Creta minoică prehomerică şi din Insulele Ciclade de astăzi, de unde par să-şi aibă originea majoritatea cultelor neelenice. Dimpotrivă, starea de spirit sugerată în minunatele lor opere de artă indică armonia cu măreţia procesului cosmic. Şi nici nu se poate spune că, fie şi în epoca clasică târzie, vechea zeiţă-mamă, cu alaiul ei de şerpi, lei, iazuri cu peşti, porumbei, broaşte-ţestoase, calamari, capre şi tauri, a fost dintotdeauna un personaj de temut şi detestat. Într-adevăr, în Creanga de aur, Sir James G. Frazer a arătat caracterul destul de întunecat şi de sinistru al cultului ei, practicat în deja faimoasa dumbravă de pe malurile lacului Nemi, situată lângă Roma.

„În această dumbravă sacră", descrie el locul în primele pagini ale monumentalei sale lucrări,

creştea un arbore în jurul căruia putea fi văzut furişându-se în tot ceasul zilei, şi poate şi târziu în noapte, un personaj cu înfăţişare ameninţătoare. În mână ţinea o sabie scoasă din teacă şi scruta bănuitor împrejurimile ca şi cum în fiecare clipă s-ar fi aşteptat să fie atacat de vreun duşman. Era preot şi ucigaş; şi omul pe care se străduia să-l zărească urma să-l ucidă, mai curând sau mai târziu, şi să deţină sacerdoţiul în locul său. Aceasta era legea sanctuarului. Un candidat la sacerdoţiu nu putea urma în funcţie decât asasinându-l pe preot şi, după ce îl asasina, îşi păstra

funcția până când era asasinat la rându-i de un nou candidat, mai puternic sau mai îndemânatic. Postul ocupat prin acest precar mod de înstăpânire aducea după sine titlul de rege; dar fără îndoială nici un cap încoronat nu s-a simțit vreodată mai neliniştit şi nici nu a fost mai chinuit de vise mai rele decât acesta. An de an, fie iarnă, fie vară, pe vreme frumoasă ori pe furtună, trebuia să-şi continue pânda singuratică, şi de câte ori cădea într-un somn scurt şi agitat îşi periclita viața.[27]

O scenă sumbră, într-adevăr! Şi mai avem şi altele în analele Greciei şi ale Romei care prezintă aceeaşi atmosferă de teroare: de exemplu, legenda des povestită a reginei Pasifae a Cretei, dragostea ei pentru un taur ieşit din mare; şi fiul ei, cumplitul Minotaur, umblând dintr-o parte în alta a labirintului construit pentru a-l întemnița. Cu toate acestea alte scene rituale preelenice sugerează mai degrabă o idilă, armonie şi pace, înțelepciune şi putere profetică pentru cei care nu se tem de fantome. În tratatul De natura animalium, autorul roman Aelianus (m. 222 d.Hr.) descrie un sanctuar al şerpilor din Epir, despre care se spunea în vremea lui că ar fi fost dedicat zeului Apollo, dar care, de fapt, la fel ca sanctuarul şarpelui închinat lui Zeus Meilichios, era vestigiul unei mitologii egeene preelenice.

---

[27] Sir James George Frazer, The Golden Bough, The Macmillan Company, New York, ediţie într-un singur volum, 1922, p. 1 [trad. rom.: James George Frazer, Creanga de aur, 5 vol., traducere, prefață şi tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Minerva, Bucureşti, 1980, vol. 1, p. 9].

Locuitorii din Epir îi aduc jertfe în general lui Apollo, iar într-o zi a anului îi consacră cea mai mare sărbătoare a lor, cu mare fast, o sărbătoare foarte renumită. Este acolo un crâng închinat zeului, cu o incintă circulară în interiorul căreia se află şerpi – jucării, fireşte, pentru zeu. Şi doar preoteasa fecioară se apropie de ei. Despuiată, ea le duce şerpilor de mâncare. Oamenii din Epir spun că şerpii sunt descendenţi ai balaurului Python de la Delfi. Iar astăzi, dacă preoteasa se apropie de ei, iar şerpii sunt blânzi şi-şi mănâncă hrana cu bunăvoinţă, se spune că anul va fi îmbelşugat şi fără boli; în schimb, dacă o sperie şi nu mănâncă turtele cu miere care le sunt oferite, prevestesc contrariul.[28]

Sau să analizăm pictura de pe un vas redată în Figura 9, care – în acelaşi spirit, în esenţă – înfăţişează arborele mitic al merelor de aur din ţinutul însorit al Hesperidelor.[29] Un şarpe uriaş cu coarne e înfăşurat în jurul copacului, iar dintr-o grotă deschisă în pământ la rădăcinile sale ţâşneşte apă dintr-un izvor cu două guri, în timp ce minunatele Hesperide – o familie de nimfe cunoscute în Antichitate drept fiicele născute fără tată ale Nopţii, zeiţa cosmică[30] – dau roată copacului, având grijă de şarpe. Şi totul este exact aşa cum ar fi rămas lucrurile şi în Eden, dacă patriarhul recent instalat al moşiei (care îşi manifesta pretenţia aparent justificată de a avea întâietate nu numai ca stăpân, ci şi în

[28] Aelian, De natura animalium, xi.2; apud Harrison, Themis, p. 429.

[29] Harrison, Themis, p. 431, fig. 130.

[30] Hesiod, Theogony, 215 [trad. rom.: Hesiod, Naşterea zeilor (Teogonia), ed. cit., p. 31].

existență) nu s-ar fi fost deranjat când a aflat ce se petrecea acolo.

Deoarece acum este cât se poate de clar că, înainte ca arienii nomazi crescători de vite din nord şi păstorii semiţi de oi şi capre din sud să pătrundă violent, la sfârşitul Epocii Bronzului şi începutul Epocii Fierului, în vechile locuri de cult ale lumii antice, predominase în acest spaţiu o viziune în esenţă organică, vegetală şi noneroică asupra naturii şi necesităţilor vieţii, absolut respingătoare pentru acei neînfricaţi pentru care nu truda răbdătoare a pământului, ci luptele cu sulițe şi jaful constituiau sursa bogăţiei şi a desfătării. În miturile şi riturile mai vechi ale mamei, atât aspectele luminoase, cât şi cele întunecate ale acelui amestec eterogen care este viaţa fuseseră onorate în egală măsură, în vreme ce în miturile de mai târziu, orientate spre bărbat, patriarhale, tot ceea ce este bun şi nobil a fost atribuit noilor şi eroicilor zei dominanţi, lăsând puterilor naturale locale doar caracterul întunericului – la care se adăuga acum şi o judecată morală negativă. Căci, după cum arată numeroase dovezi, ordinele sociale, precum şi cele mitice ale celor două moduri de viaţă contrastante erau divergente. Acolo unde zeiţa fusese venerată ca dătătoare de viaţă şi susţinătoare a vieţii, precum şi consumatoare de morţi, femeilor, ca reprezentante ale ei, li se acordase o poziţie dominantă atât în societate, cât şi în cult. O asemenea rânduială a obiceiurilor sociale şi cultice dominate de femei este numită, într-un mod amplu şi general, ordinea matriarhală. Iar opusă acesteia, cu înflăcărarea unei retorici virtuoase şi furia focului şi a sabiei, este rânduiala patriarhală.

Figura 9. Copacul Hesperidelor

Prin urmare literaturile timpurii ale Epocii Fierului, atât din Grecia ariană, cât şi din Roma şi Levantul semitic învecinat, abundă de variante ale înfrângerii de către un erou strălucitor a monstrului întunecat şi – dintr-un motiv sau altul – discreditat al ordinului divin anterior, dintre ale cărui inele smulge, în cele din urmă, o comoară: un pământ frumos, o fecioară, o cantitate de aur sau pur şi simplu eliberarea de tirania monstrului contestat.

Principalul exemplu biblic a fost victoria lui Iahve asupra şarpelui mării cosmice, Leviatanul, ispravă cu care s-a lăudat în faţa lui Iov. „Poţi trage afară Leviatanul cu un cârlig sau limba lui cu o frânghie ce o laşi jos? Poţi să-i pui belciug în nară sau să găureşti falca lui cu o ţeapă? Îşi va înmulţi el multe cereri către tine, rugându-te cu grai de umilinţă? Va face el un legământ cu tine şi-l vei lua la tine ca să-ţi robească-n veci? Te vei juca cu el precum cu o pasăre, legându-l pentru servitoarele tale? Vor face însoţitorii un banchet din el? Îl vor împărţi printre negustori? Îi poţi umple pielea cu ţepuşe de fier sau capul lui cu harpoane? Ridică-ţi numai mâna împotriva lui şi vei pomeni de o asemenea luptă şi nu o vei mai începe niciodată!”[31]

[31] Iov 41.1-8. Vezi şi Psalmi 74.13-14.

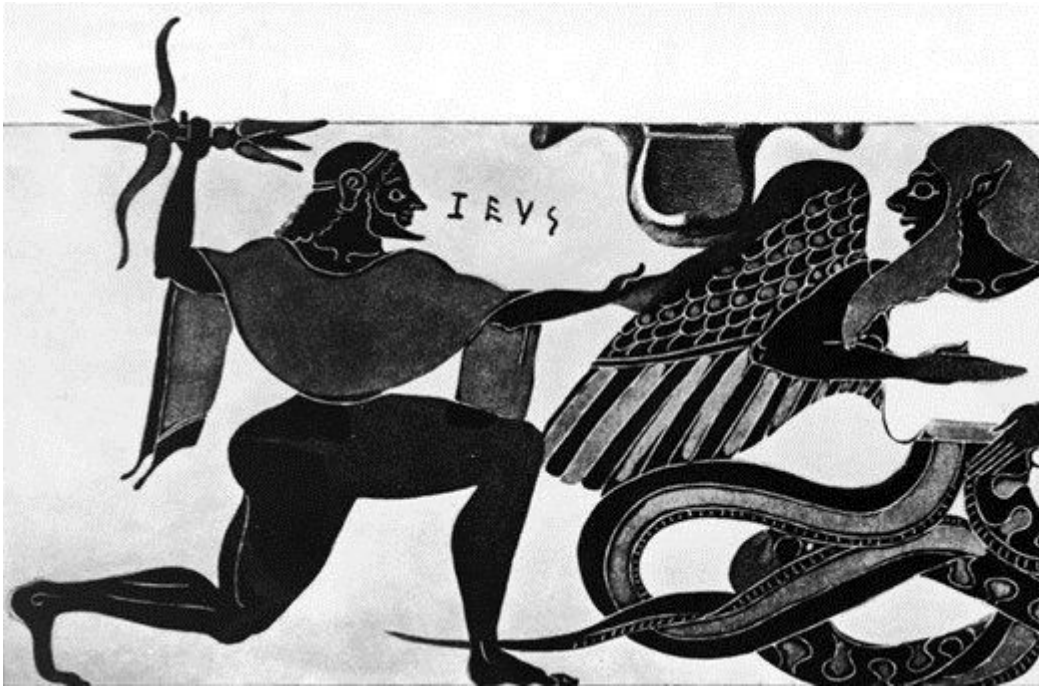

Figura 10. Zeus în luptă cu Typhon

Echivalentul în cazul grecilor a fost victoria lui Zeus împotriva lui Typhon (Figura 10), cel mai mic dintre fiii Gaiei (Geei), zeița Pământ – faptă prin care s-a asigurat stăpânirea zeilor patriarhali ai Muntelui Olimp asupra Titanilor, progeniturile marii zeițe-mamă. Se spune că Titanul, jumătate om, jumătate şarpe, era enorm. Era atât de înalt, încât de multe ori se izbea cu capul de stele, iar brațele lui se puteau întinde de la apus la răsărit. Din umerii lui, spune Hesiod, se ridicau o sută de capete de şarpe, toate zvârlind limbi de foc, iar numeroşii lui ochi aruncau văpăi. Dinăuntru se auzeau voci, strigăte pe care zeii le puteau

înțelege; dar şi mugete ca de taur, răcnete de leu, lătrat de câine sau şuierături, atât de tare încât răsunau munții. Iar această creatură îngrozitoare ar fi devenit stăpâna creației dacă Zeus nu i s-ar fi împotrivit, luptând împotriva ei.

Olimpul se cutremura sub picioarele părintelui zeilor în timp ce acesta se deplasa, pământul gemea; şi, din scăpărarea fulgerului său, precum şi din ochii şi respirația potrivnicului lui, focul se revărsa peste marea întunecată. Oceanul fierbea; valuri înalte se umflau, spărgându-se de toate promontoriile coastei; pământul se cutremura. Hades, stăpânul morților, se înfiora; la un moment dat, până şi Zeus a fost zdruncinat. Dar când şi-a recăpătat puterile, marele erou, apucând arma lui îngrozitoare, a sărit din muntele lui şi, aruncându-şi fulgerul, a dat foc tuturor acelor capete scânteietoare ce urlau, răcneau, lătrau şi şuierau. Monstrul s-a prăbuşit pe pământ, iar Gaia, zeița-pământ, a gemut sub fiul ei. Flăcări au izbucnit din el, răspândindu-se prin pădurile munților prăpăstioşi, trosnind atât de fierbinți, încât mare parte din pământ s-a topit, ca fierul în forja învăpăiată a meşterului şchiop al zeilor, Hefaistos, din adâncul pământului. Apoi puternicul rege al zeilor, Zeus, clocotind de mânie, şi-a aruncat victima arzând în hăul Tartarului, de unde şi în ziua de azi forma lui titanică revarsă toate acele vânturi înfricoşătoare care suflă peste mări şi provoacă suferință muritorilor, împrăştie corăbii, înecă marinari şi distrug construcțiile îndrăgite ale locuitorilor de pe uscat, umplându-le de praf şi biciuindu-le cu furtuni.[32]

---

[32] Hesiod, Theogony, 823-880, într-o formă prescurtată [trad. rom.: Hesiod, Naşterea zeilor (Teogonia), ed. cit., pp. 49-50]. Figura 10 reproduce o pictură cu figuri roşii de pe o vază antică aflată la Muzeul

Asemănarea acestei victorii cu cea a lui Indra, regele panteonului vedic, asupra şarpelui cosmic Vītra este incontestabilă.[33] Cele două mituri sunt variante ale aceluiaşi arhetip. Mai mult, în fiecare dintre ele, rolul antizeului a fost atribuit unei figuri dintr-o mitologie anterioară – în Grecia, a pelasgilor; în India, a dravidienilor –, demoni care anterior simbolizaseră forța ordinii cosmice însăşi, misterul întunecat al timpului care şterge faptele eroilor de parcă ar fi praf în vânt: forța şarpelui nemuritor ce-şi leapădă viețile ca pielea, care, înaintând şi întorcându-se mereu în cercul său al eternei reîntoarceri, va continua aşa pentru totdeauna, după cum s-a întors deja de-o veşnicie, fără să ajungă nicăieri.

Împotriva simbolului acestei puteri nepieritoare, principiul războinic al faptei mărețe a individului care contează şi-a aruncat fulgerul şi, pentru o vreme, vechiul sistem de credință – precum şi civilizația – s-a prăbuşit. Imperiul Cretei minoice s-a dezintegrat, la fel ca şi civilizația oraşelor gemene dravidiene Harappa şi Mohenjo-daro, din India. Cu toate acestea, în India, mitologia antică a puterii şarpelui şi-a recăpătat forța după scurt timp, până când, pe la jumătatea mileniului I î.Hr., a absorbit întregul panteon şi spiritul zeilor vedici – Indra, Mitra, Vayu şi ceilalți –, transformându-i în simpli agenți ai proceselor propriilor zei, gravitând în continuare în jurul eternei reîntoarceri.[34] În

---

din München (cca 650 î.Hr.), în A. Furtwängler şi K. Reichhold, Griechische Vasenmalerei, F. Bruckmann, München, 1900-1932, nr. 32.

[33] Mitologia orientală, pp. 200-201.

[34] Ibidem, pp. 202-205.

schimb, în Occident, principiul indeterminării reprezentat de eroul care acționează asupra istoriei, înzestrat cu liber-arbitru, nu numai că a câştigat teren, dar l-a şi ocupat, păstrându-l până în prezent. În plus, victoria principiului liberului-arbitru, împreună cu corolarul său moral al răspunderii individuale, stabileşte prima trăsătură distinctivă a mitului specific occidental: şi aici vreau să includ nu numai miturile Europei ariene (ale grecilor, romanilor, celților şi germanilor), dar şi miturile popoarelor semitice şi ariene din Levant (semiți, akkadieni, babilonieni, fenicieni, evrei şi arabi; perşi arieni, armeni, frigieni, traco-iliri şi slavi). Căci, indiferent dacă ne gândim la victoriile lui Zeus şi Apollo, Teseu, Perseu, Iason şi toți ceilalți asupra monştrilor din Epoca de Aur sau ale lui Iahve asupra Leviatanului, lecția desprinsă de aici se referă şi la o putere autonomă mai mare decât forța oricărui destin legat de pământ, ca acela al şarpelui. Toate sunt prezentate (susține Jane Harrison) „în primul rând ca un protest față de venerarea Pământului şi a daimonilor fertilității Pământului".

„Un cult al puterilor fertilității care include toată viața vegetală şi animală este suficient de amplu pentru a fi util şi sănătos", adaugă ea, „dar, pe măsură ce atenția omului se îndreaptă tot mai mult către propria umanitate, un astfel de cult constituie o sursă evidentă de pericol şi boală"[35].

Ei bine, aşa este! Şi totuşi nu se poate să nu simți că există ceva forțat şi, în cele din urmă, neconvingător în toate atitudinile morale bărbăteşti ale binefăcătorilor strălucitori

[35] Harrison, Themis, p. 459.

şi drepţi, atât din viziunea biblică, cât şi din cea greco-romană; pentru că, în ultimă instanţă, viaţa – şi, astfel, profunzimea spirituală şi interesul – miturilor în care apar aceşti eroi continuă să se bazeze pe prezenţele întunecate ale pământului blestemat, dar fertil, care, deşi învinse şi subjugate, nu au fost niciodată pe deplin asimilate împreună cu puterile lor. Păstrează o urmă de mister – care, de-a lungul istoriei Occidentului, a pândit mereu din interior, emanând din simbolurile arhaice ale sistemelor „superioare" de mai târziu, de parcă ar spune, fără cuvinte: „Dar nu auziţi cântecul mai profund?"

De exemplu, în legenda Meduzei, deşi este povestită din punctul de vedere al sistemului patriarhal olimpian clasic, poate fi auzit mesajul mai vechi. În loc de păr, Meduza, regina Gorgonelor, avea şerpi şuierători, iar privirea sa îi transforma pe oameni în stane de piatră. Perseu a omorât-o apelând la un şiretlic, după care i-a tăiat capul şi l-a luat cu el într-o tolbă; Atena a pironit capul Meduzei pe scutul ei. Dar din gâtul tăiat al Gorgonei a ieşit Pegas, calul înaripat care fusese născut de zeul Poseidon şi care acum este înhămat la carul lui Zeus. Şi cu ajutorul Atenei, Asclepios, zeul medicinei, a colectat sângele din venele Meduzei, atât din partea stângă, cât şi din dreapta – cu primul ucide, dar cu al doilea vindecă şi readuce la viaţă.

Astfel, în cazul Meduzei au coexistat aceleaşi două puteri ale zeiţei negre Kālī din India, care cu mâna dreaptă acordă binefaceri, iar în stânga ţine o sabie ridicată. Kālī dă naştere tuturor fiinţelor din univers, dar, cu toate acestea, limba îi atârnă lungă şi roşie pentru a le linge sângele. La gât poartă un colier din cranii, iar la brâu, un kilt din braţe şi picioare amputate. Ea este Timpul Negru, atât viaţa, cât şi moartea

tuturor fiinţelor, pântecul şi mormântul lumii: realitatea primordială, unica, realitatea supremă a naturii, pentru care zeii înşişi nu sunt decât nişte mijlocitori.

Sau să luăm, de pildă, legenda curioasă a înţeleptului orb Tiresias, la care până şi Zeus şi Hera au apelat odată pentru judecarea unei dispute. „Negreşit", îi spusese vesel regele zeilor soţiei sale, „că femeia plăcerea [de a face dragoste] / Mult mai mult decât bărbatul o simte". Ea a negat. Aşa că l-au chemat pe Tiresias; căci, în urma unei aventuri ciudate, el experimentase ambele părţi ale iubirii.

„Fiindcă", spune Ovidiu,

...lovise o dată cu băţul doi şerpi mari, în clipa

Împerecherii, -ntr-o verde pădure; şi iată minune!

A fost schimbat din bărbat în femeie şi-aşa petrecut-a

Chiar şapte toamne; -ntr-a opta, din nou vede şerpii şi zice:

„Dacă în voi lovitura are atâta putere,

Ca să prefacă şi felul aceluia care vă bate,

Vă voi lovi şi acuma". Pe şerpii aceia lovindu-i

Forma dintâi şi chipu-i firesc îi revine îndată.[36]

Prin urmare când i s-a cerut să rezolve disputa dintre părintele zeilor şi regina sa, Tiresias ştia răspunsul – şi i-a dat dreptate lui Zeus. Zeița, într-un acces de furie, l-a lovit, orbindu-l; dar zeul, în compensație, i-a dat darul profeției.

În această poveste, şerpii care se împerechează, ca şi cei ai caduceului, sunt simbolul forței generatoare a lumii care acționează prin toate perechile de contrarii, masculin şi feminin, naştere şi moarte. Tiresias s-a confruntat cu misterul lor pe când rătăcea prin pădurea înverzită a secretelor eternei zeițe Pământ. Lovitura lui impulsivă cu bastonul l-a plasat între cei doi, asemenea toiagului central (axis mundi) din Figura 1; şi, drept urmare, a fost proiectat în „cealaltă parte" vreme de şapte ani – o săptămână în ani, o viață scurtă –, latură pe care înainte nu o cunoştea. După care, intenționat, a atins din nou simbolul viu al celor doi care prin natura lor constituie un întreg şi, revenind la forma lui normală, din acel moment a devenit cel care avea cunoştințe despre ambele „părți": mai înțelept şi decât Zeus, care era pur şi simplu bărbat, şi decât zeița lui, care era pur şi simplu femeie.

Concepția patriarhală diferă de viziunea arhaică anterioară, deoarece separă toate perechile de contrarii – masculin şi

[36] Ovid, Metamorphoses, III.324-331 [trad. rom.: Ovidiu, Metamorfoze, traducere de Ion Florescu, revizuirea traducerii, prefață, note şi anexe de Petru Creția, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1959, p. 68].

feminin, viață şi moarte, adevărat şi fals, bun şi rău – ca şi cum ar fi absolute în sine şi nu simple aspecte ale unei realități mai ample. O putem compara cu o viziune mitologică solară, spre deosebire de una lunară, deoarece întunericul este opus luminii soarelui, dar pe lună, întunericul şi lumina interacționează într-o singură sferă. Prin urmare orbirea lui Tiresias a fost pentru el o comunicare a înțelepciunii lunare. A fost orbire doar pentru lumea solară, unde toate perechile de contrarii par a fi distincte, iar darul profeției era viziunea corelativă a ochiului interior, care pătrunde întunericul existenței. Aşadar Tiresias provine din cel mai profund nivel subliminal al moştenirii greceşti, apărând ca o prezență misterioasă printre personajele sferei superioare, secundare, a acelor zei şi mituri ale Olimpului care le mascaseră pe cele anterioare, dar fără a le suprima întru totul.

Căci nu am văzut deja şarpele Zeus Meilichios? Şi oare nu sub această formă s-a împerecheat el cu fiica sa, Persefona, când zeița pământului, Demeter, din care se născuse, a lăsat-o într-o peşteră din Creta, păzită de doi şerpi care în mod normal erau înhămați la carul ei?

Cititorul îşi aminteşte, probabil, de legenda orfică amintită în Mitologia primitivă[37] despre cum, în timp ce zeița fecioară stătea acolo şi țesea o robă din lână pe care urma să apară

[37] Joseph Campbell, Primitive Mythology, The Masks of God, vol. 1, 1959; repr., New World Library, Novato, CA, 2021, pp. 94-95 [trad. rom.: Joseph Campbell, Măştile Zeului, vol. 1: Mitologia primitivă, traducere din limba engleză de Cristina Jinga, Trei, Bucureşti, 2022, pp. 104-105; în continuare, trimiterile la acest volum vor fi la ediția în limba română].

imaginea universului, mama ei a făcut în aşa fel încât Zeus să afle de prezenţa ei; iar el s-a apropiat luând forma unui şarpe uriaş. Şi fecioara l-a zămislit pe Dionysos, zeul pâinii şi al vinului, care moare şi trăieşte veşnic, care s-a născut şi a crescut în peştera aceea, care a fost sfâşiat pe când era prunc, dar apoi a înviat.

Figura 11. Afrodita înconjurată de amoraşi

În mod similar, în legenda creştină derivată din aceeaşi tradiție arhaică, Dumnezeu-Duhul Sfânt s-a apropiat de Fecioara Maria sub forma unui porumbel, iar ea – prin ureche – l-a zămislit pe Dumnezeu-Fiul, care a fost născut într-o peşteră, a murit şi a înviat, şi este prezent în pâinea şi vinul liturghiei. Căci porumbelul, nu mai puțin decât şarpele, era atributul şi însoțitorul Marii Zeițe din Orientul prehomeric şi premozaic. În Figura 11, ea apare ca Afrodita, înconjurată de mai mulți amoraşi care o adoră, cu un porumbel în mâna stângă.[38] Astfel, în panorama universală a mitologiei, Dumnezeu-Tatăl din Treimea creştină, tatăl creator al Mariei, Dumnezeu-Duhul Sfânt, soțul ei, şi Dumnezeu-Fiul, copilul ei ucis şi înviat, reproduc pentru o epocă ulterioară misterul orfic al lui Zeus care, sub forma unui şarpe, zămisleşte pe fiul său întrupat, Dionysos, în propria fiică, Persefona.

Victoria divinităților patriarhale asupra celor matriarhale anterioare nu a fost la fel de decisivă în concepția greco-romană ca în miturile Vechiului Testament; căci, după cum a arătat Jane Harrison, zeii anteriori au supraviețuit nu numai periferic în forme aberante precum Zeus Meilichios, ci şi în riturile populare agrare şi cultele femeilor, în special în misterele lui Demeter şi în cele orfice, de unde numeroase elemente ale moştenirii au trecut în creştinism – mai evident în miturile şi riturile Fecioarei şi ale liturghiei. În Grecia, zeii patriarhali nu au exterminat zeițele pământului, ci s-au căsătorit cu ele, acestea reuşind, în cele din urmă, să-şi

[38] Reproducere după o pictură cu figuri roşii de pe o vază antică aflată la Alte Nationalgalerie din Berlin. Harrison, Prolegomena, p. 633, fig. 168, apud Furtwangler şi Reichhold, op. cit.

recâştige influenţa, în timp ce în mitologia biblică toate zeiţele au fost exterminate – sau cel puţin aşa se credea.

Totuşi, aşa cum citim în fiecare capitol din Cartea lui Samuel şi din Cărţile Regilor, vechile culte ale fertilităţii încă erau venerate în tot Israelul, atât de popor, cât şi de majoritatea conducătorilor lui. Şi chiar în Pentateuh subzistă semne, strecurate în tăcere în simboluri, ale înţelepciunii vechii mame pământ şi ale soţului ei şarpe.

Domnul Yahweh a zis femeii: „Ce este aceasta ce ai făcut?" Femeia a spus: „Şarpele m-a înşelat şi eu am mâncat". Yahweh a spus şarpelui: „Pentru că ai făcut aceasta, eşti blestemat mai mult decât toate vitele şi mai mult decât toate fiarele câmpului. Pe pântecele tău te vei târî şi ţărână vei mânca toate zilele vieţii tale. Voi pune vrăjmăşie între tine şi femeie şi între sămânţa ta şi sămânţa ei; el îţi va zdrobi capul, iar tu îi vei zdrobi călcâiul".

Astfel, Iahve a blestemat-o pe femeie să nască în dureri şi să fie supusă soţului ei – ceea ce a pus pecetea patriarhatului pe noua eră. Şi l-a blestemat şi pe bărbatul care s-a dus la pom şi a mâncat din fructul oferit de ea. „Întru sudoarea feţei tale îţi vei mânca pâinea", a spus el, „până te vei întoarce în pământ, pentru că din el ai fost luat; căci ţărână eşti şi în ţărână te vei întoarce" (Geneza, 3.13-19).

Însă pământul, ţărâna din care fusese luat cuplul pedepsit, era, desigur, zeiţa Pământ, lipsită de trăsăturile

antropomorfe, dar păstrându-şi în aspectul ei elementar funcţia de a furniza substanţa peste care noul ei soţ, Iahve, a suflat suflarea de viaţă a copiilor săi. Iar aceştia aveau să se întoarcă la ea, nu la tată, în momentul morţii. Din ea fuseseră luaţi şi la ea aveau să se întoarcă.

La fel ca Titanii din credinţa mai veche, Adam şi Eva erau copiii zeiţei-mamă Pământ. La început fuseseră una, sub forma lui Adam; apoi s-au împărţit în două, Adam şi Eva. Iar bărbatul, mustrat fiind, a răspuns provocării lui Iahve într-un mod absolut potrivit caracterului său de Titan. „Bărbatul", spune textul, „i-a dat soţiei sale numele Eva, pentru că ea a fost mama tuturor celor vii". Şi atunci, ca mamă a tuturor celor vii, Eva însăşi trebuie să fie recunoscută ca aspectul antropomorf pierdut al zeiţei-mamă. Iar Adam trebuie să fi fost astfel fiul ei, precum şi soţul ei: pentru că legenda coastei este în mod clar o inversare patriarhală (dând prioritate bărbatului) a mitului anterior al eroului născut din zeiţa Pământ, care se întoarce la ea pentru a renaşte. Vezi, din nou, Figurile 6 şi 7.

Mai mult decât atât, la fel ca în sigiliile de la începutul Epocii Bronzului cu Ningišzida şi paznicul ei şarpe, în textul biblic avem dovezi clare şi suficiente că Domnul Iahve era el însuşi un aspect al puterii şarpelui şi, prin urmare, era soţul şarpe al zeiţei şarpe a caduceului, Mama Pământ. Să ne amintim, mai întâi, de magicul toiag-şarpe cu care Moise avea să-l sperie pe faraon. Iahve i-a zis: „Ce este acesta în mâna ta?" Şi Moise a spus: „Un toiag". Iahve i-a zis: „Aruncă-l pe pământ". Şi l-a aruncat la pământ şi acesta a devenit un şarpe; iar Moise a fugit de el. Însă Iahve i-a spus lui Moise: „Întinde-ţi mâna şi ia-l de coadă". Iar el şi-a întins

mâna şi l-a prins, iar acesta a devenit toiag în mâna sa.[39] Acelaşi toiag a scos mai târziu apă din stânca din deşert.[40] Iar când poporul din pustie a cârtit împotriva lui Iahve, potrivit textului biblic,

Yahweh a trimis şerpi înfocaţi în mijlocul poporului şi au muşcat poporul şi mult popor din Israel a murit... Şi Moise s-a rugat pentru popor. Şi Yahweh i-a spus lui Moise: „Fă-ţi un şarpe înfocat şi pune-l pe o prăjină; şi se va întâmpla că fiecare om muşcat, când îl priveşte, va trăi". Şi Moise a făcut un şarpe din aramă şi l-a pus pe o prăjină; şi când un şarpe muşca vreun om, acela privea la şarpele cel de aramă şi trăia.[41]

În Cartea a doua (patra) a Regilor ni se spune că în Ierusalim poporul a continuat să se închine acestui idol de aramă sub formă de şarpe până în vremea regelui Ezechia (719-691 î.Hr.), care „a spart în bucăţi şarpele de aramă pe care Moise îl făcuse, deoarece până în acele zile copiii lui Israel ardeau tămâie pentru el; şi l-au numit Nehuştan"[42].

---

[39] Exodul 4.2-4.

[40] Exodul 17.1-7.

[41] Numerii 21.5-9.

[42] 2 (4) Regi 18.4.

Ar trebui deci să fim surprinşi când aflăm că numele tribului preoţesc al lui Levi, principalii adepţi ai lui Iahve, provine din aceeaşi rădăcină verbală ca şi cuvântul Leviatan?[43] Sau că atunci când au apărut, în cele din urmă, reprezentări ale zeului cu neputinţă de înfăţişat, forma lui era aceea a unui zeu cu picioare de şarpe? (Vezi infra, pp. 274-275, Figurile 25 şi 26.)

III. Ultima Thule

Să ne îndreptăm acum spre Irlanda, unde magia zeiţei tărâmului tinereţii supravieţuieşte până astăzi în basme. În Evul Mediu, vraja mistică a poporului ei de pe dealurile fermecate s-a răspândit în toată Europa în legendele Mesei Rotunde a Regelui Arthur, unde Gawain, Tristan şi Merlin au readus la viaţă vechiul ordin celtic Fianna şi Cavalerii Ramurii Roşii sub armura cruciaţilor. Şi ceva mai departe în timp, într-o perioadă puţin studiată, cca 375-950 d.Hr., aceleaşi naraţiuni epice din care au provenit acei eroi au fost modelate din poveşti mitice deja vechi.

Primii locuitori de la care s-au păstrat urme au ajuns pe ţărmurile Irlandei în acea perioadă preistorică obscură dintre paleolitic şi neolitic, cunoscută sub numele de mezolitic. Gheţarii se retrăseseră; dar a rămas o atmosferă rece, umedă, ceţoasă. Pescăruşii o străbăteau traversând

[43] Theophile James Meek, Hebrew Origins, Harper Torchbook edition, New York, 1960, p. 123.

apele cenuşii-verzi pe care aisbergurile navigau ca nişte corăbii şi unde trăiau foca, morsa şi balena. Marea epocă a vânătorii paleolitice se afla deja în trecutul îndepărtat, când magnificele peşteri pictate din sudul Franţei şi nordul Spaniei fuseseră cele mai importante sanctuare religioase din lume. În perioada aceea, nicăieri pe pământ nu exista ceva pe măsura lor sau cât de cât asemănător: cca 30000-15000 î.Hr. Dar, în vreme ce gheaţa a continuat să se retragă în ultimele etape ale glaciaţiunii Würm, a urmat înrăutăţirea ireversibilă a condiţiilor de vânătoare. Tundra semiarctică, ce oferise bune condiţii de viaţă mamutului şi rinocerului lânos, boului moscat şi renului, a lăsat loc mai întâi unei câmpii înierbate de-a lungul căreia alergau imense turme de bizoni, vite sălbatice, cai şi antilope; apoi câmpiile au făcut loc pădurii, iar proviziile de carne au scăzut considerabil. Mulţi dintre vânători şi-au urmat prada spre nord, devenind în timp, pe măsură ce zona în care se aflau ajungea să fie tot mai puţin îmbelşugată, strămoşii triburilor răzleţe de vânători şi pescari care încă mai populează cât de cât nordul îndepărtat. Însă alţii au rămas, asigurându-şi subzistenţa nu numai din ceea ce le oferea pădurea, ci şi marea şi zonele de coastă. Deja în perioada magdaleniană, în ultimele milenii prospere, printre armele de vânătoare apăruseră ostia, cârligul de pescuit şi harponul şi, cu ajutorul unor luntri precare, se dezvoltase vânătoarea de balene, morse şi foci – care a continuat până în prezent printre ultimii moştenitori culturali, eschimoşii. Dar, mai târziu, interesul omului faţă de acel mod de viaţă şi condiţiile din câmpia europeană s-au diminuat atât de mult, încât zona a devenit doar un ţinut îndepărtat populat de oameni care supravieţuiau din ceea ce le oferea pădurea.

Centrele vitale ale vieții culturale s-au mutat în sud şi în sud-est, unde pajiştile din nordul Africii şi din Asia de Sud-Vest, acum în mare parte deşertificate, încă mai erau populate de turme imense. Acolo a înflorit o lume plină de viață, reprezentată într-o manieră animată în picturile rupestre (care acum nu se află în peşteri, ci pe suprafața stâncilor) ale stilului capsian din Africa de Nord şi din sudul Spaniei. Arcul şi săgeata apar pentru prima dată în această artă, la fel şi câinele, ca însoțitor al vânătorului. Şi, în timp ce picturile din nordul anterior înfățişaseră în principal fiare, cele din arta capsiană ulterioară, cca 10000-4000 î.Hr., reprezentau în mare parte scene umane, într-un stil narativ foarte cursiv. Mai mult, viața descrisă în aceste scene a fost la început cea a vânătorilor, dar mai târziu a triburilor de păstori. Căci în ultimele etape ale acestei faze finale a paleoliticului s-au dezvoltat creşterea animalelor şi agricultura în partea levantină a întinsei regiuni cunoscute de istoricii de azi drept Orientul Apropiat nuclear.

Leo Frobenius a fost primul care a folosit termenii „pendulare Vest-Est" şi „pendulare Est-Vest" pentru a reprezenta cele două tendințe succesive de răspândire din paleolitic (vânătoare), respectiv din neolitic (agricultură). „Putem spune", scria el în cărticica sa deosebit de evocatoare Monumenta Terrarum,

că, în general, pendularea transferului de cultură în timpurile preistorice s-a produs în paleolitic pornind dintr-un punct din vestul Europei, de-a lungul țărmului sudic al Mediteranei, spre est, prin Egipt, până în Asia. Adică, în vechea Epocă a Pietrei, valul culturii s-a deplasat de la vest la est, prin sudul regiunilor acoperite anterior de marii

gheţari. A urmat [în Europa] o lacună culturală – până când, dinspre est, a venit valul unei perioade timpurii a Epocii Bronzului, infinit mai bogat decât oricare dintre predecesoarele lui. Şi a venit atât pe uscat, prin Europa de Est, cât şi pe mare, de-a lungul ţărmurilor nordice ale Mediteranei. Din Asia Mică, traversând Marea Egee (cultura greacă), a ajuns în Italia (Roma); de unde, continuându-şi drumul spre vest, a înflorit în arta gotică (în Franţa, Belgia şi Spania), pentru a culmina în extremitatea vestică (în Anglia raţionalistă) cu pregătirea epocii actuale a economiei mondiale. Cu alte cuvinte, separată printr-o lacună de pendularea anterioară de la vest la est, o pendulare ulterioară de la est la vest a produs valul marilor culturi.[44]

Iar într-o lucrare ulterioară despre Africa, Frobenius şi-a aprofundat observaţia. El scria:

Atât din punct de vedere geografic, cât şi istoric, puntea de uscat Italia-Sicilia împarte Marea Mediterană într-un bazin vestic şi unul estic. Atribuind fiecăruia dintre ele numele marii insule situate în centrul său, le putem numi Marea Sardiniei, respectiv Marea Cretei. Soarta Africii de Nord-Vest a fost determinată, atât din interior, cât şi din exterior, de evenimente din regiunile din jurul Mării Sardiniei, în timp ce soarta Africii levantine a fost modelată de cele din ţinuturile din jurul Mării Cretei... În perioada paleoliticului târziu,

---

[44] Leo Frobenius, Monumenta Terrarum: Der Geist über den Erdteilen, Erlebte Erdteile, Bd. 7, Forschungsinstitut für Kulturmorphologie, Frankfurt-am-Main, 2. Auflage, 1929, pp. 213-214.

centrul de greutate al culturii europene se afla în vest: în perioada capsiană, Spania a menţinut relaţii strânse cu Africa de Nord-Vest, în timp ce în perioada abbeviliană, mult mai timpurie, Africa de Nord-Vest şi toată Europa Occidentală au constituit o singură şi imensă zonă culturală. – Iar acum, exact în acelaşi mod, se poate observa dependența Africii de Nord-Est, levantine, de evenimentele din jurul Mării Cretei; astfel încât, aşa cum Marea Sardiniei era legată de Europa de Vest, şi Marea Cretei era legată de Asia de Vest.[45]

În concluzie, de-a lungul perioadei aproape nesfârşite a vânătorii paleolitice, Africa de Nord-Vest şi Europa de Vest au constituit o singură vastă sferă culturală – izvorul paleolitic, după cum a numit-o Frobenius – de unde o amplă pendulare de la vest la est a purtat spre Asia artele din paleolitic; în timp ce în perioada ulterioară, mult mai scurtă, de transformare culturală rapidă, cunoscută sub numele de neolitic (sau noua epocă a pietrei), Asia de Sud-Vest şi Africa de Nord-Est au devenit centrele creative ale culturii, iar valul a revenit în Europa, deplasându-se de la est la vest. Mai mult, dacă cele mai vechi consemnări mitologice europene importante se găsesc în peşterile paleolitice, din cca 30000-15000 î.Hr., cele din Levant datează din neolitic, din cca 7500-3500 î.Hr. În cultura europeană, forța de structurare s-a bazat pe activități de vânătoare şi, prin urmare, pe virtuți precum capacitatea de a judeca şi de a se descurca de unul singur; în schimb, în Orientul Apropiat – mai tânăr, însă mult mai complex din punct de vedere

[45] Leo Frobenius, Kulturgeschichte Afrikas, Phaidon-Verlag, Zürich, 1933, pp. 103-104.

cultural –, valorile vieții de grup şi supunerea față de autoritate au fost idealurile inculcate indivizilor – care, în acel mediu, nu erau indivizi în sensul european al termenului, ci membrii unui grup. Şi, aşa cum vom vedea de-a lungul istoriei zbuciumate a interacțiunii acestor două lumi culturale în pendulările lor alternante, conflictul iremediabil dintre principiile individului din paleolitic şi cele ale grupului consacrat din neolitic a creat şi a menținut până în ziua de azi o situație atât de reciprocitate creativă, cât şi de dispreț mutual.

Dar să ne întoarcem la Irlanda.

IV. Matriarhatul

Forța şi caracterul particular al contribuțiilor Irlandei la dezvoltarea timpurie a Occidentului au decurs din faptul că, deşi insula fusese nelocuită pe tot parcursul perioadei paleolitice, la începutul Epocii Bronzului vest-european, cca 2500 î.Hr., a devenit dintr-odată – şi pe bună dreptate – unul dintre cele mai productive izvoare ale culturii occidentale. În paleolitic, Britannia fusese o parte a continentului, dar nu şi Irlanda. Prin urmare abia când a luat amploare periculoasa aventură a vânătorii pe mare a morselor, focilor şi balenelor din paleoliticul superior insula a devenit accesibilă. Dar nici atunci nu a fost colonizată definitiv.

Singurele rămăşiţe din acel timp îndepărtat sunt cele deja menţionate, din mezolitic. Au fost descoperite de-a lungul coastei de nord-est a comitatului Antrim, pe „plaje înălţate” (acum la aproximativ şapte metri deasupra nivelului mării), în special la Larne, Kilroot şi Portrush şi pe insula Magee. Şi este deja ciudat faptul că, în timp ce artefactele din primele trei situri prezintă afinităţi cu culturile mezolitice din zona Mării Baltice şi a Mării Nordului, cele de pe insula Magee, vizibilă din Larne, sunt mai degrabă legate de meşteşugurile din nordul Spaniei. Aceste asocieri contrare aveau să influenţeze în continuare soarta Irlandei. Cu toate acestea primii vizitatori din mezolitic nu au pus nicidecum bazele acelui destin. Cine au fost, ce i-a adus în Irlanda, când sau cum – sau de ce au dispărut – nu ştim. Potrivit profesorului R.A.S. Macalister, de la University College din Dublin, de mulţi ani preşedinte al Royal Irish Academy şi al Royal Society of Antiquities of Ireland, „amintirea lor a pierit odată cu ei. Viețile lor, iubirile lor, ura lor, limba lor, comportamentele lor, obiceiurile şi organizarea lor socială, morţii lor, zeii lor, toate au dispărut ca într-un vis”[46]. Datarea aşezărilor lor efemere nu poate fi apreciată decât vag, cândva – oricând – între sfârşitul glaciaţiilor din nord, cca 7800 î.Hr., şi apariţia, în jurul anului 2500 î.Hr., a primelor vestigii ale Epocii Cuprului şi a Bronzului, cu care începe efectiv istoria nu numai a Irlandei, ci a întregii Europe nord-vestice.

Forţa motrice care a impulsionat această dezvoltare bruscă din Epoca Bronzului poate fi văzută în ceea ce profesorul Macalister a numit principala cauză „impulsivă” – diferită de

[46] R.A.S. Macalister, Ancient Ireland, Methuen and Company, Londra, 1935, pp. 13-14.

cea „expulsivă” – a colonizării unui pământ atât de greu accesibil. „Există”, spune el, „motive atât impulsive, cât şi expulsive pentru colonizare. Cauzele expulsive sunt cele care fac ca teritoriul iniţial să fie nelocuibil temporar sau permanent – presiunea exercitată de invazia unor inamici, condiţii climatice nefavorabile sau orice altceva. Cauzele impulsive sunt cele care fac ca noul teritoriu să fie atractiv şi, fără îndoială, aurul, despre care se credea că Irlanda îl deţine în cantităţi mari, era principala atracţie pe care ţara o oferea invadatorilor sau colonişţilor”[47]. Aurul sclipea în albiile râurilor, la fel ca în Vestul Sălbatic american din Epoca Modernă, când metalul strălucitor se căuta prin spălarea nisipului aurifer. „Marea colecţie de podoabe din aur de la Muzeul Naţional”, continuă profesorul Macalister, „demonstrează că aurul din albiile râurilor era strâns cu asiduitate: de fapt, aurarii din Epoca Bronzului par să fi epuizat resursele”[48]. Pe insulă existau şi zăcăminte de cupru, metal de o valoare inestimabilă. Cu toate acestea staniul, celălalt ingredient al bronzului, nu a fost iniţial disponibil, cele mai apropiate zăcăminte aflându-se în Cornwall, regiunea învecinată britanică. Însă irlandezii l-au descoperit curând şi l-au exploatat. Astfel încât, chiar şi în perioada de înflorire a Babilonului, a Regatului Mijlociu egiptean, a Troiei şi Cretei minoice, exista un centru cultural secundar îndepărtat, dincolo de extremitatea sălbatică a nord-vestului european, de unde se puteau obţine podoabe din aur în formă de semilună, un anumit tip de topor plat din cupru, iar mai târziu, după descoperirea staniului, o halebardă din bronz caracteristică.

---

[47] R.A.S. Macalister, The Archaeology of Ireland, ed. a II-a revăzută, Methuen and Company, Londra, 1949, p. 9.

[48] Ibidem, p. 15.

Însă elementul de interes deosebit pentru savantul în mitologie şi de forţă constantă pentru importanţa Irlandei în toate evoluţiile ulterioare ale moştenirii mitice şi legendare europene este că perioada apariţiei stilului cultural al insulei s-a situat între amurgul marii epoci paleolitice europene şi zorii epocii patriarhale (şi mai mari) a celţilor arieni, romanilor şi germanilor. Cultura celor două extreme era radical diferită. Şi nici nu a fost un interval scurt, deoarece a durat din cca 2500 până în cca 500-200 î.Hr., când au sosit primele triburi celtice purtătoare a culturii fierului, ale căror tradiţii religioase erau dominate de druizi. Mitologia şi moralitatea ei îşi aveau originea în Epoca Bronzului, elementul central constituindu-l zeiţa-mamă şi matriarhatul, iar relaţia sa cu sistemul celtic, patriarhal de mai târziu a fost aproape identică cu cea care a existat între civilizaţia creto-egeeană timpurie şi Grecia clasică olimpiană.

De fapt, chiar şi în legendele celtice târzii există poveşti despre femei obraznice care au păstrat obiceiurile acelei epoci până la începuturile creştinismului. Nu erau în niciun caz soţii în sensul patriarhal al cuvântului. Căci chiar şi la apogeul epocii eroice a celţilor (cca 200 î.Hr. – cca 450 d.Hr.), multe dintre cele mai proeminente aristocrate irlandeze erau de descendenţă preceltică; şi se comportau cu aroganţa femeilor din vechiul matriarhat.

Iată, de pildă, episodul cu discuţia purtată în pat între Meave, regina din Connaught, şi soţul ei celt, Ailill din Leinster, în ciudata epopee cunoscută sub numele de „Raidul vitelor din Cooley”.

Cei doi stăteau liniştiți în fortăreața lor de la Cruachan, tocmai îşi pregătiseră patul regal, când Ailill a spus: „Femeie, adevărat se spune că soția unui bun bărbat este bună”. La care ea a răspuns: „Da, dar ce importanță are pentru tine lucrul ăsta?” „Pentru că eşti o femeie mai bună acum decât în ziua când te-am luat de soție”. Şi ea a zis: „Eram femeie bună înainte chiar să te cunosc”. „Ciudat că n-am auzit niciodată de aşa ceva”, a răspuns el, „ci doar că aveai încredere în viclenia femeilor, în vreme ce duşmanii de la hotarele tale jefuiau țara în voia cea bună”.

Şi atunci Meave a replicat ca o adevărată regină din matriarhat, nu ca o mireasă cumpărată de vreun bărbat, ci ca o stăpână a propriului regat – mai mult, şi a regelui însuşi, cu toate drepturile care în patriarhat le revin bărbaților.

„Nu am fost aşa cum spui”, a zis ea, „căci locuiam cu tatăl meu Eochaid, regele Irlandei, care avea şase fiice, iar eu eram cea mai nobilă şi mai iubită dintre toate. Şi nimeni nu m-a întrecut în generozitate, iar în lupte şi în bătălii iarăşi am fost cea mai bună. Am avut cu mine de două ori o mie cinci sute de mercenari regali, toți fii de căpetenii; cu zece bărbați pentru fiecare, şi pentru fiecare dintre ei câte opt bărbați; pentru fiecare dintre ei, şapte; pentru fiecare dintre ei, şase; pentru fiecare dintre ei, cinci; pentru fiecare dintre ei, patru; pentru fiecare dintre ei, trei; pentru fiecare dintre ei, doi; pentru fiecare dintre aceştia, câte unul. Toți aceştia erau în slujba mea; de aceea tatăl meu mi-a dat una dintre provinciile lui din Irlanda, şi anume Cruachan, locul unde ne aflăm; şi de aceea sunt cunoscută ca Meave din Cruachan”.

Regina Meave nu stăpânea doar castelul, ci şi arta irlandeză a hiperbolei poetice, după cum reiese din faptul – subliniat de profesorul Macalister – că alaiul descris aici ajunge la 40 478 703 000 de oameni, „adică mai bine de trei ori populaţia Dublinului contemporan, înghesuită pe fiecare milă pătrată a Irlandei”[49]. După ce a clarificat acest aspect, regina a continuat.

„Şi atunci”, i-a spus ea soţului ei, „a venit un sol să mă ceară de soţie pentru Finn, fiul lui Rosa Rua, regele din Leinster; altul pentru Cairpre Niafer, fiul lui Rosa, regele din Tara; unul pentru regele din Ulidia, Conachar, fiul lui Fachtna; şi încă unul pentru Eochu Beg. Dar i-am respins pe toţi; căci am cerut un cadou de nuntă ciudat, pe care nicio altă femeie nu l-a cerut vreodată de la oricare dintre bărbaţii din Erin; şi anume că soţul meu ar trebui să fie un bărbat câtuşi de puţin zgârcit, gelos sau fricos.

Căci dacă omul ales ar fi zgârcit, l-aş întrece în generozitate, iar asta n-ar fi bine. Iar dacă ar fi fricos, doar eu aş câştiga în bătălii, turniruri şi încăierări şi asta n-ar fi bine. Iar dacă ar fi gelos, nici asta n-ar fi bine, pentru că nu am avut niciodată un bărbat fără ca altul să aştepte în umbra lui. Şi, de fapt, am găsit un astfel de soţ, pe tine: Ailill, fiul lui Rosa Rua din Leinster. Căci nu eşti nici zgârcit, nici gelos, nici laş. În plus, ţi-am oferit daruri de nuntă de mare preţ, pe măsura unei femei; şi anume, pânză pentru veşmintele a doisprezece bărbaţi, un car de luptă în valoare de trei ori şapte fete sclave, aur roşu de lăţimea feţei tale şi bronz alb cât greutatea antebraţului tău stâng. Deci, dacă cineva te

[49] Macalister, Ancient Ireland, p. 131.

ponegreşte, te schilodeşte ori te înşală, doar ce-i al meu despăgubeşte onoarea ta vătămată, căci eşti al meu”[50].

Unul dintre cei mai de seamă cercetători ai celților din generația de pionierat a secolului al XIX-lea, profesorul H. Zimmer senior[51], subliniază în comentariul său pe marginea acestei tirade a reginei Meave că, la celții din Insulele Britanice, mireasa era „compensată pentru onoarea ei pângărită”, din partea soțului ei, cu un „dar de dimineață”[52] şi că în cazul unui rege compensația pentru onoarea lui vătămată era „o farfurie din aur mare cât fața lui” – care ar fi fost făcută să roşească de ruşine.[53] Prin urmare cel mai dureros lucru în lovitura finală a lui Meave era, după cum observă dr. Zimmer, „inversarea totală a condițiilor care prevalează într-un sistem patriarhal perfect”. Iar el scrie mai departe:

---

[50] The Book of Leinster, 54a, 11-18; apud Standish Hayes O'Grady, în Eleanor Hull (ed.), The Cuchullin Saga in Irish Literature, David Nutt, Londra, 1898, pp. 111-113; şi H. Zimmer, „Die kulturgeschichtliche Hintergrund in den Erzählungen der alten irischen Heldensage”, Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe, IX, 1911, pp. 213-214.

[51] A nu se confunda cu fiul său având acelaşi nume, distinsul indianist, pe care l-am citat în Mitologia orientală; pentru a evita această confuzie, îi voi spune celui mai în vârstă H. Zimmer, iar celui mai tânăr, Heinrich Zimmer.

[52] Zimmer, op. cit., p. 217, apud Ancient Laws of Wales, I.92.12.

[53] Ibidem, pp. 215-216.

Meave nu îşi ia un soţ în felul în care o femeie îşi acceptă soţul într-un sistem patriarhal; şi nici el nu este un om de nimic... ci fiu de rege, frate de regi, ale cărui bunuri nu sunt, de fapt, inferioare celor ale reginei. Ea mizează pe propria zestre; îi oferă mirelui darul de dimineaţă ca Pretium virginitatis; şi, aşa cum în patriarhat bărbatul îşi rezervă dreptul de a avea concubine, tot aşa Meave pretinde ca drept al ei, o condiţie a contractului de căsătorie, să aibă „prieteni de casă": un bărbat în umbra altuia. Ceea ce descriu cuvintele ei nu este o exagerare rostită în focul unei discuţii, ci proclamarea normelor fundamentale, exprimată sincer de ea şi recunoscută tacit de Ailill, şi clar ilustrată de faptele reginei[54] – după cum vom vedea acum.

Când Ailill a fost insultat astfel, el a cerut să se facă numărătoarea comparativă a averilor, şi dinaintea ochilor celor doi au defilat mai întâi căni şi butoaie, vase din fier, urne, jgheaburi şi cuve de berar; inele şi brăţări, diverse podoabe, fibule, inele pentru degetul mare şi veşminte în purpuriu, albastru, negru, verde şi galben, în carouri, precum şi de culoarea pielii, multicolore şi în dungi. Apoi de pe păşuni, câmpii şi de pe întinsul ţării au fost aduse toate turmele lor numeroase de oi – după care, dovedindu-se a fi egale ca număr, au fost lăsate să plece; la fel s-a întâmplat şi cu caii, şi cu turmele de porci grohăitori. Totuşi, când au trecut vitele alene, s-a observat că, deşi turmele erau egale ca număr, printre vitele regelui se afla un taur numit Coarne-Albe, care fusese viţel în turmele lui Meave, dar,

[54] Ibidem, p. 218.

cum nu voia să fie condus de o femeie, plecase şi-şi ocupase locul în turma regelui. Acest taur era atât de mare şi de maiestuos, încât nu se găsea vreunul pe măsura lui în turmele reginei; iar când această inegalitate a ieşit la iveală, regina s-a simțit înşelată.

Şi atunci, regina Meave l-a întrebat pe crainicul ei, Mac Roth, dacă există în vreo provincie din Irlanda un taur pe măsura lui Coarne-Albe. „Fireşte", a răspuns el, „ştiu unul de două ori mai mare şi mai bun; e din turma lui Daire, fiul lui Fachtna din Cooley, cunoscut sub numele de Murgul din Cooley".

„Du-te!", i-a ordonat atunci Meave, „şi roagă-l pe Daire să-mi împrumute taurul acela pentru un an. La sfârşitul anului, în afară de Murgul din Cooley, va primi drept plată cincizeci de juninci; iar dacă cineva din țara aceea consideră că un lucru atât de prețios nu ar trebui împrumutat nici măcar pentru o vreme, atunci să vină Daire cu taurul lui şi va primi o moşie la fel de întinsă ca pământul pe care îl are în Cooley, precum şi un car în valoare de trei ori şapte fete sclave, plus recunoştința coapselor mele".

Şi atunci, însoțit de nouă oameni, Mac Roth a traversat insula de la Connaught, în vest, până la Cooley, în nord-est, iar când i s-a spus lui Daire că, de va merge cu taurul lui, va avea o moşie la fel de întinsă ca aceea din Cooley, precum şi un car în valoare de douăzeci şi una de fete sclave, plus

recunoştinţa coapselor lui Meave, „a fost atât de încântat”, citim, „încât a sărit până s-au rupt cusăturile saltelei”[55].

Restul poveştii poate să mai aştepte; căci singurul lucru care trebuie subliniat acum este că atât arheologia, cât şi literatura străveche din Irlanda demonstrează că celţii patriarhali purtători ai civilizaţiei fierului, care au dominat ultimele trei-patru secole î.Hr., au învins, dar nu au nimicit civilizaţia matriarhală anterioară, din Epoca Bronzului. Situaţia aminteşte de răsturnarea ordinii Epocii Bronzului din lumea creto-egeeană de către dorienii purtători ai civilizaţiei fierului, ale căror mituri şi rituri au persistat însă. Şi, după cum a dezvăluit Jane Harrison în lucrarea sa, citată mai sus, nu numai că multe dintre cele mai cunoscute mituri homerice sunt, de fapt, reinterpretări ale unor fragmente din mitologia prehomerică, dar în sărbătorile agrare, în ritualurile feminine şi în cultele de mistere ale lumii clasice a supravieţuit, sub însoritele suprafeţe olimpiene (dar nu prea departe de ele), un strat întunecat, chiar terifiant pentru noi, de obiceiuri şi ritualuri arhaice. În mod similar, în epopeile Irlandei antice, regii războinici celţi şi strălucitii lor luptători în care de luptă se deplasează într-un peisaj plin de fortăreţe fabuloase nevăzute, ce adăpostesc o rasă de fiinţe dintr-o epocă mitologică anterioară: Tuatha dé Danann, copiii zeiţei Dana, care, odată învinşi, s-au retras în dealurile fermecate din cristal. Iar aceştia sunt tocmai oamenii sídhe-urilor sau Shee, armata de spiriduşi, cavalcada de spiriduşi din folclorul irlandez până în ziua de azi.

---

[55] The Book of Leinster, 54b; apud Standish H. O’Grady, Silva Gadelica, vol. 2, Williams and Norgate, Londra, 1892, pp. 114-116 şi Zimmer, op. cit., pp. 178-179.

„Cine sunt ei?”, întreabă poetul Yeats. Şi oferă trei răspunsuri: „«Îngeri căzuți care nu erau suficient de buni pentru a fi mântuiți, dar nici atât de răi încât să fie osândiți», spun țăranii. «Zeii pământului», spune Cartea lui Armagh. «Zeii Irlandei păgâne», spun anticarii, «Tuatha dé Danann, care, după ce nu au mai fost adorați şi hrăniți cu ofrande, s-au împuținat în imaginația populară, iar acum nu-s mai înalți de câteva palme»„. Însă adaugă: „Să nu credeți că spiriduşii sunt întotdeauna mici. Totul la ei este capricios, chiar şi dimensiunea lor”[56].

Capitolul 2

Consoarta taurului

I. Mama Zeului

Este posibil, oare, ca Notre-Dame din Chartres să fie aceeaşi cu Nuestra Señora din Guadalupe? Niciun catolic nu ar ezita să îngenuncheze şi să se roage în fața oricăreia dintre cele două imagini: „Sfântă Maria, Maica lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoşii, acum şi în ceasul morții noastre”. Cu toate acestea antropologul obişnuit, venit ca de

[56] W.B. Yeats, Irish Fairy and Folk Tales, The Modern Library, New York, f.a., pp. 1-3.

pe Marte, pentru care teoriile difuzării sunt anateme şi orice comparaţie interculturală e demnă de dispreţ din punct de vedere metodologic, ar fi în pericol să se întoarcă în lumea sa a gândirii pure cu două monografii extrem de deosebite: una despre o zeiţă locală franceză, iar cealaltă despre o zeiţă locală mexicană, deservind funcţional două ordine sociale total diferite; mai mult decât atât, Maica Domnului din Chartres indică influenţa unui sanctuar galo-roman închinat lui Venus, evidentă în cultul Madonei Negre observat în cripta actualei catedrale (secolele XII-XVI), în timp ce Maica Domnului din Guadalupe are o origine clar amerindiană, apărând (potrivit unor izvoare autohtone) abia la un deceniu după răsturnarea lui Montezuma, pe locul unui sanctuar local, închinat probabil marii zeiţe-şarpe Coatlicue. Fireşte, toate acestea ar putea fi adevărate şi totuşi nu suficient de adevărate.

Şi acum cea de-a doua întrebare: ar putea Fecioara Maria să fie aceeaşi cu Venus-Afrodita sau Cybele, Hathor, Iştar şi celelalte? Să ne amintim cuvintele adresate de zeiţa Isis iniţiatului ei Apuleius (cca 150 d.Hr.), pe care le-am citat la începutul volumului Mitologia primitivă:

Eu sunt Natura, mama tuturor lucrurilor, stăpâna elementelor, izvorul şi începutul veacurilor, divinitatea cea mai mare, regina manilor, cea dintâi între locuitorii cerului. Eu sunt aceea care cârmuiesc după voia mea luminoasele înălţimi ale cerului, vânturile sănătoase ale mării, jalnica tăcere a Infernului. Putere unică, sunt slăvită de întregul univers sub mai multe forme, cu variate ceremonii religioase, cu mii de felurite nume.

Frigienii, primii născuți pe pământ, mă numesc zeița din Pesinunt şi mama zeilor; atenienii de baştină mă numesc Minerva Cecropiana; ciprienii, care plutesc pe valuri, Venus din Pafos; cretanii iscusiți în aruncarea săgeților, Diana Dictynna; sicilienii, care vorbesc trei limbi, Proserpina Stigiana; locuitorii din Eleusis mă numesc Ceres Actaeana; unii mă numesc Iunona, alții Bellona; unii Hecate, alții Nemesis Rhamnusia. Dar aceia care sunt primii luminați de razele divine ale Soarelui, când începe să răsară, şi ultimii când ele se apleacă spre orizont, locuitorii celor două Etiopii şi egiptenii cei puternici prin străvechea lor ştiință, numai ei mă cinstesc cu slujbele sfinte şi închinăciunile ce mi se cuvin, numai ei mă numesc cu adevăratul meu nume de regina Isis.[57]

Niciun bun catolic nu ar îngenunchea dinaintea unei imagini a lui Isis dacă ar şti că este ea. Cu toate acestea oricare dintre motivele mitice atribuite acum dogmatic Mariei ca ființă umană istorică aparține – şi aparținea la momentul şi în locul dezvoltării cultului ei – şi acelei zeițe-mamă a tuturor lucrurilor, pentru care atât Maria, cât şi Isis erau manifestări locale: soția-mamă a zeului mort şi înviat,

[57] Apuleius, The Golden Ass, translated by W. Adlington, cartea XL; citat în Mitologia primitivă, pp. 62-63 [trad. rom.: Apuleius, Metamorfoze sau Măgarul de aur, traducere din limba latină şi note de I. Teodorescu, ediție revăzută şi întregită, cu un cuvânt-înainte de Ion Acsan, Mondero, Bucureşti, 2008, cartea XI, p. 186].

ale cărui prime reprezentări cunoscute astăzi datează cel puțin din jurul anului 5500 î.Hr.[58]

În cultele bazate pe devoțiune adeseori se obişnuieşte să i se prezinte adeptului o singură manifestare locală, care apoi este venerată fie ca singura, fie ca principala formă, „cea mai adevărată", a divinității reprezentate. Chiar şi în India, de pe buzele unui ilustru profesor al unității religiilor, Ramakrishna (1836-1886), primim următorul sfat adresat unui credincios: „Fără îndoială, trebuie să te închini dinaintea tuturor divinităților. Dar există aşa-zisul devotament credincios față de un ideal. Desigur, ar trebui să saluți pe toată lumea. Dar trebuie să iubeşti un ideal din tot sufletul tău. Acesta este devotamentul credincios, statornic". Şi dă ca exemplu un caz din tradiția lui Krişna şi Gopi.[59] „Gopi aveau un devotament atât de ferm față de pastorul

[58] De la publicarea Mitologiei primitive, o importantă descoperire arheologică a fost făcută în sud-vestul Anatoliei (Turcia), unde, la Hacilar, a fost identificată o cultură a satului neolitic dezvoltat datând din jurul anului 7000 î.Hr. Obiecte ceramice, inclusiv o serie de statuete naturaliste, parcă vii, ale zeiței-mamă, apar acolo într-un strat datând din cca 5700-5400 î.Hr. Vezi James Mellaart, „Excavations at Hacilar: Fourth Preliminary Report, 1960", Anatolian Studies, vol. 11, 1961; vezi şi Mellaart, „Hacilar: A Neolithic Village Site", Scientific American, vol. 205, nr. 2, august 1961. [Vezi şi Joseph Campbell, „The Symbol without Meaning", în The Flight of the Wild Gander, New World Library, Novato, CA 2002 – n.ed.].

[59] Pentru Krişna şi Gopi, vezi Mitologia orientală, pp. 358-380.

Krişnadin Vrindavan", a spus el, „încât nu-i interesa să-l vadă pe Krişna cu turban din Dwaraka"[60].

Cu toate acestea trebuie făcută o distincție între scopurile şi mijloacele devoțiunii şi cele ale ştiinței; iar față de acestea din urmă, nu trebuie să ne temem că se va demonstra derivarea unor forme locale din forme mai generale. Este pur şi simplu un fapt – luați-l cum doriți – că mitologia mamei zeului mort şi înviat este cunoscută de milenii în Levantul neolitic şi postneolitic. Nu este clară relația sa cu cultul paleolitic anterior al zeiței goale din epoca vânării mamuților[61]; însă nu există nicio îndoială cu privire la continuitatea sa evidentă începând din Orientul Apropiat nuclear (cca 5500 î.Hr.) până în Guadalupe (1531 d.Hr.). Întreaga lume antică, din Asia Mică până la Nil şi din Grecia până în Valea Indului, abundă în statuete înfățişând forma feminină nudă, în poziții diferite, a zeiței atotsusținătoare, atotcuprinzătoare: oferindu-şi sânii cu mâinile sale; cu stânga arătând spre organele genitale, iar cu dreapta oferindu-şi sânul stâng; alăptând sau mângâind un copil de sex masculin; stând în picioare printre fiare; cu brațele întinse, încărcate cu simboluri – tulpini, flori, şerpi, porumbei sau alte semne. În plus, se poate demonstra că astfel de statuete au legătură cu bine-cunoscutele mituri şi culte ale Marii Zeițe cu multe nume din Epoca Bronzului; unul dintre cele mai renumite temple ale sale se afla tocmai în Efes, unde, în 431 d.Hr., un sinod a proclamat dogma Mariei ca Theotokos, „Maica Domnului". În vremea aceea,

---

[60] The Gospel of Sri Ramakrishna, translation by Swami Nikhilananda, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, p. 371.

[61] Mitologia primitivă, pp. 295-315.

religiile păgâne ale Imperiului Roman erau suprimate fără milă: templele erau închise şi distruse; preoţii, filosofii şi învăţătorii erau alungaţi sau ucişi. Şi aşa s-a întâmplat că, în cele din urmă şi până în ziua de azi, Maria, Regina Mucenicilor, a devenit singura moştenitoare a tuturor numelor şi formelor, durerilor, bucuriilor şi mângâierilor zeiţei-mamă din lumea occidentală: Scaunul Înţelepciunii... Vasul onorabil... Trandafirul mistic... Casa de aur... Poarta Raiului... Steaua dimineţii... Refugiul păcătoşilor... Regina îngerilor... Regina păcii.[62]

II. Cele două regine

Zeiţa din Figura 12 este reprodusă după un sigiliu cretan datând din jurul anului 1500 î.Hr., descoperit de Sir Arthur Evans printre ruinele palatului labirintic din Cnossos. Civilizaţia antică a Cretei are o importanţă deosebită pentru studiul nostru, întrucât, în sfera europeană, Creta constituie primul centru de civilizaţie avansată din Epoca Bronzului. După cum a observat Frobenius, insula se află în zona de influenţă levantină, iar perioada culminantă a palatelor sale (cca 2500 – cca 1250 î.Hr.) a coincis cu cea a oraşelor Harappa şi Mohenjo-daro de pe Valea Indului.[63]

---

[62] Invocaţii din Litania de la Loreto (secolul al XV-lea; autorizată în 1587).

[63] Mitologia orientală, pp. 173-189. Figura 12 este preluată din Sir Arthur John Evans, British School at Athens, Annual, vol. VII (1900-1901), p. 29, fig. 9.

Figura 12. Zeița muntelui lumii

Pe sigiliu, zeița, cu lancea în mână, stă în vârful unui munte flancat de lei. În spatele ei se află o clădire ce poartă pe arhitrave „coarnele de consacrație” specifice tuturor

sanctuarelor cretane, iar în fața ei, într-o postură despre care ştim din alte imagini că este una de adorație, se află un tânăr – poate un zeu (fiul şi soțul ei mort şi înviat), poate tânărul rege al Cretei (care, dacă Frazer are dreptate[64], era sacrificat efectiv sau simbolic la sfârşitul fiecărui ciclu solar de opt ani al lui Venus[65]), sau poate un simplu credincios.

Sir Arthur Evans, ale cărui lucrări din primii douăzeci şi cinci de ani ai secolului XX ne-au prilejuit redescoperirea civilizației cretane, susține pe parcursul celor şase volume ale operei sale monumentale, The Palace of Minos[66], că numeroasele imagini ale zeiței descoperite în cursul săpăturilor sale reprezintă, „aceeaşi Mare Mamă cu copilul sau consortul ei al cărei cult s-a extins, sub diferite nume şi titluri, în mare parte din Asia Mică şi regiunile siriene”[67]. În

---

[64] Frazer, op. cit., p. 280. Vezi şi Bedřich Hrozný, Ancient History of Western Asia, India, and Crete, Philosophical Library, New York, 1953, p. 198, nota 1; şi Mitologia primitivă, pp. 401-402.

[65] Venus are nevoie de 584 de zile pentru a încheia un ciclu de faze (o perioadă sinodică). Cinci astfel de faze (584 × 5 = 2 920 de zile) înseamnă opt ani (365 × 8 = 2 920 de zile). Prin urmare Venus are nevoie de opt ani pentru a se întoarce în acelaşi punct al zodiacului în care are cea mai mare strălucire.

[66] Sir Arthur John Evans, The Palace of Minos, Macmillan and Company, Londra, vol. I, 1921 – vol. IV, partea a II-a, 1935. Citatele şi imaginile preluate din The Palace of Minos sunt reproduse cu permisiunea domnului Wakeman-Long, de la Williams and James, Solicitors, Gray's Inn, Londra, domnişoarei Susan Minet şi doamnei Anne Ridler, administratori ai drepturilor de autor asupra lucrării.

[67] Ibidem, vol. II, partea I, p. 277.

schimb, profesorul Martin P. Nilsson din Lund, a cărui Geschichte der griechischen Religion (Istoria religiei greceşti) rămâne şi astăzi o capodoperă unică în domeniu[68], respinge punctul de vedere al lui Evans, îndemnând la prudenţă. El scrie:

Zeiţa cu lancea în mână, care stă pe munte flancată simetric de doi lei, seamănă într-adevăr cu Stăpâna Fiarelor, înarmată. Mai mult decât atât, reprezentarea muntelui sugerează în mod convingător μήτηρ ὀρεία (meter oreia), „Mama Muntelui", Cybele din Asia Mică, însoţită de lei, în timp ce identificarea lui Cybele cu Rhea, care l-a născut pe Zeus în Creta, ar părea să susţină asocierea ei cu această insulă. Zeiţa de pe sigiliu a fost, aşadar, identificată fără ezitare cu Marea Mamă a Asiei Mici. Totuşi trebuie ţinut cont de faptul că între această reprezentare şi poveştile noastre despre Marea Mamă există un decalaj de multe secole (ba chiar, pentru Hesiod, o mie de ani). Fără a contrazice posibila – sau probabila – legătură etnică dintre Creta minoică şi Asia Mică, ar fi mai prudent să nu atribuim zeiţei minoice trăsături ale Marii Mame pe care le întâlnim pentru prima dată în perioada istorică, ci pur şi simplu să ne limităm la observaţia că sigiliul nostru înfăţişează o zeiţă a naturii asemănătoare sau înrudită cu cea din Asia Mică; deoarece în secolele intermediare, trăsăturile acesteia din urmă se poate să fi evoluat sau să fi fost modificate.[69]

---

[68] Martin P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, 2 vol., C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, ed. a II-a, 1955 şi 1961.

[69] Ibidem, vol. I, p. 298.

Ar părea prudent să ținem cont de acest avertisment. Şi totuşi, în anii care au trecut de când profesorul Nilsson a scris textul, dezlegarea unui mister care a aruncat o lumină nouă asupra istoriei Antichității pare să fi întărit poziția lui Sir Arthur. Mai exact, în 1953, un tânăr arhitect britanic, regretatul Michael Ventris, a descifrat scrierea Liniară B cretană, descoperind că era o limbă greacă timpurie.[70] Mai mult, deşi scrierile s-au dovedit a fi simple note de contabili care consemnau, printre altele, ofrandele făcute la temple, zeii cărora le erau adresate ofrandele respective erau cei asociați cu Creta în tradiția greacă clasică. De exemplu: „Pentru Zeus Dicteos, ulei"; „Pentru Dedalion, ulei"; „Pentru Stăpâna Labirintului, un borcan cu miere".

În plus, într-un loc din Grecia continentală identificat astăzi drept Pylos, oraşul-palat micenian al regelui Nestor din Iliada, s-au descoperit şi alte notițe în scrierea Liniară B, unde se menționează un număr mare de jertfe aduse zeului grec al mării, Poseidon, „Domnul (posei) zeiței pământului (dās)"[71], printre care vite, berbeci, piei de oaie, grâu, făină, vin, brânzeturi, miere, alifii, aur şi chiar ființe umane.[72] Aflăm astfel despre o triadă divină numită „Cele Două

---

[70] Michael Ventris, „Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives", Journal of Hellenic Studies, vol. LXXIII, 1953, pp. 84 şi urm.

[71] Leonard R. Palmer, Mycenaeans and Minoans, Alfred A. Knopf, New York, 1962, p. 127, apud Paul Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen, 1896.

[72] Michael Ventris şi John Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, The Cambridge University Press, Cambridge, 1956, p. 128.

Regine şi Poseidon"; iar mai târziu, „Cele Două Regine şi Regele"[73]. De asemenea, cunoaştem că oraşul regelui Nestor se situa în apropierea sanctuarului închinat unei zeițe pe nume Potnia, „Stăpâna", şi că regele avea acolo o mare témenos, moşie.[74]

În acest sens, savanții au amintit cuvintele Nausicăi, fiica lui Alcinoos, regele feacilor navigatori, din Odiseea. „Mândra dumbravă cu plopi a Athenei alături găsi-vei, / Chiar lângă drum: un izvor e acolo, şi-n jur o poiană. / Tata-i stăpân peste locul acela, rotată livadă"[75], i-a spus ea lui Ulise.

Dar care ar fi putut fi relația dintre Potnia şi rege; sau dintre „Cele Două Regine" şi rege; sau dintre „Cele Două Regine" şi zeul Poseidon? Şi ce importanță pot avea toate acestea pentru înțelegerea rolului zeiței în Creta şi – prin Creta – în Grecia clasică şi nu numai?

Printre ruinele de la Micene s-a descoperit o tăbliță din fildeş înfățişând două femei aşezate şi un copil (Figura 13)[76]. În lumina informațiilor furnizate de textele scrise în Liniarul

---

[73] Palmer, op. cit., pp. 123-124.

[74] Ibidem, pp. 82, 94.

[75] Odyssey VI.290 [trad. rom.: Homer, Odysseia, tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie şi indici de Dan Sluşanschi, şi ilustrată de Alexandru Rădvan, Humanitas, Bucureşti, 2012, p. 99]; citată în acest sens de Palmer, op. cit., p. 95.

[76] Muzeul Naţional din Atena.

B, triada este interpretată acum ca fiind Cele Două Regine şi Regele sau Cele Două Regine şi Tânărul Zeu. „Tăbliţa miceniană”, susţine profesorul Leonard Palmer, care a colaborat cu Ventris la descifrarea scrierii, „este considerată cea mai frumoasă reprezentare a «sfintei familii» miceniene. Dar există şi alte dovezi mai schematice: o serie de figuri din teracotă care înfăţişează două femei unite ca nişte siameze şi un copil aşezat pe umărul lor comun. Şi acestea au fost interpretate ca reprezentări ale Zeiţei Gemene cu Tânărul Zeu”[77].

[77] Palmer, op. cit., pp. 124-125.

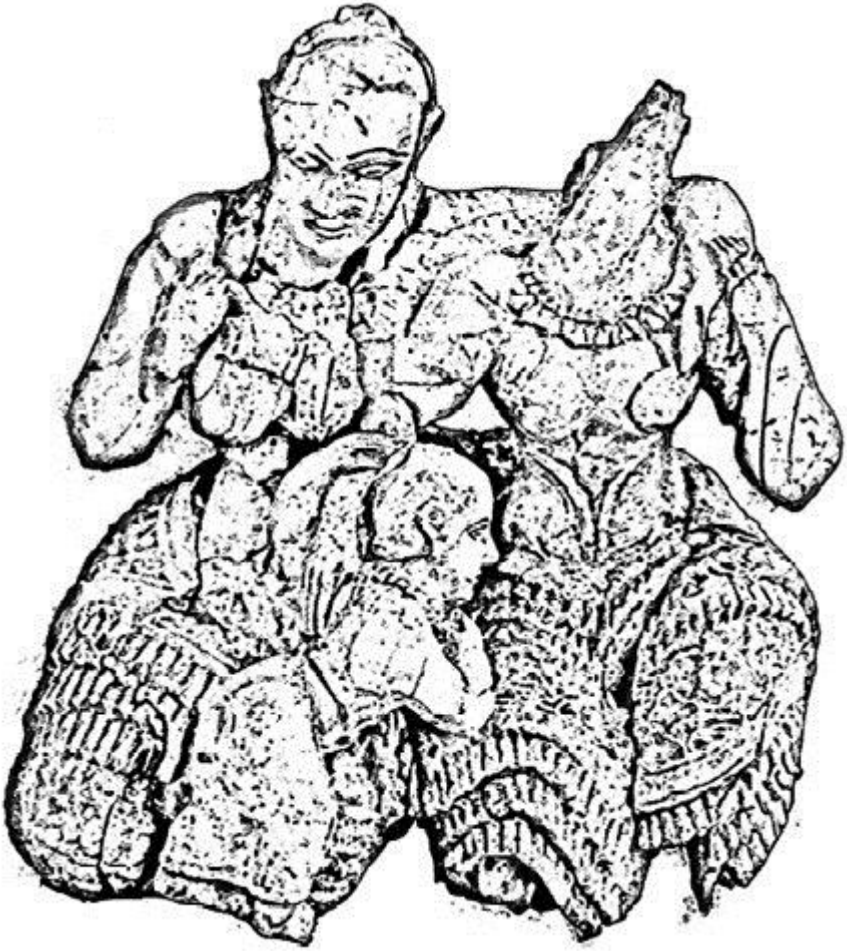

Figura 13. Cele două Regine şi Regele

În cele mai vechi mărturii ale mitologiei sumeriene, zeul mort şi înviat Dumuzi-absu, „Fiul Credincios al Abisului”, era asociat cu două zeiţe puternice – sau mai degrabă o

zeiță în formă dual㠍. Pe de o parte, era zeița celor vii, iar, pe de altă parte, zeița morților. Sub prima formă era Inanna, Regina Raiului, care în mitologia clasică de mai târziu a devenit Afrodita; iar sub a doua formă era înfricoşătoarea Regină a Lumii subterane, Ereshkigal, care în mitologia clasică a devenit Persefona. Iar zeul care în moarte a trăit cu cea din urmă, dar în viață a fost iubitul celei dintâi era Adonis, în tradiția greacă. Observăm că în ilustrația noastră copilul trece de la o zeiță la alta. Este aproape sigur că, în sistemul antic sumerian, o triadă precum aceasta de pe tăblița miceniană i-ar fi reprezentat pe Inanna şi Ereshkigal împreună cu Dumuzi sau omologul său, regele în spiritul căruia era întrupat; în timp ce în Grecia clasică ar fi sugerat marea triadă a Misterelor Eleusine: Demeter (zeița-mamă Pământ), Persefona (regina Lumii subterane) şi tânărul zeu, copilul lor adoptiv Triptolem (odinioară rege local)[78], despre care se spune că a oferit oamenilor cerealele, un dar din partea lui Demeter, şi, ca fiu adoptiv al Persefonei, domneşte acum în lumea morților.[79]

[78] Harrison, Prolegomena, p. 555.

[79] Palmer, op. cit., p. 124 şi Harrison, Prolegomena, pp. 273, 555, 562 şi urm., 609.

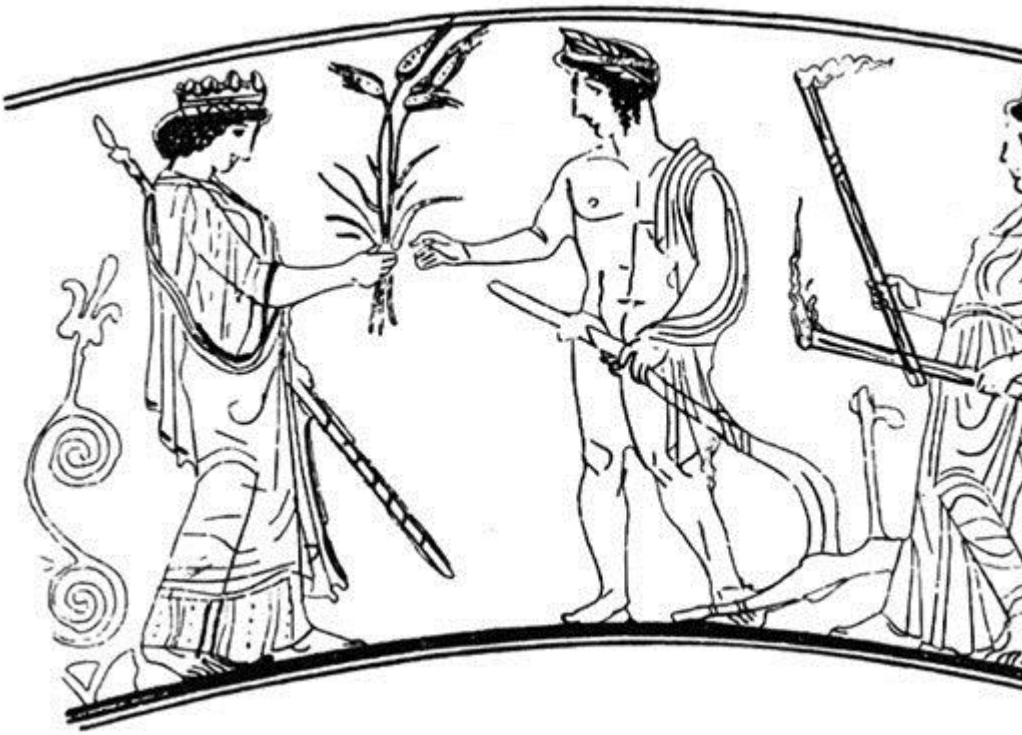

Figura 14. Demeter, Triptolem şi Persefona

Pentru comparație, Figura 14 înfățişează triada greacă, reproducere de pe o cupă străveche, cu figurile respective vopsite în roşu, descoperită în împrejurimile templului de la Eleusis.[80] Demeter, în stânga, oferă nişte spice de grâu

[80] Harrison, Prolegomena, p. 273, citând O. Rubensohn, Mittheilungen des Kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, vol. XXIV, 1899, ilustraţia VII. La Alte Nationalgalerie din Berlin.

fiului ei adoptiv Triptolem, care îşi ţine „plugul curbat” într-un mod care sugerează un simbol falic; în spatele lui se află Persefona cu două torţe în mâini, indicând că este regina Lumii subterane (vezi şi Figura 7). „În pictură, mama şi fiica sunt clar distincte”, spune Jane Harrison; „dar nu de puţine ori”, adaugă ea, „când sunt înfăţişate împreună, este imposibil să le deosebeşti”. „Demeter şi Core [Persefona] sunt două persoane, dar o singură divinitate.”[81]

Astfel, se pare că s-a stabilit o continuitate destul de fermă între cele două zeiţe sumeriene ale mitului zeului mort şi înviat, cele două regine ale scrierii Liniare B cretane şi bine-cunoscutul cuplu Mamă şi Fiică, Demeter şi Persefona, din Misterele greceşti de la Eleusis despre care Socrate vorbeşte în Gorgias[82]. Cu alte cuvinte, pare a fi confirmată teza lui Sir Arthur Evans referitoare la continuitatea mitologiei Marii Zeiţe, de la Orientul Apropiat nuclear până la Creta minoică şi de la epoca minoică până în epoca clasică; şi, având în vedere acest lucru, îl putem urmări mai departe pe Evans pentru o perspectivă mai profundă asupra simbolismului zeiţei duale cretano-miceniene.

Din fericire, s-a păstrat o dovadă semnificativă, deşi „mută”, minunatul „Inel al lui Nestor”, descoperit de un ţăran într-un tholos din Pylos (Figura 15): un inel din aur masiv cântărind 31,5 grame, datat de Evans în jurul anilor 1550-1500 î.Hr. Autorul îl descrie astfel:

---

[81] Ibidem, pp. 272-273.

[82] Gorgias 497c.

Figura 15. Arborele vieții veşnice

Desenul este împărțit în zone... de trunchiul şi ramurile întinse pe orizontală ale unui copac mare... bătrân, noduros şi fără frunze. Cu rădăcinile întinse, se află pe vârful unei movile sau al unui deal, cu trunchiul înălțat în centrul desenului şi ramurile întinse mult pe orizontală... Scenele astfel împărțite de ramurile sale nu aparțin, de fapt, lumii pământeşti, ci Lumii de dincolo minoice. O analogie evidentă

este Yggdrasil, armăsarul Frasinului lui Odin şi vechiul „Arbore al lumii” scandinav.

Stânga sus:

În prima zonă a desenului poate fi recunoscută Zeița minoică discutând cu însuflețire cu tovarăşul ei obişnuit, în timp ce doi fluturi zboară pe deasupra capului său. În plus, semnificația simbolică a acestora este accentuată de apariția deasupra lor a două obiecte mici ce par a fi nişte capete cu proiecții în formă de cârlig în lateral, în care putem recunoaşte în mod rezonabil cele două crisalide corespunzătoare... După cum sunt aşezați aici în legătură cu aspectul lor de pupă, este evident că e vorba de o aluzie la învierea spiritului uman după moarte.

Mai mult decât atât, nu există nicio îndoială că se referă la cele două figuri de tineri care apar pe inel alături de ei şi că ar trebui considerate simboluri ale noii lor vieți.

Tânărul cu bucle lungi, în stil minoic, stând în spatele zeiței îşi ridică antebrațul drept, în timp ce fata cu fustă scurtă care se uită la el, cu spatele spre trunchiul copacului, îşi manifestă surpriza produsă de întâlnire ridicând mâinile... Vedem aici, reuniți de puterea zeiței de a da viață şi simbolizat de crisalide şi fluturi, un cuplu tânăr pe care moartea îl despărțise. De altfel, prin prisma scenei de inițiere înfățişate mai jos, întâlnirea poate fi interpretată drept reuniunea permanentă a unui cuplu căsătorit în Țara Fericiților.

Dreapta sus:

În următoarea secțiune, în dreapta trunchiului, Leul sacru al Zeiței stă întins pe un fel de bancă, într-o postură de repaus vigilent, îngrijit de două figuri feminine (deşi îmbrăcate în haine bărbăteşti) în care recunoaştem reprezentările frecvente ale celor două roabe ale Zeiței. Evident, leul veghează şi păzeşte tărâmurile de dedesubt.

Caracterul religios al scenei este accentuat de ramura... de „iedera sacră" răsărită din trunchi. (...Planta, ai cărei lăstari ies din trunchiul Arborelui Lumii pentru a ține umbră leului paznic al tărâmurilor de dedesubt, trebuie identificată cu aceeaşi „iederă sacră" care se cațără pe stâncile abrupte în picturile murale. Frunzele cordiforme şi chiar bobocii dubli ai florilor sunt înfățişați cât se poate de clar... Este imposibil să nu ne amintim de creanga de aur care, când a fost ruptă de Enea, i-a deschis calea spre Avernus [Eneida, VI.136 şi urm.]. Dar ori de câte ori era ruptă una, o altă ramură de aur strălucitor apărea în locul ei...)

Stânga şi dreapta jos:

Zona inferioară de ambele părți ale trunchiului, sub crengile întinse, dezvăluie o scenă continuă ce pare să reprezinte examenul de inițiere a celor pătrunşi în Sala Drepților de la Tribunalul Grifonului. Tânărul cuplu reapare în secțiunea din stânga, mişcându-se în ritmul unui dans şi înaintând la semnul unei „doamne grifon" aflate în dreapta trunchiului, în timp ce o altă femeie pare să alunge un fel de intrus, un laic, la capătul din stânga. În dreapta trunchiului, în spatele

celei dintâi, alte două „doamne grifon” – purtând fusta scurtă tipică începutului Noii Ere [cca 1550 î.Hr.] şi având braţele ridicate într-un gest de adoraţie – conduc alaiul către personajul care prezidează curtea. Acesta este un grifon înaripat din varietatea mai blândă, cu pene de păun, aşezat pe un scaun înalt sau pe un tron, în timp ce în spatele lui se află un alt personaj feminin, în care putem recunoaşte o copie a Zeiţei însăşi. O trăsătură proeminentă a grifonului – cu cap de vultur când a apărut în Creta – este privirea lui pătrunzătoare, care aici îl califică pentru funcţia de Mare Inchizitor. Dedesubt, pe movila de la baza copacului, printre lăstarii asemenea ierbii, stă culcat un monstru asemănător cu un câine, precursorul lui Cerber, dar care, într-un sens mai larg, poate fi comparat şi cu dragonul – teribilul Níðhöggr – de la poalele lui Yggdrasil.[83]

Lecţia este suficient de clară. Iar imaginea unei vieţi dincolo de moarte reprezentată în această scenă diferă toto coelo de Hadesul lugubru al perioadei epice de mai târziu, sugerând, în schimb, imaginile clasice mai plăcute ale Insulelor Fericiţilor şi ale Câmpiilor Elizee. Ne vin în minte „pădurile binecuvântate” ale lui Vergiliu:

Largior hic campos aether et lumine vestit

[83] Evans, op. cit., vol. III, pp. 145-155, cu un fragment între paranteze despre „iedera sacră” din vol. II, partea a II-a, pp. 482-483. Vezi şi Evans, în Journal of Hellenic Studies, vol. XLIV, 1925, p. 65, ilustraţia 55.

Purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.[84]

Ne gândim, de asemenea, la vechea insulă paradiziacă sumeriană, Dilmun, din mijlocul mării primordiale, unde, după cum spune un text cuneiform străvechi din jurul anului 2050 î.Hr.:

Leul nu ucide,

Lupul nu înşfacă mielul...

Femeile bătrâne nu spun „Sunt o femeie bătrână”,

Bărbaţii bătrâni nu spun „Sunt un bărbat bătrân”.[85]

Este imaginea „meleagului din marginea lumii, a câmpului Elizeu”, descrisă de bătrânul zeu al mării, Proteu, soţului

---

[84] „Eteru-nvăluie câmpul de-aici în lumină mai largă,/ Purpură-i zarea; şi soarele-i altul şi altul e cerul” (Eneida, VI.640-641) [Vergilius, Eneida, traducere de George Coşbuc, ediţie îngrijită, note şi prefaţă de Stella Petecel, Univers, Bucureşti, 1980, p. 217 – N.t.].

[85] Mitologia orientală, pp. 124-125, citând din Samuel Noah Kramer, From the Tablets of Sumer, The Falcon’s Wing Press, Indian Hills, CO, 1956, pp. 172-173 şi Langdon, op. cit., pp. 194-195.

Elenei, Menelau, în a patra carte a Odiseei, „unde”, spune el, „e şi Radamathys/ Cel Păr-de-aur, e traiul uşor, cel mai dulce-ntre oameni/ Nu cade nea, nu-s furtuni, nu vin friguri de iarnă, nici ploaie/ Înverşunată, ci doar adierea Zefirului lasă/ Oceanos ca să aibă răcoare pe-obraji muritorii”[86].

„Religia greacă din perioada istorică”, afirmă profesorul Nilsson, „s-a dezvoltat din fuziunea religiilor a două populații de rase diferite – despre care, din păcate, cunoaştem prea puține lucruri. Cu toate acestea se simte diferența adânc înrădăcinată dintre religia emoțională a populației pregreceşti, ce pare să fi fost marcată de o tendință mistică, şi religia temperată a invadatorilor indo-germanici, care au încredințat zeilor lor protecția legilor nescrise ale ordinii lor patriarhale”[87].

Aş vrea să subliniez importanța acestei observații, care explică de ce istoria religiilor occidentale a fost adesea o cronică sordidă şi regretabilă a luptelor, condamnărilor, constrângerilor şi evenimentelor sângeroase. Căci atât în mediul levantin, cât şi în cel grecesc a existat întotdeauna un contrast profund înrădăcinat între religia mistico-emoțională a populațiilor agrare presemitice şi prearіene din neolitic şi din Epoca Bronzului şi „religia moderată” (să-i spunem deocamdată aşa) a diferitelor popoare războinice invadatoare, „care au încredințat zeilor lor protecția legilor

[86] Odyssey IV.563, trad. de S.H. Butcher şi Andrew Lang [trad. rom.: Homer, Odysseia, ed. cit., p. 66]; apud Evans, op. cit., vol. III, pp. 155-156.

[87] Nilsson, op. cit., vol. I, p. 845.

nescrise [mai târziu, scrise] ale ordinii lor patriarhale". Într-adevăr, nu doar „simțim" pur şi simplu, ci putem experimenta acut în sufletele noastre şi putem documenta pentru fiecare perioadă a culturii noastre forța care ține deoparte în noi aceste tendințe contrare. Însă singurul aspect care trebuie subliniat în această parte a capitolului nostru este că temele strălucitoare, poetice şi mistice ale unui paradis fericit niciodată pierdut şi niciodată recâştigat, ci mereu prezent în sânul acelei zeițe-mamă din a cărei ființă ne vin, fără teamă, şi moartea, şi viața, nu aparțin nici arienilor şi nici semiților patriarhali.

III. Mama Minotaurului

La Muzeul Universității din Philadelphia se află o importantă şi fascinantă tăbliță de teracotă din străvechiul Sumer, cca 2500 î.Hr. (Figura 16), care înfățişează taurul lunar (care moare şi renaşte în permanență), veşnic consumat de vulturul solar cu cap de leu. Din cele patru membre ale victimei țâşnesc semnele de foc ale puterii divine; un zâmbet calm, cuprins de beatitudine iradiază din chipul său uman, încadrat de o barbă mare pătrată, caracteristică acelor fiare arogante, de obicei şarpe sau taur, din arta arhaică (atât egipteană, cât şi sumeriană), ce simbolizează puterea care fertilizează pământul; iar laba ei dreaptă din față se sprijină ferm în mijlocul unei movile ce simbolizează vârful muntelui cosmic sacru, care, după cum ştim din numeroase texte, este corpul zeiței Pământ. Un obiect proeminent semănând cu „coarnele de consacrație" cretane marchează câmpul de contact dintre pământul primitor şi zeul darnic, al cărui

picior este plasat în centru, formând astfel un fel de trident: iar zeul, în această reprezentare, se află deasupra, pentru că din luna de sus, pe măsură ce scade, mistuită de lumina soarelui, coboară roua dătătoare de viață şi ploaia fertilizatoare.

Dar sub pământ există şi apă. Zeul cretano-micenian Poseidon, al cărui animal simbolic este taurul şi al cărui atribut este tridentul, trăieşte în mare, în izvoare şi în apele subterane. În mod similar, în India, Şiva, „Marele Domn", al cărui animal simbolic este taurul, al cărui atribut este tridentul, iar numele consoartei sale, Parvati, înseamnă „Fiica Muntelui" – al cărei animal simbolic este, de altfel, leul –, locuieşte, pe de o parte, cu zeița pe vârful Muntelui Kailasa, dar, pe de altă parte, este venerat prin simbolul lińgamului (falusului), care se ridică din apele abisului şi penetrează yonī (vulva) zeiței Pământ. În ipostaza de „Dansator Cosmic", Şiva este înfățişat cu piciorul drept aşezat ferm pe spatele unui pitic întins la pământ, numit Ignoranță, în timp ce ridică piciorul stâng într-o lovitură de-a curmezişul. Cât despre semnificația posturii, se spune că zeul tridentului îşi direcționează energia creatoare divină spre sfera naşterii muritorilor cu piciorul drept, în timp ce cu stângul eliberează din acest ciclu temporal. Nu pot să nu mă întreb dacă nu cumva o idee similară a inspirat postura picioarelor din față ale acestui taur.

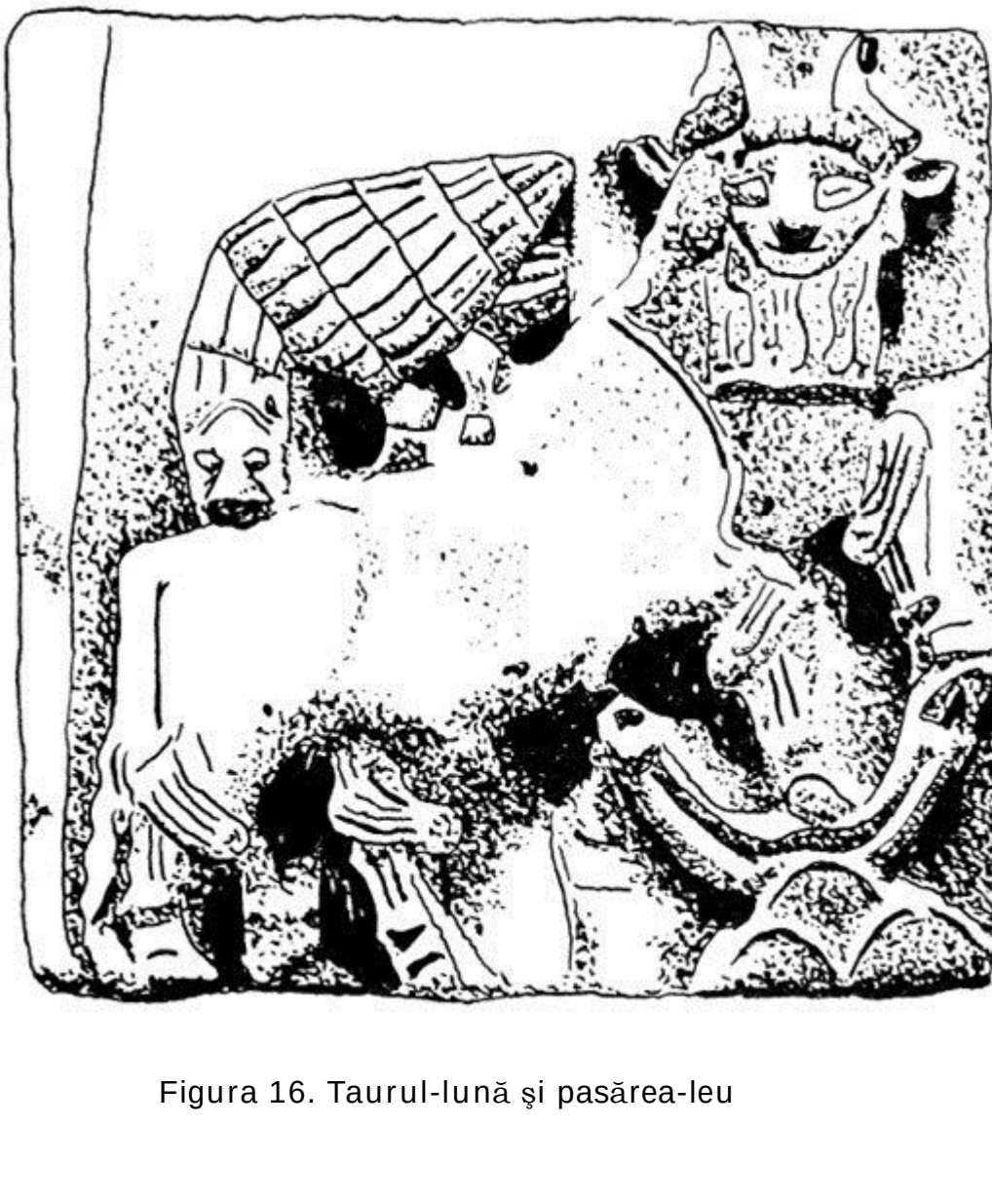

Figura 16. Taurul-lună şi pasărea-leu

În mormintele regale din Ur (despre care am vorbit în Mitologia primitivă), în mormântul reginei Shubad (Puabi), s-a găsit capul de argint al unei vaci, în timp ce în complexul de morminte al soțului ei, A-bar-gi, pe care ea îl urmase în moarte, în subteran, împreună cu întreaga sa curte (sati)[88], s-a descoperit capul de aur al unui taur, cu o barbă pătrată din lapislazuli, ce împodobea cutia de rezonanță şi coloana unei mici harpe elegante.[89] Am sugerat că sunetul harpei era, simbolic, chemarea taurului-lună, care o încurajează pe regina Shubad să-şi urmeze iubitul pe tărâmul Reginei Morții. Mitul corespunzător este mitul celor Două Regine şi al Regelui. Iar muzica harpei ornamentate, glasul taurului, era muzica acelor mistere în care viața şi moartea sunt recunoscute ca fiind unul şi acelaşi lucru.

Următorul rit mesopotamian de înlocuire a membranei unei tobe de la un templu, descris de dr. Robert Dyson Jr., de la University Museum, evidențiază atât importanța taurului, cât şi rolul artei în riturile lumii antice.

Alegerea taurului era clar definită: fără urme de țepuşe şi fără smocuri albe de păr, trebuia să aibă coarnele şi copitele intacte şi să fie negru ca smoala. Apoi era condus la ceea ce se numea casa mummu şi aşezat pe o rogojină din trestie, cu picioarele legate cu o frânghie din păr de capră. După

---

[88] Sati (Satī) a fost numele unei alte întrupări a eternei consoarte a lui Şiva. Pentru detalii privind semnificaţia numelui, vezi Mitologia orientală, p. 82.

[89] Mitologia primitivă, pp. 380-381.

jertfirea unei oi, ritualul de „spălare a gurii” se făcea prin şoptirea unei incantații la urechea taurului, printr-o trestie, după care acesta era stropit cu răşină de cedru. Apoi era oarecum purificat simbolic cu un mangal şi o torță. Se trasa un cerc de făină în jurul lui şi, după alte rugăciuni rostite de preot, era ucis cu un cuțit. Inima îi era arsă în fața tobei cu lemn de cedru, chiparos şi un tip special de făină. Tendonul de la umărul stâng îi era îndepărtat dintr-un motiv nespecificat, iar animalul era jupuit. Corpul îi era apoi învelit cu o pânză roşie şi îngropat cu fața spre vest, după care se dădeau instrucțiuni detaliate pentru pregătirea pielii, care, în cele din urmă, avea să fie folosită pentru noua tobă.[90]

Miticul taur lunar, stăpân al ritmului universului, pe al cărui cântec dansează toți muritorii într-un ciclu al naşterii, morții şi renaşterii, era amintit de sunetele tobei, instrumentelor cu coarde şi fluierelor din trestie ale orchestrei templului, iar cei prezenți ajungeau astfel să fie în armonie cu ipostaza ființei care nu moare niciodată. Trăsăturile sale sugerând extazul, dar, în acelaşi timp, calmul şi misterul, precum ale Monei Lisa, ale taurului ucis de pasărea-leu sugerează modul în care inițiații pătrund enigma înțelepciunii ce transcende moartea şi schimbarea timpului. Prin moartea sa, care nu este definitivă, el dă viață tuturor făpturilor de pe pământ, indicând, cu piciorul din față ridicat, cornul stâng al simbolului mitic.

---

[90] Robert H. Dyson, Jr., „Art of the Twin Rivers”, Natural History, vol. LXXI, nr. 6, iunie-iulie 1962, p. 39.

Aici, simbolul pare să reprezinte punctul de joncțiune între pământ şi cer, între zeiță şi zeul care par a fi doi, dar, în fapt, sunt unul. Deoarece, după cum ştim dintr-un vechi mit sumerian, cerul (An) şi pământul (Ki) erau inițial un singur munte neîmpărțit (Anki), din care partea inferioară, pământul, era feminină, iar partea superioară, cerul, era masculină. Dar cele două părți au fost separate (ca în cazul lui Adam şi al Evei) de fiul lor, Enlil (în Biblie, „creatorul" lor, Iahve), iar din acel moment a apărut lumea temporalității (cum s-a întâmplat când Eva a mâncat mărul).[91] Căsătoria şi unirea rituală urmau să fie înțelese drept reconstituirea simbolică a stării primare nediferențiate, atât prin meditație (aspect psihologic), pentru vindecarea sufletului, cât şi prin acțiune (aspect magic), pentru fertilizarea şi reînnoirea naturii: motiv pentru care era recunoscută şi existența unui plan sau a unui mod de a fi în care acea stare primordială este mereu prezentă, deşi realitatea cotidiană pare să o nege. Cu alte cuvinte, starea taurului primordial este invizibilă: e negru, negru ca smoala.

Astfel, se poate spune că, la fel ca în forma simbolică hindusă a lui Şiva dansând, şi în această tăbliță de teracotă sumeriană trebuie să recunoaştem manifestarea filosofiei arhaice din Epoca Bronzului de care m-am ocupat în volumul meu anterior, care a supraviețuit până în zilele noastre în Orient. În forma ei primară, neintenționată, această filosofie este pe drept cuvânt comparabilă cu starea de spirit infantilă pe care dr. Jean Piaget o numeşte „nedisociere"[92]. Cu toate acestea, în formele sale superioare,

---

[91] Mitologia orientală, pp. 125 şi 128.

[92] Mitologia primitivă, p. 87.

avansate, a fost cea mai importantă forță creatoare din istoria civilizației. Importanța sa este experimentată în mod direct în extazul mistic suprem al nondualității sau al identificării mitice şi este simbolizată în diversele metafore din „Secretul celor doi parteneri” din Egiptul antic, în Tao chinez, în Nirvāṇa hindusă şi în doctrina budistă a „Ghirlandei de flori” dezvoltată în Japonia.[93] O reflectare a acesteia găsim şi în imaginea Paradisului recâştigat din celebrul pasaj al lui Isaia (cca 740-700 î.Hr.):

Şi lupul va locui cu mielul şi leopardul se va culca lângă ied; şi viţelul şi leul tânăr şi vitele îngrăşate împreună; şi un copilaş îi va conduce. Şi vaca şi ursul vor paşte, micuţii lor se vor culca împreună, şi leul va mânca paie ca boul. Şi sugarul se va juca la vizuina aspidei şi copilul înţărcat îşi va întinde mâna în vizuina năpârcii. Ei nu vor răni, nici nu vor distruge pe tot muntele meu sfânt, fiindcă pământul va fi plin de cunoaşterea lui Yahweh, precum apele acoperă marea.[94]

Doar că aici situația idilică este amânată pentru altă dată, în vreme ce în viziunea anterioară ea există acum, în această lume aşa cum este ea, fiind recunoscută ca atare prin inițiere spirituală. Este viziunea reprezentată pe tăbliţa noastră cu taurul lunar şi pasărea-leu solară; dar este reprezentată şi pe plan terestru: prin taurul şi leul vii care,

---

[93] Mitologia orientală, passim.

[94] Isaia 11.6-9.

în inima Mamei Natură, locuiesc în pace veşnică, chiar şi acum, când întruchipează monstruosul şi misteriosul joc al vieţii intitulat „Acum mă mănânci”.

Expresia impasibilă, enigmatică, dar fericită a taurului de pe tăbliţa de teracotă apare din nou, mutatis mutandis, în reprezentările indiene (asemenea unei măşti) ale lui Şiva dansând. Zeul ţine o tobă în mâna sa dreaptă ridicată (care simbolizează ritmul timpului, ritmul creaţiei), în vreme ce în palma stângă ţine focul cunoaşterii nemuririi, prin care sunt distruse legăturile timpului. Şiva emană flăcări, la fel ca şi cele patru picioare ale acestui taur; iar craniul morţii împodobeşte părul lui Şiva, împreună cu semiluna renaşterii. Şiva e Stăpânul Fiarelor (paśupati); la fel este şi marele zeu sumerian al morţii şi al renaşterii, Dumuzi-Tammuz-Adonis, al cărui animal simbolic este acest taur căzut în extaz; în plus, la fel este şi zeul grec Dionysos, cunoscut – precum Şiva – ca Dansatorul Cosmic, care este atât taurul sfâşiat în bucăţi, cât şi leul care îl sfâşie:

Apari, apari, sub orice formă sau nume,

O, Taur de munte, Şarpe cu o sută de capete,

Leu al Flăcării arzătoare!

O, Doamne, Fiară, Taină, vino![95]

[95] Euripide, Bachantele 1017; trad., Harrison, Prolegomena, p. 433.

Pentru mulți a fost surprinzător faptul că numele lui Dionysos a apărut printre cuvintele descifrate în scrierea Liniară B.[96] Aşa încât să ne întoarcem cu acest nume în Creta.

În Mitologia orientală am vorbit despre mitologia faraonului Egiptului, zeul-rege numit „taurul propriei mame”[97]; deoarece atunci când era mort în tumulul mormântului său (tumulul simbolic al zeiței), era identificat cu Osiris zămislindu-l pe fiul său, iar când era în viață, stând pe tronul său (de asemenea un simbol al zeiței), era fiul lui Osiris, Horus; iar cei doi, întrucât reprezentau rolul mitic al Regelui Universului mort, dar reîncarnat, erau în esență unul şi acelaşi. Cosmica zeiță-vacă Hathor (hat-hor, „casa lui Horus”) stătea pe pământ în aşa fel încât cele patru picioare ale ei erau stâlpii celor patru sferturi ale lumii, iar burta ei era bolta cerească. Zeul Horus, simbolizat printr-un şoim din aur, soarele, zburând de la est la vest, intra în gura ei în fiecare seară pentru a renaşte a doua zi dimineață, fiind astfel, în aspectul său nocturn, „taurul mamei sale”; în timp ce ziua, în postura de conducător al lumii luminii, era o pasăre de pradă cu ochi ageri. Mai mult decât atât, animalul simbolic al lui Osiris, taurul, era întruchipat de boul sacru Apis, care era sacrificat ceremonial la fiecare douăzeci şi cinci de ani – scutindu-l astfel pe faraon însuşi de obligația unui regicid ritualic. Şi sunt de părere (deşi nu

---

[96] Michael Ventris şi John Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, The University Press, Cambridge, 1956, p. 127.

[97] Mitologia orientală, pp. 69-108.

cunosc să fi făcut cineva această sugestie până acum) că tauromahia cretană trebuie să fi îndeplinit aceeaşi funcţie pentru tinerii regi-zei ai Cretei.

Există o serie de reprezentări ale regilor cretani, iar acestea înfăţişează întotdeauna un tânăr la vreo douăzeci de ani; nu apare niciun bătrân. Astfel, e posibil să fi existat un regicid la sfârşitul fiecărui ciclu al planetei Venus; deşi importanţa arenei pentru coride în arta rituală cretană sugerează posibilitatea unei substituţii ritualice.

Profesorul Nilsson consideră că jocul taurului nu avea vreo semnificaţie religioasă[98]; însă desenul plin de viaţă din Figura 17 pare să contrazică această opinie. Vedem un bărbat-taur – un minotaur – atacat de un bărbat-leu; iar analogia cu taurul şi pasărea-leu din Sumer nu poate fi negată. Cu siguranţă, dinamica acestei mici capodopere sugerează chiar ideea unui ciclu nesfârşit, mereu în desfăşurare. Deoarece în Creta, la fel ca în Sumer, în timp ce leul era animalul căldurii toride a soarelui, care ucide luna şi usucă vegetaţia, taurul era animalul simbolic al lunii: divinitatea în descreştere şi în creştere, prin magia căreia roua nopţii readuce vegetaţia la viaţă; stăpânul mareelor şi al forţelor de reproducere ale pământului, al femeilor, al ritmului pântecului.

98 Nilsson, op. cit., vol. I, pp. 297 şi 277, nota 1.

Figura 17. Minotaur şi bărbat-leu

În limbajul pictural mitologic, imaginea Minotaurului echivalează ideea de taur-lună cu aceea de bărbat-lună sau rege-lună, sugerând astfel că în Creta un taur ar fi putut lua locul regelui, cum era în Egipt, în străvechiul ritual agrar al morții zeului-rege care dă viață. Mai mult decât atât, faptul că taurii erau, într-adevăr, uciși ritualic în arenă pare să fie prezentat în Figura 18, unde un matador sacerdotal îi aplică animalului lovitura de grație: fiara, în plină alergare, este

sacrificată ritual. Prin urmare matadorul şi sabia îndeplinesc aceeaşi funcţie ca pasărea-leu din Sumer, în timp ce taurul are rolul său obişnuit de zeu care moare şi renaşte la nesfârşit: Poseidon, stăpânul zeiței Pământ.

Figura 18. Jertfa

Astfel, din ruine se desprinde o perspectivă asupra gândirii cretane care o plasează în bine cunoscutul context al Epocii Bronzului; accentuând însă în mod deosebit rolul femeii, ceea ce o deosebeşte atât de marile civilizații sacerdotale a Nilului şi a Tigrului-Eufrat, cât şi de grecii patriarhali de mai târziu. Nilsson scrie:

În ciuda limitărilor impuse de natura dovezilor, anumite trăsături caracteristice ale religiei minoice apar în opoziție cu cele ale grecilor. Una este preponderența zeițelor şi a preoteselor. În comparație cu cele feminine, zeitățile masculine sunt foarte puține; iar imaginile de cult masculine lipsesc cu desăvârşire; în scenele de cult, femeile apar mult mai frecvent decât bărbații; şi este posibil ca această preponderență a sexului feminin să explice caracterul afectiv al religiei, ce se observă mai ales în scenele din cultul arborelui. Cel mai clar recunoscute sunt cultul zeiței-şarpe protectoare a casei şi cultul naturii, cu cele două aspecte ale sale: cel al Stăpânei şi Stăpânului Fiarelor şi cel al Copacilor. Din păcate, nu se cunoaşte legătura dintre acestea şi sanctuarele naturii descoperite până acum. Şi, în fine, trebuie să subliniem că referirile la viața sexuală, toate simbolurile falice, care abundă şi sunt atât de agresive în numeroase religii – inclusiv în religia istorică a Greciei –, lipsesc cu desăvârşire din arta minoică.[99]

Şi Evans a remarcat modestia şi decența artei minoice: „de la prima până la ultima fază", scrie el, „nu s-a descoperit niciun personaj indecent"[100].

După cum au observat mulți, cultura minoică pare să fi fost de tip matriarhal. Grația şi eleganța doamnelor, cu

[99] Ibidem, p. 303.

[100] Evans, op. cit., vol. II, partea I, p. 279.

frumoasele lor fuste cu volane, cu decolteuri generoase şi coafuri frumoase pline de panglici, amestecându-se în voie cu bărbaţii, în curţi interioare, în arenă – adorabile, vioaie şi zvelte, gesticulând şi sporovăind, punându-şi chiar centuri atletice masculine pentru a face salturi periculoase peste coarnele şi grebenele taurilor –, reprezintă o civilizaţie rafinată care nu a fost egalată de multe ori: e un aspect pe care aş dori să-l clarific cât se poate de ferm în acest capitol, ca o provocare la adresa înaltelor pretenţii ale acelor ordine morale cu mândrie falică, fie ele circumcise sau nu, care aveau să urmeze.

La fel de evident este contrastul între lumea cretană şi statele regale atât ale sumerienilor, cât şi ale egiptenilor. Mitologia şi cultura sa par să reprezinte o etapă anterioară Epocii Bronzului a acestor civilizaţii: o epocă mai blândă, mai liniştită, premergătoare deschiderii marelui curs al istoriei lumii eurasiatice, care este cel mai bine datat de războaiele şi monumentele comemorative ale victoriilor regilor săi egoişti. Înainte de venirea grecilor, în Creta nu existau cetăţi fortificate. Şi s-au păstrat mai puţine dovezi în privinţa armelor. Scenele de luptă ale cuceririi regale nu joacă niciun rol în stabilirea stilului. Se remarcă starea de spirit caracterizată prin bunăstare şi desfătare, masiva participare a tuturor categoriilor sociale la asigurarea unei atmosfere agreabile de prosperitate şi dezvoltarea vastă a comerţului maritim profitabil cu toate porturile lumii arhaice şi chiar – în mod curajos – cu regiuni foarte îndepărtate.

Datările civilizaţiei cretane stabilite de Sir Arthur Evans au fost schimbate de cercetări ulterioare, însă liniile principale

se păstrează şi, ținând cont de modificările sugerate de descoperirile mai târzii, pot fi rezumate după cum urmează:

Neoliticul timpuriu: probabil începând din cca 4000 î.Hr.

	Minoicul timpuriu	I: până în cca 2600 î.Hr.
2500 î.Hr.	II: cca 2600-2300 î.Hr.	Prepalațial
		III: cca 2300-2000 î.Hr.
Minoicul mijlociu	I: cca 2000-1850 î.Hr.	
	II: cca 1850-1700 î.Hr.	Palațial timpuriu
	IIIA: cca 1700-1660 î.Hr.	(Hieroglific)
	IIIB: cca 1660-1580 î.Hr.	
Minoicul târziu	IA: cca 1580-1510 î.Hr.	Palațial superior
1500 î.Hr.	IB: cca 1510-1450 î.Hr.	(Liniarul A)
		II: cca 1450-1405 î.Hr.
		III: cca 1405-1100 Epoca

î.Hr. micenian㠄
(Liniarul B)

Toți experții sunt de acord că straturile neolitice trebuie să fi provenit din Asia Mică. Prin urmare săpăturile recente din sud-vestul Anatoliei (Turcia) prezintă un interes deosebit. Ceramica lor, datată în jurul anului 5500 î.Hr. (vezi supra, p. 40), poate fi considerată cea mai veche dovadă cunoscută a cultului cretan al zeiței. Aceste articole ceramice includ statueta unei zeițe goale așezate pe niște leoparzi, pe care îi mângâie; de asemenea, a unei astfel de zeițe îmbrățișate de un adolescent; sau alta, a zeiței ținând în brațe un copil; și câteva înfățișând figuri feminine singure, culcate sau în picioare – dar întotdeauna executate (ca să-l citez pe cel care le-a descoperit, profesorul James Mellaart) „cu un gust admirabil și o măiestrie a modelării necunoscută până în epoca clasică târzie”[101].

Mai mult, în așa-numitul colț învecinat al Taurului, unde sud-estul Asiei Mici se întâlnește cu nordul Siriei, au apărut numeroase statuete feminine, datând din cca 4500-3500 î.Hr., asociate cu frumoasa ceramică pictată Halaf din zona respectivă; și aici (așa cum am văzut în Mitologia primitivă)[102] au apărut pentru prima dată o serie de forme simbolice care mai târziu aveau să devină proeminente în

[101] James Mellaart, „Hacilar: A Neolithic Village Site”, Scientific American, vol. 205, nr. 2, august 1961.

[102] Mitologia primitivă, p. 142.

Creta: capul de taur (bucraniu) văzut din față, toporul dublu, morminte de tip tholos şi figuri de porumbel, vacă, oaie, capră şi porc.

În Mitologia orientală am arătat că cele mai vechi temple cunoscute din istoria civilizației au apărut în această zonă în jurul anului 4000 î.Hr. şi că ele sugerează, prin forma lor, o referire la organele genitale feminine; mai exact, uterul zeiței-mamă cosmice, Vaca. Laptele vitelor sacre crescute în țarcurile lor era identic cu acela al zeiței-mamă însăşi, al cărei viței era animalul de sacrificiu. Iar când cultura agrar-pastorală din care făcea parte acest complex de temple s-a răspândit spre sud, către pământurile nou locuite din Mesopotamia, în cca 4000-3500 î.Hr., a luat cu ea şi cultul vitelor.[103] Dar a traversat şi Iranul, ajungând până în India, unde a apărut în complexul civilizației din Valea Indului, în jurul anului 2500 î.Hr., cam pe vremea apariției minoicului timpuriu II în Creta.

Recent, reprezentanții unei importante şcoli de cercetare italiene au început să vorbească despre un „complex cultural mediteraneean" care ajunge în est până la Ind, dominat de miturile şi riturile Marii Zeițe şi ale consortului ei.[104] Profesorul Nilsson se referă la acest grup cu oarecare dispreț.[105] Cu toate acestea este greu să ne imaginăm cum

---

[103] Mitologia orientală, pp. 53-57.

[104] M. Untersteiner, La fisiologia del mito, Fratelli Bocca, Milano, 1946); Giovanni Patroni, Commentari mediterranei all'Odissea di Omero, C. Marzorati, Milano, 1950.

[105] Nilsson, op. cit., vol. I, p. 257.

s-ar putea explica altfel repetarea formelor simbolice în două medii atât de diferite precum insulele din Marea Egee şi câmpiile izolate din nordul Indiei: prezența în ambele regiuni a unei zeițe care este atât benefică (sub formă de vacă), cât şi malefică (sub formă de leoaică), asociată cu creşterea, hrănirea şi moartea tuturor ființelor şi, în special, a vegetației; simbolizată în toate aspectele sale de un Arbore al Vieții cosmic, care este şi arborele morții; iar consortul ei este un zeu având drept animal simbolic taurul şi drept semn tridentul, cu care este asociat şi ciclul lunar, într-un context care prezintă numeroase indicii ale unei tradiții de regicid ritualic. Părerea mea este că cele două mitologii sunt în mod clar extensii ale unui singur sistem, a cărui obârşie era Orientul Apropiat nuclear; perioada de răspândire a precedat-o pe aceea a ascensiunii marilor regate sumero-egiptene din Epoca Bronzului; iar forța motrice a acestei vaste extinderi a fost comerțul: exploatarea şi schimbul de materii prime. În India, acest tip de civilizație comercială din neoliticul târziu a scăzut treptat, cedându-şi roadele mai întâi populației primitive, iar mai târziu civilizației avansate vedic-ariene.[106] În schimb, din Creta a urmat o puternică expansiune comercială, care, în perioadele minoică mijlocie şi târzie (de la minoică mijlocie I până la minoică târzie II), a ajuns chiar în nord-vest, până în Insulele Britanice. De fapt, astăzi s-a stabilit definitiv o legătură între regiunea britanică şi cea cretană.

Vom arunca o scurtă privire asupra datelor şi perioadelor istoriei britanice, pe baza recentelor cercetări arheologice efectuate la Stonehenge de către profesorul R.J.C. Atkinson, pentru a le compara cu cele cretane:

---

[106] Mitologia orientală, pp. 173-256.

1 CULTURA WINDMILL HILL, cca 2300 î.Hr.: datând din neoliticul timpuriu din Marea Britanie; provenind, în cele din urmă, din estul Mediteranei (Marea Cretei a lui Frobenius), prin Elveția, Franța şi Iberia; creată de grupuri risipite pe țărmurile sudice: păstori-fermieri. Principalele vestigii: mari incinte circulare de pământ, cuprinzând adesea mai multe inele concentrice (de exemplu, la Windmill Hill, lângă Avebury), care ar fi putut fi țarcuri pentru vite; de asemenea, tumuli alungiți, înalți de peste 3 metri, lungi de 30-90 de metri, conținând şase sau mai multe trupuri. În cea mai mare parte, aşezări temporare.[107]

2. FĂURITORII CONSTRUCȚIILOR MEGALITICE, cca 2000 î.Hr.: Vestigii: morminte mari cu camere pe țărmurile vestice ale Marii Britanii.[108] Înmormântări, colective, dar succesive, spre deosebire de cele din tumulii alungiți de la Windmill Hill. (Analogia cu mormintele cu camere irlandeze şi perioada de maximă exploatare a aurului şi cuprului irlandez, datată de Macalister în jurul anilor 2000-1600 î.Hr.)[109] Se pare că răspândirea culturii megalitice îşi are originea în vestul Mediteranei (Marea Sardiniei a lui Frobenius), trecând prin Franța până pe coasta golfului Biscaya, până în Bretania şi Insulele Britanice. Relația sa cu vestigiile megalitice mult mai târzii din Epoca Fierului din

---

[107] R.J.C. Atkinson, Stonehenge, Pelican Books, Harmondsworth şi Baltimore, 1960, pp. 148-150.

[108] Ibidem, pp. 151-153.

[109] Macalister, The Archaeology of Ireland, p. 16.

sudul Indiei, din cca 200 î.Hr. până în cca 50 d.Hr. aproximativ, rămâne în continuare neclară.[110]

2a. Dezvoltarea unor culturi neolitice secundare în Marea Britanie: dezvoltări locale rezultate în urma impactului culturilor Windmill Hill şi a construcţiilor megalitice asupra populaţiei native din mezolitic-paleolitic. Monumente „Henge": incinte circulare mari, cu terasamente, prevăzute de obicei cu o singură intrare, ce cuprind o serie de gropi dispuse circular şi morminte cu rămăşiţe incinerate. De exemplu, Woodhenge: şase ovale concentrice cu găuri pentru stâlpi sugerează planul la nivelul solului al unei construcţii din lemn acoperite; în centrul inelului a fost găsit îngropat scheletul unui copilaş cu craniul despicat.[111]

3. STONEHENGE I, cca 1900-1700 î.Hr.: Prima dintre cele trei faze succesive ale construcţiei marelui monument de la Stonehenge: terasamente şi gropi care formează cercuri; eventual, o structură din lemn în centru. S-a presupus că gropile erau destinate ofrandelor aduse pământului (sângele vărsat al animalelor sacrificate, posibil şi al fiinţelor umane: vezi şi scheletul de copilaş de la Woodhenge, amintit mai sus).[112]

3a. Sosirea populaţiei care a adus toporul de luptă şi ceramica având impresiuni de şnur, cca 1775 î.Hr.: Complex

---

[110] Mitologia orientală, p. 311.

[111] Atkinson, op. cit., pp. 154-156 şi 172.

[112] Ibidem, pp. 68, 101, 171-172.

arian? Prezența ei pe țărmurile britanice din nord-est de dincolo de Marea Nordului; puncte de plecare necunoscute: ultima regiune de proveniență, câmpiile înierbate ce se întind de la Rin până în stepele ruseşti. Ceramica cu impresiuni de şnur (vezi şi Japonia: stratul Jōmon, literal „cu urme de sfoară", cca 2500-300 î.Hr.)[113]; topoare de luptă din piatră perforată, înfățişare marțială şi armură de război: căpetenii.[114]

3b. Apariția locuitorilor din cultura ceramicii campaniforme (Bell-Beaker), cca 1775 î.Hr.: Sosirea acestora din Renania pe coastele sud-estice britanice. Înmormântări individuale sub tumuli rotunzi. Culturi înrudite larg răspândite în Europa Centrală şi de Sud-Vest. Discuri circulare de aur ornamentate cu o cruce (referință solară?).[115]

4. STONEHENGE II, cca 1700-1500 î.Hr.: A doua fază a construcției marelui Stonehenge: un cerc dublu cu şaptezeci şi şase de găuri în care se aflau cândva monoliți din dolerit de dimensiuni moderate (poziția pietrelor a fost schimbată în timpul construcției Stonehenge III, dar dovada amplasării anterioare este incontestabilă). Dimensiunea pietrelor: între aproximativ 180 şi 400 de centimetri înălțime; greutate, până la 6,5 tone. De interes deosebit: linia axială a intrării în acest cerc (indicată de dispunerea altor şase pietre, ceea ce înseamnă un total de optzeci şi două) este orientată spre răsăritul soarelui la solstițiul de vară – ceea ce indică

---

113 Mitologia orientală, p. 479.

114 Atkinson, op. cit., p. 157.

115 Ibidem, pp. 157-158, 173-174.

schimbarea orientării terestre a monumentului Stonehenge I (gropi sacrificiale: cultul zeiței pământului?) spre o orientare cerească (pietre în picioare: zeități cereşti şi solare). De asemenea: monoliții din dolerit ale acestui sanctuar au fost aduşi de pe un munte sacru aflat la distanța de 217 kilometri în linie dreaptă, Prescelly Top din Pembrokeshire (Țara Galilor) – al cărui „vârf învăluit de nori", sugerează profesorul Atkinson, „trebuie să le fi părut nimic altceva decât casa zeilor, aşa cum i-a părut muntele Ida unui călător prin câmpia cretană"[116]. Acest munte (536 de metri) era vizibil pentru comercianții care transportau mărfuri irlandeze din aur şi bronz prin sudul Țării Galilor şi Britannia către continent. Mai multe elemente ale acestui complex cultural – modificări locale ale formelor de boluri ceramice; halebarde irlandeze din cupru şi alte accesorii de război – sugerează (ca să-l citez din nou pe profesorul Atkinson) „o aristocrație războinică strâns implicată în comerțul cu produse metalice"[117].

5. CULTURA WESSEX, cca 1500-1400 î.Hr.: gorgane circulare (mai ales în apropiere de Stonehenge): înmormântări individuale sub un tumul circular, adeseori de o înălțime considerabilă, înconjurat de un şanț conținând numeroase podoabe şi arme somptuoase şi exotice. O comunitate aristocratică puternică şi bogată: intermediari în comerțul irlandez cu metale (aur, cupru, iar acum şi mărfuri din bronz) cu regiuni de pe continent, cu Creta minoică şi Micene, atât pe uscat, cât şi pe mare, în ambele direcții. Importuri de metale din Germania şi Boemia. Coliere de

---

[116] Ibidem, p. 176.

[117] Ibidem, pp. 101, 158.

chihlimbar baltic (acum se folosea traseul chihlimbarului din Epoca Bronzului, de la Marea Baltică, pe uscat, prin Europa Centrală, până la Marea Adriatică). Obiecte din aur din zona mediteraneeană. Mărgele egiptene din faianță.[118]

5a. Stonehenge III, 1500-1400 î.Hr.: Cercul cel mare de megaliți, de 30 de metri în diametru, alcătuit (inițial) din treizeci de pietre uriaşe: de aproximativ 5,5 metri înălțime, cântărind în jur de 26 de tone. În partea de sus, de jur împrejur, a fost amplasat un buiandrug fixat printr-un fel de îmbinare cu scobituri şi pene, folosită şi la poarta din spate de la Micene. În interiorul cercului, o potcoavă alcătuită din cinci trilituri se deschide spre nord-est (solstițiul de vară), cel mai înalt ridicându-se la 7,3 metri deasupra solului. Iar monoliții din dolerit sunt rearanjați acum în două serii, formând un cerc şi o potcoavă. Cioplituri în pietre: un pumnal de tipul celor descoperite în mormintele-puț din Micene, 1600-1500 î.Hr.; capete de topor dintr-un bronz importat din Irlanda, 1600-1400 î.Hr.; un dreptunghi simbolizând-o pe zeița-mamă.[119]

Informațiile colectate din siturile britanice se potrivesc perfect cu cele din siturile cretane şi, după cum afirmă profesorul Atkinson (care cu siguranță nu este un romantic, ci un cercetător foarte precaut), monumentul nu este nicidecum o lucrare primitivă, sugerând cu tărie influența civilizației miceniene contemporane. Iată ce scrie:

---

[118] Ibidem, pp. 161-165.

[119] Ibidem, pp. 68-69, 77-85, 88-92, 101, 165-167, 176-179.

Am văzut că prin comerţ se stabiliseră contactele necesare cu zona mediteraneeană. Dacă se doreşte, putem vedea şi pumnalul de la Stonehenge ca un semn indicând direct spre Micene. Ştim de la Homer că arhitecţii, ca şi poeţii printre care se număra şi el, erau oameni fără adăpost care rătăceau din oraş în oraş. Şi atunci, ar fi mai greu de crezut ca arhitectul de la Stonehenge să fi fost vreun micenian, decât că monumentul a fost proiectat şi ridicat, cu toate detaliile sale aparte şi sofisticate, de nişte simpli barbari?

Să presupunem pentru o clipă că aceasta ar fi mai mult decât o simplă supoziţie. Şi atunci, în ce împrejurări un om versat în tradiţiile şi artele arhitecturii mediteraneene ar putea ajunge să lucreze printre barbarii din Nordul îndepărtat şi rece? Fireşte, doar ca slujitor priceput al vreunui prinţ micenian călătorind prin ţinuturi îndepărtate, fortis ante Agamemnona; sau la porunca vreunui rege barbar britanic, ale cărui voce şi daruri au vorbit suficient de tare pentru a fi auzite chiar şi în oraşele de pe ţărmurile Mediteranei...

Cred [...] că Stonehenge însuşi este dovada concentrării puterii politice, cel puţin pentru o vreme, în mâinile unui singur om care putea crea şi menţine condiţiile necesare realizării acestei mari lucrări. Nu vom şti niciodată cine era, dacă era băştinaş sau străin; rămâne o figură la fel de obscură şi imaterială ca şi regele Brutus din istoria medievală britanică. Şi totuşi cine în afară de el ar trebui să doarmă, ca Arthur ori Barbarossa, în bezna liniştită a unei cripte megalitice de sub masivitatea muntoasă a Silbury

Hill? Şi nu este Stonehenge însuşi monumentul său comemorativ?[120]

Nicio însemnare nu a ajuns până la noi din acea vreme de mult uitată, când toată Europa era însufleţită de un comerţ promovat de oameni curajoşi, care porneau în călătorii cutezătoare şi primejdioase, produceau podoabe frumoase şi legau prin firele negoţului Baltica cenuşie şi mările Nordului cu albastrul strălucitor al căilor maritime din Sud. Nici măcar Creta, insula aflată la originea tuturor acestor activităţi, nu ne-a permis să ştim prin intermediul vreunui text ce poveşti s-au spus, rugăciunile care s-au cântat în sanctuare sau măcar limbile folosite. Scrierea hieroglifică cretană din perioada palaţială timpurie (cca 2000-1660 î.Hr.: Minoicul mijlociu I-IIIA: Stonehenge I până la începutul lui Stonehenge II) nu a fost descifrată. Iar scrierea Liniară A nu a dezvăluit încă secretul marii epoci a palaţialului superior (cca 1660-1405 î.Hr.: minoicul mijlociu IIIB până la minoicul târziu II; Stonehenge, sfârşitul lui II şi III). În prezent, opinia generală pare să fie aceea că Liniarul A, precum şi scrierea hieroglifică anterioară provin, probabil, din regiunea luvită-hitită-ariană a Anatoliei[121]; cu alte cuvinte, reprezentau o fază ulterioară a acelei matrice culturale din care a derivat neoliticul cretan. Totuşi acest punct de vedere a fost contestat recent de profesorul Cyrus Gordon de la Brandeis University, care crede că a descoperit pe tăbliţe un vocabular sirian, fenician-semitic. Problema este în continuare deschisă. Dar, în orice caz, zona generală

[120] Ibidem, pp. 165-167.

[121] Palmer, op. cit., pp. 229-247.

de origine trebuie să fi fost marele vulcan cultural al Taurului, din care, după cum am văzut şi vom vedea din nou, valuri şi curenți de cea mai mare importanță curgeau în toate direcțiile, începând din perioada statuetelor zeiței, caracteristice culturii Hacilar.

În schimb, Liniarul B (cca 1405-1100 î.Hr.: minoicul târziu III), care, după cum ştim acum, era o formă timpurie de greacă, a fost folosit în perioada invadării Nordului de către Europa: epoca eroică micenian ă a lui Agamemnon, Menelau, Nestor şi Ulise, ultimele zile ale îndelungatei şi creatoarei epoci a zeiței şi începutul erei universale a războinicilor fii ai zeilor. În istoria britanică am înregistrat deja apariția unor membri ai acestui complex războinic încă de pe la 1775 î.Hr., în cadrul populației care a adus toporul de luptă şi ceramica cu impresiuni de şnur şi, probabil, al celei din cultura ceramicii campaniforme – în ale căror rămăşițe s-a recunoscut recent un amestec de origini ariene şi origini continentale prearie ne.[122] Am mai remarcat că, la Stonehenge I, mărturiile anterioare acestei date sugerează o orientare spre pământ, cu sacrificii menite să asigure fertilitatea zeiței; în timp ce la Stonehenge II orientarea sanctuarului este în sus, spre cer şi soare, cu referire la un Olimp local (Prescelly Top). Prin urmare este rezonabil să presupunem că, până la jumătatea mileniului II î.Hr., în nordul Europei începuse procesul de fuziune a mitologiei zeiței cu cea a zeilor.

---

[122] Marija Gimbutas, „Culture Change in Europe at the Start of the Second Millennium B.C.: A Contribution to the Indo-European Problem”, Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Philadelphia, 1956, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1960, p. 544, articolul 19.

Pe de altă parte, în mediul cretano-micenian, cultul zeiței încă era predominant. În mod similar, în Irlanda, unde impactul trupelor de războinici patriarhali arieni a fost temperat de opoziția locuitorilor Britanniei, străvechiul cult al zeiței a supraviețuit şi chiar s-a contopit în mod strălucit cu zeii, eroii şi nesăbuitele isprăvi de vitejie ale fiilor ei.

În această lucrare încerc să acord o importanță deosebită timpului şi ordinii simbolice a zeiței; căci atât descoperirile antropologice, cât şi cele arheologice confirmă acum nu numai existența unui contrast între sistemele mitic şi social ale zeiței şi cele ale zeilor de mai târziu, ci şi faptul că, în propria noastră cultură europeană, sistemele zeilor se suprapun peste cele ale zeiței, mascându-le – aceasta din urmă însă continuă să acționeze în opoziție, ca să spunem aşa, în inconştientul civilizației în ansamblu.

Din punct de vedere psihologic şi sociologic, problema este de foarte mare interes; deoarece, după cum afirmă toate şcolile de psihologie, imaginea mamei şi a femeii afectează psihicul în mod diferit față de imaginea tatălui şi a bărbatului. Sentimentele de identitate sunt asociate mai direct cu mama; cele de disociere, cu tatăl. Prin urmare acolo unde predomină imaginea mamei, până şi dualismul vieții şi al morții se dizolvă în extazul mângâierii sale; lumile naturii şi a spiritului nu sunt separate; artele plastice înfloresc elocvent de la sine, fără a fi nevoie de explicații discursive, alegorii sau etichete morale; iar în spontaneitatea naturii predomină o încredere implicită, atât sub aspectul ei sacrificial, negativ, ucigaş (leu şi topor dublu), cât şi sub aspectul ei productiv şi reproductiv (taur şi copac).

În concluzie, frumosul inel cu pecete micenian din Figura 19 înfăţişează probabil ultimul sanctuar închinat la margine de drum acestei zeiţe a străvechii Grădini a Inocenţei, înainte ca Nobodaddy să-l prefacă pe iubitul ei şarpe în fiinţă târâtoare şi să ferece pentru totdeauna Arborele Vieţii. În partea de sus vedem soarele şi o semilună în descreştere, deasupra unui desen care seamănă cu cel al taurului lunar şi al păsării-leu din Figura 16. Este marcată aceeaşi linie despărţitoare între terestru şi celest, având deasupra aceleaşi două prezenţe: luna în descreştere şi soarele ucigaş. În spatele lunii se află o mică figură ce ţine un toiag în mâna stângă, oarecum asemănătoare cu zeiţa-leu din Figura 12. Acest mic personaj este acoperit de un mare scut micenian şi sugerează caracterul războinic al zeiţei. Cum Atena greacă de mai târziu este, de asemenea, înfăţişată având cu ea un scut (circular şi mai mic, purtat pe braţ), iar numele A-ta-na Po-ti-ni-ja (Athenai Potniai, „Stăpâna Atenei") apare pe tăbliţele cu scriere Liniară B, este cel puţin posibil ca aici să fie reprezentat un echivalent timpuriu al Atenei clasice, sub aspectul negativ, criminal al zeiţei. Mâna sa dreaptă arată către o serie de şase capete de animale destinate sacrificării răspândite de-a lungul marginii din dreapta (stânga noastră) a compoziţiei, în timp ce în partea opusă, în contrapondere, se află Arborele Vieţii, acoperit din belşug cu flori, şi o mică figură feminină care se ridică în aer ca să-i culeagă fructele.

Figura 19. Zeița securii cu tăiş dublu (labrys)

Centrul compoziției este dominat de securea cu tăiş dublu cretană, care indică două direcții: pe de o parte, spre sacrificiu; pe de altă parte, către darul său, arborele. Aceasta ne aminteşte de copacul mare din Figura 15, cu trunchiul său mare mort, dar ale cărui ramuri sunt veşnic vii. În cazul acela, leul zeiței părea prietenos, ocrotitor, după cum pare să fi fost percepută în această cultură experiența morții, ca ducând la dobândirea vieții veşnice. La fel se întâmplă şi aici: zeița securii cu dublu tăiş şade binevoitoare sub copacul său, iar de ea se apropie doi devoți. Primului,

care ține mâna întinsă, îi oferă trei măciulii de mac, în timp ce cu mâna stângă îşi ridică sânii. Mica siluetă din dreptul genunchilor ei nu are picioare, dar pare să se ridice de la pământ, şi ține în mâna stângă o mică secure cu tăiş dublu şi o ramură înfloritä în dreapta, rezumând astfel întreaga temă şi reprezentând punctul de mijloc al echilibrului dintre mica figură coborând cu scutul micenian şi mica figură ascendentă culegând fructe.[123] Comparați cele două puteri din stânga şi din dreapta Gorgonei, al cărei cap, în arta clasică, este fixat pe scutul Atenei (vezi supra, p. 28). În epoca prepatriarhală, aceeaşi zeiță în care rezidă viața şi moartea reprezenta grădina mitică unde Moartea şi Viața – cele două Regine – erau una. Iar pentru copilul ei credincios, Dumuzi (Minotaurul), a cărui imagine a destinului este ciclul lunar, ea era însuşi Paradisul.

IV. Victoria Fiilor Luminii

Pacea şi bunătatea zeiței, bazate pe riturile de sacrificiu desfăşurate în crângurile ei sacre, s-au propagat din Orientul Apropiat nuclear, printr-o zonă largă, spre răsărit şi spre apus, până la țărmurile celor două mări; însă multe dintre artele şi beneficiile domniei sale s-au răspândit şi printre sălbaticii din Nord şi din Sud, care nu au ajuns agricultori sedentari, ci păstori seminomazi de vite, oi sau capre. În jurul anului 3500 î.Hr., aceştia au devenit un pericol pentru satele şi oraşele agricole, unde desfăşurau pe

[123] Figura 19 este preluată din Evans, Journal of Hellenic Studies, vol. XXI, 1901, p. 108, ilustraţia 4.

neaşteptate raiduri, jefuiau şi plecau, sau, mai grav, rămâneau pentru a înrobi populația. După cum am văzut, ei proveneau din două mari zone: pășunile întinse din Nord şi deşertul arabo-sirian. În anul 3000 î.Hr., aceşti invadatori au întemeiat state puternice, iar pe la 2500 î.Hr., în Mesopotamia, conducerea a trecut în mod decisiv în mâinile unei serii de conducători însemnați ai deşertului, dintre care Sargon din Akkad (cca 2350 î.Hr.) a fost prima personalitate importantă, iar Hammurabi din Babilon (cca 1728-1686 î.Hr.), a doua. Erau aproximativ contemporani cu regii cretani ai mării, dar având o relație complet diferită cu zeița.

„Sunt Sargon, puternicul rege, monarhul Akkadului", citim într-o faimoasă declarație a primului dintre cei doi regi.

Mama mea era de origine modestă; nu mi-am cunoscut tatăl; fratele tatălui meu e muntean; iar oraşul meu, Azupiranu, se află pe malul Eufratului.

Modesta mea mamă m-a zămislit în taină; m-a pus într-un coş de papură; i-a astupat găurile cu bitum şi m-a abandonat pe râu, care însă nu m-a înghițit. Apele m-au purtat şi m-au dus la Akku, cel care irigă solul, iar el m-a luat din râu, m-a crescut ca pe fiul său şi m-a făcut grădinar: şi câtă vreme am fost grădinar, zeița Işstar m-a iubit.

Apoi am condus regatul...[124]

Aici regele şi-a atribuit – sau i-a fost redactată de către cronicarul său – o biografie legendară după un model cunoscut în întreaga lume. Formula provine din mitologia mai veche a zeiței şi a fiului ei, dar cu un transfer de interes asupra fiului – care acum nu este nici zeu, nici jertfă consacrată, ci un parvenit cu ambiții politice. Motivele de bază din acest exemplu sunt: 1) naşterea virginală modificată (tată necunoscut sau mort); 2) prezența îndepărtată a tatălui ca zeu al muntelui (fratele său e muntean); 3) abandonarea în apele râului (naştere din ape – vezi şi grecul Erihtonios, hindusul Vyāsa şi evreul Moise); 4) salvarea şi adoptarea de către o persoană care irigă pământul (tema adopției de către oameni simpli, adesea de către animale – de exemplu, Romulus şi Remus: aici este subliniată din nou tema apei); 5) eroul ca grădinar (roditor al zeiței); 6) eroul este iubit de zeița Iştar (echivalentul semitic al lui Inanna, corespunzătoare Afroditei greceşti).

În perioada de început a cercetării psihanalitice, dr. Otto Rank a scris o importantă monografie despre Mitul naşterii eroului[125], unde a analizat şi a comparat vreo şaptezeci de variante ale acestei formule, culese din Mesopotamia, Egipt,

---

[124] Leonard William King, Chronicles Concerning Early Babylonian Kings, Luzac and Co., Londra, 1907, vol. II, pp. 87-91.

[125] Otto Rank, Der Mythus von der Geburt des Helden, Franz Deuticke Verlag, Leipzig şi Viena, ed. a II-a adăugită, 1922 [trad. rom.: Otto Rank, Mitul naşterii eroului. O interpretare psihologică a mitologiei, traducere de Monica Medeleanu, Herald, Bucureşti, 2012].

India, China, Japonia şi Polinezia, Grecia şi Roma, Iran, din Biblie, din tradiţiile celtică şi germanică, turcă, estoniană, finlandeză şi creştină europeană. El a arătat că tiparul semăna cu un anume tip de reverie nevrotică, în care individul se disociază de adevăraţii săi părinţi imaginându-şi pentru sine: 1) o naştere superioară, nobilă sau divină; 2) exilul sau abandonarea copilului; 3) adopţia de către o familie mult mai umilă decât el însuşi (adică decât adevăraţii săi părinţi); şi 4) perspectiva de a reveni, în cele din urmă, la „adevărata" sa condiţie, cu umilirea oportună a celor responsabili de exilul său şi cu sentimentul general al împlinirii unui destin.

Analiza doctorului Rank sugerează foarte bine fascinaţia pe care o asemenea legendă trebuie să o fi exercitat asupra unor regi ambiţioşi şi a biografilor lor, dar subestimează forţa (ori cel puţin aşa îmi pare mie) derivării efective a formulei dintr-un mit cosmologic. Întreaga serie citată se încadrează în domeniul răspândirii în întreaga lume a artelor şi ritualurilor vieţii agrare şi, prin urmare, nu poate fi tratată ca un simplu amalgam de reverii produse independent de un anumit tip de stare de spirit individuală. Desigur, ne putem întreba dacă nu cumva starea de spirit morbidă este mai degrabă efectul legendei decât cauza ei; deoarece, aşa cum ştim, legenda reprezintă coborârea din planul cosmologic la o referinţă individuală. Prin urmare ea produce o meditaţie inferioară, şi anume, în locul stingerii eului în imaginea unui zeu (identificare mitică), exact invers: exaltarea eului până la starea de zeu (inflaţie mitică), ceea ce a constituit boala cronică a conducătorilor de când maeştrii artei de a-i manipula pe oameni au reuşit să joace rolul de zeu întrupat şi, în acelaşi timp, să-şi ferească gâtul de securea cu tăiş dublu. Aşa cum am arătat în Mitologia

orientală[126], acest şiretlic a avut efectul de a elibera regalitatea de sub dominaţia clerului şi a stelelor, transformând statul religios (hieratic) în unul politic (dinastic) şi deschizând epoca în care principala preocupare a regilor ar putea deveni nu cucerirea lor înşişi, ci a lumii.

Următorul pas inevitabil a fost proiectarea acestui gen de inflaţie regală înapoi asupra regelui zeilor, modelul regelui pământesc, după cum se vede în primele rânduri ale introducerii Codului lui Hammurabi, unde destinul monarhului este legat de cel al tânărului şi noului zeu Marduk.

Când sublimul Anu [zeul cerului], regele Anunnakilor [divinităţi ale lumii subpământene],/ (Şi) Enlil, stăpânul cerului şi al pământului,/ Hotărâtorul destinelor ţării,/ I-au fixat lui Marduk [zeul oraşului Babilon], primul născut al lui Enki [Ea] [zeul abisului apelor],/ Atribuţiile lui Enlil peste toată omenirea,/ L-au făcut mai mare peste Igigi [zeii inferiori ai lumii de sus]/ (Şi) au chemat Babilonul după măreţul său nume,/ L-au făcut cel mai mare peste toată lumea,/ I-au hărăzit o regalitate veşnică,/ Ale cărei temelii sunt tari ca şi cele ale cerului şi pământului –/ Atunci Anu şi Enlil m-au desemnat pe mine/ Să aduc bunăstare poporului,/ Pe mine, Hammurabi, devotatul, temătorul de zei,/ Să fac ca dreptatea să aibă întâietate în ţară,/ Să dezrădăcinez răul şi nelegiuirea,/ Ca cel tare să nu mai apese pe cel slab./ Iar eu să strălucesc ca soarele peste cei cu capul negru/ Şi să luminez peste (toată) ţara./

[126] Mitologia orientală, pp. 75-99.

Hammurabi, păstorul chemat de Enlil, sunt eu;/ Cel care am adunat belşug şi prisosinţă,/ Cel care am procurat din abundenţă tot felul de lucruri[127].

Deja aceasta e formula statului tiranic tipic oriental, unde rolul monarhului, obţinut prin mijloace umane, este reprezentat ca manifestare a voinţei şi îngăduinţei creatorului şi susţinătorului universului. Pietatea, dreptatea şi grija pentru bunăstarea poporului garantează justeţea domniei sale. Iar corpul ceresc de care se ataşează acum monarhul nu mai este luna argintie, care moare şi răsare şi este şi lumină, dar şi întuneric, ci soarele de aur, a cărui strălucire este veşnică şi alungă orice umbre, demoni, duşmani şi ambiguităţi. Astfel începe noua eră a Zeului Soare, după care va urma o dezvoltare extrem de interesantă, confuză din punct de vedere mitologic (cunoscută sub numele de solarizare), prin care întregul sistem simbolic al epocii anterioare va fi răsturnat, atribuindu-se luna şi taurul lunar sferei mitice a femeii, iar leul, principiul solar, sferei masculine.

---

[127] Robert F. Harper, The Code of Hammurabi, King of Babylon, University of Chicago Press, Chicago, 1904; Bruno Meissner, Babylon und Assyrian, II, C. Winter, Heidelberg, 1920-1925), p. 46; O.E. Ravn, Acta orientalia, VII, 1929, pp. 81-90; Alexander Heidel, The Babylonian Genesis, University of Chicago Press, Chicago, ed. a II-a, 1951, p. 14 [trad. rom.: Codul lui Hammurabi, în Gândirea asiro-babiloniană în texte, traducere, notiţe introductive şi note de Athanase Negoiţă, studiu introductiv de Constantin Daniel, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975, pp. 304-305].

Cea mai cunoscută relatare mitică despre această victorie a zeului-soare asupra zeiței şi a consortului ei este epopeea babiloniană a victoriei lui Marduk asupra stră-stră-străbunicii sale Tiamat, ce pare să fi fost compusă fie în vremea lui Hammurabi, fie imediat după aceea. Cu toate acestea singurul document existent provine din celebra bibliotecă a regelui Assurbanipal al Asiriei, un mileniu mai târziu (cca 668-630 î.Hr.), din a cărei comoară regală derivă aproape tot ce ştim acum despre literatura semitică de dinainte de alcătuirea Bibliei.

Când sus, cerul nu fusese (încă) numit/ (Iar) jos, pământul (încă) nu purta un nume,/ [Când] nu exista decât Apsu primordialul, născătorul lor,/ Mummu [fiul şi mesagerul lui Apsu şi Tiamat] şi Tiamat, cea care le-a dat naştere la toți;/ Ci numai apele lor amestecându-se ca un singur corp,/ Niciun loc de păşune nu fusese format (şi) nici măcar un mărăciniş nu apăruse,/ Când niciunul dintre zei nu fusese adus întru ființă,/ [Când] ei (încă) nu fuseseră pe numele lor chemați şi destinele lor [încă] nu fuseseră fixate,/ [În acest timp] fură creați zeii înăuntrul lor [în Apsu şi Tiamat].

Aceasta este o versiune timpurie a formulei, deja cunoscută de cei mai mulți dintre noi prin scrierile grecilor, dintr-o generație anterioară şi una ulterioară de divinități. Apsu, Tiamat şi fiul lor, Mummu (mesagerul lor, Cuvântul; vezi şi supra, p. 69, „casa mummu"), la fel ca şi clasicii Uranos, Gaia şi copiii lor, Titanii, se bucură de o perioadă de dominație incontestabilă înainte de ascensiunea şi victoria acelor zei războinici care sunt cei mai veneraţi în rugăciunile şi ritualurile oamenilor. O asemenea mitologie reprezintă o

adevărată substituție istorică de culte: în ambele cazuri, este vorba de înlocuirea unui sistem matriarhal anterior de către un sistem patriarhal invadator. Şi în ambele cazuri, de asemenea, principala intenție a genealogiei cosmice era respingerea pretențiilor vechii teologii în favoarea zeilor şi a ordinii morale a celei ulterioare. Prin urmare citim:

Lahmu şi Lahamu au fost formați, au căpătat nume./ Chiar mai înainte ca ei să fi crescut (şi) să devină mari;/ Anşar şi Kişar fură creați, depăşind pe alții,/ Ei au trăit zile multe, au adăugat la ani;/ Anu fu succesorul lor, rivalul părinților săi;/ Da, primul născut al lui Anşar, Anu, fu egalul lui./ Şi Anu l-a născut pe Nudimmud [unul dintre epitetele lui Ea] după chipul său./ Nudimmud, stăpânul părinților săi, era el,/ De o vastă înțelepciune, înțelegere, putere şi tărie,/ Mult mai puternic decât bunicul său Anşar;/ N-avea niciun rival printre zei, frații lui.

Cereştii frați s-au adunat împreună./ Ei au întărâtat pe Tiamat şi asaltat (?) pe păzitorul lor./ Da, ei au tulburat buna dispoziție a lui Tiamat,/ Prin râsul lor în locuința cerului./ Apsu n-a putut să domolească zgomotul lor/ Şi Tiamat a rămas mută la [purtarea] lor;/ Faptele lor erau necuviincioase față de [...]./ Purtarea lor nu era bună, ei au fost obraznici.

Atunci Apsu, născătorul marilor zei,/ A chemat pe Mummu, vizirul său, şi i-a zis:/ „Mummu, vizirul meu, care bucură inima mea,/ Haidem, să mergem la Tiamat”./ Ei au mers şi au stat jos în fața lui Tiamat;/ S-au sfătuit privitor la zei, primii lor născuți./ Apsu şi-a deschis gura sa/ Şi a zis către

Tiamat cu voce tare:/ „Purtarea lor a devenit jignitoare pentru mine,/ Ziua eu n-am linişte, noaptea nu pot să dorm;/ Vreau să-i distrug, să termin cu purtările lor,/ Ca liniştea să fie refăcută, să putem dormi”.

Îndată ce Tiamat a auzit aceasta,/ A devenit furioasă şi a strigat către soţul ei;/ Ea ţipa şi răcnea furioasă de una singură./ Ea plămădi răul în inima sa (şi zise):/ „Ce? Să distrugem ceea ce noi înşine am creat?/ Purtarea lor, desigur, este supărătoare, dar să-i luăm cu binele!”

Mummu luă cuvântul şi sfătui pe Apsu;/ [...] şi răuvoitor fu sfatul lui Mummu:/ „Da, tată, distruge purtarea lor jignitoare;/ Atunci tu vei avea linişte ziua şi vei dormi noaptea!”/ Când Apsu [au]zi, faţa lui s-a luminat,/ Fiindcă el plănuia cele rele contra zeilor, fiii lui./ Mummu i-a cuprins gâtul,/ A îngenuncheat în faţa lui şi-l sărută.

Tot ceea ce ei plănuiau în adunarea lor/ Era vestit zeilor, primilor lor întâi născuţi./ Când zeii au auzit (aceasta) s-au pus în mişcare;/ Ei au păstrat tăcerea, ei au stat liniştiţi./ Cel preaînţelept, desăvârşitul, atotştiutorul/ Ea, cel priceput în toate, a înţeles planul lor./ El a întocmit cu măiestrie un cerc magic contra lui./ El a alcătuit cu iscusinţă o sfântă şi puternică descântare./ El a rostit-o şi a făcut-o să stea peste ape./ El a turnat un somn peste el (aşa că) el a adormit adânc./ Când Apsu, pe care el l-a aşezat să se culce, a adormit,/ Mummu, sfetnicul lui, n-a mai avut putere să se mişte./ El i-a slăbit cingătoarea (şi) i-a scos tiara,/ El i-a luat splendoarea şi a pus-o peste dânsul./ După ce l-a ferecat (astfel) pe Apsu, el l-a omorât./ Pe Mummu l-a legat şi a zăvorât (uşa) în faţa lui,/ Deasupra lui

Apsu şi-a aşezat locuința lui;/ El l-a înşfăcat pe Mummu, târându-l pe el de frâu.

Cu aceasta am ajuns, într-adevăr, în domeniul psihologiei lui Freud şi Rank: răutatea mitică a tatălui, sprijinul mamei, rivalitatea fraților (Mummu, cel mai mare, şi Ea, cel mai mic) şi, în cele din urmă, un patricid şi raționalizarea lui justificată mitic – dincolo de care explorarea ar fi morbidă. În esență, mitul este transformarea formulei anterioare reprezentate în Figura 16: taurul, zeița şi pasărea-leu – adică tatăl (Apsu), mama (Tiamat) şi fiul (Mummu). În acest exemplu, apele celor trei sunt amestecate. Ele reprezintă starea de conştiință pe care gândirea hindusă o numeşte „somn profund fără vise", iar Freud, „sentiment oceanic": şi, într-adevăr, după cum ni se spune, liniştea somnului era singura dorință a lui Apsu.

În triada Apsu, Mummu şi Tiamat (care, apropo, în ordinea mitică anterioară ar fi apărut, probabil, ca Tiamat şi Apsu-Mummu) este simbolizată starea nondual anterioară creației, din care provin toate formele, atât din mit şi vis, cât şi din realitatea diurnă. Dar în noua mitologie a marilor zei, atenția a fost îndreptată către figurile proeminente ale dualității şi luptei, puterii, profitului şi pierderii, urmărite de obicei de gândirea omului de acțiune. În timp ce scopul vechii mitologii fusese să favorizeze o stare de indiferență față de modalitățile timpului şi de identificare cu misterul nondual care rezidă în orice ființă (vezi şi supra, pp. 17-18), scopul noii mitologii era exact opusul: încurajarea acțiunii în domeniul timpului, unde subiectul şi obiectul sunt, de fapt, două elemente separate, nu unul şi acelaşi – aşa cum A nu este B, cum moartea nu este viață, virtutea nu este

viciu şi ucigaşul nu este cel ucis. Totul este foarte simplu, limpede şi fără complicaţii. Fiul cel mai mic, Ea, cu multe virtuţi, îl învinge pe tatăl rău prin felul său subtil oedipian şi îl apucă de nas pe fiul cel mare şi rău (care îl cunoaşte şi îl iubeşte pe tată).

Însă care este soarta mamei, Tiamat, în această poveste normativă despre victoria virtuţii?

După ce Ea a înfrânt şi supus pe duşmanii lui,/ A obţinut victoria peste duşmanii lui,/ (Şi) s-a odihnit liniştit în locuinţa sa./ El a numit-o pe ea „Apsu" şi a destinat-o sanctuarului,/ În acest loc să fie aşezat al său altar./ (Acolo) Ea (şi) Damkina, soţia lui, locuiesc în splendoare./ În camera soartei, în locuinţa destinelor,/ A fost născut cel mai înţelept şi mai capabil dintre zei./ În inima lui Apsu a fost Marduk creat,/ În inima lui Apsu s-a născut Marduk;/ Cel care l-a născut pe el a fost Ea, tatăl lui;/ Cea care l-a născut pe el a fost Damkina, mama sa./ Pieptul mamei sale l-a supt el,/ Doica care l-a hrănit l-a umplut de o înaltă strălucire./ Ademenitoare era figura sa, atractivă privirea ochilor săi,/ Falnică era ţinuta lui, un conducător chiar de la început./ Când Ea, tatăl care l-a născut, l-a văzut pe el,/ S-a bucurat, a radiat, inima i s-a umplut de bucurie./ L-a dăruit cu perfecţiune şi i-a dăruit o dublă divinitate,/ Cu mult era deasupra lor, cu mult îi depăşea;/ Desăvârşite erau membrele sale, mai presus de orice închipuire,/ Deasupra înţelegerii umane, greu de priceput./ Patru erau ochii săi, patru urechile sale;/ Când îşi mişcă buzele, foc scânteiază,/ Largi erau toate cele patru organe de auzit/ Şi ochii, în acelaşi număr, vedeau orice lucru./ .../ Înconjurat cu

nimbul a zece zei, era puternic peste măsură;/ Fiindcă ale lor impunătoare străluciri fuseseră îngrămădite peste el.

Anu a creat şi a născut împătritul vânt,/ Încredințând puterii sale pe conducătorul armatei,/ El a produs... şi aşezat vântul-vârtej,/ El a întocmit torente şi a tulburat pe Tiamat./ Tulburată e Tiamat, ziua şi noaptea ea se frământă./ Zeii n-aveau odihnă suferind ca la furtună;/ Inima lor clocise în ea cele rele./ Lui Tiamat, mama lor, ei îi zic:/ „Când ei au ucis pe Apsu, al tău soț,/ Tu nu l-ai ajutat, ci ai stat liniştită./ Când el a creat împătritul vânt uscat,/ Forța ta a slăbit şi noi nu putem să fim liniştiți.../ Nu putem să fim liniştiți...”

Legenda povesteşte apoi despre furia crescândă şi lupta lui Tiamat. Ca mamă a tuturor – „cea care creează totul” –, ea a născut şerpi monstruoşi, cu dinți ascuțiți şi colți plini cu venin în loc de sânge, fioroşi, cumpliți şi înzestrați cu o aură ce inspiră frica, astfel încât cine s-ar uita la ei să moară: vipera, dragonul, leul cel mare, câinele turbat, omul-scorpion şi diverşi demoni ai furtunii, puternici şi necruțători. În total, a produs unsprezece soiuri de monştri, dintre care primul născut, pe nume Kingu, a fost ridicat de Tiamat şi făcut şef peste ceilalți. „Eu te-am consacrat”, a spus ea. „Ți-am dat toată puterea să sfătuieşti pe zei. Cu adevărat tu eşti suprem, singurul meu soț eşti tu! Fie ca numele tău să devină faimos.” A fixat pe pieptul lui tăblița destinelor şi i-a spus: „Porunca ta să fie necontestată, [cuvântul] tău să fie de neînlocuit”. După care, ea şi vlăstarele sale s-au pregătit de bătălia cu zeii.

Cititorul va fi recunoscut tiparul războiului grecesc dintre Titani şi zei, dintre progeniturile mai înfricoşătoare ale mamei tuturor, generate de propria putere feminină, şi fiii secundari, mai strălucitori, mai frumoşi, rod al supunerii sale fecundării masculine. Este efectul cuceririi unei ordini matriarhale locale de către invadatori nomazi patriarhali şi al remodelării în scopuri proprii a tradiției locale a pământului productiv. De asemenea, este un exemplu de folosire a procesului sacerdotal de defăimare mitologică, constant folosită de atunci (mai ales, dar nu numai, de către teologii occidentali). Ea constă pur şi simplu în a-i considera pe zeii altor popoare ca fiind demoni, a le atribui propriilor zei hegemonia asupra universului şi inventând apoi tot felul de mituri secundare, mari şi mici, pentru a ilustra, pe de o parte, neputința şi răutatea demonilor, iar, pe de altă parte, măreția şi justețea marelui zeu sau a zeilor. În cazul de față, ea este folosită pentru a valida în termeni mitologici nu doar o nouă ordine socială, ci şi o nouă psihologie – iar în acest sens trebuie privită nu ca o simplă fraudă, ci ca impunerea unui nou adevăr: afirmarea unei noi structuri a gândirii şi simțirii umane, proiectată la o dimensiune cosmică.

Bătălia la care vom asista, deşi aparent are loc între zei şi Titani înainte de începutul lumii, este, de fapt, o ciocnire între două aspecte ale sufletului uman într-un moment critic al istoriei omenirii, când lumina şi funcțiile raționale, învrăjbitoare au învins, sub semnul Bărbatului Eroic (în ramura occidentală a marilor civilizații), fascinația pentru misterul întunecat al celor mai profunde niveluri ale sufletului, care în Tao Te Ching primeşte frumosul nume de „Spirit al văii care e fără de moarte”:

Spiritul văii e fără de moarte

şi se cheamă „misterioasa femelă”.

Poarta misterioasei femele se cheamă

„rădăcina Cerului şi pământului”.

Necurmat, necontenit,

el pare că există,

şi folosit, nicicând nu istoveşte[128]*.*

Şi citim:

După ce Tiamat a dat o astfel de importanță pregătirilor,/ Ea s-a pus în ordine pentru bătălia cu zeii, vlăstarele sale./ .../ Îndată ce Ea a auzit despre aceasta,/ A căzut într-o tăcere mormântală şi s-a posomorât,/ Apoi după îndelungă gândire mânia lui s-a potolit;/ Spre Anşar, străbunul, el s-a

[128] Tao Te Ching, 6; trad. Arthur Waley, The Way and Its Power, George Allen and Unwin, Ltd., Londra, 1934, p. 149; citat în Mitologia orientală, p. 443 [trad. rom.: Lao Zi, Cartea despre Dao şi Putere (Dao De Jing), ed. cit., p. 62].

îndreptat./ Când el veni în fața bunicului său Anşar,/ I-a dat de ştire despre tot ce Tiamat a plănuit:/ .../ [...Anşar răc]neşte [...] cu mânie (?);/ [Lui Anu], fiul său, îi spune [un cuvânt], (zicând):/ [Mergi] şi stai tu în fața lui Tiamat / .../ [Când el a auzit] cuvintele tatălui său, Anşar,/ [El a luat dru]mul spre ea, urmând calea directă./ [Dar când Anu era (destul) de aproape], să vadă planul lui Tiamat,/ [El n-a fost în stare să-i reziste], el s-a înapoiat.

Toți Anunnakii s-au adunat acolo./ Cu buzele lor strâns închise [ei stau] în tăcere./ .../ Ea l-a chemat pe [Marduk] în locul său tăinuit,/ [Dându-i] sfat, i-a spus tot ce avea pe inimă:/ „O, Marduk, ia aminte, ascultă-l pe tatăl tău./ Fiindcă tu, fiul meu, eşti cel care mulțumeşte inima lui;/ Mergi în fața lui Anşar, [gata] ca pentru luptă;/ Stai falnic, în timp ce-i vorbeşti; văzându-te, se va linişti".

Stăpânul s-a bucurat la cuvântul tatălui său;/ El merse acolo şi se înfățişă înaintea lui Anşar./ Când Anşar îl văzu, inima lui s-a umplut de bucurie;/ El îi sărută buzele, teama lui se înmoaie:/ [„Anşar,] nu fi mut, deschide-ți buzele tale,/ Eu voi merge şi împlini dorința inimii tale./ .../ Cine-i omul care te-a împins pe tine la război?/ [...Ti]amat, o femeie, e cea care vine cu armele contra ta?/ .../ Fără întârziere tu vei doborî grumazul lui Tiamat./ .../ Stăpâne al zeilor, destinul marilor zei,/ Dacă eu, ca răzbunător al vostru, negreşit/ Trebuie să înving pe Tiamat şi să salvez viețile voastre,/ Convoacă adunarea şi proclamă soarta mea supremă./ Cuvântul meu şi nu al vostru să hotărască destinele;/ Tot ceea ce eu creez să rămână neschimbat,/ Rostirea buzelor mele să nu fie înlocuită, nici schimbată".

O afacere bună, într-adevăr! Am intrat acum într-un teatru al mitului pe care mintea rațională, nemistică, îl poate înțelege fără ajutor, unde arta politicii, arta de a câştiga puterea asupra oamenilor, şi-a primit pentru totdeauna modelul ceresc.

Anşar şi-a deschis gura/ Şi către Gaga [Kaka], vizirul său, el şi-a îndreptat cuvântul:/ „Gaga, vizirul meu, care bucuri inima mea,/ .../ Fă pe zeii tatălui meu să vină în fața mea;/ Toți zeii să purceadă aici./ Să vină la taifas, să stea la un banchet,/ Să mănânce pâine (aleasă), să bea vin preparat./ .../ Şi ce-ți voi spune ție, repet-o în fața lor:/ .../ [Cum că] Tiamat, cea care ne-a născut, acum ne urăşte,/ Ea a ținut o adunare şi a strigat fioros./ Toți zeii s-au alăturat ei;/ Chiar cei pe care i-ai născut tu merg de partea ei./ Maica Hubur [Tiamat], care creează totul,/ A adaos arme groaznice, a produs şerpi-monştri./ .../ Ea a creat vipera, dragonul şi lahamu,/ Leul cel mare, câinele turbat, omul-scorpion,/ .../ Ea l-a ridicat pe Kingu, în mijlocul lor l-a făcut şef./ .../ Eu l-am trimis pe Anu, dar el n-a putut să facă față./ .../ Veni apoi Marduk, înțeleptul zeilor, fiul vostru,/ .../ El şi-a deschis gura (şi) a grăit: Dacă eu, ca răzbunător al vostru, negreşit/ Trebuie să înving pe Tiamat şi să salvez viețile voastre,/ .../ Tot ce eu creez să rămână neschimbat,/ Rostirea buzelor mele să nu fie înlocuită, nici schimbată". [...]

Ei s-au adunat cu toții şi au plecat împreună,/ Toți zeii cei mari care hotărăsc destinele./ .../ Se sărutară unul cu altul întru adunare./ Stătură de vorbă, [se aşezară] pentru banchet;/ Ei mâncară pâine de praznic şi turnară [vin]./ Băutura cea dulce a risipit teama lor,/ De licoarea tare se

umflau corpurile lor./ Ei devin greoi şi duhul li se aprinde./ Pentru Marduk, răzbunătorul lor, ei proclamă destinul./ Ei i-au ridicat lui un turn princiar,/ În fața părinților, el s-a aşezat.

„Marduk, au spus ei, tu eşti cel mai onorat dintre zeii cei mari,/ .../ Înălțarea şi coborârea (cuiva) vor fi în mâna ta./ Spusele tale trebuie să fie de nezdruncinat, poruncile tale mărețe./ Niciunul dintre zei să nu încalce prerogativele tale./ .../ O, Marduk, tu eşti cu adevărat răzbunătorul nostru,/ Noi ți-am acordat domnia peste universul întreg." [...]

Atunci ei au aşezat un veşmânt [veşmântul înstelat al cerului nopții] în mijlocul lor;/ Şi s-au adresat către Marduk, primul lor născut, zicând:/ Hotărârea ta, Stăpâne, este supremă printre zei./ N-ai decât să ordoni a nimici ori a crea şi va fi./ .../ El porunci din gură şi veşmântul a fost nimicit./ El porunci a doua oară şi veşmântul a fost refăcut./ Când zeii, părinții lui, văzură puterea cuvântului său,/ Plini de bucurie, l-au omagiat: „Marduk e rege!"

Îi dăruiră un sceptru, un tron şi un veşmânt regal;/ Îi adăugară o armă fără egal să lovească pe vrăjmaş/ .../ El îşi făuri un arc, desemnându-l ca arma lui;/ Îi ataşă o săgeată şi-i fixă şi-o coardă./ Ridică măciuca, o luă în mâna dreaptă,/ Arcul şi cu tolba le atârnă de-o parte./ În față îşi aşează fulgerul./ Cu o flacără arzătoare el îşi umple corpul./ El făcu o plasă să prindă pe Tiamat./ .../ El slobozi vânturile pe care le-a creat, şapte din ele,/ Să întărâte pe Tiamat împotriva lui./ Atunci stăpânul slobozi pe abubu [potop, ciclon], puternica sa armă,/ S-a urcat pe carul său

furtună, înspăimântător, de nestânjenit./ Înhămă la el patru [vânturi] şi le înjugă la el/ Pe distrugătorul, pe necruțătorul, pe înecătorul, pe zburătorul,/ Cu dinții ascuțiți şi plini de otravă./ .../ Pe partea dreaptă el puse pe izbitorul, înfricoşător în lupte;/ Pe partea stângă pe luptătorul care respinge orice împotrivire./ Drept manta purta o platoşă îngrozitoare,/ De al său nimb înfricoşător îi era înconjurat capul./ Stăpânul îşi luă drumul şi-şi urmă calea sa./ Către Tiamat cea mânioasă el îşi îndrepta fața lui./ Între buzele sale el ținea un descântec,/ O iarbă să distrugă otrava el ținea în mâna sa;/ Atunci l-au înconjurat pe el zeii./ Stăpânul se apropie să se uite înăuntrul lui Tiamat/ Şi să vadă planul lui Kingu, soțul ei.

Când el [Marduk] privi, planul lui (Kingu) fu răsturnat;/ Voința îi fu distrusă şi faptele zăpăcite./ Şi când zeii, ajutătorii lui, care mergeau pe partea lui,/ Văzură pe viteazul erou, fața lor s-a întunecat./ Tiamat scoase un [țipăt], fără să-şi întoarcă gâtul,/ Schițând o furioasă sfidare cu buzele ei:/ „Eşti prea grozav ca stăpânul zeilor să se ridice contra ta./ În locul lor s-au ridicat ei sau în locul tău?”

Atunci stăpânul a ridicat pe abubu, arma sa puternică,/ Către Tiamat cea furioasă el replică astfel: „[Pentru ce] te-ai înălțat, [de ce] te-ai semețit?/ [Tu ai lăsat] inima ta să unelteasc ă încăierarea,/ .../ Tu l-ai înălțat pe Kingu ca iubit [al tău],/ I-ai dat rangul lui Anu, necuvenit lui,/ Împotriva lui Anşar, regele zeilor, ai uneltit răul,/ [Contra] zeilor, părinții mei, ți-ai probat viclenia./ [Deşi] armata ta e superioară, înzestrată cu arme,/ Vino aici, eu şi cu tine să ne luptăm”.

Când Tiamat auzi aceasta/ Şi-a ieşit din fire, şi-a pierdut judecata;/ Furioasă Tiamat ţipa tare;/ Până la pământ i se-ndoiră ambele picioare!/ Ea rosti un descântec, grăi un blestem,/ Iar zeii pentru luptă îşi ascuţeau armele lor./ Păşiră împreună Tiamat (şi) Marduk, înţeleptul zeilor;/ Ei vin la luptă dreaptă, încleştându-se în bătălie;/ Stăpânul aruncă plasa şi o prinde înăuntru./ Pe vântul cel rău, care venea în spate, i-l zvârle în faţă./ Când Tiamat deschise gura, să-l înghită în ea,/ El împinse în ea pe vântul cel rău şi ea nu-şi mai putu închide buzele./ În timp ce vânturile turbate îi umplură corpul,/ Trupul i se înţepeni, gura rămase încleştată, deschisă./ El zvârle săgeata, ce spintecă pântecele,/ Îi îmbucătăţi măruntaiele, îi sfâşie inima./ Supunând-o astfel, el îi stinse viaţa./ El îi aruncă jos cadavrul şi se aşează pe el./ După ce a ucis pe Tiamat, pe conducătoare,/ Armata ei se sparse, ai ei se risipiră./ Iar zeii, ajutoarele ei, care au mers de partea ei,/ Tremurând de frică, fugiră înapoi;/ Ei încercară să fugă, să-şi salveze viaţa,/ Dar strâns încercuiţi ei nu putură să scape./ El îi face prinşi şi sfarmă armele lor./ Aruncaţi în plasă, devin înlănţuiţi,/ Aşezaţi în celule, erau plini de jale. [...]

Oastea demonilor ce mergea semeţ înaintea ei,/ Puse în legături, braţele lor [...]/ Pentru opunerea lor, el i-a strivit sub picioare./ Iar pe Kingu, care fusese făcut şef peste ei,/ L-a legat şi l-a dat în ceata lui Uggae [personificare a morţii]./ El luă de la (Kingu) tablele cu destinul pe nedrept la el acum,/ Le-a pecetluit cu sigiliul său şi le-a fixat pe pieptul lui,/ După ce el a biruit şi i-a supus,/ A... pe duşmanul cel trufaş,/ .../ Şi (apoi) s-a întors la Tiamat, pe care o învinsese./ Stăpânul a păşit pe picioarele lui Tiamat;/ Cu măciuca sa necruţătoare el îi sparse ţeasta./ El tăie vinele sângelui ei/ Şi (spuse) vântului de nord să o ducă

acoperită./ Când părinții lui văzură (aceasta) s-au bucurat şi veselit,/ Şi i-au adus darurile cuvenite de la ei lui.

Stăpânul [Marduk] se opri să se uite la corpul ei mort,/ Cum să împartă monstrul şi să facă din el unelte./ Ca pe o scoică el o împărți în două:/ Jumătate o ridică în sus, formând plafonul cerului;/ Trase în jos zăvorul şi puse gardieni./ El le ordonă să nu lase apele să scape./ El străbătu cerul şi examină locurile./ El fixă cartierul lui Apsu, locuința lui Nudimmud./ Stăpânul măsură dimensiunile lui Apsu./ Stabili Eşarra [întinsul cerului], locuința cea mare, asemenea lui;/ Marea locuință Eşarra, ce el o făcu cer;/ Aici să-şi ia locul Anu, Enlil şi Ea [şi anume Cerul, Pământul şi Abisul].

În continuare vom prezenta povestea pe scurt. Victoriosul Marduk a fixat anul şi cele douăsprezece semne ale zodiacului, zilele anului, diferitele ordini stelare şi planetare şi ciclul lunii: creşterea ei la mijlocul lunii în opoziție cu soarele, după care descreşterea şi dispariția pe măsură ce se apropie de soare; iar inima zeului l-a făcut să creeze altceva, ceva cu adevărat ingenios.

„Sânge vreau să se adune", îi spune el lui Ea, tatăl său; „să ia ființă oasele,/ Voiesc să-l fac pe lullu [numele primului om], «om» este numele lui./ Da, vreau să-l creez pe lullu, pe om./ El va sluji pe zei, ca ei să se odihnească"[129].

[129] Cf. vechiul mit sumerian, în care crearea omului ca slujitor al zeilor a fost atribuită lui Ea însuşi şi consoartei sale, zeiţa Pământ (Mitologia

Marduk i-a împărtăşit tatălui său cum vrea să-şi îndeplinească planul. Avea să-i împartă pe zei în două grupuri, unul bun şi celălalt rău, iar din sângele şi oasele celor răi – şi anume cei care i se alăturaseră lui Tiamat – urma să creeze rasa umană.

Ea îi răspunse, grăindu-i lui cuvânt/ Şi dându-i un alt plan pentru liniştirea zeilor:/ „Să fie predat unul dintre fraţii lor;/ Acesta să fie sacrificat, pentru a se crea oamenii./ Să se adune aici zeii cei mari;/ Să fie jertfit vinovatul, ca să dăinuiască ei".

Marduk a adunat zeii cei mari,/ Prezidându-i blând, el le-a dat orânduieli./ De porunca lui, zeii au ţinut seama,/ Regele [Marduk] îndreptă cuvântul către ei:/ „Dacă spusa voastră de dinainte a fost adevărată,/ (Acum) pe adevăr mă jur şi vă declar: Cine a fost cel care a aţâţat la răzvrătire?/ Şi a făcut pe Tiamat să se răscoale, să plece la bătălie?/ Să fie predat cel care a uneltit la răzvrătire,/ Sacrificat să fie acela, liniştiţi să rămâneţi voi".

Igigii, zeii cei mari, îi răspunseră lui,/ Regelui zeilor cerului şi ai pământului, sfetnicul zeilor, stăpânul lor:/ „Kingu a fost cel care a stârnit răzvrătirea/ Şi a făcut pe Tiamat să se răscoale, să plece la bătălie"./ Ei l-au legat pe el [pe Kingu]

---

orientală, pp. 126-128). La acea vreme, Babilonul şi regii lui nu ajunseseră încă să domine lumea. Acest mit, ca multe altele care vor urma, este un exemplu de însuşire mitologică, în care un zeu de mai târziu preia rolul altuia, cu sau fără susţinerea zeului anterior.

şi l-au dus la Ea./ Puseră pe el harapnicul lui şi-i tăiară vinele;/ Din sângele lui au făcut pe om./ El [zeul Ea] fixă serviciul şi lăsă liberi pe zei [pe zeii rebeli].

După care zeii au fost repartizaţi pe la diferitele lor reşedinţe cosmice; şi i-au spus stăpânului lor Marduk: „«Acum, o, stăpâne, care ne-ai adus eliberarea,/ Care trebuie să fie mulţumirea noastră către tine?/ Să clădim un templu... / .../ Să ne odihnim în el./ Să construim un tron, un loc retras pentru locuinţa lui,/ În ziua în care vom veni ne vom odihni în ea»./ Când Marduk auzi aceasta,/ Luminos s-au îmbujorat trăsăturile (feţii) sale; ca ziua:/ «Ca cea a mândrului Babilon, a cărui clădire voi aţi cerut-o...»„[130].

Se vorbeşte apoi despre construirea şi consacrarea marelui zigurat al Babilonului, iar povestea se încheie cu sărbătoarea celor cincizeci de nume de laudă ale Domnului său, Marduk, al cărui cuvânt niciun zeu nu-l poate schimba, a cărui inimă este de nepătruns şi a cărui minte este atotcuprinzătoare; păcătosul şi nelegiuitul sunt o

---

130 Enûma elish, tăbliţele I–VI.57, fragmente; alte volume studiate: Alexander Heidel, The Babylonian Genesis, The University of Chicago Press, Chicago, ed. a II-a, 1951, pp. 18-48; E.A. Speiser, în James B. Pritchard, The Ancient Near East, Princeton University Press, Princeton, 1958), pp. 31-38; L.W. King, Babylonian Religion and Mythology, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Londra; Henry Frowde, New York, 1899, pp. 61-80 [Traducerea în limba română a fragmentelor din Enuma eliş (Epopeea creaţiei lumii) a fost preluată din Gândirea asiro-babiloniană în texte, ed. cit., pp. 14-22, 24-28, 30-36, 38-40].

urâciune dinaintea lui; lui Marduk trebuie să-i aducă laude poporul.

S-a subliniat adesea în literatura de specialitate că numele monstrului mamă babilonian din această epopee a creației, ti'amat, este legat etimologic de termenul ebraic tehom, „genunea", din al doilea verset al Genezei, şi, la fel cum vântul lui Anu a suflat peste abis şi al lui Marduk în fața lui Tiamat, în Geneza 1.2, „vântul [sau duhul] lui Elohim se purta [sau sufla] pe deasupra apelor". Mai mult, aşa cum Marduk a întins jumătatea superioară a corpului matern ca un acoperiş cu apele cerului deasupra, în Geneza 1.7, „Elohim a făcut tăria şi a despărțit apele cele de sub tărie de apele cele de deasupra tăriei"; şi, din nou, la fel cum Ea l-a învins pe Apsu, iar Marduk a învins-o pe Tiamat, Iahve i-a învins pe monştrii marini Rahab (Iov 26.12-13) şi Leviatan (Iov 41; Psalmii 74.14).

Fără îndoială că metaforele diferitelor poveşti biblice despre creație provin dintr-un fond general al miturilor sumero-semitice din care face parte şi epopeea babiloniană a creației; însă mai trebuie spus – după cum mulți s-au grăbit să sublinieze – că între Biblie şi această epopee în special „diferențele", ca să citez o sursă autorizată, „sunt mult mai numeroase şi mai semnificative decât asemănările"[131]. Biblia a apărut într-o etapă ulterioară în dezvoltarea culturii patriarhale, în care principiul feminin, reprezentat la începutul Epocii Bronzului de marea zeiță-mamă a tuturor creaturilor, iar în această epopee de un demon feminin monstruos, este redus la starea sa elementară, tehom, şi

[131] Heidel, op. cit., p. 130.

numai divinitatea masculină este capabilă să creeze, aşa cum doar mama era capabilă în trecut. Epopeea babiloniană ocupă o poziție intermediară, de-a lungul unei linii ce poate fi conturată logic în patru etape:

1. lumea se naşte dintr-o zeiță fără consort;

2. lumea se naşte dintr-o zeiță fecundată de consortul ei;

3. lumea este modelată din trupul unei zeițe de către un zeu-războinic masculin; şi

4. lumea este creată doar de puterea unui zeu masculin, fără vreun alt ajutor.

Rămânând deocamdată la textul babilonian, observăm în primul rând că zeul a obținut prin violență ceea ce zeița – despre care încă se spune că este „cea care creează totul" – ar fi creat spontan din ea însăşi, dacă i s-ar fi permis. Prin urmare, din punctul de vedere al zeiței, zeul, copilul ei – cu tot fastul său –, nu este decât agentul ei, care pare să ducă la îndeplinire ceea ce trebuie să se întâmple. Însă ea îl lasă să creadă că face totul cu de la sine putere, considerând că-şi construieşte frumoasa casă din piatră cu propriile forțe; în acest sens, acționează ca o mamă bună. Pe de altă parte însă, această epopee este departe de o asemenea înțelegere a ironiei faptelor bărbăteşti. Este un document patriarhal deschis, în care principiul feminin este devalorizat, împreună cu punctul său de vedere, şi, aşa cum se întâmplă

întotdeauna când o putere a naturii şi sufletul sunt deplasate de la locul lor, s-a transformat în negativul său, un demon feminin periculos şi feroce. Şi vom descoperi, de-a lungul istoriei ulterioare a sistemelor patriarhale ortodoxe occidentale, că puterea acestei zeițe-mamă a lumii, pe care am văzut-o aici defăimată, maltratată, insultată şi doborâtă de copiii ei, va rămâne o amenințare constantă la adresa sistemului lor rațional, întemeiat pe un teren pe care ei îl consideră mort, dar care în realitate este viu, respiră şi amenință să le fugă de sub picioare.

Un al doilea aspect care ar trebui remarcat este faptul că odată cu această trecere din planul mamei în cel al copiilor dispare simțul identității dintre viață şi moarte, împreună cu acela al puterii vieții de a-şi produce propriile forme bune, astfel încât acum totul este luptă şi efort, defăimare a ceea ce este străin, pretențiozitate, grandilocvență şi un sentiment ascuns de vinovăție: care, în cele din urmă, este rezumat în mitul potrivit căruia omenirea, născută din sângele detestatului Kingu, trebuie să fie supusă zeilor şi să-i slujească – deşi este evident că Kingu avea, de fapt, drepturi mai mari la Tăblița Destinelor decât stăpânul Marduk, care era pur şi simplu un zeu puternic.

Iar acum, în definitiv: Care este imaginea destinului omului care însoțeşte această mare victorie a lumii zeilor asupra celei a zeiței-mamă a zeilor? Faimoasa legendă a lui Ghilgameş ne spune povestea, pe care mulți au considerat-o prima mare epopee a destinului omului. Nu trebuie să o reluăm în detaliu, deoarece este deja foarte cunoscută. Cu toate acestea unele dintre temele sale principale capătă o semnificație nouă când sunt privite pe fondul uciderii lui Tiamat.

Ghilgameş era numele unui rege al vechiului oraş sumerian Uruk. „Divinul Ghilgameş” – aşa este numit în vechea listă a regilor sumerieni. „Tatăl lui era un demon lillu”, ni se spune. „A fost un mare sacerdot din partea locului şi a domnit 126 de ani.”[132] În acel document timpuriu, care se întoarce la originile vechilor oraşe sumeriene, numele său îl urmează pe cel al Divinului Dumuzi, cunoscut anterior drept fiul şi consortul zeiței, care a murit şi a înviat; iar înainte de Divinul Dumuzi era Divinul Lugalbanda, care a domnit 1 200 de ani. De fapt, Ghilgameş a fost ultimul dintre acei regi ale căror domnii au depăşit durata normală a unei vieți omeneşti. A fost onorat ca zeu-rege; de unde şi titlul „Divin”. Cu toate acestea, în epopeea babiloniană de mai târziu, imaginea lui, împreună cu cea a destinului omului, este mult schimbată.

Dar încă se spune despre el că „două părți din el sunt divine, iar o parte-i umană”; însă este prezentat şi ca tiran, „trufia lui e fără margini”, „nu lasă pe fiu tatălui său... nici pe fecioară mamei sale”. Oamenii s-au rugat zeilor, iar zeii le-au ascultat plângerea. S-au adresat zeiței-mamă al cărei nume este acum Aruru. „Tu, Aruru, ai făcut acest om [pe Ghilgameş]”, au spus zeii. „Fă-i acum un partener.” Iar când ea a auzit asta, a conceput în inima ei o înfățişare a lui Anu, zeul cerului; s-a spălat pe mâini, a frământat o bucată de lut şi a aruncat-o pe pământ – şi astfel l-a creat pe viteazul Enkidu.

---

[132] Thorkild Jacobsen, The Sumerian King List, University of Chicago Press, Chicago, 1939, pp. 77-85.

La urma urmei, bătrâna mamă nu-şi pierduse încă vechiul talent. De fapt, după cum vom vedea, ea este principala figură divină din această poveste – ceea ce nu este surprinzător, pentru că însuşi Ghilgameş provine, după cum am văzut, dintr-o epocă (cca 2500 î.Hr.) de dinaintea înfrângerii zeiței de către fiii ei.

Dar acum să vedem ciudata înfățişare a ultimului ei copil, Enkidu!

Acoperit cu păr îi este întreg corpul, ca o femeie are părul capului./ Cârlionții părului său fac şuvițe ca cei ai lui Nisaba [zeița grânelor]./ El nu cunoaşte nici oamenii, nici țara; e îmbrăcat ca Şumukan [zeul animalelor];/ Paşte iarbă cu căprioarele,/ Cu vitele sălbatice se înghesuie la izvoare,/ Cu dobitoacele îi place să se înnămolească în apă/ (Însă) un vânător, un puitor de curse,/ S-a întâlnit cu el la locul de adăpare./ Când vânătorul l-a văzut, fața lui s-a înmărmurit./ .../ Vânătorul [s-a întors speriat] şi-a deschis [gura] şi a spus [tatălui său]:/ „Tată, există [un] om, care [a venit de peste dealuri],/ El e cel mai puter[nic din țară]; tărie are el./ [Ca a duhului] lui Anu, aşa-i de puternică tăria lui./ [Continuu] el hoinăreşte peste dealuri,/ [Totdeauna paşte iarbă] împreună cu turmele./ Totdeauna bagă picioarele în adăpătoare./ [Sunt aşa de înfricoşat încât] n-am curaj să mă apropii de el./ [El a astupat] gropile pe care eu le săpasem,/ [A smuls] cursele pe care eu le [aşezasem],/ Fiarele şi vieţuitoarele stepei [el a făcut să-mi scape din mâini]/ (Şi nu-mi îngăduie) să prind prada în stepă”./ [Tatăl şi-a sfătuit fiul să meargă să-i ceară ajutorul lui Ghilgameş.]/ Ghilgameş a zis către el, [către] vânător:/ „Mergi, vânătorule, ia cu tine o curtezană,/ Când el adapă

vitele la apa izvorului,/ Ea să scoată veşmântul ei, dezgolindu-şi farmecul./ Îndată ce o va vedea, el se va apropia de ea./ Vitele se vor depărta de el şi se vor risipi în stepă".

Repede a plecat vânătorul, luând cu sine o curtezană./ S-au aşezat la drum, luând calea cea mai dreaptă./ În ziua a treia au ajuns la locul fixat./ Vânătorul şi curtezana s-au aşezat la locul lor./ O zi, a doua zi, au stat aproape de izvor./ Animalele sălbatice au venit să se adape la izvor./ Vitele au sosit şi inimile lor se desfătau în apă./ Dar în ce-l priveşte pe el, pe Enkidu, născut în pustiu,/ Care păştea iarba cu gazelele,/ .../ Pe curtezană o zări, el, omul cel sălbatic,/ .../ „Iată-l, o, curtezană [spuse vânătorul]; desfă-ți pieptul,/ Dezveleşte-ți goliciunea, să fie răpit de frumusețea ta!/ Nu te ruşina! Atrage-i privirea!/ Îndată ce te va vedea el se va apropia de tine./ Aruncă deoparte haina ta, ca el să te observe!/ Dezmiardă-l pe sălbatic, aşa cum ştie o femeie!/ Animalele-l vor părăsi şi se vor risipi în stepă,/ În timp ce dragostea îl va atrage spre tine".

Curtezana şi-a desfăcut sânii şi dezgolit (trupul) şi el a [văzut] frumusețea ei;/ Ea nu s-a ruşinat în timp ce observa ardoarea lui./ Ea şi-a pus deoparte haina şi el a venit la ea./ Ea l-a dezmierdat, pe el, sălbaticul, cum ştie o femeie,/ În timp ce dragostea lui era îndreptată către ea./ Şase zile şi şapte nopți Enkidu a venit şi s-a împreunat cu ea./ După ce s-a săturat de farmecele ei,/ El şi-a îndreptat fața către animalele sale sălbatice./ La vederea lui, a lui Enkidu, gazelele au fugit,/ Animalele sălbatice din stepă se fereau de corpul lui./ Nedumerit era Enkidu că trupul lui devenise încordat,/ Genunchii săi erau țepeni, în timp ce turma se depărta./ Enkidu îşi slăbise pasul, el nu era ca înainte. [...]

Întorcându-se, s-a aşezat la picioarele curtezanei./ El priveşte în sus, la faţa curtezanei,/ Urechile sale erau atente la ce spunea femeia;/ [Curtezana] îi spune lui, lui Enkidu:/ „Tu eşti înţelept, Enkidu, ai devenit ca un zeu!/ Pentru ce cu animalele să rătăceşti peste câmpii?/ Vino, hai să te duc [la] Uruk cel împrejmuit,/ La locaşul cel sfânt, locuinţa lui Anu şi Işţar,/ Unde locuieşte Ghilgameş, cel desăvârşit în putere/ Şi ca un taur sălbatic stăpâneşte peste popor”./ În timp ce ea îi vorbea, cuvintele ei au găsit ascultare,/ Inima lui s-a înduioşat, el doreşte un prieten./ Enkidu îi zice ei, curtezanei:/ „Sus, curtezană, însoţeşte-mă/ Spre templul cel curat şi sfânt, locuinţa lui Anu şi Işţar,/ Unde locuieşte Ghilgameş cel desăvârşit în putere/ Şi ca un taur sălbatic stăpâneşte peste popor./ Vreau să-l înfrunt [şi vreau să-i] grăiesc în faţă,/ [Vreau] să strig în Uruk: Eu sunt cel care-i puternic!/ [Eu sunt cel] care pot schimba destinele,/ [Cel care] s-a născut în câmp e puternic; tărie are el!”

„Sus deci, să mergem, [spuse ea] ca el să vadă faţa ta./ .../ Vino, deci, o, Enkidu, la [Uruk] cel împrejmuit,/ Unde poporul sclipeşte în straie lucitoare,/ [Unde] fiecare zi e zi de sărbătoare,/ Unde [...] flăcăii.../ Şi curtezanele... la faţă./ Frumuseţea lor [...] plină de parfum./ .../ Îţi voi arăta pe Ghilgameş, omul cel plin de viaţă!/ .../ Mai multă putere are el decât tine.”

Ea îşi scoase îmbrăcămintea (ei);/ Cu o (haină) ea îl îmbracă pe el,/ Cu un alt veşmânt/ Ea se îmbracă pe sine./ Sprijinindu-se de mâna lui,/ Ea îl conduce ca o mamă la Uruk./ [Ea l-a învăţat cum să mănânce şi să bea, să se ungă cu untdelemn, să arate a om.]/ Când el a intrat în Uruk cel cu piaţa mare,/ Gloata s-a adunat în jurul lui./ Când el s-a oprit în uliţa/ Lui Uruk cel cu piaţa mare, lumea

s-a adunat,/ Zicând în preajma lui:/ „El arată ca Ghilgameş, deşi mai mic de statură,/ (În schimb) este mai osos./ .../ Pentru Ghilgameş, cel asemenea zeilor,/ A sosit egalul lui".

[Şi într-adevăr, atunci când] Pentru Işahara [o zeiță a dragostei], patul/ A fost pregătit./ Ghilgameş [...],/ Noaptea [...],/ Când el se apropia,/ [Enkidu] stătea în stradă,/ Să împiedice trecerea/ Lui Ghilgameş,/ [...] cu puterea sa./ Ei s-au întâlnit în piața țării./ .../ Se încăierară unul cu altul,/ Se încleştară tare ca doi tauri;/ Ei sfărâmară usciorul de la uşă în timp ce zidul se clătina./ Când Ghilgameş îşi îndoi genunchiul –/ Piciorul pe pământ –/ Furia lui a slăbit/ Şi s-a întors înapoi./ .../ Şi se sărutară unul pe altul/ Şi legară o prietenie.[133]

În această ciudată poveste străveche se vede în mod clar transpunerea splendidă a anticei teme mitice a zeiței Innana-Işta r şi a fiului şi consortului său divin Dumuzi-Tammuz la nivelul unei legende supraomeneşti – două părți divine şi o parte umană. În calitatea ei de târfă, mamă, mireasă şi îndrumătoare, zeița Işta r este întrupată de

[133] O versiune asiriană a Epopeei lui Ghilgameş pe douăsprezece tăbliţe (cca 650 î.Hr.), colaţionată cu fragmente dintr-o versiune akkadiană mai veche (cca 1750 î.Hr.?), precum şi o traducere fragmentară hitită a acesteia din urmă au furnizat principalele surse pentru reconstrucția modernă a naraţiunii. Versiunea mea urmează sursele competente citate mai sus, Heidel, Speiser şi King, plus Stephen Herbert Langdon, Semitic Mythology: The Mythology of All Races, vol. V, Marshall Jones Company, Boston, 1931, pp. 234-269.

slujitoarea templului ei, iar sălbaticul Enkidu de la adăpătoare este străvechiul zeu lunar în calitatea sa de stăpân al fiarelor. Însă o nouă şi minunată umanitate a pătruns în povestea noastră tocmai datorită transpunerii planului de la reîncarnarea personajelor la cel al muritorilor. Timpul, caracterul muritor şi angoasa omenirii într-o lume a destinului personal, legată practic de a noastră, conferă acestei epopei „un aspect dramatic", după cum bine a spus profesorul William F. Albright, „complet străin nesfârşitelor compoziţii liturgice ale primilor sumerieni"[134].

Enkidu şi Ghilgameş au devenit prieteni nedespărţiţi, dar după o serie de aventuri mitologice grandioase Enkidu a murit.

El atinse inima lui, dar ea nu mai bătea./ .../ Aruncându-se asupra lui ca un leu,/ Ca o leoaică îndurerată, căreia i s-au luat puii./ El se mişca înainte şi înapoi în faţa [culcuşului],/ Smulgându-şi şi aruncându-şi [părul].../ Lăcrimând şi aruncând jos podoabele [sale], ca şi când ar fi [necurate]. [...]

„Când am să mor, eu n-am să fiu ca Enkidu? [a strigat el]/ Oful a pătruns în pântecele meu./ Temându-mă de moarte, eu am pribegit prin stepă./ Către Utnapiştim, fiul lui Ubar-Tutu,/ Am luat drumul, să merg cu toată graba." [Şi a pornit în căutarea unei plante a nemuririi.]

---

134 William Foxwell Albright, From the Stone Age to Christianity, Doubleday Anchor Books, New York, 1957, p. 196.

[A fost o lungă aventură:] „Când am ajuns noaptea, la trecătoarea muntelui,/ Am văzut leii şi m-a apucat frica,/ Am ridicat capul către Sin [zeul lunii], să mă rog./ Către [...] a zeilor s-au îndreptat rugile mele./ [...] scapă-mă pe mine!”/ [În timpul nopții] el adormi, dar fu trezit de un vis./ [Erau lei] bucurându-se de viață./ El ridică securea în mâna sa,/ Scoase [sabia] de la cingătoare,/ Ca o săgeată el coborî printre ei./ El îi lovi [pe ei] şi a tocat la ei./ Când [el a ajuns] la culmea munților Maşu,/ Ce zilnic veghează la răsă[ritul şi apusul soarelui] –/ A cărui creastă [ajunge] bolta cerului/ (Şi) ale cărui pieptişuri, jos, ating abisul –/ Oamenii-scorpioni păzesc poarta lui, oameni/ A căror înfățişare e îngrozitoare, iar uitătura lor înseamnă moartea./ .../ Când Ghilgameş i-a zărit pe ei, de frică/ Şi de groază, i s-a întunecat fața... [Unul dintre ei însă i-a deschis o poartă şi a trecut printr-o beznă cumplită, până a ajuns la o câmpie frumoasă, unde a văzut într-un crâng mare un copac minunat cu pietre prețioase în loc de rod. Ramurile sale erau extraordinar de frumoase, iar vârful era din lapislazuli. Fructele copacului îi luau ochii. Însă Ghilgameş a trecut mai departe, iar la malul mării – marea lumii – a ajuns la reşedința unei femei misterioase, Siduri, care l-a primit cu celebrele cuvinte:]

Ghilgameş, încotro alergi tu?

Viața pe care o urmăreşti tu nu se găseşte.

Când zeii au plăsmuit omenirea,

Moartea au destinat-o ei pentru lume,

Viața şi-au reținut-o pentru ei.

Tu, Ghilgameş, satură-ți pântecele,

Fii vesel ziua şi noaptea.

În fiecare zi fă o sărbătoare de petrecere,

În fiecare noapte cântă şi joacă!

Hainele tale să fie în toată clipa noi,

Capul tău să fie spălat; îmbăiază-te în apă.

Fii atent cu tânăra care se ține de tine,

Soția ta să se bucure la sânul tău!

Pentru că aceasta-i datoria [omenirii]!

Lecția o ştim cu toții; de pildă, din cuvintele Ecleziastului:

Iată binele pe care l-am văzut eu că este bun: să mănânci şi să bei şi să te bucuri de toată truda cu care te-ai ostenit sub soare în toate zilele vieții pe care ți-a dat-o Dumnezeu; că aceasta-i partea ta...

Şi am lăudat veselia, că omul nu are ceva mai bun sub soare decât să mănânce, să bea şi să se veselească; cu asta se alege el din osteneala sa cea din toate zilele vieții lui, pe care Dumnezeu i le-a dat sub soare...

Fie hainele tale întotdeauna albe şi untdelemn de pe capul tău să nu lipsească. Bucură-te de viață cu soția pe care o iubeşti toate zilele vieții deşertăciunii tale care ți s-au dat sub soare, fiindcă aceasta este partea ta în viață şi-n toată truda cu care te osteneşti sub soare.[135]

Cu toate acestea Ghilgameş avea alte speranțe şi scopuri: a insistat să-şi continue căutarea, iar femeia l-a trimis la luntraşul morții, care avea să-l poarte peste marea cosmică, spre insula fericiților, unde trăia eroul nemuritor al Potopului – în această versiune a mitului antic este numit Utnapiştim – împreună cu soția sa, într-o pace veşnică. Cei doi nemuritori l-au primit pe călător, l-au lăsat să doarmă şase zile şi şase nopți, l-au hrănit cu hrană magică, l-au spălat cu apă tămăduitoare şi i-au povestit despre planta nemuririi de pe fundul mării cosmice, pe care ar fi trebuit să o smulgă dacă voia să trăiască pentru totdeauna. Şi aşa,

[135] Ecclesiastul 5.18, 8.15, 9.8-9.

Ghilgameş a pornit iarăşi la drum în barca luntraşului morţii, cum nimeni n-o mai făcuse înaintea lui, în direcţia opusă, înapoi spre ţărmul muritorilor. „Această plantă, ca spinul este", îi spusese Utnapişţim. „Ghimpii ei au să înţepe mâinile tale; dar dacă mâinile tale prind planta, ai să găseşti o nouă viaţă."

Într-un loc, pe la jumătatea drumului, barca s-a oprit. Ghilgameş şi-a legat pietre grele de picioare, care l-au cufundat în adâncuri. A văzut planta. I-a sfâşiat mâinile. Dar a smuls-o, a îndepărtat pietrele de la picioare şi a revenit la suprafaţă, a urcat în barcă şi s-a îndreptat spre ţărm. „Voi duce planta la Uruk cel împrejmuit", i-a spus el luntraşului. „Am să fac să mănânce planta...!/ Numele ei va fi Omul întinereşte la bătrâneţe./ Chiar eu voi mânca şi mă voi întoarce la tinereţea mea."

Dar la întoarcere s-a oprit lângă un izvor pentru a se răcori şi a rămâne acolo peste noapte; când intră în apă să se scalde, un şarpe, adulmecând aroma plantei, a ieşit din apă şi a luat planta, după care s-a întors, a mâncat-o şi şi-a lepădat pielea. „Atunci Ghilgameş stătu jos şi plânse."[136]

În felul acesta Puterea şarpelui a vieţii nemuritoare, care înainte era o capacitate a omului, i-a fost luată acestuia şi

---

[136] Heidel, op. cit.; Speiser, op. cit.; King, op. cit. [Traducerea în limba română a fragmentelor din Epopeea lui Ghilgameş a fost preluată din Gândirea asiro-babiloniană în texte, traducere, notiţe introductive şi note de Athanase Negoiţă, studiu introductiv de Constantin Daniel, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975, pp. 109-115, 118, 121-123, 150-152, 157, 175-176.]

rămâne departe de el – în păstrarea şarpelui blestemat şi a zeiței defăimate, în paradisul pierdut al inocenței.

Partea a doua

Epoca eroilor

Capitolul 3

Zei şi Eroi din Levant

1500-500 î.Hr.

I. Cartea Stăpânului

Lumea este plină de mituri ale originii, însă toate sunt înşelătoare. De asemenea, lumea este plină de importante cărți tradiționale care urmăresc istoria omului (limitată însă la o anumită populație locală) din vremea începuturilor mitologice, parcurgând perioade tot mai plauzibile, până la vremuri din ce în ce mai apropiate, când cronicile încep deja să consemneze mărturii cu o oarecare obiectivitate

rațională, până în prezent. În plus, aceste mari cărți tradiționale urmăresc, de fapt, ca toate mitologiile primitive, să justifice obiceiurile, sentimentele şi aspirațiile politice ale grupurilor locale abordate. La o analiză superficială, ele pot părea că au fost scrise ca lucrări de istorie. Dacă mergi mai în profunzime, descoperi că au fost concepute ca mituri: interpretări poetice ale misterului vieții dintr-un anumit punct de vedere interesat. Dar a citi o poezie ca pe o cronică a unor fapte înseamnă, cel puțin, a pierde ideea; mai mult decât atât, ar fi chiar o adevărată prostie. Însă cei care au întocmit aceste cărți nu erau proşti, ci ştiau foarte bine ce fac, după cum se poate deduce cu uşurință din analiza atentă a textelor lor.

Primul pas concludent către o lectură a Vechiului Testament nu ca produs (asemenea oricărei alte opere literare din Antichitate) al talentului literar al lui Dumnezeu, ci al omului şi, ca atare, nu al eternității, ci al unei epoci, în special al unei perioade extrem de tulburi, a fost făcut de Wilhelm M.L. de Wette (1780-1849) în memorabila sa lucrare în două volume Contribuții la o introducere în Vechiul Testament (1806).[137] Acolo el a demonstrat:

1. Că acea „Cartea a legii" despre care se spune în 2 (4) Regi că a fost „găsită" de preotul Hilchia în 621 î.Hr., în timpul

[137] Wilhelm M.L. de Wette, Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament, 1806, trad. Theodore Parker, A Critical and Historical Introduction to the Canonical Scriptures of the Old Testament, C.C. Little and J. Brown, Boston, 1843, ed. a II-a, 1858.

reparării Templului lui Solomon, a constituit nucleul Cărții Deuteronomului.

2. Că pe baza acestei presupuse descoperiri, tot materialul istoric şi mitologic de până atunci al Vechiului Testament a fost ulterior refăcut complet.

3. Că Exodul, Leviticul şi Numeri, cărți atribuite lui Moise din anii rătăcirii prin deşert, au fost, de fapt, produsul final al unei îndelungate elaborări: ele constituiau cartea legii unei tradiții sacerdotale deja complet ortodoxe, adusă din Babilon la Ierusalim de către preotul Ezdra (cca 400 î.Hr.) şi, în virtutea puterii conferite acestuia de regele persan Artaxerxe, aleasă oficial drept carte de reguli obligatorii pentru toți evreii.[138]

Respectivul text biblic arată:

În al optsprezecelea an al regelui Iosia [adică în 621 î.Hr.], regele l-a trimis la templul Domnului pe grămăticul Şafan, fiul lui Ațalia, fiul lui Meşulam, zicând: „Du-te la Hilchia, marele preot, ca el să socotească banii aduşi la templul Domnului, pe care păzitorii uşii i-au adunat de la popor; şi să-i dea în mâna celor ce fac lucrarea. Şi să-i dea lucrătorilor de la templul Domnului, ca să dreagă

[138] Potrivit lui Eduard Meyer, Geschichte des Altertums, J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart şi Berlin, 2.–5. Aufl. 1925-1937, vol. II, partea a II-a, pp. 188-190.

stricăciunile templului, tâmplarilor, pietrarilor şi zidarilor, dar şi pentru cumpărarea lemnăriei şi a pietrei cioplite pentru a repara templul". Însă acestora nu li se cerea socoteală pentru banii încredinţaţi, fiindcă erau cu desăvârşire cinstiţi.

Iar Hilchia, marele preot, a zis către grămăticul Şafan: „Am găsit în templul Domnului Cartea legii". Şi Hilchia i-a dat cartea lui Şafan, iar el a citit-o. Şi a intrat la rege, şi i-a spus: „Servitorii tăi au luat banii ce s-au găsit în templu şi i-au dat în mâna celor puşi să facă lucrările la templul Domnului". Iar grămăticul Şafan i-a mai spus regelui: „Preotul Hilchia mi-a dat o carte". Şi a citit-o Şafan în faţa regelui. Iar când regele a auzit cuvintele din Cartea legii, şi-a sfâşiat hainele.

Apoi regele a poruncit preotului Hilchia şi lui Ahicam, fiul lui Şafan, şi lui Acbor, fiul lui Miheia, şi lui Şafan grămăticul, şi lui Asaia, servitorul regelui, zicând: „Mergeţi şi întrebaţi-l pe Domnul pentru mine şi pentru tot poporul şi pentru întregul Iuda despre cuvintele acestei cărţi care a fost găsită; că tare s-a aprins mânia Domnului asupra noastră, deoarece părinţii noştri nu au ascultat de cuvintele acestei cărţi, ca să facă tot ce s-a scris pentru noi".

Aşa că preotul Hilchia şi Ahicam şi Acbor şi Şafan şi Asaia s-au dus la proorocița Hulda, soţia lui Şalum, fiul lui Ticva, fiul lui Harhas, păzitorul veşmintelor (ea locuia în Ierusalim, în partea lui cea nouă); iar ei i-au vorbit. Iar ea le-a zis: „Aşa grăieşte Domnul, Dumnezeul lui Israel: Spuneţi-i omului care v-a trimis la mine: Aşa grăieşte Domnul: Iată, Eu voi aduce rele asupra acestui loc şi asupra celor care-l locuiesc,

după toate cuvintele cărții pe care regele lui Iuda a citit-o. Deoarece ei m-au părăsit şi au ars tămâie altor dumnezei, ca să-mi stârnească mânia în toate faptele mâinilor lor, aşadar mânia mea se va aprinde asupra acestui loc şi nu se va stinge”[139].

Este interesant că, în toiul acestei grave crize religioase, mesagerii nu au fost trimişi la vreun profet sau la vreun preot, ci la o proroci ță pentru a afla judecata zeului lor. Şi chiar mai interesantă este revelația în sine, şi anume că până în al optsprezecelea an al domniei lui Iosia, 621 î.Hr., nici măcar nu se auzise de această Carte a legii a lui Moise şi toată lumea se închinase la dumnezei falşi. Mai mult decât atât, Dumnezeul lui Israel avea să-i pedepsească acum îngrozitor – cum s-a şi întâmplat, de altfel, după o perioadă de treizeci şi cinci de ani, când cetatea lor sfântă a fost cucerită, templul lor dărâmat şi poporul dus în exil, în vreme ce alte popoare le-au luat locul. Însă proroci ța a spus că Iosia, datorită evlaviei şi a pocăinței sale, pentru că şi-a sfâşiat veşmintele şi a plâns înaintea Domnului, va fi ferit de acea îngrozitoare imagine: va muri împăcat înainte ca pedeapsa să fie aplicată.

Grupul de mesageri s-a întors cu aceste cuvinte la regele lor, care, când le-a auzit, s-a apucat să-şi curețe pământul, acțiune ce merită să fie relatată în detaliu, deoarece este prima dintr-o serie lungă de astfel de practici religioase observate în istoria tuturor marilor religii care au modelat,

---

[139] 2 (4) Regi 22.3-17.

începând cu acest moment epocal, spiritul religios al Occidentului. Textul biblic spune:

Atunci regele a trimis şi i-a adunat la el pe toţi bătrânii din Iuda şi din Ierusalim. Şi s-a suit regele la templul Domnului, şi împreună cu el fiecare om din Iuda şi toţi locuitorii Ierusalimului şi preoţii şi profeţii şi întregul popor, de la mic la mare; şi-n auzul lor a citit toate cuvintele din Cartea legii, cea care fusese găsită în templul Domnului. Şi a şezut regele pe scaunul de judecată şi a făcut legământ în faţa Domnului că vor umbla după Domnul şi cu toată inima şi cu tot sufletul îi vor păzi poruncile şi mărturiile şi rânduielile şi vor plini cuvintele acestui legământ care erau scrise în această carte. Şi tot poporul a stat întru legământ.

Regele i-a poruncit lui Hilchia, marele preot, ca şi preoţilor de rândul al doilea şi celor ce păzeau uşa să scoată din templul Domnului toate vasele ce fuseseră făcute pentru Baal, pentru Aşerah [= Işţar] şi pentru toată oştirea cerului, şi le-au ars în afara Ierusalimului, în câmpurile Chedronului, iar cenuşa au dus-o la Betel. Şi a isprăvit cu preoţii idolatri, pe care regii lui Iuda îi puseseră să ardă tămâie pe înălţimi şi în cetăţile lui Iuda şi împrejurul Ierusalimului; de asemenea, cu cei care-i ardeau tămâie lui Baal şi soarelui şi lunii şi stelelor şi la toată oştirea cerului. Şi a scos [statuia lui] Aşerah din templul Domnului afară din Ierusalim, la pârâul Chedron, şi a ars-o şi a călcat-o mărunt în praf şi a aruncat praful pe mormintele oamenilor de rând. Şi a dărâmat casa sodomiţilor ce se afla în templul Domnului, unde femeile ţeseau perdele pentru Aşerah. Şi i-a adus pe toţi preoţii din cetăţile lui Iuda şi a spurcat înălţimile unde ei, preoţii, arseseră tămâie, de la Gheba

până la Beer-Şeba; şi a stricat şi casa porţilor, care se afla lângă uşa porţii lui Iosua, mai-marele cetăţii, adică pe partea stângă de cum intră omul pe poarta cetăţii. Preoţii înălţimilor însă nu se suiau la altarul Domnului în Ierusalim, ci doar mâncau azima în mijlocul fraţilor lor. Şi a pângărit Tofetul, care este în valea copiilor lui Hinom, pentru ca nimeni să nu-şi mai treacă fiul sau fiica prin foc, ca jertfă lui Moloh. Şi a înlăturat caii pe care regii lui Iuda îi aşezaseră în cinstea soarelui la intrarea templului Domnului, aproape de cămara lui Netan-Melec cameristul, care era în împrejurimi, şi a ars carele soarelui cu foc. Iar altarele de pe acoperişul foişorului lui Ahaz, pe care le făcuseră regii lui Iuda, precum şi altarele pe care le făcuse Manase în amândouă curţile templului Domnului, le-a dărâmat regele şi le-a dus de acolo, aruncându-le praful în pârâul Chedron. Şi regele a pângărit şi înălţimile care erau la răsărit de Ierusalim, la sud de muntele stricăciunii, pe care Solomon, regele lui Israel, le construise pentru Aştoret, urâciunea sidonienilor, şi lui Chemoş, urâciunea moabiţilor, şi lui Milcom, urâciunea amoniţilor. Şi a sfărâmat stâlpii [idoleşti] şi a nimicit dumbrăvile, iar locul lor l-a umplut cu oase omeneşti.

De asemenea, altarul cel înalt din Betel, făcut de Ieroboam, fiul lui Nebat, care l-a făcut pe Israel să păcătuiască, altarul cel înalt l-a dărâmat, i-a sfărâmat pietrele făcându-le praf, iar pe Aşerah a ars-o. Şi, întorcându-se Iosia, a văzut mormintele ce se aflau acolo, pe munte; şi a trimis de au luat oasele din morminte şi le-a ars pe altar şi l-a spurcat, după cuvântul pe care Domnul îl grăise prin omul lui Dumnezeu care vestise aceste cuvinte. Atunci el a spus: „Ce e movila aceea de acolo pe care-o văd?” Iar oamenii cetăţii i-au spus: „Aici e omul lui Dumnezeu care a venit din Iuda şi

a prevestit ceea ce tu faci cu altarul din Betel". Iar el a zis: „Lăsați-l! Nimeni să nu se atingă de oasele lui!" Aşa că osemintele lui au fost cruțate, împreună cu osemintele profetului care venise din Samaria. Mai mult, Iosia a dărâmat şi toate capiştile înălțimilor din cetățile Samariei, pe care regii lui Israel le făcuseră ca să-l mânie pe Domnul, şi a făcut cu ele ceea ce făcuse în Betel. Şi i-a înjunghiat acolo, pe altare, pe toți preoții înălțimilor şi a ars pe ele oase omeneşti şi s-a întors la Ierusalim.

După aceea, regele i-a poruncit întregului popor, zicând: „Sărbătoriți Paştile Domnului, Dumnezeului vostru, aşa cum este scris în Cartea acestui legământ!" Căci un Paşte ca acesta nu mai fusese sărbătorit din vremea judecătorilor care-l judecau pe Israel [în urmă cu cinci-şase sute de ani față de acea dată], şi nici cât au domnit regii lui Israel şi regii lui Iuda [adică în ultimii trei sute de ani]; dar în cel de al optsprezecelea an al domniei regelui Iosia, Paştile a fost sărbătorit în Ierusalim.

Mai mult, Iosia i-a alungat pe cei ce cheamă morții, şi vrăjitoarele şi terafimii şi idolii şi toate urâciunile ce-şi făcuseră sălaş în țara lui Iuda şi în Ierusalim, pentru ca astfel să se plinească cuvintele Legii, cele scrise în cartea pe care preotul Hilchia o aflase în templul Domnului. Asemenea lui n-a mai fost niciun rege de dinainte de el, care să se fi întors către Domnul cu toată inima sa şi cu tot sufletul său şi cu toată tăria sa pe potriva întregii legi a lui Moise, şi nici după el nu s-a ridicat un altul care să-i semene...[140]

---

[140] 2 (4) Regi 23.1-25.

Este greu de imaginat cum s-ar fi putut spune mai clar că până în al optsprezecelea an al domniei regelui Iosia al lui Iuda, nici regii şi nici poporul nu acordaseră vreo atenție legii lui Moise, pe care, de fapt, nici măcar nu o cunoşteau. Ei fuseseră adepții zeităților Orientului Apropiat nuclear, cu toate cultele obişnuite, care sunt descrise suficient de clar în acest paragraf pentru a fi uşor recunoscute. Însuşi regele Solomon, fiul lui David, închinase altare zeilor şi le aşezase statuile în templul său. Camerele prostituatelor de cult se aflau în incinta templului, iar grajdul cailor zeului soarelui era situat la intrare. Astfel încât, indiferent care a fost religia primitivă a evreilor sau în ce a constat învățătura lui Moise, odată ce s-au stabilit în Israel şi în Iudeea, devenind nu un popor al deşertului, ci al pământului, evreii au adoptat obiceiurile normale ale vremii şi s-au închinat zeilor obişnuiți. Dar, în acest an epocal 621 î.Hr., un preot al templului (care a fost, apropo, tatăl viitorului profet Ieremia) a scos la iveală o carte despre care se spunea că ar fi cartea legilor lui Moise (care murise, dacă a trăit vreodată, în urmă cu cel puțin şase sute de ani), iar această Carte a legii a pregătit terenul pentru o revoluție profundă şi devastatoare – dar ale cărei efecte imediate nu au supraviețuit regelui Iosia. Pentru că, după cum citim mai jos, următorii patru regi „au făcut ce era rău în ochii Domnului”[141]. Iar în 586 î.Hr.,

a venit la Ierusalim Nebuzaradan, căpetenia gărzii, cel dintâi între dregătorii lui Nabucodonosor, regele Babilonului, şi a

[141] 2 (4) Regi 23.32, 37; 24.9, 19.

ars templul Domnului şi casa regelui şi toate casele din Ierusalim; casă cu casă, pe toate le-a ars căpetenia gărzii. Şi toată armata caldeenilor, care era cu căpetenia gărzii, a dărâmat zidurile Ierusalimului de jur împrejur. Apoi a strămutat şi restul poporului care mai rămăsese în cetate, pe cei ce se predaseră regelui Babilonului şi rămăşiţa poporului de rând.[142]

II. Epoca mitologică

Potrivit concepţiei evreieşti ortodoxe, epocile lumii, culminând cu cataclismul exilului babilonian, pot fi rezumate după cum urmează:

I. Ciclul mitologic

1. Cele şapte zile ale Creaţiei	(Geneza 1.1-2.3)
2. Grădina Edenului şi căderea	(Geneza 2.4-3.24)
3. De la cădere până la Potopul lui Noe	(Geneza 4-7)
4. De la Potop până la Turnul Babel	(Geneza 8.1-11.9)

II. Ciclul legendar

[142] 2 (4) Regi 25.8-11.

1. Avraam şi intrarea în Egipt	(Geneza 11.10-50.26)
2. Exodul	(Exodul 1.1-15.21)
3. Anii petrecuți în deşert	(Exodul 15.22 până la sfârşitul Deuteronomului)
4. Cucerirea Canaanului	(Iosua)
III. Ciclul documentar	
1. Cucerirea Canaanului	(Judecători)
2. Monarhia unitară: cca 1025-930 î.Hr.	(1-2 Samuel [1-2 Regi], 1 [3] Regi 1-11)
3. Israel şi Iuda: cca 930-721 î.Hr.	(1 [3] Regi 12 – 2 [4] Regi 17)
4. Numai Iuda: 721-586 î.Hr.	(2 [4] Regi 18-25)
5. Exilul babilonian: 586-538 î.Hr.	

Textele de bază care au contribuit la alcătuirea ciclurilor mitologic şi legendar sunt cinci:

1. Aşa-numitul Text iehovist (I), care reprezintă mitologia regatului din sud, Iuda, în secolul al IX-lea î.Hr. Aici Creatorul este Iahve (tradus întotdeauna prin „Domnul”), iar muntele Legii este Sinai.

2. Aşa-numitul Text elohist (E), care reprezintă mitologia regatului din nord, Israel, în secolul al VIII-lea î.Hr. (însă adaptat la punctul de vedere iehovist de către un editor, se pare din secolul al VII-lea î.Hr., care a alăturat I şi E). Aici muntele Legii este Horeb, iar Creatorul – Elohim (plural intensiv al cuvântului el, tradus întotdeauna „Dumnezeu").

3. Un cod ritual cunoscut sub numele de Codul Sfințeniei (S), despre care se presupune că ar fi fost primit de Moise pe muntele Sinai, dar care se pare că datează din secolul al VII-lea î.Hr. Se găseşte în Leviticul 17-26.

4. Codul ritual al Deuteronomiştilor (D), unde muntele Legii este din nou Horeb, dar Creatorul este Iahve. Nucleul lui D l-a constituit aproape sigur „sulul Legii" din 621 î.Hr. Şi, în fine:

5. Setul de scrieri sacerdotale de după exil cunoscut sub numele de Textul preoțesc (P), având ca nucleu Legea proclamată la Ierusalim de preotul Ezdra, în 397 î.Hr., extins şi modificat până în cca 300 î.Hr. Textul compozit al ciclurilor mitologic şi legendar nu ar fi putut fi finalizat înainte de această dată.[143]

---

[143] Pentru o analiză convenabilă şi amănunţită a elementelor, datelor şi teoriilor critice, vezi W.O.E. Oesterley şi Theodore H. Robinson, An Introduction to the Books of the Old Testament, Meridian Books, New York, 1958.

Prin urmare prima noastră sarcină trebuie să fie aceea de a separa, conform acestor descoperiri, primele elemente din ciclul mitologic de ultimele. Aici se diferențiază două mitologii, una din textul iehovist (I) din secolul al IX-lea î.Hr., iar cealaltă din textul preoțesc (P) din secolul al IV-lea î.Hr. Dacă le separăm, cele două texte arată astfel.[144]

Ciclul iehovist (I) al Creaţiei: secolul al IX-lea î.Hr.

Această versiune începe în Geneza 2.4b:

În ziua când Yahweh a făcut pământul şi cerurile, când pe pământ încă nu era niciun copăcel, şi nicio buruiană încă nu odrăslise – pentru că Yahweh nu trimisese încă ploaie pe pământ şi încă nu era om ca să lucreze pământul; ci numai abur ieşea din pământ şi umezea toată faţa pământului –, atunci Yahweh l-a zidit pe om din ţărâna pământului şi a suflat asupra lui suflare de viaţă şi omul a devenit un suflet viu. Şi Yahweh a sădit o grădină în Eden, spre răsărit, şi l-a pus acolo pe omul pe care-l zidise. Şi Yahweh a făcut să răsară din pământ tot soiul de pomi plăcuți la vedere şi buni la mâncare, precum şi pomul vieții în mijlocul grădinii şi

[144] Toate textele biblice care urmează sunt din Versiunea Standard Revizuită, dar cu numele Iahve şi Elohim lăsate netraduse, astfel încât contrastul dintre cele două cicluri, I şi E, să fie evident.

pomul cunoştinţei binelui şi răului.[145] Şi din Eden ieşea un râu care uda grădina, iar de acolo se împărţea în patru braţe... Şi Yahweh l-a luat pe omul pe care-l zidise şi l-a pus în grădina Edenului, să o lucreze şi să o păzească. Şi Yahweh i-a dat omului poruncă şi i-a zis: „Din toţi pomii grădinii poţi să mănânci, dar din pomul cunoştinţei binelui şi răului să nu mănânci, căci în ziua în care vei mânca din el, cu moarte vei muri!"

Este lesne de înţeles de ce redactorii sacerdoţi din secolul al IV-lea î.Hr. au evitat să transmită această poveste fascinantă, deşi diferă foarte mult de versiunea creaţiei în şapte zile prezentă deja în Geneza 1. Recunoaştem vechea grădină sumeriană, dar acum cu doi copaci în loc de unul, pe care omul este desemnat să-i păzească şi să aibă grijă de ei. Aparent, el va juca rolul personajului asemănător lui Ghilgameş din Figura 4; şi ni se reaminteşte că Sargon, ca grădinar, era iubit de zeiţa Iştar. Din nou, la fel ca în Figura 4, patru râuri curg din grădină. Şi, în sfârşit, trebuie menţionat că una dintre principalele caracteristici ale mitologiei levantine reprezentate aici este aceea a omului creat pentru a fi sclavul sau slujitorul lui Dumnezeu. Într-un mit sumerian târziu, reluat în Mitologia orientală, se spune că oamenii au fost creaţi pentru a-i elibera pe zei de sarcina împovărătoare de a-şi lucra câmpurile. Oamenii trebuiau să facă această muncă în locul lor şi să le ofere zeilor hrană prin intermediul jertfelor.[146] Şi Marduk l-a creat

---

[145] Sau, posibil, „pomul cunoaşterii tuturor lucrurilor". Vezi rabinul J.H. Hertz, The Pentateuch and Haftorahs, Soncino Press, Londra, 5721 [1961], p. 8, nota 9 şi p. 10, nota 5.

[146] Mitologia orientală, pp. 123-128.

pe om pentru a sluji zeilor. Şi aici îl găsim pe omul creat pentru a se îngriji de o grădină.

Episodul următor descrie crearea animalelor, destinate să-i fie omului ajutoare potrivite, ceea ce contrastează în mod izbitor cu celebrele şapte zile din Geneza 1, unde animalele au fost create primele. În schimb, aici citim că, după ce Dumnezeu l-a creat pe Adam, „din pământ, Yahweh a zidit toate fiarele câmpului şi toate păsările cerului şi le-a adus omului ca să vadă cum le va numi; şi oricum va numi omul toată ființa vie, ea aşa se va numi".

Această scenă idilică aminteşte de zilele petrecute de Enkidu printre fiare, înainte de a fi sedus de prostituata templului; după care animalele l-au părăsit, iar femeia, dându-i o bucată de pânză ca să-şi acopere goliciunea, l-a condus în oraşul Uruk, unde avea să moară curând (vezi supra, pp. 99-100). În varianta de față citim că, negăsind companie potrivită pentru om printre animale, Iahve l-a făcut să cadă într-un somn adânc, „şi în timp ce dormea, a luat una dintre coastele lui şi locul ei l-a plinit cu carne. Iar coasta pe care Yahweh o luase din bărbat a prefăcut-o în femeie şi a adus-o bărbatului". După care, aşa cum ştie toată lumea, au urmat căderea şi izgonirea din grădină.

Următorul episod este cel al rivalității dintre cei doi fii ai primului cuplu. Cel mai mare, Cain, era lucrător al pământului; Abel, cel mai tânăr, era păstor de oi. „Şi după un timp", spune textul, „Cain a adus din roadele pământului jertfă lui Yahweh, iar Abel i-a adus din cele întâi-născute ale oilor sale şi din grăsimea lor. Şi Yahweh a căutat spre Abel şi spre darurile lui, dar spre Cain şi spre

darurile lui n-a căutat. Şi s-a umplut Cain de mânie şi fața-i era posomorâtă”.

Cain şi-a ucis fratele, iar Iahve, drept pedeapsă, l-a blestemat aşa cum îl blestemase deja pe tatăl lor, Adam. „Ce-ai făcut? Glasul sângelui fratelui tău strigă spre mine din pământ. Şi acum, blestemat să fii de pământul ce şi-a deschis gura ca să primească din mâna ta sângele fratelui tău. Când vei munci pământul, el nu-ți va mai da puterea lui; rătăcitor vei fi şi fugar pe pământ.” Iahve i-a pus lui Cain un semn, iar Cain „s-a dus de la fața lui Yahweh şi a locuit în ținutul Nod [= «rătăcire»], la răsărit de Eden”[147].

În ansamblu, acest vechi mit evreiesc timpuriu – care a pătruns adânc în sufletul omului occidental – aparține categoriei generale de care m-am ocupat în Mitologia primitivă, comună culturilor comunităților de cultivatori de la tropice, unde s-au găsit numeroase echivalente, din Africa şi India, Asia de Sud-Est, Melanezia şi Polinezia, Mexic, Peru şi Brazilia. Trăsăturile tipice ale unor astfel de mituri şi riturile asociate lor sunt: 1) şarpele; 2) femeia; 3) moartea şarpelui, a femeii sau a ambilor; 4) cultivarea plantelor fructifere din capul sau corpul îngropat al victimei; 5) apariția în acel moment a morții şi a procreării; şi, odată cu aceasta, 6) sfârşitul epocii mitologice.

În schimb, în exemplele primitive nu există cădere, vreun sentiment al păcatului sau exil. Ele au o atitudine pozitivă față de viață, fără să o critice. Mai mult decât atât, după

147 Geneza 2.4-4.16.

cum am văzut deja în pasajul despre străvechile sigilii mesopotamiene, din neolitic şi din Epoca timpurie a Bronzului, simbolul arborelui a fost interpretat cosmologic şi mistic ca axă a lumii, unde se întâlnesc toate perechile de contrarii. (A se revedea Figurile 1-6, 9, 15 şi 19.) Prin urmare sursa finală a Edenului biblic nu poate fi o mitologie a deşertului – adică un mit ebraic primitiv –, ci mai degrabă străvechea mitologie a popoarelor care se ocupau cu cultivarea pământului. Cu toate acestea, în narațiunea biblică, tema a suferit – ca să spunem aşa – o întorsătură la o sută optzeci de grade; în acest sens, un interes deosebit prezintă următoarele inovații.

1. Uciderea lui Abel de către Cain: Aici motivul morţii nu precedă, ci urmează sfârşitului epocii mitologice, spre deosebire de succesiunea tuturor miturilor primitive.[148] Mai mult, a fost transformat în aşa fel încât să dubleze motivul căderii. Pământul nu-i mai dă putere lui Cain, iar el trebuie să cutreiere suprafaţa pământului – ceea ce este exact rezultatul opus celui al uciderii rituale din mitul agricol. Mitul a fost folosit şi pentru a-i înălţa pe evrei deasupra celorlalte popoare care au ocupat pământul din cele mai vechi timpuri. Cain era agricultor, Abel – păstor de oi: poporul din Canaan era alcătuit din agricultori, în timp ce evreii erau păstori de oi. Prin urmare zeitatea ebraică îl preferă pe cel din urmă, chiar dacă celălalt era mai în vârstă. De fapt, din toată Cartea Genezei reiese în mod constant preferinţa pentru fiul mai mic, faţă de cel mai mare: nu numai pentru Abel faţă de Cain, dar şi pentru Isaac faţă de Ismael, pentru Iacob faţă de Esau şi pentru Iosif faţă de

[148] Mitologia primitivă, pp. 149-218.

Ruben. Nu este greu de înţeles de ce. Aproape ca o confirmare, recent s-a descoperit un vechi text cuneiform sumerian din cca 2050 î.Hr., unde se relatează disputa dintre un agricultor şi un păstor pentru a câştiga favorurile zeiţei Inanna – care, desigur, îl preferă pe agricultor, pe care îl ia drept soţ. Redăm mai jos protestul păstorului:

Plugarul mai mult ca mine, plugarul mai mult ca mine,

Plugarul, ce are el mai mult ca mine...?

Dacă îmi toarnă vinul său de curmale,

Eu îi torn laptele meu cel prea gustos...

Dacă îmi dă pâinea lui cea bună,

Eu îi dau în schimb din brânza mea cea dulce...

Mai mult ca mine, plugarul, ce are el mai mult ca mine?

La care zeița răspunde:

Nu voi lua de soț nici pe cel mai bogat păstor...

Eu, fecioara, pe plugar îl voi lua de soț:

Plugarul, care face plantele să crească din belşug,

Plugarul, care face bobul să crească din belşug...[149]

Un mileniu mai târziu au sosit nomazii patriarhali ai deşertului şi toate valorile au fost răsturnate, atât în cer, cât şi pe pământ.

2. Cei doi arbori: Principiul disocierii mitice, care separă pe Dumnezeu de lume, nemurirea de ceea ce este muritor, este exprimat în Biblie prin disocierea Arborelui Cunoaşterii de Arborele Vieţii Nemuritoare. Acesta din urmă a devenit inaccesibil omului printr-un act deliberat al lui Dumnezeu, în timp ce în alte mitologii, atât europene, cât şi orientale, Arborele Cunoaşterii coincide cu Arborele Vieţii Nemuritoare şi, în plus, încă este accesibil omului.

În Mitologia orientală m-am ocupat de o serie de variante ale concepției de bază orientale, care, în general, a fost respinsă de teologii occidentali, considerând-o „panteistă" – deşi, în mod clar, nu este teistă, deoarece „zeu" (theos), ca personalitate, nu este niciodată termenul său final. Şi nici prefixul „pan-" nu este tocmai potrivit, deoarece referința

---

149 S.N. Kramer, Sumerian Mythology, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1944, p. 102.

învățăturii depăşeşte „întregul” (pan) creației. După cum citim în Upanişade:

Este altceva, într-adevăr, decât cunoscutul

Şi, în plus, mai presus de necunoscut.[150]

Forma sa nu stă să fie văzută.

Nu poate fi văzut cu ochiul.[151]

Dar imediat după aceea, în aceleaşi texte, găsim:

Descoperindu-l în fiecare făptură, înțelepții,

Când părăsesc această lume, sunt nemuritori.[152]

---

150 Kena-Upanișad 1.3.

151 Śvetāśvatara-Upanișad 4.20 [traducerea în româneşte a fost preluată din Ovidiu Cristian Nedu, Upanișad, vol. I, Editura Muzeului de Istorie, Galaţi, 2015, p. 196].

152 Kena-Upanișad 2.5.

Înțelepții care îl văd pe cel care stă în sine –

Doar a lor este fericirea veşnică, şi nu a altora.[153]

Sau în limbajul din Tao Te Ching:

Omul urmează regula pământului, pământul urmează regula Cerului, Cerul urmează regula lui Dao, iar Dao îşi urmează propria natură... Despre Dao vorba spune: e searbăd! gust nu are, privindu-l n-ai ce să vezi, ascultându-l n-ai ce s-auzi... Dao niciodată nu acționează, dar nu există (ceva asupra căruia) să nu acționeze.[154]

Sau, din nou, într-un vers din budismul japonez:

Un lucru lung este corpul lung al lui Buddha;

---

[153] Śvetāśvatara-Upaniṣad 6.12 [trad. rom.: Ovidiu Cristian Nedu, Upaniṣad, vol. I, ed. cit., p. 209].

[154] Tao Te Ching, 25, 35, 37. Trad. Waley, pp. 174, 186, 188 [trad. rom.: Lao Zi, Cartea despre Dao şi Putere (Dao De Jing), ed. cit., pp. 126, 168, 174].

Un lucru scurt este corpul scurt al lui Buddha.[155]

Motivul respingerii occidentale a acestei doctrine – sau, poate ar fi mai bine să spunem, al fricii de a o înțelege – este că teoria noastră despre religie, bazată pe recunoaşterea unui creator distinct de creația sa, este amenințată fundamental de orice recunoaştere a divinității nu doar ca fiind prezentă în lume, ci inerentă substanței sale. Deoarece, pentru a cita din nou din Upanişade:

Cel care-şi dă seama astfel: „Eu sunt Brahman [cel nepieritor]", acela devine Totul şi nici măcar zeii nu pot să-l împiedice, căci el este Sinele (ātman) lor. Iar cel care meditează la zeitate ca fiind altcineva: „Alta este ea şi altul sunt eu", acela nu ştie. El este pentru zei întocmai ca o vită. Într-adevăr, aşa cum omului îi sunt de folos multe vite, la fel zeilor le este de folos fiecare om în parte. Şi dacă ți se ia o singură vită, tot este neplăcut, dar mai multe! De aceea, lor nu le place ca oamenii să ştie aceasta.[156]

---

[155] Apud R.H. Blyth, Haiku, vol. 1, Kamakura Bunko, Kamakura, 1949, p. 203.

[156] Bṛhadāraṇyaka-Upaniṣad 1.4.10 [versiunea în română a fost preluată din Cele mai vechi Upaniṣade, vol. I, traducere din sanscrită, studiu introductiv, note şi comentarii de Radu Bercea, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1993, pp. 38-39].

Nici lui Iahve nu i-a plăcut. Nu le este plăcut nici celor care se închină la vreun zeu. Deoarece, conform acestui punct de vedere, realitatea ființei nu este un zeu imaginar, ci individul însuşi, în propria realitate:

Eşti pasărea cu pene albastre şi papagalul verde cu ochi roşii.

Ţi-e fulgerul copil. Eşti anotimpurile şi mările.

Fără de-nceput fiind, rămâi acel omniprezent

Din care toate ființele se nasc.[157]

Mai mult decât atât, nu numai individul, ci toate lucrurile sunt epifanii ale acestei realități, care a pătruns toate lucrurile „până în vârful unghiilor, aşa cum ar sta ascuns briciul în teacă sau focul în cuibul său”[158]. Şi, ca o consecință a acestei concepții mistic poetice, atotafirmatoare, chiar şi cele mai înalte învățături spirituale

---

[157] Śvetāśvatara-Upaniṣad 4.4 [„(Tu eşti) pasărea albastră, cele verzi, cele cu ochii roşii, originea fulgerului, anotimpurile, marea. Tu, cel fără de început, te manifeşti prin penetrarea [tuturor], eşti cel din care au fost născute toate cele existente” – Ovidiu Cristian Nedu, Upaniṣad, vol. I, ed. cit., p. 189].

[158] Bṛhadāraṇyaka-Upaniṣad 1.4.7 [trad. rom.: Cele mai vechi Upaniṣade, vol. I, ed. cit., p. 38].

ale Orientului s-au putut alătura celor mai simple. Deoarece chiar şi cea mai simplă formă de devoțiune populară îndreptată către un zeu exterior, în afara sinelui, poate continua să fie adresată astfel cinstit şi în mod sincer – ca un aspect manifest, prin reflexie, al Sinelui, care este misterul suprem.

El ține mânerul sapei,

însă mâinile-i sunt goale.[159]

În schimb, potrivit Bibliei, Dumnezeu şi lumea lui sunt separate. În calitate de creator, Dumnezeu a făcut lumea, dar el nu este în niciun fel lumea însăşi sau vreunul dintre obiectele ei, la fel cum A nu este nicidecum B. Prin urmare în ortodoxia evreiască, în cea creştină sau în cea islamică nu se consideră că Dumnezeu ar putea fi căutat şi găsit în lume ori în sine. Aceasta este calea religiilor naturale repudiate ale restului umanității: înțelepții nebuni ai Orientului şi sacerdoții vicleni din Sumer şi Akkad, Babilon, Egipt, Canaan etc., precum şi vrăjitorii şi şamanii din junglă şi din stepe, „care zic unei bucăți de lemn: «Tu eşti tatăl meu!», şi unei pietre: «Tu m-ai născut!»„ (Ieremia 2.27); pentru că, după cum a spus profetul Ieremia, „zadarnice sunt deprinderile neamurilor” (10.3).

[159] Blyth, op. cit., p. 197.

În orice viziune cuprinzătoare a sistemelor mitologice mari şi mici din care au fost extrase credinţele omenirii, ideea biblică de Dumnezeu trebuie să fie clar distinctă, deoarece reprezintă un principiu care nu a fost afirmat în mod exclusiv nicăieri; şi anume transcendenţa absolută a divinităţii. În cărţile sacre ale Orientului se spune că misterul suprem al fiinţei este transcendent, adică „transcende" (se află deasupra sau dincolo de) cunoaşterea, gândirea, vederea şi vorbirea umane. Cu toate acestea, deoarece este identificat în mod explicit cu misterul propriei noastre fiinţe şi al fiinţei în general, este considerat şi imanent: de fapt, aceasta este trăsătura distinctivă a majorităţii ritualurilor de iniţiere mistică, atât orientale, cât şi păgâne şi primitive. Şi mi se pare că este şi motivul temerii lui Iahve ca nu cumva omul, cum spun Upanişadele, să-şi dea seama că „Eu sunt cel nepieritor!" şi astfel să devină însuşi Dumnezeu. „Iată, omul a devenit ca unul dintre noi", a spus Yahweh; „şi acum, ca nu cumva să-şi întindă el mâna şi să ia roade din pomul vieţii, să mănânce şi să trăiască în veci" (Geneza 3.22). Este aceeaşi mitologie, dar transformată în alte valori; şi anume truda la câmp, nu dobândirea fericirii.

3. P**ă**catul; fructul interzis: „Odat**ă** – i-a spus sfântul indian Ramakrishna unui vizitator educat în Marea Britanie care l-a întrebat cum se poate spune c**ă** Dumnezeu locuie**ş**te într-un p**ăcă**tos – un om mi-a dat o Biblie. **Ş**i mi s-a citit o parte din ea în care se vorbea de un singur lucru: p**ă**cat **ş**i iar**ăş**i p**ă**cat! Trebuie s**ă** avem atâta credin**ţă** încât s**ă** putem spune: «Am rostit numele lui Dumnezeu; am repetat numele lui Rama sau Hari; cum s**ă** fiu p**ăcă**tos?» Trebuie s**ă** avem credin**ţă** în slava

numelui lui Dumnezeu”[160]. Ceea ce poate fi sau nu poate fi prea uşor; dar ilustrează ideea puterii divinităţii interioare, care are nevoie doar de gândul şi dragostea lui Dumnezeu pentru a fi trezită efectiv, spre deosebire de ideea distincţiei absolute între creatură şi creator, care poate fi depăşită (deşi în mod precar) doar prin supunerea omului faţă de un anumit sistem, destul de specific, de reguli anunţate.

În cazul lui Adam şi al Evei, regula anunțată era de un tip foarte popular în basme, cunoscut cercetătorilor de folclor drept Lucrul Interzis; de exemplu, Locul Interzis (camera interzisă, uşa interzisă, drumul interzis), Obiectul Interzis (fructul interzis, băutura interzisă), Timpul Interzis (ziua sfântă, ora magică) etc.[161] Tema se regăseşte peste tot în lume şi este legată de tabuul lui Orfeu: nu privi înapoi.

Există o utilizare interesantă a motivului „drumul interzis” în unele mituri primitive despre uciderea unui monstru, în care tânărul erou încalcă în mod deliberat tabuul care i-a fost impus pentru a-l proteja, intrând astfel în contact cu una sau mai multe puteri malefice, pe care le învinge pentru a elibera omenirea de opresiunea lor.[162] Putem reciti

---

[160] Swami Nikhilananda, The Gospel of Sri Ramakrishna, Ramakrishna–Vivekananda Center, New York, 1942, p. 627.

[161] Stith Thompson, Motif-Index of Folk Literature, Indiana University Studies, Bloomington, 1932, Motifs C 600-649.

[162] De exemplu, Washington Matthews, Navaho Legends, Memoirs of the American Folklore Society, vol. V, G.E. Stechert and Co., New York, 1897, pp. 107 şi urm.

episodul din grădină din acest punct de vedere şi vom constata că nu lui Dumnezeu, ci lui Adam şi Evei le datorăm marea lume a realităților vieții. Totuşi cu siguranță că autorii acestei poveşti datând din secolele al IX-lea şi al IV-lea î.Hr. nu se gândiseră la ceva atât de îndrăzneț – deşi ideea se regăsea în concepția romano-catolică, potrivit căreia, „în esență, în povestea biblică, dezintegrarea, căderea, este permisă pentru obținerea unui bine mai mare”[163]. Potrivit acestei concepții, binele mai mare este, desigur, mântuirea prin cruce, al doilea copac. Şi există un precedent pentru această idee în faimoasele cuvinte ale lui Pavel: „Dumnezeu pe toți i-a închis în neascultare, pentru ca pe toți să-i miluiască”[164]. Acelaşi concept este exprimat prin cuvintele O felix culpa! („O, păcat binecuvântat!”, „O, vină fericită!”) în cadrul liturghiei de Sâmbăta Mare, la binecuvântarea lumânărilor pascale: O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est! O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere redemptorem! („O, cu siguranță, păcatul necesar al lui Adam, pe care l-a distrus moartea lui Hristos! O, fericită vină, care ai meritat să ai un asemenea mântuitor!”)[165]

---

[163] Gerald Vann, O.P., The Paradise Tree, Sheed and Ward, New York, 1959, p. 66.

[164] Romani 11.32. Şi, fiindcă veni vorba, această referinţă este semnificaţia secretă a numărului 1132 care apare atât de des şi în diferite moduri în Finnegans Wake al lui James Joyce.

[165] Liturghier romano-catolic, Sâmbăta Mare, binecuvântarea lumânării pascale; ed. Dom Gaspar Lefebure, Daily Missal, E.M. Lohmann Co., St. Paul, 1934, p. 831.

Faptul că această temă, dezvoltată într-un stil pretenţios în Finnegans Wake, poate fi adaptată atât de uşor din mitul căderii îmi confirmă ipoteza că în mitologia Bibliei există un mesaj propriu care nu este întotdeauna cel exprimat formal de text. Pentru că această carte cuprinde simboluri preluate dintr-un trecut profund, aparţinând multor limbi.

Acum putem reveni la mitul preoţesc mult mai târziu al Genezei, Capitolul 1.

Ciclul preoţesc (P) al Creaţiei: secolul al IV-lea î.Hr.

Întru-nceput a făcut Elohim cerul şi pământul. Dar pământul era nedesluşit şi neîmplinit; şi întuneric era deasupra genunii; şi Duhul lui Elohim se purta pe deasupra apelor. Şi a zis Elohim: „Să fie lumină!" Şi a fost lumină. Şi a văzut Elohim lumina că e frumoasă; şi a despărţit Elohim lumina de întuneric. Şi Elohim a numit lumina „ziuă", iar întunericul l-a numit „noapte". Şi a fost seară şi a fost dimineaţă: ziua întâi.

Şi a zis Elohim: „Să fie o tărie prin mijlocul apelor şi să despartă apele de ape!" Şi a fost aşa: Elohim a făcut tăria şi a despărţit apele cele de sub tărie de apele cele de deasupra tăriei. Şi aşa a fost. Şi Elohim a numit tăria „cer". Şi a fost seară şi a fost dimineaţă: ziua a doua.

În ziua următoare s-a arătat uscatul şi a crescut vegetaţia. În ziua a patra au fost făcute soarele, luna şi stelele; în a cincea, păsările, marile cetacee şi peştii. În a şasea zi au fost făcute animalele şi omul. „Să facem om după chipul şi asemănarea noastră”, a spus Elohim,

„ca să stăpânească peste peştii mării şi peste păsările cerului şi peste dobitoace şi peste tot pământul şi peste toate vietăţile ce se târăsc pe pământ!” Şi l-a făcut Elohim pe om după chipul său; după chipul lui Elohim l-a făcut; bărbat şi femeie i-a făcut... Şi a zis Elohim: „Iată, vă dau vouă toată iarba dătătoare de sămânţă pe faţa-ntregului pământ, şi tot pomul purtător de rod cu sămânţă de pom într-însul; acestea vă vor fi vouă spre hrană. Şi tuturor fiarelor pământului şi tuturor păsărilor cerului şi tuturor vietăţilor ce se târăsc pe pământ, şi care au în ele suflare de viaţă [le dau] toată iarba verde spre hrană”. Şi a fost aşa...[166]

Nu este deloc uşor de înţeles cum de s-a putut crede, secole la rând, că mitul iehovist al paradisului, unde mai întâi a fost creat omul şi apoi animalele, ar trebui citit ca al doilea capitol al unei poveşti în care succesiunea este inversă şi unde, în plus, bărbatul şi femeia apar împreună, „după chipul lui Elohim”, nu cu Eva creată dintr-o coastă a lui Adam, doar după ce acesta şi-a căutat în zadar un tovarăş printre fiare.

---

[166] Geneza 1.1-2.4a.

Nu este clar nici de ce s-a crezut că mitul lui Elohim ar fi unul al creației ex nihilo („din nimic”) când, de fapt, descrie creația prin puterea cuvântului, care în gândirea primitivă este departe de a fi „nimic” – dimpotrivă, este esența obiectului său. Deja în jurul anului 2850 î.Hr. circula mitul egiptean al creației prin puterea cuvântului.[167] Şi nu mai departe de acum cincizeci de ani, un băiețel de şase ani şi jumătate îi spunea psihologului elvețian Jean Piaget: „Dacă nu ar fi existat cuvinte ar fi fost foarte rău; n-ai fi putut face nimic. Cum s-ar mai fi putut face lucrurile?”[168]

Mai mult decât atât, în acest mit al creației nu există niciun copac interzis.

Şi, în sfârşit, dacă, atunci când au fost făcuți după chipul şi asemănarea lui Elohim, Adam şi Eva au apărut împreună, atunci Elohim trebuie să fi fost nu doar bărbat, ci androgin, mai presus de dualitate – caz în care de ce nu ar trebui ca divinitatea să fie venerată atât într-o formă feminină, cât şi într-o formă masculină?

Se spune că dragostea e oarbă. În uimitoarea istorie a gândirii mitologice occidentale, capitolul creației lui Elohim a jucat un rol extraordinar; pe vremea când se credea că este o veste primită de Moise de la însuşi Creatorul Lumii pe vârful muntelui, măreția şi simplitatea rândurilor sale aveau o forță care acum s-a pierdut. Astăzi ştim că au fost scrise de mâna unui preot-poet în vremea lui Aristotel; dar este

---

[167] Mitologia orientală, pp. 99-108.

[168] Mitologia primitivă, p. 91.

dezamăgitor să descoperi că universul descris în secolul al IV-lea î.Hr. încă redă imaginea lumii mitice a lui Marduk, din urmă cu cinci sute de ani, cu o boltă cerească despărțind apele de sus, care cad sub formă de ploaie, de cele de jos, care țâşnesc ca izvoare. Dar şi mai dezamăgitor este obiceiul actual de a le transmite copiilor noştri toată această tradiție străveche ca şi cum ar fi adevărul etern al lui Dumnezeu.

M-am ocupat deja de mitul Potopului în Mitologia orientală[169], aşa încât aici este suficient să adaug că în Geneză au fost combinate două versiuni. Prima, păstrată în textul I din secolul al IX-lea, spune că Iahve i-a poruncit lui Noe să adune în arca sa „din toate animalele curate câte şapte perechi, parte bărbătească şi parte femeiască, iar din animalele necurate câte o pereche, parte bărbătească şi parte femeiască. De asemenea, din păsările cerului cele curate să iei câte şapte perechi, parte bărbătească şi parte femeiască, iar din toate păsările cele necurate, câte o pereche, parte bărbătească şi parte femeiască, ca să le păstrezi lor soiul pe fața-ntregului pământ” (Geneza 7.2-3); în vreme ce, potrivit celeilalte versiuni, din textul P, Elohim i-a spus lui Noe: „Şi din fiecare viețuitoare de orice făptură vei aduce-n corabie două câte două, ca să le ții în viață împreună cu tine; ele vor fi parte bărbătească şi parte femeiască. Din tot soiul de păsări zburătoare după fel şi din tot soiul de dobitoace după fel şi din tot soiul de târâtoare după fel, două câte două din toate să vină la tine, pentru ca-mpreună cu tine să le ții în viață” (Geneza 6.19-20).

[169] Mitologia orientală, pp. 138-147.

Povestea Turnului Babel provine din textul I, iar în Biblie este cea originală. Desigur, inversează sensul ziguratului, care nu era menit să atace şi să amenințe cerul, ci să ofere un mijloc prin care zeii cerului să poată coborî pentru a primi venerarea sclavilor lor de pe pământ.[170] Cu toate acestea una dintre caracteristicile Bibliei este condamnarea cât se poate de clară a oricărei forme de venerație, cu excepția cultului său. Mai mult decât atât, frustrarea manifestată de Iahve în fața lucrării prin înmulțirea limbilor şi împrăştierea popoarelor pe suprafața pământului (de parcă până în jurul anului 2500 î.Hr. în lume ar fi existat o singură limbă şi nu s-ar fi produs nicio migrație a popoarelor) este valoroasă în primul rând prin faptul că redă vechea credință a evreilor că toate limbile, cu excepția celei ebraice, sunt secundare. Deschizând un mic manual de ebraică datând din 1957, copilul învață că „aceasta este limba pe care a vorbit-o Dumnezeu". Indienii aveau aceeaşi idee despre sanscrită, susținând despre cuvintele acestei limbi sacre că sunt „adevăratele" nume ale lucrurilor; că sunt cuvintele din care au apărut lucrurile în momentul creației. Cuvintele acestui limbaj sunt anterioare universului; ele sunt forma şi sprijinul lui spiritual. Prin urmare, studiindu-le, ne apropiem de adevărul şi ființa, de realitatea şi puterea divinității înseşi.

III. Epoca lui Avraam

[170] Ibidem, pp. 121-123.

Dacă nu ar fi fost Căderea, nu ar fi fost nevoie de Mântuire. Prin urmare ideea Căderii este esențială pentru mitul creştin; în vreme ce riturile, sărbătorile şi meditațiile specifice sinagogii se bazează mai degrabă pe legenda poporului ales.

Potrivit concepției creştine obişnuite, în urma răzvrătirii primului cuplu, întreaga omenire a moştenit o natură coruptă care i-a întunecat rațiunea, i-a slăbit voința şi a înclinat-o spre rău într-o asemenea măsură încât, fără miracolul asumării milostive de către Dumnezeu a vinovăției şi pedepsei cuvenite unui astfel de păcat, rasa umană ar fi rămas pe veci departe de adevăratul ei scop în cunoaşterea, iubirea, slujirea şi fericirea Creatorului său. Concepția orientală optimistă potrivit căreia, prin introversie, omul îşi poate realiza propria divinitate interioară (identificare mitică) este astfel clar respinsă; pentru că, potrivit viziunii creştine, în interior nu există decât un suflet uman corupt, care nu este nici evlavios în sine, nici capabil să stabilească el singur relația cu Dumnezeu (disociere mitică) – acesta, în schimb, în milostivirea sa, a oferit o modalitate, o cale, o lumină pentru întoarcerea la el, în persoana Fiului său, a cărui cruce, Sfânta Cruce, a compensat Copacul (restaurare mitică). Iar sensul legendei poporului ales, în această interpretare creştină, este că Avraam şi urmaşii săi au pregătit un popor al lui Dumnezeu în măsură să participe împreună cu Dumnezeu la miracolul Mântuirii, oferind trupul, pântecele, natura umană Fiului, care trebuia să fie Om Adevărat, dar şi Dumnezeu Adevărat (de aici şi minunea). Cu toate acestea, în momentul morții sale, catapeteasma templului din Ierusalim s-a rupt în două de sus până jos (Matei 27.51; Marcu 15.38; Luca 23.45) şi legea rituală mozaică – până atunci, instrumentul lui

Dumnezeu în această lume – a încetat să mai existe. Sistemul sacramental al Bisericii a devenit singurul instrument al voinței şi harului lui Dumnezeu pe pământ, iar simbolurile Căderii şi al Mântuirii, Copacul şi Crucea, vor rămâne acum, într-o lume fără sfârşit, termeni fundamentali ai ontologiei omului.

În schimb, viziunea mozaică respinge doctrina creştină a păcatului originar, după cum putem vedea din cuvintele regretatului rabin-şef al Imperiului Britanic J.H. Hertz:

Omul a fost muritor de la început, iar moartea nu a intrat în lume din cauza greşelii Evei... Nu s-a pierdut asemănarea omului cu divinitatea şi nici capacitatea lui de a face bine în ochii lui Dumnezeu; iar astfel de pierderi nu au fost transmise ultimilor săi descendenți.

Şi rabinul Hertz continuă:

Unii rabini deplâng uneori implicarea Evei în coruperea rasei umane de către şarpe, însă chiar ei spun că antidotul pentru o astfel de „otravă" a fost găsit în Sinai, considerând, pe bună dreptate, că Legea lui Dumnezeu este bastionul împotriva distrugerilor provocate de bestialitate şi impietate. Adeseori psalmistul vorbeşte despre păcat şi vinovăție; dar nu se referă niciodată [...] la ceea ce teologia creştină numeşte „cădere". Zadarnic căutăm în cartea de rugăciuni, chiar şi în Zilele Pocăinței, cel mai mic indiciu al doctrinei

căderii omului. „Dumnezeul meu, sufletul pe care mi l-ai dat este curat”, spune rugăciunea pe care evreul o rosteşte în fiecare dimineaţă. „Aşa cum sufletul este curat când intră în existenţa pământească, aşa poate omul să-l înapoieze curat Creatorului său” (Midraş)...

Omenirea coborâtoare din Adam a devenit iremediabil coruptă şi a fost distrusă de Potop. Doar Noe a fost cruţat. Dar, după trecerea mai multor generaţii, omenirea a redevenit arogantă şi nelegiuită, iar întunericul moral a acoperit pământul. „Şi Dumnezeu a spus: Să fie Avraam – şi lumină se făcu” – aceasta este învăţătura profundă a Midraşului.[171]

„Şi a zis Yahweh către Avram”, citim în primele rânduri ale acestei legende fundamentale nu numai pentru iudaism, dar şi pentru creştinism şi islam, „«Ieşi din ţara ta şi din neamul tău şi din casa tatălui tău şi vino în ţara pe care ţi-o voi arăta eu. Şi eu voi face din tine un neam mare; şi te voi binecuvânta şi-ţi voi mări numele şi tu vei fi izvor de binecuvântare. Voi binecuvânta pe cei ce te vor binecuvânta, iar pe cei ce te vor blestema îi voi blestema; şi-ntru tine se vor binecuvânta toate neamurile pământului». Şi a plecat Avram, aşa cum îi zisese Yahweh...”[172]

---

[171] Dr. J.H. Hertz, The Pentateuch and Haftorahs, Soncino Press, Londra, 5721 [1961], pp. 196 şi 200.

[172] Geneza 12.1-4a.

Acest pasaj face parte din textul I din secolul al IX-lea, la aproximativ un mileniu după presupusul eveniment, pe care însă nimeni nu l-a putut plasa în cronologia timpului istoric. Multă vreme, unii cititori ai Bibliei obişnuiau să-l situeze pe Avraam în jurul anului 1996 î.Hr.[173], deoarece, spune Cartea Genezei, s-a născut în „Urul caldeilor", pe care l-a părăsit, împreună cu soția, tatăl şi nepotul său, pentru a merge în țara Canaanului, unde a stat o vreme la Haran.[174] Această dată se încadrează în scurta perioadă de restaurare şi înflorire a culturii sumeriene care a avut loc în timpul domniei cuviosului rege Gudea din Lagaş (cca 2000 î.Hr.), a cărui viziune asupra lui Ningišzida a inspirat Figura 1 (vezi supra). Marelui monarh semit Sargon din Akkad (cca 2350 î.Hr.) – am discutat despre legenda naşterii sale – îi urmase o dinastie de zece descendenți, care a fost înlăturată de la putere în jurul anului 2150 î.Hr., printr-o incursiune a barbarilor din nord-est. „Balaurii din munți", li se spunea, „care au luat nevasta de la soț, copiii de la părinți şi împărăția din țara Sumerului". Apartenența lor rasială a rămas necunoscută; cârmuitorii lor îşi spuneau „regii guteilor şi ai celor Patru Ținuturi"; iar domnia lor a durat o sută de ani: cca 2150-2050 î.Hr.[175]

Acest dezastru fatidic a fost urmat de o perioadă impresionantă şi promițătoare, dar scurtă, din păcate, de restaurare a vechii culturi sumeriene sub a treia dinastie

---

[173] A Dictionary of the Holy Bible, American Tract Society, New York, 1859, articolul „Abraham", p. 10.

[174] Geneza 11.27-32.

[175] Alexander Scharff şi Anton Moortgat, Ägypten und Vorderasien im Altertum, Verlag F. Bruckmann, München, 1950, pp. 269-271.

din Ur (cca 2050-1950 î.Hr.) şi cuviosul nostru rege Gudea din Lagaş. Numeroase tăbliţe cu scriere cuneiformă din această vreme au transmis tot ceea ce ştim despre vechile epopei sumeriene; şi a avut loc o adevărată renaştere a unor noi şi imense zigurate.

„Observând întinderea vastă şi organizarea complexă a zonei unui asemenea sanctuar", scrie profesorul Moortgat despre ruinele ziguratului din Ur, construit în vremea aceea, „şi având în vedere că Ur era mult mai mic decât, să zicem, marele oraş-templu al zeiţei Inanna din Uruk, începem să înţelegem caracterul încă fundamental teocratic al ordinii sociale târzii sumeriene, care era cu adevărat o comunitate de constructori de temple, asemănătoare comunităţilor creştine medievale. Dar apoi ne dăm seama, cu regret", adaugă el, „şi cât de departe suntem de o înţelegere profundă şi reală a acelei lumi"[176].

Se poate crede, aşadar, că ziguratele impozante marcau, în diferitele oraşe, peisajul străbătut de patriarhul Avraam împreună cu familia şi vitele sale.

„Odată cu Avraam", susţine rabinul Hertz, „natura Cărţii Genezei se schimbă. Până atunci, în primele unsprezece capitole, s-a vorbit despre zorii societăţii umane. Restul cărţii este povestea întemeietorilor poporului al cărui destin, în lumina intenţiilor lui Dumnezeu, constituie tema principală a Scripturilor. [...] Odată cu patriarhii, părăsim

[176] Ibidem, pp. 281-282.

lumea primordială şi întunecată şi intrăm în lumina deplină a vremurilor istorice”[177].

Unora li s-ar putea părea ciudat să citească despre perioada Sumerului şi Akkadului şi a marilor piramide egiptene că ar fi fost o „lume primordială şi întunecată” sau să descopere într-o carte publicată în 1961 că odată cu Avraam, ale cărui date biografice nu pot fi stabilite cu precizie mai mică de patru secole, intrăm în lumina deplină a vremurilor istorice. Totuşi, dacă Avraam a trăit, după cum se prea poate, pe la 1996 î.Hr., e posibil ca ceea ce ştim despre unul dintre constructorii de zigurate din acele timpuri – pe care Avraam se poate să-l fi văzut la vreo importantă ceremonie de stat, şi anume regele Gudea din nu prea îndepărtatul oraş Lagaş – să arunce puțină lumină asupra vieții sale.

Există o descriere prețioasă a construcției ziguratului pe care Gudea l-a închinat zeului Ningirsu în oraşul său, care ne poate ajuta să ne facem o idee despre sentimentul de religiozitate al oamenilor din vremea aceea – ale căror divinități, spre deosebire de zeul lui Avraam, nu făceau parte dintr-un viitor promis, ci dintr-un trecut deja apus şi care, prin urmare, reprezenta pentru noi vechea moştenire pe cale să fie anihilată şi să piară.

Întrucât fluviul Tigru nu inundase şi deci nu fertilizase câmpurile, Gudea s-a dus la templul lui Ningirsu din oraşul său, unde a aflat voia zeului prin intermediul unui vis, pe care însă nu l-a putut interpreta. Aşa că s-a dus la templul

[177] Hertz, op. cit., p. 200.

din apropiere închinat zeiței-mamă Gatumdug – şi iată cum s-a rugat la ea pentru a-i veni în ajutor:

„O, Regina mea, Fiică a Cerului preacurat, dătătoare de sfaturi neprețuite, care te afli în cel mai înalt punct ceresc, ocrotitoare a vieții pe pământ: regină, mamă şi întemeietoare a Lagaşului! Cei pe care îi ajuți cunosc abundența puterii; cei pe care îi aperi cunosc abundența anilor. Nu am mamă, căci tu eşti mama mea; nu am tată, căci tu eşti tatăl meu. La sanctuar m-ai îndrumat. O, Zeița mea, Gatumdug, a ta este cea mai înaltă înțelepciune. Mamă, lasă-mă să-ți spun visul pe care l-am avut.

În visul meu era un om a cărui statură umplea cerul, a cărui statură umplea pământul. Coroana pe care o purta pe cap dezvăluia că era un zeu, iar alături de el era pasărea Imdugud.[178] Furtună era la picioarele lui. La dreapta şi la stânga zăceau doi lei. Şi mi-a poruncit să construiesc pentru el o casă. Dar cine era, nu ştiam. Atunci soarele a răsărit din pământ dinaintea mea. A apărut o femeie – Cine era? Cine nu era? Într-o mână avea un stil curat; în cealaltă, o tăbliță de lut pe care se vedeau constelațiile cereşti. Şi era complet cufundată în gândurile ei. Apoi a apărut în visul acela un al doilea bărbat, un războinic, care ținea în mână o tăbliță de lapislazuli pe care a desenat schița unei case. O targă a fost pusă dinaintea mea: pe ea era o matriță de cărămidă din aur, iar în matriță era cărămida destinului. Şi în dreapta regelui meu era un măgar încărcat.”

[178] Pasărea Imdugud este pasărea-leu din Figura 16.

„Păstorul meu”, a spus zeița, „am să-ți explic visul. Omul a cărui statură umplea cerul şi pământul, a cărui coroană dezvăluia că este un zeu, alături de care stătea pasărea Imdugud; având la picioare furtuna, iar în dreapta şi în stânga doi lei, era zeul Ningirsu, fratele meu. Porunca pe care ți-a dat-o era să-i construieşti templul Eninnu. Soarele care a răsărit din pământ dinaintea ta era zeul tău protector Ningišzida: forma lui de şarpe se ridică de la pământ, ca soarele. Femeia care ținea într-o mână un stil, iar în cealaltă o tăbliță cu constelații şi care era absorbită de gândurile sale era zeița Nisaba, sora mea, care ți-a arătat steaua de bun augur pentru construirea templului. Al doilea bărbat, războinicul cu tăblița din lapislazuli, era zeul Nindub, care ți-a schițat structura templului. Iar măgarul încărcat, aflat în dreapta regelui, erai tu însuți, gata să te apuci de lucru”.

Gudea a pus să se facă un car din lemn prețios, împodobit cu nestemate; a legat în fața lui un măgar; şi a pus în carul acela emblema oraşului său, cu numele înscris pe ea, şi lira desfătării sale, cu ale cărei acorduri îşi alina gândurile; apoi a mers cu aceste daruri la templul cetății sale, unde s-a rugat zi şi noapte. Tot în sanctuarul venerației, în templul jertfelor de sânge, unde zeitatea Ningirsu îi domină tărâmul, Gudea a oferit animale de jertfă, a ars lemne aromate şi s-a prosternat dinaintea zeului său întru rugăciune, vrând să primească un semn.

„O, Rege şi Stăpâne al meu, Ningirsu, îmblânzitorul apelor înfuriate, fiul lui Enlil, puternic şi curajos; Doamne, aş vrea să-ți construiesc o casă, dar încă nu am primit semn. Neînfricatule zeu, dă-mi să ştiu ceea ce trebuie să cunosc; căci nu ştiu semnificația acestor lucruri. Izbucneşti ca inima mării; eşti neclintit ca arborele lumii; te frământi ca apa în

clocot şi ca o furtună te năpusteşti asupra duşmanului. Rege al meu, eşti de nepătruns precum e cerul. – Dar eu? Ce ştiu eu?”

Iar zeul i-a spus: „În ziua în care Gudea, adevăratul meu păstor, va pune mâna să-mi construiască templul, Eninnu, se va auzi în cer un vânt aducător de ploaie. Şi va ploua din belşug. Împărăția va deveni îmbelşugată. Când va fi pusă temelia templului meu, va fi belşug în împărăție. Câmpiile întinse vor fi mănoase. Apa va curge în şanțuri şi canale; va țâşni din crăpăturile pământului. În Sumer va curge mult ulei, iar lemn va fi din abundență. În ziua când mâna ta evlavioasă va începe să-mi construiască templul, voi pune piciorul pe munte, acolo unde se-nfiripă furtuna; din acel sălaş al furtunii, muntele, voi trimite un vânt care să aducă țării tale suflare de viață”.

Regele s-a trezit; adormise. S-a scuturat: visase. Iar după ce s-a construit templul, zeul a fost dus la altarul său şi s-a săvârşit căsătoria lui Ningirsu cu consoarta sa Baba. „Timp de şapte zile”, citim, „slujnica şi stăpâna erau la fel; sclavul şi stăpânul mergeau împreună; bogați şi săraci mergeau împreună, unul lângă altul; iar vorbele rele deveneau bune: orfanii nu mai sufereau nedreptăți din partea celor avuți, iar dreptatea strălucea ca soarele”[179].

[179] Cilindrul Gudea A, apud Scharff şi Moortgat, op. cit., pp. 275-279, rezumat.

Căderea ultimului rege al celei de-a treia dinastii din Ur înaintea invadării oraşelor din Elam, în jurul anului 1950 î.Hr., a însemnat şi sfârşitul unității vechii lumi culturale a sumerienilor şi akkadienilor; şi, ca să-l citez încă o dată pe profesorul Moortgat:

De o stăpânire a „celor patru ținuturi” nici nu mai putea fi vorba. Peste tot au apărut din nou vechile oraşe-state, însă guvernate în mare parte de prinți străini, nu autohtoni. Puțini dintre ei erau de origine elamită, un popor puternic semitizat, a cărui țară fusese o provincie a imperiului sumerienilor şi akkadienilor. Însă cei mai mulți erau nomazi ai deşertului, membrii unui nou val semitic, care se distingeau din punct de vedere lingvistic de vechii akkadieni, popoare semite orientale, atât prin dialectul lor, cât şi prin nume, întrucât cele mai apropiate rude ale lor erau cananeenii, care pe atunci se deplasau spre Siria şi Palestina. [...] În Isin, Larsa, Babilon, Mari şi, mai târziu, în Assur, aceşti oameni ai deşertului au preluat conducerea, s-au luptat între ei, au format coaliții şi s-au războit peste tot pentru supremație – până când, un secol şi jumătate mai târziu, elamiții şi semiții şi-au găsit marii lor conducători războinici: elamiții pe Rim-Sin, iar semiții pe Hammurabi. În cele din urmă, cel mai mare dintre cei doi, Hammurabi din Babilon, a reuşit să restabilească pentru o vreme unitatea şi gloria lumii antice a sumerienilor şi akkadienilor.[180]

[180] Scharff şi Moortgat, op. cit., p. 285.

De obicei, domnia lui Hammurabi este plasată cândva între anii 2067 şi 1905 î.Hr.[181], datare atribuită apoi şi lui Avraam, pe baza unei presupuse identificări a lui Hammurabi cu regele Amrafel din Šinar (Senaar) (Geneza 14.1). Mai târziu, noi mărturii au dus la mutarea acestor date la 1728-1686 î.Hr., ceea ce a influenţat şi datarea lui Avraam. Şi, după cum menţionează profesorul T.J. Meek: „Deşi acum se ştie că aceste identificări sunt false, îl putem situa pe Avraam în timpul lui Hammurabi”[182].

În Babilon, dinastia lui Hammurabi a supravieţuit până în jurul anului 1530 î.Hr., apoi, ca orice altceva în această lume în continuă schimbare, s-a prăbuşit. Însă noile valuri de invadatori au continuat să se reverse de peste tot, acum în mare parte din nord, dintre care s-au distins trei grupuri principale:

1. Hurienii: Un popor cu o mare putere şi forţă expansivă, care începuse deja în jurul anului 2200 î.Hr. să preseze nordul Mesopotamiei dinspre Caucaz. Pe la 1800 î.Hr., aceştia ajunseseră în Golful Persic, după care s-au deplasat spre vest, în Siria şi Palestina, unde au luat locul ori s-au amestecat cu locuitorii aşezărilor semiţilor occidentali.

„De multă vreme cercetătorii au observat”, scrie profesorul Meek, „că în poveştile primilor patriarhi evrei există detalii

---

[181] Vezi, de exemplu, James Henry Breasted, The Conquest of Civilization, Harper and Brothers, New York şi Londra, 1926, p. 145.

[182] Meek, op. cit., p. 14.

care nu se potrivesc cu un mediu pur semitic deoarece nu avem analogii semitice; însă, cu noile cunoştinţe de care dispunem despre hurieni, acum avem asemănări precise cu aceste popoare". De exemplu, vânzarea dreptului de întâi-născut al lui Esau (Geneza 25.31-34) era un episod fără egal până când s-a descoperit că acelaşi tip de schimb era practicat de hurieni; iar furtul de către Rahela a idolilor şi bunurilor tatălui ei (Geneza 31.19), socotită multă vreme o enigmă de către savanţi, a fost lămurit când s-a descoperit că, în conformitate cu legea huriană, posesia acestor bunuri îi asigura soţului său, Iacob, dreptul la proprietăţile tatălui ei. „Acestea şi alte asemenea similarităţi între primii evrei şi hurieni", afirmă profesorul Meek, „împreună cu prezenţa unor nume huriene şi a referinţelor la hurieni în Vechiul Testament, indică destul de clar că cele două migraţii s-au desfăşurat împreună. Hurienii şi habiru, sau evreii, locuiau împreună în Mesopotamia şi probabil că au fost împreună şi în vest..."[183]

Ceea ce deschide o nouă şi vastă perspectivă, neexplorată încă. Pentru că hurienii au întemeiat un regat de scurtă durată, dar puternic – cunoscut sub numele de Mitanni (cca 1500 – cca 1250 î.Hr.) –, în sud-vestul lacului Van (în zona denumită acum Kurdistan, regiune care se învecinează cu Siria, Turcia şi Irak), care includea şi Haran, locul unde s-a stabilit Avraam. Mai mult, într-un tratat semnat în jurul anului 1400 î.Hr. între Mitanni şi hitiţii din vecinătate – de care, nu peste mult timp, aveau să fie cuceriţi – apar numele a cinci divinităţi vedice: Indra, Mitra, Varuna şi cei doi Aśvin. Se pare că, cel puţin pentru o vreme, hurienii au fost conduşi de o clasă aristocratică superioară de războinici (pe

[183] Ibidem, pp. 15-16.

care de luptă) de origine indo-ariană – se prea poate ca ei să fi introdus în Orientul Apropiat noua maşinărie de război, carul de luptă uşor cu două roți tras de doi cai. Deoarece carul de luptă a apărut în zona ariană (cca 2000-1750 î.Hr.), pentru ca în următoarele trei secole să se răspândească în aproape toată lumea antică, intrând în Egipt odată cu regii hicsoşi asiatici (cca 1670-1570 î.Hr.), în India odată cu triburile ariene (cca 1500-1250 î.Hr.), în Grecia cam în aceeaşi perioadă şi în China odată cu dinastia Shang (cca 1523 î.Hr.). Prin urmare rămâne de cercetat posibila interacțiune – cu siguranță inevitabilă –, în perioada atribuită patriarhilor, între elemente semite şi ariene în construcția mitului biblic. Şi unele paralele cu mitul chinezesc menționat în Mitologia orientală[184] şi-ar putea găsi aici explicația.

Celelalte mari grupuri invadatoare din perioada aceea au fost următoarele:

2. Hitiții: Posibil înrudiți cu hurienii, dar superiori acestora atât în diplomație, cât şi pe câmpul de luptă, ei au devenit curând conducătorii celei mai mari părți a Turciei de azi. Ascensiunea lor, aproximativ în timpul lui Hammurabi, apogeul şi brusca lor prăbuşire cam pe vremea Războiului Troian povestit de Homer s-au produs în perioada cca 1750-1150 î.Hr.

[184] Mitologia orientală, pp. 408-413.

3. Kasiții: Originari din Elam (Persia de azi), de unde China primise o parte semnificativă a moştenirii sale fundamentale neolitice începând din cca 2000 î.Hr., kasiții au ocupat ținuturile riverane ale Babiloniei propriu-zise. Şi se pare că, înainte de a pătrunde în Mesopotamia, au stabilit oarece legături cu ramurile indo-ariene care la vremea aceea se infiltrau în India. Nu au lăsat niciun text mitologic scris, însă cunoaştem numele unora dintre zeitățile lor – de pildă, Surias (în sanscrită, Sūrya, Soarele), Maruttas (în sanscrită, Marut, Vântul) şi Burias (în greacă, Boreas, Vântul de Nord). Se pare că, cel puțin într-o oarecare măsură, erau de origine ariană, poate indo-ariană.

Cu alte cuvinte, lumea în care a apărut cartea care a inspirat în mare parte gândirea şi practica religioasă occidentale era extrem de complexă. Şi ar fi logic să credem că tocmai această complexitate a constituit una dintre sursele forței sale. Totuşi, oricât de convingătoare şi emoționantă ar fi această forță, savantul conştiincios întâmpină mari dificultăți în încercarea de a-şi plasa patriarhii în contextul timpului lor – chiar şi pe vremea lui Hammurabi, să zicem. Căci, după cum a scris eminentul arheolog care a condus săpăturile în oraşul-colină Ierihon, dr. Kathleen Kenyon:

Este adevărat că nu se poate construi o cronologie pe baza anilor de viață atribuiți patriarhilor şi nici nu se poate accepta fără rezerve că Avraam avea şaptezeci şi cinci de ani când a plecat din Haran şi o sută când s-a născut Isaac sau că Isaac avea şaizeci de ani când s-a născut Iosif şi că Iacob avea o sută treizeci de ani când a plecat în Egipt, deoarece

dovezile oferite de scheletele din mormintele de la Ierihon arată că, la vremea aceea, speranța de viață era scurtă. Se pare că mulți indivizi mureau înainte să împlinească treizeci şi cinci de ani, puțini ajungând la vârsta de cincizeci de ani.

Dar, deşi este imposibil de stabilit o cronologie exactă, unele elemente ale acelei perioade sunt reflectate în poveştile biblice. Patriarhii erau păstori seminomazi, care se îndreptau spre ținuturile de coastă mai fertile, trăind în corturile lor printre cananeeni, dar separați de ei, aceştia locuind în oraşe, potrivit descoperirilor arheologice. Păstorii nomazi care trăiesc în corturi nu lasă urme pe care arheologia să le poată recupera, însă acum avem oarece informații despre mediul lor.[185]

În general însă, episoadele sugerează mult mai convingător o mitologie decât cronicile faptelor; de exemplu, în următoarea poveste curioasă, care include deja câteva dintre motivele exodului de mai târziu din vremea lui Moise:

Şi-n țară s-a făcut foamete şi Avram s-a coborât în Egipt ca să locuiască acolo, pentru că-n țară se înteține foametea. Şi a fost că în timp ce Avram se apropia să intre în Egipt, a zis către Sarai, femeia sa: „Ştiu că eşti femeie frumoasă la chip. De aceea, când te vor vedea, egiptenii vor zice: «Aceasta-i femeia lui!»... Atunci pe mine mă vor ucide, iar pe tine te vor

[185] Kathleen M. Kenyon, Archaeology in the Holy Land, Frederick A. Praeger, New York, 1960, p. 194.

lăsa cu viață. Spune deci că-mi eşti soră, pentru ca de dragul trecerii tale să-mi fie mie bine şi datorită ţie să rămân în viaţă". Şi dacă a sosit Avram în Egipt, au văzut egiptenii că femeia lui era foarte frumoasă. Şi au văzut-o dregătorii lui Faraon şi au lăudat-o în faţa lui Faraon şi au dus-o în casa lui Faraon. Şi de dragul ei s-au purtat bine cu Avram; şi avea el oi, vite mari şi asini, slugi şi slujnice, catâri şi cămile.

Dar Domnul l-a lovit cu plăgi mari şi grele pe Faraon şi casa lui din pricina Saraii, femeia lui Avram. Şi chemându-l Faraon pe Avram, i-a zis: „Ce mi-ai făcut? De ce nu mi-ai spus că e femeia ta? De ce ai zis: «Mi-e soră» – şi eu am luat-o de femeie? Acum dar iată-ţi femeia! Ia-ţi-o şi du-te!" Şi Faraon le-a dat oamenilor săi porunci cu privire la Avram ca să-l petreacă, pe el şi pe femeia lui şi toate câte avea... Iar din Egipt s-a suit Avram la Negheb, el, femeia sa şi toate câte avea; şi cu Lot, care era cu el.[186]

Acest episod face parte din textului iehovist (I); şi, pentru a-l completa, avem următorul pasaj din textul E, care se referă la vremea când, mulţi ani mai târziu, Avram era numit Avraam, iar soţia sa, Sara, care acum avea mai bine de nouăzeci de ani, iar el peste o sută.

De acolo a plecat Avraam spre ţinutul Negheb şi s-a aşezat între Cadeş şi Şur; şi a locuit o vreme în Gherar. Şi a zis

[186] Geneza 12.10-13.1.

Avraam despre Sarra, femeia sa: „Mi-e soră”. Iar Abimelec, regele Gherarului, a trimis şi a luat-o pe Sarra. Dar Elohim a intrat la Abimelec noaptea-n vis şi i-a grăit: „Iată, tu ai să mori din pricina femeii pe care ai luat-o, căci ea are bărbat”. Dar Abimelec, care nu se atinsese de ea, a zis: „Doamne, vei ucide tu oare chiar şi oameni drepți? Oare acela nu mi-a spus chiar el: «E sora mea»!? Ba şi ea mi-a spus: «Mi-e frate!»... Eu cu inima curată şi cu mâini nevinovate am făcut aceasta”. Iar Elohim i-a grăit în vis: „Ştiu şi eu că tu cu inima curată ai făcut aceasta şi eu sunt cel ce te-a ferit să păcătuieşti împotriva mea; iată de ce nu ți-am îngăduit să te atingi de ea. Şi acum, dă-i omului femeia înapoi, căci el e proroc şi se va ruga pentru tine şi vei trăi; dar dacă nu o dai înapoi, să ştii că negreşit vei muri, tu şi toți ai tăi”.

Şi povestea continuă spunând că Abimelec i-a înapoiat-o pe Sara lui Avraam, dându-le în dar oi şi boi, robi şi roabe şi o mie de sicli de argint; după care Avraam s-a rugat şi, se spune în text, „Elohim a vindecat pe Abimelec, pe femeia lui şi pe roabele lui, şi ei au devenit în stare să aibă copii; căci din pricina Sarei, femeia lui Avraam, Yahweh făcuse neroditor tot pântecele din casa lui Abimelec”[187].

O altă variantă a aventurii este atribuită lui Isaac, fiul lui Avraam – din nou într-un pasaj iehovist (I) –, în care se spune că „Isaac s-a dus în Gherar, la Abimelec, regele filistenilor”. Iar când bărbații din partea locului au întrebat

[187] Geneza 20.

despre soția lui, el a spus: „Aceasta-i sora mea!”, gândindu-se „ca nu cumva oamenii locului să-l omoare” etc.[188]

Este greu de crezut că asemenea poveşti au fost citite, chiar şi cu câteva secole în urmă, ca adevărate cronici istorice; însă astăzi greutatea este chiar mai mare, descoperindu-se că cei numiți filisteni au ajuns pentru prima dată pe țărmurile Palestinei, din Creta, abia în 1196 î.Hr.[189] ceea ce, după cum vom vedea imediat, extinde istoria acestei familii neobişnuite din Ur pe o perioadă de câteva secole pe care nici măcar duratele de viață atribuite lui Avraam şi fiului său nu pot să o explice. În plus, există inconvenientul suplimentar că Isaac, tatăl lui Iacob şi bunicul lui Iosif, este descris aici ca fiind înfloritor într-o perioadă ulterioară lui Moise şi Exodului – dificultate sporită atunci când se aminteşte că Avraam, tatăl său, când a trecut prin Gherar, a avut şi el de a face cu Abimelec.

Prin urmare nu s-ar părea că regăsim aici mai degrabă legi ale mitului, basmului şi legendei decât o categorie de fapte încă neconfirmate, nici în istoria naturală, nici în istoria umană? Ca în orice altă tradiție populară din lume, trecutul este înfățişat fără să existe vreo preocupare pentru ceea ce astăzi se ştie că este adevărat, ci pentru a oferi aparența unui sprijin supranatural unei anumite ordini sociale şi sistemului său de credințe. A fost – după cum este şi azi, şi a fost dintotdeauna pentru cei în mintea cărora binele unei societăți are prioritate în fața adevărului – o justificare

---

188 Geneza 26.1-7.

189 Kenyon, op. cit., p. 221; Scharff şi Moortgat, op. cit., p. 385.

adecvată pentru orice ficțiune pe care mentalitatea vremii ar putea fi convinsă să o accepte. Singurul lucru cu adevărat excepțional în legătură cu aceste exemple remarcabile este că, deşi niciun gânditor modern întreg la minte nu ar susține istoricitatea fragmentelor de mit incluse în Odiseea, există o abundentă literatură modernă academică ce face exact lucrul ăsta în cazul acestor poveşti străvechi datând mai mult sau mai puțin din aceeaşi perioadă.

IV. Epoca lui Moise

Sigmund Freud i-a şocat pe mulți dintre admiratorii săi când, în ultima sa lucrare importantă, Moise şi religia monoteistă, a avansat ipoteza că Moise nu era evreu, ci un nobil egiptean – mai exact, din casa faraonului eretic Ikhnaton (Akhenaton), care a domnit în perioada 1377-1358 î.Hr. –, şi că în anii imediat de după moartea acestui faraon, care a dus la prăbuşirea atât a curții sale, cât şi a monoteismului său, Moise a părăsit Egiptul însoțit de colonişti semiți din Deltă, cărora a încercat să le insufle credința monoteistă a lui Ikhnaton. Totuşi, în deşert, traumatizați de disciplina sa riguroasă, oamenii aceia l-au ucis, iar conducerea a fost preluată de preotul madianit al unui zeu vulcanic arab, Iahve. Cu toate acestea amintirea şi învățătura lui, spune Freud, „au continuat să acționeze întrucâtva din fundal, au câştigat treptat mai multă putere peste spirite şi au izbutit în fine să-l transforme pe zeul Yahweh în zeul mozaic şi să retrezească apoi la viață religia

lui Moise instituită cu multe secole în urmă şi apoi părăsită”[190].

Desigur, teoria lui Freud a fost atacată din toate părţile, în cunoştinţă de cauză sau nu. Cu toate acestea, în opinia sa, deloc nedocumentată, ea oferă singura explicaţie psihologică plauzibilă a caracterului compulsiv al credinţei biblice, care contrastează izbitor cu abordarea relaxată, poetică şi chiar jucăuşă a mitologiei greceşti din aceeaşi perioadă. Potrivit lui Freud, religia biblică are caracterul unei nevroze, în care un paravan cu reprezentări mitice ascunde un sentiment de vinovăţie profund şi reprimat – care, se simte, trebuie ispăşită, şi totuşi nu poate fi înfruntată conştient. Aici miturile au funcţia de a ascunde şi nu de a dezvălui un adevăr. De aceea se insistă asupra caracterului lor faptic – sau, cum spunem astăzi, „existenţial”. Dumnezeul evreu este considerat un „Dumnezeu viu”, nu doar un zeu mitic, asemenea celor din restul lumii; nu doar un simbol fantomatic a ceva emanat, ca un vis, din imaginaţia credincioşilor. A fost introdus din exterior de către Moise şi rămâne o realitate exterioară, un fapt presupus.

---

190 Sigmund Freud, Moses and Monotheism, trad. Katherine Jones, Alfred A. Knopf, New York, 1939, p. 109. Copyright, 1939 by Sigmund Freud. Reprinted by permission of Alfred A. Knopf, Inc. Vezi şi Moses and Monotheism, în The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, ed. revăzută şi îngrijită de James Strachey, The Hogarth Press, Londra, 1953, vol. XXIV [trad. rom.: „Moise şi religia monoteistă”, traducere de Daniela Ştefănescu, în Sigmund Freud, Opere esenţiale 9. Studii despre societate şi religie, Trei, Bucureşti, 2009, p. 624].

Freud considera că teoria lui explică şi natura dual ă a lui Iahve, care afişează trăsăturile barbare ale zeului vulcanic madianit şi ale cultului şarpelui primitiv, dar apoi apare cu o forță tot mai mare, în învățăturile profeților, ca Dumnezeul universal al dreptății al lui Moise şi Ikhnaton. De asemenea, ea explică, în viziunea lui Freud, şi contradicțiile din legenda lui Moise, unde el apare la un moment dat ca nobil egiptean, iar apoi ca păstor arab, pentru a deveni, în cele din urmă, un şaman din deşert. „Nu putem evita impresia", a scris el, „că acest Moise din Cadeş şi Madian, căruia tradiția i-a putut atribui chiar crearea unui şarpe de aramă ca zeu al tămăduirii [Numerii 21.1-9], este cu totul altul decât egipteanul de rang înalt pe care l-am dedus noi, care i-a prezentat poporului o religie în care orice magie şi vrăjitorie erau proscrise în termenii cei mai stricți. Moise cel egiptean al nostru poate că nu este mai puțin diferit de Moise madianitul decât zeul universal Aton de demonul Yahweh sălăşluind pe muntele său divin"[191].

Marele istoric Eduard Meyer remarcase şi el contrastul. „Moise din Madian", a scris el într-un paragraf citat de Freud, „nu mai este egiptean şi nepotul faraonului, ci un păstor căruia i se revelează Yahweh. În zugrăvirea plăgilor nu mai este vorba despre vechile lui relații, cu toate că ele ar fi putut fi lesne puse în valoare cu mult efect, iar porunca de a ucide băieții evrei este complet dată uitării"[192].

---

[191] Sigmund Freud, Moses and Monotheism, p. 51 [„Moise şi religia monoteistă", p. 583].

[192] Eduard Meyer, Die Israeliten und ihre Nachbarstämme, M. Niemeyer, Halle, 1906, p. 47; apud Freud, Moses and Monotheism, p. 51 [„Moise şi religia monoteistă", p. 582].

N-am de gând să apăr, dar nici să atac părerile lui Freud. Nu i-a fost uşor să publice aşa ceva; pentru că, după cum scria el la începutul cărţii sale, „să-i renegi unui popor bărbatul pe care îl slăveşte ca pe cel mai mare dintre fiii săi nu este ceva ce poate fi întreprins nici cu bucurie, nici cu uşurinţă, mai cu seamă dacă tu însuţi faci parte din acest popor. Dar niciun exemplu nu ne va determina să ocolim adevărul de dragul unor presupuse interese naţionale”[193]. Cuvinte nobile, cu care ne luăm rămas-bun de la unul dintre cele mai curajoase spirite creative ale timpului nostru, întrucât intenţia mea este să ofer pur şi simplu o schiţă a problemei Exodului, mai întâi prin prisma aspectului său mitologic, de suprafaţă, iar apoi prin prisma aspectului său istoric, ascuns.

În primul rând, legenda naşterii lui Moise este adaptată, evident, după povestea naşterii lui Sargon din Akkad (cca 2350 î.Hr.; vezi supra, p. 85) şi, în mod clar, nu este egipteană, deoarece bitumul sau smoala nu se foloseau în Egipt înainte de epoca ptolemeică, perioadă în care au fost aduse din Palestina.[194] Se spune:

Şi era un oarecare din seminţia lui Levi care şi-a luat femeie dintre fetele lui Levi. Iar ea a zămislit şi a născut un băiat; şi văzându-l cât e de frumuşel, l-a ascuns vreme de trei luni.

---

193 Freud, Moses and Monotheism, p. 3 [„Moise şi religia monoteistă”, p. 549].

194 Îi datorez această observaţie domnului Edwin M. Wright, din Washington, DC, a cărui lucrare nepublicată „The «Image» of Moses” m-a ajutat foarte mult.

Dar fiindcă nu putea să-l mai țină ascuns, mama sa a luat un coş din papură-mpletită, l-a uns cu bitum şi cu smoală, a pus copilul în el şi l-a aşezat în păpuriş, la marginea râului. Iar sora acestuia îl pândea de departe, să vadă ce i se va întâmpla[195]...

Episodul face parte din textul elohist (E) care, după cum ştim, a fost compus în secolul al VIII-lea î.Hr. în Israel, nu în Egipt; iar formula mitică generală este cea a „mitului naşterii eroului" tratat de Otto Rank în lucrarea deja amintită (vezi supra, p. 85). Totuşi, după cum a subliniat Freud, dintre cele şaptezeci de exemple ale formulei analizate de Rank, acesta este singurul în care copilul abandonat şi adoptat trece de la o condiție umilă la una nobilă. De obicei, este invers.

Freud scrie: „prima familie, cea care expune copilul, este, în toate cazurile care s-au putut examina, cea inventată, familia ulterioară însă, în sânul căreia e preluat şi în care creşte, este cea reală. Dacă avem curajul să admitem că această afirmație este o generalitate căreia îi supunem şi legenda lui Moise, atunci recunoaştem dintr-odată clar: Moise este un egiptean – probabil de viță nobilă – care trebuie să fie transformat în evreu prin legendă"[196].

---

[195] Exodul 2.1-4.

[196] Freud, Moses and Monotheism, p. 15 [„Moise şi religia monoteistă", p. 558].

Însuşi numele Moise este egiptean. E cuvântul obişnuit pentru „copil” şi apare, de pildă, printre numele faraonilor din dinastia XVIII. Cu ani în urmă, Eduard Meyer a sugerat că, în cazul lui Moise, prima parte a numelui – Ra-mose, Thut-mose, Ah-mose sau altele asemenea – ar fi putut fi abandonată, pentru a ascunde originea sa egipteană.[197] Şi, în orice caz, ideea că o prinţesă egipteană ar fi putut crede că termenul este de origine ebraică arată că povestitorii nu reflectează întotdeauna la problemele lor. Şi frumoasa poveste continuă:

Atunci fata lui Faraon s-a coborât la râu să se scalde, în timp ce slujnicele ei se preumblau de-a lungul râului. Şi văzând ea coşul în păpuriş, şi-a trimis slujnica de l-a luat. Şi dacă l-a deschis, a văzut în coş un copil plângând. Fetei lui Faraon i s-a făcut milă de el şi a zis: „Acesta-i dintre pruncii evreilor”. Dar sora sa a zis către fata lui Faraon: „Vrei să mă duc să-ţi chem o doică dintre femeile evreilor ca să-ţi alăpteze copilul?” Fata lui Faraon i-a zis: „Du-te!” Iar copila s-a dus şi a chemat-o pe mama pruncului. Atunci fata lui Faraon i-a zis: „Ia-mi copilul acesta şi alăptează-mi-l, iar eu am să-ţi dau plata cuvenită!” Femeia a luat copilul şi l-a alăptat. Şi dacă băiatul a crescut, ea i l-a adus fetei lui Faraon. El i-a fost acesteia ca un fiu, iar ea i-a pus numele Moise [ebr. Mosheh], pentru că zicea: „Din apă l-am scos [ebr. mashah]”[198].

---

[197] Meyer, Geschichte des Altertums, vol. II, partea a II-a, p. 208.

[198] Exodul 2.5-10.

Legenda poate fi comparată cu povestea greacă a lui Perseu, cam din aceeaşi perioadă, fiul prinţesei Danae. Aceasta era fiica lui Acrisios, regele din Argos; însă Acrisios, temându-se de copilul prorocit, şi-a închis fiica într-o temniţă împreună cu doica ei. Cu toate acestea Zeus a reuşit să pătrundă acolo preschimbat într-o ploaie de aur şi fecioara a rămas însărcinată. Mama şi copilul au fost apoi închişi într-un cufăr şi aruncaţi în largul mării, însă cufărul a fost prins de un pescar, care l-a tras la ţărm – în cele din urmă, Perseu, din cauza unei greşeli ciudate [participa la jocurile cetăţii Larisa, la întrecerea de aruncare a discului], l-a ucis pe bunicul său Acrisios cu un disc, simbol al soarelui.[199]

Dar despre Perseu vom mai vorbi mai târziu. Deocamdată este suficient să subliniem că în legendă există un precedent al reprezentării Viitorului Mântuitor crescut ca nepot adoptiv în casa monarhului tiran. Nu ştim dacă acesta a fost şi cazul lui Moise. De fapt, nu ştim dacă eroul unei asemenea legende a fost, într-adevăr, un personaj istoric sau o simplă figură simbolică asociată unei anumite învăţături ori credinţe. Oricum, în cazul lui Moise, textul elohist (E) prezintă mediul aristocratic egiptean şi legenda naşterii eroului, în timp ce textul iehovist (I) istoriseşte povestea căsătoriei eroului nostru cu una dintre cele şapte fiice ale unui preot madianit din deşert.

---

[199] Apollonios Rhodios 4.1091; apud Karl Kerényi, The Heroes of the Greeks, trad. H.J. Rose, Grove Press, New York, 1960, pp. 46-47 şi 54 [pentru versiunea în limba română, vezi şi Apollonios din Rhodos, Argonauticele (Epopeea Argonauţilor), traducere, prefaţă şi note de Ion Acsan, Univers, Bucureşti, 1976].

„Într-o zi”, spune această poveste,

când se făcuse mare, Moise a ieşit la fraţii săi şi le-a văzut corvezile. A văzut cum un egiptean îl bătea pe un evreu, unul dintre fraţii săi. Uitându-se de jur împrejur şi văzând că nu-i nimeni prin preajmă, el l-a ucis pe egiptean şi l-a ascuns în nisip. A doua zi a ieşit din nou şi a văzut doi evrei certându-se şi i-a zis celui ce purta vina: „De ce-l baţi tu pe aproapele tău?” Acela însă i-a răspuns: „Cine te-a pus pe tine domn şi judecător peste noi? Nu cumva vrei să mă omori şi pe mine aşa cum l-ai omorât ieri pe egiptean?” Şi s-a spăimântat Moise şi a zis: „Ieşit-a oare la lumină fapta pe care am făcut-o?” Faraon însă a aflat despre această faptă şi căuta să-l ucidă pe Moise, dar Moise a fugit de faţa lui Faraon şi s-a dus să locuiască în ţara Madian. Şi dac-a sosit în ţara Madian, s-a oprit la o fântână.

Preotul din Madian avea şapte fete; şi venind ele acolo, au scos apă până ce-au umplut adăpătorile, ca să adape oile tatălui lor. Dar au venit păstorii şi le-au alungat. Atunci Moise s-a ridicat, le-a luat apărarea, a scos apă şi le-a adăpat oile. Dar când ele au venit la Reuel, tatăl lor, acesta le-a zis: „Cum de-aţi venit voi astăzi atât de devreme?” Iar ele au zis: „Un oarecare egiptean ne-a apărat de păstori, a scos apă şi ne-a adăpat oile”. Zis-a el către fiicele sale: „Unde e? Cum de l-aţi lăsat aşa? Chemaţi-l să mănânce!” Şi a rămas Moise la omul acela, iar el i-a dat-o pe Sefora, fiica sa, de soţie. Ea a zămislit şi a născut un fiu, iar Moise i-a

pus numele Gherşom, zicând: „Străin [ebr. ger] sunt eu în țară străină”[200].

Analogiile legendare ale acestui episod ne trimit din nou la temele patriarhilor – iar motivele sugerează căsătoria lui Iacob. Asemenea lui Moise, temându-se pentru viața lui, Iacob a fugit în deşert. El nu omorâse vreun egiptean, ci îl înşelase pe Esau luându-i dreptul de întâi-născut, iar Esau, fratele său, îşi spusese: „Am să-l ucid pe Iacob, fratele meu” (Geneza 27.41). În deşert, Iacob a întâlnit-o pe iubita lui, Rahela, la o fântână şi a devenit păstorul tatălui ei. A muncit şapte ani pentru a o cuceri. (În cazul de față e vorba de şapte fiice.) Înşelat de Laban, Iacob a primit-o pe Lia în locul Rahelei, iar pentru a o câştiga pe aceasta din urmă a trebuit să mai muncească şapte ani – după care a fugit cu cele două soții ale sale, două concubine şi fiica lui, multă avere şi prețiosul său trib de doisprezece fii.

Temele comune celor două poveşti sunt pericolul de moarte de acasă (legat de o rudă: fratele Esau, bunicul Faraon), fuga în pustie, mireasa de la fântână (asociată cu numărul şapte) şi apoi perioada de servitute ca păstor în slujba tatălui fetei. În plus, în ambele poveşti, fuga în deşert duce la întâlnirea directă cu Dumnezeu şi comunicarea unui mare destin: Iacob la Batuel, unde şi-a sprijinit capul pe o piatră şi a visat o scară care era sprijinită de pământ, cu partea superioară ajungând până la cer, iar îngerii lui Dumnezeu urcau şi coborau pe ea; şi văzu că Iahve stătea drept în vârful ei (Geneza 28.11-13); şi, similar, Moise aflat

[200] Exodul 2.11-22.

lângă un rug aprins, de unde a auzit glasul aceluiaşi zeu al pustiei.

Aşa cum a ajuns până la noi, acest episod constituie un amestec extrem de complex de elemente din textele I şi E, care ilustrează elegant modul cum redactorii preoți din secolul al IV-lea realizau decuparea, îmbinarea şi amestecarea fragmentelor. Pentru a da un exemplu, reproduc textul I cu litere drepte, iar textul E cu litere cursive, păstrând numerele versetelor. Capitolul este Exodul 3.

Dumnezeu în rugul aprins

(1) Moise păştea oile lui Ietro, socrul său, preotul din Madian.[201] Şi dacă şi-a mânat el turma până dincolo de pustie, a ajuns la muntele lui Elohim, la Horeb; (2) iar îngerul lui Yahweh i s-a arătat într-o pară de foc din mijlocul unui rug; şi [Moise] a băgat de seamă că rugul ardea, dar nu se mistuia. (3) Atunci Moise şi-a zis: „Ia să fac eu câțiva paşi ca să văd această mare vedenie: ce-o fi asta, că rugul nu se mistuie...”. (4) Când însă Yahweh a văzut că el se apropie să vadă, i-a făcut Elohim chemare din mijlocul rugului, zicând: „Moise! Moise!” Şi el a răspuns: „Iată-mă”. (5) Iar el a zis: „De-aici mai departe să nu te-apropii; scoate-ți încălțămintea din picioare, că locul pe care stai este

[201] Cf. textul I (vezi supra, p. 140), unde numele este Reuel.

pământ sfânt!” (6) Şi i-a zis: „Eu sunt Dumnezeul tatălui tău, Dumnezeul lui Avraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacob!” Iar Moise şi-a întors fața, fiindcă se temea să se uite deschis către fața lui Elohim.

(7) Şi a zis Yahweh: „Văzut-am necazul poporului meu în Egipt, i-am auzit strigătul de sub apăsarea celor ce-l muncesc; da, îi cunosc durerea. (8) M-am pogorât dar să-l scap din mâna egiptenilor, să-l scot din țara aceasta şi să-l duc într-un pământ roditor şi larg, în țara unde curge lapte şi miere, în ținutul cananeenilor, al hitiților, al amoriților, al periziților, al hiviților şi al iebusiților. (9) Iată dar că strigarea fiilor lui Israel a ajuns acum până la mine, şi am văzut apăsarea cu care-i apasă egiptenii. (10) Şi acum, vino să te trimit la Faraon, să scoți din țara Egiptului pe poporul meu, pe fiii lui Israel”.

(11) Moise i-a zis lui Elohim: „Cine sunt eu, ca să mă duc eu la Faraon şi să-i scot eu pe fiii lui Israel din țara Egiptului?”

(12) Iar el a spus: „Eu voi fi cu tine şi acesta-ți va fi semnul că eu sunt cel ce te trimite: în aceea că-l vei scoate pe poporul meu din țara Egiptului şi că vă veți închina lui Elohim în muntele acesta”.

(13) Şi a zis Moise către Elohim: „Iată, eu mă voi duce la fiii lui Israel şi le voi zice: Dumnezeul părinților voştri m-a trimis la voi... Dar dacă ei îmi vor zice: Cum îl cheamă? eu ce să le spun?”

(14) Zisu-i-a Elohim lui Moise: „Eu sunt cel ce este”[202]. Apoi i-a zis: „Aşa să le spui fiilor lui Israel: Cel ce este, el m-a trimis la voi!” (15) Apoi a zis Elohim iarăşi către Moise: „Aşa să le spui fiilor lui Israel: Yahweh, Dumnezeul părinților voştri, Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacob, el m-a trimis la voi. Acesta-i numele meu de-a pururi; aceasta-i pomenirea mea din neam în neam. (16) Aşadar, du-te şi adună-i pe bătrânii fiilor lui Israel şi spune-le: Yahweh, Dumnezeul părinților voştri, Dumnezeul lui Avraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacob, mi s-a arătat şi a zis: Îndeaproape v-am cercetat pe voi şi câte vi se-ntâmplă vouă în Egipt! (17) Şi mi-a mai zis: Din prigoana egiptenilor vă voi ridica în pământul cananeenilor, al hitiților, al amoriților, al periziților, al hiviților şi al iebusiților, în țara unde curge lapte şi miere... (18) Ei îți vor asculta glasul, iar tu şi bătrânii lui Israel veți intra la regele Egiptului şi-i veți zice: Yahweh, Dumnezeul evreilor, ne-a chemat; ca atare, ne vom duce în pustie, cale de trei zile, ca să-i aducem jertfă lui Yahweh, Dumnezeul nostru... (19) Eu însă ştiu că regele Egiptului nu vă va lăsa să plecați dacă nu va fi silit de o mână tare. (20) Voi întinde deci mâna mea şi voi lovi Egiptul cu tot felul de minuni pe care le voi face în mijlocul lui; după care vă va lăsa să plecați. (21) Voi face ca poporul acesta să aibă trecere în ochii egiptenilor şi, când veți pleca, nu veți ieşi cu mâinile goale; (22) fiecare femeie va cere de la vecina ei şi de la casnica ei lucruri de argint, lucruri de aur şi haine şi le veți pune pe fiii voştri şi pe fetele voastre, şi-i veți despuia pe egipteni”.

---

[202] Sau „Eu sunt ceea ce sunt” sau „Voi fi ceea ce voi fi”.

Mulți savanți s-au preocupat de problema vârstei şi originii numelui şi cultului lui Iahve, iar una dintre cele mai recente şi mai lucide expuneri sumare a întregii dezbateri îi aparține profesorului T.J. Meek. El subliniază că în textul pe care tocmai l-am citat din Exodul 3.15, zeul deşertului din Madian şi-a spus „Yahweh, Dumnezeul părinților voştri, Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacob", explicând apoi semnificația prin „Eu sunt"; în timp ce în textul preoțesc din secolul al IV-lea al unui pasaj ulterior, Exodul 6.3, acelaşi zeu spune: „Lui Avraam, lui Isaac şi lui Iacob m-am arătat ca El-Şaddai, dar numele meu de Yahweh nu li l-am arătat". Profesorul Meek afirmă:

Numele [...] era străin evreilor şi, în încercarea lor de a-l explica, l-au legat de cuvântul hāyāh, „a fi", la fel cum grecii, neştiind originea şi sensul exact al lui „Zeus", au legat numele de ζάω, „a trăi", derivat în cele din urmă din indo-europeanul dyu, „a străluci". Teza originii arabe a lui Iahve concordă în mod clar cu mărturiile din Vechiul Testament, care îl leagă de Negheb şi de sanctuare sudice precum Sinai-Horeb şi Kadesh. [...] În opinia noastră, cea mai probabilă [origine a numelui] este [...] rădăcina arabă hwy, „a sufla"[203].

Prin urmare ne aflăm în fața unei inconsistente fantasmagorii de motive folclorice şi o mare varietate de zei: 1. un faraon crud, de basm, al cărui nume nu este menționat, care persecută un popor a cărui prezență în Deltă nu a fost explicată (motivul Căpcăunului-Tiran); 2. are

[203] Meek, op. cit., pp. 108-109.

o fiică, al cărei nume, de asemenea, nu este menţionat, care găseşte un copil plutind într-un coş pe apele Nilului şi-l ia să-l crească, numindu-l Moise (în egipteană, „copil”), întrucât crede că este un cuvânt ebraic însemnând „a scoate” (mashah) (motivul modificat al naşterii virginale, cu inversarea motivului pruncului abandonat: ajungerea lui dintr-o casă umilă în una nobilă); 3. un preot madianit din Cadeş, care va deveni socrul eroului (numit Reuel în textul I, Ietro în textul E); 4. are şapte fiice (numărul magic 7: şapte sfere cereşti, şapte sunt culorile curcubeului etc.); 5. surorile întâlnesc la fântână un bărbat care fugise în deşert din Egipt, unde tocmai ucisese un egiptean; 6. acesta se căsătoreşte cu una dintre ele şi devine păstor în slujba socrului său (analogii cu legenda lui Iacob: fuga în pustie, mireasa de la fântână, în slujba socrului său ca păstor, de două ori câte şapte ani); 7. glasul lui Iahve auzindu-se în rugul aprins îi încredinţează păstorului sarcina cosmică de a-şi salva poporul din ghearele Căpcăunului-Tiran; după care urmează 8. confruntarea sa magică, cu ajutorul fratelui său Aaron, apărut pe neaşteptate (tema eroului geamăn), împotriva preoţilor şi magicienilor Egiptului (confruntare şamanică), ajungând la apogeu cu 9. urgiile abătute asupra Egiptului (pe care, din anumite motive inumane, Iahve le prelungeşte fără scrupule „învârtoşând inima lui Faraon” în repetate rânduri) şi 10. exodul (motivul zborului magic, al trecerii prin apă, al dizolvării puterii infernale la trecerea pragului, al jefuirii de bunuri din lumea infernală etc.; vezi şi jefuirea lui Faraon şi Abimelec, printr-o înşelăciune, de către Avraam şi Isaac).

Acum, sarcina redactorilor preoţi (textul P) din secolul al IV-lea î.Hr., care au îmbinat toate aceste motive, era să împletească cele două fire ale legendei într-un singur

argument, pe care, de altfel, niciunul dintre cele două fire nu-l avusese în vedere inițial. După cum citim în pasajele esențiale ale textului P prin care a fost introdusă noua temă:

Iată numele fiilor lui Israel veniți în Egipt împreună cu Iacob, fiecare cu toată casa sa: Ruben, Simeon, Levi şi Iuda, Isahar, Zabulon şi Veniamin, Dan şi Neftali, Gad şi Aşer. Iosif se afla mai demult în Egipt. Dar sufletele odrăslite din [coapsele lui] Iacob erau, de toate, şaptezeci... Iar fiii lui Israel s-au prăsit în număr mare şi s-au tot înmulțit şi-au tot crescut şi au devenit foarte puternici; se umpluse țara de ei [Exodul 1.1-5, 7]... Ca atare, egiptenii îi puneau pe fiii lui Israel la muncă silnică şi le făceau viața amară prin lucrări grele: la frământatul lutului, la cărămidărie şi la tot felul de munci pe câmp; aşadar prin orice fel de muncă la care-i sileau cu străşnicie [Exodul 1.13-14].

În general, marele argument preoțesc care unifică Pentateuhul este că toate triburile lui Israel descind dintr-un singur părinte, căruia i se dăruise o binecuvântare divină ce urma să fie înfăptuită în istoria lor comună; e vorba de Avraam, tatăl lui Isaac, care la rândul său l-a născut pe Iacob, tatăl acelor doisprezece fii care se presupunea că ar fi întemeietorii celor douăsprezece triburi. Prin urmare principala problemă narativă era relaționarea vechilor mituri şi legende ale patriarhilor pastorali de la sfârşitul Epocii Bronzului mai întâi cu un presupus interludiu egiptean, iar apoi cu tradiția epică a cuceririi şi aşezării în Canaan din Epoca Fierului. Totuşi imediat pot fi depistate cu uşurință trei neconcordanțe evidente pe care

maeştrii şcolii sacerdotale fie nu le-au sesizat, fie le-au ignorat.

Prima dintre aceste neconcordanţe, care nu a fost încă pe deplin explicată nici de teologie, nici de ştiinţă, provine din faptul că ocuparea Canaanului de către evrei începuse deja cu mult înainte de cea mai veche dată plauzibilă atribuită până acum ieşirii din Egipt; mă refer la data sugerată de Freud, care, după cum am văzut, se încadrează în perioada imediat următoare morţii faraonului eretic Akhenaton – mai exact, intervalul de opt ani, 1358-1350 î.Hr. care precedă restabilirea forţată a cultului zeului Amon în vremea faraonului Horemheb.

„Planul de a întemeia un imperiu nou", scria Freud,

de a găsi un popor nou, căruia să-i dea spre venerare religia disprețuită de Egipt, era în concordanţă cu natura energică a lui Moise. Reprezenta, după cum putem vedea, o încercare eroică de a combate destinul, de a compensa în două direcţii pentru pierderile pe care i le adusese catastrofa lui Ikhnaton. Poate că în perioada aceea era guvernatorul acelei provincii de graniţă (Gosen) în care se stabiliseră (deja în perioada hicsoşilor?) anumite triburi semite. Pe acestea le-a ales să-i fie noul său popor. O decizie de importanţă istorică!

S-a înţeles cu ele, s-a pus în fruntea lor, s-a preocupat de ieşirea lor din Egipt „cu mână tare". În contradicţie crasă cu tradiţia biblică ar trebui să presupunem că exodul a avut loc într-un mod paşnic şi fără prigoană. Autoritatea lui Moise i-

a înlesnit acest lucru, iar o putere centrală, care să-l fi putut împiedica, nu exista în acele vremi.

Conform construcției noastre, exodul din Egipt ar fi avut loc în intervalul dintre anii 1358 şi 1350 î.Hr., adică după moartea lui Ikhnaton şi înaintea instituirii autorității statale de către Horemheb. Țelul migrației nu ar fi putut să fie decât țara Canaanului. Acolo pătrunseseră după prăbuşirea stăpânirii egiptene cete de arameeni războinici, cucerind şi jefuind, şi arătaseră astfel unde îşi putea procura un popor destoinic un nou ținut în care să se stabilească. Noi avem cunoştințe despre aceşti războinici din scrisorile găsite în 1887 în arhivele ruinelor oraşului Amarna. Acolo sunt numiți habiru, iar numele s-a transmis, nu se ştie cum, asupra invadatorilor iudei de mai târziu – evrei [poporul ebraic] –, la care nu se poate să se fi făcut referire în scrisorile din Amarna.[204]

După cum se vede, Freud a depăşit dificultatea presupunând fără ezitare că habiru nu erau evrei, în vreme ce majoritatea savanților de astăzi cred contrariul.[205] Mai mult, pentru a complica şi mai mult lucrurile, există un citat biblic deseori amintit potrivit căruia evreii persecutați au fost forțați să construiască oraşele Pitom şi Ramses (Exodul 1.11, din textul I). Aceste cetăți au fost construite

---

[204] Freud, op. cit., pp. 39-40 [„Moise şi religia monoteistă”, op. cit., pp. 574-575].

[205] Pentru dezbaterea pe marginea opiniilor, vezi Meek, op. cit., pp. 7 şi urm. şi 18 şi urm.

abia în vremea lui Ramses al II-lea, care a domnit în perioada 1301-1234 î.Hr., adică la un secol după Akhenaton. Prin urmare majoritatea cercetătorilor moderni care cred că Exodul poate fi datat îl plasează în acest moment ulterior. Totuşi chiar şi aici există dezacorduri. Iar această datare agravează şi mai mult problema asocierii Exodului cu începuturile jefuirii Canaanului de către habiru şi aşezarea lor în regiune. Pentru a-i lăsa cititorului libertatea de a alege singur data, voi indica pur şi simplu, într-o schemă a dinastiilor XVIII şi XIX, câteva dintre cele mai recente sugestii, împreună cu interesanta presupunere făcută de Thomas Mann în romanul său Iosif în Egipt, cum că patriarhii ar fi sosit tocmai în perioada când Freud plasa plecarea urmaşilor lor.

EXPULZAREA HICSOŞILOR (EXODUL?)[206]: cca 1570 î.Hr.

DINASTIA XVIII: 1570-1345

Ahmosis I	1570-1545
Amenhotep I	1545-1524
Tutmes I şi al II-lea	1524-cca 1502
Regina Hatshepsut	1501-1480

(„Fata lui Faraon” care l-a salvat pe Moise?)[207]

---

[206] Teoria lui Josephus. Vezi Meek, op. cit., p. 18.

Tutmes al III-lea (contestă domnia reginei Hatshepsut)	1502-1448
Exodul? (teza lui J.W. Jack)[208]	
Amenhotep al II-lea	1448-1422
Tutmes al IV-lea	1422-1413
Amenhotep al III-lea	1413-1377
(începutul ereziei atoniste)	
Amenhotep al IV-lea (Akhenaton, Ikhnaton)	1377-1358
(perioada Amarna: incursiuni ale poporului habiru)	
Iosif intră în Egipt? (teza lui Th. Mann)[209]	
Tutankhamon	1358-1349
(perioadă de slăbiciune: interregnum real)	
Exodul? (teza lui Freud)[210]	

---

[207] Janies W. Jack, The Date of the Exodus in the Light of External Evidence, T.&T. Clark, Edinburgh, 1925.

[208] Ibidem.

[209] Thomas Mann, Joseph in Ägypten, 1936 [trad. rom.: Thomas Mann, Iosif şi fraţii săi, vol. II: Iosif în Egipt, traducere din germană şi note de Petru Manoliu, Polirom, Iaşi, 2013].

[210] Freud, op. cit.

(restaurarea cultului zeului Amon: 1350)

Ay (cu Horemheb conducător real)	1349-1345

DINASTIA XIX: 1345-1200

Horemheb	1345-1318
Ramses I	1318-1317
Seti I	1317-1301
Ramses al II-lea	1301-1234

(proiecte de construcție: oraşele Pitom şi Ramses)

Exodul? (teza lui Albright): cca 1280[211]

(teza lui Scharff): cca 1240-1230[212]

Merneptah	1234-cca 1220

Exodul? (teza lui Scharff): cca 1240-1230[213]

(„Stela israelită” menționează înăbuşirea unei revolte

---

[211] William Foxwell Albright, From the Stone Age to Christianity, Doubleday Anchor Books, New York, 1957, p. 13.

[212] Scharff şi Moortgat, op. cit., p. 165.

[213] Ibidem.

„israelite” în Palestina: prima apariție a termenului „israelit”)

Seti al II-lea	1220-1200

Exodul? (teza lui Meek): perioadă de confuzie după moartea lui Seti al II-lea

(totuşi datarea de către Meek a domniei lui Seti este cca 1214-1194)[214]

Atât în ceea ce priveşte prima dintre neconcordanțele existente în relatarea preoțească din secolul al IV-lea, potrivit căreia toți evreii care au invadat Canaanul sunt din sămânța lui Avraam, prin intermediul Egiptului. Cea de-a doua dificultate provine din faptul că respectivele triburi de beduini nu erau o singură familie, ci mai multe care, în plus, nu au intrat în Canaan într-un singur val, ci în etape şi din direcții diferite. Şi mai există o a treia dificultate, foarte importantă, menționată deja: aceea de a găsi momentul când Iosif şi frații săi ar fi putut intra în Egipt, pentru a se stabili acolo.

Pe scurt, să admitem că nimeni nu a reuşit încă să explice când, cum sau de ce s-a produs vreuna dintre părțile acestei legende impresionante, cu atât mai puțin continuitatea etapelor sale. Cu toate acestea, privită mai degrabă ca un mit normal al originii decât ca o cheie a poveştii, narațiunea dezvăluie imediat atât forma, cât şi funcția mesajului său. Forma este aceea a unui mare ciclu de coborâre în şi

[214] Meek, op. cit., p. 35.

întoarcere din infern. În Egipt (lumea subterană: pământul de sub ape) au intrat patriarhii (Iosif ajunge la fântână şi apoi în Egipt); iar din Egipt a ieşit poporul (trecerea Mării Roşii).

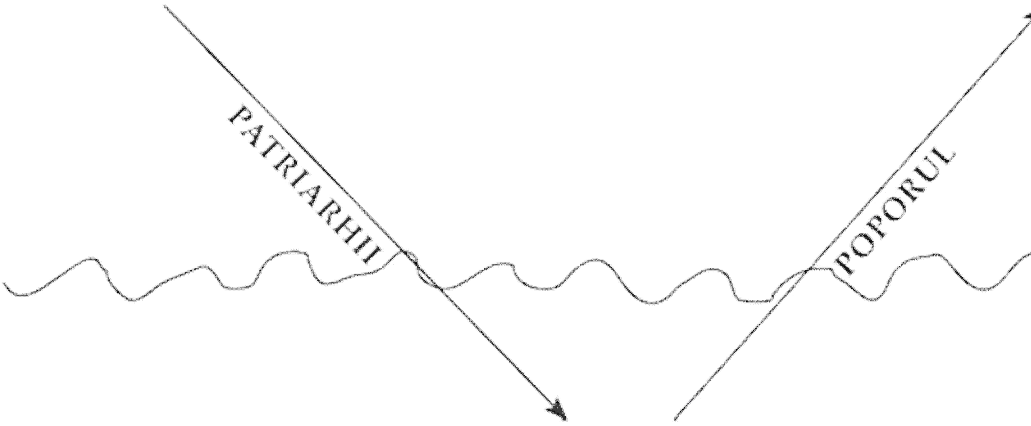

Ca în toate miturile despre coborâre şi întoarcere, ceea ce este adus înapoi este un bun de preţ sau un elixir; în cazul de faţă: a) cunoaşterea lui Iahve, b) forţa impresionantă a poporului ales şi c) promisiunea făcută acelui popor că va avea un destin, cu dăruirea unui Pământ al Făgăduinţei. Cu toate acestea, spre deosebire de toate celelalte mituri de acest gen, aici eroul nu este un individ – nici măcar Moise –, ci poporul evreu. Este foarte semnificativ faptul că sărbătoarea ulterioară Pesach care, după cum am văzut (vezi supra, pp. 108-109), a fost celebrată pentru prima dată în 621 î.Hr. în amintirea exodului, se desfăşoară la data învierii anuale a lui Adonis, care în cultul creştin a devenit Paştele. Atât în cultul păgân, cât şi în cel creştin este vorba de învierea unui zeu, în timp ce la evrei este vorba de învierea Poporului Ales – care a primit cunoaşterea şi

sprijinul Dumnezeului lor în timp ce era supus caznelor în lumea subterană a Regelui Morții. Apare astfel o diferență fundamentală, care de-a lungul istoriei iudaismului a rămas a doua sa trăsătură esențială printre religiile lumii: şi anume că, în timp ce în alte părți, principiul vieții divine este simbolizat de o persoană divină (Dumuzi-Adonis-Attis-Dionysos-Hristos), în iudaism e simbolizat de Poporul lui Israel, a cărui istorie mitică îndeplineşte astfel funcția care în alte culte aparține unei întrupări sau manifestări a lui Dumnezeu.

În timpul ceremoniei desfăşurate în familie, capul familiei citeşte din Hagada de Pesach, cu voce tare, următoarea reflecție: „În orice generație este datoria fiecăruia să se vadă pe sine ca şi cum el însuşi a ieşit din Egipt". Adică fiecare evreu este consubstanțial cu Israel – aşa cum fiecare firimitură a ostiei transsubstanțiate a liturghiei romano-catolice este trupul şi sângele lui Hristos jertfit şi înviat, care a coborât în iad, iar după trei zile s-a ridicat din morți. Iar forța acestui principiu evreiesc de identificare – nu cu Dumnezeu, care este transcendent, ci cu Poporul lui Dumnezeu, care este singura entitate din univers prin care se exprimă voința lui pentru viitor – este atât de puternică, încât chiar şi pentru validarea unui act de cult tradițional trebuie să fie prezenți cel puțin zece bărbați cu vârste de peste treisprezece ani (minyan). Individul are o relație cu Dumnezeu doar prin această comunitate sau prin consens. Dumnezeu – singurul Dumnezeu care există – este separat, iar trupul poporului său ales este singurul lucru sfânt de pe pământ. În afara acestei comunități, individul nu are nicio valoare.

În contrast cu acest accent social este ideea hindusă că înțelegerea absolută a adevărului trebuie experimentată individual, în yoga, în pădure; sau teoria chineză că armonia trebuie experimentată cu Tao, Calea naturii şi a universului, care este şi Calea inimii. În schimb, în Cartea lui Moise, calea lui Dumnezeu, care este transcendent, nu se află nici în sine, nici în natură, ci în grup – doar în acest grup, cu legile lui, care constituie singura realitate importantă ce trebuie cunoscută.

Astfel, se poate spune că primele două părți ale ciclului legendar al Poporului Ales reprezintă: I. Intrarea Patriarhilor în lumea infernală a morții şi a durerii, pentru a renaşte la o viață superioară; şi II. Renaşterea, ca popor, sub puterea lui Iahve. Partea a III-a, Anii petrecuți în deşert, reprezintă faza de confirmare a oamenilor în structura rituală a noii vieți sub puterea lui Iahve, la care au fost înălțați; iar partea a IV-a, Cucerirea Pământului Făgăduinței, celebrează intrarea Legii lui Iahve, prin victoria poporului său, în istoria lumii.

Uciderea lui Moise, pe care Freud o deduce atât din psihologia evreiască, cât şi din numeroasele relatări ale revoltelor violente izbucnite în pustie împotriva lui Moise (de exemplu, Numerii 16), ar fi furnizat, în opinia sa, evenimentul fondator (conținutul latent) al întregii drame mitice; în consecință, el interpretează mitul (conținutul manifest) mai mult ca o structură de protecție decât ca o structură revelatoare. Nu vreau să pun la îndoială importanța teoriei, în special pentru acest ciclu legendar şi extrem de influent al poporului evreu, ci doar să subliniez – cu referire la teoria generală, mai amplă, a subiectului nostru – că, de fapt, ar trebui recunoscute două tipuri de mitologii – unul (pentru care miturile biblice sunt cele mai

cunoscute exemple) în care este evidențiată istoricitatea episoadelor; şi altul (pentru care mitologia hindusă constituie un exemplu) unde episoadele trebuie citite simbolic, deoarece ele indică altceva. Desigur, potrivit lui Freud, referința supremă (conținutul latent) a ambelor tipuri este dorința infantilă de a-l ucide pe tată (Faraon: Moise) şi de a pătrunde în mamă (Pământul Făgăduinței). Dar am impresia că până şi miturile din primul tip spun ceva mai mult de atât; şi că Freud, cu dogma sa oedipiană, a introdus în ştiință înclinația biblică spre concretizare. Cât din legenda patriarhală şi mozaică provine din evenimente istorice petrecute în mileniul II î.Hr. şi cât din condeiele preoților din mileniul I î.Hr. este – şi va rămâne probabil aşa pentru totdeauna – o problemă pentru care orice răspuns este mai degrabă semnificativ pentru mintea celui care răspunde decât pentru adevărul istoriei sau al lui Dumnezeu.

Capitolul 4

Zei şi Eroi din Europa Occidentală

1500-500 î.Hr.

I. Dialogul dintre Nord şi Sud

Din fericire, nu va trebui să ne întrebăm care a fost originea miturilor greceşti, celtice sau germanice. De la bun început au fost considerate nişte simple mituri, iar savanţii europeni care le-au studiat nu au fost niciodată obsedaţi de ideea că ar exista în ele ceva unic şi divin. Nu s-au scris prea multe studii care să le compare cu miturile biblice; însă în domeniul mitologiei europene s-au făcut atât de multe cercetări serioase, foarte bune, încât în acest capitol ne aflăm în sfârşit, ca să zic aşa, pe un teren familiar.

Cred că Friedrich Nietzsche a fost primul care a recunoscut în moştenirea greacă forţa efectului combinat a două mitologii: moştenirea prehomerică a ţăranilor din Epoca Bronzului, unde eliberarea de sub jugul individualităţii se realiza prin ritualuri de grup care induc extazul; şi mitologia olimpiană a măsurii şi autocunoaşterii umaniste, exemplificată pentru noi în arta clasică. El a remarcat că gloria viziunii tragice greceşti constă în recunoaşterea reciprocităţii acestor două ordine de spiritualitate care, luate separat, oferă doar o experienţă parţială a dimensiunii umane.

Nietzsche avea doar douăzeci şi opt de ani când a publicat Naşterea tragediei în 1872 – chiar anul în care compatriotul său Heinrich Schliemann descoperea Troia, dezvăluind astfel miezul istoric al lumii mitice a lui Homer. În ultimii săi ani, Nietzsche şi-a criticat volumul, considerându-l o lucrare purtând amprenta unui pesimism şi estetism tineresc, scrisă în vuietul canonadelor Războiului Franco-Prusac, sub

vraja lui Schopenhauer şi Wagner. Cu toate acestea corectitudinea intuiției sale a fost demonstrată de descoperirile unui secol întreg de cercetări arheologice în domenii ale căror trăsături principale nu apăruseră în vremea lui.

Din câte ştim astăzi, prima populație s-a stabilit în Grecia în jurul lui 3500 î.Hr. Se pare că în peninsulă nu au existat aşezări paleolitice sau mezolitice. Imigranții au sosit din Asia Mică pe mare, aducând cu ei o cultură agro-pastorală dezvoltată în stilul neoliticului superior: produse fine din ceramică, unelte şi arme din piatră şlefuită, cuțite din obsidian (de la Melos?), importate în continuare, şi obişnuitele statuete feminine. S-au aşezat în principal pe câmpiile din Tesalia, Focida şi Beoția, construind case mici, dreptunghiulare, din cărămidă, cu acoperişuri plate, pe fundații din piatră. Unii s-au îndreptat spre nord, ajungând pe malurile râului Haliacmon, în extremitatea sudică a Macedoniei; alții s-au deplasat spre sud, în Attica, au ajuns în Pelopones şi s-au stabilit în Argolida, Arcadia, Laconia şi Messenia; însă nu prea au existat deplasări de populație spre vest.

Apoi însă, după cum ne dau de înțeles ruinele, în jurul lui 2500 î.Hr., unul dintre cele mai nordice oraşe ale lor, Servia, pe malul Haliacmonului, a fost distrus de incendiu; şi, în mod surprinzător, dintre ruinele lui apar mărturiile unei culturi primitive pastorale venite din nord, total diferită.

„Cultura intruzivă", afirmă profesorul N.G.L. Hammond în superba sa carte History of Greece to 322 B.C., „se remarcă printr-un stil diferit de ceramică, folosind o tehnică mai

rudimentară; ornamentația sa include incizii de linii paralele în zigzag şi modele pe bază de boabe şi arcade". Şi continuă:

În stratul rămas în urma distrugerii prin incendiu s-au descoperit două morminte. În primul, trupul era aşezat într-o groapă, în poziție ghemuită, cu o mână ridicată la față; alături de el erau mai multe vaze şi un cuțit din obsidian. În al doilea mormânt, aflat deasupra primului, s-au găsit lângă schelet câteva fragmente dintr-o brățară de marmură cu clemă, ace de os şi un falus din lut.

Din Servia, această cultură intruzivă, deja influențată şi îmbogățită de contactul cu cultura tesalică, s-a răspândit spre est până în Macedonia Centrală şi Peninsula Calcidică, iar spre sud până în Tesalia... Desfăşurarea noii culturi este marcată de ceramică incizată, decorațiuni în spirală, topoare de luptă din piatră, simboluri falice şi un nou tip de casă. Simbolurile falice, al căror prim exemplu a fost găsit în mormântul din Servia, indică un cult al aspectului masculin al vieții şi sunt în contrast puternic cu statuetele feminine ale culturii neolitice din Tesalia. Când intruşii s-au stabilit în Dimini şi Sesklo, în Tesalia, şi-au fortificat satele cu un zid circular. Mai târziu au construit case cu pridvor, folosind adeseori stâlpi de susținere din lemn, şi o vatră interioară amplasată într-o parte. Astfel de case au constituit probabil prototipurile din care, peste secole, s-a dezvoltat casa tipic micenian – „megaronul".[215]

---

[215] N.G.L. Hammond, A History of Greece to 322 B.C., The Clarendon Press, Oxford, 1959, pp. 36-37.

În ceea ce ne priveşte, următoarele etape ale dialogului acestor două culturi preistorice din Grecia pot fi rezumate după cum urmează.

Etapa I: Grecia eladică timpurie – Troia I-V: cca 2500-1900 î.Hr.

Apariția şi instaurarea formelor timpurii ale Epocii Bronzului: contopire rapidă cu formele anterioare din neolitic, dezvoltare impresionantă a construcțiilor.

Troia, care controlează intrarea în Dardanele, se dezvoltă de la nivelul unui sat de pescari (Troia I) până la un mare port comercial (Troia V).

În Grecia există două stiluri regionale de ceramică: 1. la nord de istm, figuri luminoase pe fond întunecat (comerț cu Troia şi nord-vestul Asiei Mici), 2. la sud de istm, figuri întunecate pe fond deschis (comerț cu Egina şi Insulele Ciclade).

Etapa II: Grecia eladică mijlocie – Troia VI

Etapa timpurie: cca 1900-1600 î.Hr.

Distrugeri violente în estul Greciei. Apariția tipului de construcție megaron. Două stiluri noi de ceramică: 1. pictată cu vopsea mată (dezvoltată din stilurile Epocii Bronzului timpurii), 2. ceramică gri „miniană” (modelată cu roata olarului, imitând forme metalice).

Căderea Troiei V, întemeierea Troiei VI fortificate. La Troia apare calul (vezi supra, pp. 130-133; contribuție huriano-kasită din est?).

O nouă şi puternică dinastie la Micene (dinastia I a mormintelor-puț): schelete în poziție întinsă, de aproximativ 1,67-1,82 metri înălțime (o rasă mult mai înaltă decât cea minoică); elemente funerare elegante, excelenta prelucrare a aurului, argintului şi electrumului (fără asemănare cu stilul obiectelor minoice). Continuă comerțul cu Troia şi Insulele Ciclade. Primele contacte directe s-au făcut cu Creta.

Cercetând vestigiile din această perioadă, reiese că arienii, nordicii sau indo-europenii veniți din nord beneficiaseră deja de o influență culturală considerabilă din partea popoarelor care realizau „ceramică pictată” şi a altor locuitori din zona Dunării. Nu erau tocmai vânători din paleolitic, ci păstori nomazi evoluați, cu o cultură comparabilă – mai puțin în privința temperamentului – cu cea a contemporanilor lor din Orientul Apropiat, akkadienii, care, pe vremea lui Sargon din Akkad, deveniseră stăpânii lumii antice sumeriene. Când au ajuns pe țărmurile sudice ale Greciei şi au luat contact cu eleganta civilizație a Cretei, erau pe cale să se supună influenței sale culturale.

Etapa III: Grecia eladică târzie I – Troia VI

Etapa mijlocie timpurie: cca 1600-1500 î.Hr.

Apogeul Cretei (minoicul târziu IA): Cnossos stăpâneşte întreaga zonă a Mării Egee.

Începutul influenței minoice asupra oraşului Micene: noua dinastie (dinastia II a mormintelor-puț): schelete în poziție ghemuită, care trase de cai, pumnale incrustate elegant cu scene de vânătoare şi de luptă (motive miceniene, probabil meşteşugari minoici), coifuri din colți de mistreț (neminoice), bijuterii din chihlimbar (chihlimbar baltic necunoscut în Creta). În mormintele bărbaților: pieptare şi măşti mortuare din aur (măştile nu prezintă fețe cu barbă şi mustață), săbii, pumnale, cupe din aur şi argint, inele cu sigiliu din aur; vase din piatră, lut şi metal. În mormintele femeilor: diademe din aur, cutii de toaletă, bijuterii şi discuri. O frescă tebană înfățişează femei în veşminte minoice.

O mare extindere a influenței miceniene în Argolida şi Beoția: dinastii similare apar la Teba, Goulas şi Orhomenos. Între timp se dezvoltă comerțul cu Troia.

Etapa IV: Grecia eladică târzie II – Troia VI

Etapa mijlocie târzie: cca 1500-1400 î.Hr.

Predominanța civilizației miceniene asupra Cretei (minoicul târziu IB şi II): dinastie micenian nouă şi foarte puternică (dinastia I a mormintelor de tip tholos): morminte mari, circulare, acoperite cu o cupolă, săpate direct în versanții dealurilor, acoperite cu pământ, cu fațadă de zidărie şi închise cu uşi masive; accesul se făcea prin pasaje mari, neacoperite. Fuziune puternică a formelor de artă micenian şi minoică (predominând aceasta din urmă). Comerț în toată Marea Cretei, în detrimentul Cnossosului.

Cca 1450 î.Hr.:	Palate cretane distruse (cutremur de pământ? atacuri?).
	Întreruperea relațiilor miceniano-cretane.
	Colonie micenian la Rodos.
Cca 1425 î.Hr.:	Colonie micenian la Cos.

Perioada de apogeu a comerțului în Epoca târzie a Bronzului, mărfuri din Nubia (aur), Cornwall, Ungaria şi Spania (staniu), Sinai şi Arabia (cupru); chihlimbar baltic; din Europa, blănuri, lemn, vin, ulei de măsline şi vopsea violet; frânghii, papirus şi pânză din Egipt.

Perioada dinastiei XVIII egiptene şi Stonehenge III.

Etapa V: Grecia eladică târzie III – Troia VI

Etapa finală: cca 1400-1300 î.Hr.

Hegemonie hitită în Asia Mică, în asociere cu Troia: regele hitit Mursilis al II-lea (cca 1345-1315 î.Hr.) menționează regii din Ahhiyava (ahei). Aheii luptă acum ca aliați ai hitiților şi ca mercenari în Egipt. (Perioada lui Akhenaton, 1377-1358 î.Hr.: Habiru hărțuiesc Siria şi Palestina.)

Cca 1400 î.Hr.: Cucerirea Cretei de către micenieni.

Cca 1350 î.Hr.: Extindere de amploare a palatului din Micene: ziduri ciclopice, „Poarta Leilor” etc.; morminte de tip tholos mari („Comoara lui Atreus”, cu o cupolă de 12 metri înălțime). Oraşele cretane reînvie sub ahei: inventarea scrierii Liniare B (miceniană). Troia înfloreşte şi în cadrul unor fortificații masive.

Cca 1325 î.Hr.: Apare un nou tip de sabie în zona Mării Egee (folosită pentru prima dată în Ungaria), care necesită un nou tip de armură: un mic scut circular purtat pe braț (care a înlocuit scuturile mari din piele de taur care atârnau

de umăr), coif ascuțit sau cu coarne, care devia lovitura de sus în jos.

Cca 1300 î.Hr.: Troia VI distrusă de un cutremur.

Etapa VI: Troia lui Homer (Troia VII): cca 1300-cca 1184 î.Hr.

Un oraş minunat şi puternic, exact ca în Iliada, bogat şi cu un negoț înfloritor...

Şi aşa ajungem la epoca eroilor homerici – precum şi la epoca eroilor din Cartea Judecătorilor. Cele două epoci eroice au fost contemporane. În ambele domenii a existat o lungă perioadă de influențe reciproce şi adaptare între popoarele locale de agricultori şi popoarele invadatoare de războinici-păstori, după care, brusc, atacuri copleşitoare ale noilor popoare de războinici-păstori (evreii în Palestina, dorienii în Grecia) au condus la un adevărat Götterdämmerung („Amurg al zeilor") şi la sfârşitul Epocii Bronzului la nivel mondial. Isprăvile „rasei divine a eroilor" a lui Homer au loc în jurul anilor 1250-1150, iar după aproximativ trei secole epopeile lor au căpătat formă, datele lor coincizând într-o oarecare măsură cu cele biblice:

Cca 850 î.Hr.: Iliada – text iehovist (I).

Cca 750 î.Hr.: Odiseea – text elohist (E).

Este mult prea clar pentru a fi o simplă coincidență; şi, după cum subliniase Freud, rămâne de rezolvat încă o problemă: de ce, în cazul Greciei, atunci a apărut poezia, iar în cazul evreilor, religia.

II. C**ăsă**toriile lui Zeus

Este interesant să comparăm istoria oraşelor timpurii din Epoca Bronzului din Valea Indului cu cea a oraşelor din zona Mării Egee. Dezvoltarea lor a avut loc aproximativ în aceeaşi perioadă, cca 2500-1500 î.Hr., după cum aceeaşi a fost şi originea finală a celor două culturi: Orientul Apropiat nuclear. Dar când artele şi mitologiile satelor şi oraşelor din neolitic şi din Epoca Bronzului s-au răspândit pe Valea Indului, acestea au pătruns într-o zonă cu sate de junglă încremenite în timp, în paleolitic şi mezolitic: una dintre principalele provincii ale acelui „al doilea tip de cultură" ecuatorială, tropicală, atemporală numit de Leo Frobenius drept „contrajucătorul invizibil în istoria culturii omenirii"[216]. Iar influența acelui mediu asupra istoriei ulterioare a mitologiei şi civilizației hinduse a fost decisivă.

Se presupunea că, prin analogie cu lumea vegetală, trupurile umane ucise în diverse moduri, tăiate şi lăsate să

[216] Mitologia orientală, pp. 168-172.

putrezească, îngroparea de bucăți de carne şi alte rămăşiţe tratate ritual în cadrul unor ceremonii macabre comune tuturor provinciilor culturii tropicale vor genera o nouă şi continuă creştere a vieții sociale umane. „Oamenii trăiesc", spune Frobenius, „în spiritul lumii vegetale; se identifică cu ea şi pe ea cu ei înşişi"[217]. În întreaga zonă tropicală, ecuatorială, principala temă mitologică face trimitere la o ființă divină ucisă şi ruptă în bucăți din al cărei corp cresc plante alimentare. Iar riturile primitive ale întregii zone sunt replicile acestui mit.[218] Dar şi în mitologiile din Epoca superioară a Bronzului tema principală era moartea şi învierea, traduse în rituri de sacrificii umane, adesea pe scară largă. Astfel, când aceste mituri şi rituri au ajuns în India primitivă, unde s-au întâlnit şi s-au contopit cu cele tropicale, s-au dezvoltat diverse ritualuri de sacrificiu, simple sau sofisticate, dintre care cele mai bune exemple sunt cultul zeiței negre însetate de sânge, Kālī, şi incinerarea văduvelor pe rugurile funerare ale soților lor.

Depărtarea Indiei de centrele primare ale civilizației din Epoca Bronzului a făcut ca Mohenjo-daro şi Harappa, oraşe înfloritoare de pe Valea Indului, să decadă încet. Săpăturile arheologice nu au descoperit semne ale unei evoluții culturale locale, ci doar semne ale unei involuții treptate;[219] timp în care restul marelui subcontinent a rămas la un nivel de dezvoltare comparabil cu cel al Melaneziei de astăzi –

---

[217] Leo Frobenius, Shicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens, R. Voigtländers Verlag, Leipzig, 1932, p. 99.

[218] Mitologia primitivă, pp. 166-218.

[219] Mitologia orientală, p. 173.

ceea ce, probabil, nu este chiar aşa rău (de fapt, pare să aibă un farmec aparte pentru antropologi), dar nici nu se poate compara cu înfloritoarea lume mediteraneeană din vremea aceea, care făcea comerţ cu aur, argint, cupru şi bronz, unind Mesopotamia şi Egiptul, Nubia şi Spania, Irlanda, Ungaria, Creta şi Arabia într-o vastă comunitate în curs de dezvoltare.

În plus, când războinicii indo-arieni, cu carele lor de luptă, păstorii şi cântăreţii vedici cu panteonul lor de zei arieni (Indra, Varuna, Mitra, Vayu, Agni şi restul) au spulberat oraşele din Valea Indului şi au trecut în câmpia gangetică, pe la 1500-1000 î.Hr., şi ei au început să decadă; iar curajul lor, ca şi al zeilor lor, a fost curând absorbit de substanţa atemporală, asimilatoare şi regeneratoare a zeiţei-mamă Kālī, în cântarea monotonă „Pace! Pace! Pace! Pace tuturor fiinţelor vii!”, în timp ce sângele victimelor decapitate îi curgea încontinuu, ca ambrozia, pe gât.

În schimb, în regiunea Mării Egee, noua civilizaţie a pătruns într-o zonă populată de descendenţi ai vânătorilor din paleolitic de pe întinderea câmpiilor nordice, care, de altfel, de secole, primiseră şi asimilaseră în permanenţă influenţe din principalele centre creative ale Orientului Apropiat nuclear. Mediul era, aşadar, foarte receptiv; şi, după cum tocmai am văzut, după ce primele valuri de arieni sau protoarieni au atacat sudul, în jurul lui 2500 î.Hr., au urmat alţii, val după val, până când, spre deosebire de deznodământul hindus, nu ordinea mitică a zeiţei i-a absorbit pe zei, ci a fost invers. Mai ales că ordinea absorbită astfel nu era aceea a căpcăunului canibal melanezian, ci ordinea elegantă şi drăguţă pe care am întâlnit-o în Creta.

Am văzut deja cum Zeus Olimpianul a reuşit să-l învingă pe fiul şi consortul zeiței-mamă Gaia. Să observăm acum comportamentul său față de numeroasele zeițe tinere şi frumoase pe care le întâlnea în drumul său, ca să zic aşa, în Parisul vesel. Toată lumea a citit despre transformările lui nebuneşti în tauri, şerpi, lebede şi ploi de aur. Fiecare nimfă mediteraneeană întâlnită în cale îl scotea din minți. Aşa încât, când grecii au devenit, în cele din urmă, la fel de civilizați precum cretanii, crailâcurile celui mai important zeu al lor au început să fie penibile pentru teologie – deşi n-ar fi trebuit, de vreme ce toate zeițele lui nu erau, de fapt, decât manifestări diferite ale unei zeități îmbrăcate, ca să mă exprim astfel, într-un veşmânt din jad schimbător; de altfel, acelaşi lucru se poate spune şi despre diferitele epifanii ale zeului. Formula unei asemenea multiplicități divine în unitate este exprimată în doctrina creştină a Treimii: o singură substanță divină, dar trei (sau mai multe) persoane divine. În mod similar, în Vechiul Testament, diferiții „îngeri ai lui Yahweh" care i-au apărut, de pildă, lui Iacob, Moise şi Ghedeon, erau şi nu erau Iahve. Peste tot în lume zeii sunt în stare să facă astfel de lucruri, ceea nu-l surprinde câtuşi de puțin pe un cercetător al miturilor preocupat de obiceiurile lor; deşi cineva obişnuit doar cu logica aristotelică ar putea să presupună că s-a întâmplat ceva neobişnuit şi să exclame: „O, Doamne, că nepătrunse sunt căile tale pentru omenire!"

Marea problemă cu care se confrunta Zeus la vremea aceea era pur şi simplu că, oriunde ajungeau grecii, în fiecare vale, pe fiecare insulă şi în fiecare golfuleț, exista o manifestare locală a zeiței-mamă a lumii pe care el, ca mare zeu al ordinii patriarhale, trebuia să o domine într-un mod patriarhal. Iar când toate aceste cuceriri au fost reunite de

către sistematizatorii epocii alexandrine, au obținut un opis pitoresc. Consecința fericită a acestui scandal supranatural a fost că, în cele din urmă, i-a eliberat pe greci de teologia lor mai veche – ceva ce ar fi fost de dorit să se întâmple în alte provincii ale mitului arhaic. Cu toate acestea, în zilele de glorie ale căsătoriilor zeului, ele aveau o valoare socială importantă, chiar dacă în narațiunile de mai târziu care ni le transmit sunt prezentate cu o anumită lejeritate.

De pildă, un prim exemplu atât al umorului, cât şi al logicii şi funcției acestei mitologii poate fi văzut în legenda naşterii lui Palas Atena. Numele apare deja pe o tăbliță în Liniarul B din jurul lui 1400 î.Hr., provenind din oraşul-palat cretan Cnossos, pe care scrie „A-TA-NA PO-TI-NI-JA", adică: „Stăpânei Athanei"[220]. Cuvintele se referă la un loc (cum ar fi, de exemplu, „Doamna noastră din Chartres") şi sunt într-o limbă preelenică. Profesorul Martin Nilsson consideră că se referă la o zeiță locală de tipul celei înfățişate pe altarele din casele şi palatele cretane (Figurile 20 şi 21). „Zeița palatului [cretan]", scrie el, „era protectoarea personală a regelui şi acesta este rolul asumat de Atena. [...] Ea este paznicul protector al eroilor"[221]. Cu toate acestea, după cum ştie toată lumea, în panteonul clasic Atena nu este reprezentată ca o veche zeitate cretană, ci ca o tânără şi atrăgătoare olimpiană, născută efectiv din creierul lui Zeus.

---

[220] Palmer, op. cit., p. 120; Hammond, op. cit., p. 74.

[221] Nilsson, op. cit., vol. I, p. 347. Figurile 20 şi 21 apar pe statuete aflate la Muzeul din Heraklion, fiind reproduse pentru prima dată de Evans.

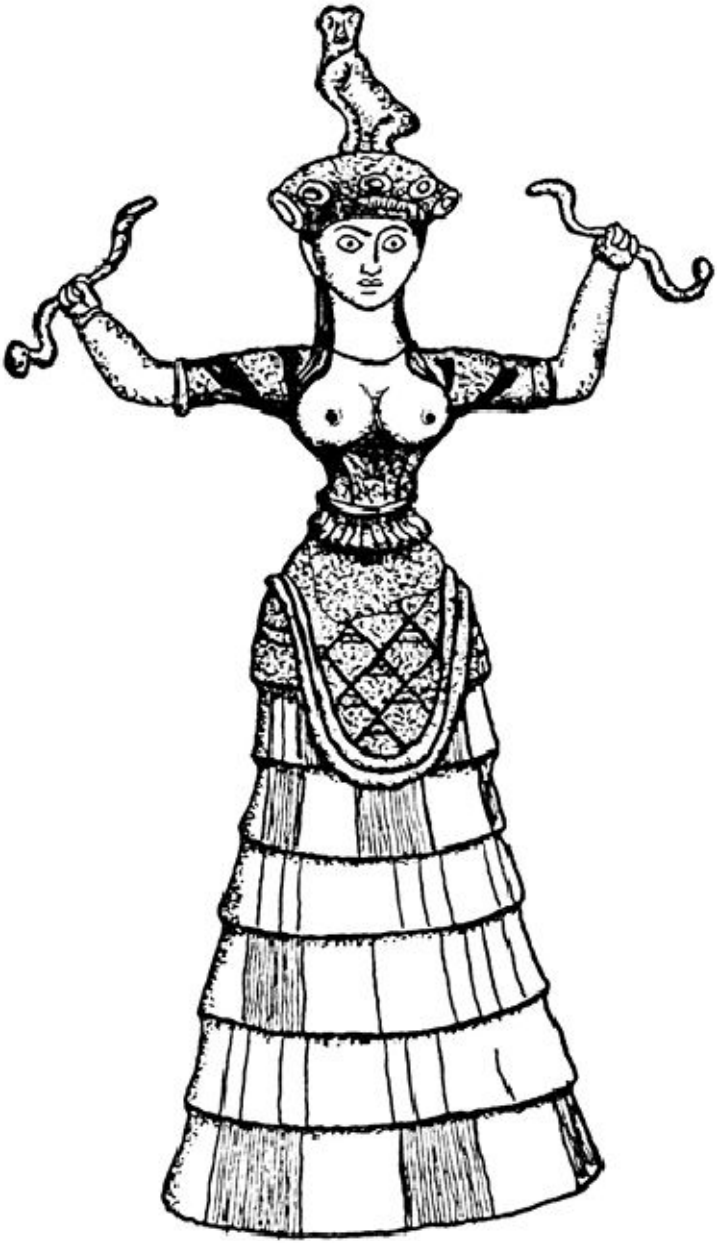

Figura 20. Zeița-şarpe

Căci Zeus, la începutul lungii sale cariere de „atac” teologic prin căsătorie, îşi luase ca primă soție pe zeița Metis, odrasla cuplului primordial cosmic-acvatic Oceanos şi Tethys – echivalentul exact al cuplului mesopotamian Apsu şi Tiamat. Şi, aşa cum fiul cel mare al cuplului primordial mesopotamian fusese primul lor născut Mummu, Cuvântul, Logosul, Domnul Adevărului şi al Cunoaşterii, tot aşa şi Metis era extrem de înțeleaptă. De fapt, ea ştia mai multe decât toți zeii. În plus, cunoştea arta schimbării formei, pe care o folosea ori de câte ori se apropia Zeus, până când, în cele din urmă, prin înşelătorie, acesta a convins-o să-i cedeze, iar ea a rămas însărcinată.

Dar când Zeus a aflat că, dacă ar fi avut un al doilea copil, acesta ar fi însemnat sfârşitul lui, a înghițit-o imediat pe Metis (care era însărcinată). După o vreme, în timp ce se plimba pe malul unui lac, Zeus a resimțit dintr-odată o durere de cap tot mai puternică. Era atât de puternică, încât a început să urle; şi atunci, după cum spun unii, Hefaistos (potrivit altora, Prometeu) a venit cu un topor cu tăiş dublu şi i-a despicat țeasta: după care Atena, complet înarmată, a țâşnit cu un strigăt de luptă – iar după aceea Zeus a susținut multă vreme că Metis, aflată încă în măruntaiele lui, i-a acordat înțelepciunea ei.[222]

[222] K. Kerényi, The Gods of the Greeks, pp. 119-120, citând din Hesiod, Pindar, Euripide, Imnul homeric 28, Apolodor Mitograful şi Crisip Stoicul.

Figura 21. Înfățișări ale zeiței-şarpe

Cu siguranță, acesta e un exemplu grafic a ceea ce Freud a numit „sublimare”; aplicat însă la o situație istorică mai largă (nu doar individuală). Cazul seamănă cu cel al lui Adam din care s-a născut Eva, cu excepția faptului că în cazul de față femeia e născută chiar din zeitate. Mai mult, așa cum Eva, în întruparea ei preebraică, a fost consoarta șarpelui (vezi supra, pp. 23-43), în Creta, darurile oferite lui A-ta-na Po-ti-ni-ja erau adresate unei zeițe-șarpe; iar pe Gorgoneum, puternicul aegis magic al Atenei clasice, purtat pe pieptul ei, este fixat capul Meduzei, cu părul ei hidos alcătuit dintr-un ghem de șerpi șuierători.

Am vorbit deja despre Meduza și despre puterea sângelui ei de a da și viață, și moarte (vezi supra, p. 40). Acum ne putem aminti de legenda ucigașului ei, Perseu, care i-a tăiat capul și i l-a oferit Atenei. Profesorul Hammond îl plasează pe regele istoric Perseu al orașului Micene în jurul lui 1290 î.Hr., ca întemeietor al unei dinastii;[223] iar Robert Graves – a cărui lucrare în două volume, Miturile Greciei antice, e deosebit de interesantă pentru aplicațiile istorice sugestive – consideră că gestul lui Perseu de a-i tăia capul Meduzei ar însemna, în mod specific, că „elenii au pătruns în principalele altare ale zeiței” și „le-au smuls preoteselor măștile de Gorgone”, acestea din urmă fiind chipuri apotropaice purtate pentru a-i speria pe profani.[224] Cu alte cuvinte, la începutul secolului al XIII-lea î.Hr. s-a produs o

[223] Hammond, op. cit., p. 60.

[224] Robert Graves, The Greek Myths, Penguin Books, Harmondsworth și Baltimore, 1955, vol. I, pp. 17 și 244 [trad. rom.: Robert Graves, Miturile Greciei antice, traducere de Ciprian Șiulea, Polirom, Iași, 2018, pp. 18 și 111].

ruptură istorică, un fel de traumă sociologică, înregistrată în acest mit aproape la fel cum ceea ce Freud numeşte conținutul latent al unei nevroze este prezent în conținutul manifest al unui vis: înregistrat, dar ascuns, înregistrat în inconştient, dar neştiut sau interpretat greşit de mintea conştientă. Şi în fiecare astfel de mit de ocultare – în fiecare asemenea mitologie (mitologia biblică fiind, aşa cum tocmai am văzut, încă una de acest gen) – există o duplicitate esențială inerentă, ale cărei consecințe nu pot fi trecute cu vederea sau suprimate. Este imposibil să ignori Mama Natură, Mama Eva, Mama Stăpâna-lumii – şi, cu cât doborârea ei este mai nemiloasă, cu atât mai înfricoşător va fi Gorgona ei. Acest lucru îl poate determina pe fiul ei matricid să efectueze numeroase acțiuni extrem de spectaculoase în încercarea de a scăpa, putând ajunge, în cele din urmă, să devină stăpânul întinderii pământului; dar, pentru numele lui Dumnezeu, ce naiba va şti – şi totuşi fără a şti – în interiorul lui, unde ar fi trebuit să-şi găsească paradisul!

În orice caz, în secolele ei preolimpiene mai frumoase şi mai vesele, Meduza fusese una dintre numeroasele nepoate ale Gaiei, zeița Pământului, care, la început, născuse ea însăşi, fără consort, Cerul (Uranos), Munții (Ourea) şi Marea (Pontos). Gaia zămislise atunci împreună cu fiul ei, Uranus, rasa Titanilor – din rândul cărora făceau parte şi Oceanos, şi Tethys, din care s-a născut Metis; de asemenea, Cronos, Rhea, Themis şi, mai ales, Afrodita. Apoi, împreună cu celălalt fiu al ei, Pontos, a zămislit şi alți zei, printre care s-au numărat Forcus şi Ceto, din care s-au născut Graeae, Gorgonele şi şarpele de la sfârşitul lumii, care păzeşte merele de aur din grădina Hesperidelor. Numele Meduzei înseamnă „stăpână”, „conducătoare”, „regină”. (Ne aflăm pe

un teren familiar, nu-i aşa?) Iar zeul mareelor, Poseidon (pe care l-am întâlnit şi mai înainte, ca fiu şi soţ al celor Două Regine – vezi supra, p. 61), a avut cu ea doi gemeni pe care însă nu i-a putut naşte: Crisaor, eroul „cu spada de aur", şi Pegas, un cal înaripat.

După cum am văzut (supra, pp. 131-132), apariţia calului în zona Mării Egee continuă să fie învăluită într-un oarecare mister. Se pare că a avut loc între cca 2100 şi 1800 î.Hr., proces în cadrul căruia Troia a constituit un centru important; dar nu se ştie dacă a venit dinspre nord, prin Macedonia[225] sau din est, prin Anatolia, introdus din mediul indo-arian de către hurieni şi kasiţi. Cunoaştem, în schimb, că în sacrificarea vedic-ariană a calului, care în India a devenit ritul suprem al regilor[226], structura şi simbolistica au fost în mare parte adaptate după sacrificiul anterior al taurului. Şi chiar mai înainte, se pare că ritualul sacrificării taurului a fost precedat în zona Mării Egee de cel al porcului, care aparţine unei tradiţii mitice foarte primitive şi larg răspândite, vizibilă clar în miturile şi riturile zeiţelor Demeter şi Persefona de la Eleusis. Mai mult, în Grecia, miturile şi riturile jertfei porcului prezintă analogii precise cu cele din Melanezia şi din regiunile Pacificului – care, la rândul lor, se bazau pe o concepţie legată de şarpe şi lună. Am vorbit deja despre toate acestea în Mitologia primitivă[227], aşa încât acum vreau doar să subliniez continuitatea şi succesiunea lună-şarpe-porc-taur-cal.

---

[225] Hammond, op. cit., p. 39.

[226] Mitologia orientală, pp. 208-214.

[227] Mitologia primitivă, pp. 166-195, 414-423.

Meduza şi celelalte zeițe greceşti din vechea generație a Titanilor, cu siguranță cunoscute în Grecia şi în zona Mării Egee cu mult înainte de apariția elenilor, prezintă toate semnele posibile ale unei relații originale cu o cultură neolitică extrem de timpurie – poate chiar mezolitică – a lunii, şarpelui şi a porcului, reprezentată, pe de o parte, în riturile şi miturile din Melanezia şi din Pacific, iar, pe de altă parte, în cele din Irlanda celtică. Într-adevăr, modul obişnuit în care este înfățişată Meduza – ghemuită, cu brațele ridicate, limba atârnându-i peste bărbie, cu ochii mari – este o postură caracteristică a paznicului lumii de dincolo în cultele porcilor din Melanezia. Aici ea este un demon păzitor al drumului spre lumea de dincolo, iar cine vrea să treacă trebuie să-i ofere un porc – ca înlocuitor pentru sine.[228] Iar Meduza se află exact într-un asemenea loc în peştera ei de la marginea lumii, pe drumul care duce la mărul de aur. Vezi, pentru comparație, şi sibila Siduri din aventura lui Ghilgameş (supra, pp. 102-103).

În acelaşi timp însă, în Grecia clasică, Meduza a fost legată de contextul mitic ulterior al calului de sacrificiu. De fapt, ea şi Poseidon au fost asociați cu o mitologie a cailor de care nu pot fi legați decât după cca 2000 î.Hr. În tăblițele miceniene cu scriere Liniară B din jurul anilor 1400-1200 î.Hr. găsim consemnate jertfe aduse unui zeu I-QO (hippo, „cal"); şi ştim că în epoca clasică Poseidon era numit Hippios.[229] Poseidon s-a împerecheat cu Meduza având el înfățişare de cal, iar ea de iapă, ceea ce a dus la zămislirea lui Pegas cel înaripat şi a geamănului său uman, Crisaor. Mai mult, aşa cum

---

[228] Ibidem, pp. 418 şi urm.

[229] Palmer, op. cit., pp. 130-131.

subliniază Robert Graves, există „o veche reprezentare a zeiței cu cap de gorgonă şi trup de iapă”. Prin urmare, potrivit lui Graves, mitul lui Perseu înseamnă că „elenii au pătruns în principalele altare ale zeiței, le-au smuls preoteselor măştile de gorgone şi au luat în stăpânire caii sacri”[230].

Iar acum, încă un amănunt: în Creanga de aur, Frazer a arătat că a existat o asociere mitică a calului cu crângul Dianei de la Nemi, unde regicidul ritual era săvârşit chiar şi în epoca romană târzie. Se spunea că tânărul prinț Hipolit, ucis de caii carului său, care l-au târât când au fost speriați de un taur al lui Poseidon ce s-a ridicat spre ei din mare, ar fi fost readus la viață de Diana şi că a domnit peste Nemi ca rege al ei, Regele Pădurii. „Căci aproape nu este nicio îndoială”, adaugă Frazer, „că Sfântul Hipolit din calendarul roman, care a fost zdrobit de cai şi omorât la treisprezece august, chiar de ziua Dianei, nu este altcineva decât eroul grec cu acelaşi nume, care după ce a murit de două ori ca păcătos păgân a reînviat, din fericire, ca sfânt creştin”[231].

Aşa că acum trebuie să adăugăm la viziunea noastră asupra contextului mitic al lui Poseidon, Meduza şi al faptelor eroice ale lui Perseu, mitologia morții şi învierii regelui lunar şi, astfel, a regicidului ritual. Într-unul dintre primele capitole ale Mitologiei primitive am prezentat povestea unui rege etiopian cu educație grecească pe nume Ergamenes, care, în

---

230 Graves, loc. cit.

231 Frazer, op. cit., p. 5 [trad. rom.: James George Frazer, Creanga de aur, ed. cit., vol. 1, p. 17].

perioada faraonului alexandrin Ptolemeu al II-lea Philadelphul (309-246 î.Hr.), a intrat cu un detaşament de soldaţi în sanctuarul până atunci temut al Templului de Aur, a ucis preoţii care fuseseră cititori ai oracolului regicidului ritual, a întrerupt oribila tradiţie şi a reorganizat lucrurile în conformitate cu o nouă viziune asupra destinului, funcţiei şi puterilor unui rege.[232] Prin analogie, dacă Perseu a fost, într-adevăr, fondatorul unei noi dinastii la Micene, în jurul lui 1290 î.Hr., profanarea crângului zeiţei trebuie să fi marcat sfârşitul unui rit străvechi – poate regicid – practicat acolo. Şi atunci, mitul naşterii sale miraculoase din ploaia de aur a lui Zeus ar fi avut o mare importanţă, deoarece valida acţiunea sa în termenii unei ordini de credinţă patriarhală divină ce avea să o înlocuiască acum pe cea veche, a zeiţei-mamă, în care moartea înseamnă viaţă.

Ni se spune că Perseu a fost zămislit în mod miraculos de către Zeus cu prinţesa Danae din Argos, după care a fost închis împreună cu mama lui într-un cufăr de lemn şi aruncat în mare. Cufărul a fost tras la ţărmul insulei Serifos de către un pescar, al cărui frate, Polydectes, era regele insulei; iar Danae şi copilul ei au devenit sclavii regelui – sau, potrivit unei alte versiuni, i-a devenit soţie; sau, conform altei versiuni, a rămas cu Dictis, pescarul, fratele regelui. Dar regele, la fel ca toţi monarhii din astfel de legende, era un fel de căpcăun crud care, pentru a scăpa de Perseu şi a se putea bucura de mama sa, i-a impus tânărului foarte dificila – dar ce zic eu, mai degrabă imposibila – sarcină de a obţine capul Meduzei.

---

[232] Mitologia primitivă, p. 158.

Acest monstru cumplit avea două surori şi toate erau înzestrate cu aripi de aur, gheare de bronz, capete şi trupuri înfăşurate în şerpi şi fețe cu colți de mistreț – erau atât de îngrozitoare, încât oricine se uita la ele se prefăcea pe dată în stană de piatră. În drumul lui, Perseu a trecut prin diferite pericole mitice, iar în cursul aventurilor sale a primit de la nimfele apei o pereche de sandale înaripate, un coif care îl făcea invizibil şi o tolbă în care să pună capul Meduzei. Cu toate aceste ajutoare prețioase, a străbătut marea până la cel mai îndepărtat țărm, la marginea lumii, şi, ajungând pe tărâmul întunericului, unde stelele şi planetele mor pentru a renaşte, a întâlnit mai întâi curioasa triadă a divinităților Graeae. Acestea erau trei surori bătrâne cu părul alb, care împărțeau un singur dinte şi un singur ochi, iar când şi-au trecut ochiul una alteia, Perseu l-a luat şi nu a mai vrut să li-l înapoieze decât dacă acceptau să-i arate drumul către peştera Gorgonelor – pe care acestea se presupunea că o păzesc. După care, spune Eschil, „a intrat ca un mistreț în peşteră”[233].

Gorgonele din peşteră dormeau – şi, în timp ce Perseu îşi ferea ochii pentru a nu fi împietrit de privirea Meduzei, Atena, zeița protectoare a eroilor, i-a îndrumat mâna în care ținea sabia (sau, potrivit unei alte versiuni, i-a permis să-şi vadă victima reflectată într-un scut). Cu o singură lovitură a lamei în formă de seceră, a smuls trofeul, l-a îndesat în tolbă, s-a întors şi a luat-o la fugă, în timp ce Pegas şi Crisaor au țâşnit din gâtul tăiat al Meduzei. Cele două surori au pornit-o pe urmele sale. Dar Perseu a ajuns acasă, unde şi-a etalat premiul hidos ținându-l în sus, ca să-l vadă

[233] Eschil, Fragmentul 261, apud Kerényi, The Heroes of the Greeks, p. 51.

toți; iar regele tiran şi cei care îl însoțeau la cină s-au prefăcut în stane de piatră – acesta este motivul pentru care astăzi insula Serifos este plină de stânci.[234]

III. Călătoria nocturnă pe mare

Într-o mitologie patriarhală, conotația personajelor feminine este, în general, ascunsă de acel mecanism pe care Sigmund Freud, referindu-se la conținutul manifest al visului, l-a numit „deplasare de accent". Se introduce o temă secundară care distrage atenția, în jurul căreia se regrupează elementele unei situații; scenele, actele sau observațiile revelatoare sunt omise, reinterpretate sau sugerate doar de la distanță; şi, în consecință, întregul este pătruns de „sentimentul a ceva mult mai profund amestecat", care mai degrabă încurcă decât luminează mintea.

În cosmogoniile patriarhale, de exemplu, imaginea normală a maternității divine este asumată de tată; şi găsim astfel de motive precum, în India, Lotusul Lumii, care creşte din buricul zeului Vişnu culcat – chiar dacă, în India, întotdeauna lotusul era legat în principal de zeița Padma, „Lotus", al cărei corp este universul, tulpina lungă mergând de la buric la lotus indicând, probabil, cordonul ombilical

---

[234] Kerényi, The Gods of the Greeks, pp. 48-49, cu referințe; The Heroes of the Greeks, Grove Press, New York, 1960, pp. 46-54, cu referințe; vezi şi Graves, op. cit., vol. I, pp. 237-245 [trad. rom.: Robert Graves, Miturile Greciei antice, ed. cit., pp. 202-209].

prin care fluxul de energie trece de la zeiță la zeu, de la mamă la copil, şi nu invers. Sau, în reprezentarea clasică a lui Zeus născând-o pe Atena din creierul său, unde am recunoscut deja un exemplu de „sublimare", vedem acum că „sublimarea" a fost realizată prin intermediul unei imagini de tipul numit de Freud „transfer ascendent": aşa cum femeia naşte din pântec, tatăl naşte din creier. Crearea prin puterea Cuvântului este un alt exemplu de transfer spre pântecul masculin: gura este vaginul, cuvântul – naşterea. Iar o consecință extrem de importantă a acestei aberații ascendente groteşti, dar foarte apreciată, este conceptul, comun întregii spiritualități occidentale – şi subliniată în special de numeroşii noştri profesori homosexuali sau celibatari –, că spiritualitatea este opusă sexualității.

„Prin această deplasare de accent, această regrupare a elementelor de conținut", scria Freud în elucidarea factorului de cenzură din vis, „visul manifest devine atât de neasemănător cu gândurile latente ale visului, încât nimeni nu le-ar ghici pe acestea în spatele celui dintâi"[235]. Şi aşa s-a întâmplat în toate mitologiile patriarhale. Rolul femeii a fost sistematic devalorizat, nu numai în sens cosmologic simbolic, ci şi în sens personal, psihologic. Şi aşa cum rolul ei este diminuat sau eliminat în miturile despre originea universului, la fel se întâmplă şi în legendele eroilor. Într-adevăr, este surprinzător în ce măsură figurile feminine ale epicului, dramei şi romantismului au fost reduse la statutul

[235] Sigmund Freud, A General Introduction to Psychoanalysis, Garden City Publishing Company, New York, 1935, p. 125 [trad. rom.: Sigmund Freud, Opere esențiale 1. Introducere în psihanaliză, traducere de Ondine Dascăliţa, Roxana Melnicu, Reiner Wilhelm, Trei, Bucureşti, 2010, p. 158].

de simple obiecte; iar când au rolul de subiecți şi iau inițiativa, au fost reprezentate fie ca întrupări ale unor demoni, fie ca simple aliate ale voinței masculine. Pare să lipsească ideea unui dialog real, în care bărbatul, el însuşi (sau lumea lui) sfâşiat de una dintre acele femei demonice înflăcărate (tragedie, ce mai!), ar trebui să primească din partea ei (în lumea subterană, cum ar veni) o revelație care depăşeşte limitele orizontului său anterior de gândire şi emoție (iluminare, împlinire, renaştere). În literatura de specialitate apar imagini care, evident, într-un context anterior, prepatriarhal, trebuie să fi sugerat inițieri primite de bărbați din partea unor femei; însă „accentul" lor este întotdeauna deplasat în aşa măsură încât la prima vedere – deşi, cu siguranță, nu şi la a doua – par să susțină ideea patriarhală de virtute, areté, pe care, de fapt, o resping într-o oarecare măsură.

Chiar şi studiile clasice moderne au contribuit în mare măsură la această schimbare de accent patriarhală. De fapt, a fost nevoie de o cercetătoare, regretata şi minunata Jane Ellen Harrison, pentru a sublinia banalitatea şi vulgaritatea episodului din care se presupune că decurg toate gloriile şi tragediile Războiului Troian: Judecata lui Paris. Ea a scris:

În forma sa actuală, mitul este suficient de patriarhal pentru a fi chiar pe gustul lui Zeus Olimpianul, destul de banal şi chiar vulgar pentru a inspira o satiră antică sau o opera buffa modernă.

Trei zeițe s-au dus pe muntele Ida

Să tranşeze acolo nemuritoarea dispută –

Care din trei era cea mai frumoasă,

Şi cui i s-ar cuveni premiul de frumuseţe.

Obiectul disputei este în acest caz un măr de aur pe care Eris [„Discordia"], la nunta lui Peleu cu Thetis, l-a aruncat în mijlocul zeilor adunaţi. Pe măr era scris: „Să-l ia cea mai frumoasă" – sau, după cum spun alţii, „Celei mai frumoase". Pentru judecarea pricinii, cele trei mândre zeiţe s-au adresat fiului regelui, păstorul Paris. Prin urmare, potrivit acestei versiuni, esenţa mitului este un καλλιστεῖον (kallisteion), un concurs de frumuseţe.[236]

Iar principiul etic al mitului, am putea adăuga, este areté, mândria unei excelenţe, care a fost considerată adevăratul suflet al eroului homeric – precum şi sufletul celţilor şi al germanilor; sau, de fapt, al bărbaţilor neîmblânziţi de pretutindeni.

Însă aici este reprezentat şi ca aparţinând sufletului feminin – ceea ce constituie o problemă. În această lume ideală masculină, excelenţa femeii se presupune că rezidă în: a) frumuseţea corpului ei (Afrodita), b) fidelitatea ei şi respectul pentru patul conjugal (Hera) şi c) capacitatea ei de a le

[236] Harrison, Prolegomena, p. 292.

inspira bărbaților săvârşirea unor fapte patriarhale deosebite (Atena). Şi în sfârşit, fireşte, fiind femeie, câştigătoarea concursului de frumusețe trişează. Afrodita îi promite lui Paris că, dacă îi dă ei mărul de aur, i-o va oferi pe frumoasa Elena, deja căsătorită cu Menelau. „Un concurs de frumusețe", spune Jane Harrison cu un dezgust evident, „vulgar în sine şi complicat de o mită şi mai vulgară"[237]. Cu toate acestea, timp de generații, evenimentul pare să fi fost acceptat drept cel mai potrivit început mitic (adică lipsit de importanță) al celei mai nobile epopei a „excelenței" (ἀρετή – aretē) din lume şi pentru tot ceea ce a urmat.

Ceea ce a urmat au fost Nostoi, „Întoarcerile", când eroii excelenței în lumea isprăvilor exterioare s-au întors la soțiile lor neglijate care, vreme de zece ani (sau, în cazul lui Ulise, douăzeci), se presupunea că au rămas acasă, aşteptând cu devotament, asemenea Griseldei (mântuire prin iubire, în stil patriarhal). Cu toate acestea, după cum ştim, cel puțin unul dintre eroi a primit o lovitură formidabilă la întoarcerea acasă.

Există un principiu al complementarității care acționează în psihic, în societate, în istorie şi în simbolismul mitului, de care Carl G. Jung s-a ocupat în toate scrierile sale, arătând că este prezent peste tot în lume. „Oricât de multe lucruri putem conştientiza", scria el referitor la mecanismele acestui principiu, „tot va mai rămâne o mulțime indeterminată şi indeterminabilă de inconştient, care ține de totalitatea

[237] Ibidem, p. 298.

sinelui”[238]. Dar aceste elemente inconştiente nu rămân pur şi simplu în psihic, inerte. Ca potenţialităţi nerealizate, ele posedă o anumită disponibilitate de a se activa într-un echivalent compensator al atitudinii conştiente; astfel încât, ori de câte ori în sfera atenţiei conştiente se manifestă o relaxare, iar individul nu mai trebuie să-şi angajeze toate energiile pentru atingerea scopului său – de pildă, câştigarea Războiului Troian –, energiile eliberate, disponibile, se întorc, ca să zic aşa, şi se revarsă în centrii de aşteptare ai experienţei şi dezvoltării potenţiale. „Nu stă în puterea noastră”, susţine Jung, „să transferăm după plac o energie «disponibilă» asupra unui obiect ales raţional”[239]. Dimpotrivă, un asemenea transfer nu este doar inevitabil scăpat de sub controlul nostru, ci este şi complementar voinţei conştiente; deoarece, după cum observă Jung citându-l pe Heraclit, care, afirmă el, era, într-adevăr, un om foarte înţelept, „mai devreme sau mai târziu, totul tinde să se transforme în opusul său”.

Filosoful grec Heraclit (cca 500 î.Hr.) a numit acest proces de echilibrare psihologică, istorică şi cosmogonică enantiodromia, „alergarea în sens contrar”. Iar cel mai bun exemplu al procesului este oferit de cele două poeme epice contrastante ale lui Homer, cu care au fost educaţi Heraclit şi întreaga sa generaţie: pe de o parte, Iliada, cu lumea ei de

---

[238] Carl G. Jung, Two Essays on Analytical Psychology, Bailliere, Tindall and Cox, Londra, 1928), pp. 188-189 [trad. rom.: Carl G. Jung, Opere complete 7. Două scrieri despre psihologia analitică, traducere de Viorica Nişcov, Trei, Bucureşti, 2003, pp. 203-204].

[239] Carl G. Jung, Two Essays on Analytical Psychology, p. 52 [Carl G. Jung, Opere complete 7, p. 66].

areté şi isprăvi masculine, iar, pe de altă parte, Odiseea, întoarcerea îndelungată, absolut necontrolată, a celui mai înțelept dintre bărbații acelei generații eroice pe tărâmul acelor puteri şi cunoştințe care, între timp, aşteptaseră abandonate, nedezvoltate, chiar neştiute, în acea „cealaltă minte" care este femeia: mintea care se manifestase la începutul vremurilor egeene ale îndrăgitelor creaturi ale Cretei, dar care în epoca pur masculină a eroilor fusese scufundată ca o Atlantidă.

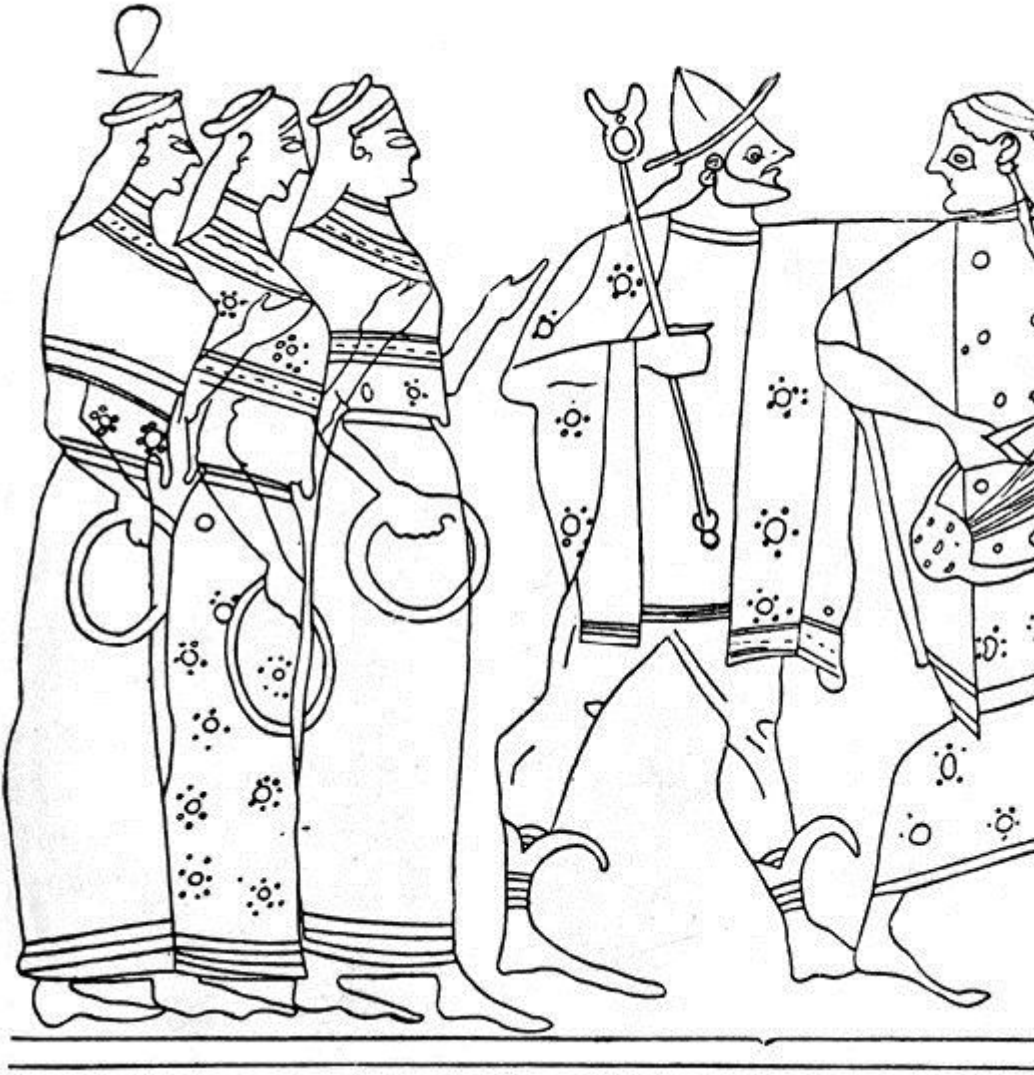

Figura 22. Judecata lui Paris

Jane Harrison prezintă o serie lămuritoare de scene derivate nu din literatura homerică a tradiției greceşti a Judecății lui Paris, ci din moştenirea mai veche, tăcută, a artei ceramice. Şi vedem acolo, ca de exemplu în Figura 22, nu un tânăr în ipostaza obişnuită a unui dandy perfect, ci un Paris vădit speriat, pe care zeul Hermes – călăuzitorul sufletelor în lumea de apoi – trebuie să-l țină efectiv de încheietura mâinii pentru a-l sili să-şi îndeplinească sarcina. „În mod evident", observă Jane Harrison, „nu există nicio încântare voluptuoasă la vederea frumuseții zeițelor"[240]. Şi, într-adevăr, dacă priveşti cu atenție, ai să vezi că nu există aşa ceva.

Foarte convenabil pentru tema mea, în acest desen, Paris încearcă să fugă spre Troia, în vreme ce triada principiului feminin, pe care eroul este chemat să o înfrunte, evident, din cauza unei crize care îl priveşte pe el, nu pe ele, se află în partea Greciei, unde Agamemnon urma să o întâlnească pe Clitemnestra, Menelau – pe frumoasa lui soție, recucerită, iar marele şi înțeleptul Ulise (singurul care va face față situației) pe Penelopa şi alaiul ei de pretendenți. Aş sugera să vedem în dreapta tabloului scurta noastră viață plină de isprăvi şi faimă, războaie, areté, Zeus şi Apollo, iar în stânga, pe lângă vechile zeițe din vremea matriarhatului, miticele insule ale lui Circe, Calypso şi Nausica şi pe Hermes, în rolul de călăuzitor al sufletelor în lumea de apoi şi spre misterele de dincolo de moarte.

---

[240] Harrison, Prolegomena, p. 294. Figura 22, care reproduce imaginea de pe o vază greco-etruscă având figuri negre, păstrată la Luvru, a fost discutată pentru prima dată de Harrison în Journal of Hellenic Studies, vol. VII, 1886, p. 203.

Heinrich Schliemann a presupus în mod corect că au existat o Troia şi un Război Troian – şi, urmând firul epopeii, a găsit atât Troia, cât şi oraşul Micene. De asemenea, Sir Arthur Evans a descoperit Cnossosul şi palatul labirintic urmând indicaţiile miturilor clasice. „Dar", sublinia profesorul Martin Nilsson, „într-un caz indicaţiile mitologice au eşuat – când Dörpfeld a căutat palatul lui Ulise din Itaca; şi, în plus", adaugă el, „acum ştim de ce. Pentru că Odiseea nu este o saga eroică semiistorică, ci pur şi simplu un roman construit pe bine-cunoscuta temă a soţiei care rămâne fidelă soţului plecat de mult şi despre care se credea că ar fi murit"[241]. Ei bine, într-un fel, aşa este! Până acum, nimic de reproşat! Însă acest mod particular de a interpreta acţiunea, dragă profesore, vine doar dintr-un punct de vedere patriarhal deplasat, secundar. Povestea Penelopei este mult mai profundă.

Zeul patron al Iliadei este Apollo, zeul luminii şi al măiestriei eroilor. Conform filosofiei acestei opere, moartea este sfârşitul; nu există nimic înfricoşător, minunat sau puternic dincolo de vălul morţii, ci doar umbre neputincioase, tremurătoare. Iar sensul tragic al operei constă tocmai în bucuria profundă provocată de frumuseţea şi desăvârşirea vieţii, de farmecul nobil al femeilor frumoase şi de adevărata valoare a bărbaţilor, în ciuda conştientizării faptului suprem, că totul se va sfârşi în cenuşă. În Odiseea, în schimb, zeul patron al călătoriei lui Ulise este vicleanul Hermes, călăuza sufletelor în lumea de apoi, dar şi protector al renaşterii şi stăpân al cunoaşterii de dincolo de moarte, mistere pe care iniţiaţii săi le pot descoperi chiar din timpul vieţii. Este zeul asociat cu simbolul caduceului, cei doi şerpi

---

241 Nilsson, op. cit., vol. I, pp. 25-26.

îngemănați; şi el este bărbatul asociat în mod tradițional cu acel trio de zeițe ale sorții – Afrodita, Hera şi Atena – care, în marea legendă, a provocat Războiul Troian.

Războiul a durat zece ani, iar călătoria lui Ulise încă zece. Dar, aşa cum a subliniat marele savant al tradiției clasice, profesorul Gilbert Murray, cu câteva decenii în urmă în volumul său The Rise of the Greek Epic, în perioada clasică, efortul de a coordona calendarele lunar şi solar (cele douăsprezece luni lunare de 354 de zile plus câteva ore, iar anul solar de 364 de zile plus câteva ore) a culminat cu „Marele ciclu de nouăsprezece ani" al astronomului Meton, conform căruia (şi citățm afirmația lui Murray): „În ultima zi din al nouăsprezecelea an, care, potrivit calculelor greceşti, era şi primul din al douăzecilea an, Luna Nouă ar coincide cu Noul Soare al solstițiului de iarnă; aceasta se numea «Întâlnirea Soarelui cu Luna» (Σύνοδος Ἡλίον καὶ Σελήνης) – ceva ce nu se întâmplase în nouăsprezece ani şi avea să se mai întâmple abia peste alți nouăsprezece"[242].

Ulise, notează Murray, s-a întors la Itaca „chiar la răsăritul celei mai strălucitoare stele care anunță Aurora" (Odiseea ν 93). S-a reîntâlnit cu soția sa „în al douăzecilea an"; adică s-a întors când s-a împlinit al nouăsprezecelea an şi a început al douăzecilea (ψ 102, 170; ρ 327; β 175). A venit cu luna nouă, în ziua pe care atenienii o numeau „vechi-şi-nou", „când luna asta s-o duce şi cealaltă-abia stă să-nceapă" (τ 307, ξ 162). Dar această lună nouă era şi ziua sărbătorii lui Apollo, adică sărbătoarea solstițiului (υ 156, φ 258), iar

[242] Gilbert Murray, The Rise of the Greek Epic, The Clarendon Press, Oxford, ed. a III-a revăzută şi adăugită, 1924, p. 211.

anotimpul era iarna. Mai mult, Ulise avea exact 360 de mistreți, dintre care unul murea în fiecare zi (§ 20); la fel, vitele soarelui sunt împărțite în şapte turme de câte cincizeci fiecare, ceea ce înseamnă un total de 350. Ulise coboară în lumea de dincolo dinspre apus, vizitează tărâmul morților şi iese la suprafață în extremul răsăritean, „unde-i palatul Aurorei/ Celei din zori, cea cu hora-i, şi țara lui Soare-Răsare" (μ 3)[243] – în timp ce Penelopa, după cum ştim, aştepta acasă, țesând o pânză şi desfăcând-o, aşa cum luna răsare şi apune.

Cercetătorilor din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului XX le-a plăcut întotdeauna să identifice în acest mod analogiile solare şi lunare, deoarece confirmau o ipoteză larg răspândită la acea vreme, şi anume că imaginea moştenirii noastre mitologice provine în mare parte din simbologia cosmologică a Epocii Bronzului. Dar acum putem completa această perspectivă importantă: ideea fundamentală a tuturor disciplinelor religioase păgâne, atât orientale, cât şi occidentale, din perioada de care ne ocupăm aici (mileniul I î.Hr.) a fost aceea că introspecția mintală (simbolizată de apusul soarelui) ar trebui să culmineze cu o înțelegere a identității in esse a individului (microcosmos) şi a universului (macrocosmos), care, atunci când s-ar realiza, ar uni într-o ordine de acțiune şi înțelegere principiile de eternitate şi timp, soarele şi luna, bărbatul şi femeia, Hermes şi Afrodita (Hermafrodit) şi cei doi şerpi ai caduceului.

[243] Ibidem, pp. 211-212.

Imaginea „Întâlnirii Soarelui cu Luna” simbolizează peste tot acest moment, iar singurele întrebări rămase nerezolvate în legătură cu universalitatea sa sunt: a) cât de departe merge înapoi în timp; b) unde a apărut prima dată; şi c) dacă de la început a fost interpretată atât din punct de vedere psihologic, cât şi cosmologic.

În yoga indiană Kundalini din mileniul I d.Hr., cele două canale spirituale situate de ambele părți ale canalului central al coloanei vertebrale, prin care se presupune că urcă puterea şarpelui prin controlul minții şi al respirației, sunt denumite canalul lunar şi canalul solar; iar poziționarea lor în raport cu canalul central este întocmai ca a celor doi şerpi încolăciți în jurul toiagului reprezentați mai sus în Figura 1 – caduceul lui Hermes. În Figura 2 vedem întâlnirea Soarelui cu Luna din nou într-o relație semnificativă cu şarpele şi, cu rol de axă, un toiag, un copac sau o coloană. Simbolismul ei era cunoscut în Europa, China şi Japonia, precum şi de către azteci şi navajo – şi este puțin probabil să nu le fi fost cunoscut şi grecilor.

Şi astfel, cel puțin unirea dintre Ulise şi Penelopa la începutul celui de-al douăzecilea an trebuie privită cu ceva mai multă atenție decât simpla poveste a răbdătoarei Griselda. Şi încă un lucru: întrucât Penelopa este singura femeie din epopee care nu are legătură cu magia, este clar (cel puțin pentru mine) că întâlnirile lui Ulise cu Circe, Calypso şi Nausica reprezintă aventuri psihologice pe tărâmul mitic al arhetipurilor sufletului, în care bărbatul trebuie să experimenteze importanța femeii înainte de a o putea întâlni ca partener de viață.

1. Prima aventură a lui Ulise, în urma plecării sale cu douăsprezece corăbii de pe plajele Troiei cucerite, a fost un raid pirateresc asupra cetății trace Ismaros. „Ismaros este cetatea pe care acolo-am prădat-o,/ Iară pe ei i-am ucis”, a spus el relatând această operațiune. „Şi luând şi femei, şi avuturi,/ Le-am împărțit cu dreptate, să n-aibă niciunul sub partea-i.”[244] Acțiunea brutală a fost urmată de o furtună trimisă de Zeus, care a făcut bucăți pânzele corăbiilor. După care, pierzând orice control, timp de nouă zile, acel vânt divin i-a purtat dincolo de granițele lumii cunoscute.

2. „În a zecea zi”, povesteşte Ulise, „păşirăm, la urmă,/ În țara ce-au Lotofagii, cei care strâng flori pentru hrană”. Dar oamenii săi care mâncau din hrana aceea nu mai aveau dorința de a se întoarce vreodată acasă (motivul Lethe, uitarea: întoarcerea minții către tărâmul mitic, adică interior); aşa încât i-a târât plângând până la corăbii, i-a legat la bord şi au plecat în grabă.

3. Ulise şi flota sa se aflau acum pe tărâmul mitic al încercărilor şi trecerilor dificile, dintre care prima avea să fie Țara Ciclopilor, „nici prea aproape, dar nici înspre larg”, unde uriaşul cu un singur ochi, Polifem, fiul zeului Poseidon (care, după cum ştim, era stăpânul mărilor şi al celor Două Regine, dar şi stăpânul Meduzei), locuia cu turmele sale într-o peşteră.

---

[244] Toate citatele din Odiseea sunt în traducerea lui S.H. Butcher şi A. Lang, Macmillan and Company, Londra, 1879 [lor le corespund, în limba română, citatele preluate din Odysseia, tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie şi indici de Dan Sluşanschi, şi ilustrată de Alexandru Rădvan, Humanitas, Bucureşti, 2012].

„Şi arăta el clădit ca o urieşească năMaie,/ Nu ca un om, mâncă-pâine, ci chiar ca un grui cu pădure/ Însingurat şi înalt, la o parte-ntre munți, nu cu ceilalți.”

După ce a ales doisprezece bărbați, cei mai buni din echipajul său, Ulise a lăsat corăbiile la mal şi a pornit-o spre peştera cea mare. Era plină de roți mari de brânză, turme de miei şi iezi închişi în țarcuri, găleți cu lapte, castroane cu zer; şi după ce au intrat şi s-au aşezat să aştepte, sperând să fie întâmpinați cu ospitalitate, a intrat proprietarul, care-şi mâna turmele. Ducea cu el un mănunchi uriaş de lemne uscate, pe care l-a aruncat cu zgomot în interiorul peşterii, astfel încât toți au dat fuga să se ascundă de frică. Apucând o bucată mare de stâncă, pe care nici douăzeci şi două de care solide cu patru roți n-ar fi putut s-o urnească, uriaşul a blocat intrarea în peşteră, după care s-a aşezat să mulgă oile şi caprele, lăsându-i fiecăreia mielul aproape; apoi a aprins un foc, moment în care şi-a văzut oaspeții.

A mâncat doi în seara aceea la cină, doi în dimineața următoare la micul-dejun şi doi în seara următoare. (Şase s-au dus.) Dar între timp tovarăşii pregătiseră un țăruş imens pentru a-i scoate ciclopului singurul ochi pe care-l avea; iar când vicleanul Ulise, spunând că numele lui este Nimeni, s-a apropiat şi i-a oferit uriaşului un burduf de vin, Polifem, după ce a băut, „se hului, jos pe spate căzând, dintr-odată,/ Şi-astfel zăcea, într-o parte cu capul, căci somnul pârdalnic/ Îl doborâse de tot”. Vinul şi bucățile de carne de om pe care tocmai le mâncase i-au țâşnit din gură – „râgâia şi vărsa ca bețivii”.

„Şi atunci”, povesteşte Ulise,

eu parul vârâtu-l-am jarului straşnic,/ Să se încingă la foc: iar cu vorba pe toți soții fricii/ Îmbărbătatu-i-am bine, să nu se-nspăimânte să fugă./ Iar când şi parul acela, măslinul, mai-mai să se-aprindă,/ Oricât de verde era, şi grozav ce lucea din cenuşă,/ Iată, şi eu l-am luat de îndată din foc, şi-mprejuru-mi/ Soții se strânseră, mare curaj de la zei cuprinzându-i,/ Şi apucară de par, de măslinul cu vârful ca țeapă,/ Şi i-l înfipseră-n ochi: iară eu, dinapoi, cu-opinteală/ L-am răsucit, tot la fel cum un sfredel un meşter l-apasă,/ Iară ceilalți, mai în jos, cu cureaua, de-o parte şi de-alta/ Îl răsucesc tot mereu, iară el se-nvârte întruna./ Astfel şi noi parul aprig, cu vârf înfocat, apucându-l,/ I-l răsuceam lui în ochi, sânge cald izvorând, ca şuvoiul./ Jur împrejur, şi sprâncene, şi gene îi arse văpaia,/ Vârful de jar arzător, sfârâindu-i în foc şi găvanul./ Tot precum, când un fierar o secure mai mare sau teslă/ Vâră în apă, călind-o în rece căldare,-i hui mare,/ Iar de aici vine iarăşi a fierului aspră tărie,/ Tot aşa îi sfârâia şi lui ochiul, cu parul într-însul./ Groaznic de tare răcnit-a, iar peştera dete iar muget:/ Noi, îngroziți, ne ascunserăm toți, iară el paru-l smulse/ Din fundul ochiului său, şiroind până jos de crunt sânge./ Îl aruncă de la sine, bătând ca nebunul din mânuri/ Şi tot strigând la Cyclopi cu glas tare – la cei dimprejuru-i/ Locuitori de prin peşteri, pe creste bătute de vânturi./ Ei şi veniră, degrabă, la strigătu-i, care de unde,/ Şi, înşirându-se-afară, prin jur, întrebau care-i baiul:/ „Ce strigi atâta de tare, o, tu, Polyfeme, blesteme-n/ Noaptea ce binecuvântă, de somnul cel bun alungat-ai?/ Oare-i vreun muritor ce-ți înşfacă şi-ți duce din turmă,/ Au cineva, vreun viclean sau tâlhar, dă să ni te ucidă?”/ Lor le răspunse, din 'luntru strigând, Polyfem cel puternic:/ „Dragilor, Nimeni hain mă ucide, iar nu cu putere!”/ Deci, întorcându-i

răspuns, ei rostiră-aripate cuvinte:/ „De nu te bate niciunul, cum singur te afli acolo,/ Boala ursită de Zeus cel Mare nu-i cum s-o abatem,/ Ci fă tu bine şi roagă-te tatălui Poseidon!”/ Astfel au zis şi s-au dus; şi îmi râse şi inima-n mine,/ Cum i-amăgise pe ei acel nume al meu, şi-a mea cursă.

Rămânea însă problema ieşirii din peştera blocată. Gemând întruna şi căutându-şi drum bâjbâind cu mâinile, ciclopul luă piatra cea mare din uşă şi se aşează în prag. Cu ingeniozitate, Ulise a legat laolaltă trei berbeci mari din turmă, „bine hrăniți, blană groasă,/ Mari şi frumoşi, cu un fir preafrumos – blana lor viorie!” Şi a pregătit în total şase asemenea triade. Berbecul din mijlocul fiecărui grup avea să poarte câte un bărbat agățat dedesubt, protejat de berbecii de pe lateral. Pentru el şi-a ales un berbec tânăr şi frumos, „berbecul de frunte din turmă”, şi s-a ghemuit sub pântecul lui lânos; şi de îndată ce au început să mijească zorii, cei nouăsprezece berbeci au ieşit din peşteră laolaltă cu turma, purtând cu ei şapte oameni.

De remarcat: străpungerea simbolică a ochiului („ochiul taurului”: analog cu uşa soarelui către lumea de dincolo); numele simbolic Nimeni (renunțarea la sine odată cu trecerea către lumea de dincolo: întrucât nu a vrut să-şi afirme caracterul secular, numele şi faima, Ulise a putut să treacă pe lângă paznicul pragului cosmic, să intre într-o sferă a forțelor transpersonale, asupra cărora eul nu are niciun control); identificarea cu berbecul (simbolic, un animal solar: a se compara cu egipteanul Amon).

4. Corăbiile au navigat spre insula lui Aiolos (Eol), zeul vântului (pneuma, spiritus, spirit): o insulă plutitoare unde zeul şi cei doisprezece copii ai săi (şase fiice şi şase fii) locuiau în palate de bronz. „Iară pe fete le dete feciorilor – soaţe mărite./ Toţi lângă tatăl iubit şi alături de mama lor dragă/ Şed ospătând din mâncări şi bucate."

„Datu-mi-a şi un burduf", spune Ulise, „dintr-o piele vârtoasă de taur/ De nouă ani, unde-a vânturilor căi legatu-le-a bine./ .../ Iar în corabia zveltă legatu-le-am bine cu-o strună/ Albă, de-argint, niciun strop de prin ele cumva să nu sufle./ Iară el mie îmi dete suflarea Zefirului, bună,/ Ca să ne ducă, din urmă, pe noi şi cu nava".

Timp de nouă zile şi nouă nopţi, corăbiile au navigat purtate de vânturile din burduf, iar în a zecea zi au zărit pământul, casa. Dar, în vreme ce Ulise dormea, oamenii săi, curioşi să vadă ce bogăţii erau în burduf, l-au deschis şi o rafală violentă a împins flotila înapoi în ostrovul lui Aiolos, care de data aceasta a refuzat să-i primească.

Putem recunoaşte în această aventură şi în următoarea reprezentări simbolice ale unei experienţe psihologice comune: mai întâi euforie (Jung o numeşte „inflaţie"), apoi depresie: secvenţa maniaco-depresivă comună studenţilor din anul II şi sfinţilor. După ce a făcut primul pas – să spunem că a trecut pragul spre un fel de iluminare –, grupul a crezut că şi-a atins deja scopul; cu toate acestea acţiunea abia începuse. Dacă o descriem în termeni de psihologie individuală, experienţa ar arăta cam aşa: în timp ce Ulise, voinţa conducătoare, dormea, oamenii săi, facultăţile necontrolate, au deschis burduful („lucrul interzis").

Exprimată în termeni sociologici: realizarea individuală a fost anulată de voința colectivă. Sau, punând laolaltă cele două seturi de termeni: Ulise nu se eliberase încă de identificarea cu grupul său, cu idealurile de grup, cu judecățile de grup etc.; dar renunțarea la sine înseamnă şi renunțarea la grup. Prin urmare după o inflație socială însuflețitoare a urmat:

5. Deflație, umilință, noaptea întunecată a sufletului: „Iară de-acolo pe mare plutirăm, cu gânduri cernite./ Li se sfârşea şi suflarea vâslaşilor, greu dând la rame,/ Chiar din a lor rătăcire, căci pic de-nsoțire [de vânt] n-avut-am". Iar în a şaptea zi, după mari osteneli, au ajuns în Țara Laistrygonilor, un ținut bogat cu multe turme, unde câțiva dintre tovarăşii lui Ulise au coborât pe țărm pentru a cerceta zona.

Au văzut un oraş în depărtare şi au dat peste o fată care scotea apă dintr-o fântână. Era fiica regelui, care i-a dus acasă la ea, unde s-au întâlnit cu mama ei, „cât un munte de-naltă", o ființă respingătoare. Aceasta l-a chemat pe rege, care, şi el un uriaş, a luat pe unul din grup şi se pregătea să-l mănânce, în timp ce ceilalți au rupt-o la fugă înspăimântați. Regele a scos un strigăt de luptă, la care nenumărați laistrygoni au apărut din toate părțile şi, năpustindu-se spre țărm, au distrus cu bolovani toate corăbiile, în afară de una singură.

6. Umilit, epuizat şi bătut, marele nostru călător Nimeni era acum pregătit pentru prima sa întâlnire fundamentală cu principiul feminin, nu în termeni de areté, frumusețe, constanță, răbdare sau inspirație, ci în termenii impuşi de

Circe, cea cu mândre cosițe, o nimfă născută de o fiică a lui Oceanos cu Helios, care-şi revarsă lumina asupra tuturor oamenilor.

Corabia a ajuns la insula lui Circe fără ca oamenii să-şi dea seama, rămânând două zile şi două nopți întinşi pe țărm, „roşi de necazuri”. Dar, când mijiră zorii celei de-a treia zi, Ulise, luându-şi sulița şi sabia, a urcat pe un deal şi, aruncându-şi ochii roată, a văzut un fir de fum înălțându-se undeva din pădure. În timp ce se întorcea la oamenii săi, a ucis un cerb falnic, cu coarne rămuroase, şi au mâncat cu toții, plângându-şi tovarăşii morți. Apoi câțiva dintre ei au plecat în recunoaştere, iar într-o poiană din pădure au descoperit palatul din piatră al lui Circe, frumos poleit.

Prin jurul lui se aflau lupii cruzi, ca şi leii sălbatici,/ Pe care ea-i fermecase, cu leacuri măiastre şi rele./ Dar ei la oameni nicicum nu săriră, ci-n juru-le numai,/ Cozile mari fluturând, guduratu-s-au a bucurie./ Iar după cum la stăpân se strâng câinii, când e pe la cină,/ Dând toți din coadă, căci dă, de tot fel, bunătăți pentru dânşii,/ Tot aşa, lupii-mprejur şi cu leii cu gheare ca fierul/ Se gudurau: iar ai noştri cu spaimă priveau cele fiare./ Steteră-apoi la pridvorul zeiței, Cosiță-de-aur,/ Iară în casă-auziră cântarea frumoasă-a lui Circe,/ Care lucra la războiul cel mare şi meşter, subțire,/ Văl minunat, plin de har, cum i-e mândra lucrare-unei zâne./ Ci către ei vorbă prinse Polites, fruntaş printre oameni,/ Care-mi era cel mai drag dintre soții mei toți, iubit foarte:/ „Dragii mei, iată că-nluntru, lucrând la războiul cel mare,/ Cântă frumos cineva, iar palatul, duios, dă răsunet –/ Ori o zeiță,-ori femeie: ci glas să-i dăm iute de-aicea!”/ Astfel grăit-a, iar ei ridicară glas mare, cu

strigăt./ Ea a ieşit de îndată, şi porţile-i dalbe-şi deschise,/ Pe toţi chemându-i la ea: ei, ca orbii, porniră pe urma-i,/ Euryloh însă locului stete, ghicind şiretlicul./ Îi aşează înlăuntru, poftindu-i pe lavițe, jilțuri,/ Şi-i omeni cu merinde şi caş, miere galbenă, dulce,/ Într-un păsat cu vin bun, cel de Pramnos: iar toată mâncarea/ Dreasă fu bine cu farmece tari, ca să-şi uite de țară./ Dar după ce le dădu şi păsatu-au mâncat pe-ntrecute,/ Ea cu vărguța-i lovi şi în cocină iute-i închise,/ Ei grohăind şi cu râturi de porci se făcură, la trup chiar,/ Ba şi la peri, dară mintea din ei le rămase de oameni./ Astfel au stat mai apoi, zăvorâți, vărsând lacrimi, o droaie./ Ghindă şi jir azvârlitu-le-a-n troacă, deasupra şi coarne,/ Ca să mănânce porceşte, ca vierii ce-n tină dorm bine.

Îngrozit, Eurylochus a dus vestea la corabie, iar Ulise şi-a luat sabia lui mare de aramă, şi-a atârnat arcul pe umăr şi a plecat; dar în drum l-a întâlnit pe Hermes cu vărguța-i de aur, sub înfățişarea unui tânăr cu tuleie, la vârsta celei mai fermecătoare tinereți, şi, deschizându-şi palma, îi dădu o plantă de leac, căreia zeii îi spun Moly, pentru a-l proteja de magia vrăjitoarei şi, avertizându-l în privința felului ei de a acționa, i-a spus: „Când o-ncerca să te bată ea, Circe, cu varga-i cea lungă,/ Tu trage-ndată, avan, de la şoldu-ți, să scaperi, jungherul,/ Te năpusteşte la dânsa, cu gând, parcă, a o ucide./ Ea, spăimântată de moarte, va da să te ia la culcare:/ Tu nu i te-mpotrivi: să tăgădui culcuşul zeiței/ Doar până ce dezlega-va pe soții tăi buni, iară ție/ Bună primire ți-a da! Pune-o doar jurământul să-ți deie,/ Cel mai slăvit şi mai greu, că nu-ți pune la cale vreo caznă/ Alta – ca, gol, să nu facă din tine-un tembel şi vreun famen!”

Hermes a plecat apoi spre Olimp, prin ostrovul împădurit, iar Ulise a făcut aşa cum i s-a spus. Şi, după ce vrăjitoarea s-a jurat şi i-a făcut promisiunea, a ajuns, în cele din urmă, în patul frumos al lui Circe, în timp ce slujnicele ei trudeau prin încăperi, patru fecioare născute prin crânguri, din izvoare şi râuri sfinte ce curg spre marea sărată. Curând au intrat în încăpere bărbaţii care fuseseră transformaţi în porci, iar vrăjitoarea, aşezându-se în mijlocul lor, a făcut o altă vrajă. „Lor de pe trup, de îndată, toţi perii cei tari le căzură,/ Care-i iscase vrăjita otravă turnată de Circe./ Iară voinicii la loc se făcură, mai tineri ca-n ziua/ De mai-nainte, şi mult mai frumoşi, mai măreţi la vedere."

Această „căsătorie sacră" a unui erou care avea acasă 360 de mistreţi cu o zeiţă care transformă bărbaţi în porci, făcându-i apoi iarăşi bărbaţi, mai chipeşi şi mai falnici decât înainte, ne aminteşte că în mitologia şi riturile lui Demeter şi ale Persefonei de la Eleusis şi la sărbătoarea Antesteriilor porcul era animalul sacrificial, reprezentând o temă a morţii şi renaşterii[245] – aşa cum se întâmplă şi în riturile melaneziene la care ne-am referit deja. Pe insula lui Circe, protejat de sfatul şi puterea lui Hermes, zeul caduceului, Ulise trecuse într-un context de iniţieri asociate cu latura opusă a dublei tradiţii clasice, reprezentată de sfera eroică anterioară a vieţii. În Odiseea, ca şi în mitologia melaneziană, zeiţa, care, cu înfăţişarea ei îngrozitoare, este monstrul canibal al lumii subterane, apare, cu o înfăţişare blajină, ca îndrumătoare şi păzitoare a acelui tărâm şi, ca atare, drept cea care oferă viaţa veşnică.

---

[245] Mitologia primitivă, pp. 177-184.

7. În continuare aflăm că Circe s-a oferit să-l călăuzească pe Ulise pe tărâmul celălalt. „Spiță-a lui Zeus, o, Laertiade, încercate Odysseu", a spus ea, „Dar altă cale aveți a-mplini şi a duce la capăt,/ Către palatul lui Hades şi-al crâncenei Persefoneia,/ Ca s-ascultați şi de duhul Thebanului orb, Teiresias,/ Mare proroc, ale cărui puteri şi gândire-s aceleaşi./ Lui, răposat chiar fiind, cuget tare ea, Persefoneia,/ Şi numai lui i-a lăsat – ceilalți zburătăcesc, biete umbre!"

Un aspect extrem de important! În sălaşul lui Hades nu sunt doar simple umbre. Cei care, la fel ca Tiresias, au văzut şi au experimentat misterul celor doi şerpi şi, cel puțin într-un anumit sens, au fost atât bărbat, cât şi femeie, cunosc ambele părți ale realității; şi, în această măsură, au asimilat ceea ce constituie esența vieții şi, prin urmare, sunt veşnici.

Sunt câteva rânduri ale lui Sofocle referitoare la misterele de la Eleusis: „Fericiți de trei ori sunt acei dintre oameni care, după ce au urmărit aceste rituri, se pogoară la Hades. Doar pentru ei există viață acolo, căci toți ceilalți suferi-vor îngrozitor"[246].

Iată ideea esențială pentru maturizarea gândirii clasice şi, de fapt, ceea ce o deosebeşte de ecoul său în neoclasicismul academic. Este expresia unei sinteze organice a celor două lumi ale tradiției duale greceşti şi echivalează, am putea

---

[246] Sofocle, Fragmentul 837; A.C. Pearson, The Fragments of Sophocles, The University Press, Cambridge, 1917, vol. III, p. 52; probabil din Triptolem, tragedia sa pierdută.

spune, cu obținerea rodului atât al celui de-al doilea, cât şi al primului pom din Grădina Edenului – care le-a fost refuzat cuplului nostru amărât de la cealaltă şcoală a virtuții.

Urmând instrucțiunile lui Circe, Ulise a navigat până la capătul lumii, unde a ajuns în țara şi oraşul cimerienilor, învăluit în ceață şi nori, un ținut al nopții eterne. Acolo a adus jertfe pentru morți într-un şanț săpat în pământ (spre deosebire de direcția ascendentă a jertfelor către Olimp) şi s-au adunat suflete de pretutindeni, cu un strigăt cumplit. A vorbit cu cei pe care îi cunoştea: mama lui, Tiresias, Fedra, Procris, Ariadna şi cu mulți alții, Agamemnon şi Ahile. Mai mult, acolo l-a văzut pe regele cretan Minos, fiul lui Zeus, ținând un sceptru în mână şi condamnând morții de pe tron.

Dar, temându-se ca nu cumva Persefona să-i trimită capul Meduzei, călătorul s-a întors la Circe, mistagogul lui, şi a primit de la ea ultimele instrucțiuni.

8. Pericolele întâmpinate în drumul către Insula Soarelui: Acestea au fost după cum urmează: a) Sirenele; şi b) stâncile care se ciocnesc sau, pe o cale alternativă, b') Scylla şi Charybda. Primul pericol simbolizează ispita beatitudinii paradisului sau, cum spun misticii indieni, „gustarea sucului": acceptarea extazului paradiziac ca scop în sine (sufletul bucurându-se de obiectul său), în locul continuării spre iluminarea transcendentală, dincolo de dualism. Celelalte două reprezintă deopotrivă pragul final al experienței mistice a unirii, care depăşeşte perechile de contrarii: o trecere bazată pe experiență dincolo de

categoriile logicii (A nu este B, tu nu eşti asta), dincolo de toate formele de percepție, spre o participare conştientă la conştiința inerentă tuturor lucrurilor. Ulise a ales traseul dintre perechea de contrarii Scylla şi Charybda şi a trecut mai departe.

Totuşi, ajungând pe Insula Soarelui, în timp ce Ulise dormea, oamenii lui, cu un apetit uman, au ucis, au gătit şi au mâncat mai multe vite din cirezile solare; iar când au plecat pe mare, „sosi-ntr-o clipită/ Însuşi Zefirul, cu vaier, lovind cu vârtej de vântoasă,/ Iară odgoanele prorei le smulse, vuind, vijelia/ Pe amândouă: catargul se frânse-napoi, iară pânza,/ Funii şi gruie-n santină căzură". Corabia, răsturnându-se, s-a scufundat cu întregul echipaj, cu excepția lui Ulise, care, agățat de chilă şi catarg, a supraviețuit, rămânând, în cele din urmă, singur.

Acesta a fost punctul culminant al călătoriei lui spirituale.

Analogia dintre această criză şi prima călătorie în infern este evidentă. Şi contrastul față de cel mai înalt ideal hindus al iluminării este, de asemenea, evident. Căci, dacă Ulise ar fi fost un înțelept hindus, nu s-ar fi trezit acum singur, plutind pe mare, pe drumul către soția sa, Penelopa, pentru a aplica în viața domestică cele învățate. Ar fi fost unit cu soarele – Nimeni pentru totdeauna. Şi aceasta este, pe scurt, diferența dintre India şi Grecia, dintre calea detaşării şi cea a angajării tragice.

De fapt, putem compara lecția celor două vizite efectuate de Ulise sub patronajul lui Circe – prima în Țara Morților, a

doua pe Insula Soarelui – cu „cele două căi, a fumului şi a focului”, despre care vorbesc Upanişadele hinduse din jurul anilor 700-600 î.Hr.[247] În India, ca şi în Grecia, tradiția acestor două modalități a aparținut inițial nu arianului, ci componentei prearіene a culturii lor compozite. Mai mult, a fost transmisă zeilor brahmani ai patriarhatului arian (conform unui mit păstrat în Kena-Upanișad) de către o zeiță: Uma Haimavati, manifestarea fermecătoare a teribilei Kālī.[248]

Atât în Grecia, cât şi în India a fost posibil un dialog între cele două ordine conceptuale conflictuale, patriarhatul şi matriarhatul, un dialog pe care tradiția biblică l-a suprimat în mod deliberat exclusiv în favoarea elementului patriarhal. Cu toate acestea, deşi atât Grecia, cât şi India au promovat această influență reciprocă, rezultatele nu au fost aceleaşi în cele două civilizații. În India, puterea zeiței-mamă a ajuns, în cele din urmă, să prevaleze în aşa măsură încât principiul de inițiativă al eului masculin a fost suprimat, chiar până la anularea dorinței de viață individuală[249]; în timp ce în Grecia, voința şi egoul masculin nu numai că au fost menținute, dar au înflorit într-un mod unic în lume la vremea aceea: nu în felul compulsivului „vreau” infantil (care este modalitatea expresivă şi conceptul de ego normal în Orient), ci sub forma unei inteligențe responsabile, eliberată atât de „eu vreau”, cât şi de „tu trebuie”, o

---

[247] Mitologia orientală, pp. 215-223, în special, pp. 219-220, citând Chāndogya-Upanișad 5.3-10.

[248] Mitologia orientală, pp. 221-222, citând Kena-Upanișad, 3.1-4.1.

[249] Mitologia orientală, pp. 228-256.

inteligență care observă rațional şi judecă responsabil lumea faptelor empirice, având ca scop final nu slujirea zeilor, ci dezvoltarea şi maturizarea omului. Pentru că, aşa cum a spus pe bună dreptate Karl Kerényi: „Lumea greacă este în mod fundamental o lume solară, deşi în centrul ei nu se află soarele, ci omul”[250].

Şi aşa ajungem la călătoria spre casă, la întoarcerea lui Ulise din lumea subterană şi din Insula Soarelui.

9. Insula lui Calypso: În mod miraculos, agățat de nişte rămăşițe ale corabiei sale, Ulise a trecut din nou printre Scylla şi Charybda, iar vreme de nouă zile a fost purtat pe mare, fiind aruncat, în cele din urmă, în cea de-a zecea zi, pe plajele insulei Ogigia, a nimfei Calypso, „cea cu cosițe frumoase”. Şi acolo a fost pus pe picioare de minunata zeiță, care locuia într-o peşteră înconjurată de pajişti, flori, viță-de vie şi păsări, cântând cu glas dulce şi „lucrând la războiul cel mare cu suveica de aur”. A trăit cu ea opt ani (o octavă, un eon), asimilând lecțiile învățate de la prima nimfă, Circe, „cea cu mândre cosițe”. Iar când, în cele din urmă, a venit momentul plecării sale, Zeus l-a trimis pe zeul călăuzitor Hermes să-i poruncească zeiței să-şi lase inițiatul să plece; ceea ce ea a şi făcut, deşi fără tragere de inimă. Ulise a construit o plută, iar după ce ea l-a îmbăiat şi l-a înveşmântat în haine frumoase, l-a urmărit cu privirea până a dispărut la orizont.

---

[250] Karl Kerényi, „Vater Helios”, Eranos-Jahrbuch 1943, Rhein-Verlag, Zürich, 1944, p. 83.

10. Dar Poseidon, încă supărat din cauza orbirii fiului său, Polifem (de la un nivel la altul, pas cu pas, ne întoarcem prin apele acestei mări adânci şi întunecate a sufletului), a trimis o furtună ca să scufunde pluta şi, ajuns din nou în mare, Ulise a înotat două zile şi două nopți (din fericire pentru recordurile noastre sportive, nu luăm miturile greceşti ad litteram, cum facem în cazul Bibliei!). Şi, în cele din urmă, a fost aruncat gol pe Insula Feacilor. Acolo s-a petrecut episodul fermecător cu micuța prințesă Nausica – aceasta, cu alaiul ei de slujnice, ajunge pe plajă, joacă mingea cu însoțitoarele ei, iar mingea cade în apă; fetele încep să țipe şi-l trezesc pe Ulise, care zăcea în tufişuri. El îşi face apariția acoperindu-se cu o creangă înfrunzită şi, după o clipă de spaimă, fetele (din nou principiul feminin, dar acum într-o încântătoare variantă copilărească) i-au dat să se acopere cu o bucată de pânză şi i-au arătat drumul spre palat.

În seara aceea, marele erou venit din țări îndepărtate le-a povestit tuturor, la cină, aventurile de care avusese parte în cei zece ani; iar bunii şi blajinii feaci i-au oferit o corabie şi un echipaj vrednic care să-l ducă acasă.

Şi-apoi şi lui Odysseu îi întinseră păturI şi dalbul/ Lui aşternut, sus, pe punte, la pupă, pe nava înaltă –/ Nedeşteptat a dormi. Ci urcă el, şi-apoi se întinse,/ Fără-un cuvânt; iară ei se-aşezară pe bănci fiecare/ Orânduit, dezlegând şi odgonul din ochiul de piatră./ Iară, de cum, aplecați, cu lopețile stropi răsfirară/ Mării, şi lui, pe pleoape, un somn nesfârşit i se puse,/ Nedeşteptat, drag şi dulce, nespus, prea asemenea morții...

11. „Ci, atuncea, zeiescul Odysseu,/ Când el din somn se trezi, de demult călător, țara-i dragă/ N-o cunoscu.”

S-ar fi putut spune mai clar de atât?

Când, în adâncul nopții, se apropiase de palatul lui Circe, Hermes i-a fost călăuză lui Ulise, iar când a venit vremea să o părăsească pe Calypso, tot Hermes i-a fost mesager: călăuzitor al sufletelor, zeul caduceului şi stăpânul celor trei zeițe. Acum însă, după ce călătorul a ieşit din marea nocturnă a formelor mitice şi s-a trezit din nou cufundat în lumea reală, cu aspectele ei sociale (acum realități domestice), călăuză avea să-i fie Atena. Aceasta i-a apărut pe plajă sub înfățişarea unui tânăr „Fraged de tot, cum sunt, dragi, flăcăiaşii stăpânilor țării,/ Mantia bună pe umeri având, îndoită, frumoasă,/ Iar în picioare gingaşe sandale, şi-o suliță-n mână./ Se bucură Odysseu că-l văzu şi-nainte-i ieşit-a,/ Şi, agrăindu-l, astfel glăsui aripate cuvinte...”

Atena deja îl determinase pe fiul lui, Telemah, să părăsească palatul mamei sale, pe care pretendenții împreună cu slujitoarele lor îl jefuiseră şi-l transformaseră într-un bordel. Se apropiase de porticul palatului în chip de străin, iar tânărul, care stătea cu inima grea printre pretendenți, gândindu-se la bunul său tată, l-a văzut pe vizitator şi s-a ridicat să-l întâmpine în portic. În acea seară, după cină, zeița l-a sfătuit să meargă să-şi caute tatăl, intenționând astfel să-i ajute pe cei doi să se întâlnească.

Iar întâlnirea lor avea să aibă loc în coliba porcarului lui Ulise.

Aşadar, încă o dată în această epopee a plecării, iniţierii şi întoarcerii, aflăm că motivul arhaic eleusino-melanezian al porcului constituie una dintre temele fundamentale şi marchează momentele importante ale contopirii celor două lumi ale Eternităţii şi Timpului, ale Morţii şi Vieţii, ale Tatălui şi Fiului.

Ultimele episoade se desfăşoară după cum urmează:

12. Sosirea lui Ulise acasă: Transformat de Atena într-un cerşetor (iarăşi Nimeni), la întoarcere, stăpânul casei a fost recunoscut doar de câinele său şi de bătrâna lui doică. Aceasta din urmă văzuse mai sus de genunchiul său vechea cicatrice a unei răni provocate cândva de un colţ de mistreţ. (Se poate face o comparaţie cu relaţia dintre Adonis, Attis şi, în Irlanda, Diarmuid şi mistreţ.) Ulise i-a poruncit doicii să tacă şi a observat o vreme purtarea neruşinată a peţitorilor şi a slujitoarelor lor în casa sa; iar în cele din urmă:

13. Penelopa făgăduieşte să se mărite cu acela dintre peţitori care putea să tragă cu puternicul arc al soţului ei şi să străpungă douăsprezece securi. Niciunul dintre pretendenţi nu a putut nici măcar să întindă coarda arcului. Unii au încercat bărbăteşte. Apoi s-a oferit cerşetorul care tocmai sosise, însă toţi l-au luat în râs. Totuşi după cum spune textul:

Ochii-aţintind spre-Odysseu, care-avea-n mână arcul cel tare/ Şi-l mânuia, încercându-l mereu şi pe-o parte, şi pe-alta,/ Nu cumva carii prin coarne să roadă, cât fu el departe.../ Dar multîncercatul Odysseu,/ De cum văzut-a şi l-a încercat, arcul mare, pe pofta-i –/ Cum un bărbat priceput să ia lira, măiastru să cânte,/ Fără vreo caznă întinde-a ei strună cu cheia cea nouă,/ Bine prinzând de-amândouă-a ei icuri, strâns, maţul de oaie –/ Tot aşa, fără vreun icnet, întinse şi arcul Odysseu./ Şi-apoi, prinzându-l, cu dreapta-ncercă struna-i bună, s-audă:/ Iar ea frumos îi sună, ca un cântec de privighetoare./ Pe peţitori însă oful şi ciuda-i cuprinse, iar faţa/ Li se schimbă la culoare: dar Zeus tare tunet tunat-a./ Se bucură peste fire atunci mult hârşitul Odysseu,/ Că semn din ceruri, minune, i-a dat însuşi fiul lui Cronos,/ Şi apucă o săgeată grăită, ce-i sta lui pe masă,/ Goală – căci lui celelalte în tolbă-i stăteau, înlăuntru,/ Cele din care-n curând crunt aveau să se-nfrupte Aheii./ Prins-a săgeata-n cătare şi-ntinse de strună şi pene,/ Chiar cum stătea aşezat, şi-i şi dete-apoi drumul să zboare,/ Bine-nainte ţintind: prin securile toate străpunse,/ Gaura lor nimerind; ci săgeata zburat-a afară,/ Tot chiar de-a dreptul.

După ce şi-a dovedit astfel trecerea prin cele douăsprezece semne şi că este stăpânul palatului, eroul solar a continuat doborându-i cu măiestrie pe pretendenţi. „Deteră-apoi din picioare, mărunt, dară nu multă vreme.” După care: „Ai, şi te-aşteaptă culcarea, de sufletul tău te îndeamnă”, a spus Penelopa cu înţelepciune. „Spune-mi şi mie de truda-ţi: căci sigur, socot, şi pe urmă/ Multe-ai să-mi spui, dar acuma tot nu-i mai prejos ca să aflu!”

IV. Polisul

Saltul de la epoca întunecată a regilor războinici barbari ai lui Homer la zilele luminoasei Atena – care apăruse dintr-odată în secolul al V-lea î.Hr., ca o floare deschizându-se rapid, cea mai promițătoare civilizație din lume – este comparabil cu trecerea bruscă de la visul copilăriei (viața impusă mitologic) la tinerețea conştientă şi responsabilă. Mintea, care a îndrăznit, în cele din urmă, să-l omoare pe bătrânul balaur şuierător cu solzi de aur „Trebuie!", începuse, animată de sentimentul noutății, să scoată propriul răget leonin. Şi cum vuietul de foc al soarelui ce răsare risipeşte turmele de stele, tot aşa viața nouă a alungat-o pe cea veche, nu numai în Grecia, ci în întreaga lume (când va fi învățat într-o bună zi să-şi deschidă ochii).

„Forma noastră de guvernământ nu concurează cu instituțiile altora", a declarat Pericle (495?-429 î.Hr.) în celebra sa oratție funebră, lăudând viața pentru care atenienii, în Războiul Peloponesiac, luptau la vremea aceea încercând să şi-o păstreze.

Avem o constituție care nu imită legile vecinilor, ci mai degrabă noi înşine suntem exemplu, fără să imităm pe alții. În privința numelui – din pricină că este condusă nu de câțiva, ci de mai mulți cetățeni – s-a numit democrație, şi, după lege, toți sunt egali în privința intereselor particulare; cât despre influența politică, fiecare este preferat după cum se distinge prin ceva, şi nu după categoria socială, ci mai mult după virtute, iar dacă este sărac, dar poate să facă

vreun lucru bun pentru cetate, nu este împiedicat pentru că n-are vază. În raporturile cu comunitatea şi în privinţa suspiciunii reciproce în activitatea zilnică ne manifestăm liberi activitatea, fără să ne mâniem pe vecin dacă face ceva după pofta inimii lui...

Desigur, am procurat şi pentru suflet foarte multe recreaţii după oboseli, practicând obiceiul întrecerilor şi serbărilor, care durează un an, şi fasturilor particulare deosebite, al căror farmec zilnic înlătură încruntarea. Ne vin – din pricina măririi cetăţii – din toate ţinuturile de toate, şi [aşa] se face că nu ne bucurăm mai mult de roadele care se fac la noi decât de cele aduse de ceilalţi oameni.

Ne deosebim de aceşti duşmani şi în ceea ce priveşte pregătirile militare. Astfel, noi le deschidem cetatea tuturor şi nu există învăţătură sau spectacol de la care să oprim pe cineva să ia parte, izgonind pe străini de teamă ca nu cumva, nefiind ascunse, să le privească vreun duşman şi să poată trage foloase; fiindcă noi nu ne bizuim atât pe fasturi amăgitoare, cât pe entuziasmul cu care săvârşim faptele; în ceea ce priveşte educaţia, lacedemonienii caută încă de tineri, prin exerciţii obositoare, deprinderea de a fi curajoşi, pe când noi, deşi ducem o viaţă mai destinsă, nu înfruntăm deloc mai puţin curajos decât ei primejdiile de acelaşi fel...

Aceiaşi oameni au grijă, în acelaşi timp, şi de treburile particulare, şi de cele publice, şi alţii, care sunt ocupaţi cu alte îndeletniciri, pot să cunoască fără lipsuri treburile publice, deoarece noi singuri nu socotim inactiv pe cel care nu ia parte la chivernisirea acestor treburi, ci-l numim inutil [pentru stat]; apoi, noi înşine decidem asupra treburilor

publice şi căutăm să ne dăm exact socoteala asupra lor şi nu socotim că discuţiile sunt o pagubă pentru fapte, ci lipsa de lămurire prin discuţii făcute mai înainte de a porni la înfăptuirea a ceea ce trebuie. Căci, în mod deosebit, noi, aceiaşi, avem obiceiul de a fi îndrăzneţi la faptă şi de a reflecta asupra celor ce vom întreprinde; acest obicei, altora le produce: lipsă de lămurire – îndrăzneală, iar reflecţiunea – ezitare. Pe bună dreptate ar putea fi socotiţi foarte tari la suflet aceia care cunosc foarte lămurit şi primejdiile, şi plăcerile şi care, din această pricină, nu se dau în lături de la înfruntarea primejdiilor.

Şi în ceea ce priveşte virtutea suntem cu totul opuşi multora, deoarece ne câştigăm prieteni nu primind, ci făcând servicii. Şi este mai capabil cel care face [un serviciu] să-şi păstreze recunoştinţa altuia, ca fiindu-i datorată prin bunăvoinţa aceluia căruia i-a făcut serviciul, pe când cel care datorează [un serviciu] este mai puţin zelos, ştiind că răspunde printr-o faptă virtuoasă nu ca să-şi atragă recunoştinţă, ci ca să-şi achite o datorie. Şi noi singuri facem servicii, fără constrângerea temerii, nu gândindu-ne la interes, ci având siguranţa libertăţii.[251]

După ce au trecut încercări cărora puţini le-ar fi supravieţuit, grecii au reuşit să respingă hoardele persane superioare numeric şi nu o dată, ci de patru ori, iar asta în

---

[251] Thucydides, Peloponnesian War II.37-40, fragmente, trad. de Benjamin Jowett [trad. rom.: Thucydides, Războiul Peloponesiac, studiu introductiv, traducere şi note de N.I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, pp. 256-258].

pragul celui mai decisiv secol pentru maturizarea spiritului uman din istoria lumii. Şi pe bună dreptate erau mândri că sunt bărbaţi şi nu sclavi; că sunt singurii din lume care au înţeles, în cele din urmă, cum ar trebui să trăiască oamenii – nu ca slujitori ai unui zeu, supuşi vreunei legi divine, sau ca slujbaşi loiali regulii vreunei ordini cosmice ciclice, ci ca indivizi înzestraţi cu raţiune ale căror legi erau alese în mod liber şi nu „auzite" de la vreun zeu; ale căror arte celebrau umanitatea, nu divinitatea (deoarece acum până şi zeii deveniseră oameni); şi în ale căror ştiinţe începea în sfârşit să apară adevărul, nu doar fantezia. Ordinea cosmică trebuia privită nu ca model al ordinii umane, ci drept cadru sau limitare a ei. Nici societatea nu trebuia sanctificată mai presus decât oamenii care o alcătuiesc. Prin urmare, după ce am parcurs toate acele milenii de religie de până atunci, putem înţelege uimirea provocată în lume de minunata şi noua umanitate a polisului grecesc. După cum bine arată profesorul H.D.F. Kitto: „Cu siguranţă, dintre descoperirile poporului său, un grec din Antichitate ar fi pus pe primul loc faptul că au aflat cel mai bun mod de a trăi"[252].

Impactul acestei întorsături asupra peisajului mitologic este evident, mai întâi în antropomorfismul extrem al panteonului grec, iar apoi în prezenţa vagă, dar mereu resimţită a forţei Moirei, a destinului, capabilă să-i influenţeze chiar şi pe zei. Spre deosebire de viziunea anterioară din Epoca Bronzului a unui proces clar, ordonat matematic, definit de ritmul planetelor, la a cărui maşinărie sunt angrenate toate lucrurile, pe care o slujesc ca agenţi, concepţia greacă sugerează o ordine indefinibilă, între ale

---

[252] H.D.F. Kitto, The Greeks, Penguin Books, Harmondsworth şi Baltimore, ed. rev., 1957, p. 11.

cărei limite atât zeii, cât şi oamenii îşi fac alegerile individuale, riscând mereu să încalce graniţele nedefinite şi să fie pedepsiţi, dar având în acelaşi timp suficient spaţiu – între acele limite – pentru a-şi realiza propriile scopuri, concepute în sens uman.

De asemenea, spre deosebire de viziunea biblică (accentuată şi mai mult în islam), în care un zeu personal înzestrat cu liber-arbitru precedă ordinea universului, fără a fi limitat de lege, zeii greci erau ei înşişi aspecte ale universului – copii ai Haosului şi ai Marelui Pământ, la fel ca oamenii. Mai mult, Haosul şi Marele Pământ au produs lumea noastră nu printr-un act de voinţă creatoare, ci aşa cum seminţele produc copaci, prin spontaneitatea naturală a propriei substanţe. Secretul spontaneităţii poate fi cunoscut sau perceput, în tăcere, în mistere şi de-a lungul vieţii, dar nu poate fi definit ca voinţă, lucrare sau plan divin al unei personalităţi.

Este adevărat că în poemele homerice, Zeus, marea divinitate masculină, domină orice eveniment într-un mod care, la prima vedere, ar putea părea asemănător cu rolul lui Iahve. Cu toate acestea Zeus guvernează lumea doar în raport cu omul, el însuşi fiind limitat de dispoziţiile destinului. Mai mult, puterea lui, chiar şi în domeniul pe care îl controlează, este zădărnicită de alţi zei şi chiar de oameni care ademenesc alţi zei pentru a le câştiga bunăvoinţa. Iar în scrierile ulterioare, unde apare tendinţa de a-l ridica pe Zeus deasupra Moirei, făcând ca voinţa lui personală să devină destin, această intenţie nu este expresia unei dorinţe, ci e cunoscută ca lege naturală, iar accentul personal al zeului este diminuat în aşa măsură încât Zeus

devine pur şi simplu numele masculin al unui principiu care altfel este cunoscut sub numele de Moira.

Prin urmare nicicând în istoria gândirii greceşti propriu-zise nu apare ideea unei cărți de reguli morale revelate de un zeu anume dintr-o sferă a existenței anterioare şi dincolo de legile naturii. Astfel, principiul cultural caracteristic atât sinagogii, cât şi moscheii, unde cercetările meticuloase desfăşurate în căutarea ultimei fărâme de sens existente în cărțile sfinte sunt onorate mai presus de orice ştiință, nu i-a atras niciodată pe greci. În marile tradiții levantine predomină un asemenea dogmatism, care este opusul ştiinței grecilor: căci, dacă lumea fenomenologică pe care o studiază ştiința nu este altceva decât o funcție a voinței lui Dumnezeu, iar voința lui Dumnezeu este supusă schimbării, la ce bun studiul naturii? Întreaga cunoaştere a primului principiu al lumii, adică a voinței lui Dumnezeu, a fost dezvăluită, prin har divin, într-o carte pe care el însuşi i-a revelat-o omului. Ergo: citeşte, citeşte, citeşte, îngroapă-ți nasul în paginile ei binecuvântate şi lasă-i pe păgâni să trimită bezele către Lună.

Grecii trimiteau bezele către Lună – spre care astăzi oamenii vor călători curând –, descoperind că, în definitiv, nu e deloc o zeitate. Studiul rațional al lumii ca un ansamblu de fapte care trebuie observate a început, după cum ştim cu toții, odată cu grecii. Căci atunci când trimiteau bezele Lunii sau zorilor trandafirii, ei nu se prosternau, ci se apropiau de ea ca un om de un alt om sau ca un om de o zeiță – şi au descoperit astfel ceea ce ştim şi noi: că totul este cu adevărat minunat, însă poate fi supus unei investigații raționale.

Thales din Milet, primul filosof empiric cunoscut, care a murit la o vârstă foarte înaintată (cca 640-546 î.Hr.), considera că „apa este ἀρχή (arché), primul principiu sau cauza tuturor lucrurilor”, dar şi că „toate lucrurile sunt pline de zei: magnetul are suflet, deoarece are puterea de a mişca fierul”.

E cam greu în zilele noastre să te entuziasmeze două asemenea afirmaţii, mai ales că nu par să spună cu mult mai mult decât ceea ce miturile spuneau de secole, şi anume că toate lucrurile sunt pline de zei şi au ieşit din apele primordiale. Totuşi noutatea constă aici în atitudine: nu credinţa sau acceptarea pasivă a unei doctrine primite, ci cercetarea activă şi raţională. Iar consecinţele devin clare când se observă că discipolul lui Thales, Anaximandru (cca 611-547 î.Hr.), nu a repetat ideile profesorului său, ci a spus cu totul altceva; şi anume că ἀρχή este ἄπειρον (apeiron), „infinitul sau nemărginirea”: nici apă, nici vreun alt element, ci o substanţă diferită de toate, infinită, din care iau naştere toate cerurile şi lumile care le populează.

În infinit există perechi de contrarii: umed şi uscat, cald şi rece etc. Iar alternarea lor produce lumea. „De acolo de unde se produce naşterea lucrurilor, tot de acolo le vine şi pieirea, potrivit cu necesitatea”, spune Anaximandru, „căci ele trebuie să dea socoteală unele altora, pentru nedreptatea făcută, potrivit cu rânduiala timpului”[253].

---

[253] „Anaximandros. Fragmente”, traduceri şi note de M. Marinescu-Himu, în Filosofia greacă până la Platon I.1, redactori-coordonatori Adelina Piatkowski şi Ion Banu, studiu istoric de Ion Banu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 181 (N.t.).

Iarna, frigul face nedreptate căldurii; vara, căldura – frigului: însă un principiu al dreptății păstrează echilibrul. Pământul pluteşte liber în spațiu, fără nimic care să-l susțină, dar rămâne pe loc pentru că este echidistant față de orice altceva. Sferele cereşti sunt roți de foc; tunete şi fulgere, rafale de vânt. Viața a apărut din elementul umed pe când acesta s-a evaporat din cauza focului, iar omul a fost inițial asemenea unui peşte.

Odată cu Anaximandru ne-am îndepărtat cu adevărat de mentalitatea mitică personificatoare de până atunci. Iar un alt discipol al lui Thales propune o altă viziune: ἀρχή este aerul, respirația, a spus Anaximene (fl. cca 600). Prin rarefiere şi condensare, aerul se diversifică în substanțe diferite: dilatat, aerul devine foc; când este condensat, devine nor, apă, pământ şi piatră.

Trebuie să remarcăm că, la vremea aceea, şi în India se dezvoltase o gândire filosofică pe care o cunoaştem mai bine prin sistemul Śākhya şi ştiința clasificării a jainismului[254]; şi aici s-a întreprins căutarea rațională a substanței sau a elementului primordial. A fost identificat în mod diferit ca spațiu sau eter (ākāśa), din care elementele aer, foc, apă şi pământ sunt condensate în această ordine; ca respirație (prāṇa); ca pereche suflet-nonsuflet (jīva/ajīva); ca putere numinoasă (brahman); ca vid (śunyatā)... În plus,

[254] Mitologia orientală, pp. 235-256, 265-268, 271-272; vezi şi Heinrich Zimmer, Philosophies of India, edited by Joseph Campbell, The Bollingen Series XXVI, Pantheon Books, New York, 1951, pp. 181 şi urm. [trad. rom.: Heinrich Zimmer, Filosofiile Indiei, traducere de Sorin Mărculescu, Humanitas, Bucureşti, 2012, pp. 145 şi urm.].

clasificarea tuturor fiinţelor, inclusiv a zeilor, în funcţie de numărul simţurilor lor, conceptul despre evoluţia şi involuţia formelor şi corelarea tuturor acestora cu o ştiinţă interioară, psihologică păreau să promită evoluţii importante ale cercetării obiective.

Cu toate acestea, în India, principiul apatiei nu s-a impus niciodată în faţa principiului punerii în practică, mai ales al aplicării în scopuri psihologice şi sociologice. Strălucitele cosmologii, dezvoltate de ceea ce trebuie să fi fost o mare mişcare a gândirii creatoare (posibil în jurul anilor 700-600 î.Hr.), deveniseră, chiar şi pe vremea lui Buddha (563-483 î.Hr.), simple icoane: imagini pentru contemplarea religioasă, folosite pentru a purta mintea nu spre lume, ci departe de ea. Indiferent de spiritul de cercetare care le-a produs, acesta se consolidase deja într-o tradiţie statică şi repetitivă. Şi, în maniera obişnuită a religiei, cosmologiile erau păstrate şi transmise tinerilor lipsiţi de spirit critic chiar şi atunci când erau infirmate de fapte cunoscute. Ceea ce a împiedicat dezvoltarea unei ştiinţe orientale.

În lumea greacă, sistemul de gândire care aminteşte cel mai mult de cel indian se situa pe linia mişcării orfico-dionisiace, care a culminat în secolul al VI-lea î.Hr. cu puritanismul militant al mai vârstnicului contemporan al lui Buddha, Pitagora (cca 582-cca 500 î.Hr.). Sistemul orfic anterior asumase o atitudine negativă faţă de lume. Potrivit marelui mit orfic, omul era un amestec din cenuşa lui Dionysos şi a titanilor.[255] Sufletul (factorul Dionysos) era divin, însă corpul (factorul Titan) îl ţinea înrobit. Prin urmare formula

[255] Mitologia primitivă, pp. 104-105.

fundamentală era soma-sema, „corpul, un mormânt”. Iar un sistem teoretic şi practic comparabil cu cel al ascezei indiene a fost comunicat de către maeştri iniţiaţi unor cercuri restrânse de devoţi. Se spunea că sufletul a revenit la viaţă în repetate rânduri, legat fiind de roata renaşterii (vezi şi samsāra sanscrită). Cu toate acestea, prin asceză (tapas în sanscrită), corpul ar putea fi curăţat de deşeurile sale de titan (sanscritul nirjarā, „lepădare”), sufletul putând fi astfel eliberat (sanscritul mokşa, „eliberare”). Se foloseau şi ritualuri care favorizau meditaţia asupra elementului divin (în sanscrită, bhakti, „devoţiune”). Şi când, în cele din urmă, în extaz (samādhi), iniţiatul se unea cu propria fiinţă intrinsecă (svasvarūpam), era divin (Śivāhaṁ, „Eu sunt Şiva”).

Pe unde rătăceşte Zagreus în miez de noapte, rătăcesc şi eu;

Am rezistat strigătului său tunător;

I-am împlinit cultele roşii, sângeroase;

Ţinut-am aprins focul pe muntele Marii Mame:

Sunt liber şi chemat-am pe nume

Un Bacchus al preoţilor înzăuaţi.

Îmbrăcat în alb pur, m-am curăţat

De naşterea ticăloasă a omului şi de ţărna ce mă-ngroapă,

Şi depărtat-am de buzele mele

Atingerea oricărei cărni în care fost-a cândva viaţă.[256]

Practica ascetică includea vegetarianismul, după cum ne arată ultimele două versuri; iar dacă interpretăm literal al treilea vers, „l-am împlinit cultele roşii, sângeroase", asta înseamnă că atât în cultul orfic, cât şi în cel dionisiac exista un ritual de „mâncare a cărnii crude" (omofagie). Se pare că se celebra sau se simula şi un fel de căsătorie sacră. Mai întâi, ştim că neofitul era acoperit cu un văl, ca o mireasă; apoi i se aducea un liknon, un coş de răchită în formă de lopată, conţinând un falus şi mai multe fructe (vezi şi supra, Figura 7), iar în cele din urmă i se strecura în sân un şarpe de aur care era scos prin partea de jos: zeul, ca propriul tată, renăscut din devot.

Nu găsesc nicio diferenţă fundamentală între toate acestea şi învăţătura hindusă jainist-sankhya-vedantică despre eliberare, cu excepţia faptului că în Grecia doctrina nu a prins niciodată, ci a rămas secundară şi străină de spiritul în general pozitiv al culturii. Unii au încercat să

---

256 Euripide, Fragmentul 475, trad. Gilbert Murray, în Harrison, Prolegomena, p. 479.

demonstreze că mişcarea a apărut în India, ceea ce este puțin probabil. Mai curând se poate ca în ordinea arhaică a Epocii Bronzului să fi existat o sursă comună care, în etapele sale finale, a suferit o transformare negativă pe care am numit-o Marea Inversare[257], când, din Egipt până în Mesopotamia, în urma secolelor de invazii, crime şi jafuri, a apărut o literatură a lamentației. După care, pentru mulți, centrul interesului religios s-a mutat din această lume în cealaltă, iar disciplinele care în epocile anterioare fuseseră îndreptate spre atingerea perfecțiunii s-au transformat în căi de evadare din lume.

Însuşi numele Orfeus aparține celei mai vechi moşteniri de nume greceşti: cele care se termină în -eus (de exemplu, Atreus). Acestea sunt nume prehomerice. Reprezentările timpurii îl înfățişează cântând, atrăgând animalele cu puterea cântecului său; sau cântând la sărbători, având ca ascultători – semnificativ – bărbați. Dr. Karl Kerényi sugerează plauzibil că ideea de bază este aceea a unui inițiator a cărui putere transformă chiar şi cele mai sălbatice creaturi, animale şi oameni care trăiesc în sălbăticie. O asemenea personalitate ar fi fost asociată cu inițierea tinerilor, care se desfăşura în locuri sălbatice, în absența femeilor. Acolo, prin muzică şi cântec, li se dezvăluia ceva semnificativ care îi elibera de primitivismul lor însetat de sânge şi dădea un sens profund ceremoniilor de trecere de la copilărie la maturitate. Iar crainicul acestui mister cânta la liră, dar nu era un simplu cântăreț.

---

[257] Mitologia orientală, pp. 154-162, 228-234.

Mai târziu, în perioada vieții urbane greceşti, rupți de legătura tribală anterioară a riturilor secrete ale bărbaților, aşa-numiții Ορφεοπελεται (Orfeopeletai), „preoți inițiatori ai lui Orfeu”, şi-au adaptat artele spirituale la noile nevoi spirituale. Iar formele lor de prezentare erau acum împărțite într-o categorie inferioară, în mare parte ritualică, şi una superioară, pur spirituală, filosofică, unde inițiatorii erau, de fapt, filosofi: mai întâi pitagoreicii, dar apoi şi alții – de la Empedocle la îndrăgiții şi cunoscuții noştri convivi platonicieni.[258]

În învățăturile lui Pitagora, căutarea filosofică a lui ἀρχή, prima cauză şi primul principiu al tuturor lucrurilor, a condus la analizarea problemei magiei însăşi a lirei lui Orfeu, care linişteşte inimile oamenilor, le purifică şi le redă părții lor divine. Concluzia lui a fost că ἀρχή este un număr, că poate fi auzit în muzică şi că, printr-un principiu de rezonanță, influențează – şi, prin urmare, ajustează – armonia sufletului. Ideea este esențială atât pentru arta indiană, cât şi pentru cea din Orientul Îndepărtat şi poate data din vremea piramidelor. Totuşi, din câte ştim, Pitagora a fost primul filosof care a expus-o în mod sistematic ca principiu prin care arta, psihologia, filosofia, ritualul, matematica şi chiar atletismul pot fi considerate aspecte ale unei singure ştiințe a armoniei. În plus, abordarea ei a fost întru totul grecească. Măsurând lungimile corzilor având aceeaşi tensiune, lovite astfel încât să redea note diferite, el a descoperit raportul 2:1 pentru octavă, 3:2 pentru cvintă şi 4:3 pentru terță. Şi atunci, după cum afirmă Aristotel, pitagoreicii „au conceput elementele numerelor ca fiind

---

[258] Karl Kerényi, „Die orphische Kosmologie und der Ursprung der Orphik”, Eranos-Jahrbuch 1949, Rhein-Verlag, Zürich, 1950, pp. 53-78.

elementele tuturor lucrurilor şi au socotit că Cerul întreg este armonie şi număr”[259]. Aşa că, în cele din urmă, cunoaşterea, şi nu extazul mistic, a devenit calea către împlinire; iar noua ştiinţă a grecilor s-a alăturat armonios modurilor străvechi ale mitului şi artei rituale, pentru noua viaţă.

Partea a treia

Epoca marilor clasici

Capitolul 5

Perioada persană

539-331 î.Hr.

[259] Aristotle, Metaphysics A.986a [trad. rom.: Aristotel, Metafizica, A.986a, traducere, comentariu şi note de Andrei Cornea, Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 71].

I. Dualismul etic

În noiembrie 1754, un tânăr francez pe nume Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731-1805) s-a înrolat ca soldat în armata franceză pentru a merge în India, unde spera să găsească – şi unde a găsit, într-adevăr – ce mai rămăsese din lucrările legendarului profet persan Zoroastru. În 1771 şi-a publicat ediția din Zend-Avesta; iar de atunci, progresul făcut de orientalişti pentru a înțelege relația dintre acele texte şi doctrinele creştinismului şi ale islamului a fost sigur şi convingător, deşi extrem de lent.

Cuvintele profetului persan au ajuns până la noi păstrate, ca nişte pietre prețioase, în cadrul unei lucrări liturgice ulterioare cunoscute sub numele de Yasna, „Cartea Jertfei", o compilație sacerdotală de rugăciuni, mărturisiri, invocații etc. aranjate conform ritualurilor la care au fost folosite. Capitolele sunt împărțite în trei grupe: 1-27, invocații preoțeşti; 28-34, 43-51 şi 53, imnurile gāthā ale profetului (predici, cântări şi revelații, într-un dialect mult mai vechi decât restul lucrării); iar capitolele 35-42, 52 şi 54-72 conțin iarăşi invocații preoțeşti, dezvăluind o teologie mult mai sistematizată decât cea cuprinsă în imnurile gāthā esențiale.

Profesorul L.H. Mills, autorul unei traduceri a cărții Yasna, sugerează – în introducerea la ediția respectivă – pentru textele gāthā o perioadă cuprinsă între cca 1500 şi 900 î.Hr.[260] Profesorul Eduard Meyer îl plasează pe profet în

[260] L.H. Mills, The Zend-Avesta, partea a III-a, Sacred Books of the East, vol. XXXI, The Clarendon Press, Oxford, 1887, pp. xxxiii–xxxvii.

jurul lui 1000 î.Hr.[261] Iar profesorul Hans Heinrich Schaeder, observând că ordinea socială reprezentată în gāthā îl situează pe profet într-o lume de „prinți regionali mărunți, care în mod evident nu sunt supuşi unui suzeran comun”, îi atribuie o dată înainte de ascensiunea Imperiului Mezilor în secolul al VII-lea î.Hr.[262] Pe de altă parte însă, există o şcoală influentă care tinde să identifice un anume rege Vishtaspa menționat în gāthā[263] cu tatăl regelui Darius, Histaspe, ceea ce l-ar plasa pe profet nu mai târziu de cca 550 î.Hr.[264] Problema este extrem de complicată, cu argumente şi susținători de fiecare parte. Cu toate acestea dovada vechimii limbii, a ordinii sociale şi a atmosferei religioase nu poate fi contestată cu uşurință – nici măcar cu greutate. Ea există. Şi, după cum observă cu uimire, dar plin de încredere profesorul Meyer, „faptul că încă mai sunt erudiți care cred că este posibil sau chiar discutabil ca regele Vishtaspa [din gāthā] să fie identificat cu tatăl lui Darius, Histaspe, este una dintre anomaliile de neînțeles care au fost deosebit de marcante şi de enervante în acest domeniu, ceea ce dovedeşte cât de departe sunt mulți dintre

---

[261] Meyer, Geschichte des Altertums, vol. III, p. 97.

[262] Hans Heinrich Schaeder, Der Mensch in Orient und Okzident, R. Piper and Co., München, 1960, p. 103.

[263] De exemplu, în Yasna 28:8; 46:14; 51:16 şi 19; 53:2.

[264] Ernst Herzfeld, Zoroaster and His World, Princeton University Press, Princeton, 1947, vol. I, pp. 1-30; A.T. Olmstead, History of the Persian Empire, University of Chicago Press, Phoenix Books, Chicago, 1948, 1959, p. 94; R.C. Zaehner, The Dawn and Twilight of Zoroastrianism, G.P. Putnam’s Sons, New York; Weidenfeld and Nicholson, Londra, 1961, pp. 33-36.

marii noştri filologi de înțelegerea istoriei şi a gândirii istorice”[265].

Meyer l-a numit pe Zoroastru „prima personalitate care a acționat creativ şi formativ asupra cursului istoriei religioase”[266]. Fireşte, faraonul Akhenaton a trăit înaintea lui, dar „monoteismul său solar nu a durat”[267]; în schimb, de-a lungul întregii istorii a religiozității etice occidentale (spre deosebire de religiozitatea metafizică orientală), marile teme abordate pentru prima dată în dialogurile gāthā ale Dumnezeului Adevărului, Ahuramazda, cu profetul său, Zoroastru, pot fi auzite ca un ecou, iar şi iar, în greacă, latină, ebraică şi aramaică, arabă şi în toate limbile occidentale.

Prima noutate a acestei învățături absolut noi constă în abordarea în termeni pur etici a naturii şi destinului final atât al omenirii, cât şi al lumii. În India nu s-a încercat niciodată introducerea în domeniul religiei a unui principiu de reformare fundamentală sau de reînnoire a lumii. Ordinea cosmică a eonilor, care circulă la nesfârşit într-o puternică roată a veacurilor ce se întorc ineluctabil – din eternitate în eternitate –, nu îşi va schimba niciodată cursul maiestuos, indiferent ce ar face omul. Soarele, luna, stelele în mersul lor, diferitele specii de animale şi ordinele castelor din sistemul social conservator indian vor rămâne veşnic neschimbate; iar adevărul, virtutea, extazul şi adevărata

---

[265] Meyer, Geschichte des Altertums, vol. III, p. 110, n. 3.

[266] Ibidem, p. 97, n. 2.

[267] Ibidem.

ființă constau în a face ceea ce s-a făcut dintotdeauna în mod tradițional – fără crâcnire, fără ego, fără judecată –, exact aşa cum s-a învățat. Prin urmare individul avea doar două căi: una, să accepte întregul sistem şi să încerce să-şi joace rolul cu pricepere, fără speranță sau teamă; iar cealaltă, să renunțe, să se detaşeze, lăsându-i pe ceilalți să continue acel joc de marionete. Existența supremă a ființelor (sau, în termeni budişti, Vidul ce se află dincolo de fantasmagoria aparenței) e mai presus de orice judecată etică, ba chiar de orice pereche de contrarii: bine şi rău, adevărat şi fals, ființă şi neființă, viață şi moarte. Aşa că înțelepții (cum au fost numiți cei care au ajuns, în cele din urmă, după multe vieți, să-şi dea seama de inutilitatea speranței), „arşi", după cum citim, „de focul ciclului etern al naşterii, morții etc. – ca unul care se năpusteşte spre un lac cu capul în flăcări"[268] – fie s-au retras în pădure pentru a se cufunda dincolo de neființa ființei, fie au rămas în foc, pentru a fi mistuiți printr-o continuă jertfă a sinelui, fără speranță, dar cu compasiune, pe altarul deşertăciunii.

Orientarea unui asemenea ordin de gândire era metafizică; nu etică sau rațională, ci trans-etică, trans-rațională. Iar în Orientul Îndepărtat, ca şi în India, indiferent că vorbim de şintoism, taoism, confucianism sau de Mahāyanā, lumea nu trebuia reformată, ci doar cunoscută, venerată, iar legile ei, respectate. Dezordinea personală şi socială s-a produs prin îndepărtarea de acele legi cosmice, iar reforma nu putea fi realizată decât prin întoarcerea la rădăcina imuabilă.

---

[268] Vedāntasāra 30.

În schimb, conform noii viziuni mitice a lui Zoroastru, lumea era coruptă – nu prin natura ei, ci din întâmplare – şi trebuia să fie schimbată prin acțiunea omului. Înțelepciunea, virtutea şi adevărul se află, aşadar, în implicare, nu în detaşare. Iar linia crucială de decizie între ființa supremă şi neființă era de natură etică, deoarece caracterul primordial al creației fuseseră lumina, înțelepciunea şi adevărul, în care totuşi pătrunseseră întunericul, înşelăciunea şi minciuna, pe care acum omul era dator să le elimine prin propria virtute în gândire, cuvânt şi faptă.

Concret, potrivit acestei învățături, două puteri opuse au creat şi întreținut lumea în care trăim: în primul rând, Ahuramazda, Stăpânul Vieții, Înțelepciunii şi Luminii, Creatorul Ordinii Juste; iar apoi rivalul său, Angra-Mainyu, Demonul Minciunii, care, când lumea a fost făcută, a corupt fiecare particulă a ființei sale. Aceste două puteri sunt de-o seamă; căci au existat dintotdeauna. Cu toate acestea nu amândouă sunt eterne, deoarece Demonul Minciunii va fi anihilat la sfârşitul veacurilor, când doar adevărul va triumfa. Astfel, pe lângă principala noutate a poziției etice a sistemului zoroastrian, observăm a doua noutate în viziunea sa progresivă asupra istoriei cosmice. Nu mai este vorba de ciclul străvechi, în permanentă mişcare al mitologiilor arhaice din Epoca Bronzului, ci de o succesiune ireversibilă a creației, căderii şi răscumpărării progresive ce culminează cu victoria finală, decisivă şi incontestabilă a unicului Zeu Etern al Dreptății şi Adevărului.

„În plus”, spune profetul,

voi vorbi despre cele două puteri de la începutul lumii; dintre care prea-binefăcătorul s-a adresat astfel vrăjmaşului: „Nu suntem uniți nici în gânduri, nici în voință, în înțelegere, nici în credință, în fapte, în conştiințe sau în sufletele noastre”.

Şi aceasta este prima învățătură pe care mi-a dezvăluit-o atotştiutorul Ahuramazda. Iar acei dintre voi care nu vor asculta şi nu vor împlini aceste cuvinte sfinte pe care le-am vestit acum, blestemați vor fi.[269]

O a treia învățătură se referă la unele puteri provenind de la Creator şi care trezesc în om echivalentele lor. Cele mai importante dintre ele sunt arhanghelii Inteligența Bună şi Ordinea Justă, sprijiniți de Suveranitatea Perfectă şi Pietatea Divină, însoțiți de Excelență şi Nemurire. Opuse acestora sunt puterile minciunii, cunoscute sub numele de Gând Rău şi Aparență Falsă, Laşitate, Ipocrizie, Suferință şi Distrugere. Mai târziu, ele au fost sistematizate ca ierarhii opuse ale binefăcătorilor Amesha Spentas şi maleficilor Daevas – din care au fost derivate ordinele creştine ale îngerilor şi demonilor. Cu toate acestea, în Gāthā nu există încă semne ale unei angelologii astfel sistematizate; diferitele puteri sunt numite şi invocate aproape fără deosebire, pentru a activa spiritul devotului. Mai mult, sunt denumite „zei” şi „de la Dumnezeu”; şi se găsesc perechi în „Mai Buna Inteligență” a fiecărui om.

---

[269] Yasna 45:2-3; urmându-l în mare parte pe L.H. Mills, op. cit., pp. 125-126.

O, Creatorule Mare, Stăpâne cel Viu! Inspirat de Înțelepciunea ta Binevoitoare, mă apropii de puterile tale şi te implor să-mi dai ca un dar generos – stimulând atât lumea trupului, cât şi pe cea a minții – acele realizări derivate din Justiția Divină prin care Dreptatea personificată în noi îi poate conduce pe cei care o primesc întru Preaslăvita Beatitudine.[270]

De cea mai mare importanță este ideea liberului-arbitru şi a deciziei individuale autonome. Nu trebuie să te supui ordinelor şi obiceiurilor ca un animal de turmă, ci să te comporți ca un om înzestrat cu inteligență. Citim într-un celebru verset:

Ascultă cu urechile tale; vezi flăcările strălucitoare cu ochii Înțelepciunii Superioare. Şi asta pentru a discerne alegerea asupra religiei şi asupra omului, fiecare în parte, pentru sine. Înainte de marele efort dedicat cauzei, cercetează învățătura noastră.[271]

Fiecare, după ce şi-a ales cauza, trebuie să adere la ea, nu numai cu gândul, ci şi cu vorba şi fapta. „Cine i se va dedica până va ajunge cel mai bun şi mai sfânt”, a scris profetul,

---

[270] Yasna 28:3; Mills, op. cit., p. 18.

[271] Yasna 30:2; Mills, op. cit., p. 29.

„trebuie să urmeze îndeaproape Religia Bună în cuvânt şi faptă. Voinţa şi dorinţele lui trebuie să fie în concordanţă cu crezul şi loialitatea pe care şi le-a ales”[272]. Iar când viaţa i se apropie de sfârşit, ajungând la Chinvat, Podul Judecăţii, sufletul va cunoaşte natura recompensei câştigate.

O reprezentare memorabilă a acestui pod poate fi găsită într-o lucrare zoroastriană ulterioară cunoscută sub numele de „Cartea lui Ardā Virāf”, compusă la o dată nedeterminată în timpul perioadei sasanide (226-641 d.Hr.), când zoroastrismul a fost restabilit ca religie de stat. Documentul descrie vizita dantescă a unui vizionar împătimit, pe când era încă în viaţă, în lumea cealaltă. La începutul relatării sale, vizionarul a scris:

Făcând primul pas cu Gândul Bun, al doilea cu Cuvântul Bun, iar al treilea pas cu Fapta Bună, am ajuns la Podul Chinvat, cel foarte larg şi trainic, creat de Ahuramazda. Şi, când am ajuns acolo, am văzut sufletul unui defunct, care în primele trei nopţi a stat aşezat pe trupul său, murmurând aceste cuvinte din Gāthā: „Bine este de cel care a făcut ca folosul său să devină folosul altuia”.

Şi, în acele trei nopţi, sufletul acela a primit tot atâtea foloase, mângâiere şi bucurie câte văzuse în lume, proporţional cu mângâierea, fericirea şi bucuria pe care le oferise. După care, când s-au arătat zorii celei de-a treia zi,

---

[272] Yasna 48:4; Mills, op. cit., p. 155.

acel suflet evlavios a pornit în mireasma dulce a copacilor, parfumul care îi fermecase nările când se afla printre cei vii, iar adierea înmiresmată venea spre el dinspre miazăzi, tărâmul lui Dumnezeu.

Iar acolo îi stăteau dinainte propria-i Religie şi propriile-i Fapte, sub forma unei fete minunate, plină de virtute, cu sânul proeminent; adică sânii îi atârnau, ceea ce este plăcut pentru inimă şi suflet. Iar forma ei era pe cât de strălucitoare, pe atât de plăcută ochiului, iar contemplarea ei era de dorit. Sufletul de la pod a întrebat-o pe fecioară: „Cine eşti? Ce fel de persoană eşti? În lumea celor vii nu am văzut niciodată o fecioară cu forme mai grațioase şi cu trup mai frumos decât al tău". La care ea a răspuns: „O, tinere cu gânduri bune, cuvinte bune, fapte bune şi religie bună, eu sunt propriile tale fapte. Datorită voinței şi faptelor tale bune sunt atât de măreață şi de frumoasă, atât de dulce-parfumată, de triumfătoare şi fericită după cum vezi. Pentru că în lume ai cântat gāthās, ai sfințit apa cea bună, ai îngrijit focul şi i-ai cinstit pe cei evlavioşi care au venit la tine de departe şi de aproape. Deşi plină de viață la început, am devenit şi mai veselă datorită ție; deşi virtuoasă, am devenit şi mai virtuoasă; deşi aşezată pe un tron strălucitor, datorită ție mă aflu pe un tron şi mai strălucitor; şi, deşi sublimă, prin tine mă aflu şi mai şi – datorită gândurilor bune, a cuvintelor bune şi a faptelor tale cele bune"[273].

[273] Artā-ī-Vīrāf Nāmak IV, 7-33; potrivit Martin Haug, Destur Hoshangji Jamaspji Asa şi E.W. West, The Book of Arda Viraf, Trübner and Co., Londra; Government Central Book Depot, Bombay, 1872, pp. 154-155.

Când a observat această frumoasă întâlnire a sufletului cu Fravashi-ul său (alter egoul său nepământesc, denumit poetic „Spiritul Căii"), vizitatorul Ardā Virāf a fost luat de mână de doi îngeri, Ascultarea Divină şi Focul Învăpăiat al Gândului; podul s-a lărgit, iar el l-a trecut, după care alți îngeri i-au acordat protecție. Mai mult decât atât, a fost întâmpinat de numeroase Spirite ale Căii celor Drepți, care îl aşteptau acolo, şi i s-au închinat. Şi era un înger, Justiția, care ținea în mână o balanță din aur, pentru a-i cântări pe cei evlavioşi şi pe cei răi. Cei doi păzitori ai săi i-au spus lui Ardā Virāf: „Vino să-ți arătăm raiul şi iadul: locul adevăratului şi locul falsului; realitatea lui Dumnezeu şi a arhanghelilor, non-realitatea lui Angra-Mainyu şi a demonilor săi; învierea din morți şi viitorul trup".

Cei doi păzitori, Ascultarea Divină şi Focul Învăpăiat al Gândului, l-au condus pe vizionar mai întâi într-un loc unde a văzut suflete rămase în aceeaşi poziție. „Cine sunt?", a întrebat el. „Şi de ce rămân aşa?" La care cei doi păzitori au răspuns: „Ei numesc acest loc Eternul Staționar. Sufletele care sunt aici vor rămâne până la învierea viitorului trup. Sunt sufletele acelora în care faptele bune şi păcatele erau egale. Pedeapsa lor constă în a suferi alternanța căldurii şi a frigului; nu au altă pedeapsă".

Vizionarul şi îndrumătorii lui făcură un prim pas spre Tărâmul Stelar, locul unde gândurile bune îşi primesc răsplata. Strălucirea sufletelor creştea tot mai mult, ca strălucirea stelelor; iar tronurile şi scaunele lor, sub strălucire, erau splendide, pline de slavă. „Ce loc este acesta?", a întrebat călătorul. „Cine sunt aceşti oameni?" Şi i-au spus: „Sunt sufletele acelora care, în lume, nu au făcut rugăciuni, nu au cântat gāthās, nu au reuşit să încheie

căsătorii cu rude apropiate şi nu şi-au impus puterea în stat, nu au guvernat bine sau nu au avut vreun rol de căpetenie, ci au devenit evlavioşi prin alte fapte bune".

Acel Dante zoroastrian făcu un al doilea pas, spre Tărâmul Lunar, unde faptele bune îşi găsesc răsplata. Şi i-au spus: „Sunt sufletele acelora care, în lume, nu au făcut rugăciuni, nu au cântat gāthās, nu au reuşit să încheie căsătorii cu rude apropiate, ci au ajuns aici prin alte fapte; iar strălucirea lor egalează strălucirea Lunii".

Al treilea său pas a fost spre Tărâmul Solar, unde faptele bune îşi găsesc răsplata; iar acolo era strălucirea numită Supremă, şi a văzut evlavioşi pe tronuri şi covoare cu totul din aur. Erau la fel de strălucitori ca soarele. Şi i-au spus: „Acestea sunt sufletele care, în lume, şi-au impus puterea supremă, au guvernat bine ori au fost căpetenii".

A continuat apoi şi a făcut un al patrulea pas, ajungând într-un loc plin de splendoare numit Preaslăvit, unde sufletele morților i-au ieşit în întâmpinare, cerându-i binecuvântări, aducându-i laude şi zicând: „Cum de-ai ajuns la noi, preacucernice? Ai venit din lumea aceea pieritoare şi rea în această lume nepieritoare şi netulburată. Gustă, aşadar, nemurirea; căci aici vezi fericirea veşnică".

Arhanghelul Inteligența Bună s-a ridicat de pe un tron de aur. L-a luat pe vizitator de mână şi, zicându-i: „Gânduri bune, vorbe bune, fapte bune", l-a condus la Dumnezeu, în mijlocul arhanghelilor şi al celor binecuvântați, ce stăteau alături de Spiritele Căii lui Zoroastru şi de fiii acestuia,

precum şi de alţi conducători şi susţinători ai religiei, mai strălucitori şi mai uluitori decât orice văzuse el vreodată.

„Iată! Ahuramazda!”, spuse arhanghelul Inteligenţa Bună; iar Ardā Virāf s-a închinat dinainte-i. Dar când a vorbit Ahuramazda, a fost surprins – pentru că, deşi a văzut o lumină şi a auzit o voce, şi a înţeles „Acesta este Ahuramazda”, nu a văzut pe nimeni. „Te salut, Ardā Virāf!”, a spus vocea. „Şi fii binevenit! Ai ajuns din acea lume pieritoare în acest loc pur al iluminării.” Ahuramazda s-a adresat apoi celor doi îndrumători. „Luaţi-l pe Ardā Virāf şi arătaţi-i locul unde sunt răsplătiţi cei evlavioşi, iar cei răi sunt supuşi pedepselor”.

A fost, aşadar, condus la locul celor generoşi, care umblă împodobiţi, şi al celor care intonaseră gāthās. Erau îmbrăcaţi în veşminte brodate cu aur şi argint. A văzut sufletele celor care se căsătoriseră cu membri ai clanului lor; sufletele celor care fuseseră buni conducători şi monarhi; ale oratorilor mari şi sinceri; ale femeilor cu gânduri, vorbe şi fapte sublime, supuse poruncilor, care-şi consideraseră soţii stăpâni, care cinstiseră apa, focul, pământul, copacii, vitele, oile şi toate celelalte creaţii bune ale lui Dumnezeu, îndeplinind ritualurile religiei, practicându-le fără umbră de îndoială. Acestea erau îmbrăcate în aur şi argint, împodobite cu pietre preţioase. Erau şi sufletele celor care cunoscuseră scripturile pe de rost, care oficiaseră riturile; ale războinicilor şi regilor, ale căror arme magnifice erau din aur, împodobite cu pietre preţioase şi având lucrături măiestre. A văzut sufletele celor care, în lume, uciseseră multe creaturi vătămătoare; agricultori în haine grele, impunătoare, care aduceau laudă duhurilor apei şi ale pământului, copacilor şi vitelor;

meşteşugari care, în lume, îşi slujiseră bine conducătorii şi căpeteniile; păstori care îşi păziseră vitele de lup, hoţ şi tiran; gospodari şi judecători, capi de familie de la sate, dascăli şi iscoditori, mijlocitori şi făcători de pace şi cei extraordinar de evlavioşi – toţi aşezaţi pe tronuri, măreţi, splendizi şi împodobiţi, învăluiţi în lumina glorioasă a spaţiului, parfumaţi din belşug cu busuioc dulce, plini de slavă şi de bucurii inepuizabile.

Apoi, în relatarea sa despre marea lui viziune, călătorul a scris:

După care am ajuns la un râu mare şi întunecat, înfricoşător ca iadul, pe malul căruia se aflau multe suflete şi Spirite ale Căii; iar unele nu reuşeau să-l traverseze, altele îl treceau doar cu multă dificultate, altele însă, cu uşurinţă. Şi am întrebat: „Ce râu este acesta? Şi cine sunt oamenii ăştia suferinzi?" Ascultarea Divină şi Focul Învăpăiat al Gândului mi-au spus: „Acesta este râul de lacrimi pe care oamenii le varsă plângându-şi morţii, dar fără să se supună ritualurilor. Cei care nu pot trece râul sunt răposaţii pentru care s-au vărsat multe astfel de lacrimi; cei care îl trec uşor sunt răposaţii după care s-a plâns mai puţin. În lume când te vei întoarce, să le spui tuturor: „Câtă vreme eşti în viaţă, să nu boceşti altfel decât cer riturile, căci aceasta poate cauza mult rău şi multe greutăţi pentru morţii tăi".

Apoi Ardā Virāf s-a întors spre Podul Chinvat – şi a spus:

Dar acum am văzut sufletul unuia dintre cei răi, căruia, în acele trei nopți cât a stat deasupra trupului său mort, i s-a arătat atât de multă suferință cât nu văzuse nicicând în lume. Şi am întrebat: „Al cui suflet este acesta?" Un vânt rece, urât mirositor, a venit să-l întâmpine de pe tărâmul demonilor, din nord, şi şi-a văzut venind propria Religie şi Faptele sale sub forma unei femei desfrânate, dezbrăcate, decăzute, cu gura larg deschisă, cu picioarele răsucite, bazinul slab şi plină de pustule; era, într-adevăr, cea mai hidoasă, vătămătoare, mizerabilă şi jegoasă creatură din câte văzusem vreodată.

Şi sufletul rău a vorbit astfel: „Cine eşti tu, că n-am văzut nicicând, dintre creaturile Dumnezeului Adevărului şi ale Demonului Minciunii, o alta mai urâtă, mai murdară şi mai împuțită?"

Şi ea a spus: „Eu reprezint faptele tale rele, o, tinere cu gânduri rele, cu vorbe şi fapte rele, cu religie rea. Din cauza dorințelor şi acțiunilor tale sunt atât de hidoasă şi de ticăloasă, nelegiuită, bolnavă, putredă, împuțită, mizerabilă şi suferindă, după cum vezi. Când vedeai pe cineva rugându-se şi celebrând rituri întru cinstirea şi slujirea lui Dumnezeu, păstrând şi protejând apa, focul, vitele, copacii şi alte făpturi bune, tu făceai voia Minciunii şi a demonilor săi prin faptele tale necuviincioase. Iar când vedeai pe cineva oferind ospitalitate, cu daruri meritate şi binefaceri, unor oameni buni şi vrednici veniți fie de departe, fie din împrejurimi, tu, dimpotrivă, erai zgârcit şi-ți încuiai uşa. Aşa încât, deşi eram păcătoasă, m-ai făcut şi mai păcătoasă; deşi eram hidoasă, m-ai făcut şi mai hidoasă; deşi eram

şovăielnică, m-ai făcut şi mai şovăielnică; şi deşi mă aflu în nord, pe tărâmul demonilor, tu m-ai trimis şi mai spre nord, ca urmare a gândurilor, cuvintelor şi faptelor tale rele".

Atunci acel suflet rău a făcut un prim pas spre tărâmul Gândurilor Rele; al doilea, spre tărâmul Cuvintelor Rele; şi al treilea, spre tărâmul Faptelor Rele. Dar îngerii m-au luat de mână şi am trecut prin toate nevătămat, văzând aşa frig, căldură, uscăciune şi duhoare cum nu mai văzusem şi nu mai auzisem nicicând pe lume.

Am văzut fălcile hulpave ale iadului: cel mai înfiorător puţ coborând, printr-o crăpătură înfricoşătoare, foarte îngustă, şi într-o întunecime atât de sumbră, încât a trebuit să-mi caut drumul pe dibuite, prin aşa o duhoare încât cei care respirau aerul acela se zbăteau, se clătinau şi cădeau cuprinşi de aşa o criză încât existenţa părea imposibilă. Fiecare gândea: „Sunt singur"; şi când au trecut doar trei zile, presupunea că se sfârşiseră cei nouă mii de ani, când timpul va înceta să mai existe şi va avea loc învierea trupului. „Au trecut cei nouă mii de ani", gândea el, „şi totuşi nu sunt eliberat". În locul acela, chiar şi creaturile mai puţin vătămătoare sunt la fel de înalte ca munţii şi apucă, sfâşie şi îngrozesc sufletele celor răi cum nu ar fi demn nici de un câine. Dar am trecut cu uşurinţă, călăuzit fiind de Ascultare şi de Gând.

Am văzut sufletul unui bărbat prin fundul căruia intra un şarpe, ca un proţap, şi-i ieşea prin gură; şi mulţi alţi şerpi îi strângeau membrele. Şi am întrebat: „Ce păcat a săvârşit trupul al cărui suflet îndură o pedeapsă atât de aspră?"

„Acesta”, mi s-a spus, „este sufletul unui bărbat care în lume a fost sodomit”.

Am văzut sufletul unei femei căreia i se dădea să bea la nesfârşit căni din murdăria şi necurăția bărbaților. Am întrebat: „Ce păcat a săvârşit trupul al cărui suflet suferă în halul ăsta?” „Nereuşind să se abțină”, au spus ei, „această femeie rea s-a apropiat de apă şi de foc în timpul menstruației”. Am văzut şi sufletul unui bărbat căruia îi era jupuită pielea capului... În lume, acesta omorâse un om evlavios. Am văzut sufletul unui bărbat în gura căruia curgea la nesfârşit menstruația femeilor, în timp ce el gătea şi îşi mânca propriul copil... „În lume”, mi s-a spus, „bărbatul acela rău a avut relații sexuale cu o femeie la menstruație”.

Şi îngrozitoarele scene ale iadului nu se opresc aici. O femeie atârnată de sâni, care în lume fusese adulteră, era sfârtecată de jos de fiare sălbatice; erau bărbați şi femei torturați în fel şi chip pentru că în lume umblaseră fără încălțăminte, fără haine potrivite sau urinaseră din picioare; unul, căruia îi atârna limba peste maxilar şi era mistuit de fiare, fusese în lume un defăimător; apoi un zgârcit care zăcea întins pe un grătar şi pe al cărui trup țopăiau o mie de demoni brutali, lovindu-l cu putere; femei ai căror sâni erau afundați în pământ deoarece nu le dăduseră lapte copiilor lor; altele îşi tăiau sânii cu piepteni de fier deoarece nu fuseseră credincioase soților lor; una lingea necontenit o sobă încinsă pentru că, în lume, îşi jignise stăpânul; mulți erau atârnați de câte un picior, iar broaşte, scorpioni, şerpi, furnici, muşte, viermi şi alte creaturi dăunătoare intrau şi ieşeau din toate deschizăturile trupului lor, pentru că în

viață fuseseră nesinceri; şi mai era un bărbat care stătea drept, în formă de şarpe, ca o coloană, dar cu cap de om, pentru că săvârşise apostazie...

Nu e plăcut să vedem cum, atât în această viziune a lui Ardā Virāf, cât şi în Divina comedie a lui Dante, torturile iadului sunt descrise mult mai viu, cu mult mai multă imaginație decât beatitudinea paradisului, unde vedem doar lumină şi ființe plăcute, aşezate, în picioare sau plimbându-se, foarte frumos înveşmântate. Cronica înfiorătoare a supliciului continuă pe mai multe pagini; iar după ce a văzut toată groapa aceea infamă şi împuțită, „atunci", scrie vizionarul, „am văzut Duhul Rău, distrugătorul necruțător al lumii, a cărui religie este răutatea, ridiculizând şi batjocorind la nesfârşit sufletele iadului, cărora le spunea: «De ce ai făcut mereu lucrarea mea şi, în loc să te gândeşti la Creatorul tău, ai făcut doar voia mea?»„ Iată cum continuă relatarea:

După care îndrumătorii mei îngereşti, Ascultarea Divină şi Focul Învăpăiat al Gândului, m-au scos din acel loc întunecat, teribil şi îngrozitor spre tărâmul Luminii Eterne, locul adunării lui Ahuramazda şi a îngerilor săi. Iar când am vrut să-mi aduc omagiul, Ahuramazda mi-a spus cu bunăvoință: „Ai fost un slujitor desăvârşit, o, evlaviosule Ardā Virāf. Ai venit ca un mesager din partea închinătorilor mei de pe pământ. Întoarce-te acum la ei şi, aşa cum ai văzut şi ai înțeles, spune lumii adevărul. Ardā Virāf, spune-le adoratorilor mei: «Există o singură cale a pietății, calea religiei principale; celelalte căi nu duc nicăieri. Mergeți doar pe această cale şi nu vă abateți de la ea nici la bine şi nici la rău, în nicio împrejurare; orice ar fi, să aveți gânduri bune, vorbe bune şi fapte bune. Şi nu uitați: vitele sunt pulbere,

calul e pulbere, argintul şi aurul sunt pulbere, la fel şi trupul omului. Nu se amestecă cu țărâna doar cel care, în lume, laudă evlavia şi îşi îndeplineşte obligațiile şi face fapte bune». Eşti perfect, Ardā Virāf, du-te şi viața să-ți fie înfloritoare – căci îți cunosc toate faptele bune şi purificările pe care le faci cu frică de Dumnezeu, le ştiu pe toate".

„Şi când am auzit aceste cuvinte", conchide uimitoarea lucrare, „am făcut o plecăciune adâncă dinaintea Creatorului, Ahuramazda; după care cei doi îngeri măreți, Ascultarea Divină şi Focul Învăpăiat al Gândului, m-au condus cu bine în această încăpere unde sunt aşternute covoare în care scriu acum.

Fie să triumfe slava bunei religii a mazdeiştilor!

Încheiată cu sănătate, bucurie şi fericire"[274].

II. Căderea şi reînnoirea cosmică

Mitul persan al creației, căderii şi reînnoirii lumii, care a influențat fundamental nu numai ideile mesianice ale iudaismului şi creştinismului, ci şi parodierea lor în apocalipsa proletară marxistă descrisă în ultimul capitol din primul volum al Capitalului, se păstrează doar într-o lucrare

[274] Ibidem, pe scurt.

târzie în pahlavi (persana medie), Bundahišn, „Cartea Creației”, care, precum „Cartea lui Ardā Virāf”, a fost un produs al ultimilor ani ai restaurației sasanide, 226-641 d.Hr. Nu a fost terminată în forma actuală decât în jurul lui 881 d.Hr.[275] Prin urmare include multe elemente aparținând atât unei date ulterioare, cât şi unei ordini de credință mai populare decât profețiile din care derivă tema sa principală: rezolvarea conflictului cosmic dintre Bine şi Rău. Cu toate acestea, după cum a observat vechiul maestru al studiilor persane, James Darmesteter, cu privire la tradiția zoroastriană: „Nu a existat o altă mare credință în lume care să lase monumente atât de puține şi de sărace ale splendorii sale de odinioară”[276]. Distrugerile produse mai întâi de către Alexandru cel Mare (331 î.Hr.), iar mai târziu, după o reconstrucție dificilă, de către fanaticii islamului (641 d.Hr.) au lăsat pentru secolele următoare îngrozitor de puține dovezi – nici măcar ruine – despre complexa structură a religiei imperiale persane.

Astfel, potrivit lui Bundahišn:

Cei doi Creatori, prin a căror dialectică s-a produs totul în această lume, astfel încât vedem pretutindeni o natură deopotrivă bună şi rea, în conflict cu ea însăşi şi caracterizată prin dezordine, au existat dintotdeauna: însă nu amândoi vor rămâne întru veşnicie. În cele din urmă,

---

[275] E.W. West, Pahlavi Texts, partea I: The Bundahish, Bahman Yasht, and Shahyast La-shahyast, Sacred Books of the East, vol. V, The Clarendon Press, Oxford, 1880, pp. xlii, xliii.

[276] James Darmesteter, The Zend-Avesta, partea I: The Vendidad, Sacred Books of the East, vol. IV, The Clarendon Press, Oxford, 1880, p. xii.

inevitabil, puterea întunecată şi rea, Angra-Mainyu, va fi distrusă pentru totdeauna, laolaltă cu toţi descendenţii ei, într-un proces de reînnoire a lumii spre care tinde toată istoria – şi la a cărei înfăptuire sunt chemaţi în mod categoric toţi indivizii.

După cum spune însuşi profetul Zoroastru:

Căci aşa sunt cele două spirite primordiale care, ca un cuplu, dar independent în acţiunile lor, sunt cunoscute din cele mai vechi timpuri. Sunt Binele şi Răul în gând, în vorbă şi în faptă. Şi între acestea două trebuie ales corect, cu înţelepciune. Deci alegeţi, dar nu ca făcători de rele! Şi să fim ca acei care aduc marea reînnoire şi fac să evolueze această lume, până la atingerea desăvârşirii sale.[277]

Ahuramazda, care era omniscient (vezi Bundahišn), ştia a priori, din veşnicie, de existenţa lui Angra-Mainyu; însă acesta din urmă, care nu avea decât cunoştinţe a posteriori, nu era conştient de existenţa luminii. Creaţia a început când Ahuramazda a creat spiritual nişte fiinţe spirituale care au rămas timp de trei mii de ani într-o stare perfect spirituală: nemişcate, fără gânduri şi cu corpuri intangibile. La sfârşitul acelei perioade, puterea întunericului, trezindu-se, a perceput slava lor şi, din cauza răutăţii naturii sale dornice doar de distrugere, s-a repezit să anihileze lumina. Descoperind totuşi că puterea ei era mai mare decât a lui, s-

[277] Yasna 30:3, 9; Mills, op. cit., pp. 29, 33-34.

a întors furios în abisul său, unde a creat demoni care, în deplină înțelegere, s-au ridicat împotriva luminii.

Atunci Stăpânul Luminii şi al Adevărului, care, fiind omniscient, ştia deja cum vor decurge lucrurile, s-a dus totuşi să se vadă cu monstrul Minciunii, propunându-i pacea. Acesta din urmă s-a gândit: „Ahuramazda îşi doreşte pacea fiindcă e neputincios". Însă Ahuramazda a spus: „Nu eşti nici atotştiutor, nici atotputernic; de aceea nu poți nici să mă învingi, nici să-mi sperii creaturile. Totuşi hai să înghețăm conflictul pentru o perioadă de nouă mii de ani". Căci ştia că timp de trei mii de ani totul se va întâmpla după voia lui; vreme de trei mii de ani va exista un amestec al celor două voințe; iar în ultimii trei mii de ani, după naşterea lui Zoroastru, voința celuilalt avea să fie înfrântă. Împreună cu primii trei mii de ani de stare de echilibru, aceşti nouă mii ar face un total de douăsprezece mii de ani. Şi Angra-Mainyu, neştiind ce avea să se întâmple, a acceptat propunerea. S-a întors în abisul lui, iar jocul a început.

Ca prim pas, Ahuramazda a creat Inteligența Bună şi Cerul; celălalt, Inteligența Rea şi Minciuna. Inteligența Bună a creat Lumina Lumii, Religia Bună, Ordinea Justă, Suveranitatea Perfectă, Pietatea Divină, Excelența şi Nemurirea. După care, la un al doilea pas, a creat armata de constelații cu patru căpetenii în cele patru regiuni, luna, soarele şi apoi apa, pământul, plantele, animalele şi omul.

Între timp, Angra-Mainyu se culcase din nou. Dar la sfârşitul celor trei mii de ani a apărut o diavoliță, Jahi (Menstruația), care i-a strigat: „Ridică-te, o, tată al nostru al tuturor! Pentru că voi provoca în lume un conflict care va

atrage suferința şi prăbuşirea lui Ahuramazda şi arhanghelilor săi. Voi otrăvi omul drept, boul harnic, apa, plantele, focul şi toată făptura". La care Angra-Mainyu, ridicându-se, a sărutat-o pe frunte, iar otrava numită menstruație a apărut asupra diavoliței. „Care e dorința ta?", a întrebat el. „Ce pot să-ți dau?" „Un bărbat este ceea ce-mi doresc", a răspuns ea. „Dă-mi-l!" Forma lui Angra-Mainyu, care fusese aceea a unei şopârle, s-a preschimbat atunci într-un tânăr de cincisprezece ani, care i-a fost dat lui Jahi în schimbul supuşeniei sale.

Apoi Angra-Mainyu, furios şi plin de răutate, s-a ridicat ca un şarpe asupra constelațiilor, împotriva cărora a aruncat planetele în mişcare, distrugând astfel ordinea imuabilă a cerului. A doua sa acțiune a fost împotriva apei, asupra căreia a pogorât seceta. Apoi a aruncat pe pământ şarpele, scorpionul, broasca şi şopârla – şi erau atât de multe acele creaturi dăunătoare, încât nu aveai unde să arunci un ac. Pământul s-a cutremurat şi s-au înălțat lanțurile muntoase. Angra-Mainyu le-a străpuns şi a pătruns în miezul lor, iar acest pasaj este acum drumul spre iad. Iar în al patrulea rând a uscat plantele. Dar Îngerul Vegetației a mărunțit plantele şi le-a amestecat cu apa revărsată de Îngerul Ploii. Apoi peste toată lumea au răsărit plantele ca firele de păr de pe capul omului. Şi din sămânța tuturor acestor plante, în mijlocul oceanului lumii a răsărit Arborele Tuturor Semințelor, care are o singură rădăcină, nu are ramuri, nici scoarță, este suculent şi dulce. Iar pe el se odihneşte grifonul înaripat, care atunci când îşi ia zborul împrăştie în apă semințe care apoi se întorc pe pământ odată cu ploaia.

Mai mult, în apropierea acestui prim copac a răsărit un al doilea, Gaokerena sau Haoma cel Alb (în sanscrită, Soma),

care zădărniceşte îmbătrânirea, reînvie morţii şi dăruieşte nemurirea. La rădăcina lui, Angra-Mainyu a dat formă unei şopârle care să-l îmbolnăvească; dar pentru a ţine şopârla aceea la distanţă au fost creaţi zece peşti kar, ce se învârt în permanenţă în jurul rădăcinii, astfel încât capul unuia dintre ei să fie mereu îndreptat către şopârlă. Iar între cei doi copaci s-a înălţat un munte cu 9 999 000 de miriade de peşteri având menirea de a proteja apele; astfel încât, din peşteri, apele curg prin canale udând întregul pământ.

În ceea ce priveşte natura plantelor, înainte de venirea lui Angra-Mainyu niciuna nu avea scoarţă sau spini, dar, ca şi Arborele Tuturor Semințelor, erau dulci şi suculente.

Al cincilea atac al lui Angra-Mainyu a fost împotriva Boului Unic Creat, fiara primordială, care păştea pe malul râului Daiti, în Eran Vej, regiunea centrală dintre cele şapte regiuni ale pământului, sub forma unei vaci albe şi strălucitoare ca luna. Când inamicul s-a năpustit sub înfăţişarea unei muşte, animalului i-au fost insuflate avariția, nevoia, durerea, foamea, boala, pofta şi letargia; iar când acel Bou Unic Creat a murit, a căzut pe dreapta. Sufletul i-a ieşit şi, rămânând dinaintea lui, i-a strigat lui Ahuramazda atât de tare, încât parcă ar fi strigat zece mii de oameni în acelaşi timp: „Cui i s-a încredinţat paza creaturilor, acum că distrugerea ameninţă pământul? Unde este omul despre care ai spus cândva: «Am să-l creez, ca să învețe doctrina Îngrijirii»?”

Stăpânul Luminii a răspuns: „Eşti bolnav, o, Suflete al Boului, de boala pe care ţi-a provocat-o Angra-Mainyu. Dacă

ar fi venit timpul să facem acel om pe pământ, Angra-Mainyu nu ar fi fost atât de dăunător”.

Sufletul Boului s-a îndreptat spre Tărâmul Stelar şi a strigat în acelaşi fel; apoi tot aşa spre Tărâmul Lunar şi Tărâmul Solar. Dar acolo i s-a arătat Spiritul Căii al profetului Zoroastru şi s-a liniştit. A spus: „Voi hrăni făpturile pământului”. Şi, făcând acest lucru, şi-a reînnoit consimțământul pentru o creație pământească în lume.

Între timp, când trupul Boului Unic Creat a căzut pe dreapta, sămânța sa a fost trimisă Lunii, unde a fost purificată de lumina sa. Din acea sămânță purificată au apărut apoi un animal mascul şi o femelă, după care au apărut pe pământ perechi de două sute optzeci şi două de specii: păsări în aer, patrupede pe pământ, peşti în ape. Iar acolo unde a ieşit măduva Boului au crescut cincizeci şi cinci de soiuri de cereale şi douăsprezece tipuri de plante vindecătoare. Din coarnele lui a crescut mazărea, prazul din nas, vița din care se face vinul din sângele lui, rutaceele din plămâni, iar cimbrul din miezul inimii sale.

Al şaselea atac al lui Angra-Mainyu a fost îndreptat apoi împotriva primului om creat, Gayomart, care, în forma sa spirituală, trăise cu Boul Unic Creat în Eran Vej, regiunea centrală dintre cele şapte regiuni ale pământului. Mai înainte însă, Ahuramazda, Stăpânul Luminii, l-a făcut pe Gayomart să transpire suficient de mult timp cât pentru recitarea unei strofe dintr-o rugăciune. Din sudoare a creat trupul unui tânăr de cincisprezece ani, înalt şi radios; iar trupul lui Gayomart ieşit din sudoarea aceea îl căuta din ochi pe Cel Preaînalt. Însă a văzut lumea întunecată ca

noaptea şi pământul atât de plin de creaturi dăunătoare, încât nu aveai unde să arunci un ac. Marea sferă a cerului era în plină revoluție; soarele şi luna erau în mişcare; planetele se luptau cu stelele.

Angra-Mainyu l-a creat, la rândul său, împotriva lui Gayomart, pe Demonul Morții; însă nu-i venise ceasul: viața lui trebuia să dureze treizeci de ani. Apoi avariția, nevoia, durerea, foamea, boala, pofta şi letargia au fost introduse în Gayomart. Iar când a murit, a căzut pe stânga şi şi-a slobozit sămânța. Cea a Boului fusese purificată de Lună; cea a lui Gayomart a fost purificată de Soare. Mai mult, când a murit, din membrele lui au apărut opt tipuri de metale prețioase: aur, argint, fier, alamă, cositor, plumb, mercur şi diamant.

Aurul a rămas în pământ timp de patruzeci de ani, păzit de Îngerul Meditației Perfecte, iar din el a crescut, sub forma unei plante cu o singură tulpină cu cincisprezece frunze – câte o frunză pe an –, primul cuplu uman, iar brațele şi trupurile le erau atât de împreunate, încât nu se putea distinge care era bărbat şi care femeie sau dacă aveau suflete separate. Dintr-o plantă au devenit două ființe umane, Mašya şi Mašyane; suflarea, care este sufletul, a pătruns în ei, iar Ahuramazda a spus: „Voi sunteți Oameni, strămoşii rasei umane, perfecți în devoțiunea voastră. Îndepliniți-vă îndatoririle prescrise de lege, să aveți gânduri bune, să spuneți vorbe bune, să faceți fapte bune şi să nu vă închinați demonilor”.

Primul gând al fiecăruia a fost să-l mulțumească pe celălalt. Prima faptă, să meargă să se spele bine. Primele lor cuvinte

au fost că Ahuramazda a creat apa şi pământul, plantele, animalele, stelele, luna şi soarele şi toată prosperitatea. Dar apoi duşmanul, Vrăjmaşul, le-a năvălit în minte şi au spus că Angra-Mainyu a creat totul.

După ce au trăit treizeci de zile fără mâncare, îmbrăcaţi în frunze, au întâlnit o capră şi au băut lapte din ugerul ei. Mašya a spus: „Înainte să beau laptele ăla eram fericită. Dar acum, că trupul meu nenorocit a băut, plăcerea mea este şi mai mare". A doua parte a acestui discurs rău a sporit puterea demonilor, care au redus apoi gustul mâncării, astfel încât din o sută de părţi a rămas doar una.

După alte treizeci de zile au găsit o oaie grasă, pe care au ucis-o. Îngerii i-au învăţat să facă foc din lemne şi să frigă carnea. Au aruncat trei bucăţi în foc spunând: „Aceasta este partea Focului"; şi au aruncat o bucată către cer spunând: „Aceasta este partea îngerilor". Un vultur a luat o parte din carne, iar un câine a înşfăcat prima înghiţitură. Şi-au făcut îmbrăcăminte din piei, au săpat o groapă în pământ, de unde au obţinut fier, iar după ce l-au bătut cu pietre până ce i-au făcut o muchie ascuţită, au tăiat cu el lemne şi au construit un adăpost din lemn care să-i apere de soare.

Însă Angra-Mainyu i-a făcut pe cei doi să se certe, trăgându-se de păr şi zgâriindu-se pe obraji. Demonii au strigat: „Sunteţi oameni! Închinaţi-vă diavolului, ca să vă potoliţi demonul răutăţii". Mašya a ucis o vacă şi i-a vărsat laptele înspre nord, iar demonii au câştigat atât de multă putere, încât în următorii cincizeci de ani cei doi nu şi-au dorit să aibă relaţii sexuale. Dar apoi s-a trezit dorinţa, mai întâi în Mašya, apoi în Mašyane; iar el i-a spus: „Când îţi văd sexul,

poftele mele sporesc". Ea a zis: „Când văd trezindu-se în tine marea dorință, şi eu sunt tulburată". Aşa a apărut dorința lor reciprocă, iar ei au reflectat: „Chiar şi în aceşti cincizeci de ani, aceasta a fost datoria noastră".

Li s-au născut un băiat şi o fată, iar din cauza tandreței lor față de progenituri, mama a devorat un copil, iar tatăl pe celălalt. Aşa încât Ahuramazda le-a îndepărtat tandrețea pentru a-i ține pe copii în viață. Apoi li s-au născut şapte perechi de gemeni, fiecare pereche fiind formată dintr-un frate şi o soră-soție...[278]

Ca şi al doilea capitol al Genezei, acest mit zoroastrian îşi are originea în cultura agricolă pe care am discutat-o în Mitologia primitivă.[279] Cu toate acestea în mitologiile primitivilor nu exista o critică morală a vieții şi a lumii ca în aceste doctrine levantine ale Căderii – prin urmare, nicio temă a restaurației.

Atât Biblia, cât şi Bundahišn prezintă Căderea ca un răspuns la enigma morală a răului din lume; cu toate acestea cele două viziuni ale lor asupra incidentului mitic sunt total diferite, la fel şi viziunile lor despre restaurație. Deoarece în mitul persan răul este privit din punct de vedere cosmic ca fiind antecedent Căderii omului, care în realitate a fost doar episodul ei culminant; în timp ce în Biblie Căderea

---

[278] Bundahišn I–XV, pe scurt şi cu scurte adăugiri din XXIV, XXVII, şi Zat-sparam II.6; V.1-2, VII.3-6, VIII.3-5, IX.2-6 şi X.3-4 (West, op. cit., pp. 3-58, 88, 99, 161-162, 167, 174, 176-177, 177-179 şi 183).

[279] Mitologia primitivă, pp. 169 şi urm.

este provocată de om, a cărui neascultare stârneşte calamităţi atât pentru lumea naturală, cât şi pentru el însuşi. După cum afirmă regretatul profesor Joseph Klausner, de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, în importanta sa lucrare The Messianic Idea in Israel:

Răul natural (catastrofa) era în ochii profeţilor rezultatul răutăţii omului. Dumnezeu, creatorul naturii, nu poate fi izvorul răului: dacă nu ar fi aşa, două forţe, binele şi răul, ar fi folosite de El într-un amestec confuz, iar caracterul Său nu ar fi complet, armonios, în esenţă impunător. Prin urmare faptele omului constituie sursa răului, atât în societate, cât şi în natură.[280]

Pe de altă parte (sublinierile îi aparţin profesorului Joseph Klausner):

Înţelepţii din Israel, spre deosebire de cei din Grecia, vedeau răul natural (dezastrul) nu ca pe o entitate independentă, ci ca rezultat al răutăţii umane (fapte rele). Deoarece profeţii credeau într-un singur Dumnezeu, nu în mai mulţi zei care să întruchipeze puterile naturii, binele şi răul, ei au fost forţaţi să conchidă că atât binele, cât şi răul provin de la unicul şi singurul Dumnezeu. Iar dacă binele şi răul provin de la unica Fiinţă Supremă, a cărei natură trebuie să fie

---

[280] Joseph Klausner, The Messianic Idea in Israel, trad. W.F. Stinespring, George Allen & Unwin, Ltd., Londra, 1956, p. 59.

absolut perfectă şi armonioasă (altfel nu ar fi unică şi, prin urmare, ar crea posibilitatea credinței în dualism), atunci Ființa Supremă creează în mod necesar răul din cauza oamenilor răi şi pentru oameni răi. Astfel, dacă răul oamenilor răi, adică răul uman, ar înceta, orice rău ar înceta, chiar şi răul natural în general.[281]

Nu voi încerca să explic cum s-ar fi putut ca răul să-şi aibă sursa în Dumnezeu şi totuşi nu în Dumnezeu, ci în oamenii răi; însă contrastul dintre această gândire confuză şi sistemul zoroastrian necesită o atenție deosebită. În mitul persan, cauza pervertirii creației nu este un personaj, ci un principiu, Minciuna – care, din punct de vedere filosofic, este echivalentul principiului indian māyā, puterea creatoare a lumii iluzorii; în timp ce păcatul lui Adam şi al Evei a fost neascultarea, o chestiune mai curând de interes pedagogic decât ontologic, poate chiar efectiv de ordin etic – mai ales că etica poruncii în sine e discutabilă. O mare parte din gândirea Vechiului Testament se bazează pe supunerea față de o multitudine de ordine de acest tip, aparent arbitrare (tabuuri alimentare, legi sabatice, interzicerea cultului icoanelor, circumcizia, endogamia etc.). Şi în zoroastrism există un mare interes pentru astfel de teme: căsătorii endogame, tăierea părului şi a unghiilor, lemne uscate pentru foc, impuritatea menstruală etc. Dar, comparând aspectele fundamentale ale celor două tradiții – dincolo de ridicarea unor obiceiuri tribale la nivelul de lege cosmică –, se observă două ordine contrastante de dezvoltare posibilă.

---

[281] Ibidem, pp. 65-66.

Plasând Căderea în cadrul istoriei omenirii ca o ofensă adusă zeului său, perspectiva biblică reduce sfera mai largă a unei provocări la adresa caracterului acelui zeu, denigrează natura omului şi, în plus, favorizează interpretarea tot mai greu de susținut a istoricității mitului său; în schimb, cealaltă perspectivă, cosmică, se prezintă, de fapt, ca o filosofie ce face uz de simboluri, devenind, după cum se va vedea în secolele următoare, una dintre sursele de inspirație importante ale principalelor amenințări spirituale în Occident la adresa concepției predominante că Biblia trebuie înțeleasă ad litteram.

După cum bine arată profesorul Klausner, în Israel, ideea mesianică nu era în esență cosmologică, ci politică. Principalul ei scop era ridicarea Israelului la conducerea lumii. „În credința în Mesia a poporului lui Israel", scrie Klausner (din nou, sublinierile îi aparțin), „elementul politic este legat de elementul etic, iar elementul naționalist de cel universalist"[282]. În perioada de dinaintea căderii Ierusalimului (586 î.Hr.), învățătura profetică subliniase cerința de a se respecta legile Domnului; adică de a trăi ca evrei, nu ca neevrei. Mesia slăvit de primul Isaia (cca 740-700 î.Hr.) fusese în mod specific tânărul rege al Iudeii din vremea aceea, Ezechia (a domnit în perioada 727-698 î.Hr.); iar profesorul Klausner citează în această privință următoarea zicală talmudică: „Cel Sfânt, binecuvântat fie El, a căutat să-l desemneze pe Ezechia drept Mesia şi pe Sanherib drept Gog şi Magog" (Sanhedrin 94a); precum şi cuvintele rabinului Hillel: „Nu va fi niciun Mesia pentru Israel, deoarece au avut deja unul în zilele lui Ezechia"

[282] Ibidem, p. 10.

(Sanhedrin 98b şi 99a)[283]. Expresia „ziua Domnului” din acea perioadă nu se referea la sfârşitul lumii sau al timpului, cu învierea morților şi toate celelalte. Acele idei nu intraseră încă în cultura biblică provenind din tradiția zoroastriană.

Dar în acea tradiție ideea mântuirii era cosmologică, nu politică, şi urma să aibă loc la sfârşitul celor douăsprezece mii de ani prezişi de Ahuramazda, când va apărea şi va judeca viii şi morții. Prin urmare scopul suprem al profetului Zoroastru fusese acela de a înfăptui, prin învățătura sa, transfigurarea pământului, prin care lumea să redevină la fel cum era la început, eliberată de întuneric, durere şi moarte. „Şi din acel moment”, citim într-un text Avesta târziu, „nu va mai fi nici bătrânețe, nici moarte, nici decădere, nici descompunere; fiecare va trăi şi va creşte mereu, stăpân pe propriile dorințe: când morții vor învia, va veni viața veşnică, iar lumea îşi va recăpăta dorințele”[284].

Ca figură istorică a mileniului I î.Hr., e posibil ca biografia lui Zoroastru să nu poată fi reconstituită cu exactitate din puținele informații care au ajuns până la noi. Dar la nivelul simbolului, ca model al omului perfect, el apare în ele cu mare claritate, în ceea ce evident nu este cronica, ci mitul vieții sale – ca în cazul lui Buddha şi al lui Hristos; adică o

---

[283] Ibidem, pp. 56-57 şi nota 8.

[284] Yašt 19.2.11. James Darmesteter, The Zend-Avesta, partea a II-a: The Sirozahs, Yashts and Nyayis, Sacred Books of the East, vol. XXIII, The Clarendon Press, Oxford, 1883, p. 290.

revelație sau o simbolizare a adevărului în care a trăit, a cărui slavă nu l-a părăsit şi pe care l-a transmis mai departe. Căci, după cum citim:

El gândea după Lege, vorbea după Lege şi acționa potrivit Legii; astfel încât a fost cel mai sfânt dintre toate ființele umane, cel mai bun conducător dintre toți conducătorii, cel mai strălucit dintre cei străluciți şi cel mai glorios întru slavă, cel mai victorios în biruință. La vederea lui, demonii fugeau.[285]

Naşterea şi învățăturile sale au marcat în lume începutul ultimilor trei mii de ani din perioada de douăsprezece mii de ani – la sfârşitul cărora avea să apară fiul său spiritual, Saošyant, „viitorul Mântuitor", Mesia al Lumii, pentru a culmina cu victoria Adevărului asupra Minciunii şi restabilirea pentru totdeauna a creației primare a lui Dumnezeu.

Potrivit legendei, la fel ca primul om, Gayomart, şi Boul Unic Creat, Zoroastru s-a născut pe malul râului Daiti, în partea centrală dintre cele şapte regiuni ale pământului, Eran Vej. A râs când s-a născut. După cum citim: „La naşterea lui, la creşterea lui, apele şi copacii s-au înveselit. La naşterea lui,

[285] Yašt 19.13.79-80. Darmesteter, The Zend-Avesta, partea a II-a, pp. 304-305.

la creşterea lui, apele şi copacii au crescut. La naşterea lui, la creşterea lui, apele şi copacii au strigat de bucurie”[286].

Însă demonii nu erau fericiți. Angra-Mainyu s-a năpustit din regiunile nordice, strigând către hoardele sale: „Anihilați-l!” Dar pruncul sfânt a psalmodiat cu voce tare rugăciunea cunoscută sub numele de Ashi Vanguhi, iar demonii s-au împrăştiat. „Voința Domnului este Legea sfințeniei”, s-a rugat el. „Bogățiile Inteligenței Bune aparțin celui care lucrează în această lume pentru Ahuramazda, folosind puterea care i-a fost dată – conform Legii Sale – pentru a-i ajuta pe cei săraci”[287].

Se povesteşte că profetul avea trei soții. Însă aici avem de-a face mai degrabă cu informații mitologice decât cu date istorice, deoarece se spune că „el s-a unit de trei ori cu prima şi privilegiata lui soție, pe nume Hvov, şi de fiecare dată sămânța a intrat în pământ”. Adică aceasta era însăşi zeița Pământ. „Şi îngerul care a primit sămânța lui Gayomart, primul om creat, a primit şi puterea şi splendoarea acestei semințe.”[288] Căci din acea sămânță aveau să se nască trei fii în momentul reînnoirii cosmice: Ukhšyat-ereta, Ukhšyat-nemangh şi, în cele din urmă, Mesia Saošyant.[289]

---

[286] Yašt 13.93.

[287] Vendidad, Fargard 19.1-2 (Darmesteter, op. cit., partea I, p. 204).

[288] Yašt 5.7-15 (Darmesteter, op. cit., partea a II-a, pp. 55-57).

[289] Bundahišn 32.8-9.

O fecioară, Eredad-ereta, care se scălda în lacul Kansava, avea să fie fecundată de acea sămânță la sfârşitul celor douăsprezece mii de ani, aducându-l pe lume pe mântuitorul Saošyant; cei doi predecesori ai săi se născuseră la fel, din alte două fecioare, Srutad-fedhri şi Vanghu-fedhri.[290]

Dar în ceea ce priveşte natura viitoarei reînnoiri, se spune că:

Mašya şi Mašyane, care crescuseră din pământ ca o plantă, s-au hrănit mai întâi cu apă, apoi cu plante, apoi cu lapte, apoi cu carne, iar când a sosit momentul morții au renunțat mai întâi la carne, apoi la lapte, apoi la pâine, până când, ajungând pe punctul de a muri, s-au hrănit cu apă; la fel, în ultimul mileniu, pofta de mâncare va scădea treptat. O porție de hrană sfințită va fi mai mult decât suficientă pentru trei zile şi trei nopți. Atunci oamenii vor renunța la carne şi vor mânca legume şi lapte. Apoi se vor abține de la lapte, după aceea de la legume, hrănindu-se doar cu apă. Iar vreme de zece ani înainte de sosirea lui Saošyant vor trăi fără să mănânce şi nu vor muri.[291]

După cum se spune în Bundahišn, învierea morților va urma venirii lui Saošyant. Mai întâi vor învia osemintele lui Gayomart, apoi cele ale lui Mašya şi Mašyane şi apoi restul

---

[290] Yašt 13.141-142.

[291] Bundahišn 30.1-3.

omenirii. Când toată lumea îşi va fi recuperat trupurile, fiecare îşi va cunoaşte tatăl, mama, fratele, soţia şi celelalte rude ale sale. Citim:

Atunci va fi o adunare a întregii omeniri şi fiecare îşi va vedea faptele bune şi pe cele rele. Iar acolo, în adunarea aceea, un om rău va ieşi în evidenţă la fel de tare ca o oaie albă printre oile negre. În plus, în acea adunare, omul cel rău se va plânge celui drept, care i-a fost prieten în lume, spunându-i: „De ce nu mi-ai făcut cunoscute, pe când eram noi în lume, faptele bune pe care tu însuţi le făceai?" Iar dacă omul cel drept nu l-a informat, va fi copleşit de ruşine în adunarea aceea.

Apoi oamenii drepţi vor fi separaţi de cei răi, iar cei drepţi vor merge în rai, pe când cei răi vor fi aruncaţi înapoi în iad. Vreme de trei zile şi trei nopţi în iad se vor aplica pedepse trupeşti, după care, timp de trei zile şi trei nopţi, cei răi vor contempla fericirea raiului. Se spune că în ziua când cei drepţi vor fi despărţiţi de cei răi lumea va plânge atât de mult, încât lacrimile le vor curge pe picioare. Iar când un tată este despărţit de soţia lui, un frate de fratele său, prietenul de prieten, fiecare va suferi pentru faptele sale şi va plânge, cel drept pentru cel rău şi cel rău pentru el însuşi. Căci se poate ca un tată să fie virtuos şi un fiu rău, un frate să fie drept şi altul rău...

Iar atunci când cade un meteorit mare, suferinţa pământului va semăna cu durerea oii căzute printre lupi. Focul şi Îngerul Focului vor topi metalul în iad şi în măruntaiele munţilor, iar metalul acela va curge apoi pe

pământ ca un râu. Toți oamenii vor trece prin metalul topit şi se vor purifica: când cineva este virtuos, s-ar simți ca şi când ar păşi prin lapte cald, dar, dacă este rău, i s-ar părea că umblă prin metal topit.

Iar în cele din urmă, toți se vor reuni cu cea mai mare afecțiune, tată şi fiu, frate şi prieten, şi se vor întreba: „Unde ai fost în toți aceşti ani mulți şi cum ți-a fost judecat sufletul? Ai fost drept sau rău?" De îndată ce un trup îşi va vedea sufletul, îl va întreba folosind aceste cuvinte. Atunci toți oamenii vor înălța într-un glas laude lui Ahuramazda şi îngerilor săi. Saošyant şi asistenții săi vor ucide în mod ritual un bou, din a cărui grăsime şi Haoma albă se pregăteşte băutura nemuririi, care le va fi dată tuturor oamenilor, pentru a căpăta astfel nemurirea.

Şi se mai spune: cine a îmbătrânit pe pământ va împlini patruzeci de ani; cine a fost mai tânăr va avea cincisprezece ani; şi fiecare va avea soția şi copiii lui; astfel toți se vor purta ca pe pământ, dar nu se vor mai naşte copii. Şi se mai spune, de asemenea: cel care în lume nu a respectat cultele şi nu a dăruit haine aşa cum se cuvine va fi aici gol; dar de va respecta cultele, şi îngerii îi vor asigura haine.

Apoi, în cele din urmă, Ahuramazda îl va distruge pe Angra-Mainyu, iar fiecare arhanghel pe opusul său. Meteoritul căzut va arde şarpele în metalul topit, la fel duhoarea şi impuritățile iadului, până când iadul se va curăți. Ahuramazda va recâştiga tărâmul iadului, lărgind astfel lumea, va avea loc reînnoirea universului şi totul va fi nemuritor întru veşnicie.

Şi se mai spune: gheaţa va dispărea de pe pământ, la fel şi orice denivelare. Chiar şi muntele al cărui vârf susţine Podul Chinvat se va afunda până va dispărea.[292]

III. Regele Regilor

Puternicul monarh asirian Tiglatpalasar al III-lea (a domnit între anii 745 şi 727 î.Hr.) a fost inventatorul unei noi metode de a frânge voinţa populaţiilor cucerite. Inovaţia sa a fost folosită în continuare pe parcursul dinastiei de către Salmanasar al V-lea (726-722 î.Hr.), Sargon al II-lea (721-705 î.Hr.), Senacherib (704-681 î.Hr.), Asarhaddon (680-669 î.Hr.) şi Assurbanipal (668-626 î.Hr.) – din biblioteca de texte cuneiforme distrusă a acestuia din urmă provin aproape toate cunoştinţele noastre despre lumea antică semită. Unul dintre obiceiurile preferate ale acestor cuceritori fusese pur şi simplu masacrarea tuturor fiinţelor vii dintr-o cetate – după cum ni se spune, de exemplu, despre războinicii lui Iosua în Ierihon: „Şi au nimicit în întregime tot ce era în cetate, deopotrivă bărbat şi femeie, tânăr şi bătrân şi bou şi oaie şi măgar, cu ascuţişul sabiei”[293], la fel şi în Ai[294], Gabaon, Macheda, Libna, Ghezer, Eglon, Hebron, Debir şi pe toată întinderea Neghebului, „pentru ca să fie ei nimiciţi de istov şi nicio milă să nu fie

---

[292] Bundahišn 30.4-33, pe scurt (West, op. cit., pp. 121-130).

[293] Iosua 6.21.

[294] Iosua 8.24.

asupră-le, ci să fie daţi pieirii, aşa cum Domnul îi grăise lui Moise”[295]. Sau, pe de altă parte, învingătorul ar putea supune cetăţi întregi, obligându-le la plata unui tribut, aşa cum a făcut Manase cu locuitorii Meghiddonului, iar Zabulon cu cei din Chitron.[296] Însă primul obicei avea dezavantajul că-l lipsea pe învingător de supuşi, iar ultimul, că lăsa populaţiile intacte, gata de revoltă.

Prin urmare Tiglatpalasar a avut ideea genială de a rupe legăturile naturale cu pământul prin transferarea populaţiilor cucerite în ţinuturi îndepărtate. Babilonul a fost cucerit în 745 î.Hr., iar o mare parte a populaţiei sale a fost strămutată: sunt inscripţii care menţionează nu mai puţin de treizeci şi cinci de populaţii diferite ale acelei ţări care au fost supuse şi transferate.[297] În 739 î.Hr. Armenia a fost învinsă, perioadă în care regele a transferat treizeci de mii de nenorociţi din provincia Hamat în regiunea Tushan de pe Tigrul superior. Un număr asemănător de locuitori au fost luaţi din Calne, în Siria, iar în locul lor au fost aduşi arameeni din Elam.[298] În Israel, profetul Amos avertiza poporul despre catastrofele din ţările învecinate: „Vai celor din Sion, care sunt în tihnă”, striga el, „şi se încred în muntele Samariei... Treceţi la Calne şi vedeţi; şi de acolo mergeţi la Hamatul cel mare; apoi coborâţi la Gatul filistenilor”[299]. Populaţiile erau mutate de la est la vest, de la

---

[295] Iosua 10.6-11.20.

[296] Judecători 1.27 şi urm.

[297] Meyer, Geschichte des Altertums, vol. III, pp. 6-8.

[298] Ibidem, pp. 11-12.

[299] Amos 6.1-2.

vest la est, de la nord la sud şi de la sud la nord, până când nu mai rămânea nicio urmă a sentimentului străvechi şi adânc înrădăcinat al continuității naționale.

Prin urmare rolul istoric al regilor asirieni poate fi descris ca fiind eradicarea trecutului şi crearea în Orientul Apropiat a unei populații amestecate din punct de vedere rasial, complet mixte, internaționalizate, care, în esență, s-a păstrat neschimbată din acele vremuri. Între timp însă, au acumulat pentru ei înşişi o karma foarte dăunătoare. În 616 î.Hr., alianța regelui Nabopolassar al Babilonului, reapărut pe scena locală, cu regele arian Cyaxares al mezilor, care coborau atunci dinspre nord-est, s-a ridicat împotriva asirienilor, a căror capitală, Ninive, a fost cucerită în 612; iar populațiile revoltate ale imperiului s-au răzbunat atât de crunt, încât, după cum spune Eduard Meyer, „a fost o catastrofă de cea mai mare amploare. Nu numai că un imperiu care cu o clipă în urmă controlase toată Asia de Vest s-a prăbuşit, dar, practic, întregul popor care timp de secole fusese flagelul şi teroarea națiunilor a fost anihilat... Niciun alt popor nu a fost vreodată complet distrus aşa cum au fost asirienii”[300].

Din acel moment, vreme de şaptezeci şi cinci de ani, stăpânirea Orientului Apropiat a fost exercitată de mezi, care controlau nordul, şi de regii caldeeni-babilonieni în sud. Dintre aceştia din urmă, remarcabil a fost Nabucodonosor al II-lea (a domnit în perioada 604-562 î.Hr.), pe care profetul Ieremia l-a caracterizat drept slujitorul lui Iahve care a pedepsit poporul Iudeii pentru

[300] Meyer, Geschichte des Altertums, vol. III, p. 161.

păcatul neascultării.[301] Regatul din nord, Israel, se prăbuşise în 721 î.Hr. în faţa unei alianţe formate din iudei şi asirieni, iar Iudeea însăşi a căzut apoi, în 586 î.Hr., în mâinile lui Nabucodonosor, „slujitorul lui Iahve". Ambele populaţii au fost strămutate. Cu toate acestea, la jumătatea secolului al VI-lea î.Hr., pe scena politică din Orientul Apropiat a apărut un nou tip de conducător, cu o nouă idee despre stat. Din patru lovituri magistrale, persanul Cirus cel Mare l-a învins mai întâi pe regele Astyages al mezilor în 550 î.Hr. şi, în loc să-i scoată ochii, să-l jupoaie de viu ori să-l pedepsească în fel şi chip, cum făcuseră toţi regii de până la el, i-a acordat o reşedinţă în capitala sa; după care, fiind ameninţat de o alianţă între Nabonid din Babilon, Amasis din Egipt, puternicul Cresus al Lidiei şi oraşul-stat grecesc Sparta, a înaintat direct împotriva principalului său adversar, Cresus, iar până la sfârşitul lui 546 î.Hr. a cucerit Anatolia – după care i-a încredinţat duşmanului său învins guvernarea oraşului Barene, în apropiere de Ecbatana; în al treilea rând, în 539 î.Hr., pe când se îndrepta spre miazăzi, împotriva Babilonului, preoţii zeului Marduk l-au invitat la templul principal al cetăţii, să intre şi să o ia în stăpânire, ceea ce a şi făcut; iar în al patrulea rând, după ce a devenit conducătorul întregii Asii de Vest, s-a închinat în cetatea Babilonului lui Marduk, zeul oraşului, a scos din templu statuile zeităţilor capturate în numeroase oraşe importante ale Orientului Apropiat, pe care le-a returnat diferitelor locuri de origine şi a dat ordin ca poporul lui Iuda să revină în ţara lui, iar templul din Ierusalim să fie reconstruit. „Noblețea caracterului său reiese", scrie profesorul Meyer, „atât din scrierile perşilor pe care i-a condus întru

[301] Ieremia 25.8-9.

stăpânirea lumii, cât şi din scrierile evreilor pe care i-a eliberat şi ale grecilor pe care i-a învins”[302].

„Şi regele Cirus”, citim în Ezdra,

a scos vasele casei lui Iahve, pe care Nabucodonosor le luase din Ierusalim şi le pusese în capiştea zeilor săi. Pe acestea le-a scos Cirus, regele perşilor, prin mâna vistiernicului Mitredat, care le-a dat în seama lui Şeşbaţar, căpetenia lui Iuda. Şi acesta este numărul lor: o mie de vase de aur, o mie de vase de argint, douăzeci şi nouă de afumători, treizeci de cupe de aur, două mii patru sute zece vase de argint şi o mie de alte vase. Numărul total al vaselor de aur şi de argint era de cinci mii patru sute şaizeci şi nouă. Pe toate le-a adus Şeşbaţar, pe drumul de întoarcere a robilor, de la Babilon la Ierusalim.[303]

În Isaia II, text scris în jurul lui 539 î.Hr., în perioada întoarcerii din exil, nobilul rege Cirus al Persiei este numit „unsul lui Iahve”, pe care Iahve însuşi îl ţinuse de mâna dreaptă, „pentru a supune naţiuni înaintea lui; şi voi dezlega coapsele regilor, pentru a deschide porţi înaintea lui; şi porţile nu vor fi închise”[304]; şi, în timp ce Cirus însuşi îl considerase pe Ahuramazda drept călăuza sa, profetul evreu

---

[302] Meyer, Geschichte des Altertums, vol. III, p. 188.

[303] Ezdra 1.7-11.

[304] Isaia 45.1.

ştia că, dimpotrivă, glasul zeului pe care îl auzise era al lui Iahve, care spunea:

Eu înaintea ta voi merge şi munții îi voi face şes, porți de aramă voi zdrobi şi zăvoare de fier voi sfărâma şi-ți voi da vistierii cufundate-n beznă, pe cele ascunse, nevăzute, ți le voi deschide, pentru ca tu să cunoşti că eu, Iahve, cel ce pe tine te cheamă pe nume, eu sunt Dumnezeul lui Israel.

De dragul servului meu Iacob şi al lui Israel, alesul meu, te voi chema pe nume şi-ți voi da încă un nume, deşi nu mă cunoşti.

Că eu sunt Iahve şi în afară de mine nu este alt Dumnezeu; eu te-am întărit, dar tu nu m-ai cunoscut, ca să cunoască cei de la Răsărit şi cei de la Apus că-n afară de mine nu este Dumnezeu. Eu sunt Domnul Dumnezeu şi nimeni nu este în afară de mine.

Mai mult, în contradicție cu dualismul doctrinei lui Zoroastru, se presupune că Iahve i-a spus lui Cirus: „Eu sunt cel ce pregăteşte lumina şi creează întunericul, cel ce fac pace şi zideşte rele, eu sunt Iahve, cel ce face toate acestea”[305].

[305] Isaia 45.2-7.

Profetul continuă apoi să-i defăimeze pe toți ceilalți zei locali pe care Regele Regilor, unsul Domnului, se străduise să-i restituie templelor lor; iar apoi se bucură, cu glas grăitor, de minunea restaurării pe care Domnul o înfăptuise printr-un rege străin.

Însă preoții zeului babilonian Marduk îşi înălțau şi ei laudele; căci ultimul rege caldeean, Nabonid, fusese adeptul zeului-lună Sin din Harran, al cărui cult îl favorizase şi restabilise spre ruşinea clerului lui Marduk.[306] În felul său nobil, Cirus îi repartizase lui Nabonid o reşedință în Carmania, în timp ce în oraşul lui Marduk, cărturarii templului l-au lăudat în felul lor pios pe regele izbăvitor. Elogiul lor este păstrat pe un cilindru de lut – cilindrul lui Cirus – care, după şapte sau opt rânduri distruse la început, plângându-se de erezia lui Nabonid, continuă cu următorul text interesant:

...ofrandele zilnice erau neglijate... slujba închinată lui Marduk, Regele Zeilor... Oamenii erau supuşi de un jug necruțător...

Iar Domnul Zeilor, auzind strigătele lor, s-a umplut de mânie... S-a întors spre ei cu milă. A căutat printre

[306] G. Buchanan Gray, „The Foundation and Extension of the Persian Empire", în J.B. Bury, S.A. Cook, F.E. Adcock (eds.), The Cambridge Ancient History, vol. IV, The University Press, Cambridge, 1939, cap. I, p. 13, nota 1; şi, pentru un studiu extins despre erezia lui Nabonid, vezi Sidney Smith, Babylonian Historical Texts, Methuen and Company, Londra, 1924, pp. 27-123.

neamuri, încercând să găsească un prinț drept, pe placul lui, pe care să-l țină de mână.

Cirus, regele Anšanului, pe care l-a strigat pe nume, a fost chemat la stăpânirea universală. Ţara Gutium, întregul tărâm al regilor mezilor, el le-a plecat sub picioarele lui. Popoarele cu părul negru care i s-au predat au fost primite de rege cu dreptate şi fără părtinire; iar Marduk, marele Domn, protectorul omenirii, a văzut cu bucurie faptele sale bune şi inima lui dreaptă.

Marduk i-a poruncit să mărşăluiască spre Babilon, cetatea Lui; l-a trimis pe drumul Babilonului şi a înaintat alături de el ca prieten şi tovarăş. Iar trupele lui, la fel de puternice şi numeroase ca apele râului, l-au însoțit cu armele lor. Fără bătălii sau măceluri, l-a făcut să intre în Babilon, cetatea Lui. Babilonul, pe care el l-a protejat de nenorociri. Pe regele Nabonid, care nu-l venerase pe Marduk, l-a dat în puterea lui Cirus. Şi tot poporul Babilonului, toți sumerienii şi akkadienii, cei puternici şi conducătorii, s-au închinat dinaintea lui, i-au sărutat picioarele, s-au bucurat de stăpânirea lui şi fețele lor au strălucit. Domnul care, în măreția lui, a readus la viață morții, izbăvindu-i pe toți de stingere şi rău, i-a binecuvântat cu bucurie, întru slava numelui său.

Textul atribuie apoi noului Rege al Regilor următoarele cuvinte:

Eu sunt Cirus, rege al lumii, marele rege, puternicul rege, rege al Babilonului, rege al Sumerului şi al Akkadului, rege al celor patru zări ale lumii... a cărui dinastie Bel [Marduk] şi Nabu [mesagerul lui Bel] o protejează şi pentru a cărui regalitate se bucură în inimile lor. Când am intrat plin de har în Babilon şi, în mijlocul bucuriei şi al fericirii, m-am aşezat în scaunul domniei, în palatul regilor, Marduk, marele Domn, a îndreptat spre mine inima nobilă a babilonienilor şi zi de zi mi-am îndreptat spre El veneraţia. Numeroasele mele trupe s-au mişcat paşnic prin Babilon. Peste tot în Sumer şi în Akkad nu am lăsat niciun duşman să se răscoale. Am cinstit cu dragă inimă cuprinsul oraşului şi toate locurile sale sacre. I-am eliberat pe locuitori de jugul lor ruşinos. Le-am refăcut locuinţele prăbuşite şi am îndepărtat ruinele.

Iar Marduk, puternicul Domn, bucurându-se de faptele mele evlavioase, şi-a arătat bunăvoinţa atât faţă de mine, regele Cirus, care-l venera, cât şi faţă de iubitul meu fiu Cambise, şi faţă de toate trupele mele, în timp ce noi, la rândul nostru, slăveam cu sinceritate şi bucurie divinitatea lui supremă. Toţi regii care locuiau în palate în cele patru zări ale lumii, de la Marea de Sus până la Marea de Jos, şi toţi regii Apusului, care locuiau în corturi, şi-au adus darurile însemnate şi mi-au sărutat picioarele în Babilon. Şi i-am readus la locurile lor de origine pe zeii aflaţi în cetăţile Assur şi Susa, Agade [Akkad], Ešnunna, Zamban, Me-Turnu, Deri, în Gutium şi în cetăţile Tigrului, întemeiate în vechime. Le-am adus înapoi popoarele, ale căror locuinţe le-am reconstruit. La porunca lui Marduk, puternicul Domn, le-am permis zeilor să-şi găsească locurile netulburaţi în sanctuare, după plăcerea inimilor lor: zeii sumerienilor şi ai

akkadienilor, pe care Nabonid – provocând mânia zeilor – îi adusese în Babilon.

Fie ca toți zeii pe care i-am readus astfel în oraşele lor să se roage zilnic înaintea lui Bel şi Nabu pentru viața mea şi să-i spună lui Marduk, Domnul meu: „Binecuvântați fie Cirus, regele care ți se închină, şi Cambise, fiul său..."[307]

Nu ştim câți dintre preoții celorlalți zei de la sat şi de la oraş au fost la fel de dispuşi precum cei din Ierusalim şi Babilon să-şi revendice meritul victoriei generale, interpretând cursul istoriei în termenii propriului sistem de cauzalitate supranaturală; dar ştim că cel puțin o parte considerabilă a slujitorilor religiei zoroastriene a lui Cirus au fost revoltați de toată această evoluție – la fel cum şi grupul iehovist al evreilor fusese revoltat de idolatria regilor lor față de zeii străini. Căci în 529 î.Hr., când Cirus a căzut în luptă în războiul purtat împotriva triburilor prădătoare de la granița de nord-est cu Iranul, un complot periculos al clerului persan – al Magilor – amenința să desființeze toate realizările lui şi să distrugă statul persan din interior, la fel cum băile de sânge ale iehoviştilor destrămaseră statul evreiesc.

Urmând modelul tatălui său, fiul lui Cirus, Cambise, a cucerit Egiptul în 525 î.Hr., finalizând astfel proiectul de a uni într-un singur puternic imperiu intercultural şi interrasial întinderi mari şi străvechi, de la Marea Egee până

---

[307] Cilindrul lui Cirus, rândurile 6-36, parțial; apud F.H. Weissbach, Die Keilinschriften der Achameniden, J.C. Hinrich, Leipzig, 1911, pp. 2-7.

la Ind şi de la Marea Caspică până la Nubia sudaneză.[308] Şi, aşa cum făcuse Cirus în Babilon, la fel a făcut şi Cambise în Egipt – a adus un omagiu zeilor locali, închinându-se dinaintea acestora şi asumându-şi binecuvântarea lor. Cambise a devenit faraon. Şi a stat trei ani în Egipt. Dar avea un frate mai mic, pe nume Smerdis, pe care tatăl său îl făcuse guvernator al provinciilor Bactriana, Horezm, Parția şi Carmania; şi pentru a se proteja de posibile intrigi dinspre partea aceea, înainte de a pleca spre Nil, Cambise şi-a asasinat fratele.

Crima a fost tăinuită. Dar un preot mag pe nume Gaumata, care semăna cu fratele ucis, şi-a asumat rolul lui şi a incitat elemente disidente la răscoală. Există suficiente dovezi că revolta a fost, cel puțin parțial, de natură religioasă, deoarece numeroase temple au fost demolate de către preotul uzurpator. Iar în vara lui 522 î.Hr., falsul Smerdis a pretins tronul persan. După ce a părăsit Egiptul în grabă, Cambise a căzut în luptă în martie 522 î.Hr., mărturisind totuşi, înainte de a muri, asasinarea fratelui său. Cu toate acestea nimeni nu a îndrăznit să se ridice împotriva pretendentului până când un tânăr, un văr destul de îndepărtat al Ahemenizilor pe nume Darius, şi-a luat soarta în mâini şi, în octombrie 522 î.Hr., i-a ucis pe uzurpator şi întreaga lui curte. Până la sfârşitul lui februarie 521 î.Hr.

---

[308] Tocmai în această perioadă a fost cucerită vechea capitală nubiană, Napata, iar sediul puterii a fost transferat la Meroe, oraş despre care se presupune că a fost numit după sora lui Cambise. Am revenit astfel, după un mare ocol, la perioada istorică sugerată de povestea sudaneză despre Napata-Meroe, relatată în Mitologia primitivă, pp. 149-161.

răscoala a fost înăbuşită, iar tânărul Rege al Regilor, Darius I, a ajuns să conducă lumea.[309]

La Behistun există o faimoasă inscripție în piatră în trei limbi, persană veche, elamită şi babiloniană, care anunță victoria sa şi o descrie în detaliu, recunoscând în mod repetat călăuzirea regelui victorios de către zeul persan, nu de către Iahve sau Marduk.

Eu sunt Darius, mărețul rege, Rege al Regilor, regele Persiei, regele tuturor popoarelor, fiul lui Histaspe, nepotul lui Arsames Ahemenidul. [...]

Regele Darius vorbeşte: Opt din familia mea au fost regi, eu sunt al nouălea. Nouă dintre noi, în două rânduri, am fost regi. [...] Prin voia lui Ahuramazda, eu sunt rege. Ahuramazda mi-a dat Domnia. [...] Pe aceste meleaguri, pe cel chibzuit l-am tratat cum se cuvine; iară pe cel duşmănos l-am pedepsit aspru. Prin voia lui Ahuramazda, aceste pământuri s-au supus legilor mele. Ceea ce am poruncit, ei au făcut întocmai.

Regele Darius vorbeşte: Şi iată ce am făcut, prin voia lui Ahuramazda, pentru a deveni rege:

Rege era unul pe nume Cambise, fiul lui Cirus, din dinastia noastră. Iar Cambise avea un frate, Smerdis, din aceeaşi

[309] Meyer, Geschichte des Altertums, vol. III, pp. 187-197.

mamă şi acelaşi tată ca şi Cambise. Cambise l-a ucis pe Smerdis. Iar când Cambise l-a ucis pe Smerdis, oamenii nu ştiau că Smerdis fusese ucis. După aceea, Cambise a plecat în Egipt. Mergând Cambise în Egipt, poporul i-a devenit duşman, iar Minciuna a ajuns mare în țară, atât în Persia, cât şi în Media şi în alte ținuturi.

Regele Darius vorbeşte: Şi era un om, un oarecare mag pe nume Gaumata, care s-a răzvrătit în Pishijau-uada, din muntele numit Arakadrish. Era a paisprezecea zi din Addaru [11 martie 522 î.Hr.] când s-a răzvrătit. El a minţit oamenii spunând: „Eu sunt Smerdis, fiul lui Cirus, fratele lui Cambise". După care întregul popor l-a părăsit pe Cambise şi s-a dus după celălalt, la fel şi perşii, mezii şi celelalte ținuturi. Şi el a luat puterea. Era a noua zi din Garmapada [2 aprilie 522 î.Hr.] când a venit la putere. Apoi Cambise a murit de mâna lui.

Regele Darius vorbeşte: Această putere, pe care Gaumata Magul a luat-o de la Cambise, aparținuse familiei noastre din vremuri străvechi. Atunci Gaumata a luat de la Cambise atât Persia, cât şi Media şi alte ținuturi, şi, însuşindu-şi-le, a devenit rege.

Regele Darius vorbeşte: Nu a reuşit nimeni – nici persan, nici med, nici vreunul din descendența noastră – să recâştige puterea din mâna lui Gaumata Magul. Oamenii se temeau foarte tare de el: i-ar fi ucis pe mulți care îl cunoscuseră înainte pe Smerdis, pe mulți i-a ucis [gândindu-se:] „pentru ca oamenii să nu ştie că eu nu sunt Smerdis, fiul lui Cirus". Nimeni nu îndrăznea să spună un cuvânt despre Gaumata Magul până când am venit eu.

Atunci m-am rugat lui Ahuramazda, iar Ahuramazda m-a ajutat. Cu câțiva oameni, în a zecea zi din Bagajadish [29 septembrie 522 î.Hr.] l-am omorât pe acel Gaumata Magul şi pe cei care fuseseră cei mai însemnați slujitori ai lui. Într-o regiune numită Nisaja, în Media, există o cetate numită Sikajau-uatish: acolo l-am ucis, smulgându-i puterea. Prin voia lui Ahuramazda, am devenit rege. Ahuramazda mi-a dat puterea.

Regele Darius vorbeşte: Puterea luată descendenței noastre am recuperat-o şi am reîntronat-o, cum fusese înainte. Am reconstruit templele pe care Gaumata le distrusese. Le-am înapoiat oamenilor păşunile, turmele de vite, şi casele, şi clădirile pe care le luase Gaumata Magul. Am aşezat oamenii la locurile lor, ca mai înainte, în Persia, în Media şi în celelalte ținuturi. Am înapoiat ceea ce fusese furat, ca înainte. M-am străduit după voia lui Ahuramazda, până când a fost ca şi cum Gaumata Magul nu ne-ar fi luat niciodată casa.

Regele Darius vorbeşte: Şi am făcut după cum urmează...[310]

Şi textul continuă, pe o lungime considerabilă, relatând pentru toate secolele viitoare minunile ce s-au făcut în timpul domniei unuia dintre cei mai creativi conducători din istoria lumii, Darius I, stăpânul întregului Orient Apropiat din 521 până în 486 î.Hr. A fost contemporan cu Buddha

---

[310] Inscripţia de la Behistun; Marea Inscripţie, paragrafele 1-15; Weissbach, op. cit., pp. 9-21.

(563-483 î.Hr.) şi Confucius (551-478 î.Hr.), şi se poate considera pe bună dreptate că reprezintă, alături de aceştia, imaginea autorității spirituale supreme care, mai târziu, avea să-şi pună amprenta pe fiecare provincie mitologică: respectiv, Despotul levantin prin voia lui Dumnezeu, Yoghinul indian şi Înțeleptul chinez. Conform spuselor sale, Darius ajunsese rege prin voia lui Ahuramazda. Prin urmare domnia lui fusese vehiculul acelei voințe şi, ca atare, singura măsură a dreptății morale; şi fiecare duşman al unui astfel de rege este agentul duşmanului lui Dumnezeu: Angra-Mainyu, Demonul Minciunii.

IV. R**ămăşiţ**a

Oswald Spengler pare să fi fost primul care a subliniat că, din vremea perşilor încoace, dezvoltarea culturală a Orientului Apropiat a avut loc nu în termeni de națiuni, ci de religii, nu de comunități primare postneolitice, legate de pământ, ci de secte itinerante, fără legături geografice. Îngrozitoarele dezrădăcinări şi deportări pe care le-au suferit popoarele acelei regiuni de-a lungul secolelor au eliminat continuitatea anterioară. Prima epocă din lume a naşterii şi înfloririi civilizației din Orientul Apropiat s-a încheiat, iar o nouă naştere era pe cale să se producă – una fără precedent.

Imperiul lui Darius se întindea de la insulele ioniene greceşti până în Valea Indului şi de la Marea Caspică până la cataractele superioare ale Nilului; iar în următoarele două milenii, în această regiune unificată va germina şi înflori o

nouă şi strălucită civilizaţie a unor secte aflate mereu în dispută şi care se discreditează reciproc, strâns legate în spirit, dar îndepărtate ca doctrină. Şi, aşa cum ar fi imposibil să ştim ceva despre Europa fără a recunoaşte că, pe de o parte, Franţa, Germania şi Anglia sunt diferite în spirit, dar, pe de altă parte, sunt toate elemente ale aceleiaşi culturi europene, deci pentru a înţelege puterea şi relaţiile dintre sectele în curs de dezvoltare diferite, dar legate între ele din Orientul Apropiat, din perioada lui Cirus cel Mare până în vremea lui Mahomed şi a cruciadelor, va trebui să luăm în considerare, pe de o parte, afinităţile şi, pe de altă parte, diferenţele dintre miturile persane, evreieşti şi caldeene din perioada de început a acestei dezvoltări (în primul rând), apoi pe cele specifice creştinismului timpuriu, culturii bizantine şi gnostice din epoca înfloririi culturii, îndreptându-ne, în cele din urmă, spre ascensiunea şi victoria totală a islamului.

Spengler, cu intuiţia sa pentru semnificaţiile simbolice, a văzut interiorul arhitectural creat de cupolă (mormântul lui Adrian din Roma, Hagia Sofia din Constantinopol şi moscheile din întregul islam) ca exemplificând noua percepţie levantină a spaţiului şi, prin urmare, a minunatei lumi a creaţiei. Cupola cerului, văzută dintr-un deşert sau de pe întinderea unei câmpii, oferă modelul pentru interiorul delimitat, dar înalt, asemănător unei caverne, creat de cupola arhitecturală. Şi în miturile noului Levant – ca şi în mitul zoroastrian al lumii de douăsprezece mii de ani –, timpul şi spaţiul aveau graniţe simetrice, un început, un mijloc şi un sfârşit, în care orice lucru, orice eveniment îşi avea atât momentul, cât şi sensul sau raţiunea lui.

De fapt, există un anumit farmec al elementelor conținute în această lume-peşteră restrânsă a mitologiilor Levantului, un fel de spirit ce sălăşluieşte în toate. Pretutindeni suntem prinşi de vraja măsurată a unui spațiu, a unui interval de timp, a unui spirit atotpătrunzător – şi a ideii unei singure învățături adevărate. Mai mult, sub o formă magică, de basm, fiecare asemenea învățătură s-a dovedit a fi, o dată pentru totdeauna, comoara permanentă a unui anumit grup, care devine astfel singurul autorizat să o transmită mai departe.

După cum am spus deja, un astfel de grup nu este o națiune geografică, ci o biserică, o sectă aflată în posesia unei comori magice; iar funcționarea comorii sale este condiționată de anumite legi ale basmului, care sunt statutele grupului. Prin urmare apartenența la grup nu este o chestiune de timp sau de loc, ci de cunoaştere şi de punere în aplicare a legilor, care sunt atât laice, cât şi religioase; revelate, şi nu inventate de om; şi absolute, neputând fi revizuite. Când sunt respectate, ele produc binefaceri mai presus de orice a cunoscut lumea vreodată, binefaceri de basm; cu toate acestea, când sunt încălcate, fie şi accidental, ele produc o catastrofă magică împotriva căreia forța şi voința individului – sau chiar ale nefericitului grup din care acesta face parte – nu au nicio putere. De aceea, în cele din urmă, norocul şi ghinionul, virtutea şi valoarea fiecăruia nu se regăsesc în gândirea şi efortul creator individual, ci în participarea la viața grupului; prin urmare, în acest tip de cultură, libertatea voinței individului se limitează doar la decizia de a se supune sau nu. Nu este treaba lui să decidă ce este bine şi ce este rău.

Iată cum defineşte Spengler caracterul ordinii morale a noului mod levantin de a percepe lumea – sau, cum îi spune el, magic:

omul magic, cu existenţă spirituală, este doar o parte dintr-un „Noi" pneumatic care se pogoară din înalturi asupra tuturor adepţilor, rămânând identic cu sine însuşi. Ca trup şi suflet, el îşi aparţine sieşi, însă în el rămâne totuşi ceva străin şi superior, o alteritate, de aceea, cu toate convingerile şi cunoştinţele lui, el se simte doar participant la un consens, care exclude greşeala ca emanaţie a divinului, dar exclude totodată şi orice posibilitate a eului de a întemeia valori. Adevărul său este diferit de al nostru [adică al celor cu o mentalitate specific europeană]. Toate modalităţile noastre de cunoaştere bazate pe o judecată personală proprie sunt pentru el aberaţie şi orbire, iar rezultatele ei ştiinţifice sunt o operă a Răului care a derutat spiritul înşelându-l asupra naturii şi predestinării sale. Iată ultima enigmă, indisolubilă pentru noi, a gândirii magice situate în a sa lume-peşteră: imposibilitatea unui eu gânditor, care crede şi ştie, este condiţia reprezentărilor fundamentale ale tuturor acestor religii.[311]

---

[311] Oswald Spengler, Der Untergang des Abendlandes, vol. II, C.H. Beck, München, 1930, p. 285; trad. Charles Francis Atkinson, Oswald Spengler, The Decline of the West, Allen & Unwin, Ltd., Londra; Alfred A. Knopf, New York, 1937, vol. II, p. 235. Copyright 1926, 1928 by Alfred A. Knopf, Inc. Renewed. Preluat cu permisiunea Alfred A. Knopf, Inc. şi Allen & Unwin, Ltd. [trad. rom. (cu mici modificări): Oswald Spengler, Declinul Occidentului. Schiţă de morfologie a istoriei universale, vol. 2: Perspective ale istoriei universale, traducere de Ioan Lascu, Beladi, Craiova, 1996, pp. 277-278].

Primul Isaia (cca 740-700 î.Hr.) crezuse că tânărul rege Ezechia era Mesia. Două secole mai târziu, un al doilea Isaia (cca 545-518 î.Hr.) i-a atribuit acest titlu lui Cirus. Primul prevăzuse că după ziua mânierii lui Iahve, o „rămăşiță", curățată prin foc, va rămâne pentru a reînnoi şi împlini făgăduința. După cum a scris într-o profeție celebră:

Şi va fi în ziua aceea că rămăşița lui Israel şi cei scăpați ai casei lui Iacob nu vor mai nădăjdui în cel ce i-a lovit, ci vor nădăjdui în Iahve, Sfântul lui Israel, întru adevăr. Rămăşița, adică rămăşița lui Iacob, se va întoarce la puternicul Dumnezeu. Şi chiar de va fi poporul lui Israel ca nisipul mării, doar o rămăşiță a lui se va întoarce. Mistuirea hotărâtă se va revărsa cu dreptate. Căci Domnul, Iahve al oştirilor, va face o mistuire, da, hotărâtă, în toată lumea.[312]

Pentru al doilea Isaia şi pentru preotul Ezdra, care a trăit un secol mai târziu, decretul lui Cirus cel Mare de reînnoire a Ierusalimului şi a templului a părut împlinirea vechii profeții. Potrivit lui Ezdra, Cirus a spus:

Iahve, Dumnezeul cerului, mi-a dat toate împărățiile pământului şi mi-a poruncit să-i zidesc o casă în Ierusalim, adică în Iudeea. Care dintre voi este din poporul său, cu el fie Dumnezeul său şi să se ducă în Ierusalim, adică în

[312] Isaia 10.20-23.

Iudeea, şi să zidească templul lui Iahve, Dumnezeului lui Israel – acela e Dumnezeul ce se află în Ierusalim. Şi fiecăruia din cei rămaşi, oriunde s-ar afla, oamenii acelui loc îi vor veni în ajutor cu argint, cu aur, cu bunuri, cu vite, laolaltă cu darul de bunăvoie pentru casa ce se află în Ierusalim.[313]

Răspunsul nu a fost imediat încurajator. Se spune că numărul celor care s-au întors în cetatea distrusă a fost de „42 360 de oameni, afară de robii şi roabele lor, care erau în număr de 7 337; şi mai erau cu ei 200 de cântăreți şi cântărețe”[314]. Se presupune că grupul a ajuns la destinație în 537 sau 536 î.Hr. Reconstrucția templului a început în timpul domniei lui Darius, în 520 î.Hr. Sfințirea lui a avut loc în 516 î.Hr. Totuşi după aceea avem puține informații până la domnia lui Artaxerxe I (465-424 î.Hr.), când Neemia, care spune despre sine că a fost „paharnicul regelui”[315], a fost trimis, la cererea sa, guvernator la Ierusalim, şi a găsit oraşul încă în ruine, în mare parte.[316] Şi a început să-i reconstruiască zidurile. Însă ziua considerată decisivă pentru întemeierea iudaismului modern a venit abia în timpul domniei lui Artaxerxe al II-lea (404-358 î.Hr.), când, în 397 î.Hr., Ezdra Cărturarul, însoțit de un grup mare de credincioşi şi având autoritatea conferită de rege, a sosit din Babilon la Ierusalim şi a fost scandalizat de ceea ce a găsit:

---

313 Ezdra 1.2-4.

314 Ezdra 2.64-65.

315 Neemia 1.11.

316 Neemia 2.11-17.

Căpeteniile au venit la mine şi au zis: „Poporul lui Israel şi preoţii şi leviţii nu s-au despărţit de popoarele pământene întru urâciunile lor, adică de cananeeni, de hitiţi, de faresei, de iebusei, de amoniţi, de moabiţi, de egipteni şi de amorei. Pentru că şi-au luat, pentru ei şi pentru fiii lor, soţii dintre fiicele acelora; aşa că sămânţa cea sfântă s-a amestecat cu popoarele pământene. Iar mâna căpeteniilor a fost cea dintâi în această nelegiuire". Şi când am auzit eu lucrul acesta, mi-am sfâşiat hainele şi mantaua şi mi-am smuls fire de păr de pe cap şi din barbă şi m-am prăbuşit de mâhnire.[317]

Ezdra s-a rugat şi a cerut iertare lui Dumnezeu pentru poporul său şi s-a aruncat la pământ dinaintea casei lui Dumnezeu, şi o mulţime de oameni, bărbaţi, femei şi copii i s-au alăturat în durerea lui şi au plâns. După care, se spune,

s-a făcut vestire în Iuda şi în Ierusalim şi printre toţi fiii robiei să se adune în Ierusalim; şi oricine nu va veni în trei zile, aşa cum hotărâseră căpeteniile şi bătrânii, toată averea lui va fi confiscată, iar el va fi alungat din adunarea celor care au fost duşi în captivitate.

În acele trei zile s-au adunat în Ierusalim toţi oamenii din Iuda şi din Veniamin; şi era în a douăzecea zi a lunii a noua. Atunci întregul popor s-a aşezat în piaţa de dinaintea casei

[317] Ezdra 9.1-3.

lui Dumnezeu, tremurând sub povara păcatului, dar şi din cauza ploii mari. Şi s-a ridicat preotul Ezdra şi le-a zis: „Voi aţi rupt legământul prin aceea că v-aţi luat femei de alt neam, ca să puneţi un adaos peste păcatul lui Israel. Şi acum, mărturisiţi Domnului, Dumnezeului părinţilor voştri, şi faceţi ceea ce e plăcut în ochii săi: despărţiţi-vă de popoarele pământene şi de femeile străine!”

Şi întreaga adunare, răspunzând, a zis cu glas puternic: „Precum ai spus, aşa trebuie să facem. Dar poporul e numeros şi vremea e ploioasă şi nu ne stă în putere să rămânem afară. Pe de altă parte, treaba aceasta nu-i de o zi sau două, pentru că mulţi dintre noi au săvârşit acest păcat. Deci să rămână căpeteniile noastre; iar toţi cei de prin cetăţile noastre care şi-au luat femei străine să vină aici la vremea hotărâtă, şi împreună cu ei să vină şi bătrânii fiecărui oraş, precum şi judecătorii lui, pentru ca astfel să se îndepărteze de noi mânia Dumnezeului nostru din această pricină”. Şi au rămas doar Ionatan, fiul lui Asael, şi Iahzeia, fiul lui Ticva; iar Meşulam şi Şabetai levitul le erau ajutoare.

Şi fiii captivităţii au făcut astfel. Iar preotul Ezdra şi capii de familie, după neamurile lor, au şezut deoparte, toţi fiind numiţi după nume. Şi au şezut în prima zi a lunii a zecea, ca să cerceteze lucrul acesta. Iar în prima zi a lunii întâi au isprăvit cercetarea tuturor acelora care-şi luaseră femei de alt neam... Toţi aceştia îşi luaseră femei străine şi din ele li se născuseră copii.[318]

[318] Ezdra 10.1-17, 44.

Astfel, cel puțin pentru o vreme, restul oamenilor de încredere au făcut iarăşi pace cu zeul lor.

V. Zeul iubirii

Regele Regilor din Persia lumina cu strălucirea dreptății sale, pe de o parte, oraşele-stat greceşti ionice din extremitatea vestică a Asiei Mici, Satrapia I a stăpânirii sale fără precedent, iar, pe de altă parte, cele mai vechi centre ale civilizației indiene din Punjab, Satrapia XX. Mai mult decât atât, imaginea stăpânirii sale grandioase, simbolizată de măreția tronului şi palatului său de la Persepolis, şi metodele despotismului, care în mâinile sale au devenit fundamentele celei mai puternice organizații sociale pe care a cunoscut-o vreodată lumea, au fost în vremea lui atât de impresionante, încât, deşi au durat doar două secole, au rămas, de-a lungul veacurilor, imaginea supremă şi simbolul măreției şi guvernării monarhice. În India, în timpul domniei lui Chandragupta Maurya (cca 322-293 î.Hr.), a cărui artă a despotismului este rezumată în Arthaśāstra (Manualul artei atingerii țelurilor) de Kautilya, şi în China, în vremea lui Shih Huang Ti (221-206 î.Hr.), al cărui echivalent al lucrării lui Kautilya este Cartea domnului Shang de Shang Yang, modelul Regelui Regilor din Persia a fost copiat şi a rămas definitiv, până în ziua de azi, pentru toate doctrinele şi realizările politice orientale. În plus, în viziunile profetice ale măreției lui Dumnezeu din Vechiul Testament, amprenta Regelui Regilor din Persia poate fi recunoscută ca model suprem. Avem informații despre domnia şi metodele lui de guvernare din lucrarea supusului

său grec Herodot. Strălucirea lui era legată de Ahuramazda; însă instrumentul măreției sale era biciul.

Cu toate acestea, în însorita peninsulă grecească, dincolo de bunăvoința guvernării divine levantine, în polisul elogiat de Pericle în celebra sa oraţie se dezvolta o concepţie cu totul diferită despre măreţie şi putere, precum şi despre zeii a căror prezenţă era cel mai bun sprijin atât al legii, cât şi al vieţii. Căci era inevitabil ca acolo unde excelenţa individuală era venerată ca în Grecia, forţa şi principiul lubirii – Eros – să fie recunoscute nu doar ca zeitate, ci ca divinitate ce animă toate lucrurile. Deoarece nimeni nu atinge excelenţa în munca sa fără să manifeste dragoste pentru ea, nici în sine fără să manifeste dragoste pentru sine, nici în familia sa fără să manifeste dragoste pentru casa lui. Dragostea face ca toate lucrurile să înflorească, fiecare pe măsura propriului potenţial, şi aşa se comportă adevăratul pedagog într-o societate deschisă şi liberă. „Căci", după cum afirma Agaton în discursul său, imortalizat de Platon în povestea celei mai splendide agape din istoria lumii, „dacă e să aibă ceva de îndurat, nu i se întâmplă asta prin silnicie (de Eros silnicia nu se poate apropia) şi nici el nu se foloseşte de vreo silnicie (toţi ne supunem lui Eros, în toate privinţele, numai şi numai de bună voia noastră). Iar tot ceea ce se petrece prin bună voia amânduror părţilor este ceea ce «Legile, stăpâne cetăţii» spun că e drept"[319].

[319] Plato, Symposium 196c; trad. Jowett [trad. rom.: Platon, Banchetul, traducere, studiu introductiv şi note de Petru Creţia, Humanitas, Bucureşti, 2011, p. 122].

Profesorul Warner Fite de la Princeton a respins cu ani în urmă o versiune victoriană târzie a idealului platonician al dragostei. Unei întregi generații neştiutoare de greacă el i-a arătat că traducerea profesorului Jowett (folosită pe atunci în şcoală) redă orthos paiderastein, „tipul potrivit de pederastie", prin „dragoste adevărată"[320]. Prin urmare toată lumea credea atunci – ceea ce mulți bănuiseră deja – că dragostea de băieți, pederastia sau sodomia, care în majoritatea codurilor morale ale lumii este considerată o ofensă odioasă împotriva naturii, era pentru însoțitorii-model ai lui Platon singura cale adevărată către spiritualitate şi sublimarea naturii simple în discursuri fine, poezie, ştiință, măiestrie şi oraşul-stat perfect.

În unele rituri primitive de inițiere, precum cele ale nativilor australieni, pederastia joacă un anume rol în îndepărtarea băieților de mamele lor şi atragerea către cunoaşterea secretă a bărbăției: dar apoi, prin alte rituri, ei sunt conduşi înapoi spre sat şi căsătorie.[321] Chiar şi în sfera şi atmosfera pedagogică a ritualurilor orfice menționate mai sus (vezi supra, p. 190), participarea tinerilor, pentru o vreme, într-o societate pur masculină era, în maniera unei şcoli pregătitoare, o formă de instruire pentru viață. Însă în cercul superior al potentaților Atenei, în marea perioadă a Greciei care acoperă sfârşitul secolului al V-lea şi începutul secolului al IV-lea, 450-350 î.Hr., atmosfera pedagogică a devenit, ca să spunem aşa, îmbălsămată. Tot ceea ce citim despre ea este învăluit în minunata atmosferă adolescentină

---

[320] Warner Fite, The Platonic Legend, Charles Scribner's Sons, New York şi Londra, 1934, p. 153.

[321] Mitologia primitivă, pp. 97-117.

a unor ceruri infinite, opaline – neatinsă de seriozitatea vulgară a angajamentului heterosexual faţă de viaţa simplă. Chiar şi arta nudului, cu toată graţia şi farmecul său, este, în cele din urmă, neutră – ca vocea unui tânăr care cântă –, un lucru evident în comparaţie cu arta lui Gupta, Chalukya şi Rashtrakuta din India. Potrivit lui Heinrich Zimmer:

Sculptura greacă a atins culmea perfecţiunii înfăţişând splendidele corpuri atletice ale băieţilor şi tinerilor atrăgători care câştigau trofee în competiţii de lupte şi alergări organizate cu ocazia sărbătorilor religioase din Olimpia şi din alte locuri; în schimb, sculptura hindusă, la apogeul ei, s-a bazat pe acele experienţe intime ale organismului viu şi misterele proceselor vieţii care derivă din conştientizarea lăuntrică dobândită prin practica yoga – având în acelaşi timp un spirit categoric heterosexual, distilat şi rafinat într-un parfum subtil şi încântător. Arta greacă s-a născut din experienţa ochiului; arta hindusă, din experienţa circulaţiei sângelui.[322]

Există un vers grăitor al poetului satiric roman Iuvenal (60-140 d.Hr.) care dezaprobă ceea ce s-a întâmplat în unul dintre cultele secrete ale femeilor:

---

[322] Heinrich Zimmer, The Art of Indian Asia, completată şi editată de Joseph Campbell, Bollingen Series XXXIX, Pantheon Books, New York, 1955, vol. I, p. 131.

nil ibi per ludum simulabitur, omnia fient ad verum...

„Nimic nu e acolo imitație în joacă; tot ce se face e-atât de-adevărat..."[323]

Aşa cum în adolescență un tânăr este norocos să trăiască, să gândească şi să se joace pentru o vreme într-o lume exclusiv a bărbaților, în care mintea, netulburată de seriozitatea feminină, se poate dezvolta jucăuş către ştiință şi estetică, filosofie şi atletism, pe scurt, lumea Logosului, unde chiar şi Eros apare ca emanație a unei arome anorganice; la fel şi pentru Occident, şi pentru lumea întreagă, a fost un mare noroc existența – pentru o vreme – a unei şcoli de muzică greceşti pentru băieți, al cărei apogeu a fost scena marelui banchet al tinerilor şi bătrânilor potentați din casa poetului Agaton.

Cititorul îşi aminteşte de momentul magic. Socrate s-a ridicat să spună despre iubire ceea ce aflase de la înțeleapta Diotima, despre care nu ştim nimic mai mult decât ceea ce ne povesteşte el.

„O să încerc, cât îmi stă în putere, să vă înfățişez vorbirea despre Eros pe care am auzit-o cândva de la o femeie din Mantineea, Diotima", a spus el, „care ştia multe nu numai despre Eros, ci şi despre atâtea alte lucruri. Astfel, cu multă

---

[323] Iuvenal 6.324, apud Karl Kerényi, The Religion of the Greeks and Romans, E.P. Dutton and Co., New York, 1962, p. 30 [trad. rom.: Iuvenal, Satire, prefaţă, traducere şi note de G. Guţu, Univers, Bucureşti, 1986, p. 80].

vreme în urmă, înainte de Marea Ciumă, pe când atenienii aduceau jertfe pentru ca molima să nu vină asupra lor, ea, Diotima, a izbutit s-o întârzie cu zece ani. Ea e aceea care m-a învățat tot ce ştiu despre Eros”[324].

Relația lui Socrate cu Diotima era similară cu aceea a lui Zeus cu Metis aflată în pântecul său (vezi supra, pp. 159-160). În slava adusă de el iubirii putem recunoaşte moştenirea unei înțelepciuni preelenice anterioare – din lumea reginelor-şarpe din Creta, precum şi din cea a lui Circe şi Calypso. Însă în pântecul bărbătesc al frunții sale, acea tradiție fusese transformată pentru a se potrivi cu atmosfera anorganică a banchetului. Putem doar ghici care ar fi putut fi învățătura Diotimei, care acum ne este transmisă de Socrate. Iată ce le spune bătrânul satir însoțitorilor săi:

Mai întâi cel care năzuieşte la țelul cel mai înalt trebuie să se apropie, încă de tânăr, de cineva care are un trup frumos şi, dacă se dovedeşte că dă roade bune călăuzirea acelui om, să îl iubească numai şi numai pe el şi, împreună cu el, să dea naştere la gânduri şi vorbe frumoase. Însă apoi să-şi dea seama că frumusețea unui trup este soră cu frumusețea oricărui altuia şi că, dacă țelul său este frumusețea înfățişării, ar da dovadă de mare lipsă de curaj neînțelegând că în toate trupurile se vădeşte una şi aceeaşi frumusețe. Şi,

[324] Symposium 201d; trad. Michael Joyce, republicat în Edith Hamilton şi Huntington Cairns, The Collected Dialogues of Plato, Bollingen Series LXXI, Pantheon Books, New York, 1961, p. 553 [trad. rom.: Platon, Banchetul, ed. cit., p. 131].

dacă se pătrunde de acest adevăr, trebuie să devină un mare iubitor al tuturor trupurilor frumoase şi să se lepede neîntârziat de atâta dragoste pentru un singur trup, socotind-o de puţină seamă şi vrednică de dispreţ. Apoi să înţeleagă că mult mai de preţ decât frumuseţea trupului este cea a sufletelor. Drept urmare, chiar când va întâlni un suflet frumos într-un trup lipsit de deplina înflorire a frumuseţii, să-i fie de ajuns, să-l iubească şi să-i poarte de grijă şi, împreună, să caute să dea naştere unor cuvântări care să-i facă pe tineri mai buni. În felul acesta va ajunge negreşit să-şi dea seama de frumuseţea care se află în purtări şi în legi şi de faptul că orice frumuseţe este de acelaşi fel ca oricare alta, astfel că, şi în felul acesta, va înţelege cât de puţin lucru este frumuseţea trupească. După purtări, va trebui, bine călăuzit, să treacă la cunoştinţele minţii, ca să le vadă şi lor frumuseţea. Atunci va putea cuprinde cu privirea întreaga întindere a frumuseţii şi nu-şi va mai lega dragostea, ca un sclav, de o singură frumuseţe, fie ea aceea a unui tânăr, a unui bărbat sau a unei îndeletniciri anume, încetând ca, înrobit de vreuna dintre ele, să rămână o biată făptură bună să spună nimicuri. Dimpotrivă, întorcându-şi privirile, ca spre largul unei mări, către întregul cuprins al frumuseţii şi privindu-l îndelung, va da naştere la nenumărate şi minunate şi înalte gânduri cuprinse în cuvinte, la cugetări izvorâte dintr-o nemărginită dragoste pentru cunoaştere. Până când, sporindu-şi înţelegerea, va dobândi atâta putere încât să i se arate că există o singură cunoaştere, aceea a frumosului, despre care o să-ţi vorbesc.

Încearcă acum să mă asculţi cu cea mai mare luare-aminte [mi-a spus Diotima]. Acela care a fost îndrumat până la această treaptă în cunoaşterea iubirii şi care a privit una

câte una şi în urmarea lor firească toate câte sunt frumoase, cu ochii la ţelul din urmă al învăţăturii despre iubire, acum, dintr-odată, zăreşte ceva prin natura lui de o frumuseţe minunată. Da, Socrate, tocmai acea Frumuseţe de dragul căreia a fost nevoie de toate strădaniile de până acum.

Înainte de toate această Frumuseţe este veşnică, nu e supusă naşterii şi pieirii, nu sporeşte şi nu se împuţinează. În al doilea rând ea nu este pe alocuri mai frumoasă şi pe alocuri mai puţin, nici când frumoasă şi când nu, nici frumoasă într-o anume privinţă şi în altele nu, nici frumoasă aici şi urâtă în altă parte, frumoasă pentru unii şi lipsită de frumuseţe pentru alţii. Mai mult decât atât: cel care năzuieşte spre ea nu şi-o va putea închipui ca având faţă sau mâini sau orice altceva mai are un trup. Nici ca fiind o vorbire sau un fel de a cunoaşte ceva. Ea nu există în altceva anume, cum ar fi în vreo fiinţă sau în pământ sau în cer sau în ce vrei tu. Ea trebuie închipuită ca existând în sine, deopotrivă cu sine şi împreună numai cu sine, şi ca având, în veşnicia ei, mereu aceeaşi formă. Iar toate celelalte frumuseţi sunt părtaşe la ea, dar în astfel de chip încât naşterea şi pieirea acestora nu duc nicidecum la vreo creştere sau la vreo scădere înlăuntrul Frumuseţii, pe care toate acestea o lasă neschimbată. Atunci când, urmând aşa cum se cuvine calea iubirii de tineri, urci, treaptă cu treaptă, deasupra frumuseţilor pieritoare, începe să ţi se arate Frumuseţea de care vorbesc şi te afli aproape de liman.

Aşadar, aceasta este calea cea dreaptă care duce în înaltul iubirii, fie că o străbatem cu singurele noastre puteri, fie că suntem călăuziţi de un altul. Pornind de la frumuseţile din lumea noastră pieritoare şi vrând să ajungem la Frumuseţe,

urcăm necontenit, treaptă cu treaptă, de la un trup frumos la două, de la două la toate; şi de la trupurile frumoase la faptele frumoase, apoi de la acestea la învăţăturile frumoase, până când de la acestea din urmă ajungem în sfârşit la acea învăţătură care este nimic altceva decât tocmai învăţătura despre Frumuseţe, la al cărei capăt aflăm ce este Frumuseţea cu adevărat.

Dacă este vreun ţinut al vieţii în care merită să trăieşti, acesta este: ţinutul în care ne aflăm în faţa Frumuseţii înseşi. Dacă va fi să o vezi vreodată, altceva vei simţi decât în faţa bogăţiei, a podoabelor, a băieţilor şi a tinerilor frumoşi, toate lucruri care te fac, pe tine cel de acum, să te cutremuri, uluit. Într-adevăr, tu şi mulţi alţii ca tine aţi fi în stare, doar ca să vă bucuraţi de vederea iubiţilor voştri şi să fiţi mereu şi mereu împreună cu ei, să răbdaţi de foame şi de sete cât v-ar ţine puterile. Dar atunci ce să ne închipuim că ar simţi cineva căruia i-ar fi cu putinţă să vadă însăşi Frumuseţea absolută, în toată curăţenia ei, nepângărită de trupuri omeneşti şi de culori, de nimic din multele zădărnicii pieritoare. Divina Frumuseţe în sine, care nu are chipuri mai multe. Crezi cumva că puţin lucru ar fi viaţa unui om care ar privi înspre ea şi ar privi-o cu ochii minţii şi ar trăi astfel în unire cu ea? Oare nu-ţi dai seama că numai acolo îi va fi dat, privind îndelung Frumuseţea, să dea naştere nu unor biete asemănări ale vredniciei, căci acolo nu asemănări vede, ci unor vlăstare adevărate, pentru că acolo vede însuşi adevărul? Iar cel care zămisleşte adevărata vrednicie şi care o creşte ajunge drag zeilor şi, dacă îi e dat aceasta vreunui om, dobândeşte nemurirea.[325]

---

[325] Symposium 210a–212a; trad. Michael Joyce, ed. cit. [trad. rom.: Platon, Banchetul, ed. cit., pp. 147-150].

Am urcat acum la aşa o înălțime paradiziacă, încât am ajuns mai presus de cuvinte. Cu toate acestea bibliotecile abundă de lucrări dedicate discursului nemuritor al înțeleptei Diotima. Însă din tot ce s-ar putea spune despre expunerea sa a Căii Frumuseții şi a Iubirii, mă voi opri doar asupra a două aspecte relevante, care privesc metamorfoza mitologiei în secolul al V-lea î.Hr. Şi anume:

1. Importanța acordată corpului. În opinia mea, Spengler a afirmat ceva foarte important când a desemnat corpul (soma), sub forma nudului frumos, semnul particular şi simbolul suprem al ordinii experienței clasice – sau, după cum o defineşte el, al experienței apolinice. În contrast, pe de o parte, cu noțiunea magică a Lumii-peşteră, cu spațiul şi timpul ei particular şi cu spiritul său atotcuprinzător, şi, pe de altă parte, cu sentimentul şi tânjirea de mai târziu după infinitul nord-european, gotic – sau, cum i-a spus Spengler, faustian –, mintea greacă era concentrată aproape exclusiv pe ceea ce este prezent simțurilor. Iar această concentrare a fost exprimată atât în corpul de piatră al templului clasic, cât şi în arta nudului sculptat. A fost, de asemenea, inspirația matematicii euclidiene (o matematică a corpurilor statice) şi a politicii polisului (zona de pământ vizibilă din acropola sa). Sau, după cum scrie Spengler:

Pentru ochiul anticului, statuia cu admirabila ei corporalitate, în totalitate plăsmuire şi expresie lipsită de vreun gând al imaterialității, conține absolut tot ceea ce se poate numi realitate. Toate elementele specifice realității se epuizează în elementul material, limita vizibilă, trăsătura

concretă şi prezentul imediat. Universul antic, cosmosul – constituit prin proporţie şi armonie din toate obiectele apropiate şi vizibile nemijlocit –, este închis în întregime prin bolta cerească materială. Nimic în afară nu există. Nevoia noastră de a gândi „spaţiul" şi dincolo de această cortină este total străină sentimentului antic al universului. Stoicii au declarat „corpuri" chiar proprietăţile şi raporturile dintre obiecte. Pentru Crisip, pneuma divină era un „corp"; viziunea lui Democrit consta în pătrunderea în materialitatea atomică a universului vizibil. Statul este un corp compus din suma corpurilor cetăţenilor săi. Dreptul nu admite decât persoane fizice şi lucruri materiale. În sfârşit, acest sentiment îşi află expresia cea mai înaltă în corpul de piatră al templului antic. Spaţiul interior fără ferestre se ascundea cu grijă în spatele rândurilor de coloane, însă în afară nu se vedea nicio linie dreaptă, toate treptele scării fiind uşor arcuite în afară, fiecare într-o măsură diferită. Frontoanele, coamele, faţadele sunt înclinate. Fiecare coloană are o uşoară înclinare, niciuna nu este perfect verticală, nici nu este plasată la egală distanţă de cele învecinate. De la colţuri spre mijloc, înclinările, pantele şi distanţele variază într-o proporţie riguros descrescătoare. Aceasta dă întregului corp al clădirii un aer misterios: ea pare să se mişte în cerc în jurul unui centru. Curbele sunt atât de delicate, încât ele sunt, ca să zicem astfel, doar „simţite" şi nu văzute cu ochii. Dar tocmai acest lucru suprimă dezvoltarea în adâncime. Stilul gotic se înalţă, stilul doric se arcuieşte. Spaţiul interior al catedralei urcă spre cerul îndepărtat cu o forţă elementară, templul grec se adună pe pământ cu un calm maiestuos.[326]

---

[326] Spengler, op. cit., vol. I, pp. 229-230 (engleză, vol. I, pp. 176-177) [trad. rom.: Oswald Spengler, Declinul Occidentului. Schiţă de

Astfel, conceptul şi experienţa grecească a Erosului sunt strâns legate de corp şi, aşa cum spune înţeleapta Diotima, orice pătrundere până la „însăşi Frumuseţea absolută” nu numai că trebuie să înceapă cu specificul corporal, ci trebuie şi să păstreze „privirea îndelungă asupra Frumuseţii”. Spiritul grec nu face saltul într-o astfel de sferă a dez-întrupării sau pre-întrupării, aşa cum devine tipic pentru anumite tendinţe ale gândirii neoplatoniciene postclasice. Şi totuşi există o pătrundere – ceea ce ne duce la al doilea aspect.

2. Ideea omniprezenţei frumuseţii. După cum am văzut, Thales considera că „apa” este primul principiu (ἀρχή) al tuturor lucrurilor perceptibile; Anaximandru, „infinitul sau nemărginirea”; Anaximene, „aerul”; pitagoreicii, „numărul”: iar acum am intrat într-o lume a gândirii, un secol şi ceva mai târziu, unde iubirea – de frumos şi ca frumos – a devenit ἀρχή, prima substanţă a tuturor lucrurilor. După cum ştie oricare student din anul II la filosofie, Platon şi şcoala lui au identificat acest principiu, într-un mod foarte interesant, cu principiul anterior al numărului, armoniei şi muzicii sferelor, care, după cum am văzut, de asemenea, fusese deja legat de misterul magiei muzicii lirei şi a cântecului lui Orfeu, care a alinat până şi inima lui Hades şi a liniştit animalele sălbatice. Mai mult, s-a demonstrat că figura lui Dionysos se profilează în spatele celei a lui Orfeu, care este, în cele din urmă, acelaşi stăpân puternic al morţii şi al învierii pe care l-am recunoscut în Osiris, Tammuz şi

---

morfologie a istoriei universale, vol. 1: Formă şi realitate, traducere de Ioan Lascu, Beladi, Craiova, 1996, pp. 247-248].

frumosul taur din aur cu barbă ce împodobeşte harpa delicată descoperită în mormintele regale din Ur. Aşa că acum intră în scenă un val cu adevărat imens de teme, figuri şi motive mitice anterioare purtând fragmente divers asortate din tradiția profundă, întunecată şi tulbure a zeului-şarpe şi a soției sale: simbolismul taurului lunar, regele divin mort şi înviat, acele harpe fascinante ale regelui-lună din mormintele regale din Ur şi numele mari ale lui Osiris, Tammuz, Attis, Adonis, Dionysos etc.

În Teogonia lui Hesiod (cca 750 î.Hr.), zeul iubirii, Eros, fusese una dintre cele patru aşa-numite divinități originare. Una era Haos; alta era Gaia, Mama Pământ; Tartarul, abisul întunecat al lui Hades de sub pământ, era considerat a treia divinitate; în timp ce a patra era Eros – „Eros apoi, printre zeii nemuritori, cel mai gingaş/ Îmblânzitor, ce supune pe oameni şi zei deopotrivă,/ Gândul în piept amăgind şi voia cea înțeleaptă”[327]. Hesiod nu spune mai multe despre acest zeu. Eros nu apare deloc la Homer. El derivă din vechiul strat preelenic al gândirii mitologice egeene, fiind ataşat ferm şi categoric de Afrodita ca fiu al ei, iar în mitologiile alegorice ulterioare este înfățişat (sub numele de Cupidon, fiul lui Venus) cu arcul şi săgeata otrăvită, cu care străpunge atât inimile împietrite, cât şi cele blânde, ucigându-le sau vindecându-le în desfătare. Alegoria este pertinentă şi captivantă, indicând în formă literară impactul iubirii asupra individului. Dar, după cum a arătat întregul nostru studiu al preistoriei egeene, zeița Afrodita şi fiul ei corespund exact marii mame cosmice şi fiului ei, zeul care

---

[327] Theogony 120-122; trad. Richmond Lattimore, Hesiod, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1961 [trad. rom.: Hesiod, Naşterea zeilor (Teogonia), ed. cit., p. 28].

moare şi învie la nesfârşit. Varietatea miturilor legate de originea lui Eros indică, fără excepţie, o asemenea tradiţie. El este fiul Haosului, născut din oul Nopţii. Este fiul ba al Gaiei cu Uranos, ba al lui Artemis cu Hermes, ba al lui Iris cu Zefir – toate transformări ale aceluiaşi fundal mitologic care indică, fără excepţie, teme atemporale cu care suntem deja familiarizaţi: victima voluntară a cărei moarte este viaţa noastră, a cărei carne este hrana noastră şi al cărei sânge este băutura noastră; victima reprezentată de tânărul cuplu îmbrăţişat din ritualul primitiv iubire-moarte, care este sacrificat în momentul extazului, pentru a fi fript şi mâncat în cadrul ritualului;[328] victima reprezentată de Attis sau Adonis ucis de un mistreţ, de Osiris ucis de Seth, de Dionysos sfâşiat, fript şi mâncat de către Titani. În alegoriile fermecătoare cu Eros (Cupidon) şi victima sa, zeul joacă rolul duşmanului întunecat – mistreţul care se năpusteşte, fratele întunecat Seth, Titanii –, iar iubitul este zeul întrupat în agonie. Dar, după cum ştim, în această mitologie, bazată pe misterul cunoscut în Egiptul antic drept „Secretul celor doi parteneri”[329], ucigaşul şi victima sa, deşi aparent în conflict, sunt, în realitate, aceeaşi voinţă – după cum sunt, se ştie bine, şi în misterul întunecat al iubirii care consumă, răscumpără, creează şi justifică viaţa.

În miturile antice ale lumilor primitive şi arhaice cărora le-am dedicat atâtea pagini, în riturile şi variantele acestei teme accentele s-au pus, în general, pe aspectul mitic sau religios al misterului. În mod solemn şi sistematic, sentimentele şi nenorocirea victimei umane erau neglijate.

---

328 Mitologia primitivă, pp. 166-167.

329 Mitologia orientală, pp. 97-99.

Ritualurile hinduse satī şi sacrificiul uman dinaintea zeiței Kālī nu numai că ignorau individul, ci erau, de fapt, discipline menite să inspire şi să desăvârşească o spiritualitate de devotament impersonal față de arhetipurile mitologice ale ordinii sociale.[330] În Grecia însă, odată cu aprecierea apolinică şi încântarea față de forma individuală, față de frumusețea şi excelența sa deosebită, interesul pentru aceleaşi teme mitice de bază străvechi s-a mutat în mare parte de la arhetipul veşnic repetat la individualitatea unică a fiecărei victime particulare: şi nu numai la individualitatea particulară, ci şi la întreaga ordine de valori care pot fi definite în mod adecvat ca fiind „personale", spre deosebire de ordinea „impersonală" a grupului, a speciei sau a simplei ordini naturale. Această schimbare importantă, epocală şi – cel puțin din câte ştim – fără precedent, în virtutea căreia loialitatea a trecut de la impersonal la personal, este ceea ce eu numesc miracolul grecesc, european. Este comparabilă cu o mutație psihologică evolutivă. În alte părți, particularitățile individului, originalitatea gândirii lui şi caracteristicile dorinței şi plăcerii sale au fost eliminate cu brutalitate în numele normelor absolute ale grupului; însă în Grecia, calitățile particulare ale fiecăruia erau, cel puțin teoretic – deşi nu întotdeauna, de fapt (de exemplu, dacă individul era femeie sau sclav) –, respectate din punct de vedere legal şi pedagogic. Mintea umană şi raționamentul ei erau, de asemenea, onorate. Norma de conduită umană a devenit nu regula infantilă a ascultării (fă asta ca „să fii bun"), ci un principiu rațional individual (fă asta pentru „a trăi bine") guvernat de legi care nu erau considerate a fi de origine divină, ci erau recunoscute ca produse ale unei rațiuni pur

[330] Mitologia orientală; vezi indexul, intrările „sacrificii" şi „satī".

umane. Şi, într-adevăr, în ceea ce priveşte divinitatea, chiar şi Zeus putea să gândească, să raționeze, să învețe şi să se îmbunătățească moral de-a lungul timpului.

Capitolul 6

Elenismul

331 î.Hr. – 324 d.Hr.

I. C**ăsă**toria dintre Est **ş**i Vest

S-a spus că mitologia greacă a degenerat de la statutul de religie la literatură din cauza simțului extrem de critic al grecilor, care deja se întorseseră împotriva ei în secolele VI-V î.Hr. Acest argument implică adeseori ideea că politeismul este o formă inferioară de religie, vulnerabilă la critici, pe când monoteismul nu ar fi aşa: prin urmare, când grecii s-au întors împotriva politeismului, acesta a fost lichidat, deschizându-se calea Adevărului creştin revelat al Dumnezeului unic în Trei Persoane, cu panteonul său de îngeri, contrapanteonul său de diavoli, comuniunea sfinților, iertarea păcatelor şi învierea trupului, precum şi cu prezența multiplă (în fiecare picătură de vin sfințit şi în

fiecare hostie a Liturghiei) a Fiului lui Dumnezeu mort şi înviat – Dumnezeu adevărat şi Om adevărat –, care s-a născut în mod miraculos din Maica Fecioară Maria. Însă trebuie spus că, de fapt, olimpienii nu au fost niciodată confundaţi de greci cu Fiinţa supremă. Ca şi oamenii, zeii se născuseră din Marea Mamă. Deşi mai puternici şi mai longevivi decât oamenii, erau fraţii lor. Mai mult decât atât, ei erau temporar conducători ai universului, pe care îl smulseseră unei generaţii anterioare de copii divini ai zeiţei şi pe care aveau să-l piardă – după cum ştia Prometeu – în favoarea unei generaţii ulterioare. Formal, erau arhetipurile idealurilor oraşului-stat grec, iar odată cu sfârşitul acestuia aveau să moară şi ei.

În perioada elenistică însă, când strălucitul elev al lui Aristotel, Alexandru cel Mare, după ce a subjugat întregul Levant până în India, a unit Grecia, India, Persia, Egiptul, chiar şi pe evreii din afara Ierusalimului într-un singur stat, religia greacă a ajuns într-o nouă fază: pe de o parte, a universalismului grandios, iar, pe de altă parte, a caracterului direct, orientat spre interior, personal. De fapt, frumoşii zei, departe de a muri, şi-au transmis influenţele în toată Asia, stimulând apariţia unor noi forme religioase şi estetice în India dinastiei Maurya, în China dinastiei Han şi, în cele din urmă, în Japonia; în timp ce în Apus au redeşteptat religiozitatea romană, iar în Sud au dat un nou înţeles cultelor străvechi ale zeiţei Isis şi ale soţului ei.

O descriere a concepţiilor religioase ale grecilor elenistici poate fi găsită într-un text al mitografului alexandrin Maximus din Tyr (fl. secolul al II-lea d.Hr.):

Însuşi Dumnezeu, părintele şi creatorul a toate câte sunt, mai vechi decât Soarele şi Cerul, mai mare decât timpul şi eternitatea şi toată curgerea fiinţei, este de nenumit de orice legiuitor, de nerostit pentru orice voce, de nevăzut pentru vreun ochi. Noi, însă, neputându-i înţelege esenţa, ne folosim de sunete, de nume şi imagini, bătute în aur, şi fildeş, şi argint, de plante şi râuri, de munţi şi torenţi, tânjind să-l cunoaştem şi numind, în slăbiciunea noastră, tot ce este frumos în această lume după natura Lui – la fel cum se întâmplă cu îndrăgostiţii pământeni. Pentru ei, cea mai frumoasă privelişte le va aminti de trăsăturile persoanei iubite; vor fi bucuroşi să vadă o liră, o mică lance, poate un scaun sau o fâşie de pământ, orice din lume care le trezeşte amintirea celui iubit. De ce să cercetez mai departe şi să judec imaginile? Oamenii să ştie ce este divin (το θεῖον γένος), să ştie: asta e tot. Dacă un grec este mişcat întru amintirea lui Dumnezeu de arta lui Fidias, un egiptean de închinarea la animale, un altul de un râu, altul de foc, nu mă deranjează diferenţele dintre ei; doar să ştie, să iubească, să-şi amintească.[331]

În vastul imperiu multicultural, internaţional al perşilor, deşi s-a practicat o toleranţă delicată faţă de zeii popoarelor cucerite, nici Regele Regilor, nici sacerdoţii magilor nu au încercat nicicând să promoveze un sistem general de universalizare sincretică. Toleranţa religioasă persană era prudentă şi avea un scop politic, ea neconstituind o expresie

[331] Maximus of Tyre, Dissertation XXXVIII; trad. din Gilbert Murray, Five Stages of Greek Religion, Doubleday Anchor Books, Garden City, f.a., pp. 74-75, nota 44; vezi şi Thomas Taylor, The Dissertations of Maximus Tyrius, C. Whittingham, Londra, 1804, vol. II, pp. 196-198.

a credinței. Nici când se potrivea unor scopuri politice, perşii nu au ezitat o clipă să profaneze altarele altor religii. Când a invadat Persia în anii 336-330 î.Hr., Alexandru a dat ordine stricte ca niciun obiect sacru, de niciun fel, să nu fie profanat; perşii însă, cu aproape două secole înainte, încercând să învingă Grecia, au distrus temple, au ars statuile zeilor şi au profanat altare cu aceeaşi râvnă virtuoasă care i-a impulsionat pe Ilie, Iosia şi Ezechia – căci, până la urmă, şi ei erau „monoteişti" levantini, pentru care singurul zeu adevărat era al lor.[332] Grecii au fost înfuriați şi îngroziți de o asemenea impietate; iar Eschil, în tragedia sa patriotică Perşii, a atribuit sacrilegiilor nelegiuite şi orgoliului înfrângerea miraculoasă a puternicei flote persane în dezastrul incredibil de la Salamina. „Păți-vor perşii multe rele încă", a scris el, „Prin îngâmfarea şi nelegiuirea/ Ce-o săvârşesc!/ Statui de zei despoaie,/ Şi templele le ard!":

Distrug altare,

Dărâmă de pe socluri monumente,

Şi le zdrobesc! O parte din pedeapsă

Şi-au şi primit-o însă nu-i de-ajuns,

Prăpastia nu s-a căscat întreagă,

---

[332] Gilbert Murray, Aeschylus, The Clarendon Press, Oxford, 1940, p. 129.

Până-n străfund! Pedepse-i mai aşteaptă![333]

În vara anului 490 î.Hr., Darius I, devenind stăpânul lumii, a trimis o flotă pentru a supune Atena. Armata sa a debarcat la Maraton – şi toată lumea ştie ce s-a întâmplat. Eschil a participat la bătălia aceea, în care fratele său a murit: 6 400 de perşi şi 192 de atenieni au murit pe câmpul de luptă; iar Darius a început imediat după aceea să pregătească o a doua flotă, mult mai mare, şi o armată pentru a mai încerca o dată. Dar a murit; iar fiul său, Xerxe cel Mare (a domnit în perioada 486-465 î.Hr.), la un deceniu după Maraton, a trimis împotriva Atenei cea mai mare forță militară din câte văzuse vreodată lumea – aproximativ jumătate de milion de oameni adunați din toate colțurile imperiului său, şi o flotă de vreo 3 000 de corăbii, el însuşi fiind la comandă. Cu toate acestea, la Termopile, Leonida şi 300 de spartani curajoşi au rezistat trei zile în defileu. Au murit, înconjurați de o armată condusă cu biciul; iar în jurul lor zăceau 4 000 de perşi morți. Apoi, în portul Salamina (pe 23 septembrie 480 î.Hr.), floarea flotei persane – 1 200 de corăbii, înconjurate şi înfruntate de o flotă grecească de 380 de vase – a fost distrusă sub ochii îngroziți ai Regelui Regilor – şi Orientul şi-a atins, ca să spunem aşa, limitele.[334]

---

[333] Aeschylus, The Persians, r. 808-815 (trad. Gilbert Murray, Aeschylus, pp. 119-120) [trad. rom.: Eschil, Perşii, traducere de Eusebiu Camilar, în Eschil, Sofocle, Euripide, Teatru, Editura Tineretului, Bucureşti, 1968, pp. 86-87].

[334] Apud Hammond, op. cit., pp. 212-244.

Alexandru a fost răspunsul Europei. Iar la două generații după moartea sa, la treizeci şi trei de ani, era venerat în Orient ca un zeu.

A fost creatorul unei lumi noi. Şi dintre numeroasele lucruri care s-ar putea spune despre lumea aceea, patru sunt deosebit de relevante pentru studiul istoriei mitului.

În primul rând, după cum s-a observat deja, e vorba nu doar de respect față de zeii tuturor religiilor, ci de un efort aproape ştiințific de a identifica analogiile; astfel încât zeitățile specifice diferitelor țări au început să fie identificate şi venerate ca echivalente între ele: Isis şi Demeter, Horus şi Apollo, Thot şi Hermes, Amon şi Zeus. În Bactriana şi India, grecii l-au identificat pe Krişna cu Herakles, pe Şiva cu Dionysos, iar mai târziu, în Occident, romanii au văzut nu numai în zeii greci, ci şi în cei celtici şi germani echivalente respectabile ale lor. Înainte de perioada alexandrină au existat multe mişcări sincretice regionale, cum ar fi, de exemplu, cea a marii sinteze sacerdotale egiptene a lui Ra (Re) şi Amon, Ptah şi Osiris şi alăturarea magistrală a lui Ra, Osiris, Seth, Horus şi Thot într-o singură mitologie grandioasă. La fel s-a întâmplat şi în India şi China, unde au abundat sincretismele regionale şi, în general, ca şi în Grecia, a existat un oarecare respect față de zeii altor popoare. Cu toate acestea, înainte de epoca lui Alexandru cel Mare, nu pare să fi apărut – sau cel puțin să fi fost pusă în practică – ideea unui sincretism transcultural cultivat sistematic. Putem vedea în această atitudine manifestarea respectului grecesc pentru individualitate, dincolo de hotarele Greciei însăşi, precum şi aplicarea ideii unui imperiu nu al tiraniei, ci al oamenilor liberi pe tărâmul gândirii. Căci, în această perioadă, idealul de polis al lui

Pericle a devenit idealul alexandrin al cosmopolisului: oecumene – întreaga lume locuită, ca teritoriu comun al omenirii civilizate.

Al doilea aspect pe care îl putem observa în această perioadă este rolul filosofiei şi al ştiinţei în interpretarea şi evoluţia superioară a mitului. În Grecia secolelor VI-V î.Hr., filosofii recunoscuseră relaţia dintre complexul orfic-dionisiac şi gândirea filosofică, iar acum descopereau posibilităţi similare în cultele orientale. În astronomia şi matematica babiloniană – din perioada arhaică în care au luat naştere practic toate marile mitologii ale Orientului şi Occidentului[335] –, ei au găsit o nouă inspiraţie pentru aprofundarea propriei concepţii cosmologice; iar din noile dezvoltări ale ambelor ştiinţe în epoca alexandrină au apărut idei cu totul noi despre structura universului, care au rămas fundamentale pentru gândirea mitică occidentală (cum ar fi, de pildă, în Divina comedie a lui Dante) până în secolul lui Copernic, când Soarele a înlocuit Pământul în centrul ordinii macrocosmice.

Al treilea aspect pe care îl putem observa este perfecţionarea intelectului grec iscoditor odată cu intrarea lui Alexandru în India unde, în diferitele şcoli de yoga din centrele jainiste, budiste şi brahmanice, fuseseră dezvoltate tipuri total neaşteptate de cercetare filosofică. Aceste discipline dovedeau înţelegerea psihologică mult mai profundă – spre deosebire de cea cosmologică – a mitologiei care, în Occident, avea să fie atinsă abia în secolul lui Nietzsche, Freud şi Jung. Între timp însă, afluxul formidabil de teorii

[335] Mitologia primitivă, pp. 392 şi urm.

psihosomatice mistice pe jumătate înțelese avea să se reverse din India în schiturile, mănăstirile, şcolile şi universitățile Occidentului relativ neexperimentat – din care au derivat numeroase şi diverse culte şi mişcări gnostice, teosofice şi hermetice.

În fine, un al patrulea aspect care ar trebui remarcat în contextul bogat al lumii elenistice este că, după aproximativ două secole de influență europeană asupra Asiei, valul a început să-şi schimbe direcția, până când a apărut o puternică reacție care a culminat cu victoriile creştinismului asupra zeilor şi filosofiilor Antichității clasice şi prăbuşirea ulterioară – care a durat şapte secole – a civilizației Occidentului european.

II. Monoteismul sincretist şi etnic

Politeismul poate fi definit ca recunoaştere şi venerare a mai multor zei; monolatria, ca venerare a unui singur zeu – al propriului zeu – şi recunoaşterea altora.[336] În schimb, monoteismul este credința în existența unui singur zeu

[336] Scrieri teologice recente au folosit impropriu termenul „henoteism" cu acest sens. Henoteismul este un termen inventat de Max Müller cu referire specifică la teologia vedică, unde diferiți zei sunt celebrați pe rând ca zeitate supremă. În mod similar, în hinduismul târziu, un credincios poate venera ca zeitate supremă mai întâi pe Şiva, apoi pe Vişnu şi apoi din nou pe Zeiță, în spiritul dictonului vedic: „Adevărul este unul, dar înțelepții îl numesc cu multe nume" (Ṛg Veda X.164.46).

important; iar în monoteism se disting două tipuri: 1. tipul incluziv, cosmopolit, deschis şi sincretist; şi 2. tipul etnic, închis şi exclusivist. Monoteismul etnic este credința că singurul zeu este cel adorat de propriul grup, toți ceilalți fiind falşi. Monoteismul sincretic, recunoscând că toate conceptele de zeitate sunt limitate, ajunge la concluzia că, în cele din urmă, există un zeu inimaginabil mai presus de orice zeitate, toate raportându-se la el; ca în „Rugăciunea universală" a lui Alexander Pope (publicată în 1738), din care e suficient să redăm următoarele trei strofe – în menuetul lor afectat – pentru a ilustra acest aspect:

Tată a toate! Adorat

În orice loc, mereu, mereu,

De înțelept, de ignorant,

Iehova, Zeus, Dumnezeu!

***

Să nu laşi mâna mea de lut

S-arunce fulgerul tău drept

Să-i pedepsesc neabătut

Pe cei care te-au scos din piept.

***

Un templu-i spațiul necuprins,

Pământ şi cer îți sunt altar,

Fă-ne să fim un cor distins!

Tămâia să se-nalțe iar![337]

Cel mai proeminent exemplu de monoteism etnic este, desigur, monoteismul de după exil din Biblie, care a trecut mai târziu în creştinism şi islam; iar cele mai bogate sisteme de monoteism sincretic au fost cele din Orientul Apropiat elenizat, Roma, India din vremea dinastiei Gupta şi de după aceea şi (în sensul cel mai larg) umanismul renascentist european. Epicurismul, budismul şi realizările superioare ale hinduismului sunt excepții, întrucât termenii lor finali nu sunt personificați sau antropomorfizați în vreun fel ca „Dumnezeu". Cu toate acestea, la cele mai înalte niveluri ale monoteismului sincretic şi uneori chiar ale celui etnic, unde divinitatea poate fi considerată absolut necunoscută (deus absconditus, „zeu ascuns"), poate exista un punct de

---

[337] Alexander Pope, „The Universal Prayer", strofele 1, 7, 13 [traducerea în româneşte a versurilor îi aparţine lui Octavian Cocoş].

contact pentru articularea validă a teologiei cu aceste ordine de credință trans- sau non-teologice.

În Grecia antică, o acțiune premergătoare timpurie a tipurilor de monoteism elenistic şi roman, renascentist şi din secolul al XVIII-lea poate fi recunoscută în afirmațiile des citate ale lui Xenofan din Colophon (fl. 536 î.Hr.), reputatul fondator al Şcolii eleate de la care Platon a preluat anumite trăsături cu caracter mitologic ale filosofiei sale.

Unul e Zeul, între zei şi oameni cel mai mare, nici la chip nici la minte asemenea muritorilor... Întreg vede, întreg gândeşte, întreg aude... Veşnic rămâne în acelaşi loc fără să se mişte cu nimic, şi nici nu i se cade să se mute când ici, când colo... Ci muritorii îşi închipuie că zeii se nasc şi ei, că au îmbrăcăminte, glas şi înfăţişare ca ale lor... Etiopienii spun că zeii lor sunt cârni şi negri, tracii – că au ochi albaştri şi părul roş... Homer şi Hesiod au pus pe seama zeilor tot ce, între muritori, e lucru de ruşine şi de hulă: hoții, adultere şi înşelăciuni reciproce... Dacă boii şi caii şi leii ar avea mâini, sau dacă – cu mâinile – ar şti să deseneze şi să plăsmuiască precum oamenii, caii şi-ar desena chipuri de zei asemenea cailor, boii asemenea boilor, şi le-ar face trupuri aşa cum fiecare din ei îşi are trupul.[338]

---

[338] Hermann Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, Weidmann, Berlin, ed. a IV-a, 1922, Fragmentele 23, 24, 26, 14, 16, 11, 15 [trad. rom.: Hermann Diels, Presocraticii. Fragmentele eleaţilor – Xenofanes. Parmenides. Zenon. Melissos, traducere, prefaţă şi note de D.M. Pippidi, Teora, Bucureşti, 1998, pp. 67, 69, 63, 65].

Sau putem cita cuvintele lui Antistene (n. în jurul lui 444 î.Hr.): „Dumnezeu nu seamănă cu nimeni; de aceea nu poate fi cunoscut cu ajutorul unei imagini”[339].

Xenofan a fost contemporan cu Buddha (563-483 î.Hr.) şi, spune Aristotel, „primul care unifică [lumea]”[340]. Potrivit lui Simplicius, care se bazează pe Teofrast, Xenofan l-a conceput pe Unul, Unitatea tuturor lucrurilor, care era Dumnezeu, ca fiind nici limitat, nici fără margini, nici în mişcare, nici în repaus[341] – o viziune destul de apropiată de noţiunea hindusă de brahman sau de Vid, ca să facem o comparaţie. Antistene a fost fondatorul Şcolii cinice (kynikos, „ca un câine”), iar cel mai faimos discipol al său, Diogene (412?-323 î.Hr.), ar putea fi comparat cu un anumit tip de ascet hindus. Acesta îşi avea sălaşul (în mod semnificativ) într-un vas mare din lut situat în apropierea templului Marii Mame, pentru a ilustra caracterul „câinesc” al filosofiei sale, de întoarcere la natură, şi, fără nicio ruşine,

---

339 Citat în Clement of Alexandria, Exhortation to the Greeks, p. 61P; apud F.M. Cornford, Greek Religious Thought, J.M. Dent and Sons, Londra, 1923, p. 237 [trad. rom.: Clement Alexandrinul, Cuvânt de îndemn către eleni, în Scrieri I (PSB 4), traducere, introducere, note şi indici de D. Fecioru, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1982, p. 128].

340 Aristotle, Metaphysics A. 986b 21 [trad. rom.: Aristotel, Metafizica, traducere, comentariu şi note de Andrei Cornea, Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 74].

341 H. Ritter şi L. Preller, Historia Philosophiae Graecae, F.R. Perthes, Gotha, 1888, p. 83; Xenofan, Fragmentul 90B.

îşi satisfăcea nevoile trupeşti ori de câte ori natura i-o cerea. Se spune că Alexandru cel Mare, care îl considera al doilea cel mai faimos om din lume, s-ar fi dus să-l viziteze, iar când tânărul monarh l-a întrebat dacă ar vrea să-i împlinească vreo dorință, cinicul i-a răspuns: „Da, dă-te puțin laoparte din lumina soarelui”. Astfel, cu mult mai multă minuțiozitate decât omologul său de mai târziu, Jean-Jacques Rousseau, Diogene a mers până la capăt cu întoarcerea sa la ceea ce el considera a fi starea omului în natură. Căutarea conştientă a stării naturale de către maeştrii Zen de mai târziu din China şi Japonia a fost o altă afirmare a aceleiaşi respingeri atât a plăcerilor, cât şi a idealurilor civilizației; la fel se poate spune despre concepția taoismului chinezesc – contemporan cu Diogene – de „întoarcere la starea de bloc necioplit”, înțeleptul stând cu mintea goală.[342] Şi poate că ar trebui să recunoaştem ceva asemănător şi în respingerea lumii de către Hristos: „Dacă vrei să fii desăvârşit, du-te, vinde-ți averile şi dă-le săracilor, şi vei avea comoară în cer; şi vino, urmează-mă”[343].

„Dacă nu aş fi Alexandru, aş fi Diogene”, ar fi spus stăpânul politic al lumii cunoscute; la care cinicul ar fi replicat: „Dacă n-aş fi Diogene, aş vrea să fiu Alexandru”. Cu toate acestea principala tendință a religiozității greceşti nu a acceptat niciodată concepția cinică de om adevărat ca om în afara civilizației. Pentru greci, de fapt, pentru spiritul european, facultatea rațiunii este în aşa măsură specifică omului, încât înlăturarea ei nu înseamnă întoarcerea la natură, ci fuga de ea – de natura omului. Iar dacă excelența (areté) oricărei

---

[342] Mitologia orientală, pp. 440-447.

[343] Matei 19.21.

ființe vii izvorăşte dintr-o viață trăită potrivit naturii sale, atunci, pentru om, ea trebuie să fie în concordanță cu rațiunea – nu în conformitate cu aşa-zisele „revelații divine" comunicate extatic sau cu înlăturarea animală ori vegetală a facultăților umane. Mai mult decât atât, capacitatea de a raționa nu se dezvoltă în singurătate, ci în societate; pentru că, aşa cum a scris împăratul Marc Aureliu (pe care Matthew Arnold l-a considerat „poate cea mai frumoasă figură din istorie"[344]) în memoriile sale, admonestându-se:

Dacă intelectul ne este comun, şi rațiunea, datorită căreia suntem ființe raționale, ne este comună. Dacă este aşa, ne este comună şi rațiunea care ordonă ce lucruri trebuie făcute şi care nu. Dacă este aşa, şi legea ne este comună. Dacă este aşa, suntem cetățeni; dacă este aşa, aparținem unei comunități politice; dacă este aşa, lumea este asemenea unui oraş. La ce altă organizare politică comună s-ar putea spune că participă întreg neamul omenesc? De acolo, aşadar, din această cetate comună, provin intelectul însuşi, rațiunea şi facultatea de a da legi. Sau de unde? Căci, aşa cum partea pământească îmi este dată ca parte ce provine din pământ, partea umedă – dintr-un alt element şi suflul – dintr-un izvor asemănător, căldura şi focul – din alt izvor specific (căci nimic nu se iveşte din nimic, după cum

[344] Matthew Arnold, „An Essay on Marcus Aurelius", Essays in Criticism: First Series, Macmillan and Co., Londra şi Cambridge; Ticknor and Fields, Boston, ed. I, 1865, p. 262.

nimic nu se întoarce în nimic), tot aşa şi intelectul ne vine de undeva.[345]

Şi mai scrie: „Prin urmare trăsătura caracteristică în alcătuirea omului este sociabilitatea”[346]; „Oamenii sunt născuți unul pentru altul”[347].

În plus, întrucât există bucurie şi frumusețe, precum şi excelență într-o viață trăită potrivit naturii sale, excelența – adică „virtutea” înțeleasă aşa cum se cuvine – trebuie să fie şi este propria răsplată. Sau, după cum spune mai departe regele filosof:

Există câte unul care, când face un serviciu cuiva, este gata să-i pună aceluia la socoteală serviciul făcut. Un altul nu are această obişnuință, dar îl priveşte pe cel ajutat ca pe un datornic şi ştie bine serviciul pe care i l-a făcut „aceluia”. Un altul, în schimb, într-un anumit fel, nu mai ştie serviciul pe care i l-a făcut, dar este asemenea viței-de-vie care a produs ciorchinele şi nu mai pretinde nimic altceva, odată ce a dat propriul rod. Omul care i-a făcut un serviciu cuiva nu-l face

---

345 Marcus Aurelius, trad. George Long, G. Routledge and Sons, Londra, 1862, cap. IV, par. 4 [trad. rom.: Marcus Aurelius, Gânduri către sine însuşi, ediție bilingvă, traducere din greaca veche, studiu introductiv, note şi indici de Cristian Bejan, Humanitas, Bucureşti, 2013, p. 119].

346 Ibidem, cap. VII, par. 55 [Ibidem, p. 223].

347 Ibidem, cap. VIII, par. 59 [Ibidem, p. 261].

cunoscut strigând în gura mare, ci se îndreaptă spre săvârşirea altuia, precum viţa-de-vie a produs din nou ciorchini, când a fost timpul potrivit, sau precum un cal care a alergat, un câine care a urmat vânatul, o albină care a produs mierea. Aşadar trebuie să fii printre cei care fac servicii într-un fel fără să o ştie? Da.[348]

O idee asemănătoare pare să fi fost exprimată prin cuvintele lui Iisus: „Să nu ştie stânga ta ce face dreapta"; cu toate acestea textul integral al îndemnului creştin schimbă perspectiva:

Luaţi aminte ca milostenia voastră să nu o faceţi în faţa oamenilor, ca să fiţi văzuţi de ei; căci atunci nu veţi avea răsplată de la Tatăl vostru cel din ceruri. De aceea, când faci milostenie, nu trâmbiţa înaintea ta, cum fac făţarnicii prin sinagogi şi pe străzi, ca să fie slăviţi de oameni; adevărat vă spun, ei îşi iau plata lor. Tu însă, când faci milostenie, să nu ştie stânga ta ce face dreapta, pentru ca milostenia ta să fie în taină; şi Tatăl tău, care vede în taină, îţi va răsplăti pe faţă.[349]

După cum subliniază Matthew Arnold: „Din cauza interpretării greşite a acestui tip de limbaj, motivele recompensei şi ale păcatului au fost exagerate în mod ciudat

---

[348] Ibidem, cap. V, par. 6, parţial [Ibidem, p. 149].

[349] Matei 6.1-4.

de mulți moraliști creștini, ceea ce a dus la deteriorarea și denaturarea creștinismului”[350]. Și, prin contrast, citează paragraful de mai sus al împăratului stoic.

Concepția despre virtute și evaluarea ei ce se regăsesc aici sunt, în esență, specifice și areté-ului homeric. A apărut însă o nouă stare interioară, o nouă maturitate. Căci idealul relativ tineresc al secolelor anterioare, pline de viață, când totul le mergea bine grecilor, mereu pregătiți de luptă, fusese de mult subminat de degenerarea lamentabilă de la sfârșitul secolului al V-lea și începutul secolului al IV-lea î.Hr. Victoriile asupra Persiei din vremea generației lui Eschil fuseseră urmate de o succesiune de dezastre interne: Războiul Peloponesiac, din 431 și 413-404 î.Hr.; Războiul Corintic, 395-387 î.Hr.; Războiul Teban din 371-362 î.Hr. și, în cele din urmă, din 335 î.Hr., încheiat cu distrugerea îngrozitoare a Tebei de către Alexandru cel Mare și transferul hegemoniei grecești către tânărul și nemilosul stăpân din nord.

Profesorul Gilbert Murray a numit secolele dintre înflorirea Atenei clasice și afirmarea radical diferită a erei creștine timpurii perioada „căderii nervoase”[351]. Era o epocă asemănătoare cu cea a Indiei din vremea lui Buddha și a Chinei din perioada lui Confucius; căci în fiecare dintre aceste țări, vechea structură socială era în proces de dizolvare, centrele celor mai dezvoltate civilizații se prăbușeau în fața puterii absolute a barbarilor, iar sarcina

---

[350] Arnold, loc. cit.

[351] Murray, The Five Stages of Greek Religion, cap. IV.

centrală a filosofiei devenise atât de natură socio-politică (vindecarea unei civilizații în criză), cât şi psihologică şi morală (cum ar putea individul, într-o lume spulberată, să-şi păstreze şi să-şi dezvolte umanitatea). Predica lui Buddha este bine-cunoscută:

Viața înseamnă suferință;

Cauza suferinței este pofta ignorantă;

Oprirea suferinței [nirvāṇa] poate fi realizată;

Şi asta, prin Nobila Cale cu Opt brațe:

Opinii corecte, Aspirații corecte, Vorbire şi Acțiune corecte;

Vocație corectă, Efort, Atenție şi Meditație corecte.

Legile universului în sine nu prezentau niciun interes pentru budist, care caută o cale de ieşire. Nu exista o lege morală primită de la Dumnezeu, deoarece nu exista un Dumnezeu; iar acei zei sau acele principii care susțineau lumea erau tocmai plasele, capcanele şi obstacolele pe care yoghinul trebuie să le evite. Calea cu Opt brațe a lui Buddha era o cale aleasă voluntar, împotriva ordinii universului. Iar când va fi distrus în el orice frică şi dorință, adeptul avea să experimenteze, în mod paradoxal, într-o formă extatică, atât

transcendența, cât şi compasiunea pentru toate celelalte ființe vii încă neeliberate.

Spre deosebire de această cale yoghină de eliberare individuală, învățăturile înțelepte ale lui Confucius vizau reconstrucția socială prin integritate individuală; iar umanitatea nobilă a acestui curent de gândire a sugerat multora o comparație cu grecii. Cu toate acestea există o diferență între conservatorismul chinezilor şi experimentele inventive, raționale ale grecilor, în orice domeniu. Atât în confucianism, cât şi în taoism, idealul chinezesc era plasarea individului în armonie cu ordinea propriei naturi, precum şi cu ordinea lumii; aparent, aceeaşi idee principală se regăsea şi în tradiția stoică a Occidentului. În mod similar, atât în Orient, cât şi în Occident, ordinea cosmică în sine era concepută în termenii vechii concepții sumero-babiloniene a ciclului etern de eoni, a veşnicei reîntoarceri a lucrurilor, în care omul, microcosmosul, era parte a întregului. Aşa cum maeştrii taoişti ai chietismului au renunțat la societate pentru a intra în armonie cu natura, la fel au făcut şi cinicii greci; şi, aşa cum confucianiştii au căutat să introducă în jocul social principiile vieții-în-armonie-cu-natura (în armonie cu Tao), la fel au procedat şi stoicii greci şi, mai eficient, cei romani. Cu toate acestea în abordările lor asupra studiului naturii, precum şi în teoriile lor despre individ şi stat, gânditorii clasici şi cei chinezi aveau concepții cât se poate de diferite.

În primul rând, în timp ce concepția chineză asupra universului a rămas cea arhaică, ştiința greacă din epoca elenistică a suferit o transformare unică. În vreme ce înțelepții orientali meditau filosofic asupra influențelor alternative ale forțelor masculină (yang) şi feminină (yin)

asupra armoniei cosmice a cerului, pământului şi omului, grecii, pornind de la principii sumero-babiloniene, reflectau deja asupra posibilității unei astronomii heliocentrice, contrară celei geocentrice. Aristarh din Samos (cca 310-230 î.Hr.) a propus ideea că Pământul şi toate planetele s-ar învârti în jurul Soarelui după nişte traiectorii circulare, în timp ce Soarele însuşi şi stelele ar fi staționare. Cu toate acestea nu şi-a putut demonstra teoria, aşa că, atunci când Hiparh din Niceea (secolul al II-lea î.Hr.) a părut să fi rezolvat mai bine problema pornind de la o ipoteză geocentrică, folosind epicicluri şi cercuri excentrice pentru a explica orbitele planetare, sistemul său a predominat până când Copernic (1473-1543) a lămurit situația.[352] Între timp, Eratostene din Cirene (275-200 î.Hr.) a calculat circumferința pământului cu o eroare de 320 de kilometri, a ajuns la concluzia că, plecând din Spania, s-ar putea ajunge în India călătorind spre vest şi a sugerat că Atlanticul ar putea fi împărțit longitudinal de un continent (America).[353] În timp ce în medicină, Herofil din Calcedon (secolul al III-lea î.Hr.) a descoperit legătura dintre creier şi coloana vertebrală prin intermediul nervilor, iar Erasistratos din Iulis (tot din secolul al III-lea î.Hr.) a înțeles diferența dintre nervii motori şi cei senzoriali.[354] Prin urmare, în filosofia stoică greacă şi romană, natura cu care omul trebuia să intre în armonie nu era aceea a concepției mitice antice despre lume, chiar dacă în ideea de natură ca un singur organism mare şi în aceea a ciclurilor veşnic recurente de

---

[352] W.W. Tarn, Hellenistic Civilization, ed. rev. de autor şi G.T. Griffith, Meridian Books, New York, 1961, pp. 296-298.

[353] Ibidem, pp. 302-305.

[354] Ibidem, pp. 305-306.

apariţie şi descompunere a lumii s-au păstrat vechi teme sumeriene extrem de semnificative.

Deşi în multe privinţe înţelepţii greci şi chinezi ar părea că aveau multe puncte în comun[355], o altă diferenţă era că, în timp ce de educaţia chineză se bucura o elită restrânsă – în parte datorită caracterului obscur al scrierii chineze –, educaţia elenistică avea un caracter general. În mod corelativ, în timp ce guvernarea chineză era, atât în teorie, cât şi în practică, expresia unor concepţii mitice arhaice cu privire la descendenţa divină a împăratului, care conducea prin mandat ceresc ca organ al cosmosului, ideea şi experienţa greacă a guvernării aparţineau unor fiinţe umane – fie că erau despoţi sau aleşi – care aplicau legi umane convenţionale, nu legi hotărâte în mod supranatural.

În scrierile marilor personalităţi ale şcolilor stoice elenistice şi romane au apărut cele mai durabile şi mai influente expresii ale implicaţiilor morale, politice şi cosmologice ale monoteismului sincretic elenistic; şi în special în lucrările fondatorului său greco-fenician Zenon (336?-264 î.Hr.), filosofului roman Seneca (4 î.Hr.-65 d.Hr.), sclavului infirm frigiano-roman Epictet (cca 55-120 d.Hr.) şi împăratului Marc Aureliu (Marcus Aurelius Antoninus, 121-180 d.Hr.). Epictet şi Marc Aureliu trezesc un interes deosebit, deoarece reprezintă în mod clar cele două extreme ale destinului

---

[355] Vezi, de exemplu, numeroasele comparaţii făcute de Joseph Needham între ştiinţa greacă şi cea chineză, în Joseph Needham şi Wang Ling, Science and Civilisation in China, vol. II, The University Press, Cambridge, 1956, pp. 216-345.

social; aşa încât ştim că fiecare vorbeşte din propria experiență de viață. Pe de o parte, libertul întreabă:

Şi cum este posibil pentru un om care nu are nimic, nici haine, nici casă, nici sobă, care trăieşte în mizerie, care nu are nici sclavi şi nici patrie, să-şi ducă zilele liniştit? Iată, Zeul v-a trimis pe cineva care să vă arate în mod concret că este posibil. Priviți-mă, eu nu am casă, nici patrie, nici avere, nici sclavi; dorm pe pământul gol, nu am soție, nici copii, nici palat de guvernator, ci doar pământul, cerul şi o biată manta. Şi ce-mi lipseşte? Nu sunt privat nici de durere, nici de teamă şi nici nu sunt liber?[356]

Iar, pe de altă parte, împăratul spune:

Gândeşte-te cât de neînsemnată parte din infinita prăpastie a timpului este hărăzită fiecăruia! Căci foarte rapid se pierde în eternitate. Cât de neînsemnată parte din substanța universală, cât de neînsemnată parte din sufletul universal, pe ce bulgăre neînsemnat din pământul întreg te târăşti! Reflectând la toată această frază, nu îți reprezenta nimic de o „mai" mare însemnătate decât aceasta: să acționezi după

[356] Arrian, The Discourses of Epictetus, iii.22.45-46; trad. Hastings Crossley, The Golden Sayings of Epictetus, Macmillan and Co., Londra, 1925, pp. 100-101 [trad. rom.: Epictet, Conversaţii, în Opera omnia – Conversaţii. Manualul. Fragmente. Gnomologion, ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv, repere cronologice, note şi indici de Cristian Bejan, Polirom, Iaşi, 2022, p. 335].

cum te îndrumă natura ta şi, pe de altă parte, să suporți ceea ce îți aduce natura universală.[357]

Zenon din Kition, în Cipru, un străin timid şi tăcut, cel puțin parțial de origine feniciană, a devenit cunoscut pentru prima dată la Atena, în jurul lui 300 î.Hr., ca un filosof care le vorbea celor dispuşi să-l asculte, într-o colonadă publică, Porticul Pictat. Prin urmare şcoala lui a devenit cunoscută sub numele de Stoa, Porticul. Şi cum virtutea vieții sale era egalată de cea a învățăturii lui, noblețea caracterului şi a doctrinei sale i-au câştigat numeroşi adepți, tineri excelenți. Când a murit, oraşul Atena l-a înmormântat ca pe un erou.[358]

Principalii săi doi discipoli, Cleantes din Assos, în Troada (fl. cca 260 î.Hr.), şi Chrysippos din Soloi, în Cilicia (m. 206 î.Hr.), au dezvoltat doctrina, primul cu accent platonician, iar al doilea asimilând zeitățile, eroii şi cultele divinatorii ale poporului; în timp ce Poseidonios din Apamea, în Siria (135?-50? î.Hr.), care s-a stabilit în marele port elenistic din Rodos, a realizat cu marea sa erudiție o sinteză enciclopedică a gândirii religioase şi ştiințifice din vremea sa, care a constituit atât cea mai importantă lucrare teoretică a stoicismului, cât şi una dintre minunile lumii antice. Potrivit lui Poseidonios, fizica şi teologia sunt două

---

[357] Marcus Aurelius, cap. XII, par. 32; trad. George Long, The Thoughts of Marcus Aurelius Antoninus, G. Bell and Sons, Londra, 1919, pp. 215-216 [trad. rom.: Marcus Aurelius, Gânduri către sine însuşi, ed. cit., p. 363].

[358] Tarn, op. cit., p. 330.

aspecte ale unei singure cunoaşteri, deoarece Dumnezeu este imanent în toată natura, dar şi transcendent la infinit. Prin urmare ştiinţa se ocupă de corpul material al cărui spirit viu este Dumnezeu.

Pentru toţi aceşti gânditori, Dumnezeu, spiritul care informează lumea, este raţional şi absolut bun. Prin urmare nu se poate întâmpla nimic care să nu fie – în cadrul întregului – absolut bun. În esenţă, doctrina este cea satirizată de Voltaire în Candid, a celei mai bune dintre lumile posibile. Dar, în termeni tari, a fost reafirmată de Nietzsche în înflăcărata sa operă Aşa grăit-a Zarathustra, unde cuvântul „bun" se citeşte nu ca „plăcut", ci ca „excelent", şi se lansează un apel pentru ca fiecare să-şi iubească soarta: amor fati. Concepţie pe care şi Oswald Spengler o rezumă în deviza lui, preluată de la Seneca: Ducunt fata volentem, nolentem trahunt – „Soarta îl călăuzeşte pe cel care vrea să se lase ghidat, îl trage pe cel care nu vrea". Este o abordare izvorâtă mai degrabă din curaj şi bucurie decât dintr-o demonstraţie raţională: dintr-o râvnă şi afirmare a vieţii, dincolo de orice fel de calcule legate de plăcere sau durere. Ea lasă mult în urmă sentimentul budist de compasiune (karuṇā), deoarece compasiunea contemplă suferinţa. Şi problema lui Iov este lăsată în urmă, pentru că şi ea se bazează pe recunoaşterea suferinţei. În cuvintele lui Seneca: „Nu este important ce anume suporţi, ci în ce fel"[359]. Şi iarăşi: „Nu este cu putinţă

[359] Seneca, On Providence II.4 [trad. rom.: Seneca, Despre providenţă, traducere de Vichi-Eugenia Dumitru, în Dialoguri I, ediţie îngrijită, note şi indice de Ioana Costa, studiu introductiv de Anne Bănăţeanu, Polirom, Iaşi, 2004, p. 28].

să găseşti un loc de surghiun pe lume, căci nimic din ceea ce se află pe lume nu-i este străin omului”[360].

„Zeul este mare”, afirma sclavul şchiop Epictet:

Acesta este caduceul lui Hermes: Atinge ce vrei, spune el, şi se va transforma în aur. Nu, dar adu-mi ce vrei şi eu îl voi face bun. Adu-mi boala, adu-mi moartea, adu-mi sărăcia, adu-mi injurii, condamnarea la moarte: toate acestea, sub caduceul lui Hermes, vor deveni avantajoase.[361]

Zeul este mare, pentru că ne-a pus la dispoziţie aceste instrumente care ne permit să muncim pământul; Zeul este mare, pentru că ne-a dat mâini, un gât, un pântec, pentru că ne-a făcut să creştem fără să remarcăm acest lucru, pentru că ne-a făcut să respirăm în timpul somnului!

Acesta este imnul pe care ar trebui să-l cântăm cu orice ocazie şi ar trebui să cântăm şi imnul cel mai solemn şi cel

---

[360] Seneca, Consolation of Helvia VIII.5 [trad. rom.: Seneca, Consolaţie pentru Helvia, traducere de Ioana Costa, în Dialoguri II, ediţie îngrijită, note şi indice de Ioana Costa, studiu introductiv de Anne Bănăţeanu, Polirom, Iaşi, 2004, p. 204].

[361] Arrian, op. cit., iii.20.12 [trad. rom.: Epictet, Conversaţii, în Opera omnia, ed. cit., p. 321].

mai divin, pentru că ne-a dat facultatea de a înțelege toate aceste lucruri şi de a ne folosi de ele cu metodă.[362]

Tu, în schimb, eşti un scop, eşti un fragment din Zeu. Ai în tine o parte din acest Zeu.[363]

Idealul indiferenței față de durere sau plăcere, câştig sau pierdere în îndeplinirea obligațiilor vieții cuiva, care este esența filosofiei stoice, aminteşte de idealul indian de karma yoga descris în Bhagavad Gītā. „Omul pe care acestea [simțurile] nu-l clatină..., care este acelaşi la suferință şi bucurie, numai acela poate căpăta nemurirea”[364]. „Săvârşeşte deci fapta ce trebuie făcută, mereu desprins [de ea], căci omul care făptuieşte desprins ajunge la culme.”[365] În India însă, obligațiile vieții sunt impuse fiecăruia de codurile castei din care face parte, în timp ce obligațiile greco-romane sunt cele recunoscute şi impuse fiecăruia de propria rațiune: pentru că aici Dumnezeu este Inteligență,

---

[362] Arrian, op. cit., i.16.17-18 [Epictet, Conversaţii, p. 97].

[363] Arrian, op. cit., ii.8.10-11 [Epictet, Conversaţii, p. 175].

[364] Bhagavad Gītā 2:15 [trad. rom.: Bhagavad Gītā, în Filosofia indiană în texte – Bhagavad Gītā. Sāṃkhya Kārikā. Tarka Saṃgraha, traducere din limba sanscrită, studiu introductiv, notiţe introductive, comentarii şi note de Sergiu Al-George, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 46].

[365] Bhagavad Gītā 3:19 [Bhagavad Gītā, p. 53].

Ştiinţă şi Raţiune dreaptă.[366] Mai mult, condiţia de nirvana, de detaşare extatică, scopul final în yoga indiană, este complet diferită de idealul grecesc al ataraxiei, mintea raţională netulburată de plăcere sau durere. Cu toate acestea între cele două puncte de vedere există multe asemănări, în special prin ceea ce gânditorii creştini numesc „panteism", care este fundamental atât pentru Orient – India sau Orientul Îndepărtat –, cât şi pentru lumea antică greco-romană; împotriva acestei concepţii se înverşunează (necruţătoare, chiar belicoasă) abordarea biblică, fie că este vorba de gândirea iudaică, creştină sau islamică.

Într-o lume care este ea însăşi divină, în care Dumnezeu este imanent în toate, în zborul păsărilor, în fulgere, în ploaie, în focul soarelui, există o epifanie a divinităţii în tot ce se vede, în orice gând şi în orice faptă, care – pentru cei care o recunosc – este un început şi un sfârşit în sine. Există o revelaţie universală pentru toată lumea şi în interiorul fiecăruia. În schimb, într-o lume care nu este divină în sine, dar al cărei Creator stă deoparte, divinitatea se face cunoscută doar printr-o revelaţie specială – de pildă, pe Sinai, în Hristos sau în cuvintele Coranului; iar calea dreaptă constă atunci în a intra în armonie nu cu natura, ci cu poruncile date pe muntele Sinai, cu învăţătura lui Hristos sau cu versetele Coranului; şi fiecare trăieşte nu doar pentru a-şi îndeplini bine rolul, care este un scop în sine, asemenea viţei-de-vie ce produce struguri, ci, aşa cum a spus Hristos, „pentru ca Tatăl să-l răsplătească". Scopul nu este aici şi acum, ci în altă parte.

---

366 Arrian, op. cit., ii.8.2 [trad. rom.: Epictet, Conversaţii, în Opera omnia, ed. cit., p. 173].

După cum a observat savantul evreu conservator Jacob Hoschander, primele afirmaţii clar monoteiste din Biblie, care nu trebuie confundate cu cele monolatre, se găsesc în Isaia II, în jurul lui 539 î.Hr., în perioada lui Cirus cel Mare.[367] Cu toate acestea Dumnezeul astfel universalizat era încă în mod specific Dumnezeul casei lui Iacob, care se presupunea că l-a condus pe Cirus spre victorie, pentru refacerea poporului său.[368] Iar în afirmaţiile ulterioare ale lui Ezdra, ale autorilor Textului preoţesc (P) care au compilat Pentateuhul şi în scrierile evreieşti din perioada romană nu a existat o ruptură a acestei linii fundamentale de gândire. De fapt, aşa cum a arătat profesorul Klausner, nici măcar Filon Iudeul (Filon din Alexandria) (cca 20 î.Hr.-54 d.Hr.), cel mai elenizat dintre filosofii evrei semiplatonicieni, nu putea concepe un Dumnezeu imanent. „Logosul lui Filon", scrie Klausner,

este fundamental diferit de cel al lui Heraclit şi al stoicilor. În timp ce pentru ei inteligenţa universală sau „materia însufleţită" (materia în care a fost suflată suflare de viaţă) şi divinitatea sunt acelaşi lucru, ajungând astfel la panteism şi un anumit materialism (chiar şi „materia însufleţită" este materie), pentru Filon Iudeul, dimpotrivă, divinitatea este o entitate separată (inclusă în lume)... Nu există nimic în comun, cu excepţia numelui, între „Logosul" lui Filon şi „Cuvântul" din Evanghelia lui Ioan (care se bazează pe Filon), pe de o parte, şi „Logosul" lui Heraclit Stoicul şi

---

[367] Jacob Hoschander, The Priests and Prophets, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1938, pp. 48 şi urm.

[368] Isaia 41-49.

Epictet, pe de altă parte. „Logosul” lui Filon este o creație aproape cu totul originală, rodul gândirii şi învățăturii iudaice bazate pe Scripturi (Midraş).[369]

„În lume, aşa cum este ea”, spunea Klausner, „există bine şi rău; deci cum ar putea Dumnezeu, care este absolut bun şi desăvârşit, să creeze o lume care să conțină răul, esența imperfecțiunii?”[370]

Întrebare la care, din partea cealaltă, sclavul frigian şchiop răspunsese deja:

Când suntem invitați la un banchet, servim ceea ce ni se oferă: dacă unul i-ar cere gazdei să fie servit cu peşte şi dulciuri, ar părea un excentric. Totuşi, în lume, le cerem zeilor ceea ce nu ne dau, cu toate că sunt multe lucrurile pe care ni le-au dat.[371]

---

[369] Joseph Klausner, From Jesus to Paul, trad. William F. Stinespring, Beacon Press edition, Boston, 1961, p. 185.

[370] Ibidem, p. 182.

[371] H. Schenkl, Epicteti Dissertationes (Teubner, 1898), Fragmentul 17 [trad. rom.: Epictet, Fragmente, în Opera omnia – Conversaţii. Manualul. Fragmente. Gnomologion, ed. cit., p. 529].

Magia lui Epictet, de a transforma toate lucrurile în aur, era aceea a caduceului lui Hermes.

III. Cultul misterului şi apocalipsa

Termenul japonez jiriki, „forța proprie”, se referă la discipline care se bazează pe dezvoltarea interioară, precum stoicismul sau, în Orient, budismul zen, în timp ce tariki, „forța exterioară, puterea altuia”, se referă la credințe care se bazează pe ideea unui salvator: în Japonia, budismul Amida. Invocând numele infinit radiosului Buddha Solar din Ținutul Fericirii, credinciosul renaşte, după moarte, în paradisul său, pentru a atinge nirvana.[372] În epoca elenistică, echivalentul occidental al acestui budism popular au fost numeroasele culte ale misterului care au înflorit, cu o influență din ce în ce mai mare, până când, în perioada romană târzie, mai întâi mitraismul, iar apoi creştinismul au câştigat sprijin imperial şi, prin urmare, supremația.

Căci nu toți suntem filosofi. Mulți au nevoie de o atmosferă cu tămâie, muzică, veşminte şi procesiuni, gonguri, clopote, pantomime şi strigăte dramatice pentru a fi emoționați peste măsură. Pentru astfel de oameni există diverse variante de religie – unde, în cea mai mare parte, adevărul este învăluit în simboluri, astfel încât să fie imperceptibil pentru oricine nu este deja un filosof. S-au dezvoltat grade de inițiere prin care se presupune că mintea este purtată dincolo de

[372] Mitologia orientală, pp. 321, 512.

simboluri către o înțelegere tot mai înaltă, pătrunzând, parcă, văl după văl. Însă perceperea finală diferă între, pe de o parte, acele culte în care divinitatea este considerată atât imanentă, cât şi transcendentă şi, pe de altă parte, liturghiile ortodoxe zoroastriene, evreieşti, creştine şi mahomedane în care se păstrează distincția ontologică dintre Dumnezeu şi Om, Creator şi Creatură.

În cultele de primul tip, cele două forțe, „exterioară" şi „interioară", sunt în cele din urmă recunoscute ca fiind identice. Mântuitorul venerat ca şi cum ar fi în afară, deşi este într-adevăr în afară, în acelaşi timp este şi propriul sine. „Toate lucrurile sunt Buddha." În vreme ce în marile religii ale Orientului Apropiat nu poate fi imaginată sau măcar concepută o astfel de identitate. Scopul nu este de a se ajunge la înțelegerea sinelui, aici şi acum, ca o taină una cu Ființa Supremă, ci de a cunoaşte, iubi şi sluji în această lume un Dumnezeu care este separat (disociere mitică)[373], deşi foarte aproape (omniprezență), şi de a fi fericit împreună cu el la sfârşitul veacurilor, în veşnicie. Elementul de referință („Dumnezeu") al cultelor de primul tip nu este niciodată un personaj care să se afle altundeva, care să fie cunoscut, iubit, slujit şi, într-o zi, contemplat (idee care, de fapt, trebuie eliminată), ci o condiție spirituală la care se ajunge prin meditație asupra lui „Dumnezeu" ca simbol. Funcția unor asemenea simboluri este aceea de a produce o schimbare psihologică de însemnătate imediată în sine, în timp ce funcția mitologiei ortodoxe este de a fixa mintea şi voința asupra unei condiții a sufletului care se va realiza după moarte.

---

[373] Ibidem, pp. 120-129.

Ca exemplu al primului tip, oriental-păgân, putem lua cultul cândva puternic al Misterelor lui Mithra, derivat din Iran, care a înflorit în Orientul Apropiat în vremurile elenistice ca un fel de erezie zoroastriană şi care în perioada romană a fost cel mai formidabil rival al creştinismului atât în Asia, cât şi în Europa, ajungând în nord până în sudul Scoției. Oferea şapte grade de inițiere. În primul, neofitul era cunoscut drept „Corb" (corax), iar în cadrul ritualurilor oficianții purtau măşti reprezentând animale din zodiac: deoarece, în această perioadă, astronomia trecea printr-o nouă dezvoltare odată cu aplicarea gândirii greceşti la datele sumero-caldeene obținute în secole de observații. În toate religiile vremii, zodiacul ajunsese să reprezinte sfera limitată, veşnic în rotație a cauzalității spațio-temporale în interiorul căreia operează Spiritul nemărginit – nemişcat, dar care mişcă totul. Orbitele celor şapte sfere vizibile – Luna, Mercur, Venus, Soarele, Marte, Jupiter şi Saturn – erau concepute ca tot atâtea învelişuri în jurul pământului prin care sufletul cobora înainte de a se naşte. Individul primea de la fiecare o anumită calitate spațio-temporală care, pe de o parte, contribuia la caracterul său, dar, pe de altă parte, presupunea o limitare. Prin urmare cele şapte etape ale inițierii urmau să faciliteze trecerea spiritului, pe rând, dincolo de cele şapte limitări, culminând cu atingerea stării absolute.

Corbul, pasărea neagră a morții cu care misticul era identificat în timpul primei inițieri, îl purta simbolic dincolo de sfera lunară, care era semnul – aici, ca şi în alte părți – al alternanței circulare a vieții şi a morții: energiile vitale, nutritive ale aspectului vegetal al existenței. Identificându-se cu corbul, imaginația mistică lăsa corpul fizic în seama schimbării şi a degenerării, zburând, ca să spunem aşa, prin

poarta lunară, spre a doua sferă: cea a lui Mercur (grecul Hermes; egipteanul Thot; germanicul Woden, Odin), sfera puterilor şi magiei oculte şi a înțelepciunii renaşterii.

În cadrul unui al doilea ritual, neofitul, cunoscut acum ca „Maestrul ascuns" (cryphius), trecea de la Mercur în sfera lui Venus, a iluziilor dorințelor pământeşti cu nuanțe mistice, unde din nou erau experimentate anumite practici de inițiere. Asumându-şi natura „Soldatului" (miles), el trecea apoi în sfera Soarelui, tărâmul aroganței intelectuale şi al puterii, unde i se oferea o coroană aşezată pe o sabie, pe care le refuza, declarând că doar Mithra ar trebui să fie coroana lui. El devenea aici un „Leu" (leo) şi participa la o masă sacramentală alcătuită din pâine şi apă amestecată cu vin, ca un ritual de absolvire supremă, după care trecea prin poarta solară către zona a cincea, Marte – a cutezanței –, unde îşi punea boneta frigiană şi veşmântul iranian lejer al salvatorului Mithra însuşi, asumându-şi titlul de „Persan" (perses).

Mai rămâneau două transformări. La început, potolindu-şi îndrăzneala nechibzuită, trecea către Jupiter, unde era cunoscut drept „Mesagerul Soarelui" (heliodromus); iar, în cele din urmă, de la Jupiter urca spre Saturn, unde era sanctificat ca „Tată" (pater). Încercările de pe parcurs serviseră la cultivarea virtuții stoice a indiferenței față de plăcere şi durere, în timp ce aparițiile simbolice imprimaseră în mintea lui anumite atitudini esențiale. În mod normal, ritualurile erau celebrate într-o grotă reprezentând peştera lumii, care ilustra vechea temă mitologică a unității dintre macrocosmos (universul), mezocosmos (liturghia) şi microcosmos (sufletul). Iar în contemplarea doctrinei imanenței lui Dumnezeu, misticul era condus treptat, în

stadiul final, la o experiență a realității ce transcende propria ființă.

Zeul care urma să fie inspiratorul şi care, în timp, avea să devină forma întrupată a inițiatului era vechea divinitate ariană Mithra – echivalenta vedicului Mitra –, al cărei nume a apărut pentru prima dată în tratatul semnat în jurul lui 1400 î.Hr. între hitiți şi Mitanni (vezi supra, p. 132). Acolo, acest zeu apărea ca fiind una dintre cele cinci zeități vedice ariene invocate să asiste şi să aprobe pactul, şi anume: Mitra, Varuna, Indra, ucigaşul de monştri, şi călăreții gemeni Aśvin sau Nāsatya. Prin urmare putem presupune atât vechimea, cât şi originea sa nordică ariană, chiar dacă nu este menționat în Gāthā lui Zoroastru. În Yašt-ele din Avesta de mai târziu (cca secolul al VI-lea î.Hr.), numele apare sub forma sa persană, ca fiind cel mai mare dintr-un ordin angelic cunoscut sub numele de Yazata, „cei adorați”. Numit „stăpânul vastelor păşuni”, el este lăudat chiar de Creator şi se spune că are „o mie de urechi, zece mii de ochi”, precum vedicul Indra, ucigaşul de monştri. Se presupune că Ahuramazda i-ar fi spus profetului său Zoroastru: „L-am creat ca să fie la fel de vrednic de sacrificiu şi demn de rugăciune ca şi mine”[374].

[374] Yašt 10.1; Darmesteter, The Zend-Avesta, partea a II-a, pp. 119-120.

Figura 23. Mithra Tauroctonus

Se pare însă că Mithra nu a atins statutul de simbol suprem până în perioada elenistică, atunci când a apărut în două manifestări înrudite, dar contrastante. Figura 23 prezintă o statuie din secolul al II-lea d.Hr. din care sute de exemplare au fost găsite în toată Europa. Modelul pare să fi fost creat de un sculptor al Şcolii din Pergam spre sfârşitul secolului al III-lea î.Hr., probabil inspirat din trăsăturile lui

Alexandru.[375] Într-un veşmânt iranian lejer şi având pe cap boneta frigiană caracteristică, adoptată multe secole mai târziu (şi nu întâmplător) de către profeţii luminii raţiunii ai Revoluţiei Franceze, strălucitorul erou-salvator îşi înfăptuieşte actul simbolic suprem ca Tauroctonus, Ucigaşul Taurului Primordial – care era rolul atribuit în sistemul ortodox al zoroastrismului ticălosului Angra-Mainyu, Vrăjmaşul (vezi şi supra, p. 208).

Să nu uităm că, în concepţia obişnuită zoroastriană, tot răul din lume este atribuit Demonului Minciunii, care, în cele din urmă, va fi învins de salvatorul Saošyant, şi există o referire la toate faptele virtuoase care tind spre înfăptuirea acelei zile mesianice. La baza întregii tradiţii se află o temă cu orientare istorică, progresivă, apocaliptică. În timp ce aici, în această reprezentare elenistică a zeului şi salvatorului persan Mithra, este exprimată o nouă interpretare – sau poate primitivă, renăscută – a simbolului mitic imemorial al sacrificiului.

Reamintesc încă o dată riturile brutale, descrise în Mitologia primitivă, cu fiinţa divină ucisă, tăiată în bucăţi şi îngropată, din corpul căreia cresc toate plantele alimentare.[376] Conform concepţiei primitive reprezentate în

---

[375] Franz Cumont, The Mysteries of Mithra, trad. Thomas J. McCormack, Kegan Paul, Trench, Trübner and Co., Londra, 1903, p. 24. Pentru succesiunea gradelor de iniţiere, vezi ibidem, pp. 152-164. Figura 23 este preluată din Cumont, Textes et monuments figurés relatifs aux mysterès de Mithra, H. Lamertin, Bruxelles, 1896-1899, vol. II, p. 228, fig. 59.

[376] Mitologia primitivă, pp. 166-218.

acele rituri, lumea nu trebuie să fie îmbunătățită, ci iubită întotdeauna, chiar şi în ceea ce unui moralist raționalist îi pare a fi cel mai terifiant şi mai nelegiuit păcat al ei: căci tocmai în aceasta constă forța sa creatoare, deoarece din moarte, decădere, violență şi durere se naşte viața. După cum spune William Blake: „Răgetele leilor, urletul lupilor, furia mării învolburate şi sabia distrugătoare sunt porțiuni de eternitate, prea mari pentru ochiul omului”[377]. Prin urmare, conform unei asemenea concepții, virtutea eroismului trebuie să constea nu în voința de a schimba, ci în curajul de a afirma natura universului. Şi în cultele de mistere ale epocii elenistice greco-persane a prevalat acest tip de afirmare optimistă, mistică, iubitoare de lume – nu concepția ortodoxă care intenționează să îmbunătățească lumea.

Profesorul Franz Cumont, ale cărui cercetări ne-au oferit cea mai mare parte a cunoştințelor noastre despre mithraism, a observat că în cele mai fine reprezentări ale lui Mithra Tauroctonus trăsăturile zeului au o expresie de durere şi compasiune în timp ce mânuieşte cuțitul, asumându-şi astfel vinovăția vieții – dacă i-am putea spune astfel –, care se naşte din moarte.[378] În imaginea creştină echivalentă a Jertfei Crucii, deşi se spune că mântuitorul a luat pe umerii săi păcatele omenirii, o anumită vinovăție teribilă este atribuită evreilor, care l-au condamnat, lui Iuda, care l-a trădat, şi lui Pilat din Pont, care l-a răstignit. Acolo omul-zeu este victima, mielul de jertfă, în timp ce aici omul-zeu

---

[377] William Blake, „Proverbs of Hell”, din The Marriage of Heaven and Hell (publicat în jurul lui 1793).

[378] Cumont, The Mysteries of Mithra, pp. 191-193.

este preotul sacrificial. Comparați cu sacrificiul cretan din Figura 18. El însuşi înfăptuieşte actul brutal prin care lumea este reînnoită mereu, iar şi iar. Este pasărea-leu, pasărea solară din Figura 16; şi, deşi taurul suferă, credem noi, în realitate el este acelaşi taur cosmic cu zâmbetul arhaic.

În Figura 23 observăm că acolo unde cuțitul pătrunde în taur sângele țâşneşte sub forma spicelor de grâu – conform mitului antic deja amintit, precum şi temei zoroastriene a grâului care iese din măduva Boului (vezi supra, p. 208). Un şarpe care se târăşte pe dedesubt, reprezentând, ca toți şerpii, principiul vieții legat de ciclul reînnoirii, prin lepădarea pieii moarte. Câinele, care în mitul iranian este prietenul şi omologul omului şi care, în episodul primului cuplu, a mâncat prima bucată de carne (vezi supra, pp. 209-210), aici mănâncă grânele (sângele), ca arhetip al vieții ce se hrăneşte din sacrificii, în timp ce scorpionul care strânge testiculele taurului simbolizează şi victoria morții – deoarece viața şi moartea nu sunt decât două aspecte ale procesului unic al existenței.

Există şi o referință astronomică în simbolurile taurului şi scorpionului; deoarece în secolele în care s-au pus bazele iconografiei astrologice (cca 4300-2150 î.Hr.), semnul zodiacal al Taurului (Taurus) marca locul soarelui la echinocțiul de primăvară, iar cel al Scorpionului (Scorpio) – la echinocțiul de toamnă. Leul (Leo) era semnul soarelui la solstițiul de vară, când acesta îşi începe declinul spre iarnă, iar Vărsătorul (Aquarius) se afla în casa solstițiului de iarnă, unde zeul soare, Sol invictus, renaşte în fiecare an pe 25 decembrie.

În peşterile cultului elenistic al lui Mithra, toate aceste sărbători ale ciclului solar erau celebrate cu rituri mascate, de care erau legate riturile de iniţiere. Şi numeroase izvoare confirmă sacrificarea efectivă a unui taur, taurobolium, deasupra unei gropi în care se afla iniţiatul, astfel încât acesta era botezat într-o cascadă de sânge fierbinte de taur.[379] Doi însoţitori, unul în faţa, iar celălalt în spatele animalului sacrificat, ţineau torţe aprinse, una ridicată, iar cealaltă coborâtă, reprezentând ascensiunea soarelui în lumea de deasupra, respectiv coborârea lui în lumea subterană: răsăritul, apusul, echinocţiile de primăvară şi de toamnă, naşterea, moartea şi circulaţia energiei luminii din actul central al sacrificiului. Uneori, cei doi însoţitori, aşa-numiţii dadofori, purtători de torţă, ţineau capete de taur şi de scorpion. Ei au fost comparaţi cu cei doi tâlhari răstigniţi alături de Hristos, dintre care unul va urca la cer, iar celălalt va coborî în iad; sau cu motivul creştin medieval al fecioarelor înţelepte şi fecioarelor nesăbuite, dintre care cele dintâi îşi ţin lămpile aprinse ridicate, iar celelalte şi le ţin îndreptate în jos, neaprinse.[380] Cu toate acestea în interpretarea creştină obişnuită, unor astfel de simboluri li se dă un sens moral, astfel încât înţelesul lor mistic dispare; căci, în aceste condiţii, chiar şi iadul ar fi răscumpărat, în timp ce esenţa dualismului creştin este că păcatul e absolut rău, iadul etern, iar sufletele lui sunt blestemate pe veci.

---

[379] Ibidem, pp. 180-181.

[380] Carl G. Jung, Symbols of Transformation, trad. R.F.C. Hull, The Bollingen Series XX, Pantheon Books, New York, 1956, pp. 200-201 [trad. rom.: Carl G. Jung, Opere complete 5. Simboluri ale transformării, traducere de Daniela Ştefănescu, Trei, Bucureşti, 2003, pp. 264-265].

Printre puținele lucruri pe care le ştim despre biografia mitică a salvatorului persan Mithra se numără o serie de paralele cu teme atât din creştinism, cât şi din zoroastrism. Totuşi, la fel ca în cazul dadoforilor, deşi sunt într-o oarecare măsură similari şi, de fapt, provin din aceeaşi sursă, ei reprezintă o interpretare complet diferită a naturii universului şi a omului: o afirmare mistică, spre deosebire de o moralitate corectivă, şi o reafirmare a valorii sacrificiului antic, primitiv şi, în general, păgân.

La fel ca Gayomart, al cărui echivalent antitetic este într-o oarecare măsură, Mithra s-a născut lângă un pârâu sacru, sub un copac sacru. În opere de artă, el este înfățişat ca un copil golaş ieşind din „Stânca generatoare" (petra genetrix), având pe cap boneta frigiană, purtând o torță şi înarmat cu un cuțit. Se spune că naşterea lui a avut loc solo aestu ibidinis, „doar prin căldura libidoului (căldura creatoare)"[381], şi, aşa cum a subliniat dr. Carl G. Jung într-una dintre numeroasele sale lucrări pe acest subiect, aici sunt reunite toate simbolurile materne elementare ale mitologiei – pământul (stânca), lemnul (copacul) şi apa (pârâul).[382] Pământul a dat naştere (o naştere feciorelnică) Omului arhetipal. Şi, ca să ştim că naşterea este simbolică (nu preistorică, cum s-ar putea pretinde, să zicem, în cazul lui Adam sau al lui Gayomart), în apropiere sunt nişte ciobani care asistă la naştere, vin cu turmele lor să se închine

---

[381] Ieronim, Adversus Jovinianum, I.7; apud Jung, Symbols of Transformation, p. 101, nota 48 [trad. rom.: Carl G. Jung, Opere complete 5. Simboluri ale transformării, ed. cit., p. 142, nota 52].

[382] Jung, Symbols of Transformation, p. 247 [trad. rom.: Carl G. Jung, Opere complete 5. Simboluri ale transformării, ed. cit., p. 331].

mântuitorului, ca în scenele Naşterii Domnului, de Crăciun. Hristos, al doilea Adam, a fost cel care a reînnoit chipul omului. Cei doi Adam sunt reuniți în salvatorul persan Mithra; căci în reprezentarea faptelor vieții sale temporale nu a fost nici păcat, nici cădere. Cu cuțitul, băiatul a tăiat fructele copacului, iar din frunzele lui şi-a făcut veşmânt: tot ca Adam, dar fără păcat. Şi mai este o scenă, în care este înfățişat trăgând cu săgeți într-o stâncă din care țâşneşte apă, pentru a potoli setea unei persoane îngenuncheate care se roagă. Nu cunoaştem mitul, dar episodul a fost comparat cu cel în care, în deşert, Moise a scos apă dintr-o stâncă lovind-o cu toiagul său (Exodul 17.6). Cu toate acestea Moise a păcătuit, pentru că a lovit stânca de două ori, aşa încât i s-a refuzat intrarea în Țara Făgăduinței – după cum şi Adam a păcătuit şi a fost alungat din paradis. Dar mântuitorul Mithra a mâncat rodul pomului matern şi a făcut să țâşnească apa vieții din stânca sa maternă – fără să păcătuiască.

Taurul primordial păştea pe versantul unui munte când tânărul zeu atletic, apucându-l de coarne, l-a încălecat, iar animalul, galopând sălbatic, l-a aruncat imediat, însă zeul, agățându-se de coarnele lui, a fost târât până când fiara imensă s-a prăbuşit la pământ. După care tânărul l-a apucat de picioarele din spate şi, ridicându-le pe umeri, a început aşa-numitul transitus, dificila sarcină de a târî taurul viu, cu capul în jos, spre peştera lui, de-a lungul unui drum cu multe obstacole. Această încercare dureroasă atât pentru erou, cât şi pentru taur a devenit simbolul suferinței umane, în general, precum şi al încercărilor specifice la care este supus inițiatul pe calea lui către iluminare – corespunzătoare (deşi în condițiile unor forțe diferite) cu Via Crucis din cultul creştin de mai târziu. Când

a ajuns la peşteră, un corb trimis de soare l-a vestit pe mântuitor că a sosit momentul sacrificiului, iar acesta, apucându-şi victima de nări, i-a înfipt cuțitul în lateral. (De remarcat corbul primei inițieri, care aici este asociat cu jertfa taurului, fiara lunară – vezi din nou Figura 16.) Din măduva spinării taurului a țâşnit grâu, iar din sângele său vița-de-vie – de aici pâinea şi vinul de la masa sacramentală. Sperma lui, adunată şi purificată de lună – ca în mitul ortodox zoroastrian (vezi supra, p. 208) –, a generat animalele domestice care îl slujesc pe om. Şi, aşa cum am observat deja în ilustrație, animalele zeiței-mamă a morții şi renaşterii au sosit pentru a-şi îndeplini diferitele sarcini: scorpionul, câinele şi şarpele.[383]

Însă acest mit şi ritual al inițiatului „scăldat în sângele taurului" era doar introducerea într-un mister mai profund şi mai amplu simbolizat în a doua apariție importantă a cultului: Zervan Akarana, „Timpul nesfârşit". Reprezentarea acestui mister înfățişată în Figura 24 a fost descoperită printre ruinele templului lui Mithra din portul roman Ostia, unde a fost dedicată în 190 d.Hr. de către un anume C. Valerius şi fiii lui. Un cap de leu ataşat unui trup de bărbat despuiat. Din spate îi ies patru aripi purtând simbolurile anotimpurilor anului. În fiecare mână ține o cheie, iar în stânga mai are un sceptru, semn al autorității. Un şarpe se înfăşoară de şapte ori în jurul corpului, sprijinindu-şi capul (a şaptea încolăcitură) pe fruntea personajului. Iar pe

[383] Cumont, The Mysteries of Mithra, pp. 130-137.

pieptul bărbatului apare simbolul fulgerului arzător, căruia nimic nu-i poate rezista.[384]

[384] Ibidem, p. 105. Figura 24 este reprodusă din Cumont, Textes et monuments figurés, vol. II, p. 238, fig. 68.

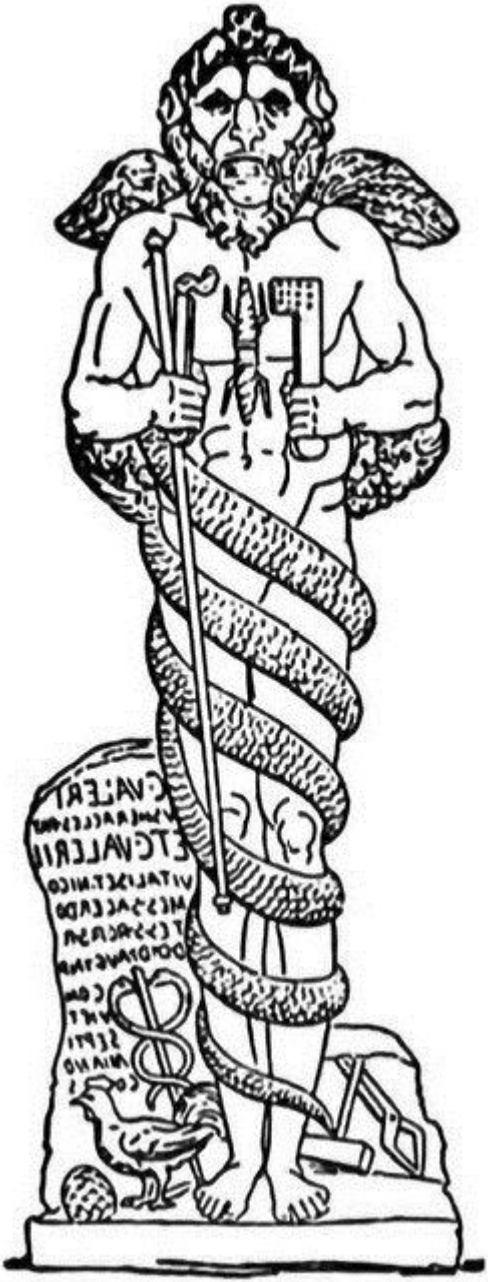

Figura 24. Zervan Akarana

Însă simbolul fulgerului arzător, în exact aceeaşi formă, este atributul normal al unei anumite stări ale lui Buddha cunoscute sub numele de Buddha Vajradhara, „Purtător de fulger", care reprezintă Iluminarea Supremă ale cărei manifestări vizibile sunt toți Buddha care apar în timp şi spațiu. Un astfel de fulger poate apărea în mâna lui Buddha sau gravat pe pieptul lui, semnificând (ca să citez cuvintele lui Heinrich Zimmer) „arma sau substanța adevărului şi realității adamantine, în comparație cu care toate celelalte substanțe sunt fragile"[385]. Termenul sanscrit vajra înseamnă atât „fulger", cât şi „diamant". Aşa cum un diamant nu poate fi tăiat de alte pietre, la fel toate lucrurile se prăbuşesc dinaintea fulgerului; ele aparțin sferei pur fenomenale şi nu pot opune rezistență. Iar în acea ramură a budismului cunoscută sub numele de Vajrayāna, „Calea fulgerului" (Shingon în japoneză), o formă magico-mistică extrem de îndrăzneață şi pitorească a disciplinei budiste tantrice[386], prin meditație, posturi şi rostirea de incantații, misticul budist poate da substanță propriei puteri interioare (vajra), pe care apoi o poate aplica fie la vrăjitorie, fie la atingerea Iluminării supreme.[387]

---

[385] Zimmer, The Art of Indian Asia, vol. I, p. 194.

[386] Mitologia orientală, pp. 506-507.

[387] Vezi L. de la Valée Poussin, „Tantrism (Buddhist)", în Hastings (ed.), Encyclopaedia of Religion and Ethics, vol. XII, pp. 193-197.

În Mitologia orientală am arătat că o clară influenţă iraniană poate fi desluşită în sectele populare chineze şi japoneze ale lui Buddha solar Amitābha-Amitāyus (amitābha, „lumină infinită”; amitāyus, „viaţă eternă”; cunoscut în Japonia ca Amida), al cărui cult a apărut pentru prima dată în nord-vestul Indiei în jurul lui 100 d.Hr., iar de acolo s-a răspândit în Orientul Îndepărtat.[388] Cultul este de tip tariki („forţă exterioară”) şi se caracterizează prin repetarea continuă a formulei Namu Amida Butsu, „Slavă lui Buddha Amida”, prin care mintea şi inima sunt pregătite pentru harul mântuitor al acestui salvator plin de o nesfârşită compasiune. Dar acum trebuie remarcat faptul că, tocmai în acele secole, influenţa Iranului elenizat se răspândea şi mai mult spre vest, unde armatele romane staţionate în toată Europa celebrau riturile mithraice. Existau din abundenţă sanctuare pe văile Dunării şi Rinului, în Italia şi sudul Franţei, precum şi în Spania. Mulţi dintre sclavii levantini aduşi în Europa romană erau adepţii acestui cult, la fel şi unii împăraţi de mai târziu, de la Commodus (a domnit în perioada 180-192) la Iulian (a domnit în perioada 361-363). Cultul imperial al lui Sol invictus, instituit de Aurelian (a domnit în perioada 270-275), s-a contopit cu cel al lui Mithra. Şi, pentru că sincretismul nu era mai puţin compatibil cu religiile native ale Europei decât cu cele din Est, în întreaga lume postalexandrină – din Scoţia până în nordul Africii şi spre est până în India, ajungând chiar până în Orientul Îndepărtat – s-a întins un imperiu religios unic, bogat şi pitoresc, cu o bogăţie infinită de forme, unind şi armonizând pe mai multe planuri toate panteonurile naţiunilor: celtic, germanic, roman, grecesc şi orientale.

---

[388] Mitologia orientală, pp. 321 şi urm.

Nu auzim oare ecoul lui Namu Amida Butsu în invocația înscrisă pe sanctuarele mithraice ale Europei din secolele al II-lea şi al III-lea: Nama, nama Sebezio?[389] Divinitatea invocată aici este în mod clar grecul Sabazios, care, aşa cum a arătat Jane Harrison, era un dublu al lui Dionysos – simbolizat de şarpele de aur care, în riturile orfice de inițiere, se strecura „în sân", sugerând simbolic uniunea dintre zeu şi devot (vezi supra, p. 189). Şi nu recunoaştem oare omul nostru leu în figura populară hindusă a lui Vişnu ca Om-leu, Narasiṃha?

Revenind la Figura 24, observăm în colțul din stânga jos cleştele şi ciocanul lui Vulcan, zeul focului şi al făurarilor: focul prin care se obține metalul din minereu şi prin care meşteşugarul creează forme. Iar în dreapta jos este cocoşul, care vesteşte noul soare. În fața lui se află conul de pin, simbol al semințelor vieții produse de arborele cosmic care se reînnoieşte la nesfârşit. Şi, în cele din urmă, şarpele care se încolăceşte în jurul corpului omului-leu este duplicat pe caduceu, amintind – nu numai ca formă, ci, cu siguranță, şi ca sens – de reprezentarea de pe cupa regelui Gudea din Lagaş (Figura 1). Şarpele figurii principale se dublează pe caduceu, aşa cum Adam a devenit Adam şi Eva. Iar cei doi şerpi ai caduceului se înfăşoară în jurul unei axe (axis mundi), coloana vertebrală a omului-leu însuşi, care este începutul şi sfârşitul tuturor creațiilor temporale.

Cu alte cuvinte, tradiția mitică sincretică din această perioadă cosmopolită nu a fost nicidecum un simplu amestec adunat din toate colțurile pământului. Întregul

[389] Cumont, The Mysteries of Mithra, p. 151.

simbolism era cât se poate de coerent şi, în plus, era în concordanţă cu o moştenire culturală străveche comună. Căci, având în vedere că toate aceste religii bazate pe o cultură agricolă se dezvoltaseră, de fapt, din câteva (uimitor de puţine) intuiţii din neolitic, Epoca Bronzului şi Epoca Fierului, adaptate local la medii şi moduri de viaţă oarecum (deşi nu în mod absolut) diferite, în această epocă a schimburilor interculturale, ele puteau fi uşor reunite din nou de către cineva educat în mod corespunzător în propria tradiţie. De fapt, chiar şi astăzi, paralelele nu sunt greu de recunoscut – cel puţin de către savanţii care nu sunt atât de influenţaţi de concepţia obişnuită iudeo-creştină de transcendenţă încât să nu mai poată înţelege alfabetul imanenţei chiar şi după ce au lucrat la el toată viaţa.

În tradiţia vedică ariană, cu care este înrudită cea persană ariană, zeul Mitra (persanul Mithra) este întotdeauna asociat cu Varuna – atât de strâns, încât adeseori cei doi sunt denumiţi cu un singur nume dual, Mitrāvaruṇau. În imnuri, Varuna este înfăţişat ca stăpânul ritmului cosmic (ṛta) al cerului ciclic înstelat[390]; în timp ce cealaltă jumătate a lui, zeul Mitra, aduce lumina zorilor, ascunsă în timpul nopţii de Varuna. În literatura vedică ritualică târzie se impune ca, în cadrul sacrificiului, Mitra să primească o victimă albă, iar Varuna, una întunecată. Iar în Śatapatha Brāhmaṇa, persoana compusă Mitra-Varuna este identificată drept „Sfătuitorul şi Puterea”. „Acestea”, se spune, „sunt cele două personalităţi ale lui. Mitra este Sfătuitorul, Varuna – Puterea; Mitra – Sacerdotul, Varuna – Guvernarea suverană; Mitra – Înţeleptul, Varuna –

390 Vezi Mitologia orientală, pp. 194-195, şi indexul, „Varuna”.

Conducătorul”[391]. Dacă analizăm Figura 24, vedem că şi Zervan Akarana este un zeu dual: un om-leu despuiat înfăşurat într-un şarpe cu şapte încolăcituri. Leul este simbolul luminii soarelui, care este eternă; şarpele e simbolul ciclului ritmic al mareelor lunare ale timpului, care nu încetează niciodată. Astfel, figura este exact ceea ce spune numele ei: Zervan Akarana, „Timp nesfârşit”, în care eternitatea şi timpul sunt unul şi acelaşi lucru, şi totuşi distincte. Dar dacă cineva ar crede că poate găsi vreodată această figură undeva dincolo de limitele timpului (care este nelimitat), şi-ar rata iniţierea şi ar trebui să fie trimis înapoi, cred, la stadiul de Corb.

Cele şapte încolăcituri ale şarpelui sunt inelele temporalităţii. În lumea elenistică, ele au fost identificate cu cele şapte sfere cereşti de la care provin numele zilelor săptămânii în limba engleză sau în alte limbi – Soarele (Sun-day, „ziua Soarelui” – duminică), Luna (Moon-day, „ziua Lunii” – luni), ziua lui Marte (germanicul Tīwes – marţi), ziua lui Mercur (germanicul Woden – miercuri), ziua lui Jupiter (germanicul Thor – joi), ziua lui Venus (germanicul Frigg – vineri) şi ziua lui Saturn (Saturn-day – sâmbătă). Am văzut deja cum calea mistică străbate cele şapte inele, cele şapte planuri voalate pentru a ajunge la adevărul diamantin. Iar acest adevăr ni s-a arătat acum în simbolul omului-leu.

---

391 Śatapatha Brāhmaṇa 4.1.4; vezi şi Ananda K. Coomaraswamy, Spiritual Authority and Temporal Power in the Indian Theory of Government, American Oriental Series, vol. 22, American Oriental Society, New Haven, 1942, p. 6.

După cum am observat, la jumătatea drumului inițierii se realiza taurobolium-ul, ca repetare a uciderii taurului de către salvatorul Mithra. În mod similar, în mitologia vedică hindusă, Indra, regele războinic şi salvatorul zeilor, l-a ucis pe Vṛtra atotcuprinzătorul care, deşi este un şarpe, este descris şi ca un taur. Este aspectul negativ al puterii lui Varuna; iar Indra, ucigaşul său, este în multe privințe corespondentul persanului Mithra Tauroctonus. Se spune că amândoi au o mie de ochi. Amândoi sunt aspecte principale active ale luminii sau ale forței solare care acționează în timp. Amândoi reînnoiesc lumea prin faptele lor. Iar în riturile celebrate în folosul indivizilor potriviți, reprezentarea sacerdotală a jertfei lor îi conferă beneficiarului cunoaşterea vieții veşnice. După cum citim, de exemplu, în textul vedic Taittirīya Saṃhitā: „Prin intermediul lui Mitra, preotul îl jertfeşte pe Varuna în favoarea sa [a beneficiarului]... îl eliberează de legătura lui Varuna, astfel încât chiar dacă viața aproape că l-a părăsit, el trăieşte cu adevărat”[392]. Astfel, simbolurile omului-leu persan şi ale ucigaşului taurului corespund destul de exact cu cele ale vedicului Mitra-Varuna şi ale ucigaşului taurului-balaur.

Mai mult, după cum cei doi purtători de torțe, dadoforii, au fost martori la isprava persanului Mithra Tauroctonus, tot aşa, în contextul vedic hindus am găsit o pereche echivalentă reprezentând, de asemenea, principiul sizigiei – unitatea contrariilor aparente –, şi anume Nāsatya, călăreții gemeni, sau Aśvinii. Printre alte asocieri, aceştia sunt identificați cu cerul şi pământul (adică sus şi jos),

---

[392] Taittirīya Saṃhitā 2.1.9.3; apud Coomaraswamy, op. cit., nota 22, pp. 28-29.

eternitatea şi timpul, preotul şi regele, ca două jumătăţi ale unei singure persoane spirituale.[393] Aşa încât permiteţi-mi să atrag atenţia încă o dată asupra numelor celor cinci zeităţi vedice care au fost invocate pentru a sancţiona tratatul din jurul lui 1400 î.Hr. între regele hitit şi conducătorul regatului Mitanni. Acestea erau Mitra, Varuna, Indra şi Nāsatya, călăreţii gemeni – adică tocmai cele care se potrivesc cel mai bine cu Zervan Akarana (= Mitrāvaruṇau), Mithra Tauroctonus şi dadoforii cultului mithraic, care par să-şi fi avut originea tocmai în acea zonă a Orientului Apropiat în care hitiţii şi regatul Mitanni se dezvoltaseră în urmă cu unsprezece secole.[394]

Ar mai fi multe de spus, însă am acoperit deja subiectul suficient de mult pentru scopul volumului nostru. Şi sper că am arătat cât se poate de clar, cel puţin, că, dacă unor cercetători ai acestui subiect le-a fost greu să recunoască în cultele sincretice de mistere din perioada elenistică altceva decât un amestec de naivităţi, vina nu aparţine întru totul Antichităţii. Aceste culte aveau rolul de a-i produce adeptului, într-un fel sau altul, o transformare psihologică, menită să-l facă să înţeleagă că divinitatea se găseşte în fiecare particulă a universului şi a fiinţelor sale, pe care în acelaşi timp le transcende; să înţeleagă că dualitatea este secundară şi că scopul omului nu poate fi acela de a face ca dualitatea să dispară la sfârşitul timpului, ca în învăţăturile dualiste, etice ale profetului Zoroastru, deoarece timpul, fiind nelimitat, nu se termină niciodată. Timpul nesfârşit, Zervan Akarana, ţine totul în cleştele său şi dă formă

---

[393] Coomaraswamy, op. cit., nota 24, pp. 34-36.

[394] Cumont, The Mysteries of Mithra, pp. 15 şi urm.

tuturor lucrurilor cu ciocanul său; şi totuşi, prin iniţierile sale dure, el oferă cunoaşterea realităţii implacabile, care este aici şi acum, dincolo de vălul întunecat al dualităţii, adevărata noastră eternitate, a tuturor.

În esenţă, această învăţătură coincide cu teoria şcolilor de yoga din India; iar o analogie deosebit de izbitoare este Kundalini yoga din perioadele Gupta şi postGupta. Căci acolo intenţia era de a atrage „Puterea şarpelui", forţa spirituală a yoghinului, din punctul cel mai de jos de la baza coloanei vertebrale, pe o cale interioară, până în creştetul capului, parcurgând astfel şapte etape, în fiecare dintre ele fiind depăşite limitele psihologice ale nivelurilor inferioare de angajament.[395] Ca şi în India, în aceste mistere elenistice, iniţiatul împlinit îşi conştientiza propria divinitate şi era onorat ca zeu: căci ce semn mai bun al divinităţii putea exista decât o fiinţă umană în care se înfăptuise propria divinitate? Sau ce ghid mai bun putea exista către propria perfecţiune? Iar impactul cultelor de mistere păgâne din această epocă nu a fost resimţit doar de minţi confuze pe care, dragă cititorule, tu şi cu mine ne-am putea simţi îndreptăţiţi să le compătimim sau să le disprețuim. De pildă, nimeni altul decât Marcus Tullius Cicero (106-43 î.Hr.) a scris în De legibus despre misterele greceşti de la Eleusis:

[395] Vezi, de exemplu, Arthur Avalon (Sir John Woodroffe), The Serpent Power, Ganesh and Co., Madras, ed. a III-a rev., 1931; şi Swami Nikhilananda (trad.), The Gospel of Sri Ramakrishna, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, index, „Kundalini".

Căci pe cât a fost de importantă contribuția iubitei tale Atena în domeniul practicilor religioase distinse, pe atât se poate spune că cel mai bun lucru în această privință sunt misteriile. Datorită lor ne-am ridicat la o viață omenească, ne-am civilizat şi am ajuns să cunoaştem principiile de inițiere, căci în realitate acestea sunt principiile vieții; astfel am descoperit nu numai principiul vieții senine, ci şi pe acela al morții însoțite de bună speranță.[396]

Cultele închinate lui Demeter şi Persefonei la Eleusis, lui Isis în Alexandria, persanului Mithra şi Marii Mame, Cybele, în Asia Mică s-au influențat şi s-au îmbogățit reciproc în decursul acestor secole – totul în termenii capacității comune de a simți şi experimenta însuşi miracolul vieții ca fiind ceva divin şi minunat. Spre deosebire de ceea ce găsim în biserica ortodoxă zoroastriană sau în iudaism şi, mai târziu, în creştinism şi islam – unde timpul nu era perceput ca fiind nelimitat, ci se considera că are un început şi că va avea un sfârşit; mai mult decât atât, se presupunea că lumea şi locuitorii ei erau, în cea mai mare parte, răi, dar susceptibili de un fel de corectare ontologică; şi, în cele din urmă, unde (mai ales în iudaism, creştinism şi islam) nu se recunoştea existența în lumea materială a unei divinități imanente, cu excepția lui Dumnezeu, care, deşi omniprezent şi (în cuvintele Coranului) „mai aproape de om decât vena gâtului său", era absolut distinct şi separat –, scopul final nu era şi nu putea fi atingerea vieții veşnice în această lume.

---

396 Cicero, De legibus II.36 [trad. rom.: Cicero, Despre legi, în Despre supremul bine şi supremul rău, traducere, studiu introductiv, notițe introductive şi note de Gheorghe Ceauşescu, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, pp. 409-410].

În consecință, în timp ce în misterele păgâne simbolismul anihilării lumii se aplica întotdeauna, în cele din urmă, unei crize psihologice, spirituale a inițiatului, prin care jocul de umbre al fenomenalității era anihilat ca printr-un trăsnet, iar Ființa implacabilă a ființelor era percepută imediat şi pentru totdeauna, în religiile ortodoxe levantine, structurate din punct de vedere etic, aceeaşi simbolistică a anihilării lumii era aplicată mai degrabă din punct de vedere istoric, ca referindu-se la o viitoare zi a apocalipsei.

În primele scrieri evreieşti despre zilele lui Mesia, ideea de bază era pur şi simplu aceea a restabilirii statului evreiesc sub un rege din casa lui David şi recunoaşterea ulterioară, de bunăvoie, de către toate națiunile, a poporului cu adevărat ales al lui Dumnezeu. Cu toate acestea, în perioada elenistică, mai ales începând din jurul lui 200 î.Hr. şi până în cca 100 d.Hr., unii evrei au avut ideea extrem de incitantă că propriul Mesia național ar putea fi, de fapt, acel Mesia cosmic de la sfârşitul veacurilor (ca Saošyant) – după a cărui apariție va urma în mod glorios, printre fenomene apocaliptice, învierea morților, anihilarea timpului şi toate celelalte. Şi, mai mult decât atât, ziua aceea era aproape. Astfel, a înflorit o literatură apocaliptică bogată, imaginativă, mai întâi printre evrei, iar mai târziu şi în rândul creştinilor: Cartea lui Enoh, Testamentele celor doisprezece patriarhi, Apocalipsa lui Baruh, Adormirea lui Moise etc.; şi, mai presus de toate, în sfera creştină, cuvintele atribuite lui Hristos însuşi, despre sfârşitul timpului şi întoarcerea sa în slavă. Merită să le reluăm aici în întregime, deoarece, în contrast direct cu simbolismul inițiatic al cultului de mistere pe care tocmai l-am analizat, ele ne vorbesc foarte clar despre o Apocalipsă – pe lângă faptul că dezvăluie pe deplin cosmologia unui timp limitat a bisericii creştine timpurii şi

(aparent) a lui Hristos însuşi. Pentru că, după cum se spune:

Şi pe când şedea el pe Muntele Măslinilor, în faţa templului, Petru şi Iacob şi Ioan şi Andrei l-au întrebat deoparte: „Spune-ne, când vor fi acestea? Şi ce semn va fi când toate acestea vor fi împlinite?” Şi Iisus a început să spună: „Luaţi seama să nu vă înşele cineva. Că mulţi vor veni în numele meu, spunând: «Eu sunt!», şi pe mulţi îi vor amăgi. Şi când veţi auzi de războaie şi zvonuri de războaie, să nu vă tulburaţi, fiindcă acestea trebuie să se întâmple; dar nu va fi încă sfârşitul. Căci se va ridica neam peste neam şi împărăţie peste împărăţie; şi vor fi cutremure în diferite locuri şi vor fi foamete şi tulburări; acestea sunt începuturile durerilor.

Dar luaţi seama la voi înşivă; fiindcă vă vor preda adunărilor; şi veţi fi bătuţi în sinagogi; şi veţi fi aduşi dinaintea guvernatorilor şi a împăraţilor din cauza mea, spre mărturie lor. Şi trebuie ca mai întâi Evanghelia să fie predicată la toate neamurile. Dar când vă vor duce şi vă vor preda, nu vă îngrijiţi dinainte ce veţi spune, ci tot ce vă va fi dat în ceasul acela, aceea să vorbiţi, fiindcă nu voi sunteţi cei care vorbiţi, ci Duhul Sfânt. Şi frate pe frate va trimite la moarte, şi tată pe fiu; şi copiii se vor ridica împotriva părinţilor şi vor face ca ei să fie ucişi; şi veţi fi urâţi de toţi din cauza numelui meu, dar cel ce va îndura până la sfârşit, acela se va mântui.

Dar când veți vedea urâciunea pustiirii stând unde nu ar trebui (cine citeşte să înțeleagă)[397], atunci cei din Iudeea să fugă în munți; şi cel de pe acoperiş să nu coboare şi nici să ia vreun lucru din casa lui; şi cel de pe câmp să nu se întoarcă să îşi ia haina. Dar vai celor însărcinate şi celor ce alăptează în acele zile! Rugați-vă ca nu cumva fuga voastră să fie iarna. Că necaz va fi în zilele acelea, aşa cum nu a fost de la începutul creației, pe care Dumnezeu a creat-o până în acest timp, şi nici nu va mai fi vreodată. Şi dacă Domnul nu ar fi scurtat acele zile, niciun trup nu ar mai scăpa; dar din cauza celor aleşi, pe care el i-a ales, a scurtat zilele. Şi atunci, dacă cineva vă va spune: «Iată, Hristos este aici!»; sau: «Iată, este acolo!», să nu credeți. Căci se vor ridica hristoşi mincinoşi şi profeți mincinoşi şi vor arăta semne şi minuni, ca să amăgească, dacă ar fi posibil, pe cei aleşi. Dar luați bine seama; iată, v-am spus dinainte toate lucrurile.

Dar în acele zile, după acel necaz, soarele se va întuneca şi luna nu îşi va da lumina ei. Şi stelele din cer vor cădea şi puterile din ceruri se vor clătina. Şi atunci vor vedea pe Fiul omului venind în nori cu putere multă şi cu slavă. Şi atunci îşi va trimite îngerii şi va strânge pe aleşii săi din cele patru vânturi, de la cele mai îndepărtate părți ale pământului până la marginea cerului.

Învățați de la smochin parabola: când lăstarul lui este deja fraged şi dă frunze, ştiți că vara este aproape. Tot aşa şi voi, când vedeți acestea întâmplându-se, să ştiți că el este aproape, lângă uşi. Adevărat vă spun că neamul acesta nu

---

397 Oamenii de ştiinţă moderni iau această paranteză ca o dovadă că, de fapt, cuvintele atribuite aici lui Iisus nu erau ale lui.

va trece până nu se vor împlini toate acestea. Cerul şi pământul vor trece, dar cuvintele mele nu vor trece nicicum.

Dar despre ziua aceea şi despre ceasul acela nu ştie nimeni, nici îngerii din cer, nici Fiul, ci numai Tatăl. Luaţi bine seama, vegheaţi şi rugaţi-vă; fiindcă nu ştiţi când va veni vremea aceea. E ca un om plecat într-o călătorie departe, care şi-a lăsat casa şi a dat puterea slugilor sale şi fiecăruia lucrarea sa şi a poruncit portarului să vegheze. Aşa că vegheaţi, fiindcă nu ştiţi când va veni stăpânul casei, seara, sau la miezul nopţii, sau la cântatul cocoşilor, sau dimineaţa – ca nu cumva, venind pe neaşteptate, să vă găsească dormind. Iar ceea ce vă spun vouă, spun tuturor: Vegheaţi!”[398]

IV. Paznicii de la Marea Moartă

Dacă se poate spune despre Bătălia de la Maraton că marchează momentul crucial al rezistenţei spiritului european în faţa Asiei, polul opus al toleranţei levantine faţă de păgânismul european se vede în reacţia adevăratei „rămăşiţe” la instalarea unui altar grecesc – „urâciunea pustiirii” – pe altarul evreiesc din curtea templului din Ierusalim. Anul era 167 î.Hr., iar făptuitorul acestui sacrilegiu a fost împăratul seleucid al Siriei, Antioh al IV-lea Epifanes (a domnit în perioada 175-164 î.Hr.).

---

[398] Marcu 13.3-37 (paralele în Matei 24 şi Luca 21; vezi şi 2 Tesaloniceni 2 şi Apocalipsa).

„În zilele acelea”, citim în Cartea întâi a Macabeilor,

s-a ridicat Matatia, fiul lui Ioan, fiul lui Simeon, preot din fiii lui Ioiarib, din Ierusalim, şi s-a aşezat la Modein. El avea cinci fii: [...] Şi văzând blasfemiile ce se făceau în Iuda şi în Ierusalim, el a zis: „Vai mie! Oare eu m-am născut spre a vedea suferința poporului meu şi a sfintei cetăți şi să rămân acolo în timp ce ea a fost dată în mâinile vrăjmaşilor, iar templul, în mâinile străinilor? [...] Toate podoabele sale au fost duse departe; din liber cum era, a devenit sclav. Şi iată că lăcaşul nostru, mândrețea şi slava noastră, a fost pustiit, iar păgânii l-au profanat! La ce bun să mai trăim?” După care Matatia şi fiii lui şi-au sfâşiat hainele, s-au îmbrăcat în sac şi au început să plângă cu jale mare.

În vremea asta, oamenii regelui, care sileau la lepădarea de Dumnezeu, au venit în cetatea Modein să aducă jertfă. Şi mulți dintre israeliți au venit la ei, dar Matatia şi fiii lui au stat deoparte. Şi atunci oamenii regelui i-au zis lui Matatia: „Eşti om de vază, om mare, care se bucură de cinste în această cetate, sprijinit de feciori şi frați. Fă tu primul pas şi îndeplineşte porunca regelui, aşa cum au făcut-o toate neamurile, oamenii lui Iuda şi cei ce au rămas în Ierusalim, iar tu şi fiii tăi veți fi printre prietenii regelui; tu şi fiii tăi veți fi încărcați cu argint şi aur, precum şi cu multe daruri”.

Iar Matatia, răspunzând, a zis cu glas tare: „Chiar dacă toate neamurile de sub stăpânirea regelui îi vor da ascultare şi dacă fiecare se va lepăda de credința părinților săi şi se va supune poruncilor lui, eu, fiii mei şi frații mei vom umbla întru legământul părinților noştri. Ferească Dumnezeu să

ne lepădăm de lege şi de porunci! Nu vom asculta de poruncile regelui, nu ne vom îndepărta de credinţa noastră, nici la dreapta, nici la stânga!”

După ce a rostit aceste cuvinte, unul dintre iudei a venit, sub privirile tuturor, să jertfească pe altarul din Modein, după porunca regelui. Văzând aceasta, Matatia s-a aprins de indignare, rărunchii îi fremătau şi, judecata nemaiputându-i stăpâni mânia, s-a repezit şi l-a înjunghiat pe altar. În acelaşi timp l-a ucis şi pe trimisul regelui care silea la jertfă, dărâmând apoi altarul. [...]

Şi a strigat Matatia cu glas tare în cetate, spunând: „Tot cel ce arde de râvnă pentru lege spre a-şi ţine legământul, să vină după mine!” Şi au fugit în munţi, el şi fiii săi, lăsând în urmă tot ceea ce aveau în cetate. Atunci mulţi care căutau dreptate şi judecată s-au coborât în pustie, ca să se aşeze acolo: ei, copiii, femeile şi vitele lor, căci relele îi apăsau din ce în ce mai mult.[399]

Şi astfel, ni se spune, a început revolta care a dus la întemeierea statului evreu al regilor-sacerdoţi Macabei (numiţi şi Hasmonei).

Cu toate acestea nu toţi oamenii gândeau la fel; şi în niciun caz nu toţi evreii locuiau în Palestina. Existau comunităţi în Egipt, Babilon, Siria şi Anatolia, pe insulele greceşti şi la Roma. În plus, privilegiul de a se judeca după propriile legi

[399] 1 Macabei 2.1-30.

devenise în multe locuri un drept garantat oficial. Şi în multe dintre sinagogile acestor comunităţi împrăştiate peste tot slujbele nu se ţineau în ebraică, ci în greacă. De fapt, pentru aceste comunităţi – şi în special pentru marea comunitate evreiască din Alexandria egipteană –, în secolele III-I î.Hr., s-a asumat sarcina traducerii în greacă a Vechiului Testament: iar rezultatul a fost versiunea numită Septuaginta, de la cuvântul latinesc însemnând „şaptezeci” – deoarece, spune legenda, şi-ar fi adus contribuţia şaptezeci şi doi de traducători (câte şase din fiecare dintre cele douăsprezece triburi), ale căror traduceri ale textului sacru au fost în mod miraculos identice. (Despre importanţa numărului 72 în astrologia sumero-biblică, vezi Mitologia orientală, pp. 134-136 şi 145.)

Dar odată cu limba şi obiceiurile greceşti a pătruns, desigur, şi gândirea greacă. Unele comunităţi tolerau căsătoriile mixte; unii dintre membrii lor mergeau la gimnazii, făceau exerciţii goi, ca grecii, iar când se îmbrăcau preferau hainele greceşti. Unii chiar au renunţat la circumcizie. În plus, existau prozeliţi din alte confesiuni cărora nu li se cerea să fie tăiaţi împrejur, ci doar să ţină Sabatul, să se închine lui Iahve şi să respecte regulile alimentare. Existau chiar şi evrei care participau la culte elenistice. În Mesopotamia, subliniază profesorul W.W. Tarn, evreicele se alăturaseră de secole vecinelor lor în procesiunile anuale în care îl plângeau pe Tammuz; iar acum, în Asia Mică, Iahve însuşi a primit un nume grecesc, Theos Hypsistos, Zeul cel Preaînalt – nume folosit mai târziu chiar şi de Filon. „Şi Sabazios a fost identificat cu zeul evreilor”, observă Tarn, „dintr-o presupusă asemănare a numelor Sabazios şi Sabaoth”; şi, într-adevăr, în 139 î.Hr., unii evrei au fost expulzaţi din Roma pentru introducerea cultului lui Zeus Sabazios.

Zeus, Sabazios, Sabaoth, Iahve, Hypsistos: „Aceste culte”, sugerează profesorul Tarn, „s-ar putea să fi fost suficient de importante pentru ca Antioh al IV-lea să creadă că nu ar exista vreo piedică insurmontabilă în introducerea cultului lui Zeus chiar şi în Iudeea”[400].

Cu doar câțiva ani înainte să dea ordinul său ofensator, doi concurenți pentru funcția de mare sacerdot al templului din Ierusalim veniseră la el separat şi succesiv în căutare de sprijin, Iason din familia Oniad şi Menelaos din familia Tobiazilor. Amândoi erau evrei elenizați. Mai întâi a câştigat Iason, apoi Menelaos; după care în comunitate a izbucnit un război civil deschis – la care au contribuit Siria, Egiptul, Arabia şi tot felul de familii şi facțiuni sectare, în afară de Roma, care acum se profila în Vest ca o amenințare tot mai mare pentru Antioh – ca de altfel şi Persia, în Estul pe cale de a renaşte.

Ne putem face o idee despre măsura în care cei numiți în Cartea Macabeilor „fii nelegiuiți care s-au ivit în Israel” (1 Macabei 1.11) au adoptat obiceiurile greceşti analizând Figurile 25 şi 26 – care nu constituiau câtuşi de puțin ceva neobişnuit pentru perioada respectivă. După cum a arătat profesorul Erwin R. Goodenough (care analizează amuletele în lucrarea sa monumentală în douăsprezece volume Jewish Symbols in the Greco-Roman Period), în mormintele palestiniene timpurii deja apar multe sigilii purtând nume evreieşti împreună cu figuri ale zeilor din Egipt, Siria şi Babilon; în timp ce în Cartea a doua a Macabeilor există un pasaj (2 Macabei 12.32-45) în care se arată că atunci când

[400] Tarn, op. cit., pp. 217-226.

trupurile mai multor evrei uciși întru credința pentru Iahve erau pregătite pentru înmormântare, sub îmbrăcămintea fiecăruia s-au descoperit „obiecte închinate idolilor din Iamnia”[401].

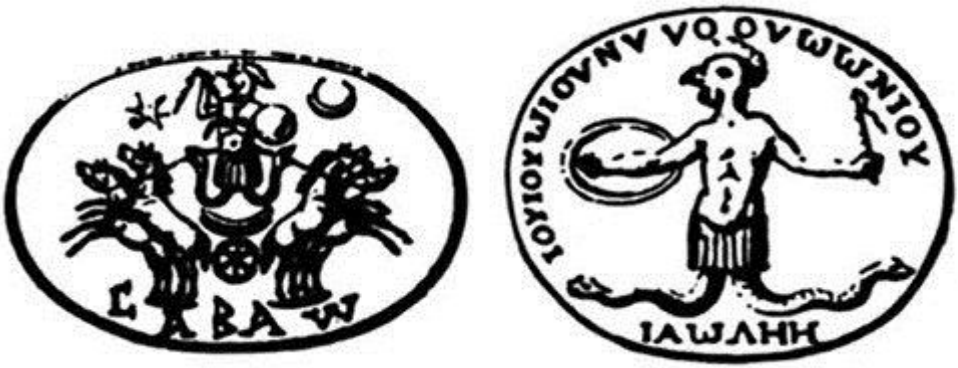

Figura 25. Iaw

Reprezentările din ilustrațiile noastre sunt de un tip cunoscut cercetătorilor sub numele de „Anguipedul”, sau Zeul cu şerpi în loc de picioare. Pe amulete este numit de obicei Iaw. Un detaliu interesant este capul de cocoş. În unele cazuri, acesta devine un cap de leu, ceea ce aminteşte de mithraicul Zervan Akarana. Atât cocoşul, cât şi leul sunt simboluri solare. Alte figuri au un aspect falic, ceea ce se

[401] Erwin R. Goodenough, Jewish Symbols in the Greco-Roman Period, 8 vol., The Bollingen Series XXXVII, Pantheon Books, New York, 1953-1958, vol. 2, p. 216; despre anguipede, vezi pp. 245-258. Ilustrațiile de aici sunt reproduse din vol. III, Fig. 1083, 1094, 1097, 1104, 1109.

potriveşte destul de bine în cazul unui zeu al cărui rit de iniţiere este circumcizia; totuşi, în unul dintre exemplele noastre, o altă asociere cu un vultur având un şarpe încolăcit în jurul picioarelor sale este destul de rară. Goodenough identifică ciudata figurină cu coarne din dreapta ilustraţiei cu vechiul zeu egiptean Anubis având în mâna stângă un sistru, iar în dreapta, „un ciudat instrument cu dinţi, ca o furcă”[402].

În mod normal, anguipedul iudaic este înfăţişat ca un zeu al războiului, purtând pe braţul drept un scut şi având în mâna stângă biciul lui Helios. În unul dintre exemple vedem pe capul lui figura zeului grec al războiului, Ares. Într-un alt exemplu este înfăţişat ca Helios, soarele, stând pe un leu, care, la rândul său, calcă în picioare un crocodil. În acest caz, a doua figură umană, mai mică, este zeul Harpocrate – o formă egipteană târzie a copilului Horus – cu mâna stângă dusă la gură şi având pe braţul drept un corn. În epoca elenistică romană, mâna dusă la buze a copilului era interpretată ca un îndemn la tăcere; şi înţelegem sensul acestui avertisment din următorul text mithraic.

[402] Ibidem, vol. 2, p. 248.

Figura 26. Iaw

„Când zeii se uită direct la tine şi coboară asupra ta, du-ți imediat un deget la gură şi spune: «Tăcere, tăcere, tăcere, simbol al Zeului viu şi indestructibil. Protejează-mă, Tăcere: nechtheir thanmelou».” După care trebuie să scoți un şuierat lung, un cloncănit şi să rosteşti alte cuvinte magice.[403]

Pe vremea Macabeilor, conducătorii partidei elenistice din Ierusalim erau saducheii, care includeau familii sacerdotale convinse că descind din preotul patriarhal Zadoc (Zadoc >

[403] Din The Greek Magical Papyri, Mithra Liturgy (Papyrus IV, r. 558-560), în Karl Lebrecht Preisendanz, Papyri Graegae Magicae: Die Griechische Zauberpapyri, B.G. Teubner, Leipzig şi Berlin, vol. I, 1928, vol. II, 1931, vol. I, p. 92, apud Goodenough, op. cit., vol. II, p. 270.

Saducheu), iar acestora li se opuneau, mai ales, fariseii („separatiştii”), care se considerau ortodocşi mai radicali – deşi, în realitate, inseraseră ideea sfârşitului lumii din escatologia zoroastriană în vechea moştenire iudaică a Zilei lui Iahve. Istoricul evreu Joseph ben Matthias – sau, după cum prefera el să-şi scrie numele, Flavius Josephus (cca 37-95 d.Hr.) – a scris despre aceste două secte în lucrarea sa De bello judaico.

Dintre ambele secte, cea a fariseilor are faima de a oferi cei mai riguroşi interpreți ai legii, ei constituind secta cea dintâi; aceştia atribuie totul sorții şi lui Dumnezeu, socotind că posibilitatea de a face ceea ce este drept sau strâmb este mai mult la îndemâna omului, dar că la fiecare faptă contribuie şi soarta. După părerea lor, toate sufletele sunt nemuritoare, dar numai sufletele celor buni trec într-un alt trup, pe când sufletele celor răi sunt supuse pedepselor veşnice.[404]

Cu alte cuvinte, deşi fariseii respectau cu strictețe legile rituale, ei adăugaseră la credințele lor ideea nemuririi sufletului, a învierii trupului şi a unei viitoare recompense.

---

404 Josephus, De Bello Judaico 2.8.14 (par. 162-163), trad. William Whiston, rev. de D.S. Margoliouth, ed. Harper and Brothers, Harper Torchbooks, New York, 1960 [trad. rom.: Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, ed. a IX-a, traducere de Gheneli Wolf şi Ion Acsan, prefaţă de Răzvan Theodorescu, Hasefer, Bucureşti, 2021, p. 178].

În plus, credeau şi într-un Mesia care avea să vină la sfârşitul veacurilor, precum şi într-un panteon de îngeri.

În schimb saducheii – afirmă Josephus –, cea de a doua sectă, neagă în întregime existența destinului şi susțin că Dumnezeu nu are niciun amestec în săvârşirea sau constatarea răului; ei spun că alegerea binelui sau a răului depinde exclusiv de oameni şi că fiecare înclină într-o parte ori în alta, după propria voință. Ei resping şi nemurirea sufletului, şi pedepsele sau recompensele în lumea de apoi.[405]

De fapt, cu toată moştenirea lor elenistică, saducheii erau cei care, în materie de doctrină, aderau exclusiv la legea veche, respingând oricare dintre tradițiile populare asimilate de la perşi de către adversarii lor. Mai mult, în politică, erau mai apropiați decât fariseii de spiritul Macabeilor, care, la urma urmei, erau încă vasali ai seleucizilor elenistici, deşi acum erau liberi să se închine oricui doreau. Pe scurt, saducheii erau partida aristocratică: snobi inteligenți, conservatori şi sofisticați.

Fariseii sunt cât se poate de apropiați unul de altul – spune Josephus –, socotind traiul în deplină înțelegere drept cel mai de preț bun comun. Dar saducheii adoptă până şi între

[405] Josephus, De Bello Judaico, 2.8.14 (par. 164-165) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor].

ei o atitudine mult mai respingătoare, încât relațiile lor cu compatrioții sunt tot atât de reci ca şi cele cu străinii.[406]

De altfel, e un fapt dovedit, clar ilustrat în istoria Levantului şi, mai ales, în iudaism şi islam, că atunci când o religie se identifică cu o comunitate (pe baza unui consens social; vezi supra, pp. 148-149), iar această comunitate, la rândul ei, nu se identifică cu un organism socio-politic cu o bază geografică precisă, ci cu un principiu transcendental întruchipat de legile unei biserici sau secte, efectele acestuia asupra instituțiilor politice locale, în cadrul căruia prosperă, dar cu care nu se identifică, sunt inevitabil şi previzibil distructive. Cartea Regilor din Vechiul Testament descrie în detaliu efectele teribile pe care o asemenea intransigență le-a avut asupra istoriei monarhiei lui David, iar acum le putem vedea din nou în acțiune – cu o violență crescândă – în dezintegrarea catastrofală, din interior, a statului pentru care au luptat atât de curajos Macabeii.

Căci atunci când viteazul Matatia şi fiii săi – ni se spune – şi-au îndreptat cauza împotriva altarelor greceşti, ei şi prietenii lor au dat raite prin țară „şi cu de-a sila au tăiat-împrejur copiii pe care i-au găsit netăiați-împrejur în hotarele lui Israel; de asemenea, s-au pus pe urmele celor trufaşi, şi fapta a sporit în mâinile lor. Şi au smuls legea din

[406] Josephus, De Bello Judaico, 2.8.14 (par. 166) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor].

mâinile păgânilor şi ale regilor şi nu l-au mai lăsat pe păcătos să biruie”[407].

Matatia a fost urmat de fiul său cel mare, Iuda Macabeul, care a fost „asemeni unui leu în marile lui fapte şi ca un pui de leu răcnind asupra prăzii. Pe cei nelegiuiți i-a luat la goană şi cu foc i-a ars pe cei care-i stricau poporul”. Într-adevăr, el a reuşit chiar să-l ucidă pe trimisul lui Antioh, Apoloniu, care, se spune, „a adunat păgâni şi o mare oaste din Samaria ca să lupte împotriva lui Israel. Dar Iuda, de-ndată ce-a prins de veste, i-a ieşit înainte, l-a bătut şi l-a omorât; mulți au căzut răniți, iar ceilalți au fugit. Li s-au luat prăzile; Iuda a luat sabia lui Apoloniu, şi toată viața s-a slujit de ea în luptă”[408]. Iuda s-a aliat cu Roma, a cărei putere devenea din ce în ce mai mare. Dar a fost ucis în timpul unei confruntări cu armata siriană care, în urma unei trădări, fusese trimisă împotriva lui de către Alcimus, marele preot elenizat al Ierusalimului.

Iuda a fost urmat de fratele său mai mic, Ionatan (a domnit în perioada 160-142 î.Hr.); totuşi, după cum ni se spune, „nelegiuiții au început a-şi scoate capetele în toate hotarele lui Israel şi s-au arătat din nou răufăcătorii”[409]. Alcimus, marele preot elenizat, ajunsese acum să conducă efectiv oraşul şi, în conformitate cu programul său de integrare a evreilor în viața contemporană, relaxase respectarea codului mozaic şi chiar îndepărtase zidurile curții interioare a

---

[407] 1 Macabei 2.45-48.

[408] Ibidem, 3.1-12, pe scurt.

[409] Ibidem, 9.23.

templului. Intrigile (pe de o parte, în relațiile cu Roma, iar, pe de altă parte, în acelaşi timp, în relațiile cu Siria), minuni ale intervenției supranaturale, foamete şi execuții s-au succedat confuz în tot Israelul. Ionatan s-a refugiat într-o cetate pustie, pe care a fortificat-o, iar în 152 î.Hr., la câțiva ani după moartea lui Alcimus, cu ajutor sirian, s-a întors victorios în Ierusalim, a restaurat zidul şi a sfințit din nou oraşul.[410]

Însă acum nu exista un mare preot hirotonit. Mai mult decât atât, ultimul mare sacerdot, Alcimus, provenea din familia parvenită a Tobiazilor, nefiind un Oniad autentic; şi, pentru a complica situația, Ionatan Macabeul a reuşit să se instaleze în acel sfânt scaun în timpul Sărbătorii Corturilor din anul victoriei sale. A murit nouă ani mai târziu, iar funcția i-a revenit fratelui său, Simon, care a fost confirmat de „marea adunare a preoților, a poporului, a mai-marilor neamului şi a bătrânilor țării", precum şi de împăratul seleucid al Siriei; iar acest fapt a fost comemorat cu o tăbliță de bronz unde se spunea că Simon „le va fi pentru totdeauna cârmuitor şi mare preot, până ce se va ridica un profet vrednic de crezare, [...] să fie ascultat de către toți, toate înscrisurile țării să fie făcute în numele său, iar el să se îmbrace în porfiră şi-n podoabe de aur"[411].

Simon a domnit doar opt ani (142-134 î.Hr.) – în timpul unei inspecții la Ierihon, la un mare banchet dat, se pare, în cinstea lui, ginerele său l-a îmbătat şi l-a ucis. Soția şi doi

---

[410] Ibidem, 9.24-10.20.

[411] Ibidem, 14.38-43.

dintre fiii lui au fost luați prizonieri – fiind mai târziu uciși cu cruzime[412] –, însă al treilea fiu al său, Ioan Hyrcanus, a reușit să scape, și-a asumat imediat funcția de mare preot, după care a domnit timp de treizeci și unu de ani destul de prosperi (135-104 î.Hr.), purtând numeroase războaie cu un succes considerabil. Totuși, spune Josephus, „invidia stârnită de norocul lui Ioannes însuși, precum și al fiilor săi a provocat o răscoală în rândurile localnicilor. Ei au ținut întruniri îndreptate împotriva acestora și nu s-au potolit până ce nu s-a ajuns la lupte fățișe, în decursul cărora răzvrătiții au fost până la urmă învinși”[413].

Cei care se răsculaseră și fuseseră înfrânți erau fariseii, pe care Ioan Hyrcanus îi favorizase în primii ani ai domniei sale, trădându-i însă mai târziu. Îi invitase pe câțiva dintre liderii lor la un ospăț și, când cina s-a încheiat, le-a cerut să-l confirme în funcția de mare sacerdot. Dar un bătrân fariseu care era de față, pe nume Eleazar, i-a spus că, dacă vrea cu adevărat să fie cinstit, ar trebui să renunțe la preoție, la care familia lui nu are niciun drept. După care Hyrcanus nu numai că le-a acordat favoruri saducheilor, dar a interzis oficial practicarea ritualurilor fariseice. Și se pare că în timpul acestei domnii, în jurul lui 110 î.Hr., a fost construit refugiul (descoperit recent) al Manuscriselor de la Marea Moartă, departe spre est, în deșert, la vreo 15 kilometri de locul unde, în Iordan, avea să boteze mai târziu Ioan Botezătorul.

---

[412] Josephus, op. cit., 1.2.4 (par. 57-60) [trad. rom.: Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, ed. cit., p. 28].

[413] Josephus, op. cit., 1.2.8 (par. 67) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, p. 30].

Căci în oraşul Ierusalim, lupta dintre cele două secte aflate în competiție creştea încontinuu, în aşa măsură încât mulți au crezut că venise vremea războiului despre care se prorocise că avea să izbucnească la sfârşitul veacurilor, momentul apocaliptic. Ioan Hyrcanus a murit în 104 î.Hr., lăsând cârmuirea în mâinile soției sale, iar funcția de mare sacerdot fiului său, Aristobul. Însă fiul şi-a aruncat mama în închisoare, unde a lăsat-o să moară de foame[414], şi, după cum spune Josephus, „a schimbat forma de domnie în una regească, fiind primul care şi-a încins fruntea cu o diademă”[415]. Ceea ce s-a considerat a fi încă un sacrilegiu; căci, dacă familia nu avea dreptul la marea preoție a lui Zadoc, nici la coroana lui David nu putea emite pretenții; în plus, faptul de a-şi asuma ambele ungeri echivala, practic, cu afirmarea mesianismului apocaliptic.

Aristobul nu va apuca să se bucure prea mult de actul său blasfemator. Căci a pus la cale uciderea fratelui său, Antigon, iar când el însuşi a scuipat sânge, servitorul care s-a dus să arunce sângele adunat s-a împiedicat şi l-a vărsat în acelaşi loc pătat de sângele fratelui său. Martorii întâmplării au scos numaidecât strigăte de groază, iar când regele a vrut să afle din ce motiv, i s-a spus, după care şi-a dat ultima suflare, punând astfel capăt unui jalnic an de domnie (104-103 î.Hr.).[416]

---

[414] Josephus, op. cit., 1.3.1 (par. 71) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, p. 31].

[415] Josephus, op. cit., 1.3.1 (par. 70) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, p. 31].

[416] Josephus, op. cit., 1.3.2-6 (par. 72-84) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, pp. 31-32].

Văduva lui Aristobul, Alexandra, i-a eliberat din închisoare pe frații rămaşi ai soțului său şi s-a căsătorit cu cel mai mare dintre ei, Alexandru Ianai (a domnit în perioada 103-76 î.Hr.), care i se păruse a fi mai temperat şi mai responsabil – însă acesta s-a angajat imediat într-o serie de războaie, în nord, sud, est şi vest, înăbuşind în acelaşi timp, cu trupele sale de mercenari, orice răscoală evreiască. Fariseii fierbeau. Josephus scrie:

A măcelărit nu mai puțin de 50 000 de iudei în răstimp de şase ani. Aceste victorii nu-i aduceau nicio bucurie, de vreme ce ele iroseau puterile propriei sale țări; aşa că, renunțând la forța armelor, căută să se împace cu supuşii săi prin forțe paşnice. Dar această schimbare a concepției, precum şi nestatornicia comportamentului său n-au făcut altceva decât să sporească ura mulțimilor. Iar atunci când s-a interesat de cauza acestei antipatii, întrebând ce ar trebui să facă pentru a-i îmbuna pe iudei, aceştia i-au răspuns astfel: „N-ai decât să mori, cu toate că pe unul care a săvârşit atâtea ticăloşii ne va veni tare greu să-l iertăm chiar şi după ce a intrat în rândul morților!”[417]

În timpul acestor evenimente, fariseii l-au invitat pe împăratul Seleucid al Siriei, Demetrius, să-i ajute, iar el a răspuns, firește, solicitării. A atacat Ierusalimul cu o armată alcătuită atât din evrei, cât şi din sirieni, şi a reuşit să învingă trupele lui Alexandru Ianai; dar după victorie, 6 000

[417] Josephus, op. cit., 1.4.4 (par. 91-92) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, p. 35].

dintre evreii săi au trecut de partea lui Ianai, aşa încât regele sirian a fost nevoit să se retragă.[418] După aceea, regele şi marele preot al Ierusalimului s-au răzbunat pe farisei. După cum scrie Josephus,

Furia lui n-a mai cunoscut limite, astfel încât şi-a împins cruzimea până la sacrilegiu. Căci, pironind pe cruce vreo 800 dintre captivi, chiar în centrul oraşului, a pus să li se ucidă soţiile şi copiii sub ochii lor: el însuşi asista la aceste scene golind cupe de vin şi benchetuind în mijlocul concubinelor sale. Atât de cumplită a fost spaima care a cuprins poporul, încât în noaptea următoare, 8 000 de oameni din tabăra adversă au trecut degrabă dincolo de graniţele Iudeii întregi, exilul acestora luând sfârşit abia după moartea lui Alexandru.[419]

Iar odată cu moartea lui, în 76 î.Hr., fariseii au ajuns la putere, ceea ce a făcut ca valul de violenţe sângeroase să-şi schimbe direcţia. Regatul a fost din nou zguduit de epurări, fratricide, trădări, crime şi miracole, până când, după un deceniu de nebunie, unul dintre cei doi fraţi care se luptau pentru coroană a apelat la legiunile romane ale lui Pompei, pentru a-l ajuta în cauza sa sfântă; şi, în felul acesta, în 63

[418] Josephus, op. cit., 1.4.4-5 (par. 92-95) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, pp. 35-36].

[419] Josephus, op. cit., 1.4.1-6 (par. 85-97) [Flavius Josephus, Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, pp. 34-36].

î.Hr., cetatea lui Dumnezeu, Ierusalimul, a intrat în sfera de influență a Romei.

Refugiul recent descoperit al comunității manuscriselor de la Marea Moartă, în apropierea locului unde a predicat Ioan Botezătorul, aparține tocmai acestei epoci; şi nu-i de mirare (întrucât toți evreii credincioşi din vremea aceea considerau că istoria propriului popor era destinul creației) că s-a răspândit ideea că sfârşitul lumii era aproape; că războiul final şi declanşarea „durerilor naşterii lui Mesia", înspăimântătorul Armaghedon, erau deja în plină desfăşurare. Mitologia devenise istorie, iar profeții vedeau peste tot miracole uluitoare vestind atât promisiunea, cât şi osânda. Saducheii şi fariseii, împreună cu puternicii Macabei (numiți acum Hasmonei, după un presupus strămoş al lui Matatia), îşi transformaseră Țara Făgăduinței într-un adevărat infern – în timp ce a patra sectă, foarte diferită, se retrăgea, cu profundă solemnitate, în deşert şi spre Marea Moartă, cu intenția de a se pregăti pentru ziua fatidică, ce se apropia cu repeziciune.

Era secta zisă a esenienilor, care se considerau membrii ultimei generații a lumii şi se pregăteau pentru momentul suprem al venirii lui Mesia. Războiul avea să se încheie cu o victorie, în mare parte ca urmare a participării lor de partea principiului luminii, iar pământul avea să se reînnoiască. După cum citiseră în cuvintele profetului Habacuc (Avacum): „Că-ntreg pământul se va umple de cunoştința slavei Domnului, precum apele acoperă marea" (Habacuc 2.14).

Datarea manuscriselor de la Marea Moartă este acum fixată cam între 200 î.Hr. şi vremea primei revolte evreieşti împotriva Romei, în anii 66-70 d.Hr. Sunt cele mai vechi manuscrise ebraice cunoscute până acum. Iar conținutul lor este de două tipuri:

1. Fragmente de texte biblice din perioada Septuagintei (vezi supra, p. 273); prin urmare mai vechi cu până la trei secole decât versiunea ortodoxă masoretică a Vechiului Testament şi cu mai bine de o mie de ani decât cel mai vechi manuscris ebraic al Bibliei cunoscut până acum (Codex Babylonicus Petropolitanus, 916 d.Hr.); şi

2. Scrieri originale ale sectei eseniene, dintre care principalele texte sunt următoarele:

A) Războiul fiilor luminii contra fiilor întunericului

Este un sul din piele aproape perfect conservat, cu lungimea de peste 2,7 metri şi lățimea de 15 centimetri, protejat cu o învelitoare din pergament.[420] Textul prezintă în detaliu planul unui război prin care, în patruzeci de ani, esenienii aveau să cucerească lumea în numele lui Dumnezeu, în trei campanii militare. Primele două campanii aveau să fie

[420] Duncan Howlett, The Essenes and Christianity: An Interpretation of the Dead Sea Scrolls, Harper and Brothers, New York, 1957, p. 14.

purtate împotriva Mesopotamiei, Siriei, Egiptului şi a celorlalte state din vecinătate şi trebuiau să dureze şase ani, după care urma un an sabatic de odihnă. Iar ultima campanie avea să fie purtată împotriva popoarelor mai îndepărtate ale lumii şi avea să dureze douăzeci şi nouă de ani, cu intercalarea a patru ani sabatici (pe care, evident, şi inamicul trebuia să-i respecte). Titlul manuscrisului sugerează influența zoroastriană, care este evidentă pe tot cuprinsul textului, amestecată cu ecouri ale primilor profeți evrei, însă interpretați aici ca referindu-se la o perioadă de care aceştia chiar nu aveau habar. Şi, deşi totul era prevăzut, inclusiv durata fiecărei campanii, omenirea (sau, cel puțin, cei aleşi dintre membrii sectei) trebuia să participe la acțiune cu toată puterea.

Ne putem face o idee despre spiritul planului de război descris pe larg citind următoarele instrucțiuni:

Pe trâmbițele de adunare a comunității vor scrie „Chemarea lui Dumnezeu”; pe trâmbițele de adunare a căpeteniilor vor scrie „Prinții lui Dumnezeu”; pe trâmbițele rubedeniilor vor scrie „Ceata Domnului”; pe trâmbițele de adunare a mai-marilor vor scrie „Căpeteniile părinților comunității”. Când se vor strânge laolaltă în locul de adunare vor scrie „Mărturia lui Dumnezeu pentru Sfânta Adunare”. Pe trâmbițele taberelor vor scrie „Fie pacea lui Dumnezeu în taberele sale sfinte”; pe trâmbițele de ridicare a taberelor vor scrie „Puterea lui Dumnezeu care împrăştie duşmanii şi-i pune pe fugă pe cei ce urăsc dreptatea şi întoarce bunătatea împotriva celor care îl urăsc pe Dumnezeu”. Pe trâmbițele şirurilor de luptători vor scrie „Cetele steagurilor lui Dumnezeu pentru răzbunarea mâniei sale împotriva tuturor

fiilor întunericului”. Pe trâmbițele adunării luptătorilor, când porțile războiului se deschid pentru ca ei să se îndrepte spre duşman, vor scrie „Pomenirea răzbunării în vremea adunării lui Dumnezeu”; pe trâmbițele măcelului vor scrie „Mâna puternică a lui Dumnezeu să-i nimicească în luptă pe toți necredincioşii”; pe trâmbițele pândei vor scrie „Puterea tainelor lui Dumnezeu să nimicească răul”; pe trâmbițele persecuției vor scrie „Dumnezeu îi loveşte pe toți fiii întunericului – mânia lui nu se va sfârşi până când aceştia nu vor fi distruşi”. [...]

Când vor merge la luptă, vor scrie pe steagurile lor „Adevărul lui Dumnezeu”, „Dreptatea Domnului”, „Slava lui Dumnezeu”, „Judecata lui Dumnezeu”, după care se va trece lista completă a numelor lor. Când se vor apropia de câmpul de luptă, vor scrie pe steagurile lor „Mâna dreaptă a lui Dumnezeu”, „Adunarea Domnului”, „Panica lui Dumnezeu”, „Ucişii lui Dumnezeu”, după care se va trece lista completă a numelor lor. Când se vor întoarce din luptă, vor scrie pe steagurile lor „Înălțarea lui Dumnezeu”, „Măreția lui Dumnezeu”, „Laudele Domnului”, „Slava lui Dumnezeu”, cu lista completă a numelor lor.[421]

B) Manualul de disciplină

[421] Traducere din Millar Burrows, The Dead Sea Scrolls, The Viking Press, New York, 1955, pp. 392-393; din „The War Scroll”, coloanele iii şi iv, pe scurt.

Este vorba de un manuscris din piele alcătuit din două suluri având lățimea de 24 de centimetri şi care ajungeau, probabil, la început, când erau cusute împreună, la lungimea de aproximativ doi metri.[422] [2] Manuscrisul cuprinde două texte: un manifest al Doctrinei celor două duhuri; şi o expunere a regulilor care stăteau la baza organizării şi pregătirii sectei pentru misiunea sa istorică.

Dumnezeu l-a creat pe om ca să stăpânească lumea şi a creat pentru el două duhuri care să-l călăuzească până în clipa judecății sale; acestea sunt duhul Adevărului şi cel al Păcatului. Lumina este sălaşul adevărului, iar păcatul izvorăşte din întuneric. Fiii dreptății se află sub stăpânirea Prințului Luminilor şi merg pe căile luminii; iar fiii rătăcirii se află sub stăpânirea Îngerului Întunericului şi merg pe căile întunericului. [...] Cu toate astea, Dumnezeul lui Israel şi al său înger al adevărului sunt întotdeauna acolo pentru a veni în ajutorul fiilor luminii. Căci Dumnezeu a creat aceste duhuri al luminii şi al întunericului şi le-a pus la temelia oricărei lucrări şi oricărei fapte. Dumnezeu iubeşte unul dintre cele două duhuri întru veşnicie şi este mereu mulțumit de fiecare dintre lucrările sale; cât despre celălalt, urăşte să se afle în preajma lui, precum şi toate lucrările sale. [...]

Însă Dumnezeu, în inteligența lui misterioasă şi în preamărita lui înțelepciune, a rânduit o vreme pentru distrugerea stricăciunii şi, când va veni timpul hotărât al judecății, Dumnezeu o va nimici pentru totdeauna. Şi atunci

[422] Howlett, op. cit., p. 22.

va ieşi pe veci la iveală adevărul lumii, căci s-a zbătut pe căile răutății în stăpânirea păcatului, până în vremea hotărâtă a judecății din urmă. Şi atunci Dumnezeu va curăți toate faptele omului în adevărul său şi va purifica făptura lui, mistuind orice duh al stricăciunii ascuns în trupul său şi curățându-l printr-un duh sfânt de toate faptele sale nelegiuite. Va pogorî asupra lui un duh al adevărului, ca apa de curățăorice impuritate, izbăvindu-l astfel de toate nelegiuirile şi murdăriile cu care a fost atins de duhul necurăției, pentru a-i face pe cei drepți să ajungă la cunoaşterea Celui Preaînalt şi la înțelepciunea Fiilor Cerului, învățându-i pe cei ce duc o viață preacurată. Căci Dumnezeu i-a ales pe ei pentru un legământ veşnic, şi a lor va fi toată slava omului; şi nu va mai fi păcat, spre ruşinea tuturor faptelor de înşelăciune. [...]

Căci Dumnezeu le-a înzestrat pe cele două duhuri în egală măsură, până la vremea hotărâtă pentru reînnoire. El ştie dintru început faptele lor în toată vremea veşniciei. Şi le dă fiilor oamenilor spre moştenire, ca ei să cunoască deopotrivă binele şi răul, hotărând soarta fiecăruia după duhul său din lume, până la vremea judecății.[423]

„Aceasta este", citim în continuare, „regula pentru toți cei din comunitate care s-au angajat să întoarcă spatele oricărui rău şi să țină tot ceea ce Dumnezeu a poruncit după voia lui, să devină o comunitate în lege şi belşug".

---

[423] Manual of Discipline, secțiunea despre „The Two Spirits in Man", Burrows, op. cit., pp. 374-376, pe scurt.

Conform concepției despre viață a esenienilor – comunitară, puritană şi pseudomilitară –, fundamentale pentru atingerea scopului erau jurămintele de castitate, sărăcie şi ascultare, anii şi etapele noviciatului, mesele în comun semisacre şi accentul pus pe un anume tip de îmbăiere rituală. Sediul principal al sectei îl constituia aproape sigur marele complex de clădiri descoperit recent în Wadi Qumran, în nord-vestul Mării Moarte. În apropiere se află un cimitir întins, în principal pentru bărbați; acolo, în diverse ascunzători – grote şi crăpături în stâncile deşertului –, prețioasele texte au fost ascunse în grabă pentru a fi păstrate în timpul revoltei evreieşti. Astăzi se consideră că zona ar fi fost locuită de prin 110 î.Hr. până în 67/70 d.Hr., cu o perioadă vacantă în perioada domniei lui Irod (31-4 î.Hr.), pentru care nu există nicio explicație.

Se crede că în jurul sediului principal era o tabără, iar în oraşele din zonă existau celule sau grupuri de întâlnire ale esenienilor. Josephus a remarcat asemănarea dintre mişcarea eseniană şi mişcarea orfică a grecilor, atât în privința mitologiei, cât şi a obiceiurilor; iar acum putem sugera şi analogii cu idealul hindus-budist al vieții monahale. Deoarece avem astăzi suficiente dovezi ale pătrunderii influențelor hinduse în regiunile levantin-elenistice. O inscripție în piatră recent descoperită a regelui budist Aśoka (a domnit în perioada 268-232 î.Hr.), în apropiere de Kandahar, în sudul Afganistanului, conține un text bilingv, în greacă şi aramaică.[424] Iar un alt text al lui Aśoka menționează că regele budist a trimis misionari la Antioh al II-lea al Siriei, Ptolemeu al II-lea al Egiptului, la Magas din Cirene, Antigonos Gonatas al Macedoniei şi la

[424] Mitologia orientală, p. 308.

Alexandru al II-lea al Epirului[425] – toți monarhi influenți în centre importante ale lumii elenistice.

Datarea arheologică a ruinelor, datarea paleografică a sulurilor, cunoştinţele noastre despre istoria Macabeilor şi pasajul lui Josephus despre esenieni coincid perfect în reconstituirea mediului socioistoric din care a luat naştere secta de la Qumran; iar o contribuție suplimentară la cunoaşterea gândirii lor este următorul text:

C) Comentariu la Cartea lui Habacuc

Este un fragment foarte deteriorat, de numai 1,5 metri lungime şi cca 14 centimetri lățime, distrus pe margini, din care lipsesc, se pare, aproximativ 5 centimetri.[426] Aici apar fragmente din cartea lui Habacuc din Vechiul Testament, din secolul al VI-lea î.Hr., interpretate ca şi cum s-ar referi la vremea Macabeilor, de parcă profetul ar vorbi despre războaiele din „zilele din urmă”, care cu siguranță erau acelea.

Comentariul spune:

---

[425] Edictul din piatră XII; Vincent A. Smith, The Edicts of Achoka, Essex House Press, Broad Campden, 1909, p. 20; apud Mitologia orientală, p. 310.

[426] Howlett, op. cit., p. 18.

Căci, iată, Eu îi stârnesc pe caldei, neamul amarnic şi iute (Habacuc 1.6). Aceasta trimite la Chitim [romanii], care sunt iuți şi viteji în luptă, răsturnând conducători şi dându-i în stăpânirea chitimilor. Ei iau în stăpânire multe pământuri, dar nu cred în legile lui Dumnezeu. [...] De-a lungul pământului, ei nimicesc şi prăduiesc cetățile întâlnite în cale.[427]

La începutul acestui text sunt menționate două personaje care, în entuziasmul de după prima publicare a documentului, unora li s-a părut că sugerează anticiparea de către fondatorul comunității eseniene de la Qumran a întregii mitologii a vieții, răstignirii, învierii şi celei de-a doua veniri a lui Iisus Mesia. Citim:

De-aceea e legea călcată (Habacuc 1.4). Aceasta înseamnă că ei [conducătorii evreilor] au respins legea lui Dumnezeu. Şi judecata nu ajunge la capăt, căci biruie necredinciosul asupra celui drept! Asta înseamnă că cel rău este Preotul Nelegiuit, iar cel drept este Învățătorul Dreptății.[428]

Astăzi este practic sigur că persoana considerată a fi Preotul Nelegiuit era unul dintre marii preoți ai Ierusalimului. Unii

---

427 Burrows, op. cit., pp. 365-366.

428 Ibidem, p. 365.

savanți presupun că este vorba de Ionatan Macabeul (care a domnit în perioada 160-142 î.Hr.), primul din descendența sa care a preluat funcția sacerdotală.[429] Alții îl identifică cu Simon (a domnit între 142 şi 134 î.Hr.), confirmat oficial în funcție printr-un decret gravat în bronz.[430] O a treia sugestie a fost Ioan Hyrcanus (a domnit în perioada 135-104 î.Hr.), care a pretins să fie uns nu numai ca mare preot, ci şi ca rege – caz în care curajosul contestatar Eleazar ar fi putut fi Învățătorul Dreptății, iar o retragere în deşert a fariseilor (sau poate a unei aripi extreme a partidei) ar fi putut constitui prilejul înființării centrului de la Qumran, în jurul lui 110 î.Hr., care se încadrează în perioada acestei domnii.[431]

În limbajul manuscriselor, Preotul Nelegiuit este numit Predicatorul Minciunii, Omul Minciunii, Cel care predică minciuni, Omul Neadevărului şi Omul Batjocurii, epitete sugerând conceperea zoroastriană a Minciunii ca Stăpână a Întunericului, iar a Adevărului ca o calitate a Luminii.

Un alt text din acest complex de la Marea Moartă, un simplu fragment dintr-un comentariu la cartea lui Naum din

---

[429] Vezi Millar Burrows, More Light on the Dead Sea Scrolls, The Viking Press, New York, 1958, pp. 212 şi 222, care îi citează, printre alții, pe T.J. Milik şi G. Vermes.

[430] Frank Moore Cross, Jr., The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies, Doubleday and Company, Garden City, NY, 1958, pp. 101-116; comentat în Burrows, More Light on the Dead Sea Scrolls, p. 212.

[431] Howlett, op. cit., pp. 48-58 şi 66-67.

Vechiul Testament, vorbeşte despre „Leul Mâniei [...] care spânzură oamenii de vii", făcându-se probabil referire la Alexandru Ianai (a domnit în perioada 103-76 î.Hr.), care, după cum am văzut, a răstignit 800 de evrei la Ierusalim într-o singură noapte şi a pus să li se ucidă soţiile sub ochii lor, în timp ce el benchetuia în mijlocul concubinelor sale.[432] După care, spune Josephus, mulţi evrei au fugit în deşert, căutându-şi refugiu. „A fost o noapte cum rar s-a mai văzut", scrie reverendul Duncan Howlett. „Ar mai avea rost, oare, să continuăm să-l căutăm pe Preotul Nelegiuit din manuscrisele de la Marea Moartă?"[433]

Pentru Preotul Nelegiuit găsim cel puţin patru candidaţi, în timp ce pentru Învăţătorul Dreptăţii, despre care se spune că ar fi fost persecutat de Preotul Nelegiuit, singurul nume sugerat – şi acesta fără prea mare convingere – este al curajosului bătrân fariseu Eleazar. Prin urmare erau esenienii un grup desprins din farisei? Întrebarea rămâne deschisă. Era Învăţătorul Dreptăţii fondatorul sectei? A fost el răstignit de Preotul Nelegiuit? A înviat el din morţi? Şi se va întoarce el din nou ca Mesia? Pentru aceste probleme îl voi cita pe profesorul Millar Burrows.

„Se poate ca învăţătorul să fi fost răstignit. [...] Poate că a fost ucis cu pietre sau omorât în vreun alt mod. Pe de altă parte, s-ar putea să fi murit de moarte naturală. [...] Nici în Comentariul la cartea lui Habacuc şi nici în vreun alt text de

---

[432] Pentru text, vezi Burrows, More Light on the Dead Sea Scrolls, p. 404, iar pentru identificarea cu Ianai, vezi Howlett, op. cit., pp. 68-78.

[433] Howlett, op. cit., p. 76.

la Qumran publicat până acum nu se spune clar că învățătorul ar fi fost ucis." Mai mult, „cu siguranță nu există nicio dovadă că s-ar fi crezut că a înviat deja". Şi, în cele din urmă, potrivit lui Burrows, „nu este sigur" dacă Învățătorul însuşi a fost identificat cu profetul sau cu Mesia la sfârşitul veacurilor.[434] Dintr-un alt text al mişcării, aşa-numitul Document de la Damasc (descoperit în 1895 şi considerat altădată a fi un text fariseic), ştim că erau încă aşteptați „un învățător al dreptății, un interpret al legii, un profet şi doi Mesia" – dar, după cum concluzionează profesorul Burrows, „nu se ştie sigur ce legătură se credea că există, dacă exista vreuna, între învățătorul dreptății care sosise deja şi vreunul dintre acei oameni care urmau să vină"[435].

În schimb, este cert că am găsit în manuscrisele de la Marea Moartă acel Sitz im Leben [„context din viață"] (ca să folosim expresia profesorului F.M. Cross)[436] al mişcării apocaliptice evreieşti din perioada elenistică târzie şi că în proximitatea acestei mişcări a luat naştere mişcarea creştină. Ca să-l citez pe profesorul Cross: „Asemenea bisericii primare, comunitatea eseniană se distingea de asociațiile fariseice şi de alte mişcări ale iudaismului tocmai prin conştiința sa «de a fi deja comunitatea chemată şi aleasă a vremurilor din urmă»„[437]. Cu toate acestea trebuie făcută o distincție: în timp ce esenienii, în viziunea lor asupra „vremurilor din

---

[434] Burrows, More Light on the Dead Sea Scrolls, pp. 339-340.

[435] Ibidem, p. 341.

[436] Cross, op. cit., p. 151.

[437] Ibidem, p. 151; fraza citată este din Rudolf Bultmann, Theology of the New Testament, trad. K. Grobel, Scribner, New York, 1951, vol. I, p. 42.

urmă", ai căror martori erau, îl aşteptau pe Mesia, pentru primii creştini Mesia venise deja. Se aflau, ca să spunem aşa, pe un teren ulterior.[438] Tema principală a comunității de la Marea Moartă era că, la fel ca odinioară, Iahve purtase armatele neamurilor împotriva poporului său pentru a-l pedepsi pentru păcatele lui; iar în acest sens esenienii au urmat linia vechilor profeți. Totuşi, în timp ce Amos, Osea, Ieremia şi ceilalți concepuseră calamitatea abătută asupra evreilor în termeni istorici, acum ideologia se împletea cu gândirea escatologică zoroastriană. Potrivit concepției antice, oamenii erau pedepsiți, dar o rămăşiță avea să supravieţuiască pentru a restabili puterea mondială a descendenței mesianice a lui David. În schimb, acum se credea că se apropie sfârşitul vremurilor istorice în sine, sfârşitul bătăliei cosmice dintre cele două spirite, al Luminii şi al Întunericului; mai mult decât atât, se credea că în efervescența acelei zile a lui Dumnezeu, acum în plină desfăşurare, „rămăşița" care avea să treacă în epoca desăvârşită ce urma să vină va consta doar din membrii acestei secte evreieşti, care se pregăteau riguros pentru măreţul lor destin în mănăstirea deşertului din apropierea Mării Moarte.

Concepția creştină timpurie era foarte asemănătoare. Dar, după cum au observat unii savanți, legalismul şi exclusivismul Vechiului Testament, recognoscibile în fiecare pasaj din manuscrisele de la Marea Moartă, fuseseră abandonate de creştini, având în vedere că se aflau „pe un teren ulterior". Criza cosmică a Războiului Fiilor Luminii contra Fiilor Întunericului fusese depăşită, aşa încât vechea etică a Judecății putea fi înlocuită cu Iubirea. În Manualul

[438] Ibidem, pp. 181-182; vezi şi Bultmann, loc. cit.

de disciplină din Manuscrisele de la Marea Moartă citim că, pentru a fi acceptat în Comunitatea închinată lui Dumnezeu, candidatul trebuia „să-l caute pe Dumnezeu; ...să iubească tot ceea ce a ales Dumnezeu şi să urască tot ceea ce El a respins; ...să iubească pe toți Fiii Luminii, pe fiecare potrivit locului pe care-l ocupă în comunitatea lui Dumnezeu, şi să urască pe toți Fiii Întunericului, pe fiecare după vina ce o poartă, pentru care Dumnezeu îl va pedepsi”[439]. În schimb, în sfera mesianică, cuvintele exprimau un alt spirit:

Ați auzit că s-a spus: „Să-l iubeşti pe aproapele tău şi să-l urăşti pe vrăjmaşul tău”. Dar Eu vă spun: Iubiți pe vrăjmaşii voştri şi rugați-vă pentru cei ce vă prigonesc, ca să fiți fiii Tatălui vostru celui din ceruri, că el face să răsară soarele său peste cei răi şi peste cei buni şi face să plouă peste cei drepți şi peste cei nedrepți. Că dacă-i iubiți pe cei ce vă iubesc, ce răsplată veți avea? Oare vameşii nu fac şi ei la fel? Şi dacă-i îmbrățişați doar pe frații voştri, ce faceți mai mult decât alții? Oare păgânii nu fac şi ei tot aşa? Drept aceea, fiți voi desăvârşiți, precum Tatăl vostru cel ceresc desăvârşit este![440]

Ceea ce înseamnă, în termeni zoroastrieni, a trece dincolo de Bine şi de Rău, cei doi şerpi îngemănați, la postura omului-leu. Comparați misterul lui Tiresias, despre care am vorbit

---

[439] Burrows, The Dead Sea Scrolls, p. 371.

[440] Matei 5.43-48.

anterior, şi, în termeni biblici, starea omului înainte de Cădere.

Până acum s-ar părea că originile mitologiei creştine ar putea fi interpretate ca o dezvoltare a gândirii Vechiului Testament sub influență persană, fără vreo influență greacă deosebită – cu excepția accentului pus pe iubire şi, eventual, a unei concepții despre Umanitate, mai degrabă decât despre Omul evreu în mod specific. Totuşi trebuie spus ceva mai mult despre termenul Mesia; iar pentru asta ne vom îndrepta privirea către Roma.

Capitolul 7

Măreaţa Romă

cca 500 î.Hr. – cca 500 d.Hr.

I. Provincia celtică

Războaiele galice purtate de Cezar, care au început în 58 î.Hr., deschizând Europa către imperiul Romei la fel cum războaiele lui Pompei permiseseră cucerirea Levantului, au înfrânt puterea celților, care de secole hărțuiseră oraşele din

sud. Au intrat în Hispania şi au ocupat-o în secolul al V-lea î.Hr., ajungând până la Cádiz; iar asediul lor asupra Romei în 390 î.Hr., vreme de şapte luni, fusese doar una dintre numeroasele lor incursiuni în Italia. Spre est, în 280 î.Hr., au invadat Tesalia şi Grecia, au jefuit Delfi, iar în anul următor, ţinuturile muntoase din Asia Mică, şi în zilele noastre cunoscute sub numele de Galatia, au devenit un centru din care triburi războinice efectuau raiduri chiar şi în Siria – până în 232 î.Hr., când regele Attalos I al Pergamului i-a supus pe galateni. Celebra statuie elenistică a victoriei, „Gal murind", îl înfăţişează pe unul dintre frumoşii lor războinici, cu păr blond şi având la gât un colier din aur specific celţilor.

Leagănul complexului cultural celtic a fost zona Alpilor şi sudul Germaniei; iar secolele dezvoltării sale au fost cele de la începuturile Epocii Fierului în Europa, în două etape: 1. Cultura Hallstatt, cca 900-400 î.Hr.; şi 2. Cultura La Tène, cca 550-15 î.Hr. Prima s-a caracterizat iniţial prin introducerea treptată a uneltelor din fier printre cele din bronz, forjate de o categorie de făurari itineranţi, care în tradiţia mitică de mai târziu apar ca nişte vrăjitori periculoşi – de exemplu, în legenda germană a lui Weyland Fierarul. Tema arthuriană a sabiei scoase din stâncă sugerează sentimentul magiei inspirat de arta obţinerii fierului din minereul său. Într-un studiu fascinant al ritualurilor şi miturilor din Epoca Fierului, profesorul Mircea Eliade a arătat că ideea principală a acestei mitologii era aceea a pietrei ca mamă şi a fierului, arma de fier, ca fiu al ei, născut prin arta obstetrică a fierăriei.[441] Ceea ce ne

[441] Mircea Eliade, Forgerons et alchimistes, Flammarion, Paris, 1956, p. 24 [trad. rom.: Mircea Eliade, Făurari şi alchimişti, traducere de Maria şi Cezar Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 32].

aminteşte de mântuitorul Mithra, născut dintr-o stâncă ţinând o sabie în mână (vezi supra, p. 261).

„Făurarii şi şamanii fac parte din acelaşi cuib", spune un proverb iakut citat de Eliade.[442] Corpul presupus indestructibil al şamanului care poate păşi pe foc este comparabil cu metalul obţinut sub acţiunea focului. Iar puterea fierarului din forja sa încinsă de a produce o asemenea nepieritoare materie „nimicitoare" din stânca brută a pământului este un miracol asemănător cu acela al iniţierii spirituale (mithraică sau budistă) în virtutea căruia individul învaţă să se identifice cu partea sa nemuritoare. În unele temple budiste din Japonia poate fi văzută statuia unui înţelept adâncit într-o meditaţie profundă, Fudo, „Imobilul" (în sanscrită, Acalanātha, „Domnul Imobil"), care stă aşezat, cu o figură înfiorătoare, în mijlocul unei vâlvătăi violente, ţinând o sabie ridicată în mâna dreaptă, ferm şi neîndurător, asemenea lui Mithra ieşind din stâncă. Şi, în motivul biblic al „rămăşiţei", care apare pentru prima dată în Isaia 10.21-22 (cca 740-700 î.Hr.), găsim aplicarea ideii la conceptul de erou nu ca individ luminat, ci ca popor purificat, un consens verificat, care împlineşte planul lui Iahve de-a lungul timpului.

Prin urmare putem presupune că uneltele din fier găsite printre cele mai vechi vestigii descoperite la Hallstatt (cca 900 î.Hr.) sugerează pătrunderea în Europa a tradiţiei rituale a scoaterii săbiilor din stânci, atât în forja sufletului, cât şi în flăcările făurăriei. Situl, Hallstatt, se află în Austria, la vreo 50 de kilometri sud-est de Salzburg. Ca animale

[442] Ibidem, p. 83 [Ibidem, p. 80].

domestice erau porci, oi, vite, câini şi cai. Cabanele din buşteni şi drumurile din bârne atestă existența unor condiții de viață dure; iar motivele ornamentale ale obiectelor din ceramică şi metalice, armelor, harnaşamentelor pentru cai şi căruțe, fibulelor şi aşa mai departe erau oarecum grosolane: lipsite de viață, rudimentar simetrice, geometrice şi rigide. Îmbrăcămintea obişnuită pare să fi fost reprezentată de cămaşa țărănească europeană şi un fel de bonetă ascuțită. Iar incinerarea era ritualul funerar obişnuit, deşi se practica şi înhumarea. Cele mai vechi centre ale acestei culturi au fost Boemia şi sudul Germaniei, dar s-a extins în ultimul său secol până în Hispania şi Bretania, Scandinavia şi Insulele Britanice, formând o bază pe care a înflorit ulterior cultura celtică a perioadei La Tène (cca 550-15 î.Hr.).

Situl clasic La Tène, locul celei de-a doua strălucitoare Epoci a Fierului din Europa Centrală şi de Vest, se află în Elveția, la vreo 8 kilometri de oraşul Neuchâtel. Aici s-au găsit roți de căruță cu zece spițe, cu diametrul de 91 de centimetri, acoperite cu şină de fier; două juguri, fiecare pentru o pereche de cai; părți dintr-o şa şi numeroase accesorii ecvestre de mici dimensiuni; scuturi ovale, părți dintr-un arc lung, 270 de vârfuri de lance şi 166 de săbii – multe dintre acestea din urmă în teci de bronz frumos ornamentate în stilul curbiliniu specific culturii celtice superioare.

În această perioadă, celții au asediat Roma şi au pătruns în Asia Mică. Valul s-a extins spre est în sudul Rusiei, dar direcția principală a fost spre vest, unde au ocupat fostele centre ale culturii Hallstatt. Mai târziu, în secolul al V-lea î.Hr., au ocupat zona Rinului şi a Elbei, iar la începutul

secolului al IV-lea au traversat Canalul, împingând triburile cunoscute sub numele de britoni spre teritoriile Angliei de azi, iar pe goideli (gaeli) în Irlanda – după care au invadat Scoția, Cornwall şi Țara Galilor de astăzi. Galia şi Hispania au fost şi ele ocupate de grupuri tribale ale culturii La Tène, iar până când Cezar i-a învins pe Vercingetorix şi Confederația Helvetică în 52 î.Hr., o puternică civilizație comună a înflorit în toată Europa de Nord şi de Vest, cu influențe din Etruria, Grecia şi centrele Orientului Apropiat, având însă, în general, propria strălucire barbară.

„În întreaga Galie", scria Iulius Cezar în Războiul galic (cartea a VI-a),

există două categorii de oameni care au oarecare însemnătate şi se bucură de o anumită considerație. Căci poporul este ținut aproape în rândul sclavilor; el nu îndrăzneşte să întreprindă nimic şi nu este chemat la nicio adunare. Cei mai mulți, când sunt apăsați fie de datorii, fie de impozitele prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei absolut aceleaşi drepturi pe care le au stăpânii față de sclavi. Una dintre cele două categorii amintite este formată de druizi, cealaltă de cavaleri. Druizii iau parte activă la cult, se îngrijesc de sacrificiile publice şi private, explică practicile religioase; la ei vine un mare număr de tineri ca să învețe. Druizii se bucură de multă cinste în fața galilor. Ei hotărăsc în aproape toate dezbaterile publice şi private; dacă s-a comis vreo crimă, dacă s-a săvârşit vreun omor, dacă există vreun proces de moştenire sau de hotărnicie, tot ei sunt aceia care dau sentințe, fixează despăgubirile şi amenzile. Particularul sau tribul care nu se supune hotărârii lor nu

mai are dreptul să aducă jertfe. La gali, aceasta este pedeapsa cea mai grea. Cei astfel pedepsiți sunt considerați niște nelegiuiți şi criminali; toți evită să se întâlnească şi să stea de vorbă cu ei, ca nu cumva contactul cu ei să le aducă vreo nenorocire; nu li se acordă jurisdicție dacă o cer şi nu li se dă vreo funcție publică.

În fruntea tuturor druizilor se află unul singur, care are cea mai mare autoritate printre ei. La moartea lui îi urmează cineva care se distinge prin demnitate sau, în caz că există mai mulți care se bucură de aceeaşi trecere, ei îşi dispută întâietatea prin votul druizilor, ba uneori chiar pe calea armelor. Într-o anumită perioadă a anului, druizii se aşază, ca să judece, într-un loc consacrat, în ținutul carnuților[443], care este considerat că se află în centrul Galiei. Aici se adună de pretutindeni toți cei care au procese şi se supun judecății şi hotărârilor druizilor. Se crede că doctrina druizilor a fost descoperită în Britannia şi că de acolo a fost adusă în Galia; şi astăzi cei care vor s-o cunoască mai temeinic pleacă adesea în Britannia ca să învețe.

Druizii obişnuiesc să nu ia parte la războaie şi nu plătesc impozite, ca restul populației; sunt scutiți de serviciul militar şi de orice altă sarcină. Atraşi de privilegii atât de mari, mulți vin la ei să se instruiască, pe de o parte, din proprie inițiativă, pe de altă parte, trimişi de părinți sau de rude. Se spune că acolo învață pe dinafară un mare număr de versuri; unii rămân la studii câte 20 de ani. Druizii

---

443 Numele francez Chartres provine din latinescul Carnutes. Tribul a locuit cam în zona în care se află astăzi departamentele Eure-et-Loir şi Loiret.

socotesc că religia nu permite consemnarea în scris a învățăturii lor, deşi în celelalte treburi de ordin public şi privat se folosesc, în general, de alfabetul grec. Cred că druizii au hotărât aceasta din două motive: pe de o parte, nu doresc să li se divulge doctrina, iar pe de altă parte, se tem ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-şi cultive mai puțin memoria; într-adevăr, cei mai mulți, bizuindu-se pe scris, sunt în general mai puțin sârguincioşi în învățarea pe de rost şi nu mai acordă atenție memoriei. În primul rând, druizii vor să insufle convingerea că sufletul nu piere, ci după moarte trece dintr-un corp într-altul; după ei, această credință e un foarte bun stimulent pentru curaj, deoarece înlătură teama de moarte. În afară de asta, mai discută şi învață pe tineri o mulțime de lucruri în legătură cu aştrii şi cu mişcarea lor, cu mărimea universului şi a Pământului, cu originea lucrurilor şi puterea şi atribuțiile zeilor nemuritori.

Cealaltă clasă privilegiată este formată din cavaleri. Aceştia, ori de câte ori este nevoie, ori de câte ori izbucneşte vreun război (şi aceasta se întâmpla aproape în fiecare an înainte de sosirea lui Caesar, fie că atacau ei înşişi, fie că respingeau atacurile duşmanilor), iau parte cu toții la război. Fiecare dintre ei are în jurul său cu atât mai mulți clienți şi slujitori cu cât se distinge mai mult prin origine şi avere. Numărul mare de clienți constituie singura formă de influență şi putere pe care o cunosc.

Întregul neam al galilor este foarte superstițios. De aceea cei atinşi de boli prea grave sau cei care trăiesc în mijlocul luptelor şi al primejdiilor jertfesc sau promit că vor jertfi oameni. La aceste sacrificii se servesc de ajutorul druizilor. Ei cred că nu pot îndupleca voința zeilor decât dacă oferă o

viață omenească în schimbul altei vieți omeneşti. Şi pentru binele obştesc obişnuiesc asemenea sacrificii. Unele triburi au un fel de manechine de o mărime colosală, împletite din nuiele, în interiorul cărora pun oameni vii; manechinelor li se dă foc şi oamenii mor învăluiți în flăcări. Galii socotesc că zeilor nemuritori le este mai plăcută sacrificarea de oameni care au fost prinşi cu vreun furt, cu vreo tâlhărie sau alt delict; în cazul că lipsesc asemenea victime, recurg la sacrificarea unor nevinovați.

Zeul pe care galii îl cinstesc cel mai mult este Mercur[444]; imaginile lui sunt cele mai numeroase. Galii cred că Mercur este descoperitorul tuturor artelor, zeul care însoțeşte pe călători şi le arată drumul şi care ajută cel mai mult pe oameni la câştiguri băneşti şi în negustorie. În al doilea rând, adoră pe Apollo, Marte, Jupiter şi pe Minerva. Despre aceşti zei au aproape aceleaşi păreri pe care le au şi celelalte neamuri: Apollo alungă bolile, Minerva dă oamenilor primele cunoştințe din domeniul artelor şi al meşteşugurilor, Jupiter e stăpânul cerului, Marte are în seama sa războaiele. De cele mai multe ori, când hotărăsc să se lupte, făgăduiesc lui Marte prada pe care o vor lua în război; după victorie jertfesc viețuitoarele pe care le-au luat ca pradă şi îngrămădesc celelalte lucruri într-un singur loc. La multe triburi se pot vedea, în locuri consacrate, movile clădite din aceste lucruri; rar se întâmplă ca cineva, nesocotind religia, să îndrăznească să ascundă prada la el sau să se atingă de ofrande: pentru această faptă au stabilit ca pedeapsă o moarte îngrozitoare, însoțită de chinuri.

---

444 Faptul că Cezar numeşte aceşti zei celtici făcând referire la omologii lor romani încurcă puțin lucrurile. Cu toate acestea, după cum vom vedea, pot fi deduse posibilele lor nume şi caractere celtice.

Toți galii afirmă că se trag din Dis Pater şi spun că ştiu aceasta de la druizi. De aceea determină durata nu după numărul zilelor, ci după cel al nopților [pentru că Dis e stăpânul lumii subterane]. Calculează zilele de naştere şi începutul lunilor şi al anilor în aşa fel încât noaptea precedă zilei. În privința celorlalte obiceiuri se deosebesc de alte popoare mai ales prin faptul că nu îngăduie copiilor lor să apară în fața lor în public dacă n-au ajuns la vârsta la care sunt apți să poarte armele; socotesc ruşinos faptul ca un băiat care mai e încă copil să se arate în public în prezența tatălui său.[445]

Întrucât nu s-au păstrat scrieri literare celtice din perioada Hallstatt, La Tène sau chiar din epoca romană, trebuie să ne bazăm în primul rând pe relatările lui Cezar, Strabon, Pliniu, Diodor din Sicilia şi alți câțiva[446]; apoi pe unele monumente din piatră din perioada romană; şi, nu în ultimul rând, pe numeroase indicii oferite de textele literare celtice târzii din Irlanda, Scoția şi Țara Galilor, la care trebuie adăugată tradiția folclorică a Irlandei moderne şi lumea fundamental celtică a romanelor cavalereşti arthuriene.

---

[445] Julius Caesar, De Bello Gallico 6.13-18. Traducere de H.J. Edwards, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Londra), uşor modificată [trad. rom.: Războiul galic, traducere de Janina Vilan Unguru, în C. Iulius Caesar, Războiul galic. Războiul civil, studiu introductiv şi indice de Cicerone Poghirc, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, pp. 218-221].

[446] Pentru un studiu al literaturii clasice, vezi T.D. Kendrick, The Druids, Methuen and Co., Londra, 1927, cap. III.

De pildă, există o incantație poetică ciudată despre care se presupune că a fost recitată de Amairgen, principalul poet al celților goideli invadatori, când corăbiile lor au ajuns la țărmul irlandez:

Sunt vântul care bate peste mare;

Sunt valul din abis;

Sunt taurul celor şapte bătălii;

Sunt vulturul de pe stâncă;

Sunt o lacrimă a soarelui;

Sunt cea mai frumoasă dintre plante;

Sunt un mistreț plin de curaj;

Sunt un somon în apă;

Sunt un lac pe întinsul câmpiei;

Sunt cuvântul cunoaşterii;

Sunt vârful suliței de luptă;

Sunt zeul care modelează focul [= gândul] în cap.

Cine revarsă lumină în adunarea de pe munte?[447]

Cine prevesteşte fazele lunii?[448]

Cine vorbeşte despre locul unde se odihneşte soarele?[449]

S-a scris mult despre acest poem şi alte câteva de acelaşi tip, sugerându-se afinități ale gândirii druidice cu hinduismul, pitagorismul şi filosofia de mai târziu a neoplatonistului irlandez Scotus Eriugena († cca 875 d.Hr.). Textul incantației se regăseşte în „Cartea invaziilor" irlandeză (Lebor Gabala), care, deşi e păstrată doar în manuscrise din perioada medievală târzie, este un compendiu de subiecte antice compilate cel târziu în secolul al VIII-lea d.Hr. şi datând din vremea primilor goideli ajunşi în Irlanda.[450] Observația lui Cezar că celții nu se temeau de

---

[447] Glosă: „Cine în afară de mine poate clarifica orice problemă?"

[448] Glosă: „Cine în afară de mine poate prevesti fazele lunii?"

[449] Glosă: „Dacă nu poetul?"

[450] Alfred Nutt, The Voyage of Bran, David Nutt, Londra, 1897, vol. II, pp. 92-93, nota 6.

moarte deoarece credeau că se vor reîncarna li s-a părut unora o confirmare a vechimii poemului, deşi alţii susţin că ar fi o compoziţie ulterioară din perioada superioară a curţilor de la Tara şi Cashel, din secolul al IV-lea şi începutul secolului al V-lea d.Hr.[451]

În orice caz, ceea ce poemul exprimă ca o filosofie a lumii este mai degrabă o formă generalizată de magie decât de teologie mistică dezvoltată.[452] După cum afirma un savant, ea trebuie comparată cu „formulele laudative ale vracilor sălbatici”[453]; iar un altul scria: „Ceea ce exprimă poetul nu este atât amintirea unor existenţe trecute, cât capacitatea de a-şi asuma orice formă după bunul său plac; această abilitate este cea care îl situează la nivelul adversarilor săi supraoameni, dându-i posibilitatea să-i învingă”[454]. Asemenea idei sunt esenţiale pentru practica şamanică.[455] Cu toate acestea ele pot uşor da naştere la ceva mai înalt, ca în India, unde şamanul a devenit yoghinul şi unde s-a ajuns la identificarea sinelui cu Sinele cosmic şi, prin urmare, cu esenţa tuturor lucrurilor. Comparaţi, de exemplu, incantaţia lui Amairgen cu strofa deja citată din Śvetāśvatara-Upaniṣad (vezi supra, p. 120):

---

451 John Arnott MacCulloch, Celtic Mythology, The Mythology of All Races, vol. III, Marshall Jones Company, Boston, 1918, pp. 45-46.

452 Nutt, op. cit., vol. II, pp. 91-96.

453 MacCulloch, op. cit., p. 43.

454 Nutt, op. cit., vol. II, p. 92.

455 Mitologia primitivă, pp. 221-269.

Eşti pasărea cu pene albastre şi papagalul verde cu ochi roşii.

Ţi-e fulgerul copil. Eşti anotimpurile şi mările.

Fără de-nceput fiind, rămâi acel omniprezent

Din care toate fiinţele se nasc.

Cu toate acestea şamanul nu poate fi separat categoric de mistic. Mai mult, de la şamanismul primitiv la cele mai înalte niveluri ale gândirii arhaice şi orientale, unde microcosmosul şi macrocosmosul se unesc şi sunt transcendente, pasul nu este atât de mare ca de la aceste concepţii la cele în care Dumnezeu este considerat a fi în exterior şi separat. De fapt, de-a lungul istoriei mitului european, tendinţa concepţiilor mistice de mai târziu de a fuziona cu şi de a găsi sprijin în mitologia celtică şi germanică a fost decisivă pentru dezvoltarea celor mai înalte spiritualităţi.

Ciclurile mitologice irlandeze povestesc despre numeroase valuri de invadatori care au pătruns în Irlanda dinspre continent, dintre care ultimul a fost neamul poetului Amairgen, aşa-zişii Fii ai lui Míl (sau milezieni). Totuşi sârguincioşii călugări creştini cărora le datorăm păstrarea acestor texte s-au străduit să stabilească o legătură între personajele lor şi figurile nu mai puţin mitice ale Bibliei – astfel încât, în cele din urmă, la noi a ajuns un soi de hibrid

pe care niciun savant nu a reuşit încă să-l încadreze ferm în vreun segment din istoria reală a umanității.

De exemplu, primii care au ajuns în Irlanda au fost Banba şi alte două fiice ale lui Cain, care au călătorit pe mare împreună cu un grup de cincizeci de femei şi trei bărbați, dar mai târziu au murit de ciumă. Apoi au sosit trei pescari, care, „cu îndrăzneală, au pus stăpânire pe Insula Banba a Femeilor Frumoase". Cu toate acestea s-au întors acasă să-şi ia soțiile şi au pierit în Potop.[456] Nepoata lui Noe, Cessair, a sosit împreună cu tatăl ei, soțul şi un al treilea domn, Ladru, „primul bărbat care a murit în Erin", plus iarăşi cincizeci de domnişoare; însă corabia lor a fost distrusă şi au pierit toți în Potop, în afară de Finntain, soțul ei, care a supraviețuit timp de secole.[457]

După cum se ştie, Banba este numele unei zeițe după care Irlanda însăşi este numită cu afecțiune; iar cuvântul înseamnă „porc"; aşa încât ne aflăm din nou pe un teren familiar: insula unei Circe nordice. O poveste populară irlandeză relatată în Mitologia primitivă ne vorbeşte despre fiica regelui Tărâmului Tinereții, care a apărut pe pământ ca o fată cu cap de porc – care dispărea totuşi dacă era sărutat.[458] Unii autori clasici au scris despre insule din zona celtică locuite de preotese. Strabon descrie una situată în

---

[456] Geoffrey Keating (c. 1570-1646), History of Ireland, trad. John O'Mahony, Londra, 1866, pp. 105-106, apud J.A. MacCulloch, The Religion of the Ancient Celts, T. and T. Clark, Edinburgh, 1911, p. 50.

[457] Keating, p. 107; MacCulloch, Religion, pp. 50-51.

[458] Mitologia primitivă, pp. 406-408.

apropierea gurilor Loarei, dedicată unor culte orgiastice, unde niciun bărbat nu avea voie să pună piciorul, şi alta în apropierea Britanniei, unde se făceau sacrificii asemănătoare cu cele închinate lui Demeter şi Persefonei pe insula Samothrace.[459] Geograful roman Mela (fl. cca 43 d.Hr.) povesteşte despre nouă fecioare care locuiau pe micuța insulă Sein, situată în largul promontoriului Pointe du Raz, pe coasta de vest a Bretaniei, care aveau puteri miraculoase şi puteau fi abordate de cei care navigau în zonă special pentru a le cere sfatul.[460] Porcii au jucat un rol foarte important în miturile şi riturile închinate lui Demeter şi Persefonei, care puteau apărea ele însele cu înfățişare de porc.[461] Mai mult, porcul este legat de cultele morților. Astfel, discutând despre insulele celtice ale femeilor, oamenii de ştiință au remarcat că importante cimitire preceltice au fost descoperite pe Alderney şi Herm, insulițe din zona Canalului, precum şi pe Er Lanic din golful Morbihan. „Aceste morminte", susține un savant, „ne duc înapoi la popoare preceltice, ceea ce sugerează că, în aceste insule, cultele reprezentau o tradiție adânc înrădăcinată în rândul popoarelor indigene şi că nu erau neapărat de origine celtică. Mai mult, dacă dăm crezare poveştilor acestor comunități de femei, trebuie să admitem în acelaşi timp că ele au existat probabil mai degrabă în paralel cu sistemul religios druidic decât ca parte a sa, şi că, prin urmare, trebuie să fi păstrat ritualurile unei credințe predruidice"[462].

---

[459] Strabon 4.4.6; apud Kendrick, op. cit., p. 139.

[460] Mela, Chorographia 3.6.48; Kendrick, op. cit., pp. 138-139.

[461] Mitologia primitivă, pp. 177-184.

[462] Kendrick, op. cit., pp. 139-140.

După seria antediluviană constituită de Banba, grupul de pescari şi nepoata lui Noe, pe Insula de Smarald a sosit o rasă grotescă numită fomorieni (fomori), dintre care unii nu aveau picioare, alții doar o parte a corpului şi toți erau descendenți ai biblicului Ham. Erau nişte creaturi gigantice, însă au fost învinşi de cei care au venit după ei, neamul partholonilor din Iberia, în rândul cărora „nu găseai unul mai breaz decât altul”. Însă au murit toți de ciumă, cu excepția unuia pe nume Tuan mac Caraill, care a supraviețuit până în vremurile creştine şi i-a transmis Sfântului Finnian întreaga istorie a Irlandei antice.[463]

Apoi au sosit oamenii lui Nemed, alți descendenți ai lui Noe, veniți şi ei din Iberia, la fel ca partholonii. Au fost subjugați de fomorieni, care-şi reveniseră după înfrângere şi conduceau țara dintr-un turn de sticlă de pe insula Tory, aflată în largul coastei de nord-vest a Donegalului. Ulterior, nemedienii trebuiau să plătească în fiecare an, în ziua de Halloween, două treimi din recolta anuală şi dintre copiii născuți.

Apoi au sosit firbolgii. Mulți savanți au crezut că aceştia ar putea reprezenta adevărata populație preceltică a Irlandei şi că fomorienii erau zeii lor. Printre aceştia din urmă erau un zeu al războiului pe nume Net, nepotul său periculos Balor cel cu Ochi Rău şi un zeu al cunoaşterii, Elatha. Firbolgii au venit din Grecia, trecând prin Iberia, şi erau constructori de megaliți; se presupunea că ar fi fost conduşi de o regină, pe nume Taltiu. Potrivit cronicilor, aceştia i-au învins pe

[463] The Book of Leinster (Lebor Laignech), 5; apud MacCulloch, The Religion of the Ancient Celts, pp. 50-51.

fomorieni, dar au fost învinşi la rândul lor de următorul neam venit, sclipitorul Tuatha dé Danann, Poporul (Tuatha) zeiței Dana – care, la rândul lor, au fost învinşi de ultimii din această serie legendară: neamul poetului Amairgen, milezienii, despre care unii consideră că ar fi fost celții. După ce au fost cuceriți, Tuatha dé Danann s-au ascuns retrăgându-se pe dealurile fermecate, invizibile ca sticla, aflate pe tot cuprinsul Irlandei, unde locuiesc şi în ziua de azi.

Merită a fi subliniate câteva dintre trăsăturile remarcabile ale pitoreştii mitologii a Tuatha dé Danann. Prima este importanța acordată unui grup de zeițe care în multe privințe corespund zeițelor mai mari sau mai mici ale Greciei. Dana (Danann la genitiv), care dă numele întregului grup, este numită mama zeilor şi este echivalenta Gaiei. Este Mama Pământ, care dăruieşte rodnicie şi abundență, şi se poate să fi fost una dintre zeitățile cărora li se aduceau sacrificii umane. În Kerry există două dealuri numite „Sfârcurile lui Anu", Anu fiind o variantă a numelui ei asociată cu rădăcina verbală an, „a hrăni".

Brigit sau Brig (irlandezul brig, „putere"; galezul bri, „renume"), patroana poeziei şi a cunoaşterii, reprezintă o altă trăsătură a zeiței, pe care Cezar a numit-o Minerva celtică. Cultul popular al Sfintei Brigit, care a supraviețuit şi în vremurile creştine, era reprezentat în Kildare de un foc sacru de care niciun bărbat nu se putea apropia şi care era vegheat zi de zi, pe rând, de nouăsprezece vestale, iar în a douăzecea zi de sfânta însăşi. În plus, Brigit era considerată arhitectul civilizației. După cum observă profesorul John A. MacCulloch: „Trebuie să fi apărut într-o perioadă când celții venerau mai degrabă zeițe decât zei, iar cunoştințele – arta

vindecării, agricultura, poezia – aparțineau mai curând femeilor decât bărbaților”[464].

Principala figură paternă a acestui panteon era zeul lumii subterane, a infernului, pe care Cezar l-a identificat cu Dis, Pluton sau Hades. Numele său galic era Cernunnos, însemnând probabil „cornut”, de la cerna, „corn”[465], iar în epopeile irlandeze este numit Dagda, de la dago devos, „zeul cel bun”. Pe monumentele galice este înfățișat cu coarne și purtând un colier celtic (ca pe altarul de la Reims reprodus în Mitologia orientală, Figura 59), sau cu trei capete și având o barbă mare (ca în cazul statuii descoperite la Condat, în Franța); și poate purta pe braț sacul abundenței, din care se revarsă cereale.

Pe monumente este o figură cu înfățișare impunătoare. Pe de altă parte însă, în epopeile irlandeze este un fel de clovn – iar aici atingem una dintre cele mai profunde trăsături ale tuturor mitologiilor nord-europene, fie ele celtice sau germanice: chiar și cele mai importante dintre zeitățile lor se manifestă sub forme care nu ar părea să aibă vreo legătură cu religia.

Dagda era atât tatăl lui Banba, cât și al lui Brigit, și avea, în plus, un cazan din care „toți ieșeau recunoscători”, deoarece conținutul său reda viață morților și stimula inspirația poetică. Acest cazan sugerează totuși proveniența de la o zeiță; iar faptul că unui zeu i se atribuie paternitatea zeițelor

---

[464] MacCulloch, The Religion of the Ancient Celts, p. 32.

[465] Ibidem, p. 69.

anterioare dezvăluie, de asemenea, însuşirea de către o divinitate patriarhală a unor teme matriarhale – în maniera victoriilor lui Zeus, Apollo şi Perseu asupra zeiţelor din Epoca Bronzului şi a preoteselor din zona Mării Egee.

Prin urmare nu vom fi surprinşi să aflăm că, într-o zi, Dagda s-a întâlnit şi s-a împreunat cu Morrigan, marea zeiţă a războiului – acelaşi personaj care, în literatura de mai târziu, avea să devină sora fatală a regelui Arthur, Fata Morgana, Morgan la Fée. El a spionat-o în timp ce se scălda într-un râu, cu un picior în Echumech, în nord, şi celălalt în Loscuinn, în sud. Dar chiar în ziua aceea, el fusese provocat de fomorieni să bea o fiertură anume. Aceştia umpluseră cazanul miraculos al regelui lor, Balor cel cu Ochi Rău, cu de patru ori douăzeci de galoane de lapte, de patru ori douăzeci de galoane de făină şi grăsime, şi mai puseseră capre, oi şi porci: fierseseră totul laolaltă, turnând apoi conţinutul într-o gaură mare în pământ. Însă Dagda, care era un zeu puternic, a luat un polonic suficient de mare încât un bărbat şi o femeie să poată sta întinşi în cupa lui şi şi-a turnat fiertura în gură cu polonicul până s-a golit gaura; după care a răzuit cu mâna tot ce mai rămăsese amestecat cu pământ şi pietriş.

În momentul acela Dagda a adormit, iar fomorienii au început să râdă; căci burta lui ajunsese cât cazanul unei case mari. Dar el s-a ridicat dintr-odată şi, deşi greoi, a început să meargă, îndepărtându-se. Şi, cu siguranţă, nici veşmintele lui nu erau plăcute vederii; deoarece purta o mantie care îi ajungea până la adâncitura coatelor şi o jachetă cafenie lungă în faţă, dar scurtă în spate; avea nişte încălţări din piele de cal, fără păr; iar în mână ţinea o furcă pe care opt bărbaţi abia dac-o puteau ridica, astfel încât

brazda lăsată în urmă era suficient de adâncă pentru a marca hotarul unei provincii. Şi, în timp ce se întorcea acasă în starea aceea, a dat peste uriaşa Morrigan (Badb Catha, bătrâna cioară a câmpurilor de luptă), care se scălda.[466]

Dar, aşa cum ştim deja din discuţia purtată în alcov de regina Meave cu soţul ei celt Ailill, zeiţele preceltice, deşi supuse în Irlanda, nu erau nicidecum lipsite de putere. Epopeea grotescă a taurului brun-roşcat din Cooley, precipitată de acţiunea nesăbuită a lui Meave, care a trimis după taur şi s-a oferit pe sine drept plată parţială, este pătrunsă de un sentiment al forţei puterilor feminine asupra destinelor chiar şi ale războiului – într-un contrast considerabil cu spiritul mitologiei greceşti, unde, deşi Afrodita şi Elena erau destinele adevărate şi mai profunde, zeii şi eroii au uzurpat scena în cea mai mare parte.

De exemplu, Cuchullin, un Ahile irlandez din această neobişnuită Iliadă irlandeză, a fost trezit într-o noapte de un ţipăt îngrozitor răsunând în nord, iar şocul a fost atât de puternic, încât a căzut din pat. Apoi a părăsit în fugă aripa de est a casei sale, fără arme, urmat de soţia lui, Emer, cu armura şi veşmintele sale. A alergat peste câmpie înspre locul de unde se auzise ţipătul, iar la un moment dat, auzind huruitul unei căruţe ce venea dinspre noroiosul district Culgaire, a văzut în faţa lui un car la care era înhămat un cal roib.

---

[466] Din Lady Gregory, Gods and Fighting Men, John Murray, Londra, 1904, pp. 51-52.

Animalul avea un singur picior, iar oiştea carului trecea prin corpul său, astfel încât vârful din față se proptea în căpăstrul care-i trecea peste frunte, iar în car era o femeie cu sprâncene roşii, care purta strâns în jurul ei o mantie purpurie. Mantia era lăsată în spate, între roți, astfel încât mătura pământul. Iar alături păşea un bărbat solid. Purta şi el o haină purpurie, iar în spate ducea un toiag bifurcat, în timp ce mâna o vacă.

— Vaca aceea, se adresă Cuchullin bărbatului, nu prea-i încântată că o mâni.

La care femeia a zis:

— Nu-ți aparține nici ție, nici vreunuia dintre tovarăşii ori prietenii tăi.

Cuchullin se întoarse spre ea:

— În general, vacile din Ulster sunt ale mele.

— Şi-atunci ce vrei să faci cu ea? replică femeia. Cine te crezi, Cuchullin?!

— De ce îmi vorbeşte femeia, şi nu bărbatul? întrebă el.

— Pentru că nu te-ai adresat bărbatului, a spus ea.

— Ba da, a zis el, dar ai răspuns tu în locul lui.

— El este Uargaeth-sceo Luachair-sceo, a zis femeia.

— Ei bine, cu siguranță, spuse Cuchullin, e un nume uimitor de lung. Dar acum spune-mi despre tine, căci el nu vorbeşte. Care este numele tău?

— Femeia cu care vorbeşti, a spus bărbatul, se numeşte Faebor beg-beoil cuimdiuir folt scenb-gairit sceo uath.

— Îți râzi de mine, a zis Cuchullin.

Şi pe dată a sărit în car şi, punându-şi picioarele pe umerii femeii, a îndreptat sulița spre cărarea părului ei.

— Nu te juca cu armele îndreptându-le spre mine, îl avertiză ea.

— Atunci zi-mi care e numele tău adevărat, a spus el.

— Atunci îndepărtează-te de mine. Sunt o poetă satirică, a răspuns ea. Iar el este Daire, fiul lui Fiachna din Cuailgne. Iar această vacă am luat-o drept răsplată pentru un poem compus de mine.

— Să-ți auzim poemul, a spus Cuchullin.

— Îndepărtează-te, numai, i-a spus ea. Prezența ta deasupra capului meu nu mă inspiră deloc.

Cuchullin s-a îndepărtat, aşezându-se între cele două roți, iar ea i-a cântat un cântec jignitor. Drept care se pregătea să se arunce din nou asupra ei; dar calul, femeia, carul, bărbatul şi vaca, toate se făcură nevăzute. Atunci a observat că femeia se transformase într-o pasăre neagră ce stătea în apropiere, pe o creangă.

— Eşti o vrăjitoare periculoasă! a spus Cuchullin.

Ea a răspuns:

— De acum înainte, acest loc se va numi Locul Vrăjit.

Şi aşa i-a rămas numele.

— Dacă aş fi ştiut cine eşti, nu te-aş fi lăsat să pleci, a zis Cuchullin.

— Orice ai fi făcut, a spus ea, ai fi terminat-o prost.

— Nu poți să-mi faci niciun rău, a spus Cuchullin.

— Firește că pot, a zis ea.

Şi bătrâna Badb Catha şi-a dezvăluit intenţiile.

— De fapt, a spus ea, eu decid ora morţii tale, iar de acum înainte să ai grijă. Această vacă am luat-o de pe Dealul Zânelor din Cruachan, pentru a o prăsi cu taurul lui Daire, fiul lui Fiachna, cunoscut sub numele de Brun-roşcatul din Cuailgne. Câtă vreme viţelul ei nu împlineşte anul, vei trăi. Şi aceasta va fi pricina raidului printre vitele din Cuailgne.

Între cei doi a urmat apoi un schimb aprins de ameninţări, vorbind despre bătălia care urma, în care el avea să moară, când, după spusele ei, avea să înfrunte un bărbat la fel de puternic, biruitor, dibaci, teribil, neobosit, nobil, măreţ şi curajos ca şi el, iar ea se va preface într-o anghilă şi se va înfăşura în jurul picioarelor lui, făcându-l să cadă în vad, astfel încât să nu mai aibă şanse.

— Îţi jur pe toţi zeii ultonienilor, a spus Cuchullin, c-am să te zdrobesc de o piatră verde din vad.

— Mă voi preface într-un lup cenuşiu, a zis ea, şi-ţi voi smulge carnea de pe mâna dreaptă şi de pe braţul stâng.

— Te voi lovi cu sulița mea, a spus el, până-ţi voi scoate ochiul stâng sau pe cel drept.

— Mă voi preface într-o vacă albă cu urechi roşii, a spus ea, şi, împreună cu alte o sută de vaci asemănătoare, voi ajunge la vadul unde te vei lupta. Ne vom năpusti toate spre vad,

iar Jocul Frumos al Bărbaților va fi pus la încercare în ziua aceea, iar capu-ți va fi desprins de trup.

— Cu praştia-ți voi rupe piciorul drept sau stâng, a zis el, şi nu vei primi nicicând ajutor de la mine dacă nu-mi dai pace.

După care Morrigan a plecat spre Dealul Zânelor din Cruachan, în Connacht, iar Cuchullin s-a întors în patul său.[467]

Zeița Morrigan, ca expresie a sorții Tuatha dé Danann din cetățile magice, este cunoscută sub numele de Badb, cioara sau cocorul de pe câmpul de luptă – care, la fel ca şi alte zeițe din lumea celtică, germanică, greacă şi romană, apare de obicei în trei exemplare. Figurile 27 şi 28 sunt preluate de pe părțile laterale ale unui altar celtic descoperit la Paris, la Notre-Dame, păstrat acum la Musée de Cluny. În prima imagine se observă figura unui tăietor de lemne care taie un copac, având scris deasupra numele său, Esus. În cealaltă imagine se vede un taur aflat sub ramurile unui copac ce pare să crească din corpul său, iar pe spatele lui sunt trei cocori. Deasupra imaginii se pot citi cuvintele Tarvos Trigaranos, „Taurul cu trei cocori”.

---

[467] Texte din The Golden Book of Lecan, col. 648, r. 12 şi urm.; şi Egerton, 1782, p. 148, apud Ernst Windisch, Irische Texte, II. Serie, 2. Heft, pp. 241 şi urm. Traducere după Eleanor Hull, The Cuchullin Saga in Irish Literature, David Nutt, Londra, 1898, pp. 103-107.

Marele cercetător al celților din generația trecută, H. d'Arbois de Jubainville, a asociat taurul de pe acest altar galic cu Taurul Brun din epopeea irlandeză, Esus cu Cuchullin, cocorii cu zeița Morrigan şi episodul înfățişat cu pasajul pe care tocmai l-am citit.[468] Profesorul MacCulloch sugerează că vițelul Taurului Brun, a cărui viață urma să fie măsura vieții eroului, era echivalentul animal al lui Cuchullin; şi întrucât galul Esus pare să fi fost un zeu al vegetației, pentru care sacrificiile umane erau atârnate de copaci, mitul poate fi asociat cu sacrificarea unui taur pentru dezvoltarea vegetației.[469] Se pot observa analogii cu mitologia lui Mithra: taurul ucis cu vegetația care țâşneşte din carnea sa şi sacrificiul ca act efectuat de corespondentul uman al taurului (vezi supra, Figura 23). În perioada galo-română, din care provin aceste panouri de altar, asemenea analogii interculturale nu puteau trece neobservate. Aşa încât trebuie să recunoaştem că, în isprăvile extrem de groteşti ale eroului acestei epopei nordice, zeița de la Dealul Zânelor, care apare sub diferite forme, ca mamă-pământ, promotoare a culturii, muză şi zeiță a sorții şi a războiului, în formă umană sau animală, este, în cele din urmă, echivalentă cu marea zeiță a Orientului Apropiat nuclear; în vreme ce eroii războinici celtici, avându-l pe Cuchullin ca exemplu suprem, păstrează în faptele lor mitice motive provenind din tema antică a fiului-şarpe şi consort al Marii Mame din Epoca Bronzului, Dumuzi-Tammuz.

---

[468] H. D'Arbois de Jubainville, Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre ère, A. Fontemoing, Paris, 1904, pp. 63 şi urm.

[469] MacCulloch, The Religion of the Ancient Celts, pp. 138-141.

Figura 27. Esus

Figura 28. Taurul cu trei cocori

II. Etruria

Pe frumoasa câmpie a Toscanei, la vest de Apenini, între teritoriul celților la nord şi regiunea tot mai puternică a Romei, existau douăsprezece oraşe autonome ale vechii Confederații Etrusce, grupate simbolic în jurul lacului sacru Bolsena. Originile culturii lor datează din perioada Villanova, cca 1100-700 î.Hr., care se suprapune cu perioada Hallstatt în nord (vezi supra, p. 291), iar în sud reprezintă cam acelaşi nivel de dezvoltare. Numeroase urne funerare ciudate, îngropate alături pe câmpii întinse, sugerează nu numai o preocupare constantă față de morți, ci şi o oarecare idee despre puterea purificatoare şi transformatoare a focului în raport cu starea viitoare a sufletului. Dr. Otto-Wilhelm von Vacano a interpretat simbolismul urnelor.

„Când oasele erau adunate de pe rugul funerar", scrie el, „după stingerea acestuia, cenuşa rămasă era pusă în cavitatea urnei şi se avea grijă să nu se piardă nici cea mai mică bucată de os". Multe urne aveau formă umană şi chiar erau aşezate pe tronuri din ceramică; altele erau în formă de colibe. Şi von Vacano îşi continuă explicațiile:

Toate acestea se bazează pe credința că, în mormânt, morții vor fi transformați în ființe cu o putere nouă şi sporită, că în faza de tranziție ei sunt neajutorați, asemenea unor nou-născuți, aşa încât, în această perioadă, ei depind de grija celor vii, în vreme ce germinează, parcă, în pântecul pământului pentru a încolți într-o viață nouă...

Asemenea concepte au măturat Europa în valuri în această vreme, manifestându-şi influența şi în Asia. Probabil că ele îşi au originea în Caucaz sau în Persia... În sfera de influență a acestor culturi timpurii ale fierului, urna este un fel de vas ermetic, în care se desfăşoară un proces misterios de transformare şi creație...

„O caracteristică remarcabilă", subliniază el în cadrul unei expuneri ce confirmă observațiile noastre în legătură cu Epoca Fierului celtică,

este credința în puterea purificatoare şi transformatoare a focului. Asemenea concepții şi-au găsit expresie în nenumărate poveşti şi legende despre fierari, în poveştile despre „omulețul care a fost ars până a devenit tânăr", despre cazanul care redă viața clocotind deasupra focului, mitul Medeei-Pelias. În schimb, se spune că în riturile de inițiere ale şamanilor ar exista un anumit proces oniric în care neofitul este tăiat în bucăți de spiritul unuia dintre strămoşii săi, iar oasele îi sunt complet curățate de sânge şi carne. I se păstrează doar scheletul, care apoi îi este acoperit cu carne şi sânge noi, fiind astfel transformat într-o creatură care domină timpul şi spațiul.[470]

[470] Otto-Wilhelm von Vacano, The Etruscans in the Ancient World, trad. Sheila Ann Ogilvie, Edward Arnold Ltd., Londra; St. Martin's Press, New York, 1960), pp. 57-58.

Perioada superioară a confederației oraşelor din Toscana s-a extins din cca 700 î.Hr. până în 88 î.Hr., an pe care ei înşişi îl considerau a fi ultimul. Hărțuiți în repetate rânduri, din nord, de celții barbari din cultura La Tène şi presați treptat dinspre sud de puterea tot mai mare şi politica pragmatică a Romei, ei au constituit la vremea respectivă o enclavă a conservatorismului provincial şi colonial, păstrând simțul stilului şi sacralității unei epoci în plin declin. Profesorul von Vacano a subliniat faptul că oraşele confederației lor erau douăsprezece deoarece acesta era un număr sacru, simbolic, determinat de considerente religioase, nu practice. „Asemenea unor constelații din jurul Stelei Polare, aceste locuri sacre erau grupate în jurul crângului zeului Voltumna, care nu a fost localizat încă, dar care se afla pe teritoriul Bolsenei, numită de romani Volsinii, iar de etrusci Velzna."[471]

Zeul acestui crâng, Voltumna, era androgin – mai presus de perechile de contrarii. În fiecare an, în cadrul unei sărbători ce se desfăşura în crâng, pe lângă competițiile obişnuite atletice şi artistice, în zidul templului zeiței Nortia (Fortuna) se bătea un cui, Cuiul Anului, care simboliza caracterul ineluctabil al sorții.[472] Figura 29 reproduce o imagine de pe spatele unei oglinzi etrusce datând din jurul lui 320 î.Hr. Zeița cu aripi din mijloc, care ține un ciocan în mâna dreaptă, are în stânga Cuiul Anului. Numele ei, scris deasupra, Athrpa, este înrudit cu grecescul Atropos. Se

[471] Ibidem, p. 39.

[472] Ibidem, p. 40. Figura 29, analizată de von Vacano, este preluată din Eduard Gerhard, Miroirs étrusques, Berlin, 1841-1867, vol. II, ilustrația CLXXVI.

observă capul de mistreț din spatele mâinii care ține cuiul, precum şi poziția ciocanului, exact în dreptul organelor genitale ale tânărului aflat în dreapta zeiței. Este Adonis (etruscul Atune), care a fost străpuns, ucis şi castrat de un mistreț. Femeia de lângă el este Afrodita, iubita lui. Iar cuplul simpatic din partea opusă, spune inscripția, sunt Atalanta şi Meleager, a căror soartă a fost pecetluită tot de un mistreț.

Figura 29. Baterea Cuiului Anului

Legenda spune că la naşterea lui Meleager, mamei sale i s-au arătat trei Moire (Ursitoare), dintre care prima, Clotho, a profeţit că va fi un spirit nobil, a doua, Lachesis, că va fi un erou, iar ultima, Atropos, că avea să moară atunci când un butuc de lemn din cămin va fi ars complet. Iar atunci mama sa, Alteea, s-a ridicat iute din pat şi, luând butucul din foc, l-a ascuns într-un coş. Meleager a crescut şi a început să-i placă vânătoarea. Însă Artemis, zeiţa animalelor sălbatice, jignită fiind de tatăl lui, regele Oeneus al Calydonului, care nu-i închinase sacrificii la o mare sărbătoare a recoltei, a trimis un mistreţ atât de puternic, încât nimeni nu-l putea răpune. Poetul roman Ovidiu scrie:

De foc şi de sânge

Ochii-i lucesc şi pe ceafă-i stau perii zbârliţi, parcă-s suliţi.

(Coama-i sta ţeapănă-n sus, ca un gard de suliţi înalte.)

Când răguşit grohăieşte, pe latele spete îi curge

Spumă fierbinte, iar colţii îi sunt deopotrivă cu dinţii

Indici şi fulgere-i pleacă din gură; suflarea-i aprinde

Frunzele.[473]

Îngrijorat, regele Oeneus i-a invitat pe toți eroii din ținuturile Greciei să se întreacă în încercarea de a ucide mistrețul; şi au venit nume importante: Castor şi Pollux, Idas şi Lynceus, Tezeu, Admetos, Iason, Peleu şi mulți alții. Însă dintre toți, în evidență ieşea frumoasa fecioară Atalanta, care îşi dovedise deja priceperea în multe arte pe când omorâse doi centauri care încercaseră într-o zi să o răpească şi când, la jocurile funerare ale unui prinț, îl învinsese în luptă pe Peleu, tatăl lui Ahile.

Mulți au fost ucişi de mistreț în timpul acelei vânători celebre. Prima suliță care a atins animalul a fost cea a Atalantei, însă sulița lui Meleager l-a doborât. Dar tânărul fusese deja rănit mai grav de frumusețea vânătoresei (care participa la toate aceste sporturi bărbăteşti goală ca un bărbat) decât fusese mistrețul de sulița sa; iar când fiara a fost ucisă, i-a oferit fetei pielea.

Gestul a fost considerat o jignire de către unchii săi, frații mamei, care voiau ca premiul să rămână în familia matriarhală; aşa încât a urmat o dispută de dimensiuni aproape irlandeze, în cursul căreia unchii au smuls premiul din mâinile fetei, după care Meleager i-a omorât. Iar mama lui, într-un acces de furie declanşat de moartea rudelor sale

---

473 Horace Gregory, Ovid, The Metamorphoses, The Viking Press, New York, 1958, p. 214 [trad. rom.: Ovidiu, Metamorfoze, VIII.284-290, ed. cit., p. 163].

(dar şi, poate, iritată de obrăznicia băieţoiului de la care pornise totul), a luat butucul de lemn din ascunzătoare şi l-a aruncat în foc, fiul ei murind chiar în timp ce tăia mistreţul.[474]

Din nou figura porcului apare în simbolismul morţii, al destinului, al lumii de dincolo şi al nemuririi! Dintre personajele reprezentate pe spatele oglinzii, Adonis, ucis de un mistreţ, era un zeu; Meleager, un prinţ. Adică atât zeii, cât şi oamenii sunt guvernaţi de puterea zeiţei, simbolizată de mistreţ.

Este uimitor, dar acum incontestabil, faptul că acest vocabular al simbolului este prezent în întreaga lume, în aşa măsură încât trebuie considerat a fi emblematic pentru o scriere picturală unică prin care sunt expuse experienţele de tremendum avute de-a lungul vieţii. Este, de asemenea, evident faptul că nu numai în culturile superioare, ci şi în rândul multora dintre preoţii şi vizionarii culturilor populare, aceste simboluri – sau „zei", cum spunem adesea – nu sunt considerate a fi puteri în sine, ci semne prin care puterile vieţii şi revelaţiile ei sunt recunoscute şi eliberate: puteri ale sufletului, precum şi ale lumii vii. Mai mult, ca şi în cazul acestei compoziţii etrusce, simbolurile pot fi aranjate pentru a face noi afirmaţii poetice cu privire la marile teme de o importanţă fundamentală; şi dintr-un astfel de poem pictural, noi valuri de înţelegere îmbogăţesc întregul câmp al patrimoniului mondial al mitului. Astfel încât poate fi recunoscut un discurs intercultural polimorf

---

474 Pentru variante şi surse, vezi K. Kerényi, The Heroes of the Greeks, pp. 113-121 şi notele corespunzătoare.

care s-a dezvoltat încă de la începuturile culturii umane, deschizând perspective asupra semnificației inerente atât a simbolurilor în sine, cât şi a misterelor vieții şi gândirii cu care ele aduc mintea în armonie.

Aşa-numita disciplina etrusca a păstrat până târziu spiritul vechii cosmologii din Epoca Bronzului, cu ciclurile sale eterne şi ireversibile; şi chiar imaginea spațiului era de tip tradițional: patru regiuni şi punctele intermediare, fiecare guvernată de o divinitate, cu cea de-a noua, zeul suprem Tinia, stăpân al cerului, pe care romanii îl echivalau cu Jupiter. Regii oraşelor separate, care erau întruparea lui Tinia, purtau fiecare o mantie simbolizând cerul, brodată cu stele. Toți îşi vopseau fața în roşu, purtau un sceptru având în partea de sus un vultur şi mergeau într-un car tras de armăsari albi. În fiecare fază a lunii, regele se înfățişa poporului său în mod ritualic, oferind jertfe pentru a afla voia destinului; iar pe câmpul de luptă mergea în fruntea supuşilor săi. La fel ca la celți, regele putea fi sacrificat la sfârşitul unei perioade de opt sau doisprezece ani. Dimensiunea tumulilor acestor regi şi luxul bunurilor funerare dovedesc existența unui cult al morții regale, în vreme ce obiceiul crângului de la Nemi, analizat de Frazer în Creanga de aur, dovedeşte aproape sigur că acest cult a păstrat până târziu străvechiul rit al regicidului.

Odată cu victoria romanilor asupra oraşului Veii în 396 î.Hr., soarta Etruriei a fost pecetluită. Deşi puterea militară şi legile civile ale imperiului în dezvoltare au prevalat şi etruscii, în 88 î.Hr., au devenit cetățeni romani, în problemele religioase autoritatea a rămas în mâinile vechilor învățători etrusci. Chiar şi în 408 d.Hr., magii etrusci ofereau sfaturi şi-i sprijineau pe romani, care pe atunci erau

amenințați de Alaric şi de goții lui, şi se spune că papa Inocențiu I, care în vremea aceea era episcop al oraşului, le-a permis să facă o demonstrație publică a puterii lor de declanşare a fulgerului.[475]

„Diferența dintre noi, romanii", scria filosoful stoic roman Seneca, „şi etrusci, care dețin suprema ştiință a interpretării fulgerelor, este următoarea: noi socotim că fulgerele se formează fiindcă s-au ciocnit norii, ei însă cred că norii se ciocnesc ca să se formeze fulgere. Căci, de vreme ce raportează totul la divinitate, ei sunt de părere nu că fulgerele vestesc ceva fiindcă s-au produs, ci că se produc ca să vestească ceva"[476].

Şi aşa trecem, în sfârşit, de la lumea antică la cea modernă.

III. Epoca lui August

Plutarh povesteşte că Romulus şi Remus erau gemeni ai unei tinere fecioare din stirpea regală a lui Enea, care fusese forțată de tatăl ei Amulius, fratele lui Numitor, regele Albei,

---

[475] Ibidem, p. 171.

[476] Seneca, Quaestiones Naturales II, 32, 41, 48; apud von Vacano, op. cit., p. 145 [trad. rom.: Seneca, Naturales quaestiones. Ştiinţele naturii în primul veac, traducere de Tudor Dinu, Vichi Eugenia Dumitru, Ştefania Ferchedău, Lavinia Cuţă, postfață şi note de Ioana Costa, Polirom, Iaşi, 1999, pp. 42-43].

să devină vestală. La scurt timp după ce şi-a depus jurământul, s-a descoperit că era însărcinată – şi ar fi fost îngropată de vie dacă verişoara ei, fiica regelui, nu ar fi insistat să i se cruțe viața. A fost aruncată în temniță, unde a născut doi băieți din cale-afară de voinici şi frumoşi, iar tatăl ei, cuprins de teamă, i-a poruncit unui slujitor să-i ia şi să-i arunce. Însă acesta i-a pus într-o albie şi i-a dus la râu, lăsându-i pe mal; iar apa râului, revărsându-se, a luat albia, purtând-o până la şes, într-un loc unde creştea un mare smochin sălbatic. Şi a venit o lupoaică şi i-a alăptat; iar o ghionoaie le-a adus de mâncare: faptul că aceste două creaturi erau considerate vietăți sacre ale lui Marte a dovedit – spune Plutarh – adevărul spuselor mamei, cum că Marte ar fi fost tatăl gemenilor; în vreme ce unii susțineau că acesta ar fi fost propriul ei tată, Amulius, care s-a dus la ea în armură, asemenea zeului.

După o perioadă în care au fost îngrijiți de animale, gemenii au fost descoperiți de porcarul lui Amulius, care i-a luat fără să ştie nimeni; deşi, după cum spun alții, cu ştirea şi ajutorul regelui: pentru că se spune că au fost la şcoală şi au învățat să scrie. Cei doi au primit numele de Romulus şi Remus, de la cuvântul ruma, „sfârc” – al lupoaicei. Iar când au crescut şi-au dovedit vitejia. Erau apropiați de tovarăşii lor şi de cei care le erau inferiori, dar îi disprețuiau pe supraveghetorii regelui; şi se dedicau studiului, precum şi alergării, vânătorii, luptau împotriva tâlharilor şi pentru eliberarea celor asupriți.

S-a iscat o ceartă între doi ciobani, unul al regelui, iar celălalt al fratelui său, în cursul căreia Remus a căzut mai întâi în mâinile fratelui regelui, apoi în mâinile regelui. Romulus a atacat oraşul, şi-a eliberat fratele şi i-a ucis pe

regele tiran şi pe fratele său; iar gemenii, luându-şi rămas-bun de la mama lor, au plecat să-şi construiască un oraş al lor pe locul unde îşi petrecuseră copilăria. Însă au avut o dispută cu privire la locul aşezării, pe care au fost de acord să o rezolve apelând la divinație. Dar, când lui Remus i s-au arătat şase vulturi, iar Romulus a pretins că lui i s-au arătat doisprezece, au ajuns să se lupte, iar Remus a fost ucis.

Plutarh povesteşte că atunci când Romulus a început întemeierea Romei, a chemat nişte oameni din Etruria pentru a desfăşura ceremoniile conform disciplina etrusca. Şi Plutarh scrie:

Mai întâi s-a săpat un şanț care înconjură Comitium [loc de adunare publică] de astăzi, iar începuturile tuturor lucrurilor de care se foloseau după lege, fiindcă erau bune, iar după natură, fiindcă erau necesare, le-au aşezat aici. Apoi, fiecare aducea câte puțin pământ din locul de unde venea şi-l arunca şi-l amesteca aici. Şi şanțul acesta îl numesc cu acelaşi nume cu care numesc Olympul, şi anume mundus. Apoi, în jurul lui ca centru, în formă de cerc, au tras marginile cetății. Iar întemeietorul cetății, punând sub plug un brăzdar de bronz şi înjugând un bou şi o vacă, mână vitele şi trage o brazdă adâncă de jur împrejurul hotarelor, iar cei care-l urmează au sarcina de a zvârli înăuntru brazdele pe care le răstoarnă plugul, pentru ca să nu se mai vadă afară nicio brazdă răsturnată. Cu o linie ei despart zidul şi zidul se numeşte, prescurtat, pomoerium, care înseamnă înapoia zidului sau după zid. Iar unde se gândesc ei să facă o poartă, iau brăzdarul de la plug şi, ridicând plugul în sus, întrerup brazda. De aceea, ei socotesc că întreg zidul este sfânt, în afară de porți, căci

dacă le-ar fi socotit sfinte, n-ar fi putut să primească sau să scoată pe poartă lucruri necesare, dar necurate, fără să mânie zeii.[477]

Romulus şi-a populat oraşul cu femei datorită faimosului său raid şi răpirii sabinelor care au devenit astfel primele rude, iar apoi cetăţeni ai Romei. Alte războaie au dus apoi la extinderea teritoriului. La scurt timp după aceea Romulus a murit sau mai bine zis a dispărut, într-un mod care poate trezi interesul oricui doreşte să reconstituie atmosfera mitologică a Imperiului Roman în secolul naşterii şi morţii, învierii şi dispariţiei lui Hristos.

Deoarece durata de viaţă a lui Plutarh, biograful nostru (cca 46-120 d.Hr.), include atât anii misiunii Sfântului Pavel († cca 67 d.Hr.), cât şi perioada scrierii Evangheliilor (cca 75-120 d.Hr.); în timp ce contrastul dintre atitudinea „modernă" a Romei faţă de miracole şi cea „religioasă" a sfinţilor din Levant este important atât pentru tema noastră, cât şi pentru o înţelegere generală a schizofreniei ştiinţific/religios a „bisericii" moderne occidentale. Dar să-i dăm cuvântul autorului, care tocmai a povestit despre cucerirea romană a Etruriei şi căderea principalului ei oraş, Veii. Şi continuă:

---

[477] Plutarch, Romulus, trad. Dryden, rev. de A.H. Clough [trad. rom.: Plutarh, Romulus, XI, în Vieţi paralele I, studiu introductiv, traducere şi note de N.I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960, pp. 64-65].

Când Romulus a împărțit el singur ostaşilor pământul cucerit cu spada şi a dat înapoi veienților pe ostatici, fără să convingă şi fără să aibă consimțământul patricienilor, senatul s-a crezut insultat. De aceea, asupra senatului a căzut bănuiala şi învinuirea când Romulus a dispărut într-un chip neaşteptat, puțin mai târziu. Şi a dispărut Romulus la nonele lunii pe care romanii acum o numesc iulie, iar atunci o numeau Quintilis, nelăsând putința de a se şti ceva temeinic şi pe deplin recunoscut despre moartea sa, în afară de timp, aşa cum am spus. Şi astăzi se săvârşesc multe ceremonii, la nonele lui iulie, care imită întâmplarea petrecută atunci.

Dar nu trebuie să ne minunăm de întunericul care domneşte asupra felului morții lui Romulus, dacă ținem seama că Scipio Africanus a murit, după cină, acasă şi nu s-a statornicit nicio dovadă vrednică de crezare asupra felului morții sale, ci unii spun că dintr-odată s-a simțit rău, fiind cam bolnăvicios din fire, iar alții spun că s-a otrăvit, iar alții spun că duşmanii, dând buzna peste el, în timpul nopții, l-au înăbuşit. Şi, cu toate acestea, Scipio zăcea mort în văzul tuturor şi putea fi văzut de toți şi corpul putea trezi, în cei care-l vedeau, vreo bănuială şi vreo remuşcare a vreunei suferințe, pe când Romulus a dispărut dintr-odată şi nu s-a văzut nicio parte din corpul lui şi niciun rest din hainele lui.

Unii autori şi-au dat cu părerea că senatorii s-au ridicat asupra lui şi l-au ucis în templul lui Vulcanus, împărțindu-şi apoi corpul şi luând fiecare cu sine, în sân, câte o bucată. Alții, dimpotrivă, cred că dispariția lui nu s-a produs nici în templul lui Vulcanus şi nici numai în prezența senatorilor, ci că, din întâmplare, Romulus prezida adunarea poporului

afară din oraş, lângă aşa-zisa Mlaştina Caprei, şi deodată s-au ivit în văzduh lucruri minunate şi de neînţeles şi schimbări de necrezut, după cum urmează: lumina soarelui a dispărut şi s-a aşezat o noapte, nu blândă şi liniştită, ci plină de fulgere înfricoşătoare, de vânturi vijelioase care aduceau furtuna din toate părţile; în timpul acesta mulţimea s-a împrăştiat fugind, iar cei puternici s-au strâns la un loc; după ce a încetat tulburarea şi a strălucit din nou lumina şi mulţimea s-a adunat iarăşi, aceasta a început să-l caute şi să-l dorească pe rege, dar senatorii n-au lăsat poporul să continue cercetarea, nici să mai pună ceva la cale, ci au poruncit tuturor să-l cinstească şi să-l adore pe Romulus, deoarece a fost răpit şi dus la zei şi le va fi un zeu binevoitor, aşa cum le-a fost un rege bun; mulţimea, fiind convinsă de cele spuse şi bucurându-se, s-a împrăştiat cu bune nădejdi, având să i se închine; au fost însă unii care, cercetând faptul cu de-amănuntul şi cu duşmănie, au început să hărţuiască şi să învinuiască pe patricieni că au convins poporul cu o minciună, în timp ce ei făcuseră de petrecanie regelui.

Se mai spune că Iulius Proculus, unul dintre fruntaşii patricienilor, şi fiind dintre albanii care se strămutaseră la Roma, vestit pentru caracterul său, prieten şi om de nădejde al lui Romulus, s-a dus în For şi, rostind cel mai sfânt jurământ, a spus în faţa mulţimii că, pe drum, i-a apărut în cale Romulus, frumos şi mare la înfăţişare, cum nu fusese niciodată mai înainte, împodobit cu arme strălucitoare ca fulgerul. Proculus, înmărmurind în faţa vedeniei, a zis: „O, rege, ce-ai păţit sau cu ce gânduri ne-ai părăsit în învinuiri nedrepte şi grele, iar toată cetatea ai lăsat-o orfană, într-o nemăsurată jale?” Romulus a răspuns: „Zeii au hotărât, Procule, ca eu să zăbovesc numai atâta timp printre oameni

şi, după ce voi întemeia o cetate, care va avea o foarte mare putere şi slavă, să locuiesc iarăşi în cer, de unde sunt. Dar rămâi sănătos şi spune romanilor că dacă vor uni în viaţa lor înţelepciunea cu bărbăţia, vor ajunge la cea mai mare putere omenească! Eu voi fi pentru voi un zeu protector, Quirinus". Aceste lucruri le-au părut romanilor că merită crezare, ţinând seama de caracterul şi jurământul lui Proculus, totuşi mulţimea a fost cuprinsă de un fel de sentimente zeieşti aidoma entuziasmului, căci nimeni n-a spus nimic împotrivă-i, ci toţi, lăsând orice bănuială şi învinuire, au început să se roage lui Quirinus şi să-l numească zeu.[478]

Cine, citind acest pasaj, nu-şi aminteşte de o altă întâlnire pe drum, povestită în Capitolul 24 din Evanghelia după Luca?

Şi iată că-n aceeaşi zi doi dintre ei mergeau la un sat care era departe de Ierusalim ca la şaizeci de stadii, al cărui nume era Emaus. Şi ei vorbeau între ei despre toate întâmplările acestea. Şi a fost că-n timp ce vorbeau şi se întrebau între ei, Iisus însuşi, apropiindu-se, mergea împreună cu ei. Dar ochii lor erau ţinuţi ca să nu-l cunoască. Şi el le-a zis: „Ce sunt cuvintele acestea pe care le schimbaţi între voi mergând?" Iar ei s-au oprit şi erau trişti. Şi răspunzând unul cu numele Cleopa, i-a zis: „Oare numai tu singur eşti străin în Ierusalim şi nu ştii cele ce s-au

---

478 Ibidem [trad. rom.: Plutarh, Romulus, XXVII–XXVIII, în Vieţi paralele I, ed. cit., pp. 82-84].

întâmplat în el zilele acestea?” Şi el le-a zis: „Care?” Iar ei i-au răspuns: „Cele despre Iisus Nazarineanul, care era profet puternic în faptă şi-n cuvânt înaintea lui Dumnezeu şi a întregului popor; cum l-au osândit la moarte arhiereii şi mai-marii noştri şi l-au răstignit. Iar noi nădăjduiam că el este cel ce avea să izbăvească pe Israel; şi totuşi astăzi este a treia zi de când s-au petrecut acestea. Ci şi nişte femei de-ale noastre ne-au înspăimântat; ducându-se de dimineață la mormânt şi neaflându-i trupul, au venit zicând că vedenie de îngeri au văzut, care le-au spus că este viu. Iar unii dintre noi s-au dus la mormânt şi au găsit aşa cum şi femeile spuseseră, dar pe el nu l-au văzut”. Şi el le-a zis: „O, nepricepuților, şi cu inima zăbavnici a crede-n toate câte-au spus profeții! Nu trebuia oare ca Hristos să pătimească acestea şi să intre întru slava sa?” Şi, începând de la Moise şi de la toți profeții, le-a tâlcuit din toate Scripturile cele despre el.

Şi s-au apropiat de satul unde se duceau, iar el se făcea că merge mai departe. Dar ei îl rugau stăruitor, zicând: „Rămâi cu noi, că e spre seară şi s-a plecat ziua”. Şi a intrat să rămână cu ei. Şi a fost că-n timp ce stătea împreună cu ei la masă, luând pâinea a binecuvântat şi, frângând, le-a dat. Şi s-au deschis ochii lor şi l-au cunoscut; dar el li s-a făcut nevăzut.[479]

Iar acum să ne întoarcem la Plutarh.

---

[479] Luca 24.13-31.

„Aceste fapte”, scria romanul cumpătat comentând apariția lui Romulus,

se aseamănă cu cele plăsmuite de eleni cu privire la Aristeus din Prokonnesos şi la Cleomedes din Astypaleia. Astfel, se spune că Aristeus a murit într-o piuă şi că trupul lui, la venirea prietenilor, s-a făcut nevăzut şi că, apoi, unii au declarat că, întorcându-se din călătorie, s-au întâlnit cu Aristeus pe când mergea spre Crotona. Despre Cleomedes se spune că era foarte curajos şi avea un corp peste fire de mare, dar, stupid şi cuprins adesea de nebunie, el s-a dedat la multe fapte de violență; în cele din urmă, într-o zi, intrând într-o şcoală de copii şi izbind cu pumnul în mijlocul coloanei pe care se sprijinea acoperişul, a rupt-o, iar acoperişul s-a prăbuşit. Murind copiii, el a fost urmărit de mulțime, dar s-a refugiat într-o ladă mare şi, închizând capacul, îl ținea strâns dinlăuntru, astfel că cei de afară nu puteau să-l deschidă, deşi erau mulți şi-şi puneau toate forțele. Sfărâmând apoi lada, nu l-au mai găsit nici viu, nici mort. Cuprinşi de mare mânie, au trimis prezicători la Delfi, cărora Pythia le-a spus:

„Cel din urmă erou este Cleomedes din Astypaleia”.

Se spune că şi corpul Alcmenei, pe când era dusă la mormânt, a dispărut şi că în sicriu s-a găsit doar o piatră. Îndeobşte, multe poveşti de felul acesta plăsmuiesc oamenii, zeificând, împotriva firescului, resturile pieritoare ale firii omeneşti, cum fac cu zeii. Într-adevăr, a nu recunoaşte nicidecum zeiescul virtuții este o nelegiuire şi o josnicie, dar a amesteca cerul cu pământul este o prostie. Trebuie, deci,

să fim de acord, după Pindar, că corpul urmează morții atotputernice, dar rămâne în veci un simulacru, căci numai simulacrul purcede din zei.

De aici a venit şi aici se duce, dar nu cu trupul, ci numai dacă se depărtează cât mai mult de trup şi se desparte de el şi ajunge să fie cu totul curat şi fără carne şi sfânt. Căci acesta este sufletul uscat şi cel mai bun care, după Heraclit, întocmai ca fulgerul norului, se desparte de suflet, iar sufletul care este frământat cu corp, şi este plin de corp, întocmai ca un abur greu şi întunecos se aprinde şi se ridică cu greu. Deci nu trebuie deloc să trimitem corpurile celor buni, împotriva firii, în cer, ci să credem că virtuțile şi sufletele, potrivit firii şi dreptății divine, de la oameni trec la eroi şi de la eroi la daimoni şi de la daimoni – dacă, în cele din urmă, întocmai ca la mistere, se curăță şi se sfințesc, scăpând de tot ceea ce este muritor şi patimă – se duc la zei, nu pe baza unei legi a cetății, ci potrivit cu adevărul şi după ceea ce este drept, dobândind cel mai frumos şi mai fericit rang. [...]

Se spune că Romulus a dispărut dintre oameni în vârstă de cincizeci şi patru de ani, în al treizeci şi optulea an de domnie.[480]

Romanii foloseau două cuvinte pentru a desemna prezențe sau puteri divine: deus, pe care îl traducem în general prin

[480] Plutarch, op. cit. [trad. rom.: Plutarh, Romulus, XXVIII-XXIX, în Vieţi paralele I, ed. cit., pp. 84-86].

„zeu”; şi numen, pentru care nu avem un termen adecvat. Rădăcina NV –, din care derivă acesta din urmă, înseamnă (destul de curios) „înclinare a capului”, de unde şi conotaţia „poruncă sau voinţă”, iar de aici, „voinţă sau putere divină, stăpânire divină”[481]. Antropologii au găsit numeroase echivalenţe primitive pentru acest termen roman; de exemplu, melanezianul mana, wakon în limba populaţiei dakota, irochezul orenda şi algonkinul manitu, toate acestea se referă la o forţă magică imanentă ce contaminează anumite fenomene. Prin urmare „înclinarea capului” ar fi fost experimentată ca venind nu din exterior, ci din interiorul obiectului contemplat. Astfel, în timp ce latinescul deus, de la rădăcina DIV –, „strălucire”, este legat de sanscritul deva, „zeu”, şi sugerează o fiinţă cu o personalitate definită, numen sugerează mai degrabă impulsul unei voinţe sau al unei forţe nedefinite personal. Ne putem aminti aici de sentimentul japonez al prezenţelor divine – kami – despre care am discutat în Mitologia orientală când am vorbit despre şintoism.[482] Pentru că, la fel ca în cazul Japoniei, şi în Roma antică lumea vie era privită, atât în aspectele sale majore, cât şi în cele minore, cu un sentiment de uimire faţă de însăşi existenţa sa. În una dintre scrisorile lui Seneca există un pasaj care exprimă bine acest sentiment:

Dacă te vei afla în faţa unei dumbrăvi cu arbori bătrâni, de o înălţime neobişnuită, unde ramurile dese ce se acoperă

---

[481] Charlton T. Lewis şi Charles Short, A Latin Dictionary, The Clarendon Press, Oxford, 1879, pp. 1224-1225.

[482] Mitologia orientală, pp. 493-497.

unele pe altele te împiedică să vezi cerul, atunci grandoarea acelei păduri, singurătatea locului şi sentimentul surprinzător ce se naşte din umbra densă şi neîntreruptă într-un loc deschis te va convinge că acolo este un zeu. Dacă o grotă, făcută nu de mână de om, ci adâncită până în străfunduri de elemente ale naturii, ţine deasupră-i pe stânci scobite un munte, atunci un sentiment de spaimă religioasă îţi va lovi sufletul. Noi venerăm izvoarele marilor fluvii; sunt înălţate altare acolo unde iese pe neaşteptate un fir viguros de apă; cinstim izvoarele de apă caldă, iar culoarea opacă ori adâncimea nemăsurată a făcut ca unele lacuri să devină sacre.[483]

Cele mai importante numina romane erau cele ale căminului, unde principalul sărbătorit era pater familias. Cultul familiei era legat în primul rând de misterul propriei sale continuităţi în timp, aşa cum era reprezentat în ritualurile de cinstire a strămoşilor (manes) şi în sărbătorile dedicate morţilor în general (parentes). Erau venerate şi numina gospodăriei: cele ale cămării (penates) şi cele ale bunurilor gospodăreşti (lares). Ocrotitoarea focului din vatră, Vesta, era considerată zeiţă, iar păzitorul uşii, Ianus, era considerat zeu. Exista şi ideea unui numen al puterii de procreare a fiecărui bărbat (genius), şi a unuia al puterii feminine de a concepe şi de a naşte (iuno). Genius şi iuno luau fiinţă odată cu naşterea individului şi mureau odată cu el. Îi stăteau alături pe parcursul vieţii ca spirite ocrotitoare

---

[483] Seneca, Epistulae Morales 41.3; apud Nilsson, op. cit., vol. I, p. 286 [trad. rom.: Seneca, Epistole către Lucilius. Epistulae morales ad Lucilium I, IV.41.3, traducere din limba latină, studiu introductiv, note şi indice de Ioana Costa, Polirom, Iaşi, 2007, p. 139].

şi puteau fi reprezentaţi ca şerpi. Sub influenţa greacă, puterea lui iuno s-a dezvoltat mai târziu ca zeiţa Iuno, ocrotitoarea naşterii şi a maternităţii, care a fost apoi identificată cu Hera din panteonul grec. Mai erau sărbătorite şi o serie de numina ale diferitelor etape ale procesului agricol: Sterculinus, puterea eficientă în fertilizarea câmpurilor; Vervactor, primul arat al solului; Redarator, al doilea; Imporcitor, al treilea; Sator, însămânţarea câmpului... şi aşa mai departe, până la Messia, recoltarea; Convector, secerişul; Noduterensis, treieratul; Conditor, depozitarea cerealelor în hambar; Tutilina, păstrarea lor acolo; iar Promitor, utilizarea lor în bucătărie.[484]

Alte numina, cu o prezenţă mai constantă, au căpătat un caracter mai substanţial, precum Jupiter, stăpânul cerurilor strălucitoare şi al furtunii, identificat mai târziu cu Zeus; Marte, zeul războiului, a fost identificat cu Ares; Neptun, zeul apelor, cu Poseidon; Faunus, patronul vieţii animale; Silvanus, zeul pădurilor. În ceea ce priveşte divinităţile feminine, Ceres a fost identificată cu Demeter; Tellus Mater cu Gaia; Venus, iniţial o zeiţă a pieţei, cu Afrodita cipriotă; şi Fortuna cu Moira. Mai ştim şi de Flora, zeiţa florilor; Pomona, zeiţa fructelor; Carmenta, o zeiţă a izvoarelor şi a naşterii; Mater Matuta, mai întâi o zeiţă a zorilor, apoi a naşterii.[485]

---

484 Ludwig Deubner, „Die Römer", în Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte, J.C.B. Mohr, Tübingen, ed. a IV-a rev., 1925, vol. II, p. 443.

485 Ibidem, pp. 438-442.

În sfera mai largă a cultului de stat, echivalentul lui pater familias era regele, inițial un rege-zeu. Palatul său era principalul sanctuar; regina era consoarta lui zeiță. Am spus că în cămin ocrotitoarea focului din vatră era zeița Vesta. În familia extinsă a statului, acelaşi principiu sacru a fost venerat de-a lungul istoriei Romei păgâne într-un templu circular, unde o flacără pură era păstrată mereu aprinsă de şase femei ținute la mare cinste. Flacăra era stinsă la sfârşitul fiecărui an şi reaprinsă pur şi simplu cu torțe. Rochia vestalelor semăna cu rochia unei mirese romane; iar la rostirea jurămintelor, călugărița dedicată era îmbrățişată solemn de pontifex maximus, preotul principal al oraşului, care îi spunea: Te, Amata, capio! („Pe tine te aleg, Amata!”). Cei doi erau, simbolic, soț şi soție. Iar dacă vestala îşi încălca jurământul de castitate, era îngropată de vie.

Corespondența în detaliu dintre aceste ritualuri ale focului vestalelor şi riturile regicidului şi reaprinderii focului sacru descrise în Mitologia primitivă[486] este cu adevărat uluitoare. Mitologia unor astfel de rituri datează din neolitic şi din Epoca Bronzului. Prin urmare, deşi nicio consemnare din primele secole ale Romei nu a ajuns până la noi, e clar că aceeaşi mare mitologie a eonilor, anilor şi zilelor ciclice care a modelat toate celelalte civilizații ale lumii a influențat-o şi pe cea romană – atât din punct de vedere spațial, în însăşi structura oraşului, cum este cea descrisă în legenda ceremoniei de întemeiere a lui Romulus, cât şi din punct de vedere calendaristic, în structurarea existenței sale.

[486] Mitologia primitivă, pp. 149-165.

Într-o epocă foarte veche, în a doua parte a secolului al VI-lea î.Hr., o casă regală etruscă, Tarquinii din Tarquinia (astăzi, Corneto), a condus Roma. Au fost expulzați în jurul lui 509 î.Hr., când a început procesul fundamental de elenizare a religiei romane, care a îmbinat obiceiurile locale, arhaice cu noul umanism al principalelor centre de civilizație ce se dezvoltau într-un ritm rapid. În deceniile de stăpânire etruscă, templele fuseseră construite şi statuile de cult fuseseră modelate din stuc; pentru piatră însă, Roma a trebuit să aştepte venirea meşterilor greci în secolul al II-lea î.Hr., perioadă în care şi Cărțile Sibiline au sosit din Cumae, în sud: un străvechi loc sacru situat la vreo 20 de kilometri vest de Napoli, întemeiat de greci încă din secolul al VIII-lea î.Hr. şi renumit în special pentru peştera sa oraculară, unde profețea Sibila, despre care a scris Vergiliu în Egloga IV. Bătrâna profetesă a vizitat oraşul cu un pachet de nouă cărți profetice, dintre care trei au fost cumpărate şi îngropate pentru a fi păstrate în siguranță în templul lui Iove, unde au fost consultate ocazional până când au dispărut în incendiul din 82 î.Hr.

După cum spune Plutarh, profețiile lor erau despre „multe lucruri triste... ruina şi abandonarea multor cetăți greceşti prin apariția a tot felul de oştiri barbare şi prin căderea multor puteri regale”[487]. Mai mult, se pare că ele împărțeau istoria lumii în epoci cărora le erau atribuite diferite metale

[487] Plutarch, De Pythiae Oraculis; apud H.C.O. Lanchester, „Sibylline Oracles”, în Hastings (ed.), op. cit., vol. XI, p. 497 [trad. rom.: Plutarh, Despre oracolele Pythiei, în Despre oracolele delfice, traducere de Adelina Piatkowski şi Magda Mircea, studiu introductiv de Smaranda Bădiliță, Polirom, Iaşi, 2004, p. 111].

şi divinităţi.[488] Şi, după cum putem judeca din cuvintele celebre ale lui Vergiliu, ciclul sibilic, în declin, era urmat – ca peste tot în astfel de cicluri mitice – de epoca de aur a unei renaşteri. El a scris:

Iată, veacul cel din urmă al Sibilei a sosit

Şi din nou începe şirul secolelor ce-au să vie.

Se întoarce şi Fecioara şi saturnica domnie,

O progeniturǎ nouǎ se coboar-acum din cer.

Pruncului cu care, însă, veacul, mai întâi, de fier

Va-nceta şi-n toată lumea cel de aur va să vină

/Febus chiar acum domneşte/ ocrotire dă-i, Lucină![489]

---

[488] Servius, comentariu la Vergiliu, Egloga IV.4; Georgius Thilo, Servii Grammatici, Georg Olms, Hildesheim, 1961, vol. III, pp. 44-45.

[489] Egloga IV. Trad. J.W. Mackail [trad. rom.: Bucolice (IV. Pollio), traducere de Teodor Naum, în Vergiliu, Bucolice. Georgice, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1967, p. 20].

În Evul Mediu creştin se credea că acest poem, cu Pruncul său minunat, fusese o profeţie a lui Hristos şi, prin urmare, Vergiliu era onorat ca un fel de profet păgân. Ideea lui despre viitoarea Epocă de Aur seamănă oarecum cu escatologia scriitorilor apocaliptici evrei, iar intervalul în care a trăit el, 70-19 î.Hr., coincide perfect cu perioada esenienilor din Qumran. Cu toate acestea în delicatul său poem nu se menţionează frămîntările vreunui Război al Vremurilor din Urmă. Ideea este aceea a unei întoarceri la Epoca de Aur conform cursului firesc al unui ciclu în continuă mişcare, nu a unei treceri epocale şi dramatice la o „zi a lui Mesia", care ar însemna sfârşitul pentru totdeauna al universului. Iar Pruncul despre care vorbim cu siguranţă nu a fost un Mesia, ci un copil normal născut într-o familie nobilă cunoscută poetului, într-un moment pe care Vergiliu îl considera, pe drept cuvânt, zorii unei epoci universale a păcii (pentru cei care doreau să se bucure de ea) sub imperiul Romei. Şi nici imaginea lui Vergiliu nu trebuie luată în sens propriu şi concret, ci mai curând în sens poetic, ca o metaforă clasică.

În jurul lui 100 î.Hr., pontifex maximus al Romei, Q. Mucius Scaevola, a propus, în spiritul unui înţelept stoic, teoria unei dispuneri a zeilor pe trei categorii: zeii poeţilor, ai filosofilor şi ai oamenilor de stat; dintre care primele două erau improprii pentru mintea omului de rând şi doar a doua era adevărată. Cu toate acestea a patra categorie de zei, mult mai puternică decât oricare dintre cele la care se gândise, se răspândea deja în Roma acelor vremuri: zeii din Orientul Apropiat, al căror farmec, în sensul grecesc, nu era nici poetic, nici filosofic şi a căror forţă, de altfel, avea să ducă, în cele din urmă, nu la păstrarea, ci la distrugerea ordinii morale a Romei şi a civilizaţiei sale.

Prima ocazie de a se introduce aceste divinități străine foarte controversate a apărut în 204 î.Hr., când armata cartagineză a lui Hannibal încă amenința Italia. Furtuni repetate însoțite de grindină dăduseră impresia că, din anumite motive, zeii înşişi erau nemulțumiți de poporul Romei, aşa încât au fost consultate Cărțile Sibiline. Răspunsul a fost că duşmanul va fi alungat doar atunci când cultul marii zeițe a oraşului frigian Pesinunt va fi introdus în Roma. Această Magna Mater era Cybele, soția-mamă a lui Attis, mântuitorul care moare şi învie la nesfârşit; iar cele două divinități erau pur şi simplu formele locale ale cuplului pe care acum îl cunoaştem bine: Inanna şi Dumuzi, Iştar şi Tammuz. În epoca etruscă târzie, după cum arată Figura 29, mitul înrudit al Afroditei şi al iubitului ei mort şi înviat, Adonis, fusese introdus în Italia. Acum, la sfatul Cărților Sibiline, Magna Mater Cybele, sub forma unei mari pietre negre, a fost importată şi amplasată într-un templu de pe Dealul Palatin. Am discutat deja despre influența cultului lui Mithra în cadrul imperiului. A treia religie provenind din Orient, originară din Alexandria, aparținea de acum elenizatei Isis şi soțului ei, numit Serapis (de la numele Osiris-Apis). În epoca elenistică toate aceste culte foste locale se amestecaseră cu tradițiile greceşti înrudite ale mişcărilor dionisiace, orfice şi pitagoreice – la care se adăugaseră unele elemente de astrologie caldeeano-elenistică recentă, formând o tradiție macro-microcosmică ce avea să rămână dominantă în Occident, într-un fel sau altul, până când ştiința Renaşterii a distrus cosmologia antică a unui univers geocentric şi a deschis calea către minuni mai presus de orice şi-au putut imagina vreodată înțelepții străvechilor căi mistice.

Unele figuri remarcabile din perioada acestor noi evoluții au fost stoicul grec Poseidonios (cca 135-50 î.Hr.), deja menționat (vezi supra, p. 252), strălucitul său elev Cicero (106-43 î.Hr.), Publius Nigidius Figulus (cca 98-45 î.Hr.), prietenul lui Cicero, iar mai târziu Vergiliu (70-19 î.Hr.), Ovidiu (40 î.Hr.-17 d.Hr.), Apollonios din Tyana (fl. secolul I d.Hr.), Plutarh (cca 46-120 d.Hr.), Ptolemeu (fl. secolul al II-lea d.Hr.) şi Plotin (cca 205-270 d.Hr.). În lucrările tuturor acestora poate fi percepută o oarecare notă modernă; căci ştiințele din vremea lor, ca şi cele din vremea noastră, descopereau fapte din ordinea naturală care nu puteau fi integrate de vechile cosmologii, astfel încât problema momentului era păstrarea cunoştințelor spirituale substanțiale ale trecutului chiar în timp ce se deschideau noi orizonturi.

Poate cel mai clar exemplu al modului în care tradiția antică era tradusă în termeni compatibili cu noul se găseşte în „Visul lui Scipio Africanus cel Tânăr", cu care Cicero îşi încheie argumentul din De re publica. Tânărul pe care l-a ales ca protagonist al lucrării sale trăise de pe la 185 până în 129 î.Hr., iar Cicero îşi imaginează că acesta îl vede în vis pe bunicul său, Scipio Africanus Maior (237-183 î.Hr.), care cu mulți ani înainte invadase Africa şi îl învinsese pe Hannibal. În afara unor aspecte legate de viitorul său, bunicul îi dezvăluie nepotului o nouă concepție spirituală atât despre univers, cât şi despre locul omului în cadrul lui.

„M-a cuprins un somn mai adânc decât de obicei", se presupune că ar fi spus tânărul; „şi mi s-a înfățişat Africanus, cu acel chip cunoscut mie mai degrabă din imaginea sa decât din realitate".

Abordarea psihologică este deja interesantă. Viziunea este explicită subiectiv. Nu ni se cere să credem în ea de parcă ar fi fost un caz real de întoarcere din morți. Atmosfera este aceea a unui mit poetic, nu religios.

Africanus a întrebat: „Spune-mi, te rog, cât timp îți va rămâne sufletul țintuit de pământ? Nu vezi în ce temple ai venit?" Şi a arătat spre minunile unui univers alcătuit din nouă globuri cereşti. „Cel mai îndepărtat, care le cuprinde pe toate celelalte", a zis el, „este ceresc; de fapt, se confundă cu însuşi zeul suprem atotcuprinzător şi atotstăpânitor; pe el sunt fixate orbitele veşnic rotitoare ale stelelor. Lui îi sunt subordonate şapte globuri, care se rotesc într-o mişcare opusă în raport cu cerul". Şi Africanus le-a numit în ordine: Saturn, Jupiter, Marte şi Soarele, Venus, Mercur şi Luna. „Iar mai jos [sub Lună]", a spus el, „nu există nimic altceva decât lucruri muritoare şi efemere, cu excepția sufletelor, dăruite neamului omenesc de zei, în timp ce deasupra Lunii totul este etern. Căci în mijlocul universului, cel de-al nouălea glob, Pământul, este imobil şi ocupă poziția cea mai îndepărtată, iar datorită greutății sale toate corpurile se îndreaptă spre el".

Aceasta este cosmologia ştiinței elenistice, care a fost ulterior sistematizată de Ptolemeu şi expusă de Dante. Ea derivă, în cele din urmă, din astrologia ziguratului, dar pământul a devenit o sferă poziționată în mijlocul unui fel de cutie chinezească de sfere concentrice; nu mai este discul plat de odinioară, înconjurat de o mare cosmică.

„Ce sunet atât de puternic şi atât de dulce îmi umple urechile?", a întrebat nepotul. Iar bunicul a răspuns:

Este sunetul care constă într-o combinație de intervale, deşi impare, totuşi distincte datorită unui raport bine proporționat, şi se produce chiar prin impulsul şi mişcarea orbitelor; combinarea proporțională a sunetelor înalte şi a celor joase produce o muzică armonioasă; căci asemenea mişcări nu se pot produce în linişte, iar sunetele joase provin în chip natural dinspre partea cea mai îndepărtată, cele înalte dinspre partea cea mai apropiată. De aceea sfera cea mai înaltă, aceea purtătoare de stele, a cărei mişcare este mai rapidă, îşi însoțeşte mersul de un sunet acut şi puternic; dimpotrivă, sfera purtătoare a Lunii, cea mai joasă, produce un sunet grav. Iar Pământul, al nouălea glob, veşnic imobil, este fixat într-unul şi acelaşi loc, în centrul universului. Iar cele opt orbite, dintre care două au aceeaşi forță, produc şapte sunete distincte prin intervale; numărul acesta este punctul nodal al tuturor lucrurilor, aproape.

Oamenii înțelepți au imitat acest cântec prin corzi şi voci şi şi-au deschis drumul de întoarcere spre acest loc, la fel ca şi cei care s-au străduit în timpul existenței lor terestre să cultive divinitatea prin puterea geniului lor. Urechile oamenilor, copleşite de acest sunet, au surzit; niciunul din simțurile voastre nu este atât de slab ca auzul [...]. Într-adevăr, sunetul atât de puternic rezultat din mişcarea de rotație extrem de rapidă a întregului univers nu poate fi cuprins de urechile oamenilor, aşa cum voi nu puteți privi în față lumina soarelui fiindcă privirea şi simțurile vă sunt învinse de razele sale.

Teoria numerelor a lui Pitagora, pusă în raport cu principiul armoniei în univers, în arte şi în suflet, este prezentată aici în termenii noii imagini a universului şi a unui mod de viaţă modern, secularizat. Ordinea arhaică a statului hieratic, cu castele, sacrificiile şi toate ale sale – inclusiv ideea că artele ar trebui să servească în mare măsură la iluminarea unui asemenea stat –, aparţine trecutului. Artele şi acele alte „cultivări ale divinităţii" de către „puterea geniului" de care se vorbeşte aici sunt concepute în termeni elenizaţi, umanişti. Cu toate acestea nu s-a pierdut nimic din esenţa doctrinei.

Şi apariţia a continuat, referindu-se acum la sfera pământului, la polii săi şi la zonele sale toride şi temperate.

Vezi însă că pământul este prins şi înconjurat cu un fel de cingători, dintre care două, anume cele mai îndepărtate între ele şi sprijinite din două părţi chiar de polii bolţii cereşti, sunt, aşa cum vezi, complet îngheţate, iar cea din mijloc, totodată cea mai mare, este incandescentă sub acţiunea căldurii solare. Două zone pot fi locuite; dintre ele una este cea australă, iar locuitorii ei merg pe urmele voastre, dar la antipod, fără a avea deci nicio legătură cu voi; în privinţa celeilalte zone, supusă Aquilonului şi locuită de voi, priveşte-o pentru a-ţi da seama în ce măsură redusă vă aparţine. Căci întreaga suprafaţă de pământ locuită de voi, dat fiind că este îngustă spre poli şi mai lată spre părţile laterale, are aspectul unei mici insule oarecare, înconjurată fiind de marea numită de voi pământenii Atlantică, sau ,,cea mare", sau Oceanos. În ciuda unui nume atât de pretenţios, vezi bine cât de mică este ea în realitate.

În contrast izbitor cu toate argumentele mitologice de până acum, aici patria natală, cu sistemul ei de valori local şi orizontul său, este mai degrabă diminuată decât înălțată ca importanță. Viziunea este a unui intelect uman rațional, conştient de măreția lumii, care primeşte fără reținere perspectivele oferite de noua ştiință, noua politică şi de noile posibilități ale vieții. Arta guvernării şi politica urmau să aibă de acum un caracter laic, şi nu pseudoreligios; totuşi, după cum arată următoarele părți ale discursului, nici arta guvernării şi nici spiritul omului nu trebuiau să sufere pentru asta.

Africanus spune:

Fiecare om se confundă, de fapt, cu spiritul său, nu cu înfățişarea vizibilă. Să ştii deci că eşti zeu, dacă într-adevăr este divin tot ceea ce este înzestrat cu viață, cu sentimente, cu capacitate de amintire şi previziune, în stare să-şi conducă, să-şi stăpânească şi să-şi mişte corpul care i-a fost încredințat, aşa cum zeul suprem conduce şi stăpâneşte această lume; şi după cum însuşi zeul etern pune în mişcare universul parțial muritor, tot astfel sufletul etern pune în mişcare corpul fragil.

Ceea ce se mişcă în eternitate este etern; însă ceea ce conferă mişcarea unui corp şi primeşte impulsul mişcării din exterior îşi încetează în chip necesar existența odată cu încetarea mişcării. Aşadar, numai ceea ce se mişcă prin sine nu-şi încetează niciodată mişcarea, fiindcă nu se poate

abandona pe sine. Acesta este izvorul şi principiul mişcării şi a tot ceea ce este înzestrat cu mişcare. Însă principiul nu are niciun fel de origine; căci toate provin din principiu, dar principiul însuşi nu poate proveni din nimic; căci nu este principiu ceea ce provine din exterior, iar dacă nu are vreodată un început, nu poate avea nici sfârşit. [...]

Aşadar, de vreme ce este limpede că etern este ceea ce se mişcă prin sine, cine s-ar putea îndoi că sufletele au fost înzestrate cu o astfel de natură eternă? Este neînsufleţit tot ceea ce se mişcă datorită unui impuls exterior, însă ceea ce este însufleţit se mişcă datorită unui impuls interior propriu; aceasta este natura specifică sufletului şi forţa lui. Dacă în întreg universul numai natura sufletului se mişcă prin ea însăşi, ea nu are cu siguranţă un început şi este eternă! În toate acţiunile tale nobile trebuie să ai în vedere natura eternă!

Ajungem astfel la problema legată de cele mai nobile acţiuni ale unui om, iar răspunsul este din nou acela al unei minţi raţionale.

„Cele mai nobile îndatoriri", spune bătrânul om de stat soldat, „sunt cele care au drept scop prosperitatea patriei: sufletul versat şi călit în îndeplinirea acestei îndatoriri va străbate într-un zbor mai iute drumul spre acest sălaş, care este, totodată, lăcaşul său şi va ajunge într-un răstimp mai scurt aici, dacă, în timp ce va mai fi încătuşat în corp, va tinde să se îndepărteze de el şi se va smulge pe cât se poate de cătuşele lui, contemplând ceea ce este în afara corpului".

Aici, figura acestui bătrân salvator al oraşului său natal este emblematică pentru mentalitatea tipic romană, care atribuie valoare spirituală activităților statului. Ceea ce contrastează puternic cu mentalitatea orientală, de negare a lumii, a multora dintre cultele mai noi ale epocii, care considerau că disocierea dintre ordinea temporală şi cea eternă presupune ca, pentru împlinirea spirituală, trebuie să renunți total la prima şi să te dedici celeilalte. În mişcarea orfico-pitagoreică, o asemenea concepție era exprimată prin aforismul soma-sema („corpul este un mormânt"). Ca un bun stoic, Cicero abordează direct această problemă.

„L-am întrebat [pe Africanus]", spune tânărul visător, „dacă e viu, dacă tatăl meu Paulus şi alții considerați de noi morți trăiesc. «Mai mult decât atât, spuse el, cei care s-au eliberat de lanțurile corpului ca dintr-o închisoare, aceia trăiesc cu adevărat şi ceea ce numiți voi viață este în realitate moarte»„.

Şi atunci, disperat, tânărul strigă către tatăl său, Paulus: „Spune-mi, te rog, prea sfinte şi prea bunule tată, de vreme ce aceasta este adevărata viață, aşa cum afirmă Africanus, de ce mai zăbovesc pe pământ?"

La care tatăl său, arătându-i-se, îi răspunde:

Nu este atât de uşor, spuse el; dacă zeul, al cărui templu este întreg spațiul de aici cât îl poți cuprinde cu ochii, nu te va elibera de cătuşele corpului, nu poți ajunge în aceste locuri. Căci oamenii au fost creați în virtutea unei legi

potrivit căreia stăpânesc globul numit Pământ, situat, după cum vezi, în mijlocul templului; lor le-a fost dat sufletul, care provine din acele focuri eterne numite de voi constelații și stele, în formă de glob și rotunde, însuflețite de spirit divin, descriindu-și orbitele circulare cu o viteză uimitoare. De aceea atât tu, Publius, cât și toți oamenii pioși aveți datoria să vă lăsați sufletul în stăpânirea corpului și să nu părăsiți viața omenească fără porunca celui care v-a dăruit sufletul, pentru a nu-i da impresia că refuzați să vă împliniți datoria cu care v-a însărcinat el, zeul, în calitatea voastră de oameni.

Iar tu, Scipio, cultivă dreptatea și pietatea ca și bunicul tău aici de față, ca și mine, părintele tău, căci dacă pietatea o datorezi în mare măsură părinților, în măsura cea mai mare o datorezi patriei; trăind astfel pe pământ îți asiguri drumul spre cer și spre comunitatea celor care au murit și care locuiesc, eliberați de trupuri, în spațiul contemplat acum de tine, [...] loc numit de voi, după greci, Calea Lactee.[490]

Astfel, deși recunoaște teza orfică soma-sema, Cicero, ca un adevărat spirit roman, acordă o importanță etică enormă destinului spiritului uman de-a lungul timpului:

---

[490] Cicero, De re publica 6.9-26, text mult prescurtat, trad. Clinton Walker Keyes din Loeb Classical Library, 1928, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Londra. Retipărit cu permisiunea editorilor și a Loeb Classical Library [trad. rom.: Despre stat, „Visul lui Scipio", în Cicero, Despre supremul bine și supremul rău, ed. cit., pp. 346, 348-351, 353-354, 347-348].

Tuturor celor care şi-au ocrotit, ajutat şi mărit patria le-a fost hărăzit în ceruri un loc anume, pentru a se bucura în deplină fericire de viaţa eternă. În privinţa celor pământeşti nimic nu-i este mai plăcut zeului suprem, îndrumătorul întregii lumi, decât congregaţiile şi uniunile de oameni. Îndrumătorii şi ocrotitorii statelor de aici vin şi tot aici se întorc.[491]

Doctrina diferă foarte puţin de karma yoga hindusă predată de înţelepţii regali Ajātaśatru şi Jaibali în primele Upaniṣade.[492] Şi, la fel ca maeştrii indieni, stăpâni pe ei înşişi şi pe stările lor, Cicero, în nobila sa viziune, învaţă atât detaşarea, cât şi datoria. „Sufletele celor care s-au dedat josnicelor plăceri trupeşti şi au devenit de bunăvoie un soi de sclavi ai acestor plăceri", spune el, „şi au pângărit sub imperiul plăcerilor libidinoase legile zeilor şi ale oamenilor, se vor roti, după ce se vor fi eliberat de trup, în jurul pământului şi nu se vor întoarce aici decât după ce se vor fi chinuit timp de multe secole"[493].

Ar fi greu de găsit analogii mai apropiate cu doctrina orientală a reîncarnării – şi totuşi tonul concepţiei romane

---

[491] Cicero, De re publica 6.13. [Cicero, Despre supremul bine şi supremul rău, p. 347].

[492] Mitologia orientală, pp. 215-220.

[493] Cicero, op. cit., 6.29 [trad. rom.: Despre stat, „Visul lui Scipio", în Cicero, Despre supremul bine şi supremul rău, ed. cit., p. 354].

diferă de cel hindus, la fel şi ideea îndatoririlor omului. Pentru cetățeanul roman, „acțiunile nobile” nu erau determinate de castă, ci de propria judecată rațională; nici scopul său final nu era eliberarea de lume, ci implicarea inteligentă în problemele lumii în care trăia. În cartea a şasea a Eneidei, Vergiliu a prezentat o altă versiune a aceleiaşi mitologii şi, în consecință, a fost ales de Dante drept ghid în a sa călătorie a sufletului. Totuşi chiar şi între Vergiliu şi Dante a existat o diferență – deoarece, pentru roman, inteligența din centrul pământului nu era de natură satanică, ci divină.

Scriitorii creştini, chiar şi cei mai liberali, nu au înțeles niciodată religiozitatea păgână a romanilor: de exemplu, venerarea împăratului pe care protectorul lui Vergiliu, August, a impus-o ca politică de stat. Două afirmații ale lui Cicero – că drumul spre cer al sufletului se realizează prin slujirea patriei şi că fiecare trebuie să ştie că este zeu – au pus bazele cultului ulterior al împăratului, pe care Vergiliu l-a susținut într-un pasaj celebru din Eneida[494], iar Ovidiu, în Metamorfozele sale[495]. Pentru că, la urma urmei, dacă divinitatea se găseşte în fiecare peşte şi în fiecare muscă, de ce nu ar trebui ca stăpânul statului să fie venerat ca primus inter pares? Totuşi o asemenea atitudine de respect nu poate fi comparată cu îndumnezeirea creştină a unui contemporan al lui August, Iisus. Deoarece, în concepția creştină, lumea şi făpturile sale nu sunt pătrunse de divinitate. Îndumnezeirea lui Iisus marchează o desemnare

494 Eneida, VI.790-807.

495 Metamorfoze, XV.745-870.

radicală, ceva ce nu are nimic de a face cu o lume în care toate lucrurile sunt, în esență, numina. Iar din punctul de vedere al romanilor, refuzul creştin de a tămâia cât de cât o imagine a împăratului nu era doar un act de revoltă, dar şi de ateism față de acea divinitate a universului pe care fiecare mit şi concepție filosofică din istoria cunoscută a omenirii (cu excepția Bibliei, complet necunoscută până atunci) o considerase Adevărul suprem.

August, care a domnit în perioada 27 î.Hr.-14 d.Hr., încercând pe cât posibil să mențină aparența republicană a statului, a conferit o nouă măreție imperială vechilor fundamente religioase ale Romei. Propriul palat a devenit cel mai important sanctuar din stat, aşa cum fuseseră în Antichitate palatele regilor-zei. Un nou templu al Fecioarelor Vestale a fost construit în apropierea palatului, iar onorurile publice acordate vestalelor au sporit. Pe Dealul Palatin a fost ridicat un templu închinat lui Apollo, patronul său divin, căruia i-a atribuit victoria de la Actium împotriva lui Antoniu şi a Cleopatrei, iar într-o zonă importantă a noului for a fost ridicat un templu închinat lui Marte Ultor, „Răzbunătorul", strămoşul divin al casei Iulia, căruia i s-a atribuit răzbunarea uciderii lui Cezar. Edificiul a devenit sanctuar pentru toate riturile de familie ale dinastiei, precum şi pentru instalarea magistraților de provincie, pentru hotărârile senatoriale asupra păcii sau a războiului, pentru păstrarea însemnelor bătăliilor câştigate şi pentru baterea rituală a Cuiului Anului.

În 17 î.Hr. a fost sărbătorit un jubileu extraordinar, Sărbătoarea Secolului (Ludi Saeculares), pentru a reda într-o formă impresionantă ideea Reînnoirii Lumii anunțată de Vergiliu în a patra dintre eglogele sale. Heralzii au transmis

solicitarea ca toți să participe, cu excepția sclavilor. Riturile funerare au fost suspendate, iar procesele au fost amânate. Din 26 până pe 28 mai au fost distribuiți fumiganți pentru purificarea caselor. În perioada 29-31 mai, autoritățile au primit din partea cetățenilor contribuții în cereale pentru a fi oferite actorilor şi publicului participant la jocuri. Iar în noaptea dinaintea zilei de 1 iunie a început marea sărbătoare de trei zile.

Voi evoca aceste trei zile apelând la cuvintele regretatului profesor L.A. Deubner de la Universitatea din Freiburg, al cărui articol despre religia romană din clasica lucrare Lehrbuch der Religionsgeschichte a profesorului Chantepie de la Saussaye mi-a deschis pentru prima dată ochii, în urmă cu aproape patruzeci de ani, asupra substratului comun din mitul arhaic al băiatului epocii de aur al lui Vergiliu şi Mesia apocalipsei creştine.

În noaptea inaugurală, August a oferit Parcelor nouă oi şi nouă capre, după care s-au jucat piese de teatru, iar o sută zece matroane au organizat banchete religioase în cinstea lui Iuno şi Dianei. Pe 1 iunie, August şi, după el, ginerele său Agrippa au oferit fiecare câte un bou lui Jupiter, iar apoi, într-un teatru din lemn de pe Câmpul lui Marte, s-au jucat piese de teatru latineşti. În noaptea următoare, August a sacrificat nouă vaci (din fiecare dintre cele trei soiuri) zeiței naşterii, Ilitia, iar pe 2 iunie, Agrippa a oferit o vacă Reginei Iuno Capitolina. După ce s-a rugat pentru sine şi pentru August, Agrippa s-a rugat şi pentru cele o sută zece matroane, iar piesele de teatru din ziua aceea au fost aceleaşi care se jucaseră şi în ziua precedentă.

În ultima noapte, August i-a oferit Mamei Pământ o scroafă gestantă, iar matroanele au pregătit din nou banchete. În ziua următoare, ultima, August şi Agrippa le-au oferit lui Apollo şi Dianei nouă vaci din fiecare dintre soiurile care fuseseră sacrificate în a doua noapte. Pe parcursul acestor nopți şi zile, rugăciunile rostite cu prilejul ofrandelor imploraseră protejarea statului şi a poporului său în vreme de război sau de pace; biruință, sănătate şi binecuvântare pentru popor şi legiuni, pentru persoana şi familia împăratului, care oferea jertfa, şi pentru colegiul preoteselor sibiline. La sfârşitul ceremoniilor, pe 3 iunie, un cor alcătuit din 27 de băieți şi 27 de fete, ai căror părinți erau încă în viață, a cântat imnul compus de Horațiu, mai întâi pe Dealul Palatin, unde erau venerați Apollo şi Diana, iar apoi pe Dealul Capitoliului. [...] Ultimele ore ale zilei au fost pline cu reprezentații de piese de teatru, curse de care şi spectacole de jonglerii. După care au urmat încă două zile cu diferite tipuri de divertisment, timp în care entuziasmul sărbătorii s-a stins.

Iar profesorul Deubner comentează:

Când se compară acest Jubileu al lui August cu alte sărbători anterioare de acelaşi gen, ideea de bază iese cât se poate de clar la iveală. Cele anterioare fuseseră exclusiv sărbători nocturne, adresate divinităților întunecate ale lumii de dincolo, Pluton şi Persefona. Funcția lor fusese aceea de a purifica răul, de a spăla păcatele, de a linişti puterile întunericului şi fălcile morții şi de a stabili o delimitare clară între trecut şi viitor. În schimb, noua sărbătoare unea ceremoniile nocturne cu cele diurne,

adresând astfel un mesaj triumfător tuturor celor care voiau să audă: de la Întuneric se trecea la Lumină. Şi chiar şi în timpul sărbătorilor nocturne divinităţile invocate nu erau Pluton şi Persefona, ci puterile dătătoare de viaţă care sălăşluiau în întunericul pământului. Acestea urmau să reverse de pe tărâmul lor, pentru lumea luminii, acele binecuvântări pe care Roma le solicita cu atâta ardoare. Sărbătoarea morţii din vechiul Saeculum devenise în cel nou Sărbătoarea învierii; iar împăratul acelui popor fericit apărea în rolul Mântuitorului Noii Ere, scăldat în gloria luminii lui Apollo.[496]

Nu putem să nu recunoaştem în această idee preludiul transferului Zilei lui Dumnezeu din tradiţia creştină de la sâmbătă, „ziua lui Saturn" (Saturn-day; zeul şi planeta întunericului rece şi a obstacolului), la „ziua Soarelui" din Noul Testament [în engleză Sun-day; duminică „ziua Domnului"] – Sol invictus, semnul luminii, al biruinţei asupra întunericului şi al renaşterii.

După moartea sa, August a fost introdus în panteonul zeilor statului roman, precedat de asasinatul Iulius Cezar, căruia deja îi fusese ridicat un templu în For. În timpul vieţii sale, August interzisese venerarea lui direct la Roma – ofrande fuseseră aduse doar geniului său; cu toate acestea, în provincii, el fusese adorat ca instrument al spiritului statului roman, iar refuzul de a-l venera în această privinţă era o crimă politică pedepsită cu moartea. După moartea lui, pentru slujirea cultului său fuseseră instituiţi preoţi

[496] Deubner, op. cit., pp. 469-471.

speciali – de altfel, în anii următori au fost înființate ordine sacerdotale similare pentru fiecare dintre împărații zeificați, până când, după cum spune profesorul Deubner, „s-a produs devalorizarea totală a ideii de apoteoză”[497].

Commodus (a domnit în perioada 180-192 d.Hr.) a fost primul împărat care a permis să fie venerat la Roma ca zeu încă din timpul vieții; Aurelian (a domnit între anii 270 şi 275) a permis să fie numit „Domn şi Dumnezeu” (dominus et deus), iar Dioclețian (a domnit în perioada 284-305) a mers până acolo încât a ordonat să fie numit Iovius, „al lui Iupiter”, iar viceregele său Maximian – Herculius, „al lui Hercule”. Şi în acele zile când imperiul era în declin, când rămăşițele sacre ale unui împărat erau aşezate pe un rug cu mai multe etaje şi incinerate, s-a aranjat ca, tocmai la momentul potrivit, din vârful acestui Turn Cosmic în flăcări să apară un vultur în zbor – pasăre solară, ca şi cum sufletul celui răposat, eliberat din carapacea sa pământească, îşi lua acum zborul spre casă.

IV. Hristos cel înviat

Evenimentul mitologic recurent al morții şi învierii unui zeu, care a fost de milenii misterul central al tuturor marilor religii din Orientul Apropiat nuclear, a devenit în gândirea creştină un eveniment istoric, care avusese loc o singură dată şi care marcase momentul transfigurării istoriei.

---

[497] Ibidem, p. 472.

Moartea venise în lume prin Căderea lui Adam, după ce mâncase din fructul pomului din Grădina Edenului. Prin legământul lui Dumnezeu cu Copiii lui Israel, un popor fusese pregătit să primească şi să-l întrupeze pe Dumnezeul cel viu. Prin intermediul Mariei, acea fiinţă divină intrase în lume, nu ca mit, nu ca simbol, ci în carne şi oase, istoriceşte. Iar pe cruce oferise ochiului şi inimii un semn tăcut – care a fost interpretat diferit de diversele secte, având însă pentru toţi, indiferent de modul interpretării, o forţă afectivă şi simbolică extraordinară.

Nu ştim cu adevărat dacă, din punct de vedere istoric, Iisus din Nazaret ştia că va muri pe cruce. S-ar putea presupune, cred, că prin prisma caracterului său de Om Adevărat nu ar fi putut şti lucrul ăsta, deşi ca Dumnezeu Adevărat trebuie să-l fi ştiut din veşnicie. Paradoxul vieţii, care este atât tragică, cât şi mai presus de tragedie, este implicit în semnul său tăcut. Dar, indiferent dacă tânărul (inspirat şi inspirator) vestitor al Zilei lui Dumnezeu, răstignit în vremea lui Pilat din Pont (procuratorul roman al Iudeii în perioada 26-36 d.Hr.), a ştiut sau nu, sau în ce fel, fapt este că la două decenii după moartea sa, Crucea lui devenise pentru adepţii săi simbolul compensator al Pomului Căderii din Grădina Edenului.

Cele mai vechi documente creştine care au ajuns până la noi sunt epistolele lui Pavel, scrise în perioada 51-64 d.Hr. şi adresate adepţilor săi din aglomeratele oraşe-târguri elenistice în care el introdusese noua credinţă, iar în acestea, imaginea mitică fundamentală a Căderii cauzate de Pom şi Răscumpărării prin Cruce era deja bine definită. „Că de vreme ce printr-un om a venit moartea”, spune Pavel, „tot printr-un om a venit şi învierea morţilor. Că după cum toţi

mor în Adam, tot aşa toţi vor învia întru Hristos”[498]. Iar în epistola sa către filipeni, scrisă în jurul anilor 61-64 d.Hr., există un citat interesant dintr-un imn creştin timpuriu, cel mai vechi din câte ştim, unde Iisus, deja răstignit, este aclamat drept Mesia, „care”, se spune acolo,

dintru-nceput fiind în chipul lui Dumnezeu a socotit că a fi el întocmai cu Dumnezeu nu e o prădare, dar s-a golit pe sine luând chip de rob, devenind asemenea oamenilor şi la înfăţişare aflându-se ca un om; s-a smerit pe sine făcându-se ascultător până la moarte – şi încă moarte de cruce! Pentru aceea, şi Dumnezeu l-a preaînălţat şi i-a dăruit lui nume care-i mai presus de orice nume, pentru ca-ntru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cereşti, al celor pământeşti şi al celor dedesubt, şi să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl.[499]

Totuşi aici avem de a face cu o imagine a lui Mesia foarte diferită de acele aşteptări evreieşti ortodoxe în care Mesia nu este conceput ca Dumnezeu. Potrivit profesorului Joseph

---

[498] 1 Corinteni 15.21-22 (cca 54 d.Hr.).

[499] Filipeni 2.6-11. Identificarea acestui pasaj ca imn hristologic tradiţional a fost făcută de Ernst Lohmeyer, „Kyrios Jesus”, Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Sitzungsbericht. Philosophisch-historische Klasse, 1927-1928, 4. Abh., 1928. Vezi Rudolf Bultmann, Primitive Christianity in Its Contemporary Setting, Living Age Books, New York, 1956, pp. 196-197.

Klausner, speranţele evreilor au fost – şi sunt – (sublinierile îi aparţin profesorului Klausner) legate de

un bărbat cu adevărat preeminent, atât cât îl putea concepe imaginaţia evreiască: era cel mai puternic şi mai brav; avea şi cele mai înalte calităţi morale. O mare personalitate, incomparabil superioară şi mai puternică decât omul de rând, o personalitate căreia toată lumea i se supune de bunăvoie şi care poate triumfa asupra tuturor, dar care tocmai din aceste motive are un puternic simţ al datoriei – acesta este omul preeminent al iudaismului. Despre un astfel de om preeminent se poate spune: „Făcutu-l-ai cu puţin mai prejos decât Dumnezeu". Deoarece de la un astfel de om preeminent până la Dumnezeu nu-i decât un pas. Pas pe care iudaismul nu l-a făcut. În limitele unei umanităţi care se perfecţionează în permanenţă, această mare personalitate reprezenta idealul de carne şi sânge, „ideea de limită supremă a umanului" (după cum spune Kant), personalitate prin intermediul şi cu ajutorul căreia se poate ajunge la salvarea şi mântuirea omenirii – Regele Mesia.[500]

În schimb, legenda creştină, datând din timpuri străvechi (deşi vechimea ei este oarecum discutabilă), şi-a asumat un motiv deja bine-cunoscut atât în mitologia greacă – vezi mitul Ledei şi Lebedei, sau acela cu Danae şi Ploaia de aur – , cât şi în mitul zoroastrian al lui Saošyant; şi anume

[500] Klausner, The Messianic Idea in Israel, p. 24.

Potrivit lui Luca,

În a şasea lună, trimis a fost de la Dumnezeu îngerul Gavriil într-o cetate din Galileea, al cărei nume era Nazaret, la o fecioară logodită cu un bărbat care se chema Iosif, din casa lui David; iar numele fecioarei era Maria. Şi intrând îngerul la dânsa, i-a zis: „Bucură-te, ceea ce eşti plină de har, Domnul este cu tine. Binecuvântată eşti tu între femei!" Iar ea, văzându-l, s-a tulburat de cuvântul lui şi cugeta: „Ce fel de închinare poate fi aceasta?..." Şi îngerul i-a zis: „Nu te teme, Marie, fiindcă ai aflat har la Dumnezeu. Şi iată-n pântecele tău vei zămisli şi vei naşte fiu şi numele lui îl vei chema Iisus. Acesta mare va fi şi Fiul Celui Preaînalt se va chema şi Domnul Dumnezeu îi va da tronul lui David, părintele său, şi va împărăți peste casa lui Iacob în veci şi împărăția lui nu va avea sfârşit". Şi a zis Maria către înger: „Cum va fi aceasta, de vreme ce eu nu ştiu de bărbat?" Şi răspunzând îngerul, i-a zis: „Duhul Sfânt se va pogorî peste tine şi puterea Celui Preaînalt te va umbri; pentru aceea şi sfântul care se va naşte din tine Fiul lui Dumnezeu se va chema. [...] Iar Maria a zis: „Iată, roaba Domnului. Fie mie după cuvântul tău!" Şi îngerul a plecat de la dânsa.[501]

[501] Luca 1.26-35, 38.

La nivel de simplă legendă, fără a lua în considerare posibilitatea unui adevărat miracol, naşterea virginală trebuie interpretată ca un motiv mitic pe care creştinismul l-a moştenit de la perşi sau de la greci, nu de la evrei; iar în cele două variante ale Naşterii apar şi alte motive preluate de la alte neamuri.

Copilul din iesle

Din nou citǎm din Luca:

Iar în zilele acelea a ieşit poruncă de la cezarul August să se înscrie toată lumea. Această înscriere, cea dintâi, s-a făcut pe când Quirinius guverna în Siria. Şi se duceau toți să se înscrie, fiecare în cetatea sa. Şi Iosif s-a suit şi el din Galileea, din cetatea Nazaret, în Iudeea, în cetatea lui David, care se numeşte Betleem, pentru că el era din casa şi din seminția lui David, ca să se înscrie împreună cu Maria, cea logodită cu el, care era însărcinată. Iar pe când erau ei acolo, s-au împlinit zilele ca ea să nască. Şi l-a născut pe fiul ei cel întâi-născut şi l-a înfăşat şi l-a culcat în iesle, fiindcă pentru ei nu era loc la han.

Şi în ținutul acela erau păstori care stăteau pe câmp şi-şi păzeau turma făcând noaptea de strajă. Şi iată, îngerul Domnului a stat lângă ei şi slava Domnului a strălucit împrejurul lor şi ei s-au înfricoşat cu frică mare. Şi îngerul

Domnului le-a zis: „Nu vă temeți. Că, iată, vă binevestesc vouă bucurie mare, care va fi pentru tot poporul; că-n cetatea lui David vi s-a născut azi Mântuitor, care este Hristos Domnul. Şi acesta vă va fi semnul: veți găsi un prunc înfăşat şi culcat în iesle”. Şi, deodată, laolaltă cu îngerul s-a văzut mulțime de oaste cerească lăudându-l pe Dumnezeu şi zicând: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu şi pe pământ pace, între oameni bunăvoire!”

Iar după ce îngerii au plecat de la ei la cer, păstorii vorbeau unii către alții: „Să mergem dar până la Betleem şi să vedem lucrul acesta ce s-a făcut, pe care Domnul ni l-a făcut nouă cunoscut”. Şi, grăbindu-se, au venit şi au aflat pe Maria şi pe Iosif şi pe prunc culcat în iesle. Şi văzându-l, au vestit cuvântul ce li se grăise despre copilul acesta. Şi toți cei ce au auzit se mirau de cele ce le spuneau păstorii. Iar Maria păstra toate cuvintele acestea, punându-le întru inima ei. Şi s-au întors păstorii slăvind şi lăudând pe Dumnezeu pentru toate câte le-au auzit şi le-au văzut aşa cum li se spuseseră.[502]

În detaliul păstorilor, această scenă evocă un motiv familiar din legenda naşterii lui Mithra din stânca-mamă. Chiar şi tema oştirii îngereşti sugerează mai degrabă un fond zoroastrian, mai ales că slava Domnului străluceşte de jur împrejur. O asemenea strălucire – în limba avestică,

[502] Luca 2.1-20.

Xvarnah, „Lumina slavei”[503] – este lumina creației primare a lui Ahuramazda, simbolizată de aureolă, care apare mai întâi în arta persană, de unde trece apoi spre est, în budism, şi spre vest, în sfera creştină. O variantă total diferită a Naşterii se găseşte în Evanghelia după Matei, departe de atmosfera idilică a scenei pastorale paşnice a lui Luca.

Vizita magilor

Iar dacă-n zilele regelui Irod s-a născut Iisus în Betleemul Iudeii, iată magii de la Răsărit au venit în Ierusalim, întrebând: „Unde este cel ce s-a născut rege al iudeilor? Că-n Răsărit văzutu-i-am steaua şi am venit să i ne închinăm”. Şi auzind acestea, regele Irod s-a tulburat, şi tot Ierusalimul împreună cu el. Şi adunând pe toți arhiereii şi cărturarii poporului, i-a întrebat: „Unde este să se nască Hristos?” Iar ei i-au zis: „În Betleemul Iudeii, că aşa este scris prin profetul: Şi tu, Betleeme din pământul lui Iuda, nicicum nu eşti mai mic între căpeteniile lui Iuda, căci din tine va ieşi Cârmuitorul care-l va păstori pe poporul meu Israel [Miheia 5.2]”. Atunci Irod i-a chemat în taină pe magi şi a aflat limpede de la ei vremea când li se arătase steaua. Şi trimițându-i la Betleem, le-a zis: „Mergeți şi cercetați cu de-amănuntul despre prunc şi dacă-l veți afla, dați-mi şi mie de veste, pentru ca să vin şi eu şi să mă închin lui”. Iar ei,

---

[503] Vezi Henri Corbin, „Terre céleste et corps de résurrection d’après quelques traditions iraniennes”, Eranos-Jahrbuch 1953, Rhein-Verlag, Zürich, 1954, p. 109.

ascultându-l pe rege, au plecat; şi iată, steaua pe care o văzuseră în Răsărit mergea înaintea lor, până ce a venit şi a stat deasupra locului unde era pruncul. Şi văzând ei steaua, s-au bucurat cu bucurie mare foarte. Şi intrând în casă, l-au văzut pe prunc împreună cu Maria, mama sa; şi căzând la pământ, i s-au închinat; şi deschizându-şi vistieriile, i-au adus daruri: aur, tămâie şi smirnă. Dar luând prin vis înştiinţare să nu se mai întoarcă la Irod, pe altă cale s-au dus în ţara lor[504].

Vizita magilor este sărbătorită astăzi pe 6 ianuarie, dată la care, în Alexandria egipteană, se sărbătorea naşterea noului Aion (o personificare sincretică a lui Osiris) de către Core, „Fecioara", identificată acolo cu Isis, a cărei stea strălucitoare Sirius (Sothis) ce se înălţa la orizont fusese semnul aşteptat de milenii. Răsăritul stelei anunţa creşterea apelor Nilului, prin care harul reînnoitor al lui Osiris, zeul mort şi înviat, se revărsa peste câmpuri. Scriind despre sărbătoarea lui Core desfăşurată în templul ei din Alexandria, Sfântul Epifanie (cca 315-402 d.Hr.) afirmă că „în ajunul acelei zile se obişnuia să se petreacă noaptea cântând şi veghind la imaginile zeilor. În zori se cobora într-o criptă şi se scotea o statuie din lemn având semnul unei cruci şi câte o stea de aur ce marca mâinile, genunchii şi capul. Statuia era purtată în procesiune, după care era dusă înapoi în criptă; şi se spunea că se făcea aceasta pentru că «Fecioara» dăduse naştere lui «Aion»„[505].

---

[504] Matei 2.1-12.

[505] Epiphanius, Panarion 51, apud Kirsopp Lake, articolul „Epiphany", în Hastings (ed.), op. cit., vol. V, p. 332.

Obiceiul actual de a sărbători Naşterea pe 25 decembrie pare să fi fost instituit abia în 353 d.Hr. sau 354 d.Hr., la Roma, în vremea pontifului Liberiu, probabil pentru a absorbi sărbătoarea naşterii lui Mithra, ce avea loc în aceeaşi zi, din stânca-mamă. Deoarece, în secolele acelea, 25 decembrie marca solstiţiul de iarnă: astfel încât Hristos, acum, ca şi Mithra şi împăratul Romei, să poată fi identificat cu soarele răsărit.[506] În felul acesta avem două mituri şi două date ale Naşterii, 25 decembrie şi 6 ianuarie, legate, pe de o parte, de lumea persană, iar, pe de altă parte, de lumea Egiptului antic.

Fuga în Egipt şi masacrarea inocenţilor

Versiunea lui Matei continuă:

Iar după ce au plecat ei, iată îngerul Domnului i se arătă în vis lui Iosif, zicând: „Ridică-te, ia pruncul şi pe maica sa şi fugi în Egipt şi stai acolo până când îţi voi spune eu, fiindcă Irod vrea să caute pruncul ca să-l omoare". Şi ridicându-se Iosif, i-a luat în timpul nopţii pe prunc şi pe maica sa şi a plecat în Egipt. Şi au stat acolo până la moartea lui Irod, ca să se plinească cuvântul spus de Domnul prin profetul ce zice: „Din Egipt l-am chemat pe Fiul Meu" [Osea 11.1].

---

[506] Kirsopp Lake, articolul „Christmas", în Hastings (ed.), op. cit., vol. III, p. 602.

Iar Irod, văzând că fusese amăgit de magi, s-a mâniat foarte şi, trimiţând, i-a ucis pe toţi pruncii care erau în Betleem şi-n toate hotarele lui, de doi ani şi mai în jos, după timpul pe care îl aflase de la magi. Atunci s-a plinit cuvântul spus prin Ieremia profetul: „Glas în Rama s-a auzit, plângere şi tânguire multă, Rahela-şi plânge copiii şi nu vrea să se mângâie, pentru că nu mai sunt" [Ieremia 31.15].

După moartea lui Irod, iată îngerul Domnului i s-a arătat în vis lui Iosif, în Egipt, zicându-i: „Ridică-te, ia pruncul şi pe maica sa şi mergi în ţara lui Israel, căci au murit cei ce căutau viaţa pruncului". Iar el, ridicându-se, a luat pruncul şi pe maica sa şi a venit în ţara lui Israel. Şi auzind că Arhelau domneşte în Iudeea, în locul lui Irod, tatăl său, s-a temut să meargă acolo şi, luând poruncă prin vis, s-a dus în părţile Galileii. Şi a venit şi a locuit în oraşul numit Nazaret, ca să se plinească ceea ce s-a spus prin profeţi, că Nazarinean se va chema.[507]

Este interesant să comparăm această relatare despre răutatea regelui tiran cu o legendă evreiască despre naşterea lui Avraam, luată dintr-un Midraş târziu:

Naşterea lui Avraam fusese citită în stele de Nimrod; pentru că acest rege nelegiuit era un astrolog priceput, şi i s-a arătat că în vremea lui se va naşte un om care avea să se ridice împotriva lui, dând pe faţă triumfător minciuna

[507] Matei 2.13-23.

religiei sale. Îngrozit de soarta pe care i-o prevesteau stelele, a trimis după prinții şi guvernatorii săi şi le-a cerut sfatul. Iar aceştia au spus: „Noi toți te sfătuim să ridici o casă mare, să pui strajă la intrare şi să dai de veste în tot regatul ca toate femeile însărcinate să vină acolo împreună cu moaşele lor, care vor rămâne cu ele până ce vor naşte. Iar când unei femei îi vine sorocul şi copilul se naşte, datoria moaşei va fi să-l omoare dacă este băiat. Dar dacă e fată, va fi ținută în viață, mama va primi daruri şi veşminte de preț, iar un crainic va vesti: «Aşa a fost răsplătită femeia care a adus pe lume o fată!»„

Regele a fost mulțumit de acest sfat şi, vestind în tot regatul său, i-a chemat pe toți arhitecții şi le-a cerut să-i construiască o casă mare, înaltă de 60 de coți şi lată de 80. Iar când casa a fost terminată, a dat o a doua proclamație, prin care chema toate femeile însărcinate la casa aceea, unde aveau să rămână până le va veni sorocul. Au fost desemnați funcționari care să aducă femeile în casă, iar înăuntru şi în jurul casei a pus străjeri, care să le împiedice pe femei să fugă. Mai mult, a trimis moaşe în casă şi le-a poruncit să ia copiii băieți de la mamele lor şi să-i omoare. Dar dacă o femeie avea fată, ea trebuia să fie îmbrăcată în byssus, mătase şi veşminte brodate şi să fie purtată cu mari onoruri din casa detenției sale. Astfel, nu mai puțin de 70 000 de copii au fost ucişi. Atunci îngerii au mers dinaintea lui Dumnezeu şi au zis: „Nu vezi ce face păcătosul şi hulitorul Nimrod, fiul lui Canaan, care ucide atât de mulți copii nevinovați care nu au făcut niciun rău?” Iar Dumnezeu a răspuns, zicând: „O, îngerii mei, ştiu ce se întâmplă şi văd, căci nu dorm. Şi cunosc lucrurile ascunse şi pe cele descoperite, iar voi veți fi martori la ceea ce voi face acestui

păcătos şi hulitor, pentru că îmi voi întoarce mâna împotriva lui ca să-l pedepsesc”.

În vremea aceea, Terah s-a căsătorit cu mama lui Avraam, iar ea era însărcinată. Când trupul ei s-a mărit după trei luni de sarcină şi s-a făcut palidă la faţă, Terah i-a spus: „Ce se întâmplă cu tine, soţia mea, de eşti aşa palidă, iar corpul tău e atât de umflat?” Răspunzând, ea a zis: „În fiecare an sufăr de această boală”. Dar Terah a insistat: „Să văd: mi se pare că eşti însărcinată. Dacă-i aşa, nu trebuie să încălcăm porunca zeului nostru Nimrod”. Când şi-a trecut mâna peste corpul ei, s-a întâmplat un miracol. Pruncul s-a ridicat până sub sânii ei, iar Terah nu a simţit nimic cu mâinile lui. Şi i-a zis soţiei sale: „Adevărat ai spus” – şi nimic nu s-a văzut până în ziua naşterii.

Când s-a apropiat sorocul, ea a părăsit oraşul cu mare frică şi a rătăcit spre deşert, mergând de-a lungul unei văi, până când a dat de o peşteră. S-a adăpostit în peşteră, iar a doua zi, apucând-o durerile facerii, a născut un fiu. Toată peştera s-a umplut de lumina feţei copilului ca de splendoarea soarelui, iar mama s-a bucurat nespus de mult. Copilul pe care ea l-a născut era tatăl nostru Avraam.

Mama lui s-a plâns şi i-a spus fiului ei: „Vai mie, te-am născut în vremea când Nimrod este rege. De dragul tău, 70 000 de copii au fost ucişi, iar eu sunt îngrozită la gândul că va afla de existenţa ta şi te va ucide. Mai bine să mori aici, în peştera asta, decât să mi te vadă ochii mort la pieptul meu”. Şi, luând haina cu care era îmbrăcată, a învelit copilul cu ea. După care l-a lăsat în peşteră, zicând:

„Domnul fie cu tine, să nu te lase şi să nu te părăsească nicicând”.

Aşa că Avraam a rămas singur în peşteră, fără doică, şi a început să plângă. Dumnezeu l-a trimis pe Gabriel să-i dea lapte să bea, iar îngerul l-a făcut să curgă din degetul mic de la mâna dreaptă a copilului, pe care acesta l-a supt până era de zece zile. După care s-a ridicat pe picioarele lui şi a părăsit peştera...[508]

În India există o poveste asemănătoare despre îndrăgitul mântuitor Krişna, al cărui unchi îngrozitor, Kaṃsa, era regele tiran. Mama mântuitorului, Devakī, era de stirpe regală, fiind nepoata tiranului, iar când s-a căsătorit monarhul cel hain, a auzit o voce care îi spunea, în mod misterios, că al optulea fiu îl va ucide. Aşa încât, i-a închis pe ea şi pe soţul ei, nobilul Vasudeva, într-o închisoare bine păzită, unde le-a ucis primii şase copii de îndată ce s-au născut.

Pentru că în acele vremuri numeroşi demoni, care au sedus femeile pământului prin diferite şiretlicuri, făcuseră să se nască în lume mulţi tirani, dintre care Kaṃsa era cel mai mare. Iar greutatea tiraniei lor era de aşa natură încât zeiţa Pământ, neputând suporta povara armatelor lor ce se

[508] Louis Ginzberg, The Legends of the Jews, trad. Henrietta Szold, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1913, vol. I, pp. 186-189 [vezi şi trad. rom.: Louis Ginzberg, Legendele evreilor, 3 vol., traducere de Diana Medan, Hasefer, Bucureşti, 2013, 2014, 2022].

războiau încontinuu, a luat înfăţişarea unei vaci şi, plângând amarnic, a apărut în faţa zeilor să ceară ajutor, pe vârful muntelui cosmic. După care aceştia, împreună cu vaca, s-au dus pe ţărmul Oceanului Cosmic, pe suprafaţa căruia Stăpânul Universului se odihneşte pe şarpele nesfârşit Ananta, veşnic adormit, visând visul care este universul. Iar pe ţărmul Oceanului Cosmic, conducătorul zeilor adunaţi, Brahmā Creatorul, şi-a plecat capul şi s-a rugat la marea formă ce se profila în depărtare, pe suprafaţa apelor. „O, tu, mare Vişnu, care ai formă şi nu ai formă, care eşti deopotrivă unul şi mai mulţi; care auzi fără să ai urechi, vezi fără să ai ochi, ştii totul şi totuşi nu te ştie nimeni: eşti centrul tuturor, protectorul tuturor lucrurilor, întru care se odihneşte totul. Nu există nimic în afară de tine, Doamne, şi nici nu va mai fi vreodată. Slavă ţie, cel mai mare dintre cei mari, cel mai mic dintre cei mici, care prezent eşti în toate. Uită-te la această sărmană zeiţă Pământ, care vine acum la tine îngrozitor de oprimată!”

Odată încheiată rugăciunea, s-a auzit o voce profundă, puternică şi totuşi blândă şi binevoitoare, ca bubuitul unui tunet îndepărtat, cerându-le tuturor să stea nemişcaţi, în timp ce forma strălucitoare adormită de culoarea unui lotus albastru, care se odihnea pe inelele şarpelui alb ca laptele, Ananta cel cu multe capete, şi-a smuls două fire de păr, unul alb ca laptele şi altul negru-albăstrui, pe care apoi le-a aruncat în aer.

Firul alb, de culoarea lui Ananta, s-a născut ca al şaptelea fiu al lui Devakī, salvatorul Balarāma, iar firul negru – ca al optulea fiu, Krişna cel negru. Dar soţul bunei doamne, Vasudeva, avea şapte soţii, dintre care una fusese trimisă peste râul Jumna, într-un ţinut cunoscut sub numele de

Ţara Vacii; iar când copilul Balarāma a fost conceput, acesta a fost transferat miraculos în pântecul ei, dincolo de râu, aşa încât regele tiran a primit vestea că Devakī a avortat. Însă cel de-al optulea copil a reuşit să crească acolo unde era, în pântecul mamei sale, care, în timp ce-l purta, a fost învăluită într-o asemenea lumină încât nimeni nu se putea uita la ea. Iar zeii, invizibili pentru muritori, i-au adus mereu slavă din clipa în care Vişnu a pătruns în fiinţa ei sub forma lui Krişna.

În ziua naşterii sale, întregul univers a fost cuprins de bucurie. În acea zi, toţi cei virtuoşi au experimentat o nouă încântare; vânturile violente erau calme; şi râurile curgeau liniştite. Murmurând, mările creau o muzică pe al cărei ritm dansau nimfele cerului. Iar la miezul nopţii, norii, scoţând un sunet stins şi plăcut, au revărsat o ploaie de flori pentru a întâmpina naşterea cu bucurie.

Dar când Vasudeva a văzut pruncul, care avea un ten luminos, albastru-închis, patru braţe şi o buclă de păr alb pe piept, a exclamat îngrozit: „Te-ai născut! Dar, oh, Zeu suprem al tuturor zeilor, purtător de cochilie, disc şi buzdugan, ai milă şi ascunde forma ta cerească!” Devakī, mama, s-a rugat şi ea. Iar zeul, prin puterea amăgirii (māya), a luat forma unui nou-născut obişnuit.

Atunci Vasudeva a luat pruncul şi a ieşit în grabă în noaptea ploioasă; căci, fermecate de puterea lui Vişnu, gărzile dormeau. Şarpele Cosmic cu multe capete l-a urmat îndeaproape, întinzându-şi larg glugile albe deasupra capetelor celor doi, tată şi fiu. Şi când Vasudeva, traversând râul prin vad, se îndrepta spre malul celălalt, apele s-au

liniştit, şi aşa a ajuns cu uşurinţă în Ţara Vacii. Acolo a găsit din nou lumea adormită. Iar o femeie cumsecade, Yaśodā pe numele ei, cu care stătea a doua lui soţie, tocmai născuse o fetiţă. Vasudeva i-a schimbat pe cei doi copii, culcându-şi fiul lângă mama adormită; aşa încât, atunci când s-a trezit, femeia a descoperit cu încântare că născuse un băiat. Iar Vasudeva, luând celălalt copil, a traversat din nou râul şi, fără să-l vadă nimeni nici la porţile oraşului, nici la porţile închisorii, s-a întors alături de soţia sa.

Când un strigăt al fetiţei i-a trezit pe paznici, aceştia s-au dus să-l avertizeze pe tiran, care s-a năpustit imediat în încăpere şi, smulgând copila de la pieptul mamei, a vrut să o izbească de o stâncă. Însă cea menită să-i fie victimă s-a înălţat în aer şi s-a preschimbat într-o zeiţă uriaşă cu opt braţe, fiecare mânuind câte o armă redutabilă: arc, trident, săgeţi, scut, sabie, cochilie, disc şi buzdugan. Şi, cu un hohot înfiorător, arătarea i-a strigat: „O, Kaṃsa, în zadar m-ai aruncat la pământ! Cel care te va ucide s-a născut deja!” Era zeiţa Mahāmāyā, „Marea iluzie”, puterea de vis a lui Vişnu însuşi, care susţine lumea; căci atunci când zeul a intrat în pântecul lui Devakī, ea a intrat în pântecul lui Yaśodā, tocmai pentru această ispravă. Şi, acoperită cu veşminte luminoase şi numeroase ghirlande, podoabe şi bijuterii superbe, în cântările de slavă ale duhurilor văzduhului şi ale pământului, s-a înălţat la cer, disipându-se.[509]

Când vine vorba de miracole, India e întotdeauna pe primul loc. Textul pe care l-am rezumat aici face parte din

[509] Bhāgavata Purāṇa 10.1.17-10.4.14, text mult prescurtat.

Bhāgavata Purāṇa, o lucrare populară din secolul al X-lea d.Hr. – din care am extras, în Mitologia orientală, una dintre versiunile comparate acolo cu dansul în lumina lunii al lui Krişna şi al Gopi.[510] Însă cultul lui Krişna este menţionat mult mai devreme de trimisul grec la curtea lui Chandragupta Maurya, Megasthenes (300 î.Hr.), care îl compară pe zeul-erou hindus cu Herakles. Cele mai vechi consemnări ale faptelor sale se găsesc în epopeea Mahābhārata (cca 400 î.Hr.-400 d.Hr.) şi în anexa ei, Harivaṃśa (secolul al VI-lea d.Hr.). Astfel, perioada de dezvoltare a legendei lui Krişna coincide aproximativ cu perioada dezvoltării iudaismului de după exil, Persia, grecii şi, în cele din urmă, Roma contribuind la schimbul intercultural.

Fără îndoială, cele două mitologii sunt strâns legate între ele, dar cu mari diferenţe în privinţa stilului şi a implicaţiilor. Legendele levantine au accentuat un argument sociologic, celebrându-şi propriile culte şi defăimându-le în acelaşi timp pe ale altora, în timp ce hinduşii au dezvoltat o simbologie psihologică în esenţă, în care demonul-tiran semnifica nu o religie străină, ci orientarea unei minţi blocate în ego şi frica de moarte, în timp ce mântuitorul era manifestarea acelui spirit, dincolo de viaţă şi de moarte, care este realitatea inerentă tuturor. Trecerea spre celălalt ţărm, în Ţara Vacii (gândiţi-vă la motivul păstorilor cu turmele lor), denotă un transfer de accent de la orientarea eului, lumea regelui-tiran, spre aceea a realităţii ce se manifestă în întreaga natură, lumea marii zeiţe Pământ, personificată încă din neoliticul timpuriu sub înfăţişarea unei vaci. (Cf. Hathor în Egipt, egiptean [vezi supra, p. 71], sumeriana

[510] Mitologia orientală, pp. 362-366.

Ninhursag etc.)[511] Miturile sunt foarte asemănătoare; însă ar fi greşit să interpretăm unul în funcţie de semnificaţia celuilalt. Sunt foarte apropiate, la un fir de păr, dar cu toate acestea sunt universuri separate.

Mai mult decât atât, sunt considerabil mai târzii decât legenda greacă a naşterii lui Zeus relatată în Teogonia lui Hesiod (cca 750 î.Hr.), unde se spune:

Rhea-mblânzită de Cronos [soţul-fratele ei] copiii cu faimă născut-a:

Hestia, blânda Demeter, Hera-n sandale de aur,

Hades cu trup viguros şi inimă ne-nduplecată,

Ce sub pământ locuieşte, Poseidon, cutremurul lumii,

Zeus cu minte-nţeleaptă, Părinte-ntre zei şi-ntre oameni,

Care întinsul pământ cu tunetul zguduie aprig.

Dar i-înghiţise pe rând, când se iveau câte unul,

[511] Ibidem, pp. 52-129.

Lângă genunchii de tată, din pântecul mamei sfinţite,

Cronos cu grijă, vreun altul din Uranizii cei vrednici

Cinstea regească să n-aibă-ntre zeii fără de moarte.

Căci profeţitu-i-a Geea şi înstelatul Uranos

Cât de puternic ar fi e scris în urzelile soartei.

Fi-va supus de-al său fiu, prin planul marelui Zeus

Fără de ţintă copiii nu-şi înghiţea, ci viclene

Gânduri nutrea, pe când Rhea era de durere cernită

Când a simţit că va naşte pe Zeus, părintele lumii,

Rhea rugat-a fierbinte Ceru-nstelat şi pe Geea

Mult îndrăgiţii părinţi să chibzuiască-mpreună,

Naşterea scumpei odrasle cum s-o ascundă şi astfel

Să pedepsească un tată nevrednic şi crunt să-şi răzbune

Fiii pe rând înghiţiţi de Cronos cu gânduri viclene.

Ruga iubitei lor fiice degrab' ascultând împliniră,

Împărtăşindu-i îndată ce rânduise Destinul,

Şi despre regele Cronos şi despre Fiu-i mai aprig.

Ei au trimis-o spre Lyktos, bogata cetate din Creta,

Când era gata să nască pe fiul cel de pe urmă,

Marele Zeus; Pământul nemărginit îl primeşte,

Creta întinsă, la sânu-i bogat, cu drag îl hrăneşte.

Geea îl poartă întâi prin beznele nopţii spre Lyktos,

Luându-l în mâinile sale, apoi îl ascunde cu grijă

În văgăuna scobită, din vremuri, sub sfintele-i coaste,

Sus pe Aigaios, semeţul munte cu deasă pădure.

Rhea înfaşă o piatră mai mare şi-o înfăţişează

Marelui Domn Uranid, al zeilor cel dintâi rege,

Care-nşfăcând-o în mâini, îndată în burtă o-nghite,

Nenorocitul în mintea-i nu bănuia că în schimbul

Pietrei rămâne-va Fiul teafăr, ne-nvins şi puternic,

Care avea să-l înfrângă prin forța şi brațele sale,

Rangul smulgându-i şi fi-va nemuritorilor rege.

Deopotrivă gând aprig şi trup strălucind de vigoare,

Regelui tânăr crescut-au. În urmă, scurgându-se anul,

Cu dibăcie-nşelat de Geea, prin sfaturi viclene,

Cronos cu gânduri ascunse, tot ce-nghițise vărsat-a

[Fiind biruit de-al său fiu prin forță şi iscusință.]

Scuipă întâi bolovanul ce-l înghițise la urmă.

Zeus pe-ntinsul pământ o aşază, în Pytho cea sfântă,

Lângă Parnesos în grotă, pildă să fie de-a pururi,

Semn pentru viitorime, uimire a celor vremelnici.

[Zeus, apoi, liberat-a din necruțătoarele lanțuri

Unchii paterni, Uranizii, pe care cu minte nebună

Propriul tată-i legase. Aceştia, drept mulțumire,

Tunetul i-au dăruit şi trăsnetul, scânteietorul

Fulger de-asemeni, ascunse-nainte de Geea cea mare

Zeus în ele-având sprijin domneşte-ntre zei şi-ntre oameni.][512]

Mitul datează din mileniul Cretei şi, înainte de aceasta, din vremea zeiței-pământ din neolitic şi a fiului ei. Ne aminteşte, din Grecia de mai târziu, de naşterea lui Perseu, iar din legenda lui Zoroastru, de plângerea sufletului vacii. De fapt, ne aminteşte de nenumărate asemenea poveşti şi episoade; prin urmare, având în vedere toate acestea, putem

---

[512] Hesiod, Theogony 453-506. Traducere preluată din Hesiod de Richmond Lattimore, pp. 150-153, cu permisiunea The University of Michigan Press. Copyright © by The University of Michigan 1959 [trad. rom.: Hesiod, Naşterea zeilor (Teogonia), ed. cit., pp. 38-40].

concluziona, pe scurt, că, odată cu artele neolitice ale agriculturii şi vieţii satului, în întreaga lume s-a răspândit o bogată tradiţie mitologică din care, pretutindeni, au fost preluate elemente pentru modelarea miturilor eroului – cel al lui Quetzalcoatl în Mexic, al lui Osiris în Egipt, al lui Krişna şi al lui Buddha în India sau al lui Avraam şi al lui Hristos în Orientul Apropiat. Zoroastru, Buddha şi Hristos par să fi fost personaje istorice. Dintre ceilalţi, unii probabil că nu au fost. Dar indiferent dacă sunt personaje fictive sau istorice, numele şi figurile eroilor lumii, mari şi mici, acţionează irezistibil ca nişte magneţi pentru acele filamente mitologice care plutesc peste tot în aer. Vorbind despre istoria Evangheliilor, profesorul Charles Guignebert, de la Sorbona, afirmă că în cursul dezvoltării legendei creştine, „Iisus Nazarineanul a dispărut şi a lăsat locul lui Hristos cel slăvit”[513]. Nu se putea altfel. În budism, biografia lui Gautama a fost transformată într-o viaţă supranaturală apelându-se la numeroase asemenea motive. Printr-un astfel de proces istoria se pierde; dar se şi face istorie. Deoarece funcţia unei asemenea construiri a mitului este de a interpreta sensul unei vieţi, nu de a-i relata faptele, şi de a oferi un model legendar care să inspire şi să dea formă unor vieţi, chiar şi unor civilizaţii viitoare.

Şi acum să analizăm câteva episoade mai semnificative ale legendei Omului care a fost Dumnezeu.

Botezul în apa Iordanului

[513] Charles Guignebert, Jesus, traducere din franceză de S.H. Hooke, University Books, New York, 1956, p. 43.

De-a lungul secolelor s-a vorbit mult despre faptul că în Evanghelia după Marcu nu există nicio relatare nici despre Naşterea Fecioarei, nici despre copilăria Mântuitorului. Textul începe cu botezul său şi coborârea asupra lui a Duhului Sfânt sub forma unui porumbel. Este o relatare cât se poate de concisă şi simplă:

Şi în zilele acelea, Iisus a venit din Nazaretul Galileii şi s-a botezat în Iordan de către Ioan. Şi îndată, ieşind din apă, a văzut cerurile deschise şi Duhul ca un porumbel pogorându-se peste el. Şi glas s-a făcut din ceruri: „Tu eşti Fiul meu cel iubit, întru tine am binevoit”[514].

Botezul este primul eveniment biografic menționat în toate cele trei Evanghelii sinoptice, dintre care versiunea lui Marcu, fiind prima dintre ele (cca 75 d.Hr.), a furnizat materialul din care au derivat celelalte două. Totuşi, într-un text autorizat al Evangheliei după Luca, glasul din ceruri nu spune „Tu eşti Fiul meu cel iubit”, ci „Astăzi te-am născut”[515].

Acum, controversa asupra onoarei Mariei se bazează pe problema dacă Iisus a fost cu adevărat fiul lui Dumnezeu de la concepție sau a fost învestit cu misiunea sa divină doar în

---

[514] Marcu 1.9-11.

[515] Luca 3.22, Western text, Codex D; apud Guignebert, op. cit., p. 108.

momentul botezului său de către Ioan. Se pare că istoricitatea lui Ioan Botezătorul nu poate fi negată. Istoricul evreu Josephus, aproape contemporan (cca 37-95 d.Hr.), afirmă că „Irod a poruncit ca el să fie ucis, deşi era un om ales, care îi îndemna pe iudei să cultive virtutea şi să fie drepţi unul faţă de altul, arătându-şi evlavia faţă de Dumnezeu prin intermediul botezului. Atunci botezul va fi pe placul Domnului, fiindcă el va fi folosit nu numai pentru iertarea păcatelor, ci şi pentru curăţirea trupului de murdărie, ca şi cum sufletele ar fi fost purificate mai înainte prin dreptate". Şi mai departe: „Deoarece mulţimea se aduna de pretutindeni în jurul lui (aşa de uimitoare era puterea de înrâurire a cuvintelor sale), Irod [adică Irod Antipa, care a guvernat Galileea şi Peraia în perioada 4 î.Hr.-39 d.Hr.] s-a temut că prin marea lui autoritate asupra oamenilor, [Ioan] poate să-i ademenească pe supuşii lui spre revoltă (căci ei erau în stare să facă orice le zicea dânsul). I s-a părut mai cuminte ca, mai înainte de-a vedea încotro se îndreptau lucrurile, să-l înlăture din drum, fără să mai aştepte ca schimbările să ia o întorsătură primejdioasă şi abia după aceea să aibă remuşcări, dându-şi seama că era prea târziu să intervină. Datorită acestei suspiciuni, Irod l-a pus pe Ioan în lanţuri şi l-a trimis la fortăreaţa Machaerus, spre a-l ucide"[516].

Evanghelia după Marcu vorbeşte despre tăierea capului lui Ioan Botezătorul în faimoasa poveste despre dansul

---

[516] Josephus, Antiquities 18.5.2 [trad. rom.: Flavius Josephus, Antichităţi iudaice, traducere, note şi indice de nume de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001, vol. II, p. 454].

Salomeei.[517] Iar despre învățătura şi botezul lui Ioan, în aceeaşi evanghelie se spune că

Ioan boteza în pustie, propovăduind botezul pocăinței spre iertarea păcatelor. Şi ieşeau spre el tot ținutul Iudeii şi toți cei din Ierusalim şi se botezau de către el în râul Iordan, mărturisindu-şi păcatele.

Şi Ioan era îmbrăcat în haină de păr de cămilă, cu cingătoare de piele împrejurul mijlocului şi se hrănea cu lăcuste şi miere sălbatică. Şi propovăduia, zicând: „Vine în urma mea cel ce este mai tare decât mine, căruia nu sunt vrednic, plecându-mă, să-i dezleg cureaua încălțămintelor. Eu v-am botezat cu apă, dar el vă va boteza cu Duh Sfânt”[518].

După cum am subliniat deja (vezi supra, pp. 280-281), locul în care Ioan îşi desfăşura activitatea se afla la vreo 15 kilometri de comunitatea eseniană de la Qumran, unde o armată a Domnului înveşmântată în alb aştepta, veghea şi se pregătea exact pentru Mesia prevestit de Ioan. De fapt, în acele zile şi locuri exista o tensiune considerabilă legată de venirea iminentă a unui Mesia şi a unei epoci mesianice. Însă Ioan nu era esenian, după cum se poate deduce atât din modul în care se îmbrăca, cât şi din alimentația sa. Semăna mai degrabă cu Ilie, descris în Cartea Regilor ca

---

[517] Marcu 6.16-29.

[518] Marcu 1.4-8.

fiind „un om păros şi încins peste mijloc cu o curea”[519]. Iar ritualul botezului pe care îl propovăduia, indiferent de semnificaţia lui în acele zile, era un obicei străvechi provenit din oraşul-templu sumerian Eridu, unde era venerat Ea, „Zeul apelor”, al cărui simbol este al zecelea semn zodiacal, Capricornul (o creatură compozită cu cap de capră şi corp de peşte), în care soarele intră la solstiţiul de iarnă pentru a renaşte. În perioada elenistică, Ea se numea Oannes, care în greacă este Ioannes, în latină Johannes, în ebraică Yoḥanan şi în engleză John. Aşa încât diverşi savanţi au sugerat că nu ar fi existat nicicând un Ioan sau un Iisus, ci doar un zeu al apei şi un zeu al soarelui. Totuşi cronica lui Josephus pare să garanteze existenţa lui Ioan[520]; aşa încât am să-i las cititorului libertatea de a-şi imagina cum a apărut Ioan atât după numele zeului, cât şi după ritualul său.

Astfel, indiferent că îl considerăm un motiv mitologic sau un eveniment biografic, episodul botezului reprezintă trecerea irevocabilă a unui prag. În legenda lui Buddha, el corespunde lungului şir al vizitelor sale pe la pustnici şi asceţi, ultima fiind la cei cinci cerşetori care posteau pe malul râului Nairañjanā; după ce a stat la ei, viitorul Buddha s-a scăldat în apele râului şi a plecat singur spre Copacul Iluminării.[521] În mod similar, Ioan Botezătorul şi însoţitorii săi reprezintă ultimul orizont de înfăptuire a sfinţeniei înainte de victoria Mântuitorului: ultimul

---

[519] 2 (4) Regi 1.8.

[520] Vezi discuţia pe această temă din Guignebert, op. cit., p. 149, care furnizează – pentru fiecare problemă abordată, de altfel – o bibliografie completă.

[521] Mitologia orientală, pp. 281-289.

avanpost, dincolo de care avea să înceapă aventura sa individuală, solitară. Aşa cum viitorul Buddha, după ce i-a pus la încercare pe toți înțelepții din vremea lui, s-a scăldat în râul Nairañjanā şi s-a dus singur la copacul său, tot aşa a făcut şi Iisus, jumătate de mileniu mai târziu: lăsând în urmă înțelepciunea Legii şi învățăturile fariseilor, a ajuns la ultimul învățător al timpului său – şi a trecut mai departe.

Aşa cum am spus, în Evanghelia după Marcu, acest eveniment este primul relatat în legătură cu Mântuitorul: în textul respectiv nu se spune nimic despre Naşterea Fecioarei. Dar despre asta nu vorbesc nici Pavel sau Ioan – nici măcar Matei şi Luca, exceptând cele două fragmente citate mai sus, care pot fi interpolări ulterioare. Mai mult decât atât, în evangheliile lui Matei şi Luca apar două genealogii destul de diferite, deşi ambele texte arată că Iisus ar fi descendent al casei lui David prin Iosif.[522] Este destul de sigur că în cea mai veche etapă, strict evreiască, a dezvoltării legendei, ideea absolut neevreiască a naşterii unui erou de către un zeu nu a jucat niciun rol şi că episodul botezului inițiatic în apa Iordanului trebuie să fi marcat începutul misiunii mesianice.

Ispitirea în deşert

[522] Matei 1.1-17; Luca 3.23-38.

După cuvintele „Tu eşti Fiul meu cel iubit”, Evanghelia lui Marcu continuă: „Şi îndată Duhul l-a scos în pustie. Şi a fost în pustie patruzeci de zile, fiind ispitit de Satana. Şi era împreună cu fiarele, şi îngerii îi slujeau”[523].

Matei şi Luca amplifică această narațiune. Următorul fragment este din Luca:

Iar Iisus, plin de Duhul Sfânt, s-a întors de la Iordan; şi a fost dus de duhul în pustie timp de patruzeci de zile, ispitit fiind de diavolul. Şi în acele zile el n-a mâncat nimic; şi când ele s-au încheiat, el a flămânzit. Şi i-a zis diavolul: „Dacă eşti Fiul lui Dumnezeu, zi-i acestei pietre să se facă pâine”. Şi i-a răspuns Iisus: „Scris este că nu numai cu pâine va trăi omul [Deuteronomul 8.3]”[524].

Şi suindu-l diavolul pe un munte înalt, i-a arătat într-o clipă toate împărățiile lumii. Şi i-a zis diavolul: „Ție îți voi da toată stăpânirea aceasta şi slava lor, căci mie mi-a fost dată şi eu o dau cui vreau. Aşadar, dacă te vei închina înainte-mi, a ta va fi toată”. Şi, răspunzând, Iisus i-a zis: „Mergi înapoia mea, Satano, că scris este: Domnului Dumnezeului tău să i te închini şi numai lui să-i slujeşti [Deuteronomul 6.13]”.

---

[523] Marcu 1.12-13.

[524] Relatarea lui Matei este cam aceeaşi, dar adaugă: „...ci cu tot cuvântul care iese din gura lui Dumnezeu”.

Şi l-a dus în Ierusalim şi l-a aşezat pe aripa templului şi i-a zis: „Dacă eşti Fiul lui Dumnezeu, aruncă-te de aici jos, că scris este: îngerilor săi va porunci pentru tine, ca să te păzească; şi ei te vor ridica pe mâini, ca nu cumva piciorul tău să ţi-l izbeşti de piatră [Psalmi 91 (90).11-12]". Şi, răspunzând, Iisus i-a zis: „S-a spus: Să nu-l ispiteşti pe Domnul, Dumnezeul tău [Deuteronomul 6.16]"[525]. Şi diavolul, sfârşind toată ispita, s-a îndepărtat de la el, până la o vreme[526].

De remarcat că Paradisul regăsit, poemul epic al puritanului Milton, este dedicat episodului biruinţei diavolului în deşertul minţii; în schimb, un autor gotic sau un catolic din zilele noastre s-ar fi aşteptat ca o lucrare cu un asemenea titlu să se ocupe de sacrificiul mântuitor al Crucii.

De asemenea, trebuie subliniată asemănarea – chiar dacă prin contrast – dintre ispitirea Mântuitorului lumii de către un diavol căruia îi fusese încredinţată slava şi autoritatea asupra împărăţiilor lumii şi cea a lui Buddha – Mântuitorul anterior al lumii – de către zeul iluziei universale al cărui nume este „Dorinţă şi moarte". După ce a studiat toate învăţăturile înţelepţilor şi practicile asceţilor şi după ce s-a îmbăiat în râul Nairañjană, viitorul Buddha a ieşit din apă şi s-a aşezat pe mal. O fiică de cioban, mişcată şi călăuzită de zei, i-a oferit un vas plin cu lapte pentru a-şi reface trupul

---

525 Matei inversează ordinea ispitelor a doua şi a treia.

526 Luca 4.1-13. Matei încheie: „Atunci diavolul l-a lăsat; şi iată, îngerii s-au apropiat de el şi-i slujeau" (Matei 4.1-11).

slăbit; apoi s-a dus singur spre Copacul Iluminării, sub care s-a aşezat – şi acolo i-a apărut creatorul iluziei universale.

Am relatat deja povestea în Mitologia orientală[527], aşa încât n-am s-o reiau aici, însă vreau doar să sugerez legătura ei cu scena ispitirii lui Hristos în pustie. Prima ispită a lui Buddha a fost dorinţa (kāma), iar a doua a fost frica, frica de moarte (māra), care corespund cauzelor principale ale iluziei recunoscute în şcolile moderne de psihiatrie: dorinţa şi agresivitatea, eros şi thanatos.[528] Acestea sunt impulsurile fundamentale ale vieţii, iar prin transcenderea lor Buddha s-a înălţat la un nivel de cunoaştere pe care iluzia lumii o împiedică – iar după ce a reuşit acest lucru, şi-a transmis învăţătura timp de aproximativ cincizeci de ani.

În relatarea creştină, prima ispită a fost economică: mai întâi mănâncă, iar spiritul ai să-l cauţi mai târziu – filosofia „muştelor de la piaţă" a lui Nietzsche: securitate, orientare mercantilă, determinism economic; în timp ce a doua ispită (potrivit lui Luca, a treia după Matei) a fost de natură politică: stăpâneşte lumea (bineînţeles, în numele lui Dumnezeu, ca întotdeauna în Levant) – obiectivul speranţei mesianice a Vechiului Testament. Căci, ca să-l citez din nou pe profesorul Klausner (cu sublinierile lui obişnuite):

Definiţia credinţei în Mesia este: Speranţa profetică de la sfârşitul acestui veac, în care un mare mântuitor, prin

---

527 Mitologia orientală, pp. 30-36 şi 288.

528 Ibidem, pp. 29-30.

puterea şi spiritul său, va aduce mântuire deplină, politică şi spirituală, poporului lui Israel şi, odată cu aceasta, fericire pământească şi perfecţiune morală întregului neam omenesc. [...] În credința în Mesia a poporului lui Israel, elementul politic merge mână în mână cu cel etic, iar elementul naționalist cu cel universalist. Creştinismul este cel care a încercat să elimine elementul politic şi cel naționalist, păstrând doar latura etică şi spirituală.[529]

În relatarea creştină a ispitirii avem tocmai echivalentul în termeni simbolici a acestei definiții verbale demne de încredere a trecerii de la gândirea veterotestamentară la cea a Noului Testament. Şi astfel, se pare că şi în primele interpretări creştine ale epocii mesianice orientarea politico-economică fusese respinsă, realizându-se deschiderea către un universalism care nu era nici național, nici rasial. Nimeni nu poate spune cu certitudine dacă Hristos însuşi a fost responsabil pentru toate acestea; în orice caz însă, este elementul esențial al Evangheliilor, definitoriu, de fapt, pentru creştinism, ca şi pentru budism, ca religie universală (nu etnică, tribală, rasială sau națională).

Totuşi pericolul a ceea ce dr. Jung a numit „inflație" îl constituie următoarea ispită, înălțarea minții mistice când crede că a depăşit deja nivelul pământesc (cf. episodul cu Eol din Odiseea despre care am discutat mai sus, pp. 173-174). Purtat de Satan pe aripa templului, Fiul lui Dumnezeu, care tocmai învinsese cele două aspirații

---

[529] Klausner, The Messianic Idea in Israel, pp. 9-10; sublinierile îi aparţin autorului.

materiale numite de Schopenhauer ordinele existențiale „vegetal” şi „animal”, el este acum determinat să se creadă înger, fără nimic pământesc, fără greutate. Dar Hristos, Om Adevărat, dar şi Dumnezeu Adevărat, este (ca să folosim un alt termen jungian) un simbol „unificator” sau „transcendent” ce arată calea de mijloc dintre contrarii, în acest caz dintre pământ şi cer. Aşa încât aflăm că, în loc să dispară în extaz, acest Fiu al Omului, precum şi al lui Dumnezeu s-a întors în comunitatea sa pentru a-şi transmite învățătura.

Înv**ăţă**torul lumii

Din nou citățm din Marcu:

După ce Ioan [Botezătorul] a fost întemnițat, Iisus a venit în Galileea, propovăduind Evanghelia împărăției lui Dumnezeu şi zicând: „Plinitu-s-a vremea şi împărăția lui Dumnezeu s-a apropiat. Pocăiți-vă şi credeți în Evanghelie!” Şi umblând pe lângă Marea Galileii, a văzut pe Simon şi pe Andrei, fratele lui Simon, aruncându-şi mrejele în mare, că erau pescari. Şi le-a zis Iisus: „Veniți după mine şi vă voi face să fiți pescari de oameni!” Şi lăsându-şi de-ndată mrejele, au mers după el. Şi mergând puțin mai departe, i-a văzut pe Iacob al lui Zevedeu şi pe Ioan, fratele acestuia, care erau şi ei în corabie, dregându-şi mrejele. Şi i-a chemat îndată. Iar ei, lăsându-l pe tatăl lor Zevedeu în corabie împreună cu lucrătorii, s-au dus după el. Şi au venit în Capernaum. Şi

îndată intrând el sâmbăta în sinagogă, îi învăța. Şi erau uimiți de învățătura lui, că el îi învăța ca unul care are putere, iar nu în felul cărturarilor.

Şi era atunci în sinagoga lor un om cu duh necurat care striga tare, zicând: „Ce ai cu noi, Iisuse Nazarinene? Ai venit să ne pierzi? Te ştim cine eşti: Sfântul lui Dumnezeu”. Şi Iisus l-a certat, zicând: „Taci şi ieşi din el!” Şi, scuturându-l duhul cel necurat şi strigând cu glas mare, a ieşit din el. Şi toți s-au înspăimântat, încât se întrebau între ei, zicând: „Ce este aceasta? Învățătură nouă şi cu putere; că el şi duhurilor necurate le porunceşte, şi ele i se supun”. Şi îndată s-a răspândit vestea despre el pretutindeni, în tot ținutul Galileii.[530]

Privit cu detaşare, înțeleptul itinerant din Galileea – care, împreună cu grupul său de ucenici, îşi transmite învățătura, face minuni şi-i provoacă pe interpreții oficiali ai Legii – seamănă cu mulți alții care au existat atât înaintea lui, cât şi după el: Buddha, numeroşi învățători jainişti, Ilie şi Elisei, Pitagora, Parmenide, Apollonios din Tyana. Iar minunile sale, în special, sugerează figura arhetipală a făcătorului de minuni din Orient. Într-adevăr, o serie de astfel de personaje sunt menționate şi în Noul Testament: Simon Magul din Samaria (Fapte 8.9-24), Bariisus şi Elimas vrăjitorul (Fapte 13.6-12); în Efes, cei şapte fii ai marelui preot evreu Sceva (Fapte 19.13-20), iar în Cezarea, profetul Agab (Fapte 21.10-11). Biserica a acordat o mare importanță miracolelor lui Hristos; cu toate acestea nu putem să nu ne

[530] Marcu 1.14-28.

minunăm că oameni inteligenți au presupus cândva că asemenea semne oculte ar putea constitui dovada, sau chiar avantajul, unei religii înalte; deoarece, după cum a observat profesorul Guignebert,

Toate religiile care au tânjit să aibă minunile lor, aceleaşi miracole, le-au avut; în schimb, toate şi-au dovedit în egală măsură neputința de a produce altfel de miracole. Savantul lipsit de prejudecăți nu este surprins de acest lucru, deoarece ştie că aceleaşi cauze produc peste tot aceleaşi efecte. Însă ciudat este că nici credinciosul nu e surprins. Pur şi simplu, insistă că [...] miracolele lui sunt singurele autentice; celelalte sunt simple aparențe, născociri, înşelăciuni, fapte neînțelese sau vrăjitorie.[531]

Privită mai îndeaproape însă, în contextul tradiției sale, evanghelia Nazarineanului prezintă două inovații profunde. Prima a trebuit să fie reinterpretată când promisiunea sa nu s-a împlinit – totuşi, până în ziua de azi, ea hrăneşte principala aşteptare mitologică a credinciosului; în timp ce a doua a dat lumii creştine caracterul său etic şi spiritual, diferit de cel clerical şi sacramental.

Pentru că deja în prima proclamare a Veştii Bune care s-a păstrat, Iisus anunțase că împărăția lui Dumnezeu este aproape; iar de-a lungul primului secol al Bisericii, această proclamare a fost interpretată literal, în termeni istorici,

---

[531] Guignebert, op. cit., pp. 191-192.

apocaliptici: de pildă, în epistola lui Pavel către romani – „Şi aceasta întrucât cunoaşteți timpul; că de-acum e ceasul să vă treziți din somn; că mântuirea este acum mai aproape de noi decât în clipa când am crezut. Noaptea-i pe sfârşite, apropiatu-s-a ziua”[532]. Sosise Ziua lui Mesia, prevăzută de esenieni.

Cu toate acestea, spre deosebire de aşteptările şi previziunile esenienilor, spre deosebire chiar şi de Ioan Botezătorul, Mesia însuşi nu a fost nici moralist, nici ascet în sensul obişnuit al termenilor. Cu diverse ocazii, a încălcat deliberat regulile Legii mozaice, declarând: „Sâmbăta a fost făcută pentru om, iar nu omul pentru sâmbătă; aşa că Fiul Omului este Domn şi al sâmbetei”[533]; şi iarăşi: „Nimeni nu pune vin nou în burdufuri vechi; altfel, vinul nou sparge burdufurile şi vinul se varsă şi burdufurile se strică; ci vinul nou trebuie pus în burdufuri noi”[534]. Iar când i s-a reproşat că a stat şi a mâncat cu păcătoşii, el a răspuns: „Nu pe cei drepți, ci pe cei păcătoşi am venit să-i chem la pocăință”[535]. În plus, ceea ce îl deosebeşte cel mai mult de esenieni, cu ideea lor de puritate, este faptul că, în timp ce membrii comunității de la Qumran, în veşmintele lor albe, propovăduiseră dragostea pentru fiii luminii, dar ura pentru fiii întunericului, Iisus a spus: „Iubiți pe vrăjmaşii voştri”[536].

---

[532] Romani 13.11-12.

[533] Marcu 2.27-28.

[534] Marcu 2.22.

[535] Marcu 2.17.

[536] Matei 5.44.

Iar când unul dintre cărturari l-a întrebat: „Care poruncă este întâia dintre toate?”, el a răspuns: „Întâia este: «Ascultă, Israele, Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn; şi: să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău, din tot cugetul tău şi din toată puterea ta» [Deuteronomul 6.4]. Iar a doua este aceasta: «Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuți» [Leviticul 19.18]. Altă poruncă mai mare decât aceasta nu este”[537].

Puterea cheilor

Citim în Evanghelia după Matei:

Şi venind Iisus în părțile Cezareii lui Filip, i-a întrebat pe ucenicii săi, zicând: „Cine zic oamenii că sunt eu, Fiul Omului?” Iar ei au răspuns: „Unii, Ioan Botezătorul; alții, Ilie; alții, Ieremia sau unul dintre profeți”. Şi le-a zis: „Dar voi, voi cine ziceți că sunt?” Răspunzând Simon Petru, a zis: „Tu eşti Hristosul, Fiul lui Dumnezeu-Cel-Viu!” Iar Iisus, răspunzând, i-a zis: „Fericit eşti, Simone, fiul lui Iona, că nu trup şi sânge ți-au descoperit aceasta, ci Tatăl meu cel din ceruri. Şi eu îți spun ție că tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi biserica mea şi porțile iadului nu o vor birui. Şi-ți voi da cheile împărăției cerurilor, şi orice vei lega pe pământ va fi legat şi în ceruri, şi orice vei dezlega pe pământ va fi

[537] Marcu 12.28-31.

dezlegat şi în ceruri”. Atunci le-a poruncit ucenicilor să nu spună nimănui că el este Hristosul.

De atunci a început Iisus să le arate ucenicilor săi că el trebuie să meargă la Ierusalim şi să pătimească multe de la bătrâni şi de la arhierei şi de la cărturari şi să fie omorât şi a treia zi să învie. Şi Petru, luându-l deoparte, a început să-l dojenească, zicându-i: „Fie-ți milă de tine, Doamne! Asta să nu ți se întâmple!” Iar el, întorcându-se, i-a zis lui Petru: „Mergi înapoia mea, Satano! Piatră de poticnire-mi eşti, că nu le cugeți pe cele ale lui Dumnezeu, ci pe cele ale oamenilor!”[538]

În viața şi legenda lui Buddha există o relație similară ambivalentă între Învățătorul Lumii şi iubitul său slujitor Ānanda, care, ca şi Petru, deşi nu a înțeles niciodată pe deplin chestiunile spirituale, a fost numit şef al bisericii. Observăm că, în legenda creştină de mai târziu, Petru nu este plasat în sanctuarul ceresc, ci păzeşte poarta; de aceea, s-ar putea presupune că turma pe care o are în grijă, oamenii buni ai bisericii a cărei piatră de temelie este, ar trebui să fie şi ei afară. Într-adevăr, în turma de credincioşi budişti, unde slujirea clerului reprezintă doar o păstorire pregătitoare a oilor bune în vederea unei experiențe pe care, în cele din urmă, fiecare trebuie să o aibă în tăcerea propriei inimi, acesta este sensul umanității stânjenitoare, descrisă cu tandrețe, a lui Ānanda; şi se poate crede că şi în scrierile evangheliştilor s-ar putea să fi existat o implicație similară în descrierea pe care i-o fac lui Petru ca un bun ucenic –

[538] Matei 16.13-23.

fără îndoială, unul foarte bun –, devotat, loial şi credincios învățătorului său, oarecum lipsit de intuiția necesară pentru a trece de ultima poartă, spre înțelegerea supremă.

Ultima zi

Iar făcându-se seară [prima zi a Sărbătorii azimelor, când se jertfea mielul pascal], Iisus a venit cu cei doisprezece. Şi pe când şedeau la masă şi mâncau, Iisus a zis: „Adevăr vă grăiesc că unul dintre voi, care mănâncă împreună cu mine, mă va vinde". Ei au început să se întristeze şi să-i zică unul câte unul: „Nu cumva sunt eu?..." Iar el le-a zis: „Unul din cei doisprezece, care întinge cu mine în blid. Că Fiul Omului merge cum este scris despre el; dar vai acelui om prin care Fiul Omului este vândut! Bine era de omul acela dacă nu s-ar fi născut!" Şi pe când mâncau, Iisus a luat pâine şi, binecuvântând, a frânt şi le-a dat şi a zis: „Luați, mâncați, acesta este trupul meu". Şi luând paharul, mulțumind, le-a dat şi au băut din el toți; şi le-a zis: „Acesta este sângele meu, al Legii celei noi, carele pentru mulți se varsă. Adevăr vă grăiesc că de acum nu voi mai bea din rodul viței până în ziua aceea când îl voi bea, nou, întru împărăția lui Dumnezeu".

Şi după ce au cântat imnuri, au ieşit la Muntele Măslinilor. Şi le-a zis Iisus: „În această noapte toți vă veți poticni, că scris este: Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile [Zaharia 13.7]; dar după ce voi învia, voi merge mai înainte de voi în Galileea". Iar Petru i-a zis: „Chiar dacă toți se vor poticni, eu

unul, nu!” Şi i-a zis Iisus: „Adevăr îţi grăiesc că astăzi, în noaptea aceasta, mai înainte de a cânta cocoşul de două ori, tu de trei ori te vei fi lepădat de mine”. El însă spunea cu mai mare stăruinţă: „Şi de-ar fi să mor cu tine, nu te voi tăgădui!...” Şi tot aşa spuneau toţi.

Şi au venit într-un loc al cărui nume este Ghetsimani şi le-a zis ucenicilor săi: „Şedeţi aici până ce mă voi ruga”. Şi i-a luat cu el pe Petru şi pe Iacob şi pe Ioan; şi a început a se tulbura şi a se mâhni şi le-a zis: „Întristat de moarte îmi este sufletul... Rămâneţi aici şi privegheaţi”. Şi mergând puţin mai înainte, a căzut cu faţa la pământ şi se ruga ca, de este cu putinţă, ceasul acela să treacă pe-alături de el. Şi zicea: „Avva, Părinte, toate-ţi sunt cu putinţă. Depărtează paharul acesta de la mine!... Dar fie nu ce voiesc eu, ci ce voieşti tu!” Şi a venit şi i-a găsit dormind şi i-a zis lui Petru: „Simone, dormi? Un ceas n-ai fost în stare să priveghezi?... Privegheaţi şi vă rugaţi, ca să nu intraţi în ispită. Că duhul este osârduitor, dar trupul neputincios”. Şi mergând iarăşi, s-a rugat spunând acelaşi cuvânt. Şi din nou venind, i-a găsit dormind; că ochii le erau îngreuiaţi; şi nu ştiau ce să-i răspundă. Şi a venit a treia oară şi le-a zis: „De-acum dormiţi şi odihniţi-vă!... Destul! A sosit ceasul. Iată, Fiul Omului este dat în mâinile păcătoşilor. Sculaţi-vă să mergem. Iată, s-a apropiat cel care m-a vândut”.

Şi îndată, în timp ce el încă vorbea, a venit Iuda Iscarioteanul, unul din cei doisprezece, şi cu el o gloată cu săbii şi cu ciomege, de la arhierei, de la cărturari şi de la bătrâni. Iar trădătorul le dăduse semn, zicând: „Cel pe care-l voi săruta, acela este. Prindeţi-l şi duceţi-l sub pază”. Şi venind îndată şi apropiindu-se de el, i-a zis: „Învăţătorule!...” Şi l-a sărutat. Iar ei au pus mâna pe el şi l-au prins. Unul

dintre cei care stăteau pe lângă el, scoțând sabia, a lovit-o pe sluga arhiereului şi i-a tăiat urechea. Şi răspunzând, Iisus le-a zis: „Ca la un tâlhar ați ieşit, cu săbii şi ciomege, ca să mă prindeți. În fiecare zi eram la voi în templu, învățând, şi nu m-ați prins. Dar acestea sunt ca să se plinească Scripturile”. Atunci, părăsindu-l, toți au fugit.

Iar un tânăr mergea după el, învelit într-un cearşaf pe trupul gol; şi l-au prins, dar el, lăsând cearşaful, a fugit gol.

Şi l-au dus pe Iisus la arhiereu; şi s-au adunat toți arhiereii şi bătrânii şi cărturarii. Iar Petru, de departe, a mers după el până înlăuntru, în curtea arhiereului; şi şedea cu slugile, încălzindu-se la foc. Arhiereii şi tot sinedriul căutau mărturie împotriva lui Iisus, ca să-l omoare, dar nu găseau. Că mulți mărturiseau mincinos împotriva lui, dar mărturiile nu se potriveau. Şi ridicându-se unii, au dat mărturie mincinoasă împotriva lui, zicând: „Noi l-am auzit spunând aşa: «Voi dărâma acest templu făcut de mână şi în trei zile voi clădi altul, nefăcut de mână»„. Dar nici aşa, mărturia lor nu era la fel. Şi sculându-se arhiereul în mijloc, l-a întrebat pe Iisus, zicând: „Nimic nu răspunzi la tot ce mărturisesc aceştia împotriva ta?” Iar el tăcea şi nu răspundea nimic. Iarăşi l-a întrebat arhiereul şi i-a zis: „Eşti tu Hristosul, fiul Celui-Binecuvântat?” Iar Iisus i-a zis: „Eu sunt, şi-l veți vedea pe Fiul Omului şezând de-a dreapta Puterii şi venind pe norii cerului”. Iar arhiereul, sfâşiindu-şi hainele, a zis: „Ce trebuință mai avem de martori? Ați auzit blasfemia! Ce părere aveți?...” Iar ei toți au judecat că vrednic e de moarte. Şi au început unii să-l scuipe şi să-i acopere fața şi să-l bată cu pumnii şi să-i zică: „Profețeşte!...” Şi slugile îl băteau cu palmele peste obraz.

Şi pe când Petru era jos în curte, a venit una dintre slujnicele arhiereului şi văzându-l pe Petru încălzindu-se, s-a uitat la el şi i-a zis: „Şi tu erai cu Iisus Nazarineanul!” El însă a tăgăduit, zicând: „Nici că ştiu, nici că înţeleg ce spui”. Şi a ieşit afară în faţa curţii; şi a cântat cocoşul. Iar slujnica, văzându-l, a început iarăşi să le spună celor de faţă că şi acesta este dintre ei. Iar el din nou a tăgăduit. Şi după puţin timp, cei de faţă i-au zis iarăşi lui Petru: „Cu adevărat eşti dintre ei, că eşti galileean şi graiu-ţi este asemănător”. Iar el a început să se blesteme şi să se jure: „Nu-l cunosc pe omul acesta de care-mi vorbiţi...” Şi îndată cocoşul a cântat a doua oară. Şi Petru şi-a adus aminte de cuvântul pe care i-l spusese Iisus: „Înainte de a cânta cocoşul de două ori, tu de trei ori te vei fi lepădat de mine”. Şi a-nceput să plângă.

Şi, dimineaţa, arhiereii au ţinut de-ndată sfat cu bătrânii, cu cărturarii şi cu tot sinedriul; şi după ce l-au legat pe Iisus, l-au dus şi i l-au predat lui Pilat. Şi Pilat l-a întrebat: „Tu eşti împăratul iudeilor?” Iar el, răspunzându-i, a rostit: „Tu o spui”. Şi arhiereii îl învinuiau de multe. Şi Pilat l-a întrebat, zicând: „Nu răspunzi nimic? Vezi câte spun ei împotriva ta”. Dar Iisus n-a mai răspuns nimic, aşa încât Pilat se mira. Iar de sărbătoarea Paştilor el le elibera un întemniţat pe care-l cereau ei. Şi era unul cu numele Baraba, închis împreună cu nişte răsculaţi care în răscoală săvârşiseră omor. Şi mulţimea, strigând, a început să-i ceară lui Pilat să facă aşa cum întotdeauna făcea pentru ei. Iar Pilat le-a răspuns, zicând: „Vreţi să vă eliberez pe împăratul iudeilor?” Fiindcă ştia că din invidie i-l dăduseră arhiereii în mână. Dar arhiereii au aţâţat mulţimea, ca mai degrabă să le elibereze pe Baraba. Iar Pilat, răspunzând iarăşi, le-a zis: „Ce vreţi să fac cu cel despre care ziceţi că e împăratul iudeilor?” Ei iarăşi au strigat: „Răstigneşte-l!” Iar

Pilat le-a zis: „Dar ce rău a făcut?” Iar ei mai tare strigau: „Răstigneşte-l!” Şi Pilat, vrând să facă pe voia mulţimii, le-a eliberat pe Baraba; iar pe Iisus, după ce l-a biciuit, l-a dat să fie răstignit.

Iar ostaşii l-au dus înlăuntrul curţii, adică în pretoriu, şi au adunat toată cohorta şi l-au îmbrăcat în purpură; şi împletind o cunună de spini, i-au pus-o pe cap. Şi au început să i se închine, zicând: „Bucură-te, împăratul iudeilor!...” Şi-l băteau peste cap cu o trestie şi-l scuipau şi, punându-i-se în genunchi, i se închinau. Şi după ce l-au batjocorit, l-au dezbrăcat de purpură şi l-au îmbrăcat cu hainele lui. Şi l-au dus afară ca să-l răstignească. Şi au silit pe un trecător care venea din ţarină, pe Simon Cireneul, tatăl lui Alexandru şi al lui Ruf, să-i ducă crucea. Şi l-au dus la locul Golgota, care se tâlcuieşte Locul Căpăţânii. Şi i-au dat să bea vin amestecat cu smirnă, dar el n-a luat. Şi l-au răstignit şi şi-au împărţit hainele lui, aruncând sorţi pe ele, care ce să ia. Şi era ceasul al treilea când l-au răstignit. Şi vina lui era scrisă deasupra: împăratul iudeilor. Şi împreună cu el au răstignit doi tâlhari, unul de-a dreapta lui şi altul de-a stânga. Şi s-a plinit Scriptura care zice: Şi cu cei fără de lege a fost socotit. Iar cei care treceau pe-acolo îl defăimau clătinându-şi capetele şi zicând: „Huo! Tu, cel ce dărâmi templul şi-n trei zile îl zideşti, mântuieşte-te pe tine însuţi coborându-te de pe cruce!” Tot aşa şi arhiereii, batjocorindu-l între ei împreună cu cărturarii, ziceau: „Pe alţii i-a mântuit, dar pe sine nu poate să se mântuiască; Hristos, regele lui Israel, coboară-te acum de pe cruce, ca să vedem şi să credem...” Şi-l ocărau şi cei răstigniţi împreună cu el.

Iar când a fost ceasul al şaselea, întuneric s-a făcut peste tot pământul până la ceasul al nouălea. Şi la al nouălea ceas a strigat Iisus cu glas mare: „Eloi, Eloi, lama sabahtani?”, care se tălmăceşte: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, de ce m-ai părăsit?” Şi auzind unii din cei ce stăteau acolo, ziceau: „Vezi, îl strigă pe Ilie...” Şi alergând unul, a umplut cu oțet un burete şi l-a pus într-o trestie şi i-a dat să bea, zicând: „Lăsați să vedem dacă vine Ilie să-l coboare...” Iar Iisus, strigând cu glas mare, şi-a dat duhul.

Şi catapeteasma templului s-a sfâşiat în două, de sus până jos. Iar sutaşul care stătea în fața lui, văzând că el cu un astfel de strigăt şi-a dat duhul, a zis: „Cu adevărat, Fiul lui Dumnezeu a fost Omul acesta!”

Şi erau şi femei care priveau de departe, între care şi Maria Magdalena, Maria, mama lui Iacob cel Mic şi a lui Iosif, şi Salomeea, care îl urmau şi-i slujeau pe când el era în Galileea, şi altele multe care se suiseră cu el în Ierusalim. Şi, făcându-se seară, de vreme ce era vineri, care este înaintea sâmbetei, a venit Iosif, cel din Arimateea, sfetnic cu bun chip, care aştepta şi el împărăția lui Dumnezeu; şi, îndrăznind, a intrat la Pilat şi a cerut trupul lui Iisus. Iar Pilat s-a mirat că a şi murit; şi chemând sutaşul, l-a întrebat dacă a murit de mult. Şi aflând de la sutaş, i-a dăruit lui Iosif trupul mort. Şi Iosif, cumpărând giulgiu şi coborându-l de pe cruce, l-a înfăşurat în giulgiu şi l-a pus într-un mormânt care era săpat în stâncă; şi a prăvălit o piatră la uşa mormântului. Iar Maria Magdalena şi Maria, mama lui Iosif, priveau unde l-au pus.

Şi de-ndată ce a trecut ziua sâmbetei, Maria Magdalena, Maria, mama lui Iacob, şi Salomeea au cumpărat miresme, ca să vină să-l ungă. Şi foarte de dimineaţă, în prima zi a săptămânii, au venit la mormânt în răsăritul soarelui şi-şi spuneau între ele: „Cine ne va prăvăli nouă piatra de la uşa mormântului?” Dar, ridicându-şi ochii, au văzut că piatra, care era foarte mare, fusese răsturnată. Şi intrând în mormânt, au văzut un tânăr şezând în partea dreaptă, îmbrăcat în veşmânt alb; şi s-au înspăimântat. Dar el le-a zis: „Nu vă-nspăimântaţi! Pe Iisus Nazarineanul îl căutaţi, pe cel răstignit. A înviat! Nu este aici. Iată locul unde l-au pus. Mergeţi însă şi spuneţi-le ucenicilor săi şi lui Petru că va merge mai înainte de voi în Galileea; acolo îl veţi vedea, aşa cum v-a spus”. Şi, ieşind, au fugit de la mormânt, că de tremur erau cuprinse şi de uimire; şi n-au spus nimănui nimic, fiindcă se temeau.[539]

V. Hristosul iluzoriu

Corectă sau nu în privinţa detaliilor biografice, este limpede că emoţionanta legendă a lui Hristos răstignit şi înviat a fost potrivită pentru a conferi autenticitate şi umanitate şi pentru a stârni entuziasmul faţă de vechile motive ale îndrăgitelor cicluri ale lui Tammuz, Adonis şi Osiris. Într-adevăr, acele mituri timpurii, prezente în tot Estul Mediteranei, creaseră mediul favorabil în care legenda creştină s-a dezvoltat şi s-a răspândit atât de rapid. În aceleaşi timp însă, mitologiile păgâne şi cultele lor treceau

[539] Marcu 14.17-16.8.

ele însele printr-o fază de prefaceri. Conceptul elenistic de „umanitate” în ansamblu, transcendând orice formă rasială, națională, tribală şi sectară, acționa peste tot ca o forță interculturală de fertilizare a cultelor. Iar trecerea masivă la dominația populațiilor cosmopolite asupra celor rurale transformase, cu secole în urmă, vechile şi îndrăgitele divinități ale zonei rurale în îndrumători spirituali personali, eficienți din punct de vedere psihologic, prezenți în ritualurile de inițiere atât ale membrilor elitei, cât şi ale oamenilor de rând. Mai mult, asocierea generală a gândirii mistice şi filosofice cu simbolurile religioase a făcut posibilă, pretutindeni, trecerea de la o formă de comunicare la alta, de la noi definiții verbale la noi combinații iconografice şi invers. Au intervenit şi unele influențe din India, datând din vremea misiunilor budiste ale lui Aśoka (268-232 î.Hr.).[540] Prin urmare s-a produs înmulțirea extraordinară a cultelor, la fel şi a miturilor. Iar într-o asemenea atmosferă era inevitabil ca imaginea mântuitorului creştinilor să fie pusă în pericol, nu numai prin contaminarea de către păgâni, dar şi prin absorbția sa, într-un fel sau altul, în cultele păgâne conexe.

Deja în una dintre ultimele epistole ale lui Pavel, expediată de la Roma, în jurul anilor 61-64 d.Hr., pentru comunitatea recent înființată la Colose (Asia Mică), este menționată o erezie gnostică populară în rândul tinerei congregații. „Luați aminte”, îşi avertiza el turma îndepărtată,

[540] Vezi supra, pp. 285; şi Mitologia orientală, p. 310.

ca nu cumva cineva să facă din voi o pradă prin filosofie şi prin deşartă înşelăciune din predania omenească, după stihiile lumii şi nu după Hristos. [...] biruit-a el Începătoriile şi Stăpâniile, dezbrăcându-le şi dându-le-n privelişte. [...] Nimeni să nu vă lipsească de răsplată prin „smerenie-de-bunăvoie" sau prin „slujire-de-îngeri", vârându-se el în cele ce n-a văzut şi-n zadar semeţindu-se cu mintea lui cea trupească în loc să se ţină strâns de Capul din care întregul trup – prin încheieturi şi legături hrănindu-se şi întocmindu-se – creşte prin creşterea lui Dumnezeu. [...] Prin urmare ucideţi mădularele voastre cele pământeşti: desfrânarea, necurăţia, patima, pofta cea rea şi lăcomia – care este închinare la idoli –, din pricina cărora vine mânia lui Dumnezeu peste fiii neascultării, întru care şi voi aţi umblat odinioară, pe când trăiaţi în ele. Acum însă şi voi pe toate să le lepădaţi.[541]

Până de curând nu erau cunoscute învăţăturile efective ale sectelor creştine gnostice care au înflorit în primele secole în tot Imperiul Roman; deoarece, odată cu victoria Bisericii Ortodoxe în secolele al IV-lea şi al V-lea d.Hr., scrierile, învăţătorii şi învăţăturile interzise au dispărut. Informaţiile noastre despre ele ne-au parvenit doar de la duşmanii lor, Părinţii Bisericii; în special, de la Iustin Martirul şi Irineu (secolul al II-lea), Clement Alexandrinul (sfârşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea), Hipolit († cca 230) şi Epifanie (cca 315-402). Prin urmare descoperirea vasului de lut dezgropat (în 1945) în apropiere de Nag Hammadi, în Egiptul de Sus, conţinând 48 de lucrări gnostice copte însumând mai bine de 700 de pagini s-a dovedit la fel de

[541] Coloseni 2.8-3.8, text prescurtat.

importantă ca găsirea Manuscriselor de la Marea Moartă. Majoritatea se află acum la Muzeul Copt din Cairo. Unul a ajuns în 1952 la Institutul Jung din Zürich. Se întocmesc în continuare ediții şi traduceri, dar mai rămân multe de publicat, iar oamenii de ştiinţă din următorul deceniu vor ajunge la o mult mai bună înțelegere a gnosticismului față de ceea ce se ştie astăzi. Cu toate acestea s-au stabilit deja anumite principii şi teme principale ale mişcării.

În 1896, când Muzeul din Berlin a achiziționat un codice de papirus datând cam din aceeaşi perioadă cu textele de la Nag Hammadi, au ieşit la iveală trei lucrări gnostice importante: „Sophia (Înțelepciunea) lui Iisus Hristos", „Apocrifa lui Ioan" şi „Evanghelia Mariei". Informații au fost oferite şi de o achiziție făcută în 1785 de British Museum, cunoscută acum sub numele de Pistis Sophia, ale cărei traduceri au început să apară la mijlocul anilor 1850. Şi, în sfârşit, la Sinodul de la Niceea din 325, a fost citită cu voce tare (parțial) şi condamnată oficial o lucrare frecvent citată, conținând un amestec de tradiții gnostice şi ortodoxe, cunoscută sub numele de „Faptele lui Ioan" şi atribuită presupusului autor al celei de-a patra Evanghelii. Când studiem materialul în lumina a ceea ce ştim astăzi, atât datorită marii descoperiri de la Nag Hammadi, cât şi a analizei contemporane a doctrinelor docetice ale budismului Mahāyāna (a cărui dezvoltare şi înflorire coincid tocmai cu perioada de apogeu a mişcării gnostice), putem aprecia mai bine modul lor de gândire.

De exemplu, în „Faptele lui Ioan" găsim următoarea versiune uimitoare a scenei în care Hristos îşi cheamă apostolii pe Marea Galileei. Mesia tocmai se întorsese după postul său de patruzeci de zile în deşert şi după victoria

asupra Satanei. Ioan şi Iacob sunt în barca lor şi pescuiesc. Hristos apare pe mal. Iar Ioan relatează, probabil, episodul:

Căci, după ce i-a ales pe Petru şi pe Andrei, care erau fraţi, a venit la mine şi la fratele meu Iacob şi a zis: „Am nevoie de voi, veniţi cu mine". Iar fratele meu, auzind asta, mi-a zis: „Ioane, ce vrea copilul acela care este pe mal, acolo, şi ne cheamă?" „Care copil?" am întrebat eu. Iar el a zis din nou: „Cel care ne face semn". La care eu i-am spus: „Cred că am scrutat îndelung marea, frate Iacob, că nu vezi bine. Nu vezi că acolo-i un bărbat care stă în picioare, drăguţ, plăcut şi prietenos?" Dar el a răspuns: „Pe el, frate, nu-l văd. Dar hai să mergem să vedem ce vrea".

Şi aşa, după ce am tras barca la ţărm, l-am văzut, iar el ne-a ajutat să o legăm; iar când am plecat, cu gând să-l urmăm, mi s-a părut oarecum chel, dar cu o barbă deasă şi lungă, însă lui Iacob i-a părut un tânăr căruia începea să-i dea tuleiele. Aşa că stăteam acolo amândoi, uluiţi, întrebându-ne ce ar putea să însemne ceea ce văzusem. Şi pe măsură ce îl urmăream, încetul cu încetul, nedumerirea creştea din ce în ce mai mult. De fapt, în ceea ce mă privea, chestiunea a devenit şi mai ciudată: am încercat să-l privesc pe ascuns şi nu l-am văzut niciodată clipind, ci ochii lui erau mereu deschişi. Şi de multe ori mi se părea un om mic şi urât, dar alteori îmi părea înalt până la cer. În plus, mai era o ciudăţenie la el: când ne aşezam să mâncăm, mă strângea la pieptul lui, care îmi părea uneori moale şi tandru, dar alteori tare ca piatra. [...]

Şi să vă mai spun o minune, fraţilor: uneori, când îl atingeam, dădeam de un trup material, solid, dar alteori, când îl atingeam, substanţa era imaterială, de parcă n-ar fi existat deloc. Iar dacă uneori era invitat de vreun fariseu şi accepta invitaţia, noi îl însoţeam; şi fiecăruia dintre noi i se punea dinainte câte o jimblă de către cei la care mâncam; şi primea şi el una. Dar el şi-o binecuvânta pe a lui, după care ne-o împărţea nouă. Şi cu bucăţica aceea cu toţii ne simţeam sătui, iar pâinile noastre rămâneau neatinse, astfel încât cei care-l invitaseră rămâneau surprinşi. Şi de multe ori când mergeam cu el, voiam să-i văd urmele paşilor pe pământ, căci parcă plutea deasupra pământului – nu le-am văzut niciodată.

Iar aceste lucruri vi le spun, fraţilor, ca să vă încurajez credinţa în el; pentru că, deocamdată, trebuie să păstrăm tăcerea cu privire la lucrările sale măreţe şi minunate, pentru că ele sunt de nedescris şi, poate, nici nu pot fi rostite sau auzite.[542]

Termenul „docetism” (din grecescul δοκεῖν – dokeĩn, „a părea”) denotă concepţia despre Mântuitor potrivit căreia trupul lui Hristos, aşa cum era văzut de oameni, era o simplă înfăţişare, realitatea fiind cerească sau divină; şi, mai mult decât atât, această înfăţişare depindea de mentalitatea privitorului, nu de realitatea celui văzut: o simplă mască ce putea fi schimbată, dar nu îndepărtată cu totul. În plus,

---

[542] Faptele lui Ioan 88-89, 93; trad. Montague Rhodes James, The Apocryphal New Testament, The Clarendon Press, Oxford, ed. rev., 1953, pp. 251, 252-253. Text preluat cu permisiunea Clarendon Press.

trebuie spus că în India, tocmai în primele secole ale noii ere, se dezvolta Mahāyāna, unde înfăţişarea lui Buddha era interpretată exact într-o manieră similară. Buddha din cadrul tradiţiei Mahāyāna nu este un simplu om care a atins Iluminarea, ci manifestarea Iluminării însăşi, apărută sub forma unui învăţător anume pentru a-i lumina pe cei prinşi în mrejele propriilor iluzii care maschează, iluzii derivate din setea universală de viaţă şi frica de moarte. În concepţia budistă Mahāyāna, întreaga lume, aşa cum se vede, era la fel de iluzorie, substanţa ei fiind, de fapt, Buddha.

Stele, întuneric, o lampă, o fantasmă, rouă, o bulă;

Un vis, un fulger şi un nor:

Aşa ar trebui să privim lumea.[543]

Sau, în limbajul minunat al lui Shakespeare:

Plămadă suntem precum cea din care

Făcute-s visele; şi scurta viaţă

[543] Vajracchedikā 32; citat în Mitologia orientală, p. 335.

Înconjurată ni-e de somn.[544]

Şi astfel ne-am întors efectiv pe tărâmul mitului, nu al pseudoistoriei. Pentru că aici Dumnezeu nu se face Om; dar omul, lumea însăşi, este văzut ca divin, un tărâm de o profunzime spirituală inepuizabilă. Iar problema creației se referă la originea iluziei, care, la fel ca în budism, este abordată în termeni psihologici. Prin urmare, potrivit acestei concepții, şi chestiunea mântuirii este de natură psihologică.

Într-un corpus greco-egiptean târziu de învățătură gnostică păgână, cunoscut sub numele de Corpus Hermeticum, conceput drept revelație a zeului sincretic Hermes-Thot, îndrumătorul sufletelor, regăsim un pasaj absolut splendid referitor la acest aspect:

Aşadar, de nu eşti asemenea cu Zeul, nu îl poți cunoaşte pe Zeu. Căci ceea ce este asemenea poate fi cunoscut [numai] de ceea ce este asemenea. Măreşte-te pentru a fi de aceeaşi talie cu măreția ce se află dincolo de orice măsură; ridică-te deasupra tuturor trupurilor şi depăşeşte orice timp; devino veşnicie şi astfel îl vei cunoaşte pe Zeu. Socotind că nimic nu îți este cu neputință, consideră-te nemuritor şi că poți cunoaşte toate lucrurile, orice artă, orice ştiință, şi felul de a

---

544 The Tempest IV.1.157-158 [trad. rom.: Furtuna, actul IV, scena 1, traducere de Leon D. Leviţchi, în W. Shakespeare, Opere complete 8, Univers, Bucureşti, 1990, p. 397].

fi, şi obiceiul fiecărui vieţuitor. Fă-te mai înalt decât orice înălţime, mai adânc decât orice adâncime. Adună în tine însuţi simţămintele tuturor făpturilor – ale focului, ale apei, ale uscatului şi ale umedului. Gândeşte-te astfel că poţi să fii peste tot în acelaşi timp, în mare, pe pământ, în cer; încă nezămislit, în pântece, tânăr, bătrân, mort, dincolo de moarte. Iar dacă le ştii pe toate acestea laolaltă – timpuri, locuri, fapte, calităţi, cantităţi –, atunci îl poţi înţelege pe Zeu. Dar, de-ţi închizi sufletul în trup şi îl batjocoreşti, spunând: „Nu ştiu nimic; nu pot face nimic; mă tem de pământ şi mare; nu mă pot căţăra la cer; nu ştiu cine sunt, nu pot spune ce voi fi" – ce legătură ai atunci cu Zeul? Căci tu nu poţi înţelege nimic din acele lucruri frumoase şi bune, ci eşti un iubitor al trupului şi al răului.

Cel mai mare rău este de a nu cunoaşte Binele Zeului [Divinul]; însă a putea să cunoşti [Binele], să voieşti şi să nădăjduieşti este Calea cea Dreaptă, Calea proprie Binelui, amândouă ducând cu uşurinţă într-acolo. Dacă apuci [pe Calea aceea], ea te va întâmpina pretutindeni şi pretutindeni ţi se va arăta, unde şi când nu te aştepţi: de vei fi treaz sau adormit, de vei naviga pe mare, de vei călători pe uscat, noaptea sau ziua, când vorbeşti sau când păstrezi tăcerea. Căci nu există nimic care să nu fie chip al Binelui. Hermes: Este Zeul nevăzut? Mintea: Nu mai vorbi astfel! Cine este mai manifestat decât el? Căci de aceea a făcut el toate lucrurile, ca prin toate lucrurile să îl poţi vedea pe el. Acesta este Binele Zeului, aceasta este virtutea lui: ca el să se arate prin toate câte sunt. Căci nimic nu este nevăzut, chiar şi dintre acele lucruri care sunt necorporale. Mintea este văzută în cugetare, iar Zeul este văzut în făurire.

Până aici ți-au fost ție arătate aceste lucruri, o, Trismegistos! Cugetă în acelaşi fel la ce a mai rămas în tine însuți, şi nu te vei înşela.[545]

În unul dintre codicele gnostice recent descoperite în vasul de lut de la Nag Hammadi găsim următoarele cuvinte, atribuite lui Iisus:

Eu sunt lumina aceea care este asupra tuturor. Eu sunt totul şi totul vine de la mine şi totul ajunge la mine. Despicați un lemn şi eu sunt acolo, ridicați o piatră şi mă veți găsi acolo.[546]

S-a stabilit că frazele atribuite lui Iisus în Evangheliile Noului Testament proveneau dintr-o sursă comună de „rostiri" (logia), păstrate şi transmise, la început pe cale

---

[545] Corpus Hermeticum, trad. Scott, cartea XI (ii), 20b–22b; pp. 220-223. Am aflat de acest fragment datorită bunăvoinţei şi erudiţiei dr. Alan W. Watts şi doamnei Ananda K. Coomaraswamy [trad. rom.: Hermes Trismegistos, Corpus Hermeticum, ed. a II-a, traducere de Dan Dumbrăveanu, Herald, Bucureşti, 2012, pp. 97-98].

[546] The Gospel According to Thomas, text coptic stabilit şi tradus de A. Guillaumont, H.-Ch. Puech, G. Quispel, W. Till şi Yassah 'Abd al Masīh, E.J. Brill, Leiden; Harper and Brothers, New York, 1959, p. 43 [trad. rom.: Evanghelia după Toma 77, ediţie bilingvă, traducere din limba coptă, studiu introductiv şi note de Gustavo-Adolfo Loria-Rivel, ediţie îngrijită de Ioan-Florin Florescu, Polirom, Iaşi, 2003, p. 93].

orală, în comunitățile de credincioşi, iar apoi consemnate în diverse scrieri. Cei care au redactat Evangheliile după Marcu, Matei şi Luca (în această ordine, între anii cca 75 şi 90 d.Hr.) s-au folosit de sursa de mai sus pentru a da formă propriilor relatări, care de multe ori se contrazic. Matei şi Luca s-au bazat, fiecare în parte, pe Marcu, dar şi pe un alt text, acum pierdut, cunoscut de savanți sub numele de Q (de la cuvântul german Quelle, „sursă"), despre care se crede că ar fi fost pur şi simplu o colecție de „rostiri". Se poate ca şi Marcu să se fi folosit de Q; însă Matei şi Luca sigur au făcut-o. Şi fiecare a aşezat „rostirile" în felul său, ca nişte perle în bijuteria propriei invenții.

Dar acum, dintr-odată, de la Nag Hammadi ne-a parvenit o colecție de astfel de „rostiri", cărora gnosticii le-au dat un înțeles diferit de cel cunoscut de multă vreme din Evangheliile ortodoxe. De exemplu:

Cel care caută să nu înceteze să caute până nu va găsi, şi atunci când va găsi se va tulbura, şi dacă se va tulbura, se va minuna şi va fi rege peste tot.

Ucenicii i-au spus [lui Iisus]: „În ce zi va veni Împărăția?" [Iisus a răspuns:] „Ea nu va veni în chip văzut. Nu se va spune: «Iată, în partea [aceasta]» sau «Iată, în [partea] aceea». Însă Împărăția Tatălui se întinde pe pământ, iar oamenii nu o văd".

Iisus a spus: Dacă cei care vă conduc vă zic: „Uitați-vă, Împărăția este în cer!”, atunci păsările vor ajunge înaintea voastră în cer; dacă vă spun că [Împărăția] este în mare, atunci peştii vor ajunge înaintea voastră. Ea [Împărăția] însă se află înlăuntrul vostru şi în afara voastră. Când vă veți cunoaşte pe voi înşivă, atunci veți fi cunoscuți şi veți înțelege că sunteți fii ai Tatălui cel Viu. Dar dacă nu vă veți cunoaşte pe voi înşivă, atunci veți fi săraci şi voi înşivă veți fi sărăcie.[547]

Se pare că Luca a apelat la o „rostire” asemănătoare cu ultima dintre acestea când i-a atribuit lui Iisus, într-un discurs adresat fariseilor, următoarele cuvinte, mult discutate:

„Împărăția lui Dumnezeu nu vine în chip văzut. Şi nici nu vor zice: Iat-o, e aici!, sau: Acolo! Că iată, împărăția lui Dumnezeu este printre voi” – ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν (entos hymōn estin) – sau, după cum interpretează alții expresia grecească, „este înlăuntrul vostru”[548].

Problema cu această din urmă interpretare, când este aplicată unui paragraf creştin canonic, negnostic, este că implică o teologie a imanenței, exact ceea ce Biserica, pe urmele profeților, a condamnat drept erezie şi a purificat prin foc şi sabie secole la rând. După cum explică Charles

---

[547] Toma 80.14-19a, 99.13-18, 80.14b–81.4; op. cit., pp. 3 şi 55, 57 [ibidem, pp. 47, 109-111, 47-49].

[548] Luca 17.20-21.

Guignebert, cu mult înainte de descoperirea vasului de lut de la Nag Hammadi:

Argumentele lingvistice par să justifice traducerea lui ἐντὸς prin înlăuntru, dar acest lucru este puțin probabil. Cu greu le-ar fi putut spune Iisus fariseilor, fără să pară absurd, că Împărăția lui Dumnezeu era în ei, în inimile lor. Iar în afară de farisei, niciunul dintre ucenicii săi, care erau toți evrei autentici, nu ar fi putut înțelege o afirmație atât de ciudată, care nu e susținută de nicio învățătură din Evanghelii. Dacă logion este punctul central al întregii învățături a lui Iisus despre Împărăție, caracterul său izolat este incredibil. Aceste obiecții ridică şi, după toate aparențele, elimină problema autenticității sale.

Şi asta nu e tot. Dacă citim versetul în contextul său cu ἐντὸς ca înlăuntru, rezultă o contradicție. Luca face din această afirmație un fel de introducere la o învățătură despre venirea Împărăției (17.22 şi urm.)[549]. Însă venirea Fiului Omului la care se face referire aici se consideră că se va întâmpla dintr-odată: „Că după cum fulgerul, fulgerând dintr-o parte de sub cer luminează până-n cealaltă parte de sub cer, aşa va fi şi Fiul Omului în ziua sa” (17.24). În concepția tuturor discipolilor săi, singurul scop al venirii sale era inaugurarea Împărăției. Prin urmare cu greu ar fi putut spune că Împărăția se află în inimile ascultătorilor săi

[549] În esență, acelaşi lucru se spune şi în Matei 24; Luca îl combină cu discursul apocaliptic din Marcu 13 [vezi pp. 269-271]. Fără îndoială, sursa este Q. [Nota lui Guignebert]

şi, în acelaşi timp, că va veni să o întemeieze dintr-odată, într-o zi, pe neaşteptate.

Prin urmare concluzia evidentă este că ἐντὸς ὑμῶν înseamnă printre voi, ceea ce pare să implice şi prezența efectivă a Împărăției. Dar atunci se pune întrebarea dacă verbul ἐστὶν este prezentul real sau un prezent profetic, adică viitorul. Acest lucru ar schimba totul, chiar dacă am considera că ἐντὸς înseamnă înlăuntru. Sensul probabil al întregului paragraf este: „Când va veni Împărăția, nimănui nu-i va fi greu să o recunoască, şi nici nu va trebui să întrebe unde se află. Va apărea dintr-odată printre voi sau în inimile voastre: adică vor intra în ea cei care s-au pregătit cum se cuvine urmând învățăturile lui Iisus".

...În conformitate cu credința evreiască actuală, Iisus a spus că Împărăția va veni ca un dar de la Dumnezeu. Dar poate că el credea – sau cel puțin discipolii săi credeau – că propria sa misiune era să vestească iminenta apropiere a acestui eveniment, învățătura lui sau că, dintr-un alt punct de vedere, credința în vocația lui constituia încăperea exterioară prin care oamenii trebuiau să treacă pentru a ajunge la Împărăție. [...] Împărăția este în primul rând şi în esență transformarea materială a lumii rele de astăzi.[550]

Este un punct de vedere delicat, dar important, deoarece marchează contrastul dintre calea Bisericii lui Petru şi Pavel

[550] Guignebert, op. cit., pp. 339-341.

şi căile, la fel de numeroase ca şi varietăţile experienţei interioare, ale gnosticilor.

„Evanghelia după Toma", textul din care am citat, conţine 114 logia. Manuscrisul copt datează din jurul lui 500 d.Hr., însă textul grecesc după care s-a făcut traducerea în coptă datează de prin 140 d.Hr., adică din perioada formării Evangheliilor, care au fost retuşate în continuare până la stabilirea, în cele din urmă, a canonului la Roma, abia pe la începutul secolului al IV-lea.

Perioada de înflorire a mişcării gnostice a fost la mijlocul secolului al II-lea, mai ales în acea epocă a Antoninilor – Antoninus Pius (a domnit între 138 şi 161) şi Marc Aureliu (a domnit în perioada 161-180) – pe care Edward Gibbon a considerat-o apogeul gloriei Imperiului Roman: sistemul mondial care, după cum scria el, la acea vreme „cuprindea cea mai mare parte a lumii şi porţiunea cea mai civilizată a omenirii", când „diferitele forme de cult din lumea romană erau toate considerate de popor la fel de adevărate, de filosofi la fel de false şi de magistraţi la fel de folositoare", astfel încât „toleranţa a dat naştere nu numai unei îngăduinţe reciproce, dar chiar unui consens religios. [...] Treptat, Roma a devenit templul comun al supuşilor săi şi oraşul a acordat cetăţenia sa tuturor zeilor omenirii"[551].

[551] Edward Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, din cap. I şi II [trad. rom.: Edward Gibbon, Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman, antologie, traducere şi prefaţă de Dan Hurmuzescu, Minerva, Bucureşti, 1976, vol. I, pp. 1, 5, 20].

Aş dori să închei această privire fugară asupra misterelor tradiției gnostice anatemizate cu un al doilea fragment din „Faptele lui Ioan”: pasajul a fost citit şi condamnat la Sinodul de la Niceea. Este cea mai lămuritoare expunere care a ajuns până la noi a concepției docetice – sau, am putea spune, Mahāyanā – despre simbolul tăcut al crucifixului. Pentru că, după cum este scris:

Înainte de a fi arestat de evreii nelegiuiți, care îşi primiseră legea de la şarpele nelegiuit[552], ne-a adunat pe toți şi a zis: „Înainte să mă dau pe mâna lor, să ne rugăm Tatălui înălțând un imn de slavă, iar apoi să mergem să vedem ce ne aşteaptă”. După care ne-a cerut să facem cerc, ținându-ne de mână, iar el era în mijloc. Şi a zis: „Răspundeți-mi cu Amin”. După care a început să cânte un imn de slavă:

„Slavă ție, Tată!”

Iar noi toți, mişcându-ne în cerc, răspundeam: „Amin”.

---

[552] Cf. şarpele Nehuştan din 2 (4) Regi 18.4, care era venerat în templul lui Solomon. Vezi şi Figurile 25, 26 şi 30. Conform concepției gnostice, dacă lumea este rea, atunci creatorul ei a fost rău: de fapt, creatorul ei a fost Satana, care i s-a arătat lui Hristos în deşert şi care este Iahve din Vechiul Testament. Echivalentul budist este ispititorul lui Buddha, Kāma-Māra, reprezentat în Upanişade ca Sinele, din a cărui Dorinţă şi Teamă a luat fiinţă lumea. Vezi Mitologia orientală, pp. 24-25, 29-37.

„Slavă ție, Cuvântule!

Slavă ție, Grație!” – „Amin.”

„Slavă ție, Duh Divin!

Slavă ție, Preasfinte!

Slavă ție, Schimbare la Față!” – „Amin.”

„Te slăvim, Tată!

Îți mulțumim, Lumină,

În care nu e întuneric!” – „Amin.”

„Şi de aceea îți aducem mulțumire, şi voi spune:

Voi fi mântuit şi voi mântui!” – „Amin.”

„Voi fi eliberat şi voi elibera!” – „Amin.”

„Voi fi rănit şi voi răni!” – „Amin.”

„Voi fi născut şi voi naşte!” – „Amin.”

„Voi fi mistuit şi voi mistui!” – „Amin.”

„Voi auzi şi voi fi auzit!” – „Amin.”

„Voi fi cunoscut, că sunt tot spirit!” – „Amin.”

„Voi fi spălat şi voi spăla!” – „Amin.”

„Graţia păşeşte în cer.

Voi cânta la flaut.

Dansaţi în cerc, cu toţii!” – „Amin.”

„Voi plânge: plângeţi cu toţii!” – „Amin.”

„Panteonul celor Opt [Ogdoada] cântă imn de slavă laolaltă cu noi!” – „Amin.”

„Numărul Doisprezece păşeşte în cerc deasupra!” – „Amin.”

„Fiecăruia şi tuturor le este dat să participe la dans!” – „Amin.”

„Cine nu se alătură dansului nu înțelege ce se întâmplă!” – „Amin.”

„Voi fugi şi voi rămâne.” – „Amin.”

„Voi împodobi şi voi fi împodobit”. – „Amin.”

„Voi fi înțeles şi voi înțelege.” – „Amin.”

„Casă nu am şi am multe case.” – „Amin.”

„Sunt torță pentru cei care mă văd.” – „Amin.”

„Sunt oglindă pentru cei care mă desluşesc.” – „Amin.”

„Sunt uşă pentru cei care vor să bată.” – „Amin.”

„Sunt drum pentru cei care trec.”

„Aşa că, pe măsură ce răspunzi la dansul meu, vezi-te pe tine în mine, cel care vorbeşte. Şi, când vezi ce fac, păstrează tăcerea asupra tainelor mele. Tu care dansezi cugetă la ceea ce fac, pentru că a ta este patima umanității pe care sunt pe cale să o îndur. Căci n-ai fi putut deloc să înțelegi suferința ta, dacă n-aş fi fost trimis la tine drept Cuvânt al Tatălui. Când mi-ai văzut suferința, m-ai văzut ca om suferind; şi văzând asta, nu ai rămas liniştit, ci ai fost cu totul mişcat. În drumul tău spre înțelepciune, mă ai pe mine drept pat: odihneşte-te pe mine. Vei şti cine sunt când voi pleca. Ceea ce acum sunt văzut că aş fi, nu sunt. Cine sunt eu, vei vedea când vei ajunge. – Dacă ai fi ştiut ce înseamnă să suferi, ai fi putut să nu suferi. Vezi prin suferință şi vei avea posibilitatea să nu suferi. Ceea ce nu ştii, eu însumi te voi învăța. Eu sunt Dumnezeul tău, nu Dumnezeul trădătorului. Voi aduce sufletele sfinților în armonie cu mine însumi. În mine cunoşti Cuvântul Înțelepciunii. – Repetă cu mine:

Slavă ție, Tată!

Slavă ție, Cuvântule!

Slavă ție, Duhule Sfinte!

Şi dacă vrei să înțelegi ce sunt, să ştii asta: tot ce am spus am rostit în joacă, şi nu mi-a fost deloc ruşine de asta. Am dansat; dar tu să vezi întregul şi, înțelegându-l, să spui:

Slavă ție, Tată! – Amin!”[553]

După care naratorul, Ioan, se pregăteşte să abordeze însăşi răstignirea din perspectiva docetică a misterului. Tatăl căruia îi sunt adresate exclamațiile laudative nu poate fi identificat nici cu Dumnezeul veterotestamentar, nici cu Tatăl din Noul Testament. Cea mai bună analogie este cu Ahuramazda din mitul persan. Şi atunci, Iahve sau Elohim ar fi echivalentul lui Angra-Mainyu, creatorul lumii Minciunilor în care trăim şi de unde mântuitorul trebuie să ne elibereze. Mai mult, acest mântuitor, asemenea lui Zoroastru, coboară din sfera Luminii; dar, spre deosebire de Zoroastru, el participă doar aparent la natura lumii.

Şi astfel, dragii mei, după ce a dansat cu noi, Domnul a plecat. Iar noi, ca nişte oameni rătăciți sau năuciți de somn, am fugit care încotro. Iar eu, atunci, când l-am văzut cum suferă, nu i-am putut îndura suferința, ci am fugit pe Muntele Măslinilor, plângând de cele întâmplate. Iar când a fost spânzurat pe cruce, în ceasul al şaselea s-a lăsat întunericul pe întregul pământ.

---

553 Faptele lui Ioan 94-96, trad. James, op. cit., pp. 253-254, şi Max Pulver, „Jesus’ Round Dance and Crucifixion”, în Joseph Campbell (ed.), The Mysteries, The Bollingen Series XXX, Papers from the Eranos Yearbooks, vol. 2, Pantheon Books, New York, 1955, pp. 178-180.

Şi iată, Domnul meu stătea în mijlocul peşterii şi, luminând-o, a spus: „Ioane, pentru poporul Ierusalimului am fost răstignit şi străpuns cu lănci şi bâte; mi-au dat să beau oțet şi fiere. Dar ție îți vorbesc, iar tu să iei aminte la ceea ce-ți spun. Te-am făcut într-ascuns să urci pe acest munte, ca să înveți ce trebuie să învețe un ucenic de la învățătorul său şi omul de la Dumnezeu”.

Şi zicând aceste cuvinte, mi-a arătat înălțându-se o cruce de lumină, iar în jurul crucii, o mare mulțime fără chipuri definite. Iar în acea cruce de lumină era o singură formă şi o singură înfățişare. Şi pe cruce l-am văzut pe Domnul însuşi, care nu avea o înfățişare definită, ci doar un glas, un glas care nu era cel cunoscut, cu care eram noi obişnuiți, ci o voce dulce şi blândă, cu adevărat dumnezeiască, şi care mi-a spus: „Ioane, trebuie să audă cineva aceste lucruri pe care vreau să le spun, căci vreau să le audă cineva. Acestei cruci de lumină îi spun uneori Cuvântul, de dragul tău, uneori Mintea, alteori Iisus, sau Hristos, sau Uşa, sau Calea, uneori Pâinea, Sămânța, alteori Învierea, Fiul, sau Tatăl, sau Duhul, sau Viața, uneori Adevărul, Credința, alteori Harul. Aşa este pentru bărbați. Dar ceea ce este cu adevărat, aşa cum este concepută în sine, pentru noi, este delimitarea tuturor lucrurilor şi înălțarea fermă a lucrurilor fixe din lucrurile instabile şi armonia înțelepciunii – a înțelepciunii care este armonie.

Însă există forțe ale dreptei şi forțe ale stângii, puteri, forțe îngereşti şi demoni, energii, amenințări, izbucniri de mânie, diavoli, Satana şi rădăcina inferioară din care a ieşit natura Devenirii. Prin urmare aşa este această cruce care a legat spiritual Totul laolaltă şi care a despărțit tărâmul schimbării

şi tărâmul de jos şi care a făcut ca toate lucrurile să se înalţe.

Această cruce nu este crucea de lemn pe care o vei vedea când ai să cobori de aici; nici eu nu sunt cel pe care nu-l poţi vedea acum, dar al cărui glas îl auzi pe cruce. S-a crezut că sunt ceea ce nu sunt, nefiind ceea ce am fost pentru mulţi alţii: ceea ce vor spune despre mine este rău şi nedemn de mine. Cei care nici nu văd şi nici nu numesc locul liniştii, cu atât mai puţin îl vor vedea pe Domnul.

Cât despre mulţimea fără chip definit care se înghesuie în jurul crucii, ea este natura inferioară. Iar dacă cei pe care îi vezi în jurul crucii nu au un chip definit, atunci toate părţile celui care a coborât nu s-au adunat încă laolaltă. Dar când natura umană a fost asumată şi o generaţie de oameni mişcaţi de vocea mea se va apropia de mine, tu, care mă asculţi acum, te vei uni cu ei, iar ceea ce este acum nu va mai fi. Dar atunci vei fi deasupra lor, aşa cum sunt eu acum. Căci până nu vei fi cu adevărat al meu, nu voi fi ceea ce sunt. Dar când mă vei auzi, vei fi un ascultător ca mine. Căci prin mine eşti ceea ce sunt eu.

De aceea nu trebuie să-ţi pese de cei mulţi şi disprețuieşte-i pe profani. Să ştii că sunt întru totul cu Tatăl, iar Tatăl, întru totul cu mine. Nu am suferit nimic din ceea ce vor spune despre mine. Chiar şi pasiunea pe care ţi-am dezvăluit-o ţie şi celorlalţi dansând în cerc, aş vrea să fie considerată un mister. Căci ceea ce eşti, vezi, iar eu ţi-am arătat; dar ceea ce sunt eu, eu singur ştiu şi nimeni altcineva. Lasă-mă deci să păstrez ce este al meu, iar ce este al tău, să vezi prin mine; şi vezi-mă în esenţa mea, nu aşa

cum am spus că sunt, ci aşa cum tu, fiind înrudit cu mine, mă cunoşti.

Ai auzit că am suferit, dar nu am suferit.

Şi nesuferind, totuşi am suferit.

Am fost străpuns, dar nu am fost învins.

Am fost spânzurat şi totuşi spânzurat n-am fost.

Sângele a curs din mine şi totuşi nu mi-a curs.

Pe scurt, ceea ce se spune despre mine, nu am suferit; dar ceea ce nu se spune, asta am pătimit. Care sunt aceste lucruri, ţi le spun ca-ntr-o ghicitoare; căci ştiu că vei înţelege. Aşadar cunoaşte-mă ca lauda Cuvântului, străpungerea Cuvântului, sângele Cuvântului, rana Cuvântului, spânzurarea Cuvântului, suferinţa Cuvântului, pironirea Cuvântului, moartea Cuvântului. Şi astfel vorbind, am deosebit omul de mine însumi.

Aşadar, mai întâi să cunoşti Cuvântul, esenţa, sensul lui. Apoi să-l cunoşti pe Domnul, iar în al treilea rând, omul şi suferinţele lui".

După ce mi-a spus aceste lucruri şi multe altele, pe care nu le ştiu spune aşa cum ar fi vrut el, a fost prins şi nimeni din mulțime nu l-a văzut. Iar când am coborât, am râs de toți, căci el îmi spusese ceea ce ei au spus despre el; dar am ținut ferm în mine faptul că Domnul a împlinit totul în mod simbolic, pentru convertirea şi mântuirea oamenilor.[554]

VI. Misiunea lui Pavel

În primele secole ale erei creştine au existat trei concepții principale despre misiunea lui Iisus. Prima a fost aceea a creştinilor evrei din Palestina, despre care, în primul capitol din Faptele Apostolilor, citim că, după ce s-au adunat şi li s-a arătat Hristos cel înviat, ei au întrebat: „Doamne, oare în acest timp aşeza-vei tu la loc împărăția lui Israel?”[555] Pentru aceştia nu putea exista o mitologie a Naşterii Fecioarei. Învățătorul lor era Mesia, Unsul Domnului, după cum se profețise pentru Israel din vechime, iar noutatea era că pur şi simplu venise Ziua lui Iahve, aievea şi istoriceşte: ziua când Israel trebuia să fie proslăvit şi îndreptățit în fața lumii. Opinia lui poate fi descrisă drept concepția apocaliptică primordială. Isaia profețise despre ziua aceea: „Morții vor învia, cei din morminte se vor scula”[556]. Hristos înviase: iată chemarea trâmbiței (Isaia 27.13). Venise ziua

[554] Faptele lui Ioan 97-102; James, op. cit., pp. 254-256; Pulver, op. cit., pp. 180-182.

[555] Fapte 1.6.

[556] Isaia 26.19.

când Iahve spusese prin profetul său: „Că va fi cerul nou şi pământul nou, iar ei nu-şi vor aminti de cele ce-au fost, şi nici că ele vor veni în inima lor... Mă voi bucura de Ierusalim”[557].

A doua concepție a aparținut gnosticilor, care, după cum am văzut, aveau o teologie mai veche decât creştinismul şi străină iudaismului, iar în secolul I a fost legată vag de mişcarea creştină. Totuşi, în cursul secolului al II-lea, când promisiunea grandioasă a primei viziuni apocaliptice creştine nu s-a împlinit, astfel încât aşteptările trebuiau într-un fel spiritualizate, semințele gnosticismului creştin au prins rădăcini şi au căpătat putere. În plus, a apărut o amenințare şi mai periculoasă la adresa autorității Sfântului Pavel: puternica erezie a lui Marcion (fl. cca 150), despre care Iustin Martirul a scris: „cu ajutorul demonilor, a făcut pe mulți oameni, de toate neamurile, să spună lucruri defăimătoare şi să tăgăduiască pe Dumnezeu, creatorul universului, mărturisind că un alt Dumnezeu, care este mai mare, a făcut lucruri şi mai mari decât Acesta”[558].

Într-adevăr, Marcion accentua contrastul dintre concepțiile Vechiului şi Noului Testament despre Dumnezeu şi propunea un canon creştin complet independent de cel

---

[557] Isaia 65.17, 19.

[558] Justin Martyr, First Apology 26; în Thomas B. Falls, Writings of Saint Justin Martyr, Christian Heritage, New York, 1949, p. 62 [trad. rom.: Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful, Apologia întâia în favoarea creştinilor, traducere şi note de Olimp N. Căciulă, în Apologeți de limbă greacă (PSB 2), Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1980, p. 42].

Vechi, bazat în mare parte pe Pavel şi Luca. Doctrina lui era că Dumnezeul Vechiului Testament fusese, într-adevăr, creatorul lumii pe care o cunoaştem ca fiind rea. Crease omul din materie şi i-a impus o lege strictă pe care nimeni nu o putea respecta, astfel încât întreaga rasă umană căzuse sub blestemul lui. Cu toate acestea nu era cel mai mare Dumnezeu, chiar dacă el credea că este. Mai presus de el era o altă putere, pe care nu şi-o putea imagina, care, din dragoste şi milă pentru lumea în suferinţă, l-a trimis pe fiul său, Hristos, ca mântuitor. Asumându-şi un trup asemănător cu acela al unui bărbat de treizeci de ani, Fiul şi-a făcut apariţia în al cincisprezecelea an al împăratului Tiberiu (a domnit în perioada 14-37 d.Hr.), propovăduind în sinagoga din Capernaum. Evreii l-au confundat cu Mesia al lor naţional, şi nici măcar apostolii lui nu au reuşit să-l înţeleagă. Mai mult decât atât, nici măcar divinitatea din Vechiul Testament nu cunoştea importanţa acestui învăţător, însă de frică a pus să fie răstignit, pecetluindu-şi astfel propriul destin. Potrivit lui Marcion, după răstignire, Hristos i s-a arătat lui Pavel, dintre toţi singurul care a înţeles Evanghelia şi care, faţă de creştinii evrei, a întemeiat biserici cu adevărat creştine printre neamuri – însă acestea erau acum corupte de tendinţele iudaice, împotriva cărora Marcion fusese trimis de adevăratul Dumnezeu să predice.

Spre deosebire de gnosticism, Marcion nu punea accentul pe cunoaştere, ci pe credinţă, care, desigur, exercita o atracţie mai mare, aşa încât doctrina sa constituia o ameninţare reală pentru Biserica primordială. De fapt, era o primejdie atât de reală, încât Părinţii s-au apucat să-şi creeze propria versiune a Noului Testament, în mare măsură pentru a respinge canonul anterior al marcioniţilor; iar

vreme de un secol (150-250) se părea, într-adevăr, că Testamentul eretic independent ar putea predomina.

Însă a prevalat canonul pe baza căruia Legea Nouă era interpretată ca împlinire a celei Vechi, dar pe un plan mai degrabă spiritual decât al idealurilor sociopolitice: deşi se spera în continuare că ziua profeţită a judecăţii va veni – în mare parte în termeni zoroastrieni, cu Hristos în rolul lui Saošyant la dreapta Tatălui, pentru a-i judeca pe cei vii şi pe cei morţi –, aducând adevăratul sfârşit al lumii. Din anumite motive, scriitorilor creştini le place să interpreteze această credinţă şi speranţă ca pe o doctrină pozitivă, de afirmare a lumii, şi să o pună în contrast cu cea gnostică, pe care o consideră negativă. De asemenea, în mod obişnuit, ei vorbesc despre marele „pericol" al gnosticismului, deoarece încuraja – şi va continua să încurajeze – diversitatea şi sporirea cultelor; în timp ce, odată cu victoria singurei Biserici adevărate în secolul al IV-lea, a predominat o religie „universală", care (pentru a cita un cunoscut savant) „nu se considera o coterie a elitei spirituale"[559] şi (ca să citez o altă autoritate în materie) „voia să propună o concepţie religioasă cu totul nouă", care „nu se putea dezvolta conform legii propriei sale naturi fără a rupe legăturile cu forţele viclene care ar fi ancorat-o într-o lume apusă"[560].

---

[559] R.M. Grant, Gnosticism and Early Christianity, Columbia University Press, New York, 1959, p. 185.

[560] E.F. Scott, articolul „Gnosticism", în Hastings (ed.), op. cit., vol. VI, p. 241.

De fapt, până în ziua de azi, atât în gnosticism, cât şi în budism a existat o diversitate de culte, deoarece (după cum avea să descopere Biserica la timpul potrivit) indivizii au capacităţi şi nevoi spirituale diferite, astfel încât, aşa cum s-a spus deja în episodul remarcabil din „Faptele lui Ioan" despre prezenţa lui Iisus pe mal (vezi supra, pp. 358-359), nimeni nu poate pretinde că a înţeles Adevărul o dată pentru totdeauna: cu atât mai puţin o comisie (de cardinali sau de preoţi) care legiferează în numele marii majorităţi a unei religii populare, aşa-zis universală, pentru care speculaţia, experienţa şi simbolismul metafizic trebuie să rămână la un nivel elementar. Există un vechi proverb roman: Senatus bestia est; senatores, boni viri [„Senatul este o fiară, senatorii sunt oameni de bine"], care a rămas de actualitate în ciuda timpului.

În plus, preocuparea principală a unei religii populare nu poate fi şi nu a fost niciodată „Adevărul", ci mai degrabă menţinerea unui anumit tip de societate, insuflându-le celor tineri şi reîmprospătându-le celor mai în vârstă un „sistem de sentimente" acceptat de care depind instituţiile locale şi guvernul. Şi, aşa cum demonstrează propria noastră documentare, însăşi istoria societăţii a fost marcată milenii la rând de lărgirea treptată – chiar foarte treptată – a orizontului grupului: de la trib sau sat la rasă ori naţiune, şi, dincolo de aceasta, în cele din urmă, odată cu budismul şi elenismul, la conceptul atotcuprinzător de umanitate – care totuşi nu este un corp de indivizi supuşi, ci o comunitate spirituală. Iar într-un astfel de ansamblu trebuie să fie multe culte, aşa cum era în gnosticism. Şi nici nu se cuvine să denigrezi asemenea culte separate (fiecare cu treaba lui) numindu-le „coterii". Ele sunt mai degrabă şcoli de instruire reciprocă pentru cei având înclinaţii similare –

mai mult un fel de Alcoolici Anonimi, de pildă, decât, să zicem, Liga Femeilor Creştine pentru Cumpătare, care şi-ar dori să ne învețe pe toți să ne abținem de la băuturi prea tari pentru unii.

Să nu uităm că Pavel şi-a început cariera ca persecutor al primilor creştini evrei în numele tradiției fariseice. După cum aflăm din Faptele Apostolilor din Noul Testament, el a fost de față la lapidarea Sfântului Ştefan. „Martorii", se spune, „şi-au pus hainele la picioarele unui tânăr numit Saul... Şi Saul se învoise la uciderea lui. Şi în ziua aceea prigoană mare s-a făcut asupra Bisericii din Ierusalim... Iar Saul pustia Biserica; intrând prin case şi târând bărbați şi femei, îi arunca în temniță"[561].

S-ar putea spune că, devenind din fariseu creştin, Pavel şi-a transferat pur şi simplu temperamentul de cealaltă parte a liniei şi că Biserica creştină astfel întemeiată de el a moştenit şi a purtat în Europa pecetea concepției sale levantine despre consensul monolitic. Primul principiu al doctrinei sale era că, în Hristos, Legea fusese abrogată. Într-adevăr, ca şi Marcion, el considera că Legea fusese un blestem abătut asupra omului; căci, după cum a scris el: „Hristos ne-a răscumpărat din blestemul legii... aşa încât noi prin credință să primim făgăduința Duhului"[562]. Şi iarăşi: „Legea ne-a fost dată călăuză spre Hristos, pentru ca noi să ne îndreptățim prin credință; iar dacă a venit credința, nu mai suntem sub călăuză... Nu mai este iudeu,

---

561 Fapte 7.58; 8.1, 3.

562 Galateni 3.13-14.

nici elin; nu mai este rob, nici liber; nu mai este parte bărbătească şi parte femeiască; pentru că voi toţi una sunteţi în Hristos Iisus”[563]. Sunt cuvinte minunate, arzătoare. Dar chiar în scrisoarea următoare citim că o nouă constrângere intra în acţiune, despre care Pavel putea cita din carte:

Vă rog, fraţilor, pentru numele Domnului nostru Iisus Hristos, ca toţi să fiţi într-o vorbă şi-n sânul vostru să nu fie dezbinări; ci să fiţi cu totul uniţi în acelaşi gând şi-n aceeaşi dreaptă judecată... V-am scris în epistolă să nu vă amestecaţi cu desfrânaţii... V-am scris să nu vă amestecaţi cu vreunul care, deşi numindu-se frate, va fi desfrânat, sau lacom, sau închinător la idoli, sau ocărâtor, sau beţiv, sau hrăpitor. Cu unul ca acesta nici să nu mâncaţi... Pe cel rău scoateţi-l din mijlocul vostru![564]

Şi arătarea Duhului i se dă fiecăruia spre folosul tuturor... Că după cum trupul este unul şi are multe mădulare, dar toate mădularele trupului, deşi multe, sunt un trup, aşa-i şi cu Hristos. Pentru că noi toţi într-un Duh ne-am botezat, pentru ca să fim un singur trup – fie iudei, fie elini, fie robi, fie liberi –, şi toţi la un Duh ne-am adăpat... Iar voi sunteţi trupul lui Hristos, şi mădulare fiecare în parte. Şi pe unii i-a pus Dumnezeu în Biserică: întâi, apostoli; al doilea, profeţi;

---

[563] Galateni 3.24-25, 28-29.

[564] 1 Corinteni 1.10; 5.9-13, text prescurtat.

al treilea, învățători... Apoi sunt minunile, apoi darurile vindecărilor, ajutorările, cârmuirile, felurimea limbilor...[565]

Vreau însă ca voi să ştiți că Hristos este capul oricărui bărbat, iar capul femeii este bărbatul, iar capul lui Hristos este Dumnezeu. Orice bărbat care se roagă sau profetizează având capul acoperit îşi face capul de ruşine; iar orice femeie care se roagă sau profetizează cu capul neacoperit îşi face capul de ruşine – căci totuna este ca şi cum ar fi rasă. Că dacă o femeie nu se acoperă cu văl, atunci să se tundă! Dar dacă pentru o femeie e ruşinos să se tundă ori să se radă, atunci să-şi pună văl! Bărbatul nu trebuie să-şi acopere capul, de vreme ce el este chip şi slavă a lui Dumnezeu; dar femeia este slava bărbatului – pentru că nu bărbatul este din femeie, ci femeia din bărbat, şi pentru că nu bărbatul a fost zidit pentru femeie, ci femeia pentru bărbat. De aceea femeia este datoare să aibă văl pe capul său, de dragul îngerilor.[566]

„Fiți următori ai mei”, a scris Pavel turmei sale, „aşa cum şi eu sunt al lui Hristos”[567]. Cu alte cuvinte, nimeni să nu conceapă şi să nu urmeze propria imagine a lui Hristos, ca în Faptele lui Ioan, ci doar pe aceea a lui Pavel şi a comunității sale. Şi astfel, în numele comunității sale, pe măsură ce propria imagine a lui Hristos se maturiza treptat,

---

[565] Ibidem, 12.7, 12-13, 27-28.

[566] Ibidem, 11.3-10.

[567] Ibidem, 11.1.

avea să fie concepută şi prelucrată istoria Occidentului pentru următorii două mii de ani.

Primul eveniment important din istoria acestei noi comunități fusese lapidarea lui Ştefan. „Şi în ziua aceea”, citim în Faptele Apostolilor, „prigoană mare s-a făcut asupra Bisericii din Ierusalim. Şi toți, în afară de apostoli, s-au împrăştiat prin ținuturile Iudeii şi ale Samariei”[568].

Risipirea credincioşilor înspăimântați a dus la răspândirea doctrinei dincolo de Ierusalim şi Galileea, lucrare pe care Pavel a continuat-o mai târziu, predicând chiar şi în afara poporului evreu, altor neamuri – în special, în oraşele comerciale caracterizate de un amestec cultural şi rasial, unde (ca să folosim o expresie recurentă a lui Pavel) evreii şi grecii trăiau împreună. În oraşul exclusiv grecesc Atena aproape că nu a avut succes, iar în oraşul exclusiv evreiesc Ierusalim abia a scăpat cu viață.

„În Atena”, ni se spune, „duhul i s-a aprins de mânie văzând că cetatea e plină de idoli”. Desigur, idolii erau acele opere de artă luminoase de pe Acropole care se numără, până în ziua de azi, printre cele mai mari expresii ale spiritului uman. Iar celor adunați în jurul lui în mijlocul Areopagului (căci, după cum citim: „Toți atenienii şi străinii care locuiau acolo nu-şi petreceau timpul decât spunând sau auzind ce e mai nou”) le spunea: „Bărbați atenieni, văd că-ntru toate sunteți foarte evlavioşi; căci străbătând cetatea voastră şi

[568] Fapte 8.1.

privind la locurile voastre de-nchinare, am dat şi de un altar pe care era scris: «Dumnezeului Necunoscut». Ei bine, cel pe care voi îl cinstiți fără să-l cunoaşteți, pe Acela vi-l vestesc eu vouă”.

Din punct de vedere păgân, această afirmație era, evident, o greşeală, deoarece Inefabilul nu poate fi numit sau proclamat de nimeni, el manifestându-se în toate, iar a pretinde cunoaşterea lui în mod unic înseamnă că nu i-ai perceput câtuşi de puțin esența. În plus, altarul respectiv nu fusese închinat Inefabilului, ci oricărui zeu sau oricăror zei necunoscuți şi semnificativi care ar fi putut fi omişi din cultul local. Iar în această calitate, zeul proclamat de Pavel putea fi şi el acceptat; însă predicatorul nostru cu siguranță nu şi-a proclamat zeul în această calitate.

„Dumnezeu, cel ce a făcut lumea şi toate cele ce sunt în ea”, a spus Pavel adresându-se oraşului în care îşi transmiseseră învățătura Xenofan, Socrate, Platon, Aristotel şi Zenon,

nu locuieşte în temple făcute de mâini, nici nu este slujit de mâini omeneşti, ca şi cum ar avea nevoie de ceva, de vreme ce el le dă tuturor viață şi suflare şi totul, şi dintr-un sânge a făcut tot neamul oamenilor, ca să locuiască pe toată fața pământului, aşezându-le vremile cele de mai-nainte rânduite şi hotarele locuirii lor, pentru ca să-l caute pe Dumnezeu, doar l-or pipăi şi l-or găsi, deşi el nu e departe de fiecare dintre noi. Că noi în el vieţuim şi ne mişcăm şi suntem, aşa cum au spus unii dintre poeții voştri: „Că neam al lui suntem şi noi”.

Şi Pavel continuă:

Aşadar, fiind noi neamul lui Dumnezeu, nu trebuie să socotim că dumnezeirea este asemenea aurului sau argintului sau pietrei, cioplite de meşteşugul şi plăsmuirea omului. Dar Dumnezeu, trecând cu vederea vremile neştiinţei, le vesteşte acum oamenilor ca toţi, de pretutindeni, să se pocăiască, pentru că a hotărât o zi când întru dreptate va să judece lumea prin Bărbatul pe care el l-a rânduit, tuturor dându-le încredere prin aceea că l-a înviat din morţi...

Unii l-au luat în râs, ni se spune, dar alţii au zis: „Despre asta te-om asculta şi altă dată...” Câţiva i s-au alăturat lui Pavel şi au crezut. Însă a avut o „recoltă” dezamăgitoare. Aşa încât şi-a scuturat de pe picioare praful Atenei şi s-a dus în oraşul comercial Corint[569], unde locuia, şi, timp de optsprezece luni, şi-a transmis învăţătura atât printre greci, cât şi printre evrei.

În Ierusalim, oraşul sfânt unde Pavel s-a întors curând, i-a mers şi mai rău decât la Atena – de fapt, aproape la fel de rău precum fusese tratat Ştefan sub ochii lui, cu mulţi ani în urmă. Pentru că acolo, după cum se menţionează,

[569] Fapte 17.16-18.1.

Şi s-a mişcat toată cetatea şi s-a făcut adunare de popor; şi punând mâna pe Pavel, l-au tras afară din templu şi îndată au închis porţile. Dar când căutau ei să-l omoare, a ajuns veste la tribunul [roman] al cohortei cum că tot Ierusalimul s-a tulburat. Acela, luând îndată oşteni şi sutaşi, a alergat la ei; iar ei, văzând pe tribun şi pe ostaşi, au încetat să-l mai bată pe Pavel. Atunci tribunul s-a apropiat, a pus mâna pe el şi a poruncit să fie legat cu două lanţuri; şi a-ntrebat cine este el şi ce-a făcut. Iar în mulţime unii strigau una, alţii alta; şi neputând el să cunoască adevărul din pricina zarvei, a poruncit să fie dus în tabără. Iar când a ajuns la trepte, a trebuit să fie purtat pe sus de ostaşi, din pricina întărâtării mulţimii, că mulţime de popor mergea după el, strigând: „Omoară-l!..."[570]

Într-adevăr, Pavel se afla între două lumi. Dar timpul era de partea lui. Pentru că atât religia polisului, cât şi religia zeului tribal fuseseră lăsate în urmă de interacţiunea popoarelor din întregul imperiu al măreţei Rome. Şi mai mult decât atât, curând, Roma însăşi avea să treacă de apogeu.

VII. Căderea Romei

În 167 d.Hr., al şaselea an al domniei lui Marc Aureliu, hoardele germanice din nord au străpuns zidul roman

[570] Fapte 21.30-36.

dintre Rinul superior şi Dunăre, invadând nordul Italiei; şi, din moment ce nu puteau fi respinşi, li s-a permis să se instaleze ca proprietari pe terenuri alocate în interiorul graniței. Marc Aureliu a murit în 180 d.Hr.; a fost succedat de fiul său, Commodus, un desfrânat; şi au izbucnit revolte în Germania, Galia, Britannia, nord-vestul Africii şi Iudeea. O conspirație organizată chiar la Roma a fost înăbuşită în 183 d.Hr., dar nouă ani mai târziu împăratul a fost asasinat. Succesorul său, Pertinax, a fost înlăturat în anul următor de o revoltă a gărzii – şi a început marea catastrofă a imperiului.

În Roma, armata l-a urcat pe tron pe M. Didius Iulianus; însă trupele din Siria l-au susținut pe C. Pescennius Niger; cele din Britannia, pe D. Clodius Albinus; iar cele de la granița de pe Dunăre, pe L. Septimiu Sever, care s-a impus în cele din urmă, după vreo patru ani de lupte fratricide înverşunate. Sever a impus un regim autoritar, domnind, printre războaie, până în 211 d.Hr., fiind urmat de fiul său, Caracalla, care în 213 d.Hr. a respins o invazie germanică în Galia, în anul următor a supus Armenia, iar în anul următor a înăbuşit o răscoală în Egipt. În 216 d.Hr. s-a întors împotriva Parției, dar a fost asasinat de propria gardă – şi lucrurile au continuat tot aşa, dintr-o criză în alta. De-a lungul țărmului nordic al Mării Negre, goții s-au apucat de piraterie şi, trecând în Mediterana, jefuiau peste tot pe unde mergeau. Alte triburi germanice forțau pătrunderea în Italia; altele, în Galia şi Hispania; câteva şi-au croit drum spre Africa: iar oraşele, satele şi fermele romane erau incendiate pe tot cuprinsul imperiului.

Germanii erau un popor arian care trăia la nord-est de celți, dincolo de Elba, de la Marea Baltică până la Marea Neagră.

Cu păr blond, ochi albaştri şi o statură impozantă, erau – la fel ca celții – războinici curajoşi; iar legiunile romane, care nu mai erau cele de pe vremea lui Cezar, s-au trezit cu probleme serioase. Totuşi aceşti păstori războinici seminomazi, care amenințau din ce în ce mai mult apărarea nordică, constituiau doar una dintre cele trei mari amenințări la adresa civilizației Romei la vremea aceea, care ar fi putut duce la căderea ei. A doua se afla dincolo de Tigru, în Orientul neprotejat, sub forma noii dinastii persane a Sasanizilor, care îi învinsese pe parți în 226 d.Hr. Şi, în timp ce pericolul germanic din nord era în principal de natură fizică, reprezentând într-un fel barbarizarea şi întinerirea însuşi spiritului european, noua amenințare persană constituia mai degrabă o primejdie pentru acel spirit.

Dioclețian (a domnit în perioada 284-305) şi-a mutat curtea romană în Asia Mică pentru a înfrunta noua putere militară, căreia i-a făcut față cu mult mai mult succes decât în confruntările cu triburile din nord; însă nu era pregătit să reziste seducției mitologiei orientale a inamicului său. Sasanizii erau zoroastrieni. În vremea lor, Bundahišn şi alte texte sacre erau editate, interpretate şi extinse; iar o biserică de stat a înflorit sub conducerea unui cler puternic. Deschiderea Occidentului față de ideile religioase persane se poate observa după răspândirea rapidă a mithraismului în tot Imperiul Roman încă din timpul domniei lui Vespasian (69-79 d.Hr.); în Persia însă, renaşterea zoroastriană, în loc să genereze o formă de convietuire interculturală, a respins, în adevăratul stil levantin, celelalte neamuri, în special Occidentul – sau, mai precis, elenismul şi sincretismul, pe care le favorizase precedentul Imperiu Part.

După ce şi-a stabilit curtea asiatică la Nicomedia, în Asia Mică, Diocleţian a adoptat veşmântul şi ţinuta unui despot asiatic, purtând şi roba celestă simbolică, brodată cu perle şi pietre preţioase înfăţişând constelaţiile universului. Şi, aşa cum soarele străluceşte în mijlocul tuturor, ca poarta de aur a veşniciei, la fel şi capul împărătesc se înălţa glorios, cu diadema lui, deasupra robei. La picioarele lui se afla taburetul lumii, dinaintea căruia toţi trebuiau să se plece. Şi, ca o consecinţă suplimentară a forţei idealului asiatic arhaic, însuşi Imperiul Roman a fost transformat într-un aparat de stat oriental. Impozitele crescuseră foarte mult în ultimul secol, iar acum devenise un obicei ca încasarea lor să fie atribuită celor mai bogaţi oameni din regiune – care trebuiau să plătească din propria avere ceea ce nu reuşeau să obţină de la supuşii lor; şi astfel, clasa de mijloc a fost distrusă. Ţărănimea fusese de mult devastată de războaie. Peste tot, sărăcia, cerşetoria, jaful şi violenţa luau amploare; iar Diocleţian, pentru a atenua această tendinţă, a promulgat legi ce le interziceau oamenilor să renunţe sau să-şi schimbe ocupaţia. Aşa încât calitatea de membru al unei bresle era obligatorie şi nu putea fi schimbată; ceea ce a dus la un adevărat sistem de caste, în care toată lumea lucra pentru stat. Salariile şi preţurile erau stabilite de stat. Ochii şi urechile împăratului, spionii săi, urmăreau orice mişcare, veghind la respectarea regulilor. Cu mulţi ani în urmă, profesorul James Breasted a rezumat situaţia într-un paragraf care mi-a rămas în minte încă din anii studenţiei, ca profeţie a unei epoci posibile chiar şi pentru lumea noastră liberă:

Clătinându-se sub povara zdrobitoare a impozitelor, într-un stat aflat, practic, în faliment, cetăţeanul fiecărei clase

devenise acum o simplă rotiță în vastul mecanism al administrației. Nu avea altă funcție decât aceea de a trudi pentru stat, care îi lua atât de mult din rodul muncii sale, încât era norocos dacă reuşea să supraviețuiască cu ceea ce-i rămânea. În definitiv, ca simplu truditor pentru stat, se afla la acelaşi nivel la care felahul de pe Nil fusese de mii de ani. Împăratul devenise un faraon, iar Imperiul Roman, un Egipt colosal al timpurilor străvechi. Acest secol caracterizat prin mari prefaceri, încheiat cu reorganizarea despotică a statului de către Dioclețian, a distrus complet capacitatea creativă în artă şi literatură, precum şi orice progres în comerț şi afaceri. În ceea ce priveşte progresul civilizației în lumea antică, istoria ei s-a încheiat odată cu apariția lui Dioclețian.[571]

Germanii, pe de o parte, şi Orientul, pe de altă parte, au creat această Romă în care creştinismul avea să pătrundă ca a treia forță transformatoare. Dioclețian i-a tratat dur pe creştini, considerându-i duşmani ai statului, însă Galeriu, succesorul său (a domnit din 304 până în 311), a emis un edict de toleranță, urmând vechiul principiu păgân conform căruia fiecare popor are dreptul de a-şi venera propriul zeu; iar în cursul complicatelor evenimente ulterioare, asasinate, intrigi de palat, războaie deschise şi masacre care au marcat anii dintre moartea lui Galeriu şi urcarea pe tron a lui Constantin (311-324), cauza creştină a cunoscut un echilibru precar, până când – după cum povesteşte faimoasa legendă, potrivit căreia însuşi Constantin i-ar fi relatat faptele biografului său, Eusebiu –, în timpul pregătirilor

[571] James Henry Breasted, The Conquest of Civilization, Harper and Brothers, New York, 1926, p. 673.

pentru lupta crucială împotriva lui Maxenţiu, principalul său rival la tron şi duşman al creştinilor, Constantin, încă păgân, a văzut pe cer o cruce luminoasă pe care erau scrise cuvintele Hoc vince, semn văzut şi de soldaţii săi. În noaptea următoare a visat că i s-a arătat Hristos şi i-a poruncit să adopte semnul ca stindard, ceea ce a şi făcut – şi a câştigat, iar de atunci şi-a închinat credinţa crucii.[572]

Rolul lui Constantin cel Mare în istoria creştinismului poate fi comparat cu rolul lui Aśoka în istoria budismului. Cei doi au apărut la trei secole după mântuitorul lor, şi fiecare dintre ei a transformat ceea ce fusese o religie indiferentă faţă de politică, chiar şi faţă de ordinea socială, în religia seculară a unui imperiu. Datele comparabile sunt următoarele:

Iisus Hristos Gautama Buddha

cca 3 î.Hr.-30 d.Hr. 563-483 î.Hr.

Constantin cel Mare Aśoka cel Mare

---

572 Eusebius of Caesarea, Vita Constantini (ed. I.A. Keikel, Berlin, 1902), trad., Nicene Library (ed. H. Wace şi P. Schaff, Oxford, 1890 şi urm.) [trad. rom.: Eusebiu de Cezareea, Viaţa lui Constantin cel Mare (PSB 14), traducere şi note de Radu Alexandrescu, studiu introductiv de Emilian Popescu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1991].

a domnit în perioada 324-337 d.Hr. a domnit în perioada 268-232 î.Hr.

Totuşi, în timp ce Aśoka predica şi practica nonviolenţa şi toleranţa religioasă[573], Constantin, de îndată ce a urcat pe tron, s-a apucat să extermine două erezii. Prima a fost cea a donatiştilor din Africa de Nord. Ei considerau că eficacitatea unui sacrament depindea de starea spirituală a preotului: oricine trădează credinţa, spuneau ei, nu este în posesia credinţei, ci a vinovăţiei (qui fidem a perfido sumserit, non fidem percipit sed reatum). Răspunsul ortodox la această erezie era că sacramentele sunt sacre în sine, nu în virtutea oamenilor (sacramenta per se esse sancta, non per homines). Iar pericolul controversei consta în faptul că, dacă donatiştii aveau dreptate, atunci întregul ceremonial al Bisericii depindea de caracterul moral al clerului, şi nimeni nu putea fi vreodată sigur de eficacitatea supranaturală a ritului; în timp ce, dacă donatiştii greşeau, un sacrament putea fi administrat efectiv chiar şi de către un eretic sau un păgân.

A doua controversă cu care s-a confruntat Constantin era şi mai importantă. Era vorba de adepţii lui Arie, care considerau că Hristos nu era nici Dumnezeu adevărat, nici Om adevărat. Dumnezeu, afirmau ei, este absolut incognoscibil şi unic. În schimb, Hristos, deşi preexistent întrupării sale, este o fiinţă creată şi, prin urmare, nu este Dumnezeu adevărat, chiar dacă poate fi venerat drept creator al tuturor celorlalte creaturi. În întruparea sa ca

573 Mitologia orientală, pp. 308-310.

Iisus, Fiul şi-a asumat un corp uman, dar nu un suflet uman. Prin urmare el nu era nici Dumnezeu adevărat, nici Om adevărat.[574]

Poate că la originea atitudinii diferite a lui Aśoka şi a lui Constantin faţă de credinţă se află faptul că regele indian crease deja imperiul când privelişte a cumplită a măcelului şi atrocităţilor comise de armatele sale l-a marcat profund, provocându-i sentimentul de remuşcare şi determinându-l să se convertească la etica budistă a nonviolenţei şi a compasiunii; în timp ce Constantin a avut viziunea viitoarei sale victorii, ceea ce a determinat convertirea sa la ceea ce de atunci s-a numit creştinism – deşi este greu de găsit vreo relaţie între concepţia sa despre religie şi învăţătura creştină despre ispitirea lui Hristos în deşert (vezi supra, pp. 344-346). Cu toate acestea se mai poate observa că, în timp ce imperiul budist al lui Aśoka s-a prăbuşit la doar o jumătate de secol după moartea sa, imperiul creştin al lui Constantin a rezistat până la căderea Constantinopolului în mâinile turcilor, la 1 129 de ani după urcarea sa pe tron. Aşa încât observaţia esenţială pentru teoria generală a subiectului nostru ar trebui, probabil, să fie aceea că, în Orient şi în Occident, destinele opuse ale celor două mari religii seculare ale mântuirii au fost determinate nu de profeţii la ale căror nume se refereau, ci de caracterele opuse ale primilor lor mari regi convertiţi.

---

574 Pentru o discuţie asupra acestor controverse, vezi Adolf Harnack, History of Dogma, trad. Neil Buchanan după ed. a III-a germană, Dover Publications, New York, 1961, vol. V, pp. 140-168, pentru controversa donatistă, şi vol. IV, cap. I, pentru doctrina consubstanţialităţii dintre Fiul lui Dumnezeu şi Dumnezeu-Tatăl.

Căci recunoaşterea suferinţei de către Aśoka era de acelaşi ordin (deşi nu de aceeaşi intensitate) ca şi aceea a lui Buddha când afirma primul dintre cele Patru Adevăruri Nobile: „Întreaga viaţă e o suferinţă”. Prin urmare, în edictele regale, esenţa învăţăturii budiste era păstrată cu onestitate, iar nonviolenţa şi compasiunea erau sincer încurajate. În Occident însă, odată cu împăratul Constantin, religia lui Hristos a devenit slujitoarea (sau, mai curând, zâna bună) a politicii, iar autoritatea de a domina o anumită ordine socială se credea că provine de la cel care se presupunea că ar fi spus: „Împărăţia mea nu este din lumea aceasta. Dacă împărăţia mea ar fi din lumea aceasta, slujitorii mei s-ar lupta”[575]. Prin urmare, la întrebarea care împarte lumea: „Te interesează societatea sau adevărul?”, monarhul occidental, dacă ar fi fost sincer, ar fi trebuit să răspundă: „Societatea”, în timp ce hindusul ar fi putut spune: „Adevărul”.

Şi totuşi, paradoxal, în timp ce în Occident religia Mântuitorului s-a degradat de-a lungul istoriei sale din cauza identificării cu politica, practicile noastre politice occidentale s-au atenuat semnificativ ca urmare a influenţei sale; în schimb, gândirea politică orientală a rămas până în ziua de azi guvernată de legea politică elementară a naturii, care este, în ultimă instanţă, aşa-numita „Lege a peştilor” (în sanscrită, mātsyanyāya): peştii cei mari îi mănâncă pe cei mici, iar cei mici trebuie să fie deştepţi.

---

[575] Ioan 18.36, parţial.

Constantin cel Mare s-a născut în Dacia (România de azi)[576] în jurul lui 274 d.Hr. Mama sa, Elena, o femeie de condiție modestă din Bitinia (în nord-vestul Asiei Mici), a fost concubina lui Constanțiu, care a părăsit-o în 293 pentru a se căsători cu fiica vitregă a lui Maximian, Teodora. Constanțiu a devenit apoi cezar al Romei, iar tânărul Constantin a fost trimis la curtea asiatică a împăratului Dioclețian, cu care a plecat în Egipt, unde l-a întâlnit pe Eusebiu, viitorul episcop al Cezareei, iar mai târziu biograful său. Tânărul prinț a luat drept concubină o tânără pe nume Minervina, cu care a avut un fiu, Crispus – deşi era logodit încă din 293 cu Fausta, fiica lui Maximian. Din cauza unei conspirații la curte, a fugit în Galia, unde, când tatăl său a murit în timpul înăbuşirii unei revolte în Britannia, a preluat controlul şi, în scurt timp, a câştigat comanda Imperiului de Apus. Referitor la războaiele sale din Galia, în perioada 306-312, citim că „până şi păgânii au fost şocați când a pus să fie devorați de fiare regi barbari laolaltă cu supuşii lor, cu miile”[577]. Şi mai ştim că aproape imediat după ce a convocat şi prezidat Sinodul de la Niceea, unde voia şi natura lui Dumnezeu au fost proclamate şi definite pentru întreaga omenire, i-a ucis – dintr-un motiv necunoscut – pe fiul său, Crispus, şi pe soția sa, Fausta. S-a avansat o ipoteză care aminteşte de tragedia Fedrei; însă oricare ar fi fost motivul, un lucru e limpede: Constantin a fost un om mult mai aspru decât Aśoka.

---

[576] Constantin cel Mare s-a născut în Naissus, Dacia Mediterranea (astăzi, Niš, oraş din sudul Serbiei) (N.t.).

[577] H.M. Gwatkin, „Constantine and His City”, în The Cambridge Medieval History, vol. I, p. 3.

După ce a cucerit întregul imperiu până în 324, Constantin cel Mare şi-a propus să-l unească într-un singur bloc spiritual, iar în acest scop, în 325, a convocat Sinodul de la Niceea. Au participat peste trei sute de episcopi din toate provinciile imperiului care, după o predică a împăratului despre necesitatea unității, s-au apucat de treabă – mai întâi să stabilească data Paştilor, iar apoi să-i anatemizeze pe arieni. Crezul acceptat în cele din urmă (redactat de tânărul diacon Atanasie din Alexandria) sună astfel:

Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl Atotțiitorul, Făcătorul tuturor văzutelor şi nevăzutelor.

Şi într-unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, născut din Tatăl, singurul născut;

adică din ființa (οὐσία – ousíā) Tatălui,

Dumnezeu din Dumnezeu, Lumină din Lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat – născut, nu făcut –, de-o ființă (ὁμοούσιον – homoousion) cu Tatăl;

prin care toate s-au făcut, cele din cer şi cele de pe pământ;

care pentru noi oamenii şi pentru a noastră mântuire s-a coborât şi s-a întrupat, s-a făcut om, a pătimit şi a înviat a treia zi, s-a înălțat la ceruri, şi va veni să judece viii şi morții.

Şi întru Duhul Sfânt.

Dar pe cei care zic: „era cândva când nu era”, şi că „înainte de a se naşte nu era”, şi că „din cele ce nu erau s-a făcut”, sau afirmă că Fiul lui Dumnezeu este din alt ipostas sau ființă (ἐξ ἑτέρος οὐσίας ἢ ὑποστάσεως), sau creat, sau supus schimbării sau transformării morale – pe aceştia îi anatemizează Biserica Catolică şi Apostolică.[578]

În timpul domniei lui Constantin, creştinismului i s-a acordat acelaşi statut pe care îl aveau religiile păgâne ale imperiului, dar o jumătate de secol mai târziu, în vremea lui Teodosiu cel Mare (a domnit în perioada 379-395), a fost declarată singura religie permisă; şi astfel, prin decret imperial, a început perioada cunoscută sub numele de „Epoca întunecată”. Edward Gibbon vorbeşte despre începuturile sale; şi cred că nimic nu ilustrează mai bine această epocă a marilor clasici decât cu un fragment din proza lui clasică.

„În Siria”, scrie el într-un pasaj celebru în care a descris deja diferite alte provincii ale Imperiului Roman,

„divinul şi perfectul Marcellus”, cum este poreclit de Teodoret, un episcop mânat de ardoarea apostolică, a hotărât să facă una cu pământul fastuoasele temple din

[578] Trad. din Gwatkin, „Arianism”, în The Cambridge Medieval History, vol. I, pp. 121-122.

dieceza Apamea. Atacul său a fost zădărnicit de iscusința şi soliditatea cu care fusese construit templul lui Iupiter. Clădirea era aşezată pe o înălțime. De-a lungul celor patru laturi, înaltul acoperiş era susținut de cincisprezece coloane masive, având o circumferință de şaisprezece picioare, iar marile blocuri ce le alcătuiau erau bine sudate cu plumb şi fier. Împotriva lor a fost încercată zadarnic puterea celor mai ascuțite scule. A fost necesar să se submineze fundațiile coloanelor, care au căzut de îndată ce proptelele provizorii de lemn au fost mistuite de foc, iar greutățile acestei încercări sunt descrise alegoric întruchipate într-un demon negru, ce a întârziat, dar n-a putut învinge operațiile inginerilor creştini. Îmbătat de această victorie, Marcellus a pornit personal în campanie împotriva puterilor întunericului. Un grup numeros de soldați şi gladiatori înaintau sub stindardul episcopal şi Marcellus atacă pe rând satele şi templele rurale din dieceza Apamea. Oriunde se bănuia că populația va opune rezistență sau vor trebui să înfrunte primejdii, campionul credinței, care fiind şchiop, nu putea nici să lupte, nici să fugă, se aşeza la distanță convenabilă, dincolo de bătaia proiectilelor. Dar însăşi prudența sa i-a pricinuit moartea. El a fost surprins de un grup de țărani ajunşi la capătul răbdării; iar sinodul provinciei a declarat fără şovăire că sfântul Marcellus îşi jertfise viața pentru cauza lui Dumnezeu. Călugării mistuiți de mânie şi zbucium, care au alergat din deşert în sprijinul lui Marcellus, se distingeau prin zelul lor neobosit. Ei şi-au atras pe drept duşmănia păgânilor şi unii dintre ei ar merita să fie învinuiți de lăcomie şi necumpătare, căci îşi satisfăceau lăcomia cu ajutorul jafului sfânt şi, nesățioşi, trăiau pe seama poporului, care le admira naiv veşmintele zdrențuite, psalmii ce-i cântau cu voce tare şi paloarea nefirească a feței. Puține temple au fost protejate de fricile, venalitatea, gustul sau prudența conducătorilor civili şi

ecleziastici. Templul închinat zeiței Venus Caelestis din Cartagina, ale cărui incinte sacre formau o circumferință de două mile, a fost transformat cu înțelepciune într-o biserică creştină; iar o consacrare similară a păstrat neatinsă cupola maiestuoasă a Panteonului din Roma. Dar în aproape toate provinciile lumii romane, o armată de fanatici, fără vreo autoritate sau disciplină, s-au năpustit asupra locuitorilor paşnici; iar ruinele celor mai frumoase clădiri ale Antichității păstrează încă urmele devastărilor provocate de acei barbari care şi-au găsit timpul şi dorința de a se dedica unor distrugeri atât de laborioase...

Templele Imperiului Roman au fost devastate sau distruse; dar superstiția ingenioasă a păgânilor încă mai căuta să eludeze legile lui Teodosiu, prin care toate sacrificiile fuseseră interzise cu severitate. Locuitorii din țară, al căror comportament era mai puțin expus unei curiozități răutăcioase, îşi mascau întrunirile religioase sub aparența unor adunări conviviale. În zilele de sărbătoare solemnă, se adunau în număr mare la umbra cuprinzătoare a vreunui copac consacrat; se tăiau şi se frigeau oi şi boi; iar această distracție rurală se sfințea prin folosirea tămâiei şi a imnurilor cântate în cinstea zeilor. Dar, din moment ce nicio parte a animalului nu era folosită ca ardere de tot şi nu exista un altar pentru a primi sângele, şi se omiteau cu grijă ofrande de dulciuri şi ceremonia de încheiere a ofrandelor, aceste adunări conviviale nu puteau fi considerate sacrificii ilegale. Oricare ar fi adevărul faptelor şi calitatea unei asemenea distincții, aceste pretenții deşarte au fost măturate de ultimul edict al lui Teodosiu, care a provocat o rană mortală superstiției păgânilor. Această lege prohibitivă este exprimată în termenii cei mai absoluți şi exhaustivi. „Este voința şi dorința noastră", spune împăratul, „ca

niciunul dintre supuşii noştri, fie ei magistraţi sau cetăţeni particulari, oricât de înalt sau de inferior ar fi rangul şi statutul lor, să nu îndrăznească, în orice oraş sau în orice loc, să se închine vreunui idol neînsufleţit cu jertfirea unei victime nevinovate". Sacrificiile şi practicarea divinaţiei cu măruntaiele victimei sunt declarate (indiferent de obiectul anchetei) crimă de înaltă trădare împotriva statului, care nu poate fi ispăşită decât prin moartea vinovatului. Riturile superstiţiei păgâne care pot părea mai puţin sângeroase şi atroce sunt abolite ca fiind extrem de vătămătoare pentru adevărul şi onoarea religiei; sunt menţionate şi condamnate în special luminile, ghirlandele, tămâia şi libaţiile de vin; iar pretenţiile inofensive ale geniului domestic, ale zeilor casnici sunt incluse şi ele în această interdicţie riguroasă. Desfăşurarea oricăreia dintre aceste ceremonii profane şi ilegale duce la confiscarea casei sau a terenului unde a avut loc; iar dacă cel vinovat a ales cu ingeniozitate proprietatea altuia ca scenă a nelegiuirii sale, este obligat să plătească, fără întârziere, o taxă semnificativă de douăzeci şi cinci de livre de aur, adică mai bine de o mie de lire sterline. O taxă nu mai puţin substanţială se aplică complicilor acestor duşmani secreţi ai religiei, care îşi neglijează datoria pe care o implică funcţia lor, să dezvăluie sau să pedepsească vinovăţia idolatriei. Acesta era spiritul persecutor al legilor lui Teodosiu, care au fost aplicate repetat de fiii şi nepoţii săi, în aplauzele zgomotoase şi unanime ale lumii creştine...

Ruina religiei păgâne este descrisă de sofişti ca un eveniment dureros şi şocant, care a cufundat pământul în întuneric şi a restabilit vechea stăpânire a haosului şi a nopţii. Ei povestesc cu accente solemne şi patetice că templele au fost transformate în morminte şi că locurile sacre, care fuseseră împodobite cu statuile zeilor, au fost

pângărite de moaştele martirilor creştini. „Călugării” (o rasă de animale murdare cărora Eunapios este tentat să le refuze numele de oameni) „sunt autorii noului cult, care, în locul acelor zeități concepute de inteligența umană, au pus sclavii cei mai josnici şi mai vrednici de dispreț. Capetele, sărate şi murate, ale acelor răufăcători infami, care pentru mulțimea crimelor lor suferiseră o moarte dreaptă şi umilitoare; trupurile lor, purtând încă urma biciului şi cicatricile torturii care le-au fost aplicate prin sentința magistratului; aceştia [continuă Eunapios] sunt zeii pe care pământul îi produce în vremurile noastre; aceştia sunt martirii, judecătorii supremi ai rugăciunilor şi cererilor noastre adresate Divinității, ale căror morminte sunt acum consacrate ca obiecte ale venerației poporului”.

Şi Gibbon conchide:

În viața de toate zilele, moaştele sfinților se dovedeau mai prețioase decât aurul sau pietrele nestemate, iar această experiență constituia pentru clerici un imbold de a înmulți comorile Bisericii. Fără a ține prea mult seamă de adevăr ori probabilitate, ei inventau nume pentru schelete şi fapte pentru aceste nume. Faima apostolilor şi a sfinților era întunecată de invenții religioase. Grupului invincibil de martiri veritabili din primele timpuri ale creştinismului li se adăugau mii de eroi imaginari, care nu existaseră niciodată în afara fanteziei unor făuritori de legende, vicleni ori creduli; avem temei să bănuim că Tours n-ar fi singura

dieceză în care osemintele unui răufăcător au fost adorate în locul moaştelor unui sfânt.[579]

Teodosiu cel Mare a murit în 395 – şi, exact cincisprezece ani mai târziu, vizigoții lui Alaric au devastat Roma. Sfântul Augustin (354-430) a scris marea sa lucrare Cetatea lui Dumnezeu pentru a răspunde argumentului că, deşi Roma înflorise timp de un mileniu sub zeii săi, când s-a îndreptat către creştinism, şi-a găsit pieirea. Cetatea Omului, a păcatului, a osândirii se prăbuşise, recunoştea bunul episcop, dar în locul ei, Cetatea lui Dumnezeu, Biserica, Trupul Viu al lui Hristos va dăinui pentru totdeauna. „Iar în acel oraş binecuvântat", a scris el, ca unul care ştie sigur despre ce vorbeşte,

va fi această mare binecuvântare, că cei de jos nu-i vor invidia pe cei de sus, aşa cum îngerii de astăzi nu invidiază slava arhanghelilor, pentru că nimeni nu va dori să fie ceea ce nu a primit să fie, deşi va fi legat în strictă armonie cu cel care a primit; aşa cum în corp degetul nu caută să fie ochiul, dar ambele membre sunt îmbinate armonios în structura completă a corpului. Şi astfel, împreună cu darul său, mai mare sau mai mic, fiecare va primi acest dar

[579] Gibbon, op. cit., cap. XXVIII, parţial [trad. rom. (fragmente): Edward Gibbon, Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman, ed. cit., vol. II, pp. 115, 118].

suplimentar al mulțumirii, de a nu dori mai mult decât are.[580]

Toate bune şi frumoase! Dar, între timp, în toată Europa se răspândeau nestingheriți barbarii – nu numai europeni, ci şi asiatici. Deoarece Attila, cu hoarda lui de huni, a intrat în Europa venind din stepele ruseşti, a întemeiat o capitală a splendorii barbare în apropierea Budapestei de astăzi şi a devastat jumătate de continent până la moartea sa în 453. Vandalii s-au revărsat prin Spania în Africa, urmați de vizigoți, care au întemeiat un regat al lor în Spania. Britannia, abandonată de romani, a fost invadată şi colonizată de iuți, angli şi saxoni, în vreme ce francii s-au stabilit în Galia, căreia i-au dat numele de Franța. Roma însăşi a căzut în mare parte în mâinile unor germani creştinați, care au impus şi destituit un lung şir de împărați jalnici – până în septembrie 476, când înaltul şi frumosul Odoacru a preluat conducerea; iar de atunci, nu a mai existat împărat în Occident vreme de 324 de ani, până când un alt german, Carol cel Mare, şi-a pus pe cap coroana imperială în ziua de Crăciun a anului 800, în Biserica Sfântul Petru din Roma, primind simbolul solar al lui Ahuramazda din mâinile papei Leon al III-lea.

Partea a patra

[580] Augustin, De Civitate Dei, cartea XXII, cap. 30.

Epoca marilor credincioşi

Introducere

Dialogul dintre Europa şi Levant

În timpul domniei lui Traian (98-117) şi a succesorului său Adrian (117-138), în arhitectura Romei începuseră să apară formele cupolei şi arcului, ceea ce anunța – după cum observa Spengler – sentimentul lumii față de ridicarea Levantului. În cuvintele sale: „Panteonul roman este cea mai veche dintre toate moscheile”[581]. În acelaşi timp, ochii busturilor împăraților au început să aibă pupile perforate, în timp ce în sculptura clasică anterioară păreau orbi: nu proiectau în exterior un spirit interior.[582] Pentru că, aşa cum templul grec accentuase exteriorul cu coloanele sale, în interior nefiind decât o simplă cella, fără a oferi o senzație de spațiu interior, ci doar de corporalitate exterioară, tot aşa (şi apelez din nou la cuvintele lui Spengler), pentru omul clasic, „templul corpului nu avea un «interior»„[583].

---

[581] Spengler, op. cit., vol. I, p. 211 (engleză), p. 272 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, Declinul Occidentului, ed. cit., vol. 1, p. 110].

[582] Ibidem, vol. I, p. 329 (engleză), p. 421 (germană).

[583] Ibidem, vol. I, p. 225 (engleză), p. 290 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, Declinul Occidentului, ed. cit., vol. 1, p. 312].

În schimb, moscheea era în întregime interioară: arhitectura ei amintea de peştera-lume, care pentru gândirea levantină pare simbolul potrivit pentru forma spirituală a universului. „O extraordinară şi misterioasă confuzie de forme sferice şi poligonale învălmăşite", după cum scrie Spengler, „o ogivă de piatră ce susține o greutate care se aşază uşor pe pământ şi închide ermetic interiorul, toate liniile tectonice ascunse, bolta cea mai de sus străpunsă de mici lucarne pe unde o lumină palidă se strecoară – lumina aceasta sporeşte austeritatea zidurilor –, iată cum ni se înfățişează capodoperele acestei arte prin bazilica San Vitale din Ravenna, catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol şi Cupola Stâncii (Moscheea lui Omar) de la Ierusalim"[584].

Un sentiment copleşitor şi atotcuprinzător al unui spațiu şi timp delimitat, ca un fel de peşteră a lui Aladin în care lumina şi întunericul, binele şi răul, harul şi încăpățânarea, spiritul şi sufletul se amestecă pentru a crea, în loc de istorie, un basm grandios cu forțe divine şi diabolice caracteristice tuturor mitologiilor Levantului, fie că este vorba de iudaism, zoroastrism, mithraism, maniheism, creştinism oriental, neoplatonism, gnosticism, misterele clasice târzii sau de islam. Iar omul din această lume nu este câtuşi de puțin un individ, ci un organ sau o parte a marelui organism, ca în concepția lui Pavel sau a lui Augustin despre Trupul Viu al lui Hristos. În fiecare ființă, ca în întreaga peşteră a lumii, acționează cele două principii opuse şi atotcuprinzătoare ale Spiritului şi Sufletului – în ebraică, ruach şi nephesh; în persană, ahu şi urvan; la

---

584 Ibidem, vol. I, p. 200 (engleză), p. 257 (germană) [ibidem, pp. 278-279].

mandeeni, manuhmed şi gyan; şi în greacă, pneuma şi psyche.

„Sensul primitiv al lui ruach este «vânt»„, observă Spengler, „iar nephesh este totdeauna înrudit într-un fel cu corpul şi cu pământul, cu ce este inferior, cu răul şi cu tenebrele. Tendința lui este «să urce». Ruach este de resortul lui Dumnezeu, al lumii transcendente, al luminii. Pogorându-se asupra omului, el îi induce eroism (Samson), mânie sacră (Ilie), iluminarea judecătorului când pronunță o sentință (Solomon) şi toate genurile de divinație şi de extaz. El se revarsă asupra omului”[585].

Manifestarea unei noi culturi care se dezvoltă prin formele unei tradiții străine – precum apariția cupolei în arhitectura romană târzie şi a pupilelor ochilor în portretele romane – este numită de Spengler „pseudomorfoză”. Cuvântul provine din vocabularul mineralogiei şi, în sensul său propriu, se referă la forma exterioară înşelătoare, „formarea falsă” a unui cristal care s-a solidificat într-o crăpătură de rocă sau în altă substanță străină de structura sa internă. Iată cum defineşte Spengler această categorie:

Eu consider pseudomorfoză istorică acele cazuri în care o cultură anterioară străină acoperă solul cu atâta vigoare încât împiedică respirația unei culturi mai tinere. Aceasta din urmă nu ajunge, în propriul domeniu, să-şi dezvolte

---

[585] Ibidem, vol. II, p. 234 (engleză), p. 283 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, Declinul Occidentului, ed. cit., vol. 2, pp. 275-276].

formele originale de expresie, şi nici măcar la înflorirea deplină a conştiinţei de sine. Tot ceea ce provine din profunzimile unei mentalităţi primăvăratice se revarsă în formele libere ale unei vieţi străine. Sentimentele juvenile se pietrifică în opere bătrânicioase şi, în locul avântului spre înălţimi al unei forţe vegetative independente, singură seva urii hrăneşte ramurile gigantice împotriva forţei îndepărtate.[586]

În cazul culturii levantine, susţine Spengler, această condiţie a prevalat, într-o formă sau alta, de la început până la sfârşit. Cea mai veche etapă a germinaţiei se află întru totul în domeniul civilizaţiei antice babiloniene; următoarea etapă, începând din jurul lui 529 î.Hr., a fost marcată de dictatura unui mic clan persan, la fel de primitiv ca ostrogoţii, a cărui stăpânire de două sute de ani, până la victoria lui Alexandru, s-a bazat pe marea slăbiciune a populaţiilor babiloniene epuizate. „Dar începând cu anul 300 î.Hr.", arată Spengler, „se produce o importantă trezire a tinerelor populaţii din această lume de limbă aramaică, situată între Sinai şi munţii Zagros". Cu toate acestea tocmai în acest moment au sosit macedonenii, întinzând un văl subţire de civilizaţie clasică până în India şi Turkestan. Odată cu victoriile lui Pompei în Siria şi apoi a lui August la Actium (30 î.Hr.), toga grea a Romei a căzut pe pământ. Iar în secolele următoare, până la adevărata explozie, pe neaşteptate, a islamului, gândirea şi sensibilitatea levantine s-au exprimat – cu excepţia tărâmului eliberat al regilor persani sasanizi – în forme pe care savanţii noştri le-au interpretat greşit în mod constant, ca elemente în mare

[586] Ibidem, vol. II, p. 189 (engleză), p. 227 (germană) [ibidem, p. 221].

parte de tranziție de la etapa clasică la cea gotică ale civilizației noastre europene.

„Cultura magistă", scrie Spengler, singurul istoric care a observat, se pare, acest lucru,

se află, sub aspect geografic şi istoric, chiar în centrul grupului culturilor superioare, singura care ajunge aproape la toate celelalte în spațiu şi timp. De aceea, construirea edificiului istoric al imaginii cosmice a acestei culturi depinde de condiția următoare: cunoaşterea formei interne falsificate de forma externă. Or, tocmai o atare cunoaştere ne-a lipsit până acum din cauza prejudecăților filologice şi teologice şi, mai mult, a fragmentarismului ştiințelor speciale moderne. De multă vreme, prin obiect, concepție, metodă, ştiința occidentală e divizată într-o mulțime de specialități a căror separare absurdă a stânjenit până şi identificarea marilor probleme. Dacă există vreun domeniu unde „specializarea" a devenit o fatalitate, acesta este cel al problemelor din lumea arabă. Istoricii propriu-zişi îşi limitau demersurile la zona filologiei clasice; la est, orizontul lor se oprea la frontierele lingvistice ale Antichității. În consecință, ei nu au întrezărit deloc unitatea profundă de dezvoltare, dincoace şi dincolo de această limită, care psihic nu a existat niciodată. Rezultatul a fost acea perspectivă numită „Antichitate", „Ev Mediu" şi „Timpuri moderne", limitată şi schematizată de uzul lingvistic greco-latin. Axum, Saba, de asemenea Imperiul Sasanid nu erau accesibile cunoscătorilor limbilor vechi care se limitau la „texte"; de aceea, ele nu sunt deloc prezente în „istorie". Istoricii literari, în egală măsură filologi, confundau spiritul limbii cu cel al operelor. Ce era scris în greacă sau doar conservat pe

teritoriul arameean a fost inclus de aceştia într-o literatură „greacă târzie” căreia i-a fost repartizată apoi o perioadă proprie. Textele scrise în alte limbi n-au coincis cu specialitatea lor şi, în consecinţă, au fost atribuite în bloc, cu totul artificial, istoriei altor literaturi. Dar tocmai aici găsim dovada cea mai convingătoare în favoarea tezei disparităţii necesare între istoria unei literaturi şi limba în care ea este scrisă. În realitate, aici exista un grup închis de literaturi naţionale magiste cu spirit unitar, dar scrise în mai multe limbi, printre care şi limbile antice. Căci o naţiune de tip magist nu are limbă maternă. Există o literatură naţională talmudică, maniheistă, nestoriană, islamică şi chiar neopitagoreică, dar nu elenistică sau ebraică.

Teologia a divizat domeniul în specialităţi strict delimitate după confesiunile europene occidentale, iar teologia creştină, la rândul ei, a fost şi încă este determinată la est de „frontiera filologică”. Lumea persană a căzut în mâinile filologiei iraniene. Sub pretextul că textele Avestei nu fuseseră încă concepute, ci doar propovăduite într-un dialect arian, indologia a considerat această problemă serioasă drept o chestiune secundară, iar teologia creştină a lăsat-o să-i scape complet din vedere. În sfârşit, pentru istoria iudaismului talmudic – căci filologia ebraică constituie singura specialitate cu cercetări asupra Vechiului Testament – nu s-a fixat încă nicio specialitate. În consecinţă, în toate marile istorii ale religiilor pe care le cunosc, unde sunt tratate inclusiv religiile negre primitive – pentru că există şi o specialitate etnologică – şi toate sectele indiene, Talmudul, zic eu, a fost complet uitat. Iată o prefaţă

savantă a celei mai importante probleme puse în fața ştiinței de astăzi.[587]

În paginile următoare ale acestui volum vom analiza doar în linii mari – aproape fără a atinge nici măcar cea mai importantă dintre numeroasele tradiții speciale – interacțiunea dintre cele două mari lumi spirituale ale sufletului levantin şi european, printr-un labirint pitoresc de neînțelegeri de sine şi reciproce; iar cu asta vor apărea două pseudomorfoze contrare. Despre prima, Spengler tocmai ne-a informat – şi anume germinarea formelor levantine sub un strat de formule romano-elenistice. Iar a doua ar putea fi numită „răzbunarea levantină", şi anume răspândirea masivă a creştinismului paulian în întregul univers cultural al Europei, după care simțul existenței şi tipul experienței ale popoarelor celtice şi germanice au trebuit să-şi găsească expresie şi sprijin în termeni străini, diametral opuşi sau chiar contrari oricărui sentiment sau impuls caracteristic lor. Răbufnirea spiritului levantin eliberat într-o afirmare tardivă, dar puternică se remarcă în victoria strălucită şi definitivă a islamului începând din secolul al VII-lea. Iar reafirmarea pe măsură a spiritului european eliberat se observă în dubla victorie a conştiinței individuale odată cu Reforma şi a spiritului ştiințific, împreună cu un nou umanism, odată cu Renaşterea. Vom încerca mai întâi să prezentăm istoria regiunii levantine şi apoi a celei europene până în jurul lui 1350 d.Hr., când „fisurile" vechiului pseudomorfism au început să se lărgească. Iar scopul nostru este să scoatem la lumină, prin câteva forme

---

[587] Ibidem, vol. II, pp. 190-191 (engleză), pp. 228-229 (germană) [Ibidem, pp. 222-224].

semnificative, liniile principale atât ale fiecărei ordini native, cât şi ale forțelor care i-au influențat evoluția firească.

Capitolul 8

Crucea şi Semiluna

I. Magii

Nu se ştie mai nimic despre perioada parta a religiei iraniene. În vremea Seleucizilor greci (312-64 î.Hr.), în general, idealul lui Alexandru, al unei uniuni între Est şi Vest, părea să prindă contur. Cu toate acestea Levantul aflat în ascensiune nu putea fi ținut sub un singur sceptru. În jurul lui 212 î.Hr., Euthydemos, cârmuitorul macedonean al Bactrianei, a reuşit să înființeze un stat independent.[588] Aproximativ patru decenii mai târziu, Palestina s-a revoltat împreună cu Macabeii. După care Roma a început să ocupe provinciile din vest. În acei ani a apărut în Parția (estul Iranului) dinastia indigenă cunoscută astăzi ca dinastia parta sau arsacidă. Întemeiată de un şef de trib obscur, Arsaces, în jurul lui 250 î.Hr., dinastia a fost consolidată de doi frați, Phraates I (a domnit în perioada cca 175-170 î.Hr.) şi Mithridates I (a domnit între anii cca 170 şi 138 î.Hr.); şi,

[588] Mitologia orientală, pp. 312-314.

deşi erau mereu în război cu toată lumea – la nord şi la est cu sciţii, bactrienii şi kuşanii, iar la vest, mai întâi cu Seleucizii, apoi, timp de două secole, cu romanii –, neînduplecata dinastie şi-a sporit puterea şi a durat până în 226 d.Hr., când a fost înlocuită din interior de o altă casă persană, Sasanizii, care au rezistat până la cucerirea de către islam, în 651.

În Dēnkart, o lucrare sasanidă târzie din secolul al VI-lea, se menţionează că în secolul I d.Hr.,

Valakhsh Arsacidul [Vologases I, care a domnit în perioada 51-77 d.Hr.] a ordonat să se trimită în toate provinciile un memoriu cu instrucţiuni de a păstra, în orice stare s-ar afla, acele părţi din Avesta şi Zend care au ieşit la iveală şi s-au dovedit a fi autentice; de asemenea, orice învăţătură derivată din ele: care, deşi risipită, din cauza haosului şi confuziei lăsate în urmă de Alexandru, şi în ciuda jefuirii de către macedoneni a regatului Iranului, supravieţuise fie în scris, fie în comunicări orale demne de încredere.[589]

În general, pe tot parcursul perioadei parţilor a predominat o puternică tendinţă elenizantă. Cu toate acestea ordinul consemnează începutul renaşterii zoroastrismului magist, care a fost consolidat şi impus în perioada sasanidă. Întemeietorul noii dinastii, Ardaşir I (a domnit în perioada 226-241 d.Hr.), a încercat imediat să reformeze tradiţia

[589] Dēnkart 412; apud Zaehner, op. cit., pp. 175-176.

religioasă a imperiului său, în ideea de a stabili o doctrină care să unifice poporul eterogen; iar pentru a-şi atinge scopul a ales un membru al clerului zoroastrian, Tansar, ale cărui fapte sunt consemnate în Dēnkart:

Măria Sa Regele Regilor Ardaşir, fiul lui Papak, împreună cu Tansar, autoritatea religioasă supremă, a poruncit ca toate acele învățături risipite [adunate anterior de Valakhsh] să fie aduse la curte. Tansar s-a ocupat de sarcină, a ales o versiune, a exclus altele din canon şi a emis acest decret: „Tâlcuirea tuturor învățăturilor Religiei Adoratorilor lui Mazda cade în răspunderea noastră; pentru că acum nu ne mai lipsesc cunoştințele în privința lor”[590].

Aşa cum se contura canonul creştin, la fel se forma şi doctrina zoroastriană. Totuşi o provocare la adresa acestei reconstrucții a tradiției zoroastriene din vremea preotului magist Tansar a apărut în învățăturile celui mai mare înțelept şi predicator din acea epocă, profetul babilonian Mani (216?-276? d.Hr.), a cărui grandioasă sinteză maniheistă de idei zoroastriene, budiste şi gnostic-creştine părea pentru o vreme să-i promită Regelui Regilor unificarea credințelor într-o manieră chiar mai cuprinzătoare decât canonul învățăturilor zoroastriene. Prin urmare cel de-al doilea monarh al dinastiei, Şapur I (a domnit în perioada 241-272), un om cu vederi largi, a fost impresionat. Despre el, textul nostru spune:

---

590 Ibidem.

Regele Regilor Şapur, fiul lui Ardaşir, a adunat în continuare scrierile Religiei care au fost împrăştiate prin India, Imperiul Bizantin[591] şi alte ţări şi care se ocupau de medicină, astronomie, mişcare, timp, spaţiu, substanţă, creaţie, devenire, moarte, schimbare calitativă, logică şi alte arte şi ştiinţe. Le-a adăugat la Avesta şi a poruncit ca o copie corectă a acestora să fie depusă la Vistieria Regală: şi a luat în considerare posibilitatea de a fundamenta orice formă de disciplină academică pe Religia Adoratorilor lui Mazda.[592]

Mani, care şi-a început misiunea în 242, a primit consimţământul lui Şapur să predice oriunde voia. Se pare că însuşi Regele Regilor a cochetat o vreme cu doctrina maniheistă. Dar acest monarh cu vederi largi a murit în 272, iar profetul, în al treisprezecelea an al propovăduirii sale, a fost persecutat de clerul ortodox al noului rege, Bahram I (a domnit între anii 273 şi 276); iar, în cele din urmă, în adevăratul stil levantin, a fost executat în capitală pentru erezie – şi, potrivit legendei, a fost răstignit, la fel ca Hristos.

După moartea lui Şapur, reacţia clerului magist la concepţiile sale în general umaniste, eleniste a fost dictată de marele preot Karter – inchizitorul care l-a condamnat pe

---

[591] Imperiul Bizantin încă nu fusese întemeiat. Sintagma din text este un anacronism.

[592] Dēnkart 413; Zaehner, op. cit., p. 176.

Mani. „În vremea lui”, spune profesorul R.C. Zaehner în lucrarea sa recentă The Dawn and Twilight of Zoroastrianism,

Zoroastrismul se prezintă pentru prima dată ca o religie fanatică şi prigonitoare. Cu toate acestea lista sectelor persecutate arată cât de îndreptățiți erau primii regi să caute o forță unificatoare care să asigure unitatea imperiului; căci nu găsim doar evrei, creştini, maniheişti şi mandeeni, ci şi budişti şi brahmani; Karter susține că i-a pedepsit pe toți... „Eretici şi apostați”, spune Karter, „care făceau parte din comunitatea magiştilor, au fost cruțați pentru că erau adepții religiei adoratorilor lui Mazda şi urmau riturile zeilor, dar nu pentru propagandă: i-am pedepsit, şi i-am mustrat, şi i-am făcut mai buni”.

Şi profesorul Zaehner continuă: „Uniformitatea credinței a fost cu siguranță întărită şi, probabil, a urmat îndeaproape liniile dualismului mazdeist. Politica lui Karter trebuie privită ca o reacție, în vremea unor regi slabi, împotriva politicii religioase personale a lui Şapur”[593].

Permiteți-mi să sugerez formularea principiului sociologic, ilustrat mai întâi de Macabei, iar acum de această reacție a magilor la forța elenismului, în termeni organico-chimici de „toleranță”: capacitatea constituțională a unui sistem de a suporta un aliment sau un medicament care, într-o anumită

[593] Zaehner, op. cit., p. 186.

măsură ori pentru un timp anume, poate fi asimilat sau poate fi chiar benefic, dar dincolo de acea limită devine intolerabil, fiind respins spontan.

Indiferent dacă un stat poate supraviețui fără a-şi obliga supuşii să accepte ca Adevăr Absolut orice sistem de credință pe care elita dominantă a decis să-l propună ca revelație divină, vom observa că în istoria Levantului această formă pseudoreligioasă de sociologie poate fi studiată în toată diversitatea sa şi, ca să spunem aşa, în cel mai pur stil. Iar dacă prevalează, pur şi simplu creşte în forță şi teroare, devenind din ce în ce mai intolerantă şi transformând zeii suprimați în demoni; ceea ce înseamnă că factorii psihologici şi sociologici neasimilați sau recunoscuți de sistemul de control conştient devin autonomi şi, în cele din urmă, ajung să distrugă sistemul acceptat.

Din următorul fragment din Dēnkart aflăm că, în timpul domniei regelui Şapur al II-lea (309-379) – contemporan cu Constantin, Sfântul Augustin şi Teodosiu cel Mare –, reacția persană la ceea ce ortodoxia numea erezie era în plină desfăşurare. Iar acum marele om evlavios era Aturpat, pe care, după cum spune profesorul Zaehner, „textele pahlavi îl consideră însăşi întruchiparea ortodoxiei. Aturpat s-a supus ordaliei metalului topit şi a reuşit să-i facă față «în timpul disputei sale cu tot felul de sectanți şi eretici»„[594]. După cum se arată în Dēnkart:

[594] Ibidem, p. 187, citând Shikand-Gumānīk Vichār 10.70-71.

Regele Regilor, Şapur, fiul lui Ormuzd [Şapur al II-lea], a chemat oameni din toate ţinuturile să cerceteze şi să studieze toate doctrinele, pentru a pune capăt oricărui motiv de ceartă. Odată ce Aturpat a fost îndreptăţit – prin forţa argumentelor sale – împotriva tuturor celorlalţi reprezentanţi ai diferitelor secte, doctrine şi şcoli, el a făcut următoarea declaraţie: „Acum că am văzut Religia pe pământ, nu vom lăsa pe nimeni înrobit religiei sale false şi vom fi peste măsură de râvnitori". Şi aşa a făcut.[595]

Cu toate acestea – şi de ce am fi surprinşi? –, pentru imperiu, pericolul ereziei, de dreapta sau de stânga, era încă viu două secole mai târziu, în vremea lui Chosroes I (a domnit între anii 531 şi 579), contemporan cu omologul său creştin Iustinian (a domnit în perioada 527-563), ale cărui probleme şi soluţii erau aproximativ aceleaşi. Iar în finalul expunerii noastre vom da din nou cuvântul lucrării Dēnkart, alcătuită în timpul domniei sale.

Măria Sa, Regele Regilor de astăzi, Khusraw, fiul lui Kavat [Chosroes I], după ce a pedepsit necredinţa şi erezia cu cea mai mare râvnă răzbunătoare, conform revelaţiei Religiei cu privire la orice formă de erezie, a întărit foarte mult sistemul celor patru caste şi a îndemnat la o chibzuire corectă, iar la o adunare a provinciilor a făcut următoarea declaraţie:

[595] Dēnkart 413; Zaehner, op. cit., p. 176.

„Adevărul despre Religia Adoratorilor lui Mazda a fost recunoscut. Bărbații inteligenți pot dovedi cu deplină încredere existența lui în lume, prin deliberare. Însă propaganda eficientă şi continuă ar trebui să se bazeze nu atât pe discuții, cât pe gânduri, cuvinte şi fapte curate, pe inspirația Duhului Bun şi venerarea lui Dumnezeu în conformitate absolută cu Cuvântul. Ceea ce magii supremi ai lui Ormuzd [= Ahuramazda] au declarat, declarăm şi noi; căci dintre noi, ei au dovedit că au intuiție spirituală. Iar noi le-am cerut şi vom continua a le cere deplina expunere a doctrinei atât în ceea ce priveşte intuiția spirituală, cât şi punerea ei în practică pe pământ, şi pentru aceasta îi aducem mulțumire lui Dumnezeu.

Din fericire pentru buna cârmuire a țării, regatul Iranului a continuat să se bazeze pe doctrina Religiei Adoratorilor lui Mazda, adică pe sinteza cunoştințelor acumulate de către cei care înainte de noi au călătorit pe aceste meleaguri. Nu trebuie să ne certăm cu cei de altă credință, deoarece avem în avestană foarte multe atât în tradiția noastră orală, cât şi în texte scrise, în cărți şi însemnări, iar în limba vulgară, prin note lămuritoare – pe scurt, întreaga înțelepciune originală a Religiei Adoratorilor lui Mazda. Întrucât am recunoscut că, în măsura în care toate doctrinele îndoielnice străine de Religia Adoratorilor lui Mazda ajung pe aceste locuri din toate colțurile lumii, o cercetare şi studiere ulterioară demonstrează că absorbirea şi împărtăşirea cunoştințelor străine de Religia Adoratorilor lui Mazda nu contribuie la bunăstarea şi prosperitatea supuşilor noştri la fel de mult ca un lider religios care a cercetat din greu şi a meditat mult pe parcursul liturghiei; aşadar, spre binele tuturor şi în acord cu cei mai înțelepți, mai nobili, preacinstiți şi mai buni magi, poruncim ca Avesta şi Zend să

fie studiate cu o râvnă mereu reînnoită, astfel încât ceea ce se dobândeşte din această învățătură să sporească şi să dea rodnicie cunoştinţelor supuşilor noştri.

Cei care le spun supuşilor noştri că nu poate fi dobândită – sau nu întru totul – cunoaşterea Creatorului, misterul fiinţelor spirituale şi natura creației Creatorului ar trebui considerați oameni cu prea puțină înțelepciune şi liber-cugetători. Cei care spun că realitatea poate fi înțeleasă prin revelația Religiei şi prin analogie trebuie considerați căutători de adevăr. Cei care explică în mod clar această doctrină trebuie considerați înțelepți şi cu mare pricepere într-ale Religiei. Şi întrucât rădăcina oricărei cunoaşteri este doctrina Religiei, atât în puterea ei spirituală, cât şi prin manifestările ei aici pe pământ, un om care vorbeşte astfel vorbeşte cu înțelepciune, chiar dacă nu derivă doctrina dintr-o revelație avestană. Prin urmare trebuie considerat că vorbeşte potrivit cu Religia, a cărei funcție este de a-i educa pe fiii oamenilor”[596].

II. Bizanţul

„În vreme ce omul antic îşi înfruntă zeii ca un corp aflat în fața altor corpuri”, scrie Spengler,

[596] Dēnkart 414-415; Zaehner, op. cit., pp. 176-177.

divinitatea magistă este o forță enigmatică şi vagă din înalturi, care se mânie după voia ei sau împarte grația, coboară în întuneric sau înalță sufletul în lumină. Chiar şi gândirea cu voință proprie este un nonsens, căci „voința" şi „gândirea" sunt deja în om nişte efecte ale divinității. Din acest sentiment originar de nezdruncinat din care toate convertirile, speculațiile, revelațiile pot schimba numai expresia, dar nu şi genul, a țâşnit în mod necesar ideea Mediatorului Divin, a celui care preschimbă această situație din chin în fericire. Ideea aceasta rezumă toate religiile magiste, separându-le de ideea tuturor celorlalte culturi.[597]

În sectorul zoroastrian al lumii magilor, problema centrală a mitologiei care a separat diferitele secte aflate în competiție a fost aceea a relației dintre Angra-Mainyu şi Ahuramazda, dintre puterea întunericului şi sursa şi existența luminii; cu alte cuvinte, originea şi natura supremă a răului. În schimb, pentru creştini, principalul măr al discordiei era problema Întrupării, adică natura Mijlocitorului care intrase în dimensiunea timpului, materiei şi păcatului pentru a salva omenirea. În conciliile bisericeşti care s-au succedat rapid după cel de la Niceea, aceasta a fost problema care a creat consensuri sau dezacorduri. Nu este nevoie să urmărim controversa în toate subtilitățile sale. Cu toate acestea importanța rațiunilor pur politice în determinarea a ceea ce s-a prezentat a fi o dispută teologică, „nu din această lume", ne obligă să ne oprim puțin asupra subiectului. Căci în istoria sinoadelor se vede cel mai bine evoluția doctrinei

[597] Spengler, op. cit., vol. II, pp. 235-236 (engleză), p. 285 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, Declinul Occidentului, ed. cit., vol. 2, p. 278].

creştine în funcție de nevoia obişnuită levantină a unui consens monolitic (care apoi trebuie considerat un adevăr incontestabil).

Principalele patru tabere implicate în controversă au fost: 1. Marea şcoală teologică egipteană din Alexandria (al cărei produs fusese tânărul diacon Atanasie, participant la Conciliul de la Niceea, şi Crezul atanasian; vezi supra, p. 381), care punea accent pe divinitatea lui Hristos: în această fază a controversei, şcoala avea să fie reprezentată în principal de doi episcopi puternici, Chiril şi Dioscor – primul a fost canonizat, iar al doilea a fost anatemizat pentru faptul de a fi exprimat, în esență, acelaşi punct de vedere; 2. Şcoala siro-capadociană din Antiohia, care evidenția umanitatea lui Hristos: reprezentată în principal de marele ereziarh Nestorie, care va fi condamnat şi redus la tăcere de către Sfântul Chiril; 3. împăratul aflat pe tronul său din Constantinopol, Noua sau a Doua Romă, pentru care principalul interes era să evite dezintegrarea imperiului din cauza controverselor; şi 4. papa aflat pe tronul său de la Roma, care încerca să afirme primatul scaunului său, sub pretextul că ar fi fost întemeiat de Petru: aşa cum Petru se aflase în fruntea apostolilor, acum papa ar trebui să se afle în fruntea tuturor episcopilor. Cu toate acestea marea majoritate a episcopilor erau levantini, iar Roma nu mai era sediul puterii imperiale.

Faza întâi (cca 370-431)

Prima fază esențială a marelui conflict a început când episcopul Apolinarie de Laodiceea (un oraş aflat chiar în sudul Antiohiei), un adversar înverşunat al arianismului, a propus, în jurul lui 370, o soluție la o problemă tulburătoare: dacă toți oamenii sunt păcătoşi, iar Hristos nu a fost păcătos, atunci înseamnă că el nu avea cum să fie un om adevărat. Şi bunul episcop Apolinarie susținea că, în Hristos, locul sufletului uman a fost luat de Logos, Cuvântul făcut trup; şi, întrucât spiritul uman a fost creat după chipul Logosului (Geneza 1.28), Hristos nu a fost un om adevărat, ci ceva mai mult. Logosul şi omul nu erau străini unul față de celălalt, ci uniți în natura lor cea mai profundă şi, într-un fel, fiecare era incomplet fără celălalt.[598]

A fost un răspuns inteligent – care totuşi, în loc să liniştească lucrurile, nu a făcut decât să agraveze disputa; şi, mai mult, l-a plasat pe Apolinarie însuşi aproape de partea gnosticilor care susțineau apariția iluzorie a Mântuitorului (vezi supra, pp. 358-360). Aşa încât, la al doilea conciliu ecumenic, desfăşurat la Constantinopol în 381, Apolinarie a fost condamnat ca eretic – a murit nouă ani mai târziu. Însă raționamentul său a revenit în discuție în 428, când Nestorie a ajuns episcop al Constantinopolului. Educat în Antiohia, unde era răspândită doctrina realității naturii umane a lui Hristos, noul episcop al celei de-a Doua Rome a avansat ideea că Maria nu ar fi fost mama lui Dumnezeu (θεοτόκος – theotokos), ci doar mama naturii umane a lui Hristos. „Cum să gândeşti că Dumnezeu ar putea să aibă două sau trei luni?", se spune că ar fi zis el; şi a adăugat: „În orice caz, să nu facem din Fecioară o zeiță!"

[598] Gwatkin, „Arianism", pp. 135-136.

Atunci marele episcop Chiril al Alexandriei a intrat în dispută trimițând un val de scrisori la curtea Constantinopolului – către împăratul Teodosiu al II-lea (a domnit în perioada 408-450), căruia i s-a adresat cu formula „chipul lui Dumnezeu pe pământ”, şi surorile acestuia, „cele mai evlavioase prințese”, referindu-se în special la sora mai mare, Pulcheria, care se îngrijise de educația lui Teodosiu pe când era copil, domnind ca regentă în timpul minoratului acestuia, alegându-i o soție care să nu-i conteste poziția; mai mult decât atât, împreună cu sora ei, făcuse jurământul castității, cu scopul de a obține nu numai un loc în rai, ci şi autoritatea de necontestat în palatul imperial. Aşa încât cele două surori îşi petreceau timpul depunând flori la altare, torcând şi sfătuindu-se cu clerici şi eunuci de rang înalt.

Scriindu-le celor două surori şi fratelui lor, Chiril al Alexandriei a justificat termenul θεοτόκος apelând la citate luate din numeroase surse autorizate, iar în scrisorile sale către Nestorie l-a acuzat pe acesta că nu a înțeles Crezul de la Niceea. A avut loc şi un schimb epistolar între Chiril şi episcopul Romei, care pe atunci era Celestin I (422-432); după care a fost convocat la Roma un sinod în cadrul căruia Nestorie a fost condamnat, iar cu ocazia altui sinod, desfăşurat la Alexandria, a fost condamnat din nou. Însă acesta, de la înălțimea scaunului său de la Constantinopol, a emis şi el contra-anateme – iar în acel moment a intervenit împăratul.

Teodosiu al II-lea a convocat un conciliu în 431, la Efes, oraşul din Anatolia în care, timp de milenii înainte de era creştină, se înălțase principalul templu închinat marii zeițe asiatice Artemis, mama lumii şi a zeului care moare şi învie

la nesfârşit. Putem presupune în mod rezonabil că influenţa ei persistentă, nu mai puţin decât cea a matroanelor fecioare de la palat, a avut oarece efect asupra episcopilor adunaţi acolo. Deoarece la Efes, Fecioara Maria a fost declarată θεοτόκος, Maica Domnului – cu cinci zile înainte de sosirea delegaţilor din Antiohia. Nestorie refuzase să participe. A fost condamnat şi înlăturat din funcţie. Cu toate acestea a ţinut un conciliu al său împreună cu grupul din Antiohia, la care Chiril a fost condamnat, dar, în cele din urmă, a fost nevoit să se supună. Iar în exil, în pustiul Egiptului, a fost asasinat, se pare, de un celebru călugăr al deşertului, Senuti.[599]

Totuşi doctrina lui a circulat în continuare şi, îndreptându-se spre est, departe de Biserica Romei şi a Constantinopolului, a înflorit în Persia şi a ajuns până la Madras şi Beijing. Marco Polo (1254-1323) a găsit biserici nestoriene de-a lungul rutelor caravanelor, unde călugării budismului Mahāyanā îşi aveau şi ei altarele lor. Iar dacă cineva doreşte să cerceteze un domeniu aproape neexplorat, va găsi material abundent, deşi dificil, în acele piețe asiatice unde erau acceptate şi folosite ca monedă de schimb lucrările emblematice ale budismului şi brahmanismului, taoismului şi confucianismului, maniheismului, nestorianismului şi zoroastrismului.

---

[599] Cf. Alice Gardner, „Religious Disunion in the Fifth Century”, în The Cambridge Medieval History, vol. I, pp. 494-503; şi R.M. French, The Eastern Orthodox Church, Hutchinson’s University Library, Londra, 1951, pp. 23-33.

Faza a doua (448-553)

A doua fază esențială a disputei privind natura Întrupării a început în 448. Episcopul Chiril murise cu patru ani înainte – avea să fie canonizat –, iar succesorul său era Dioscor. Controversa a fost reluată când un stareț în vârstă pe nume Eutihie, care se opusese lui Nestorie de la mănăstirea sa de lângă Constantinopol, a fost acuzat că răspândea erezii care îl situau la extrema cealaltă. Adus în fața unui sinod din capitală, el şi-a afirmat credința destul de stângace că Hristos ar fi avut două naturi (divină şi umană) înainte de Întrupare, dar una singură după aceea; motiv pentru care a fost condamnat şi retrogradat din ierarhia bisericească. Cu toate acestea a solicitat ajutorul împăratului, papei Leon cel Mare (440-461) şi călugărilor din Constantinopol. Teodosiu a convocat un al doilea sinod pentru a revizui hotărârile celui dintâi, iar Dioscor al Alexandriei a fost invitat să-l prezideze. Totuşi acum papa Leon a fost cel care a început să scrie împăratului, Pulcheriei şi multor altor personalități de rang înalt, afirmând: 1. că Eutihie era un eretic; 2. că dacă va fi un conciliu, el ar trebui să se desfăşoare la Roma; şi 3. că el, în calitate de succesor al lui Petru, ar trebui să lămurească disputa. Sinodul a fost convocat de împărat în 449 – nu la Roma, ci la Efes; şi prezidat nu de Leon, ci de Dioscor, episcopul Alexandriei. Leon a trimis trei delegați: un episcop, un preot şi un diacon; dar înscrisul său nici măcar nu a fost citit. Cei care îl condamnaseră pe Eutihie au fost condamnați la rândul lor, iar pe baza semnăturilor a 115 episcopi, bătrânul stareț a fost declarat ortodox şi repus în funcție. Singurul protest – Contradicitur – a fost rostit de Hilarius, diaconul trimis de papă, care a fugit ca să scape cu viață şi a dus vestea catastrofei la Roma, unde Leon a dat

conciliului numele sub care este cunoscut şi astăzi, „Sinodul tâlhăresc de la Efes”.

Teodosiu al II-lea a murit după ce a căzut de pe cal în timp ce traversa râul Lycus, rănindu-se grav la coloana vertebrală, ceea ce a făcut ca în iulie 450 Pulcheria să fie proclamată împărătească – „aşa încât romanii, pentru prima dată”, scrie Gibbon, „s-au supus domniei unei femei”[600]. S-a căsătorit cu un senator prudent, Marcian, care i-a respectat virginitatea şi, ca împărat, a susținut împreună cu ea solicitarea papei Leon de a se organiza un alt sinod – convocat nu la Roma, cum era de aşteptat, ci la Calcedon, în apropiere de Constantinopol. De data aceasta înscrisul papei a prevalat, iar Dioscor, anatemizat, a fost alungat din scaunul său: dar rezultatul deconcertant a fost că, în decurs de un deceniu, Biserica Alexandriană s-a despărțit de Constantinopol şi şi-a ales propriii episcopi, sfidând numirile imperiale.

Aşa a apărut ramura monofizitismului copt independent („o singură fire [natură]”) a acelui Trup Viu al lui Hristos care se dezintegra cu rapiditate. O mare influență asupra ei au avut-o numeroşii pustnici care, încă din vremea Sfântului Antonie (251-356?), bântuiau prin deşerturile egiptene, practicând cele mai bizare forme de austeritate. Unii, de exemplu, aşa-zişii stiliți şi dendriți, asemenea unora dintre yoghinii indieni[601], se condamnau la imobilitate perpetuă, primii aşezați pe capitelurile coloanelor rămase printre

---

[600] Gibbon, op. cit., cap. XXXIV, ultimul paragraf.

[601] Cf. Mitologia orientală, p. 283.

ruinele vechilor temple, cei din urmă cocoțați pe crengile copacilor. Alții, cunoscuți sub numele de rumegători, se hrăneau cu iarbă ca animalele. Alții se înlănțuiau de stânci. Unii purtau pe umeri juguri grele. Cu toate acestea mulți erau dispuşi să organizeze revolte, strigând sloganuri precum „O singură fire! O singură fire!" când teologii alexandrini solicitau sprijinul mulțimii.

Într-o zonă proprie, după schisma de la Calcedon, Biserica Monofizită Coptă s-a dezvoltat în afara sferei intereselor europene, în strânsă legătură cu o civilizație puțin cunoscută care a existat în regiunile din jurul Mării Arabiei: Abisinia şi Somaliland, Hadramaut, Bombay şi Malabar. De exemplu, cine a scris despre viața şi vremurile celor patruzeci de vechi biserici ciudate din Lalibela etiopiană şi relația lor cu templele-peşteri din Ajanta?[602] Sau despre legendarul rege-şarpe din apropiere de Axum, al cărui ucigaş e strămoşul actualului nahas sau negus (cf. sanscritul nāgas, „şarpe, rege-şarpe") Haile Selassie al Etiopiei?[603] Sau cine a cercetat originea legendelor despre Issa (Iisus) şi regii Persiei şi ai Romei pe care Leo Frobenius le-a descoperit peste tot în Sudan, până în vest, în

---

[602] Pentru o perspectivă introductivă asupra templelor, cu fotografii, vezi Imgard Bidder, Lalibela: The Monolithic Churches of Ethiopia, Thames and Hudson, Londra, 1959.

[603] Vezi Ugo Monneret de Villard, Aksum: Ricerche di Topografia Generale, Pontificum Institutum Biblicum, Roma, 1938; Enno Littmann şi Theodor von Lüpke, Deutsche Aksum-Expedition, 4 vol., Georg Reimer, Berlin, 1913, „Legend of the Dragon King", vol. I, p. 39.

Nigeria?[604] Atât pentru ştiinţa modernă a mitologiei, cât şi pentru Biserica Catolică, toate acestea sunt o lume pierdută.

Însă pierderea efectivă a Africii nu a fost singura calamitate a Conciliului de la Calcedon; pentru că a început să apară şi o ruptură între Bizanţ şi Roma. Anterior, scaunul lui Petru nu jucase niciun rol în sinoadele Bisericii, toate fiind convocate de împăraţi, organizate în oraşe levantine, la ele participând efectiv sute de episcopi din Răsărit, faţă de vreo jumătate de duzină din Apus. Pretenţia papală privind moştenirea demnităţii lui Petru fusese pur şi simplu ignorată. Dar acum era vorba de Leon cel Mare, un om cu prestanţă şi caracter, care, printre ruinele oraşului său, ca păstor al turmei sale, avea să-l înfrunte pe hunul Attila la porţile Romei în 451, reuşind (într-un fel, cu o putere inexplicabilă) să-l convingă să se retragă – ei bine, acest Leon nu era omul care să renunţe la pretenţia papală. Iar Orientul, conştient de prestigiul său, a răspuns la Calcedon cu următoarea provocare, cunoscută sub numele de Canonul 28. După ce au reafirmat rezultatele sinodului lui Teodosiu, episcopii au trecut la miezul problemei, spunând:

Urmând întru totul hotărârile Sfinţilor Părinţi şi cunoscând canonul ce tocmai a fost citit al celor 150 de episcopi iubiţi de Dumnezeu (care s-au întrunit în împărătescul Constantinopol, care este Noua Romă, în vremea marelui Teodosiu, fostul împărat de pioasă amintire), aceleaşi le

---

[604] Leo Frobenius, Und Afrika Sprach..., Vita Verlag, Berlin, 1912, pp. 605-636.

hotărâm şi le statornicim şi noi, despre privilegiile preasfintei Biserici a Constantinopolului, care este Noua Romă. Deoarece şi scaunului Vechii Rome părinții după dreptate i-au acordat privilegiul pe motiv că cetatea aceea era cetate împărătească. Iar cei 150 de episcopi prea iubitori de Dumnezeu, împinşi de aceleaşi considerații, au acordat privilegii egale preasfântului scaun al Noii Rome, socotind pe bună dreptate că oraşul care este cinstit cu Împărăția şi cu Senatul şi se bucură de aceleaşi privilegii ca şi vechea Romă împărătească, întocmai ca şi aceea trebuie să fie mare şi în chestiunile bisericeşti, fiind al doilea după aceea; astfel încât [şi aici vine şiretlicul] în diecezele pontice, asiatice şi tracice, numai mitropoliții şi episcopii din ținuturile barbare ale diecezelor numite mai înainte să se hirotonească de către pomenitul preasfânt scaun al Preasfintei Biserici din Constantinopol; fiecare mitropolit al diecezelor pomenite, împreună cu episcopii provinciei sale, hirotonindu-şi propriii episcopi provinciali după cum se rânduieşte prin dumnezeieştile canoane; iar mitropoliții pomenitelor dieceze să fie hirotoniți de către arhiepiscopul Constantinopolului, după ce alegerile cuvenite s-au făcut după obicei şi i s-au adus lui la cunoştință.[605]

Idealul bizantin al Împărăției lui Dumnezeu pe Pământ, ca şi idealul israelian al Vechiului Testament, era politic, material şi concret. Aşa cum a fost Moise pentru Aaron, la fel a fost şi împăratul față de cler, într-un stat conceput a fi singurul vehicul al legii lui Dumnezeu în istoria lumii. „Punctul esențial al structurii [bizantine]”, scrie profesoara Adda B. Bozeman în magistralul ei studiu Politics and Culture in

[605] Gardner, op. cit., pp. 510-511.

International History, „era conceptul de stat centralizat, realizat de multe instituții (separate, dar interconectate) ale cârmuirii. Fiecare dintre aceste instituții avea propriul cadru de referință, deoarece trebuia să servească un anumit aspect al statului. Dar toți, inclusiv cei preocupați de chestiunile ecleziastice, porneau de la premisa că succesul final al oricărei cârmuiri depinde mai degrabă de gestionarea adecvată a susceptibilităților umane decât de supunerea fidelă față de teorii şi idei preconcepute”[606].

În plus, „deoarece statul era văzut în general ca fiind expresia supremă a societății, se considera de la sine înțeles ca toate activitățile şi valorile umane să fie plasate într-o relație directă cu acesta. Cunoaşterea nu trebuia urmărită doar în folosul propriu, ci şi pentru a fi pusă în slujba statului. În modul acesta, cunoaşterea avea o valoare politică oficială, la fel ca şi credința”[607]. Şi nu doar credința, adăugăm noi, ci şi mitologia credinței, venerarea credinței şi voința de a sluji.

În studiul său enciclopedic despre simbolismul veşmintelor şi tronurilor regale din Europa şi din lume, Robert Eisler citează, din scrierile unui vizitator al vremii, următoarea descriere a prezenței regale în Bizanț:

---

[606] Adda B. Bozeman, Politics and Culture in International History, Princeton University Press, Princeton, 1960, p. 327.

[607] Ibidem, p. 322.

Lângă tronul imperial se afla un copac din alamă aurită, ale cărui ramuri erau pline cu păsări din alamă, de asemenea aurite, de diferite specii, fiecare dintre ele scoțând sunetele ei caracteristice. Iar tronul împăratului era aranjat în aşa fel încât să pară uneori jos, alteori mai sus, iar alteori foarte mult înălțat. Era păzit, parcă, de nişte lei de dimensiuni extraordinare, fie din bronz, fie din lemn, nu ştiu, dar acoperiți cu aur, iar leii aceştia, bătându-şi cozile şi căscându-şi fălcile, îşi mişcau limbile şi răgeau. Am fost condus dinaintea împăratului. Dar cum, la intrarea mea, leii răcneau şi păsările cântau, fiecare după felul său, n-am fost cuprins nici de frică, nici de venerație. După ce m-am închinat de trei ori dinaintea împăratului, am ridicat capul şi am văzut că acela care înainte se afla la o anumită înălțime de podea era acum, altfel înveşmântat, aproape de înălțimea tavanului; însă nu pot să-mi imaginez cum s-a întâmplat asta, poate doar cu ajutorul unei maşinării asemenea celor cu care se ridică discul unui teasc de vin.[608]

Eisler observă că, „întrucât se credea despre Chosroes I că avea un tron atât de minunat – cu stele mişcându-se pe sub baldachinul său –, am putea presupune că împăratul roman a adoptat o asemenea maşinărie extraordinară, dar copilărească, în definitiv, doar pentru a nu fi mai prejos de rivalul său persan”. Este acelaşi simbolism care datează din vremurile sumeriene timpurii şi care, în Evul Mediu, a

---

608 Robert Eisler, Weltenmantel und Himmelszelt, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1910, vol. I, p. 36, nota 2, care îl citează pe Liutprand de Cremona († cca 972), Antapodosis VI.5. Vezi trad. F.A. Wright, The Works of Liudprand of Cremona, George Routledge and Sons, Londra, 1930, pp. 207-208.

trecut de la Bizanț atât în Europa de Vest, cât şi Rusia, în principal drept urmare, putem presupune, a efectului pe care l-a avut asupra trimişilor din regiunile barbare la marea curte. După cum sugerează profesorul Norman H. Baynes într-un fragment citat de Adda Bozeman:

Să ne imaginăm pentru o clipă sosirea unuia dintre aceşti conducători barbari ai stepei sau deşertului la curtea Bizanțului. După ce s-a distrat regeşte, după ce a vizitat minunile capitalei sub grija vigilentă a oficialităților imperiale, astăzi are în sfârşit ocazia de a fi primit în audiență de împărat. Trecând în prealabil printr-un labirint uluitor de coridoare din marmură, prin încăperi bogate în mozaicuri şi aur, printre rânduri nesfârşite de gardieni ai palatului în uniforme albe, printre patricieni, episcopi, generali şi senatori, în muzică de orgă şi de coruri bisericeşti, însoțit de eunuci, copleşit de acea splendoare fără sfârşit, se prosternează în cele din urmă dinaintea figurii hieratice, tăcute şi imobile a Domnului Noii Rome, moştenitorul lui Constantin, aşezat pe tronul cezarilor; şi nici nu apucă să se ridice din nou, că împăratul şi tronul său ajung sus, iar monarhul, altfel înveşmântat, îl priveşte de sus, cu siguranță aşa cum se uită Dumnezeu la muritori. Cine este, se întreabă el în timp ce aude răgetul leilor din aur care înconjoară tronul şi cântecul păsărilor din copaci, cine este el să nu asculte de poruncile împăratului? Nu mai stă să se gândească la mecanismul care face leii să răcnească sau păsările să cânte – abia mai poate să răspundă la întrebările logofătului care vorbeşte în numele

stăpânului său imperial: i-a câştigat loialitatea; va lupta pentru Hristosul roman şi Imperiul său.[609]

Având în vedere această scenă ridicolă, descoperim o dimensiune neaşteptată în formula măgulitoare cu care Sfântul Chiril se adresează unui astfel de clovn regal, considerându-l „chipul lui Dumnezeu pe pământ”.

Dumnezeu din ceruri nu are soție. Însă împăratul avea o împărătească. Şi, în timp ce puternicul monarh Iustinian, care a urcat pe acest tron jucăuş în 527, şi-a asumat delicata sarcină de a închide din punct de vedere mitologic şi, prin urmare, politic ruptura cu Roma, pe care o moştenise, soția sa extrem de puternică şi adorată, Teodora, a început să jignească Roma favorizându-i în mod deschis pe prietenii şi protejații săi, monofiziții.

„Teodora cea Mare”, ca să-i spunem aşa, era doar o replică a Pulcheriei. Fiica unuia dintre îngrijitorii de urşi de la circul din Constantinopol, ea dobândise deja o anumită faimă, printr-o carieră scandaloasă, când prințul Iustinian, un burlac ajuns pe la treizeci şi şapte de ani, s-a îndrăgostit nebuneşte de frumusețea, inteligența şi spiritul ei. Mulți istorici au dat de înțeles că ar fi fost mai talentată din punct de vedere politic decât soțul său şi că înțelegerea ei asupra afinităților spirituale dintre Bizanț şi Levant – în vreme ce

[609] Norman H. Baynes, The Byzantine Empire, Williams and Norgate, Ltd., Londra, 1925, pp. 72-73; apud Bozeman, Politics and Culture in International History, pp. 335-336.

împăratul se străduia să remedieze separarea organică a două lumi culturale incompatibile – ar fi făcut din a Doua Romă un bastion al creştinismului mai durabil şi mai puternic decât a devenit în urma politicii eronate a lui Iustinian. În orice caz, romanul de aventuri care s-a dezvoltat ca urmare a talentului levantin al împărătesei pentru teologia politică a fost cu adevărat remarcabil. Gibbon îl povesteşte în capitolele sale. Totuşi, în ceea ce ne priveşte, singurul aspect relevant a fost efectul său asupra crezului papei Vigiliu (537-555).

Iustinian a urcat pe tron la vârsta de patruzeci şi cinci de ani, în 527, şi avea să domnească treizeci şi opt de ani, şapte luni şi treisprezece zile. Apucându-se imediat să-i extermine pe toți păgânii rămaşi, a închis Universitatea din Atena în al doilea an al domniei sale, a efectuat numeroase convertiri prin decret imperial – şi numai mâna blândă, dar hotărâtă a frumoasei sale soții l-a împiedicat să-i persecute sever pe monofiziții din Egipt.

În 543, sfătuit de această împărătească îndrăzneață, Iustinian a emis un edict care condamna ca eretice scrierile a trei teologi decedați ai Şcolii din Antiohia, încercând astfel atât să remedieze ruptura cu monofiziții, cât şi să forțeze Roma să ajungă la un acord; căci noul papă, Vigiliu, fusese ridicat în funcție în mare parte prin influența Teodorei şi era de aşteptat să se supună voința sale. Dar el a întârziat atât de mult să-şi țină cuvântul de a-i sprijini edictul, încât Iustinian l-a răpit şi l-a dus la Constantinopol, unde a fost forțat să-şi emită Judicatum în 548, în ajunul Paştelui. Cu toate acestea clerul occidental a reacționat cu atâta forță, încât Iustinian a permis victimei sale ca, pentru moment, să-şi retragă declarația.

În anul acela, Teodora a murit de cancer, în vârstă de aproximativ patruzeci de ani; însă problema a rămas în vigoare, papa fiind ținut în continuare captiv – până când, în cele din urmă, în 557, pentru a forța lucrurile, Iustinian a convocat Sinodul al V-lea Ecumenic, la care Vigiliu a refuzat să participe. În schimb, şi-a făcut cunoscute nemulțumirile în propriul document, cunoscut sub numele de Constitutum ad Imperatorem, în care a condamnat doar şaizeci de paragrafe ale unuia dintre teologii din Antiohia, dar nu şi pe autorul lor, argumentând că nu era firesc ca un mort să fie condamnat. Şi nu a vrut să condamne nici lucrările celorlalți doi, pe motiv că, la Sinodul din Calcedon, ambii fuseseră declarați neeretici. Pe de altă parte însă, sinodul lui Iustinian a condamnat nu numai lucrările şi autorii în cauză, ci şi pe papa Vigiliu, aflat în captivitate – care, în cele din urmă, nemaiavând încotro, a decis să adere la condamnarea celor trei, ceea ce i-a permis să se întoarcă acasă; dar a murit pe drum, la Siracusa.[610]

Faza a treia (630-680)

Ultimul capitol al acestei odisee a început opt decenii mai târziu, în vremea împăratului Heracliu (a domnit în perioada 610-641), când patriarhul Constantinopolului, Serghie, a prezentat o formulă despre care credea că va rezolva, în cele

[610] Charles Diehl, „Justinian's Government in the East", în The Cambridge Medieval History, vol. II, pp. 25-27, 45-49; French, op. cit., pp. 34-40.

din urmă, întreaga zarvă mitologico-politică – şi anume o singură „energie” care, în Hristos, s-ar afla în spatele celor două „naturi” ale sale, acționând prin fiecare dintre ele. Împăratul Heracliu a considerat ideea promițătoare, iar când a fost acceptată de monofiziții din Alexandria, în 633, a fost trimisă o scrisoare optimistă papei – în funcție era acum Honoriu (625-638) –, care a acceptat-o şi el, sugerând totuşi că ar fi mai potrivit termenul „voință” în loc de „energie”. Astfel, totul părea rezolvat, acum că Bizanțul, Roma şi Alexandria ajunseseră, în cele din urmă, la un acord – din păcate însă, o nouă autoritate şi-a făcut auzită vocea. Patriarhul Sofronie al Ierusalimului a emis o puternică scrisoare sinodală, afirmând că teoria „energiei unice” este echivalentă cu monofizismul, aşa încât toate s-au pus din nou în mişcare: Biserica, Imperiul etc.

În 638, împăratul, prin patriarhul său Serghie, a proclamat ortodoxia doctrinei unei singure „voințe”, interzicând folosirea sintagmei „energie unică”, precum şi doctrina celor „două voințe”. Un val de proteste s-a dezlănțuit atât în Est, cât şi în Vest, iar următorul împărat, Constans al II-lea (a domnit între anii 641 şi 668), a interzis pur şi simplu discutarea subiectului. Cu toate acestea un nou papă, Martin (649-654), a îndrăznit să convoace un conciliu la Roma şi a condamnat atât doctrina „voinței unice” a predecesorului său, cât şi interzicerea de către împărat a oricărei discuții pe această temă; motiv pentru care a fost răpit şi dus la Constantinopol, unde a fost expus publicului – aproape gol puşcă, cu un lanț la gât şi o sabie ținută deasupra capului, a fost târât, pe un drum din pietre rugoase, la o închisoare publică, unde urma să fie decapitat.

A fost însă grațiat şi exilat în Crimeea, unde a murit în urma relelor tratamente la care a fost supus.[611]

Aşa încât ultimul cuvânt avea să-l aibă Sinodul al VI-lea Ecumenic, convocat în 680, când a fost confirmată doctrina „celor două naturi" şi au fost condamnați toți cei care susținuseră anterior compromisul „voinței unice", inclusiv cei mai importanți monofiziți.[612]

Cu toate acestea o teologie nouă şi mult mai puțin complexă apăruse deja din Arabia cu strigătul Lā ilāha illā 'llāh; şi este cât se poate de clar că această simplă propoziție, „Nu există alt dumnezeu afară de Dumnezeu", avea să exercite o atracție considerabilă. Strigătul a răsunat în Orientul Apropiat în următoarele două decenii fierbinți şi, străbătând Africa de Nord, a ajuns în Spania în 711. În 732 a fost pe punctul de a cuceri Franța, când a avut loc unul dintre acele momente – cum a fost Bătălia de la Maraton sau revolta Macabeilor – când s-a atins limita pendulării Est-Vest-Est-Vest-Est. Pentru că, după cum au arătat toate momentele de acest gen, există un punct dincolo de care caracterul unei mari culturi invadate nu poate fi înfrânt. Şi de data aceasta s-a întâmplat în Europa: Bătălia de la Poitiers, în urma căreia regele francez Carol Martel i-a zdrobit pe vestitorii islamului, alungându-i dincolo de Pirinei.

---

611 E.W. Brooks, „The Successors of Heraclius to 717", în The Cambridge Medieval History, vol. II, pp. 401-402.

612 French, op. cit., pp. 38-44.

III. Profetul Islamului

În numele lui Dumnezeu cel milostiv, îndurător, laudă lui Dumnezeu, al lumilor stăpânitor, cel milostiv, îndurător, în Ziua de Apoi stăpânul cârmuitor, numai pe tine te adorăm, numai la tine cerem ajutor, pe drumul drept tu fii-ne călăuzitor, drumul celor cu care fost-ai tu dăruitor, nu al celor pe care tu te-ai mâniat, nici al rătăciților.[613]

Citim din sfântul Coran. Textul continuă cu o versiune a mitului biblic al creației şi Căderii.

Şi când Domnul le-a zis îngerilor: „Voi să pun pe pământ un înlocuitor”, i-au răspuns: „Să pui pe cineva care să facă stricăciune pe el şi să pricinuiască vărsare de sânge, când noi ție îți aducem slavă şi pe tine te venerăm cu sfințenie?” Şi a zis: „Eu ştiu ceea ce voi nu ştiți”.

Şi l-a învățat pe Adam numele tuturor lucrurilor. Apoi le-a arătat îngerilor şi le-a zis: „Vestiți-mi mie numele acestora, dacă voi sunteți întru dreptate!” I-au răspuns ei: „Mărire ție!

---

[613] Coranul 1.1-7. Trad. Abdullah Yusuf Ali, The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary, Hafner Publishing Company, New York, f.a., vol. I, pp. 14-15 [traducerea în româneşte a textelor coranice a fost preluată, uneori cu mici modificări, din Traducerea sensurilor Coranului cel sfânt în limba română, lucrare realizată de Liga Islamică şi Culturală din România, ed. a V-a, 2010].

Nu avem ştire decât de ceea ce tu ne-ai învăţat, căci tu eşti atoateştiutor [şi] înţelept". Şi a zis el: „O, Adam, vesteşte-le numele lor!" Şi după ce le-a vestit numele lor, le-a zis: „Nu v-am spus că eu le ştiu pe cele tainice din ceruri şi de pe pământ, după cum ştiu ceea ce dezvăluiţi şi ceea ce ascundeţi?"

Şi atunci când am spus îngerilor: „Prosternaţi-vă dinaintea lui Adam!" s-au prosternat ei, în afară de Iblis, care nu a voit, ci s-a semeţit şi a rămas printre cei necredincioşi. Şi zis-am: „O, Adam, sălăşluieşte tu împreună cu soaţa ta în această grădină! Mâncaţi din ea pe îndestulate, ori de unde voiţi, dar să nu vă apropiaţi de acest pom, pentru ca să nu fiţi dintre cei nedrepţi!" Şeitan i-a ademenit [să mănânce] din el şi i-a scos pe ei de unde se aflau.[614]

Şi le-am zis lor: „Coborâţi şi duşmani vă veţi fi unul altuia! [voi lui Şeitan şi el vouă] Şi veţi avea pe pământ un sălaş şi cele trebuincioase până la un timp!" Adam a primit de la

---

[614] Iblis, „Calomniatorul", exprimă ideea de bază a revoltei; Satan, „Cel care urăşte", ideea de bază a pervertirii şi a vrăjmăşiei. Acestea sunt cele două nume ale Puterii Răului, echivalentul coranic al zoroastrianului Angra-Mainyu. Într-un verset ulterior din Coran citim că Iblis era un djinn: „Era dintre djinni şi nu s-a supus poruncii Domnului său" (18.50). Cu toate acestea textul sugerează că Iblis a fost un înger. Djinnii erau vechii demoni ai deşertului arabilor premahomedani, adoptaţi de islam, în timp ce îngerii provin din tradiţia biblico-zoroastriană. „Dumnezeu", se spune în Coran, „l-a creat pe om din lut, asemenea oalelor. Şi l-a creat pe djinn din foc curat, fără fum" (55.14-15). Djinnii sunt de două feluri: cei care au acceptat islamul şi cei care l-au respins. Prin urmare Puterea Răului, Iblis, poate fi interpretată fie ca un înger căzut, fie ca un djinn neconvertit. Mai sunt multe de spus despre Iblis.

Domnul său cuvinte [cu care să se roage] şi [el] l-a iertat, căci el este iertător, îndurător. Am zis: „Coborâți [din Rai] cu toții şi când va veni pentru voi de la mine o călăuzire [un trimis], cei care vor urma călăuzirea mea nu vor avea a se teme şi nici nu se vor întrista. Iar aceia care nu cred şi iau semnele noastre drept minciuni, aceia fi-vor părtaşii focului şi în el veşnic se vor afla”[615].

Este evident că în fiecare cuvânt al islamului găsim continuarea tradiției zoroastriano-iudeo-creştine, restaurată (după cum se spune) la înțelesul său original şi adusă (după cum se spune, de asemenea) la formularea sa finală. Întreaga legendă a patriarhilor şi a Exodului, cu vițelul de aur, apa care a ieşit din stâncă, revelația de pe muntele Sinai etc. se repetă iar şi iar, împreună cu lecțiile ei, în tot Coranul, precum şi în unele părți ale mitului creştin.

Legenda de bază a originii Coranului este că atât arabii, cât şi evreii sunt descendenți din sămânța lui Avraam, despre care deja se spune în Biblie că ar fi avut două soții, Sara şi Agar; iar aceasta din urmă, o roabă egipteană, a fost prima care a rămas însărcinată: l-a născut pe Ismael când Avraam avea optzeci şi şase de ani. Dar când Avraam avea nouăzeci şi nouă de ani, Sara, prima lui soție, a rămas însărcinată şi l-a născut pe Isaac.

Şi se spune în Cartea Genezei:

---

615 Coranul 2.30-39.

Şi dacă pruncul a crescut, a fost înţărcat. Iar Avraam a făcut mare ospăţ în ziua-n care-a fost înţărcat Isaac, fiul său. Văzând însă Sara că fiul egiptencei Agar, pe care aceasta i-l născuse lui Avraam, face glume pe seama lui Isaac, fiul ei, a zis către Avraam: „Alung-o pe roaba aceasta, şi pe fiul ei! Căci fiul acestei roabe nu va fi moştenitor laolaltă cu fiul meu, cu Isaac!" Dar lui Avraam i-a căzut tare greu cuvântul acesta pe seama fiului său. Dumnezeu însă a zis către Avraam: „Să nu-ţi pice greu cuvântul asupra băiatului şi asupra roabei [tale]; toate câte-ţi va spune Sara, ascultă de vorba ei, căci numai cei din Isaac se vor numi urmaşii tăi. Dar şi pe fiul acestei roabe îl voi face neam mare, pentru că şi el e din sămânţa ta". Atunci s-a sculat Avraam dis-de-dimineaţă, a luat pâine şi un burduf cu apă şi i le-a dat Agarei; şi, punându-i copilul pe umeri, i-a dat drumul. Iar ea, plecând, a rătăcit prin pustiul Beer-Şeba.[616]

Conform versiunii din Coran a acestei vechi istorii a familiei, cu câţiva ani înainte să se producă separarea Avraam şi Ismael au construit Kaaba Marii Moschei din Mecca. „Şi luaţi aminte", se spune acolo,

Când Avraam şi Ismael au ridicat temeliile Casei, [au zis ei]: „Doamne, primeşte-o de la noi! Tu eşti cel care aude totul [şi] atoateştiutor! Doamne, fă-ne pe noi supuşi [musulmani] ţie şi fă dintre urmaşii noştri o comunitate musulmană

[616] Geneza 21.8-14.

[supusă ție]! Şi arată-ne nouă rânduielile noastre şi ne iartă pre noi, căci tu eşti iertător, îndurător!”[617]

În plus, nu numai Avraam şi fiii săi, ci şi Iacob şi fiii lui erau musulmani. „Aţi fost voi martori”, continuă textul, „când a venit moartea la Iacob, atunci când el i-a întrebat pe fiii lui: «Pe cine veţi adora voi după moartea mea?» Şi i-au răspuns ei: «Voim să-l adorăm pe Domnul tău şi pe Domnul părinţilor tăi Avraam, Ismael şi Isaac, pe Domnul cel Unic. Noi numai lui îi vom fi supuşi [musulmani]!»„[618].

Cititorul neinstruit ar putea, probabil, să se întrebe: „Dar cum să cred această veste, pe care nu am auzit-o până acum?” Iar răspunsul va fi acela pe care oricare evreu sau creştin îl va recunoaşte cu siguranţă: Cartea (în cazul de faţă, Coranul) este revelată de Dumnezeu.

„Sau voiţi voi să ziceţi”, citim, „că Avraam, Ismael, Isaac, Iacob şi seminţiile lor au fost iudei sau creştini? Spuneţi: Voi sunteţi mai ştiutori sau Dumnezeu? Şi cine este mai nelegiuit decât acela care a ţinut ascunsă la el mărturia ce o avea de la Dumnezeu? Dar Dumnezeu nu este nebăgător de seamă cu ceea ce faceţi voi!”[619]

---

[617] Coranul 2.127-128.

[618] Coranul 2.133.

[619] Coranul 2.140.

Despre „oamenii Cărții”, cum sunt numiți evreii în Coran, se spune că au închis ochii la confirmarea propriei moşteniri când au respins mesajul islamului; iar creştinii, cu doctrinele lor trinitare, au adăugat pe lângă Dumnezeu şi alți zei, interpretând greşit cuvintele propriului profet Iisus, care trebuie înțelese în directă concordanță cu cele ale lui Avraam, Moise, Solomon şi Mahomed.

„O, voi fii ai lui Israel”, le spune acum Dumnezeu evreilor, „aduceți-vă aminte de binele ce v-am făcut şi țineți-vă legământul făcut mie şi-mi voi ține legământul făcut vouă şi de mine temeți-vă; credeți în ceea ce v-am pogorât [în Coran], întărind ceea ce voi aveți şi nu fiți primii care nu cred în el şi nu vindeți semnele mele pentru un preț mic şi față de mine fiți cu frică!”[620]

I-am dăruit lui Moise Cartea şi am făcut să-i urmeze alți trimişi. I-am dat lui Iisus, fiul Mariei, semnele desluşite şi l-am întărit pre el cu duhul sfânt. Însă de fiecare dată când a adus la voi un trimis, ceea ce nu plăcea sufletelor voastre, v-ați semețit şi pe o parte dintre trimişi i-ați învinuit de minciună, iar pe o altă parte i-ați răpus. Au zis ei: „Inimile noastre sunt învelişurile care păstrează Cuvântul lui Dumnezeu: nu avem nevoie de mai mult”. Dar i-a blestemat Dumnezeu pentru necredința lor şi doar puțin cred ei.[621]

---

[620] Coranul 2.40-41.

[621] Coranul 2.87-88.

Nu se ştie exact cum a fost primit Coranul din cer şi cum a fost scris. De fapt, o mare parte din viaţa lui Mahomed e constituită din presupuneri. Biografia sa fundamentală, al cărei autor este Muḥammad ibn ‘Isḥāq, a fost scrisă pentru califul Manşūr (a domnit în perioada 754-775) la mai bine de un secol după moartea Profetului; iar această lucrare este cunoscută doar fiindcă s-a păstrat în două scrieri ulterioare, Compendiul lui ibn Hishām (m. 840 d.Hr.) şi Cronica lui Tabiri (m. 932 d.Hr.). Pe scurt, biografia, aşa cum a fost reconstituită, poate fi împărţită în patru perioade principale.[622]

1. Copilăria, tinereţea, căsătoria şi prima chemare: cca 570-610 d.Hr.

Născut la Mecca, într-o familie a puternicului trib coraişit, copilul a fost lipsit de tatăl său la scurt timp după ce s-a născut, iar de mama lui câţiva ani mai târziu. Crescut de nişte rude cu mijloace modeste de trai, dar cu mulţi copii, tânărul a intrat, pe când avea vreo douăzeci şi patru de ani, în slujba unei femei bogate pe nume Khadīdja, mai mare decât el, căsătorită de două ori şi cu mai mulţi copii, care l-a trimis în Siria cu treburi negustoreşti, iar după ce s-a întors de acolo a devenit soţul ei. Femeia i-a născut doi fii, care au murit de mici, şi mai multe fiice.

---

[622] Cf. D.S. Margoliouth, „Muhammad”, în Hastings (ed.), op. cit., vol. VIII, p. 873.

În al patruzecilea an al său, Mahomed a început să primească revelații – se spune că prima a fost cea din Surata 96: „Citeşte! În numele Domnului tău care a creat, care l-a creat pe om din sânge închegat! Citeşte! Domnul tău este cel mai nobil, este cel care l-a învățat cu calemul, l-a învățat pe om ceea ce el nu a ştiut!”[623]

Legenda musulmană acceptată spune că Mahomed a avut revelația într-o peşteră de pe muntele Hira, la 5 kilometri nord de Mecca, unde obişnuia să se retragă pentru a medita în linişte – de multe ori singur, dar uneori împreună cu Khadīdja. După cum citim în una dintre poveşti, se afla acolo, meditând la misterul cărnii coruptibile a omului, când o viziune de o frumusețe şi strălucire uluitoare i-a copleşit sufletul şi simțurile, şi a auzit îndemnul: „Citeşte!” Se simțea confuz şi îngrozit; însă vocea a răsunat clar, de trei ori, până când confuzia inițială a lăsat loc unei viziuni precise asupra misiunii sale. Era glasul lui Dumnezeu şi se adresa unui om, folosind pana ca instrument de revelație, Cartea sfântă, adică, pe care oamenii ar fi trebuit să o citească, să o studieze, să o recite şi să o prețuiască în sufletele lor.

Sufletul lui Mahomed era plin de extaz divin; dar, când experiența a trecut, s-a întors în lumea obişnuită, care acum i se părea şi mai obscură. Cuprins de un tremur violent, s-a întors imediat la femeia cu care trăia, Khadīdja, care a înțeles, s-a bucurat şi l-a linişti, spunându-i că nu era o simplă iluzie. Khadīdja i-a cerut părerea vărului ei,

---

[623] Coranul 96.1-5.

Waraqa ibn Nawfal, care era creştin; când a auzit aceasta s-a bucurat şi el, după care Khadīdja s-a întors la soțul ei.

„O, Cel ales”, a spus ea, „fii binecuvântat! Nu cunoaştem viața ta interioară, adevărată şi pură? Nu vede toată lumea viața ta exterioară: amabil şi blând, loial față de rude, ospitalier cu străinii? Niciun gând rău sau răutate nu ți-a trecut vreodată prin minte; niciun cuvânt care să nu fi fost sincer şi care să nu fi liniştit pasiunile bărbaților meschini nu a rostit vreodată buzele tale. Mereu gata să-l slujeşti pe Dumnezeu, tu eşti cel despre care mărturisesc: Nu există alt dumnezeu afară de Dumnezeu, iar tu eşti apostolul lui ales”[624].

2. Primul grup de prieteni: cca 610-613 d.Hr.

Timp de trei ani, Mahomed şi Khadīdja s-au angajat într-o propagandă restrânsă, mai întâi în rândul familiei şi printre prieteni, apoi printre vecini. Mecca, oraşul lor, era un centru comercial înfloritor aşezat într-o vale aridă, la vreo 80 de kilometri de Marea Roşie. În mijlocul lui se afla o colibă din piatră perfect rectangulară, cunoscută sub numele de Kaaba, „Cubul”, care conținea imaginea zeului protector, Hubal, precum şi alte câteva obiecte sacre, în afară de piatra neagră, probabil de origine meteorică, ce constituie astăzi

[624] Abdullah Yusuf Ali, op. cit., Koranic Commentary 27-33, pe scurt, pp. 8-10.

elementul central al întregii lumi islamice. Se spune că această piatră i-a fost dăruită lui Avraam de către arhanghelul Gabriel; şi despre colibă, că ar fi casa pe care Avraam a construit-o cu ajutorul lui Ismael. De altfel, chiar înainte de vremea lui Mahomed, întreaga regiune din jurul Meccăi era considerată un loc sfânt. Acolo se ţinea un festival anual la care se adunau mulţimi de peste tot; şi mulţi dintre participanţi venerau Kaaba.

Una dintre problemele literare ale Coranului este sursa abundentelor citate biblice, care derivă în mare parte din tradiţia creştină, cu un clar caracter nestorian; de fapt, conform tradiţiei, Profetul nu ştia să citească. Cu toate acestea încă din copilărie trebuie să fi cunoscut diverse religii: în principal, desigur, cultele regionale şi tribale ale arabilor, dar şi creştinismul, iudaismul, poate şi zoroastrismul. La vreo 320 de kilometri spre nord, în Medina, trăia o mare comunitate evreiască. Dincolo de Marea Roşie, în Etiopia, fiinţa un regat creştin copt. Vărul soţiei sale, Waraqa, era creştin, probabil de tradiţie monofizită. Iar marile rute comerciale de la nord spre sud, peste Marea Roşie şi prin India purtau de secole filosofi, misionari şi alţi oameni învăţaţi, precum şi negustori, într-un sens şi în celălalt.

Trebuie doar să ne imaginăm un băiat sau un tânăr interesat de tradiţia orală şi de viaţa religioasă din jur: un copil atent şi curios; apoi un tânăr foarte inteligent, de o mare sensibilitate religioasă, capabil să asculte îndelung, parcă în transă – un tânăr de o forţă fizică considerabilă şi cu o prezenţă convingătoare, după cum o demonstrează episoadele ulterioare ale biografiei sale. Şi, aşa cum un bolovan care, rostogolindu-se de pe un pisc înzăpezit, adună

în cădere tot mai multă zăpadă, până ajunge să se transforme într-o avalanşă, la fel s-a întâmplat şi cu iniţiativa lui Mahomed şi Khadīdja. Printre primii lor convertiţi s-a numărat tânărul văr al lui Mahomed, Ali, care mai târziu avea să-i devină ginere; apoi a fost un prieten mai în vârstă şi viguros (deşi era membrul altui clan), bogatul Abu Bakr; şi un slujitor credincios al casei lui Khadīdja, Zaid.

După cum spune legenda:

Khadīdja credea, având, dintre toate femeile, cea mai mare credinţă. Ali cel preaiubit, pe atunci un copil de numai zece ani, dar cu mult curaj, s-a dedicat credinţei şi din acel moment a devenit braţul drept al islamului. Abu Bakr, un om sincer şi loial, bogat şi influent, care şi-a pus toate resursele în slujba cauzei, li s-a alăturat ca un sfetnic sobru şi prieten de nedespărţit. Iar Zaid, slobozitul lui Mahomed, a considerat că propria libertate nu valorează nimic în comparaţie cu slujirea lui Dumnezeu. Acestea au fost primele roade ale misiunii: o femeie, un copil, un om bogat şi un sclav eliberat, uniţi pentru a da viaţă islamului.[625]

[625] Commentary 34, ibidem, p. 10.

3. Închegarea comunității la Mecca: cca 613-622 d.Hr.

O, tu, cel învăluit [în straiele tale]! Scoală-te noaptea [pentru rugăciune], afară de puțin [timp] – jumătate din ea sau mai scade din ea puțin, sau mai adaugă la ea! –, şi recită Coranul cu glas tărăgănat şi limpede! Noi îți vom trimite cuvinte grele [porunci importante şi sarcina grea de a propovădui mesajul].[626]

Aceste rânduri impresionante din Surata 73 ar trebui să reprezinte a doua revelație a lui Mahomed, despre care se crede că ar fi avut loc la ceva timp după prima – poate doi ani, poate şase luni –, tot în peşteră, după cum se presupune.

Termenul „învăluit [în straie]" (al-muzammil), care este unul dintre titlurile Profetului, trebuie înțeles în mai multe feluri. Literal, se referă la starea fizică a Profetului în momentele sale grele de transă extatică, când, conform tradiției, se întindea ori se aşeza înfăşurat într-o pătură şi, rostind versuri divine, transpira din abundență. Totuşi al doilea sens se referă la fiecare musulman în momentul rugăciunii. Asemenea Profetului cu inima curată, fiecare trebuie să fie „îmbrăcat potrivit pentru rugăciune: înfăşurat într-o mantie, ca unul care renunță la deşertăciunile acestei lumi". Şi, în

[626] Coranul 73.1-5.

sfârşit, la nivel mistic, prin mantie putem înțelege învelişurile exterioare ale fenomenalului, care sunt esențiale pentru existență, dar de care va trebui să ne eliberăm, pentru a ne afirma cu fermitate natura interioară.[627] În surata următoare, se continuă într-o manieră asemănătoare:

O, tu cel acoperit! Ridică-te şi îndeamnă! Pe Domnul tău preamăreşte-l, veşmintele tale curăţeşte-le şi de nelegiuire stai departe şi nu dărui, căutând să dobândeşti mai mult, şi pentru Domnul tău îndură! Când se va sufla în trâmbiță, aceea va fi atunci o Zi grea, deloc uşoară pentru necredincioşi![628]

Vechiul sens apocaliptic al viitoarei Zile a Judecății a conferit mesajului Profetului caracterul de eveniment iminent. Nu ştim ce alte mişcări profetice ar fi putut exista în lumea arabă la acea vreme. Cu siguranță, atunci ca şi acum, abundau acțiunile „extatice" de tot felul. În plus, existau şi profeții cunoscuți sub numele de hanifiți, care reprezentau, în diverse moduri, influența unei orientări generale monoteiste provenind din centrele zoroastriene, evreieşti şi creştine din jur. Ruda lui Khadīdja, Waraqa ibn Nawfal, se poate să fi fost unul dintre aceştia. Un altul a fost Zaid ibn Amr din Mecca – a murit, se pare, în timpul

---

627 Apud Commentary of Abdullah Yusuf Ali, op. cit., vol. II, pp. 1633-1640, notele 5754, 5755, 5778.

628 Coranul 74.1-10.

copilăriei lui Mahomed.[629] În orice caz, pe vremea lui Mahomed, la Mecca existau destui oameni care să răspundă chemării unei voci profetice de a constitui, în câțiva ani, un consens tipic magist, gata să facă lumea după chipul şi asemănarea lor.

Primul grup important spre care Mahomed şi-a îndreptat mesajul au fost membrii propriului trib mare şi influent. Coraişiții aveau în pază Kaaba şi erau un popor important în regiune. Mahomed le-a cerut să îndepărteze din sanctuarul lor toate statuile păgâne şi să-şi recunoască divinitatea drept singurul Dumnezeu al islamului. O surată timpurie, datând din această perioadă, li se adresează astfel:

Pentru obiceiul [neamului] Quraiş, obiceiul lor pentru călătoria de iarnă şi cea de vară, să-l adore ei pe Stăpânul acestei Case, care-i hrăneşte, păzindu-i de foame, şi-i fereşte pe ei de spaimă![630]

Fervoarea grupului din ce în ce mai mare al Profetului a provocat, în timp, reacții în rândul acelora din oraş care se mulțumeau cu vechile zeități ale tribului lor şi cu perspectivele comerțului. Iar aceştia au devenit atât de puternici, încât membrii islamului din perioada aceea se

---

629 A.A. Bevan, „Mahomet and Islam", în The Cambridge Medieval History, vol. II, p. 306; şi H.A.R. Gibb, Mohammedanism, Oxford University Press, New York, Galaxy Books, 1962, p. 38.

630 Coranul 106.

puteau considera drept o sectă persecutată – cu toate avantajele solidarității de grup şi zelului care apar în asemenea împrejurări. Pentru a-şi proteja adepții, Mahomed i-a trimis dincolo de Marea Roşie, la Axum, în Abisinia creştină, unde regele i-a primit cu atâta simpatie, încât populația din Mecca a început să se teamă că teroarea raidurilor şi devastărilor abisiniene, de care mai avuseseră parte, s-ar putea repeta. Însuşi Profetul, care a rămas în Mecca, a fost maltratat, insultat, ajungând într-o situație foarte dificilă. Cam în această vreme i s-a alăturat – providențial – un nou convertit, tânărul şi strălucitul Omar (ʿUmar ibn al-Khaṭṭāb), care, deşi până atunci se opusese în mod deschis noii credințe, acum, ca un fel de Pavel, avea să devină cel mai abil conducător al ei.

Cu toate acestea o întristare mare şi profundă l-a cuprins pe Profetul deja tulburat când iubita lui soție, Khadīdja, a murit: „Marea şi nobila femeie", cum a fost numită, pe drept cuvânt, într-un pasaj laudativ,

care îl ajutase pe când era lipsit de orice mijloace de trai, care crezuse în el când puțini îl ştiau, care îl încurajase şi îl înțelesese în luptele sale spirituale şi care avusese încredere în el când, cu paşi tremurători, a primit Chemarea. A îndurat calomnii, persecuții, jigniri, amenințări şi chinuri, până când a fost primită în rândul sfinților – el avea atunci cincizeci şi unu de ani: o femeie perfectă, mama credincioşilor.[631]

[631] Commentary 26, Abdullah Yusuf Ali, op. cit., p. 8.

În acel moment, într-un mod absolut extraordinar, s-a întâmplat miracolul: a răsunat chemarea muezinului, parcă la un destin planetar, vestind zorii unei noi ere mondiale. Căci Mahomed a fost chemat în oraşul Medina, situat în nord la vreo 320 de kilometri, din cauza conflictului izbucnit între două triburi arabe importante, Aus şi Khazraj – iar lucrurile se agravaseră atât de mult, încât un grup de cetăţeni de vază l-au chemat pe Mahomed, implorându-l să-şi exercite autoritatea pentru a restabili pacea. Exista temerea ca nu cumva comunitatea evreiască de acolo, foarte mare şi alcătuită în mare parte din arabi convertiţi, să-şi sporească influenţa în cazul în care disputa arabă ar fi continuat. Prudent, Mahomed şi-a trimis mai întâi întreaga sa comunitate, iar apoi, la sfârşitul lui 622, un an important, a fugit în taină, împreună cu Abu Bakr, de la Mecca la Medina, ascunzându-se pentru câteva zile în peştera lui, care se afla în drumul său.

După cum citim în Coran:

[Să ştiţi că] l-a ajutat Dumnezeu [mai înainte], când cei care nu credeau l-au alungat, ca unul dintre cei doi. Când ei doi se aflau în peşteră şi când el i-a zis însoţitorului său: „Nu fi mâhnit, căci Dumnezeu este cu noi!” şi a pogorât Dumnezeu liniştea sa asupra lui şi i-a venit în ajutor cu oşteni pe care voi nu i-aţi văzut şi a făcut cuvântul celor care nu credeau [să coboare] jos, în timp ce cuvântul lui Dumnezeu [s-a

înălțat] cel mai sus. Iar Dumnezeu este puternic şi înțelept.[632]

4. Mahomed la Medina: 622-632 d.Hr.

„Strămutarea" sau hegira (în arabă, hijra, „zbor") Profetului la Medina marchează începutul anului de la care sunt socotite toate datele mahomedane; deoarece reprezintă trecerea Legii Islamului de la teorie la practică şi la manifestarea în istorie. După cum a subliniat profesorul H.A.R. Gibb, la Medina, Mahomed a putut controla ruta comercială vitală dinspre Mecca spre nord şi, vreme de şapte ani, a folosit cu succes acest avantaj pentru a înfrânge rezistența oligarhiei din oraşul său.[633] În primul rând, purtându-se ca un adevărat tâlhar, a capturat caravane şi a îmbogățit noua comunitate a lui Dumnezeu cu prada luată de la vecinii săi. Apoi, ca un general strălucit, a înfruntat şi a învins (adesea cu ajutor angelic)[634] forțe mai mari decât

---

[632] Coranul 9.40.

[633] Gibb, op. cit., p. 29.

[634] La fel cum Constantin şi armata sa văzuseră „Crucea strălucitoare" înainte de înfrângerea crucială a lui Maximian (vezi supra, p. 379), tot aşa şi Mahomed şi armata lui au văzut, în timpul bătăliei cruciale de la Badr, îngerii sărindu-le în ajutor. Turbanele tuturor erau albe, în afară de cel al lui Gabriel, care, spun martorii, era galben (A.A. Bevan, „Mahomet and Islam", în The Cambridge Medieval History, vol. II, p. 318, nota 1, citându-l pe ibn Hishām).

ale sale, trimise împotriva lui de negustorii disperați din oraşul său natal. Şi, în cele din urmă, după ce a atras de partea lui mai multe triburi beduine, în 630 s-a întors la Mecca fără a întâmpina vreo rezistență şi, cu un mare gest simbolic, a stabilit noua ordine distrugând toți idolii din oraş. Se spune că una dintre zeițele locale, Nā'ila, s-a arătat în acel moment sub forma unei femei de culoare şi a fugit țipând.[635] Însă piatra neagră de la Kaaba a rămas – piatră despre care ni se spune că inițial ar fi fost albă, deoarece este una dintre pietrele din Paradis, care s-a înnegrit din cauza sărutărilor buzelor păcătoase.[636]

Cu toate acestea Profetul a murit doi ani mai târziu, la apogeul victoriei sale, şi putem presupune că s-a dus la casa lui veşnică, unde Coranul de aur al viziunii sale străluceşte pentru totdeauna. Iar acolo se scrie despre Dumnezeu:

Şi nu am făcut Noi cerurile şi pământul şi cele ce se află între ele, jucându-ne. Nu le-am făcut Noi decât întru adevăr, însă cei mai mulți dintre ei nu ştiu. Ziua despărțirii este timpul hotărât pentru ei toți, o zi în care un aliat nu va putea fi de niciun folos unui [alt] aliat şi în care ei nu vor fi ajutați, afară de acela căruia Dumnezeu îi va arăta îndurare, căci el este puternic şi îndurător.

---

635 Bevan, op. cit., p. 325.

636 A.E. Crawley, articolul „Kissing", în Hastings (ed.), op. cit., vol. VII, p. 743.

Fără îndoială că pomul Zaqqum [pomul din Iad] va fi hrana păcătosului. Ca smoala topită va fierbe în pântece, ca apa clocotită. „Apucați-l şi căraţi-l pe el în mijlocul Iadului! Apoi turnați asupra capului său din chinul apei fierbinți!" [Şi i se va zice]: „Gustă! Tu [care pretindeai că eşti] puternic şi nobil! Aceasta este aceea de care vă îndoiați!"

Cei cu frică [de Dumnezeu] se vor afla într-un loc sigur, în grădini şi printre izvoare, vor purta straie de mătase şi brocart, şezând față în față. Întocmai aşa! Şi le vom da Noi ca soațe hurii cu ochii mari. Şi în ele vor cere în deplină linişte tot felul de fructe. Nu vor gusta în ele moartea, afară de moartea cea dintâi. Şi Dumnezeu îi va feri pe ei de chinul Iadului. Aceasta este ca îndurare de la Domnul tău şi aceasta este marea izbândă.

Şi Noi l-am făcut uşor [Coranul], în limba ta, astfel încât ei să ia aminte! Aşteaptă şi ia seama, aşadar, fiindcă şi ei aşteaptă şi iau seama![637]

IV. Veşmântul Legii

Masca lui Dumnezeu numit Allah este produsul aceluiaşi deşert din care apăruse masca lui Iahve cu secole înainte. De fapt, după cum a arătat profesorul Meek (vezi supra, p. 143), cuvântul Yahweh nu este de origine ebraică, ci arabă.

---

[637] Coranul 44.38-59.

Prin urmare suntem obligați, într-o oarecare măsură, să fim de acord cu uimitoarea afirmație a lui Mahomed că primii care s-au închinat lui Dumnezeu proclamat în Biblie au fost cei din neamul său semitic.

Ca zeu al unui popor semitic din deşert, Allah dezvăluie, asemenea lui Iahve, trăsăturile unei zeități tribale semite tipice, dintre care prima şi cea mai importantă este că nu e imanent în natură, ci transcendent. Astfel de zei nu pot fi cunoscuți prin studierea ordinii naturale, fie ea externă (prin cercetare ştiințifică) sau interioară (prin meditație); deoarece natura nu îi conține, fie în afară, fie în interior. A doua caracteristică este o funcție a celei dintâi – adică pentru fiecare trib semit, zeul principal este cel care protejează şi dă legile grupului local, şi numai acestuia. El se face cunoscut nu în soare, în lună sau în ordinea cosmică, ci în legile şi obiceiurile locale – care diferă, desigur, de la un grup la altul. Astfel, în timp ce printre arieni, pentru care divinitățile principale erau cele ale naturii, a existat întotdeauna şi pretutindeni tendința de a-şi recunoaşte propriii zei în cultele străine, o tendință spre sincretism, tendința semiților în venerarea zeilor lor tribali a fost întotdeauna spre exclusivism, separatism şi intoleranță.

La nivel primitiv nu există nevoia, nici chiar posibilitatea ca un zeu tribal local să fie considerat stăpânul întregului univers. Fiecare grup are pur şi simplu propriul legiuitor şi protector; restul lumii – dacă există aşa ceva – poate avea grijă de sine, apelând la propriii zei; căci fiecare popor se presupune că are propriul legiuitor şi protector divin. Vom numi această gândire monolatrie (cf. supra, p. 243). În consecință, în timpul primei faze (lungă şi teribilă) a

ocupației israelite a Canaanului, Iahve a fost conceput ca un zeu tribal mai puternic decât ceilalți.

Următoarea etapă importantă a dezvoltării biblice a avut loc când zeul astfel conceput a fost identificat cu creatorul universului. Nicio altă națiune de pe pământ, cu excepția Israelului, nu ar putea pretinde că îl cunoaşte şi îl venerează pe acest unic Dumnezeu adevărat al tuturor – sau că ar constitui preocuparea acestuia.

Acestea zice Domnul: „Nu învățați după căile neamurilor şi nu vă temeți de semnele cerului; că ei se tem de ele, căzând cu fețele la pământ. Că zadarnice sunt deprinderile neamurilor”... Nimic nu este asemenea ție, Yahweh: mare eşti tu şi mare este numele tău întru putere. Cine nu se va teme de tine, Împărate al neamurilor? Că ție ți se cuvine aceasta. Că nimeni nu-i asemenea ție între toți înțelepții neamurilor şi-n toate regatele lor! Ei laolaltă sunt descreierați şi animalici; un simplu lemn e-nvățătura lor ce dă deşertăciuni... Yahweh însă e Dumnezeu adevărat.[638]

În mod ironic, ideea acestui zeu de talie cosmică s-a răspândit în rândul populației habiru din deşert abia când aceasta a intrat în contact cu culturi superioare ale unor civilizații statornice, care cunoşteau scrierea de milenii şi consemnau calcule matematice nu doar ale mişcărilor cerului în general, ci chiar şi ale mişcărilor planetelor.

---

[638] Ieremia 10.2-3, 6-8, 10.

Ordinea cosmică, aşa cum era înțeleasă de preoții acelor civilizații din Epoca superioară a Bronzului, era de o extraordinară regularitate matematică – caracterizată de o ciclicitate permanentă, cu o mişcare perpetuă între naştere şi mistuire în haos, potrivit unor legi prestabilite cunoscute în primul rând de către preoții observatori ai stelelor. Iar fundamentul suprem al acestui ritm al existenței nu fusese reprezentat ca o personalitate înzestrată cu voință – adică un zeu cum ar fi, de exemplu, Iahve. Dimpotrivă: în aceste sisteme, personalitatea, voința, mila şi mânia erau doar aspecte secundare ale unei ordini absolut impersonale, inexorabile, în cadrul căreia zeii – toți zeii – erau doar nişte simpli agenți.

În contrast puternic şi iremediabil cu această concepție, popoarele semite din deşert şi-au păstrat propriii protectori tribali când au intrat în contact cu civilizații mai avansate; şi, deşi au acceptat în general ideea unei ordini cosmice, în loc să-şi supună propriul zeu acestei ordini, au făcut din el inițiatorul şi susținătorul ei – dar nicidecum ființa sa imanentă. Deoarece a continuat să fie, ca întotdeauna, o entitate separată: un zeu personal, antropomorf. În plus, avea să fie cunoscut, la fel ca în vremea deşertului tribal, doar prin legile sociale ale poporului său ales. Nu legile naturii, clare tuturor ochilor şi minților suficient de inteligente încât să le observe şi să le cerceteze, ci doar legile acestei molecule sociale particulare din istoria vastă şi plină de viață a umanității aveau să fie cunoscute ca expresie a învățăturii unice a lui Dumnezeu. De aici avertismentul lui Ieremia, „nu vă temeți de semnele cerului; că ei se tem de ele, căzând cu fețele la pământ. Că zadarnice sunt deprinderile neamurilor”, şi al lui Mahomed: „Noi vedem deseori îndreptarea feței tale către cer. Să te îndreptăm către

o qibla[639] care-ți va plăcea. Aşadar, îndreaptă-ți fața spre Moscheea cea Sfântă! Şi oriunde ați fi, îndreptați fețele voastre către ea!”[640] „Acela care doreşte o altă religie decât Islamul, nu-i va fi acceptată, şi el se va afla în Lumea de Apoi printre cei pierduți.”[641]

Cu toate acestea există unele diferențe între conceptul biblic şi cel coranic al poporului ales de Dumnezeu şi natura Legii divine, prima şi cea mai evidentă fiind aceea că, în timp ce comunitatea Vechiului Testament era de tip tribal, Coranul se adresa întregii omeniri. La fel ca budismul şi creştinismul, islamul a fost conceput ca religie universală, în timp ce iudaismul, ca şi hinduismul, şi-a păstrat (atât conceptual, cât şi în fapt) caracterul etnic. De altfel, în vremea lui Mahomed, concepția universalistă alexandrină ajunsese chiar şi la popoarele deşertului. „Şi străini vor veni”, afirmase evreul Isaia, „şi-ți vor paşte oile şi cei de alt neam vor fi plugarii şi vierii tăi. Dar voi vă veți chema «preoți ai lui Yahweh», slujitori ai Dumnezeului nostru; tăria neamurilor o veți mânca şi-ntru bogăția lor minunați veți fi”[642]. În schimb, în Coran nu există vreun trib sau vreo rasă triumfătoare – în islam, toate popoarele sunt considerate egale. „Cu adevărat”, spune Cartea, „întru aceasta este o

---

[639] Qibla: direcția în care trebuie îndreptată rugăciunea. Pentru islam, qibla este Kaaba de la Marea Moschee din Mecca, un simbol câtuşi de puțin „natural”, mai degrabă unul socio-istoric, care se referă în mod specific la istoria şi legenda islamului.

[640] Coranul 2.144.

[641] Coranul 3.85.

[642] Isaia 61.5-6.

îndemnare pentru cel care are inimă sau ascultă şi este martor”[643]. Conceptul deşertului al unei adevărate ordini sociale sub zeul său se amplificase, pentru a se potrivi cunoaşterii unei lumi mai mari.

Şi totuşi a apărut o problemă. Deoarece legile divine, aşa cum au fost ele concepute în urma revelației anterioare a lui Iahve în deşert, fuseseră normele unei societăți reale, în timp ce legile divine concepute în islam erau derivate dintr-o serie de enunțuri făcute în stare de transă de către un singur individ în decurs de doar douăzeci şi trei de ani; iar transformarea acestor legi într-un sistem viabil la nivel mondial era o ispravă deosebit de îndrăzneață – care, mirabile dictu, a fost realizată.

În inventarea acestei ordini juridice musulmane aveau să fie recunoscute trei autorități – prima fiind, desigur, Coranul însuşi. Acolo unde în Coran se menționau ordine şi interdicții clare, acestea trebuiau respectate fără discuție. Existau însă şi situații neprevăzute, pentru care jurişti musulmani trebuiau să stabilească alte „rădăcini”. Prin urmare al doilea lor suport a fost un corp secundar de tradiții numit hadīth (hadit), „naraţiuni”. Acestea erau anecdote despre viața Profetului, presupuse a fi fost relatate de unul sau altul dintre apropiații săi. Un corp important de astfel de „naraţiuni” s-a conturat în primele două-trei secole ale islamului, iar cele mai de încredere au fost adunate în ediții canonice – în special cele ale lui al-Bukhārī (m. 870) şi Muslim (m. 875) – care, în opinia profesorului H.A.R. Gibb,

643 Coranul 50.37.

„au dobândit în scurt timp o autoritate aproape canonică”[644].

Cu toate acestea în practică apăreau probleme juridice pentru a căror soluționare nu existau enunțuri clare nici în Coran, nici în hadit, aşa încât se apela la „analogii” (qiyās), ceea ce înseamnă (şi îl citez din nou pe profesorul Gibb), „aplicarea la o nouă problemă a principiilor folosite pentru a se ajunge la o soluție deja existentă la o problemă care ar putea fi considerată analoagă cu noua problemă”.

Şi profesorul Gibb continuă:

Pe aceste baze aparent limitate şi literale, teologii şi legiuitorii din secolele al II-lea şi al III-lea [ale islamului] au elaborat nu numai legile, ci şi ritualurile şi doctrinele care aveau să fie specifice comunității islamice, distinctă de alte organizații religioase şi sociale. Cu toate acestea limitarea este mai evidentă în teorie decât în practică, deoarece [...] multe norme provenite din surse externe au fost naturalizate în islam prin mijlocirea unor tradiții despre care se spune că ar fi fost inițiate de Profet sau în alte moduri.

Dar, din moment ce principiile pe care a fost construită această structură erau imuabile, şi sistemul, odată formulat, a fost considerat imuabil, cu adevărat de inspirație divină, ca şi sursele din care a fost extras. Din acele vremuri şi până astăzi, Sharīʿa sau Sharʿ, cum este numită, „calea”

644 Gibb, op. cit., pp. 78-79.

poruncilor şi călăuzirii divine, a rămas în esență neschimbată.[645]

Comparând această abordare a dreptului cu cea antică, Spengler afirmă că

Dreptul antic este creat de cetățeni în virtutea experienței practice, dreptul arab vine de la Dumnezeu, care îl vesteşte prin duhul aleşilor şi iluminaților săi. [...] Prestigiul dreptului antic constă în succesul practic, iar cel al dreptului arab în autoritatea numelor pe care le purtau autorii lui. Există însă o mare diferență între sentimentul uman după care acest drept este considerat expresie a voinței unora dintre semenii noştri sau parte din poruncile lui Dumnezeu. Într-un caz, el recunoaşte justiția şi cedează în fața forței, în celălalt caz omul mărturiseşte supunere (Islām). Orientalul nu cere să înțeleagă nici intențiile practice ale legilor ce i se aplică, nici fundamentele logice ale judecății. Raporturile cadiului cu justițiabilii nu pot fi deci comparate cu raporturile stabilite de pretor. Cel din urmă îşi sprijină judecata pe o cunoaştere care şi-a dovedit vigoarea în situații deosebite, celălalt printr-un spirit care acționează într-un anume fel în el şi se manifestă prin el. Între jude şi dreptul scris acționează astfel un raport total diferit, după cum este vorba de pretor şi de edictele sale sau de cadiu şi de textele juridice. Edictul este chintesența experiențelor pe care pretorul le-a traversat, textele juridice sunt un fel de oracol interogat în secret. Finalitatea practică a textului nu

[645] Ibidem, p. 94.

intră în niciun fel în atenţia cadiului. El cercetează cuvintele, chiar şi literele, nu atât în privinţa semnificaţiei lor în viaţa cotidiană, cât sub aspectul raporturilor magice pe care trebuie să le aibă cu situaţia dată. Noi cunoaştem raporturile dintre „spirit" şi „literă" din gnoză, din literatura apocaliptică şi mistică timpurie creştină, evreiască şi persană, din filosofia neopitagoreică, din Cabală; fără îndoială că arameenii utilizau în practică exact în acelaşi fel codicele latine. Convingerea că literele conţin înţelesuri secrete, pătrunse de Duhul lui Dumnezeu, îşi află o expresie simbolică în faptul că în toate religiile din lumea arabă s-a creat un fel aparte de scriere care a fost folosită, înainte de orice, în cărţile sfinte; ea s-a afirmat cu o tenacitate uluitoare ca un caracter al unei naţiuni, chiar şi după schimbarea limbii.[646]

Asemenea tuturor celor care au studiat serios islamul, atât Gibb, cât şi Spengler subliniază, de asemenea, că partea principală a tradiţiei (sharīʿa, „calea"), realizată prin interacţiunea dintre preceptele Coranului (kitāb, „cartea"), maximele tradiţiei (hadīth) şi extensiile prin analogie (qiyās), este considerată expresia exactă a infailibilităţii grupului (ijmāʿ, „consens") în toate chestiunile referitoare la credinţă şi morală. „Unul dintre motivele de fală ale islamului", scrie profesorul Gibb,

---

[646] Spengler, op. cit., vol. II, pp. 84-85 (germană), pp. 72-73 (engleză) [trad. rom., cu modificări: Oswald Spengler, Declinul Occidentului, ed. cit., vol. 2, pp. 89-90].

este că nu susține existența unui cler, care ar putea pretinde că acționează ca mijlocitor între Dumnezeu şi om. Deşi acest lucru este adevărat, pe măsură ce s-a organizat într-un sistem, islamul a produs, de fapt, o clasă clericală care a dobândit acelaşi tip de autoritate socială şi religioasă şi acelaşi prestigiu precum clerul comunităților creştine. Este vorba de Ulamā (ulema), clasa „învățaților" sau a „doctorilor", corespunzătoare în iudaism clasei „cărturarilor". Având în vedere sfințenia Coranului şi a Tradiției şi necesitatea unei categorii de oameni implicați profesional în interpretarea lor, apariția ulemalelor a fost o consecință naturală şi inevitabilă, deşi este posibil ca influența comunităților religioase mai vechi să fi contribuit la instaurarea rapidă a autorității lor sociale şi religioase.

Pe măsură ce autoritatea lor a devenit tot mai consolidată şi mai general recunoscută de opinia publică a comunității, ulemalele pretindeau (şi, în general, erau recunoscute) a fi reprezentantele comunității în toate problemele legate de credință şi lege, în special împotriva autorității statului. La o dată timpurie – probabil, cândva în secolul al II-lea [al islamului] – s-a stabilit principiul potrivit căruia „consensul comunității" (care, practic, însemna consensul ulemalelor) era obligatoriu. Acest ijmāʿ a fost introdus, aşadar, printre instrumentele teologilor şi juriştilor, umplând ultimele lacune din sistemele lor. Aşa cum Tradiția a fost integrarea Coranului, consensul învățaților a devenit integrarea Tradiției.

Într-adevăr, la o analiză strict logică, este evident că ijmāʿ stă la baza întregii structuri impunătoare şi numai el îi conferă valabilitate finală. Pentru că ijmāʿ este cel care garantează, în primul rând, autenticitatea textelor

Coranului şi Tradiţiilor. Principiul ijmāʿ este cel care dictează cum trebuie pronunţate cuvintele textelor, care este semnificaţia lor şi în ce direcţie ar trebui rostite. Însă ijmāʿ merge mult mai departe: a fost constituit într-o teorie a infailibilităţii, ca un al treilea canal de revelaţie. Calităţile spirituale ale Profetului – autorii musulmani vorbesc despre ele ca fiind „lumina Profeţiei" – nu au fost moştenite de succesorii săi la guvernarea temporală a comunităţii, adică de califi, ci de comunitate în ansamblul ei. [...]

Prin urmare, în orice privinţă, odată ce cărturarii din secolele al II-lea şi al III-lea ajungeau la un consens, era ca şi cum s-ar fi interzis formularea de noi idei cu privire la expunerea textelor relevante ale Coranului şi haditului. Deciziile lor erau irevocabile. Teoretic (şi în foarte mare măsură şi în practică), dreptul la interpretare individuală (ijtihād) era limitat la problemele asupra cărora nu se ajunsese încă la un acord general. Şi întrucât aceste probleme erau tot mai puţine de la o generaţie la alta, cărturarii din secolele următoare au fost nevoiţi să se limiteze la comentarea şi explicarea tratatelor în care erau consemnate acele decizii. Marea majoritate a doctorilor musulmani susţineau că „poarta Ijtihādului" a fost închisă o dată pentru totdeauna şi că niciun cărturar, oricât de eminent, nu se putea califica de acum înainte ca mujtahid, interpret autorizat al legii; deşi unii teologi de mai târziu pretindeau din când în când dreptul la ijtihād.[647]

[647] Gibb, op. cit., pp. 95-98.

Profesorul Gibb subliniază că există o anumită analogie între reglementarea doctrinei „consensului” în islam şi conciliile Bisericii Creştine, în ciuda diferenţelor de formă, şi că în anumite privinţe chiar şi rezultatele au fost similare. „De exemplu”, spune el, „abia după recunoaşterea generală a principiului ijmāʿ ca sursă a dreptului şi a doctrinei a fost posibil să se definească şi să se aplice un text juridic referitor la «erezie»„[648]. Spengler scoate şi el în evidenţă analogiile şi, în conformitate cu teoria sa despre forma istorică a comunităţii spirituale magistico-levantine, le interpretează în contrast general cu sensul propriu-zis european al valorii individului. El afirmă:

Căutăm, fiecare pentru sine, să descoperim adevărul prin propria reflecţie, pe când învăţatul arab verifică şi fixează de fiecare dată convingerea generală a coreligionarilor săi, care este infailibilă, pentru că spiritul lui Dumnezeu şi spiritul comunităţii sunt identice. Când consensul este realizat, adevărul este constatat tocmai în urma acestui fapt. Ijmāʿ este cheia tuturor vechilor concilii creştine, evreieşti şi persane, dar este şi cheia faimoasei Legi a citatelor a împăratului Valentinian al III-lea (426), care [...] limita la cinci numărul marilor jurişti ale căror texte meritau a fi citate, instituind astfel un canon – în acelaşi spirit al Vechiului şi Noului Testament, care conţin şi ele summa textelor autorizate pentru a fi citate în sens canonic.[649]

---

[648] Ibidem, p. 98.

[649] Spengler, op. cit., vol. II, pp. 85-86 (germană), p. 73 (engleză) [trad. rom., cu modificări: Oswald Spengler, Declinul Occidentului, ed. cit., vol. 2, p. 91].

Într-un mod foarte interesant, aceasta ne aminteşte şi de consiliile, epurările, manifestele şi revendicările aşa-ziselor guverne populare din spatele Cortinei de Fier, unde preceptele Profetului Marx, reinterpretate de elitele unor ulemale, sunt propuse ca ijmāʿ unei entităţi pur mitice, Poporul. De asemenea, este remarcabilă puterea simbolurilor, chiar şi a unei astfel de mascarade parodice a Oraşului lui Dumnezeu, de a acţiona asupra unor indivizi liberi situaţi în afara zonei geografice controlate de acel consens, dar în care sistemul magist de sentimente e încă viu. La fel ca virtutea Sacramentelor Bisericii Romano-Catolice, care nu sunt afectate de realităţile lumii, de căderea imperiilor creştine, de viaţa personală a clerului sau de respingerea de către ştiinţă a mitologiei pe care se bazează, şi mantaua islamului – iar acum şi a Poporului – aparţine unei ordini transcendentale care nu este afectată de realităţile temporale sau de păcatele acelora pe ai căror umeri e aşezată. După cum ne avertizează recenta profeţie a unui poet şi filosof musulman hindus educat la Londra, sir Muhammad Iqbal (m. 1938), citată în mod adecvat în lucrarea Addei Bozeman:

Credeţi-mă, astăzi Europa este cel mai mare obstacol în calea realizărilor etice ale omului. Musulmanul, în schimb, este în posesia acestor idei fundamentale pe baza unei revelaţii, care, vorbind din adâncurile profunde ale vieţii, interiorizează propria exterioritate aparentă. Pentru el, baza spirituală a vieţii e o chestiune de credinţă pentru care chiar şi cel mai puţin luminat dintre oameni îşi poate da viaţa cu seninătate; şi având în vedere ideea de bază a islamului că nu mai pot exista revelaţii care să-l constrângă pe om, ar

trebui ca, din punct de vedere spiritual, să fim unul dintre cele mai emancipate popoare de pe pământ. [...] Sperăm ca musulmanul de astăzi să-şi aprecieze poziția, să-şi reconstruiască viața socială în lumina unor principii fundamentale şi, pornind de la scopurile islamului care au fost parțial dezvăluite până acum, să dezvolte acea democrație spirituală care este scopul suprem al islamului.[650]

O altă observație referitoare la contrastul dintre concepțiile evreiască, bizantină, musulmană şi comunistă referitoare la consensul irefutabil: dintre aceste patru biserici magiste, primele trei se disting evident de ultima prin faptul că punctul lor de referință suprem este Dumnezeu, în timp ce comunismul se mândreşte în mod deosebit cu ateismul său înverşunat de sfârşit de secol al XIX-lea, de tipul lui Robert Ingersoll: obiectul său sacru, Muncitorul, este o ființă mitică presupusă a fi întruchipată în toate fabricile lumii. Însă transferul misticii autorității din ceruri către o presupusă entitate socială de pe pământ constă pur şi simplu în adaptarea la o simbolistică modernă şi seculară a conceptului larg răspândit al unei legi autentice, cunoscută doar acelora dintre credincioşi care urmează calea ortodoxă, care se va manifesta în toată măreția ei când va veni ziua fatidică. Între timp, aşa-zisele legi ale națiunilor sunt doar iluzii, care îi afectează pe toți cei în ale căror inimi lumina nu s-a aprins încă.

---

[650] Sir Muhammad Iqbal, trad. Arthur J. Arberry, The Mysteries of Selflessness, John Murray Ltd., Londra, 1953, p. xv; apud Bozeman, Politics and Culture in International History, p. 360, nota 7.

„Oare de ce”, citim în Coran,

se întorc ei de la îndemnare, de parcă ar fi nişte măgari sălbatici speriaţi ce fug de leu? [...] Noi am pregătit pentru necredincioşi lanţuri, fiare şi un foc cu vâlvătăi. Cei evlavioşi [...] rezemându-se pe divanuri, fără să vadă în ea [grădină] nici soare arzător, nici ger. Şi asupra lor se vor lăsa în jos umbrele ei, iar fructele ei vor atârna [fiind la îndemâna lor]. Şi se va trece printre ei cu vase de argint şi cu pocaluri cristaline, cristaluri de argint făcute cu măsură precisă.[651]

Contrastul dintre concepţia evreiască despre Lege şi celelalte trei este acela dintre o lege derivată, cel puţin într-o oarecare măsură, organic din viaţă, din experienţele reale ale unei comunităţi reale şi legile deduse dintr-un text prestabilit, care trebuie întipărit asupra unei comunităţi ideale viitoare sau interpretat prin intermediul ei. Legea evreiască s-a dezvoltat organic, flexibil; celelalte fiind, în schimb, de o artificialitate cerebrală, relativ fragilă şi – pentru cei din afara sistemului – neconvingătoare, sau chiar de o absurditate incredibilă, căreia pretenţiile lor de aplicare universală îi conferă o turnură ameninţătoare a terorii care depăşeşte cu mult simpla ameninţare mitologică a iudeo-apocalipticei Zile a Domnului.

[651] Coranul 74.49-51; 76.4-5, 13-16.

V. Veşmântul Căii Mistice

Dumnezeu nu este supus Legii, ci mai presus de ea, aşa încât nu poate fi cunoscut sau judecat pe baza ei. Prin urmare pentru cei care ard de dorința de a-l cunoaşte şi de a-l sluji pe Dumnezeu trebuie să existe o cale dincolo de Lege, având în vedere că Dumnezeu însuşi este dincolo de ea, unde a privit chiar şi profetul Mahomed.

Termenul Sunna (sunnah) desemnează corpul general, ortodox, conservator al islamului, care consideră suficient Veşmântul Legii, aşa cum a fost anunțat şi administrat de şi pentru comunitate, consensul (ijmāʿ). Cu toate acestea au existat alte două mişcări puternice care au contestat autoritatea absolută a tradiției sacre. Este vorba, în primul rând, de Shiʻa, ai cărei adepți sunt numiți şiiți (în arabă shīʿi, „adept" [al lui Ali]), al căror ezoterism formulat politic poartă o amprentă anarhistă agresivă; iar a doua mişcare este sufismul (în arabă sūfi, „om de lână", adică poartă haine de lână, ascet), în al cărui extaz s-au cuibărit în islam, în mod ironic, toate temele şi experiențele normale atât ale asceților, cât şi ale misticismului antinomist. Cu toții l-am citit pe Omar Khayyam (m. 1123? d.Hr.):

Ni s-a spus că-n rai avea-vom dulci hurii cu ochi de noapte,

Şi vor fi acolo râuri: vin şi miere, mied şi lapte...

De-am ales acuma vinul şi femeia,-aveam dreptate,

Căci atunci, la urma urmei, în rai ne-om bucura de toate!

Nu lua în seamă Sunna, nici legea cea divină:

Celui sărman de-i dai aşa cum se cuvine

Şi rău nu faci nicicui, ascultă ici la mine:

Raiul e-al tău, pe pace fii – şi-acu' mai toarnă vin!...

Mai bine prin taverne mă înţeleg cu Tine,

Decât pe la moschei, cu ruga, când chipul nu-Ţi văd neam![652]

Un atac mult mai serios şi mai ameninţător a fost lansat de Jalālu'ddīn Rūmī (1207-1273), fondatorul ordinului mistic al dervişilor rotitori:

---

652 Omar Khayyam, The Rubaiyat, trad. E.H. Whinfield, strofele 185; 244; 262 [traducerea în româneşte a strofei 185 îi aparţine lui George Dan].

Mulți sunt cei care înfăptuiesc lucrări de devoțiune şi vor să fie apreciați şi răsplătiți pentru ele. Dar, de fapt, acesta e un păcat ascuns: ceea ce pietistul consideră a fi pur este cu adevărat mizerabil. – La fel ca surdul care credea că a făcut ceva bun, când, în realitate, fapta lui avusese efectul opus.

Foarte mulțumit, surdul s-a aşezat, spunând: „Am fost să-mi prezint omagiile prietenului meu bolnav, făcând astfel cele cuvenite față de aproapele meu"; însă nu reuşise decât să aprindă în inima bolnavului vâlvătaia unor resentimente care l-a mistuit. Aşadar, ai grijă de focul pe care l-ai aprins: în adevăr, ți-ai sporit păcatul. [...]

Pentru că surdul îşi spusese: „Fiindu-mi greu să aud, cum am să înțeleg cuvintele prietenului meu bolnav, pe care mă duc să-l vizitez? – Ei bine, urmărind mişcarea buzelor sale, voi putea, prin asemănare cu ale mele, să înțeleg ceea ce spune. Când am să-l întreb: «Cum te mai simți, dragul meu prieten bolnav?», va răspunde, fireşte: «Bine» sau «Destul de bine». Atunci am să-i spun: «Mulțumesc lui Dumnezeu! Ce ai băut?». Iar el va răspunde: «Un suc de fructe» sau «Un decoct de fasole». Atunci am să-i zic: «Însănătoşire grabnică! Cine este medicul care te tratează?», la care el va spune: «Doctorul cutare». «E un medic care aduce mult noroc, am să-i zic eu, aşa că ai să te faci bine. Am văzut eu însumi cât de benefice sunt tratamentele lui: oriunde merge, problemele se rezolvă."

După ce a pregătit aceste răspunsuri argumentate, surdul s-a dus să-şi viziteze prietenul bolnav. „Cum te mai simți?", a întrebat el. „Sunt pe moarte", a răspuns celălalt. „Mulțumesc lui Dumnezeu!", a spus surdul – la care

pacientul s-a revoltat şi, nervos, a mormăit pentru sine: „Ce motiv de mulţumire aş putea să am? Căci mi-a fost duşman”. Surdul făcuse o presupunere rezonabilă, dar, după cum se vede, s-a dovedit a fi falsă. Apoi l-a întrebat pe prietenul său ce a băut. „Otravă”, i-a spus el. „Fie să-ţi facă bine şi să-ţi aducă sănătate”, a spus vizitatorul; ceea ce a făcut ca mânia bolnavului să crească şi mai mult. Apoi a întrebat: „Ce doctor te tratează?” – la care celălalt a răspuns: „Îngerul morţii! Pleacă de aici!”. Iar surdul a zis: „Venirea lui este o binecuvântare. Fii fericit!”

Astfel, printr-un raţionament analogic, o prietenie de zece ani a fost distrusă; tot aşa, Magister, trebuie să te fereşti în mod deosebit de concluziile prin asemănare, care pleacă de la cele mai inferioare simţuri, în ceea ce priveşte Revelaţia – care nu poate fi limitată. Trebuie să ştii că dacă urechea ta fizică este capabilă să înţeleagă literele Revelaţiei, urechea care primeşte semnificaţia ocultă e surdă.[653]

Secta şiită îşi are originile în perioada imediat după moartea Profetului, când problema succesiunii la conducerea islamului a fost decisă printr-o serie de asasinate.

Primul ales calif – în mare parte prin influenţa lui Omar – a fost distinsul bătrân Abu-Bekr, care a murit însă doi ani

---

653 Jalālu‘ddīn Rūmī, Mathnawī, I.3360-3395. Trad. preluată din Reynold A. Nicholson, The Mathnawī of Jalālu‘ddīn Rūmī, E.J.W. Gibb Memorial Series IV, Luzac and Co., Londra, vol. II, 1926, pp. 183-184, pe scurt.

mai târziu (634), după ce l-a numit pe Omar drept succesorul său. Dar acestei alegeri s-au opus cu fermitate susținătorii (shī'i) lui Ali, vărul lui Mahomed, care se căsătorise cu fiica Profetului, Fatima, şi îi dăruise socrului său doi nepoți îndrăgiți, Hasan şi Husain. Cu toate acestea, la vremea aceea, lucrurile mergeau foarte bine pentru cauză şi pentru Omar. Revolta amenințătoare a triburilor arabe din peninsulă fusese înăbuşită de generalii islamici într-o serie de bătălii strălucitoare, după care, în urma mai multor raiduri îndrăzneţe împotriva Persiei şi a celei de-a Doua Rome, Siria, Palestina, Irakul şi, în cele din urmă, Iranul au ajuns sub stăpânire musulmană. Armata bizantină a lui Heracliu (vezi supra, p. 410) a fost distrusă în valea râului Yarmuk în 636 d.Hr. Apoi Damascul, Baalbek, Emesa, Alepul şi Antiohia au fost cucerite cu uşurință; şi, deşi cetățile elenizate Ierusalim şi Cezarea au rezistat mai mult, au căzut, în cele din urmă, în 638 şi, respectiv, 640. În 637, o armată persană fusese înfrântă pe Eufrat, iar în 641, Mosul a căzut şi el. Egiptul bizantin s-a prăbuşit în 643. Şi, la apogeul gloriei sale, califul Omar a fost asasinat în 644 de către un sclav persan.

Moartea lui a readus în discuție problema succesiunii, pentru că Omar, în loc să desemneze un succesor, numise o comisie pentru a alege unul, formată din Ali, Othman ('Utmān) şi alte patru persoane. A fost ales Othman. Însă el a rezistat ceva mai mult de un deceniu, fiind ucis pe 17 iunie 655 în timp ce se ruga, în împrejurări care i-au făcut pe mulți să-i bănuiască de complicitate pe susținătorii lui Ali.

Othman fusese membru al puternicului clan al Omeiazilor, o veche familie meccană care se opusese ani la rând

Profetului, dar după victoria acestuia i s-a alăturat şi a migrat în Medina. Unul dintre cei mai proeminenți membri ai săi, Mu'āwiya ibn Abī Sufyān, care fusese numit de Omar guvernator al Siriei, s-a angajat acum într-o complicată luptă militară şi diplomatică (de fapt, o răzbunare a familiei) pentru a cuceri califatul împotriva lui Ali şi a copiilor săi. Ali a revendicat puterea din capitala sa, Kufa, din Irak. Cu toate acestea omeiadul l-a învins atât în luptă, cât şi în viclenie, iar în iulie 660 s-a proclamat calif la Ierusalim. Ali a fost înjunghiat pe 24 ianuarie 661, iar fiul său cel mare, Hasan, a recunoscut victoria inamicului în schimbul unei compensații financiare. Hasan a murit în 669 (s-a spus, poate în mod greşit, că ar fi fost otrăvit), iar Husain, fratele său, a fost ucis în luptă pe 10 octombrie 680, pe când încerca să-l alunge pe cel de-al doilea calif omeiad, Yazid – zi care a devenit, ca să spunem aşa, „Vinerea Mare" a şiiților. „Răzbunare pentru Husain" este cuvântul de ordine şi strigătul care încă se mai aud în ceremoniile funerare din acele provincii ale islamului în care şiiții îşi plâng martirul. Tânărul este cinstit aproape mai mult decât Profetul însuşi, iar mormântul său – Mashhad Husayn, în Kerbala (Irak), unde a murit – este pentru şiiți cel mai sfânt loc de pe pământ.

Pe scurt, şiiții consideră că toți califii domnitori, atât omeiazi, cât şi ai dinastiei abbaside care a urmat, au fost uzurpatori şi că, în consecință, islamul istoric este un fals: califul este un pretendent, Sunna e o amăgire, iar ijmāʿ – un fals îndrumător. Islamul, în sensul propriu-zis al Coranului, constă în învățătura (pierdută pentru comunitatea populară) care a trecut de la Profet la Ali şi a urmat doar linia adevăraților imami.

Cuvântul imām înseamnă lider spiritual şi se aplică în general celor care conduc slujbele moscheii şi, mai precis, conform tradiției Sunna, fondatorilor celor patru şcoli teologice ortodoxe; însă şiiții îl aplică doar conducătorilor autentici şi dezmoşteniți din descendența lui Ali şi a Profetului. Sunt cunoscuți doar doisprezece dintre ei; deoarece cândva în perioada 873-880 imamul de atunci, Muhammad al-Mahdī, a dispărut. El este cunoscut sub numele de Imamul Ascuns, iar adepții săi spun că s-ar afla încă în această lume şi că a doua lui venire – sub numele de „Cel Călăuzit" (mahdī) – va restabili adevăratul islam. Există o variantă conform căreia al şaptelea imam ar fi dispărut; o alta susține că al cincilea. Numeroşi pretendenți la acest rol au apărut ici şi colo, în diferite momente, pentru a pregăti insurecții politice – de exemplu, „Mullahul Nebun din Somaliland" sau „Mahdiul Sudanului", înlăturat de trupele britanice. Există multe secte şiite, în care ezoterismul şi politica sunt combinate într-un cocktail exploziv[654] – iar credința lor comună este că atât autoritatea spirituală, cât şi puterea laică nu rezidă în consensul (ijmāʿ) Sunnei, ci în persoana Imamului Ascuns, căruia i se datorează supunere

---

654 I-am putea menţiona pe zaidiţi, adică adepţii lui Zayd, nepotul lui Husain, ca imam al lor; pe ismailiţi, cu atitudinea lor extremă când vorbesc despre renunţare, discreţie şi slujire faţă de islam; pe karmaţieni, o varietate activistă de ismailiţi violenţi; pe fatimizi, o altă asemenea sectă, întemeietoarea unei dinastii egiptene care a domnit din 909 până în 1171; asasinii, o altă varietate teroristă a ismailiţilor, al căror Mare Maestru, cunoscut sub numele de Şeicul (Bătrânul) de pe Munte, a terorizat jumătate din Orientul Apropiat până când a fost zdrobit de tătarii conduşi de Hulagu, în 1256: Aga Khan este cel mai recent descendent al Maestrului. Şi în mişcarea musulmanilor de culoare care începe să se manifeste astăzi în Statele Unite poate fi recunoscută o inspiraţie şiită.

absolută şi în care Dumnezeu se face cunoscut (şi numai în el). Într-adevăr, în cele mai extremiste dintre aceste secte, Ali şi descendenţii săi imami sunt consideraţi întrupări ale lui Dumnezeu, infailibili şi fără de păcat. Iar în jurul lor s-a edificat o mitologie ezoterică pătrunsă de doctrine creştine, gnostice, maniheiste şi neoplatoniste, bine ilustrată de mitul creaţiei lumii descris de regretatul savant francez al acestei tradiţii, Louis Massignon, extras din lucrarea unuia dintre primii lideri şiiţi din Kufa, pe nume Moghira (m. 736 d.Hr.).

„Într-o formă mitologică doar aparent naivă", afirmă profesorul Massignon în analiza sa asupra textului,

Moghira prezintă o doctrină gnostică deja foarte evoluată. Dumnezeu îşi asumă înfăţişarea unui om luminos ale cărui membre sunt compuse din literele alfabetului; iar acest Om de Lumină are o inimă care este Fântâna Adevărului. Când a vrut să creeze, şi-a rostit propriul nume suprem, care a zburat şi i s-a aşezat pe cap ca o coroană. Apoi şi-a scris pe palme faptele oamenilor şi s-a indignat văzând păcatele pe care aveau să le săvârşească. Indignarea lui a izbucnit ca o sudoare care a format două oceane: unul cu apă sărată, celălalt cu apă dulce; unul întunecat, celălalt luminos. Şi-a văzut propria umbră reflectată în aceste oceane şi, smulgând ochii umbrei, a făcut din ei soarele şi luna – adică pe Mahomed şi pe Ali. Apoi şi-a distrus restul umbrei şi i-a creat pe toţi ceilalţi din cele două oceane: credincioşii din lumină, necredincioşii din întuneric. Pe aceştia din urmă i-a creat ca nişte umbre; căci toate acestea au avut loc înainte de crearea lumii fizice. – Dumnezeu le-a propus oamenilor să-l recunoască pe Ali drept conducătorul lor; dar au fost doi care au refuzat. Ei au fost primii rivali: Abu-Bekr şi

Omar – umbre ireale ale celor doi ochi ai săi pe oceanul întunecat.[655]

În general, în islam se consideră că nivelul spiritual al femeilor este foarte scăzut. Potrivit cel puțin unui text şiit, ele ar fi fost create din reziduurile păcatelor demonilor, pentru a servi drept ispite păcătoşilor. Femeile nu sunt acceptate la inițieri şi au valoare doar ca vehicule pentru intrarea în lume a spiritelor condamnate temporar să se întrupeze drept pedeapsă pentru păcatele lor; însă nu au suflet.[656] Şi totuşi, în mitologia acestor secte, Fatima, soția lui Ali, fiica lui Mahomed şi mama lui Hasan şi a lui Husain, a fost transformată într-o ființă – o ființă divină – chiar înaintea propriului tată. Într-un text persan şiit (recent descoperit) cu afinități gnostice intitulat Umm-al-Kitāb găsim această uimitoare relatare iluzorie:

Când Dumnezeu a făcut legământ cu oamenii în momentul creării lumii materiale, ei l-au rugat să le arate Paradisul. Prin urmare le-a arătat o ființă împodobită cu milioane de lumini multicolore strălucitoare, care stătea pe tron, având o coroană pe cap, inele în urechi şi o sabie scoasă din teacă şi prinsă la brâu. Razele de lumină se revărsau în toată

655 Louis Massignon, „Die Ursprünge und die Bedeutung des Gnostizismus im Islam", Eranos-Jahrbuch 1937, Rhein-Verlag, Zürich, 1938, p. 58, care citează Moghira, Shahrastani, Al-Milal wa al-Nihal, II, 13-14.

656 Ibidem, pp. 59-60, care citează textul persan cu afinităţi gnostice Umm-al-Kitāb şi doctrina sectei siriene Noseiri.

grădina; când bărbații au întrebat cine este ființa aceea, li s-a spus că este forma Fatimei aşa cum apare ea în Paradis: coroana era Mahomed; cerceii – Hasan şi Husain; sabia era Ali; iar tronul, Scaunul Puterii, era locul de odihnă al lui Dumnezeu, Cel Preaînalt.[657]

Fatima este venerată în întreaga lume mahomedană, deoarece a fost singura fiică a Profetului care a avut fii, continuându-i astfel moştenirea. Era preferata lui şi a murit la doar câteva luni după el. Dar în unele secte şiite venerarea sa ajunge la un asemenea nivel încât este numită chiar „Mama Tatălui ei", „Izvorul Soarelui", şi i se atribuie un nume masculin, Fātir, care înseamnă „Creator", iar valoarea numerică a literelor acestui nume – 290 – este aceeaşi cu cea a lui Maryam, Maria, mama lui Iisus. Deoarece, ca fiică, soție şi mamă, ea personifică centrul misterului genealogic; şi cel puțin un poet şiit a comparat-o cu Rugul Aprins al lui Moise; cu Moscheea al-Aqsa din Ierusalim, unde se presupune că Profetul ar fi experimentat ascensiunea sa la cer; şi cu Noaptea Puterii[658], când Îngerul Destinului, Gabriel, coborând pe pământ, a adus iertarea omenirii.[659]

În cele din urmă, şiiții sunt dualişti, iar în renunțarea lor la starea lumească se apropie de concepția gnostic-docetică (vezi supra, p. 360). Persecutați îngrozitor de diferitele

---

[657] Ibidem, pp. 64-65, care citează Umm-al-Kitāb.

[658] Ibidem, p. 66.

[659] Coranul 97.1-5.

autorități ale islamului, ei s-au confruntat de la începuturile istoriei lor cu enigma unei lumi malefice în care toți cei care îl iubesc cu adevărat pe Dumnezeu sunt distruşi cu cruzime; iar din acest mister profund, subliniază profesorul Massignon, au apărut două întrebări:

1. Martiriul iubirii implică vreo suferință fizică reală, sau suferința este doar aparentă? şi 2. Ce se întâmplă după moarte cu victima care, din iubire, acceptă de bunăvoie să fie condamnată în numele lui Dumnezeu?

Referitor la răstignirea lui Iisus, Coranul afirmă că nu el, ci altcineva a fost chinuit pe cruce. „Ei nu l-au omorât, nici nu l-au răstignit pe cruce, ci a fost făcut [cineva] să semene cu el!”[660] După cum am văzut deja (vezi supra, pp. 367-368), gnosticii creştini împărtăşesc aceeaşi idee. La fel, potrivit şiiților, martirii pentru cauza lui Ali suferă doar în aparență. Trupurile lor adevărate sunt înălțate la cer, în timp ce în mâinile călăilor rămân doar nişte simple surogate. Piesa populară „Patimile lui Husain”, despre trădarea şi uciderea lui în Bătălia de la Kerbala din 680, e pusă în scenă în fiecare an în a zecea zi a lunii Moharram. În dimineața aceea, muezinul strigă din vârful minaretului: „O, şiite, aceasta este o zi a durerii: trupul lui Husain zace în deşert, gol”. Dar cei care nutresc credințe gnostice extreme aduc slavă cu bucurie acelei zile, căci cel martirizat nu ar fi putut suferi, deoarece în ziua aceea trupul său adevărat s-a întors

[660] Coranul 4.157.

în ceruri, în timp ce un altul necunoscut a suferit moartea pentru el pe câmpul de luptă.[661]

În schimb, misticii sufişti văd suferința ca pe o realitate, binecuvântată: calea spre mântuire. Potrivit celui mai mare dintre toți martirii şi învățătorii sufişti, al-Hallāj (858-922):

Molia se joacă în jurul lămpii până în zori, apoi se întoarce la ai săi pentru a le povesti cu bucurie ce s-a întâmplat. Apoi zboară din nou pentru a se juca în jurul flăcării, în a cărei putere are încredere, din dorința de a atinge deplina beatitudine. [...] Dar nu este suficientă nici lumina, nici căldura. Şi atunci se aruncă cu totul în flacără, iar ai săi o aşteaptă să se întoarcă, să le povestească despre experiențele ei.

Nu avea încredere în poveştile celorlalți, dar acum arde, se înalță în fum, rămâne în flacără fără trup, fără nume, fără semn. Şi aşa, în ce fel sau pentru ce s-ar mai întoarce la ai săi, acum, când deține controlul pe deplin?

Pentru că acum ea însăşi este Cea-care-a-văzut-şi-ştie, a încetat să mai asculte doar poveşti. Acum e una cu ceea ce a văzut: de ce ar trebui să mai caute?

O, nu te mai închide departe de mine! Dacă crezi cu adevărat, atunci poți spune: „Acela sunt eu!”[662]

---

[661] Massignon, op. cit., pp. 69-70.

Rădăcinile mişcării sufiste nu se află în Coran, unde Mahomed atacă în mod clar viaţa monahală, ci în comunităţile creştine monofizite şi nestoriene din deşert şi, chiar mai departe spre est, în modelele budist, hindus şi jainist. Căci islamul, ca şi iudaismul, tinde mai curând să favorizeze un consens secular sanctificat, în care căsătoria şi procrearea, prin intermediul unui organ circumcis (adică binecuvântat ritual), reprezintă prima îndatorire socială. „Căsătoriţi-i pe cei care sunt singuri dintre voi", se spune în Coran.[663] Cu toate acestea, în secolul al II-lea al islamului, mulţi asceţi, „întru imitarea lui Iisus", purtau deja haine de lână (sūf) ca semn al pocăinţei personale (în lucrarea sa Mohammedanism, p. 132, Gibb citează protestul lui Ibn Sīrīn [m. 729], care declara: „Prefer să urmez exemplul Profetului, care se îmbrăca în bumbac"). În acea perioadă apar şi primele semne atât ale retragerilor eremite, cât şi ale întâlnirilor pentru recitarea entuziastă a Coranului, cu repetarea constantă (dhikr) a numelui lui Dumnezeu şi cu cântece spirituale (samā) ce duceau la stări extatice.

Potrivit profesorului Gibb, prima etapă a acestei mişcări nu a fost inspirată de iubirea, ci de frica de Dumnezeu, mai ales de mânia lui care va veni, „aceeaşi frică ce-l inspirase pe Mahomed"[664]. Dar, în secolul al VIII-lea, o sfântă celebră, Rābi'a al-'Adawiyya (m. 801), a promovat ideea dragostei divine ca motiv şi scop al căii mistice. În stăruinţa ei pentru

---

662 Ibidem, p. 74, citat din Mansūr al-Hallāj, Kitāb al-Tawāsīn.

663 Coranul 24.32.

664 Gibb, op. cit., p. 133.

Dumnezeu, toate celelalte interese („zei”) au dispărut. Ea afirma că nu cunoştea nici frica de iad, nici jinduirea după Paradis, ci doar dragostea pentru Dumnezeu atât de mistuitoare, încât în inima ei nu mai exista nici ură şi nici dragoste pentru alte ființe, nici măcar pentru Profet.[665] La fel ca Epictet, se spune că ar fi fost sclavă. Nu i se cunoaşte originea. Dar în poezia ei auzim eternul cântec al misticilor dintotdeauna, fie în India, Spania, Japonia sau Persia:

În două feluri Te iubesc: egoist,

şi-apoi aşa cum meriți.

Iubirea egoistă, când nu fac alta

Decât la Tine orice gând să-mi reped.

Iară iubirea cea mai pură, când vălul Tu-l ridici

Dinaintea privirii mele-adoratoare.

Dar lauda nu se cuvine mie, nici pentru una;

---

[665] Reynold A. Nicholson, articolul „Sufis”, în Hastings (ed.), op. cit., vol. XII, pp. 11-12.

Ci Ţie pentru amândouă, mă socot.[666]

În contextul subiectului pe care îl discutăm aici, există o lege verificată în nenumărate rânduri: acolo unde ortodoxiile lumii se despart, calea mistică se uneşte. Ortodoxiile sunt interesate, în primul rând, de menţinerea unei anumite ordini sociale în limitele căreia individul trebuie să funcţioneze; astfel, ele caută să insufle fiecărui membru un „sistem de sentimente", pentru apărarea căruia fiecare deviaţionist trebuie, într-un fel sau altul, reformat, deformat sau lichidat. În schimb, calea mistică este îndreptată spre interior, către acei centri nervoşi care sunt asemănători în toţi membrii rasei umane şi care, în acelaşi timp, constituie izvoarele şi recipientele ultime ale vieţii şi ale tuturor experienţelor existenţiale.

Am discutat deja această problemă în Mitologia primitivă, aşa încât nu este necesar să revin aici asupra sa.[667] Ceea ce ne interesează în mod deosebit în contextul actual este faptul că, până şi într-o cămaşă de forţă cum este Veşmântul Legii islamice, bărbaţii şi femeile se pot trezi la o experienţă umană general valabilă – dacă îşi păstrează cu prudenţă sfatul pentru ei înşişi. Se cuvine să repetăm aici cuvintele lui Emerson, citate ca motto în ultima lucrare a lui E.E. Cummings: „Pretutindeni societatea conspiră împotriva umanităţii fiecăruia dintre membrii săi. [...] Doctrina de

---

[666] Trad. R.A. Nicholson, articolul „Mysticism", în Sir Thomas Arnold (ed.), The Legacy of Islam, The Clarendon Press, Oxford, 1931, p. 211.

[667] Mitologia primitivă, pp. 433-442.

bază a majorității vocilor uzurpă locul doctrinei sufletului”[668]. Forța acestei teribile dihotomii este deosebit de mare mai ales în islam, dar şi, în general, în întreaga lume levantină a „consensului”. În India şi în Orientul Îndepărtat, căii mistice i se acordă un loc recunoscut şi chiar onorat în raport cu ordinea socială comună; însă în Levantul ortodox, unde predomină concepția potrivit căreia Calea lui Dumnezeu este exclusiv aceea a decretelor locale sfințite şi legalizate (fie ele de tip etnic, ca în iudaism, sau, ca în lumea musulmană, dezvoltate algebric dintr-un anumit set de axiome), individul este reprimat în aşa măsură, încât un străin s-ar putea întreba dacă nu cumva, cu secole în urmă, întreaga regiune avea nevoie de serviciile unui Sigmund Freud.

Mistica Rābi‘a al-ʿAdawiyya din Basra pare să fi folosit pentru prima dată în scrierile ei metafora vinului ca „iubire divină” şi a paharului ca „suflet sau inimă plină”, devenite ulterior simboluri comune ale misticilor islamici. Versurile persanului Abū Yazīd din Bistām (Bāyazīd Bisṭāmī) (m. 874) au conotație absolut hindusă când sufistul declamă: „Eu sunt băutorul de vin, şi vinul, şi paharnicul!” „Dumnezeu vorbeşte cu limba mea, iar eu am dispărut.” „Am ieşit din bāyazīditate ca un şarpe din pielea lui. Apoi m-am uitat. Şi am văzut că iubitul, cel iubit şi iubirea sunt una; căci în lumea unității toți pot fi una.” „Slavă mie!”

Faceți comparație cu Aṣṭāvakra Saṁhitā hindusă, cam din aceeaşi perioadă: „Ce minunat sunt! Mă ador!... Sunt acel

---

668 Marion Morehouse şi E.E. Cummings, Adventures in Value, Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1962, pagina cu motto.

sine pur în care, prin ignoranță, apar cunoașterea, cunoscătorul şi ceea ce poate fi cunoscut!”[669]

O asemenea emoție era permisă, chiar normală, în India; în islam însă, era periculos. Aşa încât, când următorul mare mistic al acestei tradiții, al-Hallāj, a afirmat ceea ce, oriunde altundeva, ar fi fost considerat un truism mistic: „Eu sunt Dumnezeu... Eu sunt Adevăratul”, a fost crucificat. Pentru al-Hallāj, modelul vieții mistice era Iisus, nu Mahomed; iar concepția sa despre cale (după cum am aflat din fabula sa despre molie) era abandonarea prin suferință. Când a văzut crucea care-i fusese pregătită şi cuiele – exact după modelul Imitatio Jesu –, s-a întors către cei prezenți şi s-a rugat, încheind cu aceste cuvinte:

Iar pe aceşti slujitori ai Tăi care s-au adunat să mă omoare, din râvnă pentru religia Ta şi din dorința de a câştiga favoarea Ta, iartă-i, Doamne, şi ai milă de ei; căci cu adevărat, dacă le-ai fi descoperit ceea ce mi-ai descoperit mie, ei nu ar fi făcut ceea ce au făcut; iar dacă mi-ai fi ascuns mie ceea ce le-ai ascuns lor, n-aş fi îndurat această suferință. Slavă Ţie pentru tot ceea ce faci şi slavă Ţie pentru toate câte-s după voia Ta![670]

Principala problemă socială a misticului de pretutindeni este să rămână întru Dumnezeu, fie ca manifestare a lui

---

[669] Aṣṭāvakra Saṁhitā 14-15, parţial.

[670] Nicholson, „Mysticism”, p. 217.

Dumnezeu, fie ca devotat al Domnului, şi, în acelaşi timp, să rămână în lumea fenomenală, ca fenomen material, social. Pentru dualist, aceasta constituie o chestiune dificilă: pentru el, Dumnezeu şi Lumea sunt separate. În schimb, pentru nondualist, dificultatea există doar într-o etapă preliminară a căii mistice, anterioară împlinirii, deoarece pentru el, în definitiv, totul este cumva Dumnezeu – ca în cuvintele din Evanghelia gnostică a lui Toma, citate anterior, atribuite lui Iisus: „Eu sunt totul şi totul vine de la mine şi totul ajunge la mine. Despicați un lemn şi eu sunt acolo, ridicați o piatră şi mă veți găsi acolo” (vezi supra, p. 361).

În scrierile lui Bāyazīd se disting două etape ale căii mistice: prima este „dizolvarea sinelui” (fanā), iar a doua, „viața unificatoare întru Dumnezeu” (baqā)[671]. Prima sugerează un verset din Coran: „Toți cei care sunt pe pământ vor pieri”; iar a doua, următorul verset din aceeaşi surată: „Va rămâne veşnic [numai] fața Domnului tău, Cel plin de Slavă şi de Cinste”[672]. Printre sufişti găsim orice variație de atitudine şi experiență mistică – chiar dacă, la fel ca în India, accentul cade în principal pe disciplinele de dizolvare a lumii (fanā), pe răpirea extatică. Candidatul la această experiență trebuie să se supună întru totul unui Maestru (în sanscrită, guru; în arabă, shaikh sau pīr), iar prin învățătură trece la o mai mare abandonare întru Dumnezeu sau, chiar mai departe, față de Vid. Dar acum, printr-o schimbare de accent, expresia coranică ortodoxă: „Nu există alt dumnezeu afară de Dumnezeu” poate fi interpretată ezoteric: „Totul este Dumnezeu. Fiecare ramură sau piatră, fiecare persoană sau

---

671 Ibidem, p. 215.

672 Coranul 55.26-27.

putere care a fost vreodată venerată ca un zeu este cu adevărat Dumnezeu; pentru că Dumnezeu este totul". Iar cu interpretări similare, numeroase alte pasaje din Coran au primit un sens mistic, nondualist; de exemplu: „Noi suntem mai aproape de el decât vâna gâtului"[673]; sau „Oriîncotro vă veți întoarce, acolo este Fața lui Dumnezeu, căci Dumnezeu este Cel cu Har Nemărginit [şi El este] Atoateştiutor"[674].

După răstignirea lui al-Hallāj – căreia misticul i s-a oferit extatic, aşa cum molia s-a jertfit flăcării (şi ne putem întreba dacă nu cumva a existat un moment asemănător în răstignirea lui Iisus) –, mişcarea sufistă a devenit mai prudentă, schimbare pe care o găsim exprimată în formula spirituală a aceluia care (cum se spune) „face din Lege haina lui exterioară, iar din Calea mistică veşmântul său interior". Aici respectarea legii este acceptată ca răstignirea prin care se realizează fană, „dizolvarea sinelui". În lucrările celui mai mare teolog al islamului, al-Ġazzālī (Algazel) (1058-1111) – care a fost contemporan cu Omar Khayyam –, prin această formulă, sufismul a fost considerat suficient de ortodox, iar perioada importantă a primilor sfinți ai islamului a luat sfârşit, fiind urmată de cea a poeților mistici: Omar Khayyam (1050?-1123?), Niẓāmī (1140-1203), Saadi (1213-1291), Rūmī (1207-1273), Ḥāfiẓ (1325-1389) şi Jami (1414-1492).

Aşadar, pentru sufişti, suferința din iubire este chiar momentul mântuirii, spre deosebire de concepția şiită

673 Coranul 50.16.

674 Coranul 2.115.

conform căreia suferința martirului este ireală. Iar un răspuns la fel de caracteristic este propus şi la a doua întrebare pe care am pus-o mai devreme – ce se întâmplă după moarte cu victima care, din iubire, acceptă de bunăvoie să fie condamnată în numele lui Dumnezeu? Ar putea un asemenea om, de exemplu, să fie condamnat, conform legii lui Dumnezeu, la osânda veşnică?

Cazul lui Satan este analizat ca un exemplu al acestei posibilități, cu un rezultat care, îndrăznesc să spun, îl va surprinde oarecum pe cititor. Pentru că, după cum am citit la începutul Coranului, el a fost condamnat pentru că a refuzat să se închine, dimpreună cu ceilalți îngeri, în fața lui Adam – ceea ce, desigur, era corect, deoarece nimeni, în afară de Dumnezeu, nu trebuie adorat. Prin urmare Satan trebuie considerat a fi tipul adevăratului mahomedan. Iubind şi venerându-l doar pe Dumnezeu, nu se putea închina dinaintea omului, chiar dacă Dumnezeu i-ar fi poruncit-o (în mod contradictoriu), întrucât mai înainte îi poruncise să nu i se închine decât lui Dumnezeu. Iar Dumnezeu, ca în Cartea lui Iov, e mai presus de dreptate, mai presus de consecvență, mai presus de lege şi ordine, oricare ar fi ea. Interpretată corect, învățătura Cărții lui Iov ar fi condus la ideea sufistă a exilului lui Satan, devotatul desăvârşit, la osânda veşnică a iadului. Iar marele al-Hallāj, reflectând asupra acestei teme profunde, a propus adâncirea suplimentară a misterului: că Satan, în groapa iadului, şi-ar fi păstrat intactă iubirea; căci tocmai asta îl ținea acolo, departe de obiectul iubirii sale – durerea pierderii lui Dumnezeu, în sine, fiind cel mai mare chin. Iar dacă ne întrebăm ce-l ține acolo pentru veşnicie, copleşit de suferința pierderii, răspunsul este: extazul inimii sale când

îşi aminteşte de sunetul vocii îndrăgite a lui Dumnezeu rostind sentința: Pleacă!

Dar Satan (sau Iov, de altfel) nu a fost condamnat pe nedrept, deoarece el deja îl părăsise pe cel pe care îl iubea, pentru o idee pe care şi-o formase despre el, idee care era un idol în sensul său cel mai profund. Cu alte cuvinte, monoteismul rigid al lui Satan (al lui Iov, al lui Mahomed, al lui Avraam) era doar o altă formă de ateism, iar închinarea îngerilor dinaintea lui Adam era o acțiune corectă.[675] Căci încă o dată, după cum citim în Coran: „Dumnezeu nu-i rătăceşte decât pe cei nelegiuiți”[676].

VI. Vraja ruptă

Când Omeiazii au fost răsturnați de Abbasizi în 750, capitala de acum marelui imperiu islamic a fost mutată la Bagdad, dominația culturală arabă a lăsat loc influenței persane tot mai mari, iar puritanismul deşertului a cedat în fața artelor strălucitei civilizații levantine. Bagdadul, capitala, a fost mai presus de toate o metropolă a plăcerilor, iar întinderea (precum şi bogăția) imperiului la apogeul expansiunii sale în perioada lui Hārūn ar-Raşid (care a domnit între anii 786 şi 809) a fost imensă.

---

[675] Massignon, op. cit., pp. 74-75, care citează din al-Hallāj, op. cit.

[676] Coranul 2.26; vezi şi 2.98.

În Africa, Egipt, Fez, Tripoli, Tunisia, Algeria şi Maroc erau sub stăpânirea islamului. În Europa, Spania fusese cucerită, precum şi aproape jumătate din Franța, împreună cu Sardinia, Corsica, Sicilia şi Malta. În Asia, dincolo de Arabia, Palestina, Siria şi părți din Anatolia, regatul se întindea în Armenia şi Irak, Persia, Turkestan, Belucistan, Afganistan şi Sind, până la granițele înfloritoarei lumi budiste din India şi Orientul Îndepărtat. În plus, aceasta era epoca de aur a Asiei. Artele şi literatura, filosofia, locurile divine de pelerinaj şi palatele regilor care au alimentat fanteziile omenirii de-a lungul secolelor erau atunci realități ale prezentului – unde acum există doar deşert şi ruine.

Caravanele care traversau deşerturile mongole legau imperiile Tang din China şi Rashtrakuta din India de califat. Negustorii navigau pe întinderea mărilor folosind vase arabe, chinezeşti şi indiene (din vremea dinastiei Pallava) acum uitate, aventurându-se cu îndrăzneală către insule necunoscute, unde realitatea se contopea cu imaginația. De pildă, cele şapte insule fabuloase Wac-Wac, aflate dincolo de tărâmul djinnilor, unde sunt copaci în care cresc fructe asemenea unor capete de om, care la răsăritul şi la apusul soarelui strigă: „Wac-Wac! – adică lăudată fie lumina soarelui!”[677]; sau acele ținuturi descrise în minunatele poveşti ale naufragiatului negustor Sindbad: în apropiere de India, de exemplu, unde la fiecare lună nouă, tinerele iepe

[677] Arabian Nights, Tale 155, „Hassan of Bassora and the King’s Daughter of the Jinn”. Vezi Joseph Campbell (ed.), The Portable Arabian Nights, The Viking Press, New York, 1952, 1962, pp. 566-579 [trad. rom.: „Istoria lui Hassan din Bassora şi a fetei-zburătoare din Insulele Wac-Wac”, în 1001 de nopți, basme arabe istorisite de Eusebiu Camilar, 4 vol., Editura Tineretului, Bucureşti, 1956-1963].

ale unui rege erau legate pe plajă pentru a se împerechea cu nişte armăsari fermecaţi care ieşeau din mare şi ai căror mânji erau apoi vânduţi pe cantităţi mari de aur; sau ţinutul unde minunata pasăre Roc îşi hrănea puii cu elefanţi, unde văile erau pavate cu diamante, iar din copaci curgea camfor lichid.

Noi înşine am explorat şi chiar am cartografiat toate acele ţinuturi îndepărtate, dar magia lor, cumva, s-a pierdut. Căci miracolul epocii de aur a Asiei era că, oricât de crudă şi de dificilă a fost pentru toată lumea (după cum ne dezvăluie consemnările istorice), realitatea a fost pretutindeni tradusă nu numai în basme, ci şi în credinţe şi experienţe, în uimire – ceea ce, desigur, după cum ne arată fizicienii moderni, corespunde tocmai naturii realităţii. Prin urmare se poate spune că principala artă pierdută a Antichităţii a fost abilitatea de a vedea minunăţia absolută a lumii: trecând cu uşurinţă, înainte şi înapoi, de la crusta dură a experienţei la profunzimea omniprezentă a inepuizabilelor minunăţii interioare. Poeţii persani au scris despre acest mister folosind metafora cupei şi a vinului; de pildă, Omar Khayyam:

Omul e-o cupă, iar al său suflet – vin;

Un flaut este carnea, iar duhul – glas lăuntric;

O, Khayyam, ai priceput ce este omul?

Un magic felinar cu o lumină-nlăuntru.[678]

„Lumea omului magist se scaldă într-o atmosferă de basm", a observat pe bună dreptate Spengler. „Diavolul şi spiritele rele îl ameninţă pe om; îngerii şi zânele îl protejează. Există amulete şi talismane, locuri, sălaşe şi fiinţe misterioase, semne grafice tainice, Pecetea lui Solomon şi Piatra Filosofală. Şi peste toate se revarsă lumina tremurătoare a peşterii pe care întunericul spectral ameninţă mereu să o cuprindă."[679]

În marea epocă de aur a islamului, a Chinei dinastiei Tang şi a glorioasei Indii, minunata şi promiţătoarea înflorire a artelor şi, odată cu ele, a sensibilităţii şi civilizaţiei aristocratice şi-au aruncat vraja peste întreaga lume, de la Córdoba până la Kyōto – şi chiar mai departe, după cum pare acum, până în Yucatán şi Peru. Conceptul levantin al corpului magic al consensului infailibil s-a întâlnit şi s-a amestecat armonios cu dharma indiană şi chinezescul Tao; pentru că în toate aceste culturi predomina ideea unei ordini superioare în faţa căreia individul trebuia pur şi simplu să se încline, într-un act de supunere şi, pe cât posibil, de înţelegere extatică. Căci nici în Orientul Îndepărtat şi nici în India nu exista vreo învăţătură în care doctrina liberului-arbitru să joace un rol fundamental, în

---

678 Omar Khayyam, The Rubaiyat, strofa 491, trad. Whinfield.

679 Spengler, op. cit., vol. II, p. 278 (germană), p. 237 (engleză) [trad. rom., cu modificări: Oswald Spengler, Declinul Occidentului, ed. cit., vol. 2, p. 279].

timp ce în toate acele „biserici” din Levant în care doctrina liberului-arbitru a jucat într-adevăr un rol, singura ei virtute a constat în supunerea față de consens – adică față de orice „lege a lui Dumnezeu” (sau, cum am spune azi, a moravurilor) care ar constitui „sistemul de sentimente” local, susținut social. „Neascultarea”, exercitarea judecății individuale şi libertatea de decizie, a fost tocmai vina lui Satan. Maturitatea morală şi spirituală a înțelepților clasici greci şi romani dispăruse de pe pământ odată cu prăbuşirea Romei; iar Europa, o regiune îndepărtată în declin, a rămas izolată de civilizațiile mai dezvoltate – o „zonă subdezvoltată”, cum am spune astăzi. Carol cel Mare, contemporan cu Hārūn ar-Raşid al Islamului, era un fel de mare căpetenie congoleză din întinsa pădure din nord-vest, căruia marele calif i-a trimis în dar un elefant, aşa cum am trimite astăzi elicoptere şi iahturi, iar în secolul al XIX-lea, mărgele. Cine a văzut lumea în acele zile glorioase de înflorire a „marilor religii” nu şi-ar fi imaginat că semințele gândirii şi spiritului din mileniul următor nu vor germina în Bagdad, Chang’an sau Benares, ci în micile şcoli palatine ale lui Carles li reis, nostre emperere magnes şi în bazilica sa (nu încă gotică) din Aix-la-Chapelle.

S-a întâmplat însă ceva:

În 1258, Bagdadul a fost trecut prin sabie de hoarda de aur a mongolului Hulagu, ai cărui frați, Mangu şi Kubilai-Han, procedau între timp la fel în China. India fusese deja dezintegrată de tăvălugul islamului (începând cu Maḥmūd al-Ghazni, în 1001), iar un secol mai târziu avea să fie invadată şi trecută din nou prin sabie de hoardele din Asia Centrală ale lui Timur-Lenk (Tamerlan) în 1398. Visul strălucitor al unei civilizații a divinului se risipise; iar din

acel moment, puternicul Orient, de la Beijing până la Casablanca, a devenit mai degrabă o civilizație de mâna a doua decât un domeniu cultural de primă importanță.

Capitolul 9

Renaşterea Europei

I. Insula sfinţilor

Pe vremea când Irlanda abia auzise de Hristos, devotamentul creştin a primit un impuls major mai întâi la Kieran (Ciarán); părinții lui şi toți ceilalți se minunau cât de virtuoase erau faptele lui. Înainte de a rămâne însărcinată cu Kieran, mama lui a avut un vis: se făcea că-i căzuse o stea în gură; şi le-a povestit visul magicienilor şi cărturarilor vremii, care i-au spus: „Vei naşte un fiu a cărui faimă şi ale cărui virtuți vor fi recunoscute până în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii". După care s-a născut sfântul fiu Kieran; iar locul unde s-a născut şi a crescut este insula care se numeşte Clare. Cu adevărat fusese ales de Dumnezeu din pântecul mamei sale. Avea o fire blândă şi vorba dulce; avea numeroase calități, sfaturile lui erau pline de învățăminte şi avea toate virtuțile omului sfânt.

Într-o zi, când încă se afla la Clare, copil fiind, a făcut prima sa minune: o gaie-roşie i-a zburat pe deasupra capului şi, repezindu-se în jos pe dinaintea lui, a apucat dintr-un cuib o păsărică. Lui Kieran i s-a făcut milă de micuța pasăre, socotind că nu era tocmai bine să o vadă într-o asemenea situație; atunci gaia s-a întors şi a aşezat pasărea, mai mult moartă decât vie, în fața lui Kieran; dar Kieran i-a poruncit să se înalțe şi să se vindece. Şi atunci pasărea s-a ridicat şi, prin harul lui Dumnezeu, a zburat din nou nevătămată spre cuibul ei.

Până a fi botezat, Kieran a trăit vreo treizeci de ani în Irlanda într-o sfințenie absolută atât a trupului, cât şi a sufletului, chiar dacă, la vremea aceea, irlandezii nu erau creştini. Însă Duhul Sfânt s-a pogorât peste slujitorul său, Kieran, care în toți acei ani a trăit în evlavie, ducând o viață desăvârşită; şi auzind el de evlavia creştină care domnea la Roma, a părăsit Irlanda şi s-a dus acolo, unde a fost educat în credința catolică. Douăzeci de ani a stat acolo: citind Sfânta Scriptură, adunând cărți şi învățând legile Bisericii; aşa încât, când romanii au văzut înțelepciunea, istețimea, devotamentul şi credința lui Kieran, l-au rânduit ca membru al Bisericii. Apoi s-a întors în Irlanda; dar plecând din Italia, pe drum l-a întâlnit pe Patrick – şi când s-au văzut cei doi (aleşii lui Dumnezeu), mare a fost bucuria lor.

La vremea aceea Patrick nu era episcop, el fiind numit mai târziu. Papa Celestin [422-432][680] l-a ales episcop, trimițându-l apoi să predice în Irlanda; dar, deşi au existat sfinți în Irlanda şi înainte de Patrick, Dumnezeu i-a destinat

[680] Vezi supra, p. 402.

lui magisteriul şi primatul; până la sosirea lui nu existau posibilități de convertire a regilor şi seniorilor.

Patrick i-a spus lui Kieran: „Mergi înaintea mea în Irlanda; iar în locul unde se întâlnesc partea sa nordică cu cea sudică, în punctul central, vei găsi un izvor. Iar la izvorul acela (care se numeşte Uaran) ridică o mănăstire; acolo va fi veşnic cinstea ta şi acolo va fi locul învierii tale".

Iar Kieran a răspuns: „Spune-mi unde se află izvorul".

Patrick i-a zis: „Domnul va fi cu tine: ține drumul drept; ia cu tine clopoțelul meu, care va vorbi doar în momentul când vei ajunge la izvorul despre care ți-am spus; dar când vei ajunge la el, clopoțelul va vorbi cu glas cristalin: aşa vei afla izvorul, iar când vor fi trecut douăzeci şi nouă de ani, te voi urma în locul acela".

S-au binecuvântat şi s-au sărutat, iar Kieran s-a îndreptat spre Irlanda; în schimb, Patrick a rămas în Italia. Clopoțelul lui Kieran nu a scos niciun sunet până nu a ajuns în locul unde se afla izvorul despre care vorbise Patrick: Uaran se numea; căci atunci când Kieran a ajuns în Irlanda, Dumnezeu l-a călăuzit către acel izvor, iar când a ajuns în locul acela, clopoțelul a spus pe dată, cu glas cristalin: „Barcán Ciáráin este numele locului, iar de acum înainte va fi parohia lui Kieran..."

Aşa că a ajuns la izvorul despre care am vorbit: chiar în locul unde se află granița dintre două regiuni ale Irlandei: Munster fiind partea sudică, iar Ulster, cea nordică; iar în

Munster se află ținutul care astăzi se numeşte Ely. În acel loc Kieran a început să trăiască asemenea unui pustnic (pentru că la vremea aceea locul era înconjurat de păduri dese) – mai întâi s-a apucat să construiască o chiliuță mai rudimentară (pe locul acela avea să întemeieze mai târziu mănăstirea căreia toată lumea îi spune astăzi Saighir Chiaráin).

Când Kieran a ajuns prima oară acolo, s-a aşezat la umbra unui copac; dar, din cealaltă parte a trunchiului s-a ridicat un mistreț foarte furios care, când l-a văzut pe Kieran, a rupt-o la fugă, dar mai apoi s-a întors ca un slujitor blând, căci Dumnezeu îl îmbunase. Acel mistreț a fost primul călugăr al lui Kieran; mai mult de atât, acesta s-a dus în pădure să adune mărăcini şi paie cu colții pentru a ajuta la construirea chiliei (pe atunci nu era țipenie de om pe acolo, deoarece Kieran era singur, departe de ucenicii care aveau să vină la schit). Şi animale sălbatice s-au adunat din toate părțile în locul acela, la Kieran: o vulpe, un bursuc, un lup şi o căprioară; toate erau blânde cu el şi, asemenea călugărilor, se închinau dinaintea învățăturii sale şi făceau tot ce le cerea.

Dar într-o zi vulpea (care avea un apetit vorace, era vicleană şi plină de răutate) a furat ghetele lui Kieran şi, nevăzută de nimeni, s-a ascuns într-o peşteră să le devoreze. Când i s-a arătat acest lucru lui Kieran, a trimis un altul dintre călugării familiei sale (bursucul) să o facă pe vulpe să se întoarcă acolo unde erau cu toții. Bursucul s-a dus la bârlogul vulpii şi a surprins-o chiar în momentul când rontăia încălțările (mâncase deja şireturile şi limbile). Bursucul i-a spus să se întoarcă la mănăstire cu el; spre seară au ajuns acolo unde se afla Kieran, având cu ei şi

ghetele. Kieran i-a spus vulpii: „Frate, de ce ai comis acest furt, care nu este vrednic de un călugăr? La ce bun să faci asta, când avem aici apă curată şi hrană la fel. Dar, dacă firea ta te-ar fi obligat să mănânci carne, chiar şi din scoarța acestor copaci Dumnezeu ar fi făcut-o pentru tine". Atunci vulpea l-a rugat pe Kieran să-i ierte păcatele şi să-i dea penitență; şi aşa s-a făcut, iar vulpea nu a mai mâncat carne până când nu a primit încuviințare de la Kieran; şi din acel moment a fost cinstită ca toți ceilalți.[681],[682]

În mod tradițional, se consideră că Patrick a ajuns în Irlanda în 432; însă data este incertă, mai ales că, înmulțită cu 60 (vechiul soss sexagesimal sumerian), dă 25 920, adică tocmai numărul de ani din aşa-numitul „an major" sau „an platonic", adică numărul de ani necesari precesiunii echinocțiilor pentru a încheia un ciclu zodiacal. Am discutat deja acest subiect interesant în Mitologia orientală[683], unde

---

[681] Standish H. O'Grady, Silva Gadelica, vol. 2 (traducere şi note), pp. 1-4.

[682] Din manuscrisul Egerton 112 de la British Museum, scris în 1780-1782 de Maurice O'Conor din Cork, probabil după o copie (acum la Royal Irish Academy) făcută de profesorul său: John Murphy din Raheenagh, lângă Blarney. „Textul", spune Standish O'Grady, „este un model de irlandeză modernă (secolul al XVII-lea, să spunem), corect atât ca formă, cât şi din punctul de vedere al vocabularului; totuşi este o traducere prea literală din latină (Codex Kilkenniensis, tipărit de franciscanul irlandez John Colgan, preot, în Acta Sanctorum Hiberniae, Leuven, 1645) pentru a fi un exemplu de stil streng irisch, strict irlandez". Cronologia lui Kieran este total obscură (O'Grady, op. cit., p. vi).

[683] Mitologia orientală, pp. 132-138, 146.

am văzut că în sala războinicilor divinității germanice Odin existau 540 de uşi, şi prin fiecare trebuiau să treacă cei 800 de războinici care mergeau la „război cu Lupul” la sfârşitul eonului cosmic. Iar 540 × 800 = 432 000, adică numărul de ani atribuit şi în India eonului cosmic. Totuşi prima apariție a acestui număr într-un asemenea context a fost în scrierile preotului babilonian Berossos (cca 280 î.Hr.), unde se spune că între data legendară a „coborârii monarhiei” în oraşele sumerienilor şi data potopului mitic au domnit zece regi timp de 432 000 de ani. Am subliniat că în Geneza, între crearea lui Adam şi vremea potopului lui Noe, au existat zece patriarhi şi o perioadă de 1 656 de ani. Dar în 1 656 de ani sunt 86 400 de săptămâni de şapte zile (pentru tradiția elenistico-evreiască), în timp ce, dacă anii babilonieni ar fi calculați ca zile, 432 000 de zile ar constitui 86 400 de săptămâni de cinci zile (pentru tradiția sumero-babiloniană). Şi, în sfârşit, 86 400 : 2 = 43 200 – ceea ce indică o relație străveche a numărului 432 cu ideea reînnoirii eonului; iar trecerea de la eonul păgân la cel creştin este exact ceea ce reprezintă data sosirii lui Patrick în Irlanda.

Se pare că Patrick a trăit între anii cca 389 şi 461[684], însă observăm că papa Celestin I, care se presupune că l-ar fi desemnat, a murit, de fapt, în 432. Astfel, perioada în care a trăit Patrick a fost, pe de o parte, aceea a sfârşitului păgânismului clasic cauzat de Teodosiu I (cel Mare) (a domnit din 379 până în 395) şi, pe de altă parte, a ofensivei încununate cu succes a triburilor germanice împotriva unei

[684] Cu toate acestea, potrivit legendei, Patrick a murit în 492 sau 493, la vârsta de 120 de ani (ca Moise). Cf. Whitley Stokes, The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint, Eyre and Spottiswoode, Londra, 1887, vol. I, p. cxxvl.

mari părți a Europei. Cu toate acestea Irlanda nu a fost invadată în acea perioadă, aşa încât acolo s-a păstrat intactă o colonie îndepărtată a lui Hristos, izolată de Roma, în timp ce Anglia şi continentul au căzut pradă unor triburi germanice rivale.

Viața lui Patrick a fost, desigur, presărată cu miracole. „De îndată ce s-a născut", citim într-o veche versiune irlandeză a biografiei sale,

a fost dus să fie botezat de către un tânăr preot orb pe nume Gornias; însă acesta nu avea apă pentru botez. Aşa încât, cu mâna copilului, a făcut semnul crucii pe pământ, iar de acolo a țâşnit un izvor. Gornias şi-a udat fața cu apa aceea şi s-a vindecat imediat, şi a înțeles literele alfabetului, deşi nu le mai văzuse niciodată până atunci. Prin urmare, în acelaşi timp, Dumnezeu a făcut pentru Patrick o triplă minune: izvorul de apă care a țâşnit din pământ, vederea pentru tânărul orb şi priceperea lui de a citi cu voce tare rânduiala botezului fără a cunoaşte literele dinainte. După care Patrick a fost botezat.[685]

[685] „The Lebar Brecc Homily on Saint Patrick", p. 24, col. 2; trad. din Whitley Stokes, The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint, Eyre and Spottiswoode, Londra, 1887, vol. II, p. 433.

Când a venit vremea să plece ca primat în Irlanda, însoțit de douăzeci şi patru de oameni, Patrick a găsit o ambarcațiune uşoară pregătită pentru el pe țărmul Britanniei.

Iar când a ajuns la corabie, un lepros a cerut un loc pe vas, dar nu mai era niciunul. Aşa că Patrick a aruncat în mare altarul din piatră pe care îl purta cu sine pentru a aduce jertfă în fiecare zi. Sed tamen, Dumnezeu a făcut o mare minune cu această ocazie, căci piatra nu s-a scufundat şi nici nu a rămas în urmă – a plutit în jurul navei cu leprosul pe ea până au ajuns în Irlanda.

Atunci Patrick a văzut un inel dens de demoni înconjurând Irlanda, la şase zile de călătorie în orice direcție.[686]

În timpurile acelea, regele păgân al Irlandei era aprigul Laeghaire (Leary), fiul lui Niall (a domnit în perioada 428-463); şi s-a întâmplat ca, ajungând Patrick în locul acela de ceva vreme, predicând, să ajungă cu corabia sa, în ajunul Paştelui, în estuarul fluviului Boyne. Tocmai atunci, la reşedința regală din Tara avea loc o sărbătoare, într-o perioadă când era interzis să se facă focul. Cu toate acestea Patrick a coborât pe țărm şi a mers până la Slane, unde şi-a întins cortul şi a aprins un foc pascal care a luminat întregul Mag Breg; iar oamenii din Tara au văzut de departe focul acela.

---

[686] Ibidem, p. 26, col. 1; Stokes, op. cit., pp. 448-449.

Şi regele a spus: „Aceasta e o încălcare a legii noastre; mergeți şi vedeți cine a îndrăznit să facă aşa ceva!” Iar vrăjitorii lui au zis: „Şi noi am văzut focul. Mai mult decât atât, ştim că dacă nu e stins în noaptea când a fost aprins, nu se va stinge până în ziua Judecății; iar cel care l-a aprins, dacă nu va fi pedepsit, va avea pentru totdeauna regatul Irlandei”.

Auzind lucrul ăsta, regele s-a tulburat foarte tare – şi a spus: „Asta nu trebuie să se întâmple. Vom merge să-l omorâm”. Cum caii erau înhămați la care, spre sfârşitul nopții, el şi oamenii lui au pornit la drum, îndreptându-se spre locul unde ardea focul.

Vrăjitorii lui au zis: „Nu te duce la el, ca nu care cumva să vadă în asta o dovadă de cinste față de el; lasă-l să vină el la tine, nimeni să nu se ridice înaintea lui – şi vom discuta cu tine de față”. Zis şi făcut. Când a văzut Patrick carele şi caii care erau deshămați, a început să psalmodieze: „Unii se încred în care, alții în cai, dar noi ne încredem în numele Domnului, al puternicului nostru Dumnezeu”.

Stăteau cu toții dinaintea lui, cu marginile scuturilor înălțate până la bărbie – şi nu s-a ridicat nimeni, afară de unul, inspirat de Dumnezeu: Erc, viitorul episcop, care este venerat în Slane. Patrick l-a binecuvântat, iar el a crezut în Dumnezeu, a mărturisit credința catolică şi a fost botezat. Patrick i-a spus: „Oraşul tău va fi mare, va fi nobil pe pământ”.

Atunci Patrick şi Laeghaire au început să stea de vorbă, încercând să se cunoască; iar unul dintre vrăjitori, şi anume Lochru, a izbucnit cu furie împotriva lui Patrick şi, punându-i tot felul de întrebări, a ajuns chiar să hulească Treimea. Patrick s-a uitat la el cu mânie şi, cu glas puternic, l-a chemat pe Dumnezeu strigând: „Doamne, tu, care pe toate le poți face şi de a cărui putere ține tot ce există, care ne-ai trimis aici să propovăduim păgânilor numele Tău – fă ca acest om nelegiuit, care a hulit numele tău, să fie înălțat şi nimicit în prezența tuturor”.

Mai iute decât vorbirea, de îndată ce Patrick a rostit aceste cuvinte, demonii l-au ridicat pe vrăjitor în aer şi l-au lăsat să cadă la pământ; capul i s-a lovit de o piatră, pe care i s-a împrăştiat creierul, şi praf şi pulbere s-a făcut dinaintea tuturor. Iar ceilalți păgâni care erau de față s-au îngrozit.

Atunci regele Laeghaire, înfuriindu-se, a vrut să-l omoare pe loc pe Patrick. Şi le-a spus celor din jur: „Omorâți-l pe cleric!” Iar când Patrick i-a văzut pe păgâni năpustindu-se asupra lui, a strigat din nou cu glas puternic: „Să se arate Dumnezeu şi să-i împrăştie pe vrăjmaşii lui; cei ce-l urăsc să dispară dinaintea lui ca un fum. Şi aşa cum ceara se topeşte la atingerea focului, tot aşa şi cei nelegiuiți dinaintea lui Dumnezeu!” Imediat soarele s-a întunecat şi mare cutremur s-a făcut, zguduind armata: părea că cerul a căzut pe pământ; caii au fugit înspăimântați, iar vântul a împrăştiat carele pe câmp. Şi toți cei adunați acolo s-au întors unii împotriva altora, încât s-au ucis unul pe altul, rămânând cu regele doar patru oameni – el, regina lui şi doi dintre preoții săi vrăjitori.

Iar regina, pe nume Angas, fiica lui Tassach, fiul lui Liathan, s-a întors îngrozită spre Patrick, şi i-a spus: „O, tu, om drept şi puternic, nu-l nimici pe rege. Căci va veni la tine, şi va face voia ta, şi va îngenunchea, şi va crede în Dumnezeu”. Aşa că Laeghaire s-a dus, şi a îngenuncheat dinaintea lui Patrick, şi l-a rugat să facă pace; iar nu după multă vreme i-a spus: „Vino, urmează-mă la Tara, unde am să te recunosc în prezența oamenilor din Irlanda”. Însă a organizat ambuscade pe fiecare drum.

Totuşi Patrick şi cei opt însoțitori ai săi, împreună cu servitorul său, Benén, au trecut în siguranță de acele ambuscade sub înfățişarea a opt cerbi şi, în spatele lor, a unui ied cu o pasăre albă pe spinare – era Benén, având în spate tăblițele de scris ale lui Patrick.[687]

Cea mai faimoasă convertire efectuată de Patrick a avut loc pe dealul Mag Slécht, la marea figură de piatră cunoscută sub numele de Cenn, sau Cromm Cruach („Capul”, sau „Cocârjatul dealului”), care era înconjurat de alți doisprezece idoli mai mici, toți din piatră. Se spune că de Halloween (Samhain), irlandezii ofereau o treime dintre copiii lor acestei divinități – care era, probabil, o versiune a acelui Dagda al Tuatha dé Danann, al cărui cazan nu rămânea niciodată fără mâncare, ai cărui pomi erau mereu încărcați cu fructe şi ai cărui porci (vii, mereu pregătiți pentru bucătărie) asigurau ospățul inepuizabil pentru membrii nemuritori ai sidhe-ului său (pentru Dagda, vezi supra, pp.

---

687 Bethu Phátraic Andso, Egerton 93, în Stokes, op. cit., vol. I, pp. 41-47; şi Lebar Brecc, p. 27, col. 1, în vol. II, pp. 455-459.

300-301). Legenda spune că Patrick s-a dus pe mare la Mag Slécht, unde se afla acel mare idol al Irlandei acoperit cu aur şi argint, înconjurat de ceilalți doisprezece, acoperiți cu alamă. Şi, când a văzut de pe mare silueta aceea, s-a apropiat de ea; şi a ridicat mâna încercând să lovească statuia cu toiagul – dar cum acesta nu era suficient de lung, a lovit-o în lateral. Este încă vizibilă urma loviturii, în partea stângă, însă toiagul nu s-a clintit din mâna lui Patrick. În vreme ce pe ceilalți doisprezece idoli i-a înghițit pământul, scufundându-se până la cap, rămânând şi astăzi drept mărturie a miracolului înfăptuit. Patrick l-a blestemat pe demonul idolului şi l-a izgonit în iad; iar pe locul acela a ridicat o biserică, Domnach Maige Slécht, unde l-a lăsat pe Mabran, care era rudă cu el şi profet. Iar acolo se află şi fântâna lui Patrick, unde mulți au fost botezați.[688]

Cu toate acestea, referitor la tema studiului nostru, cel mai important aspect al creştinării Irlandei nu este conflictul, ci armonia la care s-a ajuns, în cele din urmă, între vechile mistere ale tradiției locale şi cele noi ale Bisericii Romano-Catolice. Magia vrăjitorilor regelui Laeghaire a fost depăşită de cea a puternicului Dumnezeu al lui Patrick, iar insula a fost convertită la Hristos încă din timpul vieții sfântului, cu toate accesoriile necesare – mănăstiri, biserici, moaşte şi sunete de clopote. Cu toate acestea un istoric al culturii din zilele noastre s-ar putea întreba, pe bună dreptate, care e semnificația unei astfel de convertiri în masă, când un rege păgân se supune botezului şi tot poporul său îl urmează. Iar problema devine şi mai complicată dacă ne gândim că doctrinele noii religii erau încă în curs de elaborare în cadrul

[688] Rawlinson B. 512, 11 (Stokes, op. cit., vol. I, pp. 91-93).

unor adunări organizate la peste 3 000 de kilometri depărtare.

Am avut deja ocazia să vorbim despre erezia donatiştilor, combătută mai întâi de împăratul Constantin (care a domnit în perioada 324-337), iar mai târziu de contemporanul african al Sfântului Patrick, Sfântul Augustin (354-430) (vezi supra, pp. 379 şi 386). Discuția s-a purtat în jurul întrebării dacă valabilitatea unui sacrament depinde de starea spirituală a ființei umane care îl administrează, iar răspunsul ortodox a fost negativ: Biserica (spunea predecesorul lui Augustin, Optatus de Milevum) este o instituție „a cărei sfințenie derivă din sacramente, ea nefiind cântărită de trufia unor persoane. [...] Sacramentele sunt sfinte prin ele însele, nu prin oameni”[689]. Deci asta era doctrina! Dar ce s-ar putea spune despre nativii celtici care au acceptat-o? Este cu siguranță permis (de fapt, chiar necesar într-o astfel de lucrare) să ne întrebăm: cum, mai exact, a fost primită şi înțeleasă această instituție levantină, împreună cu mitul ei fondator, de către populațiile păgâne hiperboreene, a căror bunăstare în lumea de acolo avea să fie influențată de magia acelei doctrine?

Un indiciu important despre temperamentul nordic poate fi văzut în erezia a doi irlandezi contemporani cu Patrick, Pelaghie (Pelagius) şi principalul său discipol, Caelestius. Prin doctrina lor de esență stoică a liberului-arbitru şi a bunătății înnăscute a naturii, pe care păcatul nu o corupe, ci doar o modifică, ei erau diametral opuşi marelui lor rival,

---

689 Optatus, De schismate Donatistarum 2.1 şi 5.4; apud Harnack, op. cit., vol. V, pp. 44-45.

Sfântul Augustin, pentru care (ca şi pentru Biserică, de altfel) natura, deşi a creat binele, a devenit atât de coruptă prin păcatul lui Adam, încât virtutea este imposibilă fără har: harul purcede numai din sacramente, în virtutea lui Iisus Hristos; fără har, liberul-arbitru al omului nu poate dori decât viciul şi, prin aceasta, iadul: în consecinţă, omul (omul căzut) nu se poate răscumpăra, ci devine virtuos numai prin acele reţete levantine incoruptibile pe care Augustin le apărase deja cu bărbăţie împotriva donatiştilor. Cu alte cuvinte, păcatele omului nu puteau corupe Biserica, şi nici virtuţile pur umane ale omului nu-l puteau răscumpăra. Împotriva a ceea ce Pelaghie a condamnat ca fiind maniheismul adversarului său nord-african, ereticii irlandezi au proclamat următoarele şase doctrine, pentru care au fost condamnaţi oficial:

Adam ar fi murit chiar dacă nu ar fi păcătuit;

păcatul lui Adam l-a corupt numai pe el, nu întreaga omenire;

nou-născuţii sunt în aceeaşi stare în care era Adam înainte de cădere; în consecinţă, pruncii, chiar dacă nu sunt botezaţi, au viaţă veşnică;

întreaga omenire nu moare din cauza păcatului şi morţii lui Adam, şi nici nu va învia prin învierea lui Hristos;

legea Vechiului Testament, precum şi Evanghelia Noului Testament deschid poarta raiului; şi

chiar şi înainte de venirea lui Hristos au existat oameni absolut fără de păcat.

Conform acestei erezii, având în vedere bunătatea şi dreptatea lui Dumnezeu, rezultă că tot ceea ce a creat el este bun. Natura umană este atât de bună, încât nu poate fi modificată decât accidental. Păcatul, care constă în a dori cu pasiune ceea ce neprihănirea interzice, constituie o astfel de modificare: este întotdeauna o decizie de moment a voinței şi nu poate da naştere unei naturi rele. Dar, dacă acest lucru nu se poate întâmpla, cu atât mai puțin răul poate fi moştenit. Mai mult, voința în sine, care astfel nu este coruptă, e întotdeauna capabilă să dorească binele. Iar Hristos lucrează prin exemplul său, sacramentele acționând nu ca putere, ci ca învățătură. Şi toate acestea se adaugă unei variante a doctrinei orientale şi stoice a încrederii în sine (în japoneză, jiriki, „propria putere")[690] – sau, cum spune Pelaghie, homo libero arbitrio emancipatus a deo: omul, creat liber, este cu totul independent de Dumnezeu şi de Biserică, Trupul Viu al lui Hristos – deşi Hristos, Biserica şi sacramentele învață şi ajută în mare măsură.[691]

Un al doilea indiciu al temperamentului nordic poate fi găsit la filosoful neoplatonician irlandez – „cel mai învățat şi,

---

[690] Vezi Mitologia orientală, pp. 321, 512, şi supra, p. 284.

[691] Cf. Harnack, op. cit., vol. V, pp. 168-221.

poate, şi cel mai înţelept om al epocii sale", după cum spune profesorul Adolph Harnack[692] – Ioan Scotus Eriugena (cca 815-877), care, pe când avea în jur de treizeci şi doi de ani, a fost invitat de Carol cel Pleşuv, regele Franţei, să conducă şcoala palatină carolingiană. În principala sa lucrare, De divisione naturae (cca 865-870), el vede natura drept manifestare a lui Dumnezeu sub patru aspecte, care nu sunt forme ale lui Dumnezeu, ci forme ale gândirii noastre. Acestea sunt: I. necreatul care creează; II. creatul care creează; III. creatul care nu creează; şi IV. necreatul care nu creează. Primul este Dumnezeu conceput ca origine a tuturor lucrurilor. Al doilea este natura sub aspectul acelor acte de voinţă divine imuabile, idei primordiale sau arhetipuri care sunt Formele formelor. Urmează natura sub aspectul lucrurilor sau formelor individuale, în timp şi spaţiu. Iar al patrulea este Dumnezeu conceput ca sfârşit definitiv al tuturor lucrurilor. Celor care îl studiază pe Schopenhauer nu le va fi greu să înţeleagă aceste concepte. Este imposibil să-l cunoşti pe Dumnezeu aşa cum este. Acelaşi predicat al lui Dumnezeu poate fi pe bună dreptate atât afirmat, cât şi negat – totuşi afirmarea (de exemplu, Dumnezeu e bun) este doar metaforică, în timp ce negarea este literală (Dumnezeu nu e bun), deoarece Dumnezeu e mai presus de predicate, categorii şi contrarii (cf. supra, p. 17). Mai mult, Dumnezeu nu ştie ce este, pentru că nu este un obiect al cunoaşterii: această „ignoranţă divină" întrece orice cunoaştere şi, prin urmare, adevărata teologie trebuie să fie negativă. În plus, Dumnezeu nu cunoaşte nici răul; căci dacă l-ar cunoaşte, răul ar exista, în timp ce răul este doar efectul necunoaşterii noastre (Creatul care nu creează). Toate diferenţele aparente legate de timp şi spaţiu, de

[692] Ibidem, cap. VI, nota 1.

calitate şi cantitate, de naştere şi moarte, de masculin şi feminin etc. sunt efecte ale acestei necunoaşteri, ale acestei cunoaşteri greşite. În schimb, tot ceea ce Dumnezeu creează este nemuritor; iar trupul incoruptibil, care este Forma noastră creată de Dumnezeu, este ascuns, parcă, în adâncurile tainice ale naturii noastre şi va reapărea când această mortalitate va fi îndepărtată din mintea noastră. Păcatul este voința greşit direcționată şi este pedepsit prin constatarea că judecățile sale greşite sunt zadarnice. Iadul nu este decât starea interioară a unei voințe păcătoase. Prin urmare Paradisul şi Căderea din Geneză trebuie privite ca alegorii ale unor stări mintale şi nu ca episoade ale unui trecut preistoric. Corectarea minții este facilitată de filosofie (rațiune) şi religie (autoritate), însă prevalează criteriul celei din urmă, nu invers. Rezultă că Trupul Viu al lui Hristos nu este Biserica, ci lumea; căci Dumnezeu este în toate şi, prin urmare, toate lucrurile sunt şi nu sunt în acelaşi timp.

E inutil să mai spun că filosofia neoplatoniciană a lui Eriugena a fost condamnată de Roma; în plus, se spune – o poveste care e posibil să fie adevărată (câtuşi de puțin improbabilă în cazul unui mare profesor) – că ar fi fost omorât de elevii săi, care l-au înjunghiat cu penele lor.[693]

Ca un ultim indiciu al modului de gândire al oamenilor din Nord, aş vrea să atrag atenția asupra ciudatelor miniaturi dintr-un manuscris irlandez, Evangheliarul din Kells (The

[693] Cf. Henry Bett, Joannes Scotus Erigena, The University Press, Cambridge, 1928. Legenda martiriului lui Scotus este preluată din William de Malmesbury.

Book of Kells), care datează din vremea lui Scotus Eriugena („din a doua jumătate a secolului al IX-lea", consideră Sir Edward Sullivan)[694] şi dintre care reproduc în Figura 30 aşa-numita „pagină Tunc"[695], unde găsim următoarele cuvinte din Evanghelia după Matei: „Atunci au răstignit împreună cu el doi tâlhari" (Tunc cru / cifixerant / XPI cum eo du / os la / trones)[696].

[694] Sir Edward Sullivan, The Book of Kells, The Studio, Londra, Limited, 4th edition, 1933, p. vii.

[695] Figura mi-a fost desenată, cu multă amabilitate, de domnul John Mackey, din Sullivan, op. cit., ilustraţia XI.

[696] Matei 27.38. Evangheliarul din Kells se află acum la biblioteca de la Trinity College din Dublin.

Figura 30. „Atunci au răstignit împreună cu el doi tâlhari”

Recunoaştem şarpele cosmic care se înghite pe sine şi se reînnoieşte, al cărui cap de leu aminteşte de pasărea-leu a sumerienilor, în timp ce litera T din cuvântul Tunc este un leu cu atribute serpentine care fie înghite, fie scoate afară (sau face şi una, şi alta) o pereche îngemănată de contrarii. După cum ştim, şarpele este, în general, simbolul puterilor de autodistrugere şi reînnoire ale vieții, adică misterul lunar al timpului, în timp ce leul este puterea solară, poarta soarelui către eternitate. Şarpele care limitează este, aşadar, principiul demiurgic, care creează şi menține lumea, sau, în viziunea gnostic-creştină, Dumnezeul Vechiului Testament, în timp ce leul literei T este calea de a scăpa din această vale a plângerii: „calea şi lumina", adică Mântuitorul.

Literele greceşti XPI, inserate în text după crucifixerant, sunt semnul lui Hristos (în greacă, χριστός). Aceleaşi trei litere constituie elementul fundamental al întregii miniaturi, după cum se vede când pagina este întoarsă în sensul acelor de ceasornic, având ca bază marginea din dreapta. În această poziție, inițiala majusculă se uneşte cu bara centrală pentru a forma litera P, litera centrală a semnului, care îl simbolizează pe Mântuitor între cei doi hoți, reprezentați acum prin X şi I, fiind astfel una cu – de fapt, părți din – XPI, adică Hristos. Faceți comparație cu dadoforii participanți la sacrificiul mithraic, despre care am vorbit (vezi supra, p. 260).

De asemenea, în a cincisprezecea zi a fiecărei luni lunare, luna plină ce apune (taur lunar: sacrificiu) întâlneşte flacăra soarelui ce răsare (Mithra Tauroctonus), care o loveşte direct din spatele pământului, după care luna descreşte. Observăm de-a lungul marginii formate de corpul şarpelui trei grupuri de câte cinci oameni, adică cincisprezece în

total. Paştele se sărbătoreşte astăzi în prima duminică după prima lună plină care cade după sau de echinocțiul de primăvară; iar conform calculelor din evangheliile sinoptice, răstignirea a avut loc în a cincisprezecea zi a lunii iudaice Nisan (martie-aprilie: prima lună a anului evreiesc). Se pare că aici a fost făcută intenționat o referire la tema lunară a morții şi învierii. Mai mult, poate fi interesant de observat că litera T este una dintre formele şi simbolurile crucii, crucea fiind, de altfel, un semn tradițional al pământului, sau principiu al spațiului, în timp ce cuvântul Tunc, a cărui inițială este litera T şi care înseamnă „atunci", este un adverb de timp – spațiul-timp fiind câmpul lumii fenomenale, cu alte cuvinte, câmpul misterului Întrupării şi al Răstignirii. În cele din urmă, flacăra este simbolul creştin obişnuit al Paracletului, Duhul Sfânt, precum şi al acelei stări de Iluminare Gnostică (în sanscrită, bodhi; în greacă, gnosis) prin care Lumea Iluziei este distrusă. Şi astfel, având în vedere toate acestea, se poate sugera că puterile simbolizate de şarpele care circumscrie sunt Tatăl şi Duhul Sfânt (posibil asociate cu Necreatul care creează şi Necreatul care nu creează ale lui Eriugena), în timp ce în leu îl avem pe Fiu în câmpul spațiului şi al timpului – interpretare ce poate fi confirmată (sau nu) de faptul că în manuscrisul irlandez Lebar Brecc, care conține biografia lui Patrick, Hristos, Fiul, este reprezentat nu ca a doua persoană a Treimii, ci ca a treia.[697]

În orice caz, cu siguranță, simbolurile de pe această pagină importantă nu sunt un simplu ornament, ci un comentariu asupra textului, sugerând, în plus, şi asocierea formelor simbolice creştine cu forme mai vechi. Iar cultura din care

[697] Stokes, op. cit., vol. I, p. clxi, care citează Lebar Brecc, p. 257 a.

au provenit era, la fel de sigur, o formă de creştinism care nu se conforma încă ortodoxiei augustiniene a sinoadelor bisericeşti bizantine. Sir Edward Sullivan, din a cărui minunată ediție a Evangheliarului din Kells conținând 24 de ilustrații color am reprodus figura noastră, a remarcat că, în traducerea latină a Vulgatei, în Evanghelia după Matei, pasajul ornat cu miniaturi aici nu este Tunc crucifixerant, ci Tunc crucifixi sunt – un alt semn, printre multe altele, al unei linii diferite de interpretare.[698]

În orice caz, prin toate acestea vreau să subliniez pur şi simplu faptul că, în îndepărtata şi până de curând păgâna provincie irlandeză, călugării nu au respins radical nici virtuțile omului natural, nici simbolurile iconografiei păgâne, cum avea să se întâmple în cazul creştinării ulterioare a triburilor germanice. După cum spune profesorul T.G.E. Powell în recentul său studiu The Celts:

În timp ce în vechile regate teutonice din Europa postromană Biserica a găsit doar structuri rudimentare juridice şi de conducere, în Irlanda, misionarii s-au confruntat cu un corp foarte bine organizat de oameni învățați, cu specialişti în dreptul cutumiar, precum şi în artele sacre, literatura eroică şi genealogie. Doar păgânismul a fost înlocuit, iar şcolile orale tradiționale au continuat să înflorească, însă acum alături de mănăstiri. În secolul al VII-lea, dacă nu mai devreme, existau călugări irlandezi aristocrați care aveau şi o cultură tradițională, autohtonă. Aceasta a condus la apariția unei literaturi vernaculare, care

[698] Sullivan, op. cit., p. 18.

a devenit astfel cea mai veche din Europa, după cea greacă şi latină. [...] Continuitatea culturii şi literaturii tradiționale irlandeze, din Evul Mediu până în preistorie, este o chestiune foarte importantă, însă puțin evaluată până acum.[699]

Vechea ucenicie druidică a filizilor sau a barzilor, prin care aceştia memorau nu numai întreaga literatură mitologică autohtonă, ci şi legile prin care trebuiau recunoscute analogiile mitologice şi interpretate formele simbolice, a fost aplicată, în perioada creştină timpurie, atât la explicarea simbolismului credinței creştine, cât şi la recunoaşterea analogiilor dintre aceasta şi miturile şi legendele păgâne. De exemplu, datele de naştere şi a morții unchiului lui Cuchullin, regele Conachar, au fost făcute să coincidă cu cele ale naşterii şi crucificării lui Hristos. În plus, se pretindea că ar fi murit după ce a aflat, prin clarviziunea unui druid, de răstignirea lui Hristos. Iar sufletul lui Cuchullin, după ce acesta a murit de mâna lui Lugaid (când s-a legat de un stâlp din piatră ca să moară în picioare, nu aşezat sau culcat), a fost văzut de o sută cincizeci de regine care îl iubiseră plutind în carul său spectral, psalmodiind un cântec despre Venirea lui Hristos şi ziua Judecății de Apoi. Mai mult, el s-a întors din lumea de dincolo păgână irlandeză pentru a sta de vorbă cordial cu Sfântul Patrick, la fel ca mulți alți mari eroi din vechime. Şi, după toate relatările (toate scrise, nu trebuie uitat acest lucru, de către duhovnici), Patrick i-a binecuvântat pe vechii păgâni, încântat de poveştile lor, care au fost adunate de copistul

[699] T.G.E. Powell, The Celts, Frederick A. Praeger, New York, 1958, p. 61.

său în lucrarea cunoscută nouă sub numele de Acallam na Senórach (Dialog cu străbunii).

De exemplu, a fost uriaşul Caeilte, care a apărut însoţit de un grup din neamul său şi cu uriaşii lor câini-lupi exact când Patrick, înălţând slavă Creatorului, binecuvânta o veche cetate unde locuise cândva Finn MacCumhaill (Finn McCool). Clericii i-au văzut pe oamenii mari apropiindu-se şi s-au speriat; pentru că nu erau oameni din acelaşi timp sau secol. Atunci Patrick, apostolul irlandezilor, s-a ridicat şi şi-a luat sfeştocul pentru a-i stropi cu apă sfinţită pe eroii din vechime, peste care pluteau o mie de legiuni de demoni. Imediat demonii au fugit în toate direcţiile, spre dealuri, spre cele mai îndepărtate graniţe ale regiunii şi ale ţării; după care oamenii uriaşi s-au aşezat.

— Bun-venit, i-a spus Patrick lui Caeilte, cum te cheamă?

— Eu sunt Caeilte, a spus el, fiul lui Crundchu, fiu al lui Ronan.

Tare s-au minunat clericii uitându-se la ei; căci cel mai mare dintre ai lor ajungea doar până la brâu sau cel mult la umărul vreunuia dintre păgânii din vechime, iar ei stăteau aşezaţi.

— Caeilte, a spus Patrick, vreau să-ţi cer o favoare.

— Dacă am puterea s-o fac, o voi face – în orice caz, spune-mi despre ce este vorba.

— Mi-aş dori să am în apropiere un izvor cu apă curată, a spus Patrick, cu care să-i pot boteza pe oamenii din Bregia, Meath şi Usnach.

— Om nobil şi drept, se va face, a zis uriaşul.

Şi, părăsind împrejmuirea cetăţii, au ieşit. Caeilte a luat mâna sfântului într-a sa şi în scurt timp au văzut chiar în faţa lor un lac scânteietor, cu apă cristalină. [...]

Patrick a spus:

— Nu a fost domnul tău bun, adică Finn MacCumhaill?

La care Caeilte a răspuns aducând următoarea laudă:

De frunza maronie ce părăseşte ramul era de aur,

De valul alb de-argint era,

Pe toate Finn la fel le-ar da.

— Cine sau ce te-a ţinut aşa în viaţă? a întrebat Patrick – la care celălalt a răspuns:

— Adevărul care era în inimile noastre, puterea braţelor noastre şi respectul de pe buzele noastre.

Au petrecut multe zile împreună, iar în una dintre ele Patrick i-a botezat pe toţi, după care Caeilte a întins mâna spre scutul său şi, smulgându-i marginea, o bucată striată de aur cântărind 150 de uncii, a spus:

— Acesta este ultimul cadou pe care l-am primit de la Finn Căpetenia, iar acum, Patrick, ia-l pentru sufletul meu şi al conducătorului meu.

Şi bucata aceea de aur îi ajungea lui Patrick de la vârful degetului mijlociu până la punctul cel mai înalt al umărului său, în timp ce în lăţime şi grosime era, se spune, cât un cot de om. Şi aurul acela a fost folosit pentru cumpărarea de clopote, psaltire şi cărţi de rugăciuni.

Dar, în cele din urmă, după multe zile de conversaţie relaxată, când a venit vremea ca uriaşii să plece în drumul lor, Caeilte s-a adresat sfântului:

— Sfinte Patrick, suflete al meu, a spus el, cred că mâine ar trebui să plec.

— Şi unde pleci? a întrebat Patrick.

— Să caut dealurile, povârnişurile şi pustietăţile pe unde am fost împreună cu camarazii şi fârtaţii mei, cu Finn

Căpetenia, a răspuns el, pentru că mă satur să stau într-un singur loc.

Şi au rămas în noaptea aceea, iar a doua zi s-au trezit; Caeilte şi-a sprijinit capul pe pieptul lui Patrick, iar sfântul i-a spus:

— Oriunde te-ai afla – în ţara asta sau în altă parte –, mâna Domnului va fi peste tine, iar acolo vei găsi raiul.

Atunci regele creştin din Connaught, care li se alăturase, a pornit la drum spre palatul său; Patrick s-a dus şi el în drumul lui, pentru a semăna credinţă şi evlavie, pentru a alunga din Irlanda demoni şi vrăjitoare, pentru a educa sfinţi şi oameni drepţi, pentru a ridica cruci, monumente şi altare şi, de asemenea, pentru a distruge idoli, şi imagini de spiriduşi, şi întreaga artă a vrăjitoriei. Cât despre Caeilte, el s-a îndreptat spre nord, peste câmpurile întinse ale câmpiilor din Boyle, a traversat cascada Fiului Nerei, continuându-şi apoi drumul spre nord, în Munţii Curlew din Keshcorann şi ajungând în ţinuturile Corannului. [...][700]

II. Soarta zeilor

În Germania, istoricul roman Tacit (P. Cornelius Tacitus, cca 55-120 d.Hr.) ne-a lăsat cea mai veche relatare cunoscută

[700] O'Grady, op. cit., pp. 103-104, 108, 137.

despre viaţa şi religia triburilor germanice de dincolo de Dunăre şi Rin, care în vremea lui deja ameninţau Roma, iar în următorii trei sute de ani aveau să-i aducă prăbuşirea. Tacit scrie:

În cântecele lor străvechi, singura lor formă în care îşi păstrează istoria, germanii îl sărbătoresc pe Tuiscon, zeul născut din pământ. Ei spun că acesta are un fiu, Mannus, strămoşul rasei lor, iar Mannus – trei fii, întemeietorii lor, de la al căror nume oamenii din apropierea Oceanului se numesc ingevoni, cei din centru hermioni, iar ceilalţi istevoni. Trecutul îndepărtat invită la presupuneri, aşa că unii spun că ar fi mai mulţi fii ai zeului şi mai multe nume de triburi, precum marsi, gambrivi, suebi şi vandili, tot atâtea nume adevărate şi vechi. Cât despre numele Germania, acesta este destul de nou, spun ei. Primii care au trecut Rinul şi i-au alungat pe gali se numesc acum tungri, dar atunci li se spunea germani. Şi astfel, numele acestui trib, nu al unui popor, a ajuns să fie folosit din ce în ce mai mult. Aşa încât, la început, toţi au fost numiţi germani din cauza acestor cuceritori şi a terorii pe care au provocat-o, iar, în cele din urmă, au adoptat şi folosit ei înşişi noul nume.

Printre alţii, se spune că ar fi fost la ei şi Hercule; iar când merg la luptă, îl proslăvesc ca pe cel dintâi dintre eroi. [...][701]

---

[701] Tacitus, Germania 2-3, parţial. Traducere preluată din H. Mattingly, Tacitus on Britain and Germany, The Penguin Classics, Harmondsworth şi Baltimore, 1948, pp. 102-103.

De asemenea, ei poartă în bătălie chipuri luate din crângurile lor sacre. [...][702]

Mai presus de toți zeii, ei îl venerează pe Mercur şi consideră că nu e un păcat să-i câştige favoarea, în anumite zile, prin sacrificii umane. Pe Hercule şi Marte îi înduplecă cu animale acceptate în mod normal. O parte dintre suebi îi aduc jertfă şi lui Isis. Nu cunosc originea şi semnificația acestui cult străin, dar idolul ei, de forma unui vas uşor de luptă, arată că această religie a fost adusă din străinătate. Cu toate acestea ei cred că nu se cuvine, având în vedere măreția divină, să-şi închidă zeii între pereți sau să-i reprezinte în chip de om. Locurile lor sacre sunt pădurile şi crângurile, şi ei cheamă pe numele zeului acea prezență ascunsă care poate fi văzută doar cu ochiul credinței. [...][703]

Se spune că semnonii sunt cei mai vechi şi mai nobili dintre suebi, iar adevărul acesta e confirmat de un rit religios. La un timp anume, toate popoarele de acelaşi sânge se adună, prin trimişii lor, într-o pădure sfințită prin augurii strămoşilor şi venerația de veacuri. Sacrificarea în public a unei victime omeneşti marchează deschiderea îngrozitoare a ritualului lor sălbatic. Iar într-un alt fel, crângul este venerat. Nimeni nu poate intra în el decât legat cu o frânghie. Prin aceasta, el îşi recunoaşte propria inferioritate şi puterea divinității. Dacă i se întâmplă să cadă, nu trebuie să se ridice din nou în picioare, ci să se rostogolească pe jos. Toate aceste superstiții reflectă credința că acel crâng este

---

[702] Tacitus, Germania, 7; Mattingly, op. cit., pp. 106-107.

[703] Tacitus, Germania, 9; Mattingly, op. cit., p. 108.

leagănul poporului şi că acolo sălăşluieşte zeul care stăpâneşte peste toate, în timp ce restul lumii este supus stăpânirii sale. Greutatea acestei credințe este dată de prosperitatea semnonilor. Ei locuiesc în o sută de cantoane şi, în virtutea mărimii lor, se consideră căpeteniile tuturor suebilor.

Longobarzii, în schimb, se disting prin numărul lor mic. Aşa cum au în jur multe popoare puternice, ei găsesc siguranță nu în supunere, ci în bătălii şi pericole. După ei vin reudignii, avionii, anglii, varinii, eudosii, suarinii şi nuitonii, apărați de râuri şi păduri. Toți aceştia nu au nimic însemnat, doar că se închină cu toții lui Nerthus, Mama-Pământ, despre care cred că în mâna ei stă soarta oamenilor şi că este prezentă printre ei. Într-o insulă din Ocean se află un crâng sacru, iar în crâng e un car acoperit cu o pânză pe care nimeni în afară de preot nu o poate atinge. Preotul poate simți prezența zeiței în acest sanctuar şi o urmează, cu profundă evlavie, când carul ei este tras de vite. Vin apoi zile cu bucurie şi sărbători în fiecare loc pe care ea îl onorează cu venirea şi şederea ei. Nimeni nu merge la război, nimeni nu pune mâna pe arme – săbiile sunt ținute în teacă; atunci, şi numai atunci, pacea şi liniştea sunt cunoscute şi prețuite, până când acelaşi preot o duce din nou pe zeiță la sanctuarul ei, când s-a săturat de prezența oamenilor. După aceea, carul, pânza şi, dacă vreți să credeți, însăşi zeița sunt spălate într-un lac secret. Treaba aceasta e făcută de sclavi, care imediat după aceea sunt înecați în lac. Astfel, misterul naşte teroare şi o pioasă reținere de a întreba ce poate fi acea privelişte pe care nu o pot vedea decât cei pe care îi aşteaptă moartea. [...][704]

[704] Tacitus, Germania, 39-40; Mattingly, op. cit., pp. 132-134.

Pe teritoriul naharvalilor se arată un crâng, sfinţit din cele mai vechi timpuri. Preotul cultului poartă veşminte muiereşti; iar zeii, după cum sunt traduşi în latină, sunt Castor şi Pollux. Aceasta exprimă caracterul zeilor, dar numele lor este Alci. Nu există imagini, nici urmă de cult străin, dar cu siguranţă sunt veneraţi ca tineri şi ca fraţi. [...][705]

Spre malul drept al mării suebilor găsim teritoriile aeştilor, care au în general religia şi obiceiurile suebilor, dar o limbă apropiată de cea a britanilor. Ei o venerează pe Mama Zeilor. Iar ca semn al acestui cult, poartă măşti de mistreţ, care le servesc drept armură sau protecţie umană şi asigură ocrotirea închinătorului chiar şi printre duşmanii săi. Rareori folosesc arme de fier, dar de multe ori bâte. Cultivă cereale şi alte culturi cu o răbdare destul de neobişnuită printre germanii leneşi. Nici nu ezită să scormonească marea; sunt singurii oameni care strâng chihlimbarul – glaesum îi spun ei – din adâncuri sau chiar de pe plajă. Ca nişte adevăraţi barbari, nu s-au întrebat şi nici n-au descoperit vreodată cum se produce această substanţă. Într-adevăr, multă vreme a fost considerată o marfă fără valoare, până când luxul roman i-a făcut un nume. Dar ei nu îl folosesc pentru ei înşişi. Îl adună aşa cum este, nu îl prelucrează şi sunt uimiţi de banii pe care-i capătă pentru el.[706]

---

[705] Tacitus, Germania, 43; Mattingly, op. cit., p. 136.

[706] Tacitus, Germania, 45; Mattingly, op. cit., p. 138.

Germanii cred că femeile au ceva sfânt şi profetic, aşa că nu ezită să le ceară sfatul ori să le asculte vorbele. Sub domnia divinului nostru Vespasian, am văzut că numeroşi germani au venerat-o vreme îndelungată pe Veleda ca pe o divinitate; dar şi în vechime, ei au venerat-o la fel şi pe Aurinia, şi pe altele, adorare neatinsă de linguşiri sau de orice pretenție de a transforma femeile în zeițe. [...][707]

Nu există fast la înmormântările lor. Singura regulă respectată este că trupurile bărbaților celebri sunt arse cu tipuri speciale de lemn. După ce au aprins rugul, nu aruncă deasupra haine sau mirodenii, ci numai armele unui bărbat, uneori şi calul său. Mormântul este o movilă acoperită cu iarbă. Ei disprețuiesc să aducă cinstire ridicând cu ostenire monumente înalte din piatră; i-ar apăsa greu pe răposați. Renunță repede la plâns şi lacrimi – la întristare şi durere mai târziu. Femeia îşi poate exprima jalea în public; bărbatul ar trebui să o păstreze în inima lui.[708]

De remarcat importanța acordată aici divinităților feminine şi asocierea lor cu pământul, cu semănatul, cu porcul, cu jertfa umană şi cu sărbători precum procesiunea carului, care poate fi văzută şi astăzi în orice parte a lumii unde cultul zeiței predomină în continuare. Aeştii, a căror limbă semăna cu limba celtică a britanilor, cultivau cereale, considerau mistrețul animal sacru şi o venerau pe Mama Zeilor. Suntem deja familiarizați cu aceste caracteristici.

---

[707] Tacitus, Germania, 8; Mattingly, op. cit., pp. 107-108.

[708] Tacitus, Germania, 27; Mattingly, op. cit., pp. 122-123.

Anglii (angles, viitorul englez) o venerau pe zeița Nerthus, Mama Pământ, a cărei statuie era purtată în procesiune pe un car şi îmbăiată – după care participanții la ritualul spălării erau înecați într-un lac de pe insula ei sacră. Ceea ce ne aminteşte de legenda vânătorului grec Acteon, care, văzând-o întâmplător pe Artemis scăldându-se în lacul ei din pădure, a fost transformat în cerb şi ucis de propriii câini; sau de tânărul adept neobrăzat care, aflându-se în templul zeiței din Saïs (Egipt), a îndrăznit să ridice vălul de pe chipul ei – a fost atât de uimit, încât şi-a pierdut graiul pentru totdeauna. Deoarece zeița afirmase: „Nimeni nu mi-a ridicat vălul" (οὐδεὶς ἐμὸν πέπλον ἀνεῖλε) – cu alte cuvinte: nimeni nu a trăit să dezvăluie secretul maternității mele divine a lumii.[709]

În plus, preotul naharvalilor, îmbrăcat în veşminte femeieşti, veghind crângul sacru în care erau venerați gemenii asemănați cu Castor şi Pollux, aminteşte de preoții eunuci ai marii zeițe siriene Cybele. Iar în cele din urmă, zeița pe care Tacit o identifică cu Isis – venerată, ca şi aceasta, ca zeiță a mării şi corăbiilor – se poate să fi avut sau nu importanța târzie pe care el a presupus-o. Căci aceste forme germanice dovedesc o continuitate străveche începând de la prima infiltrare neolitică a Europei, mărturii suficient de puternice pentru a susține aproape orice teorie a datării pe care ar propune-o cineva. De fapt, aceste zeițe diferite ale triburilor germanice din secolul I d.Hr. sunt exact ceea ce ne-am fi aşteptat să găsim într-o zonă unde s-a răspândit cultura neolitică. Genealogiile tribale ale zeului Tuiscon, născut din Zeița Pământ, seamănă cu cele ale lui Hesiod, ceea ce oferă acestei imagini un sprijin suplimentar. Prin

[709] Mitologia primitivă, pp. 68-70.

urmare putem afirma cu siguranță că printre primii greci şi celți sau în zonele romane şi germanice de mai târziu moştenirea neolitică europeană a produs forme mitice în mare parte similare, derivate din şi reprezentând vechea ordine a marii Epoci a Zeiței: iar peste acest strat de bază s-au suprapus straturile ulterioare ale mitului din cultura superioară.

Rămâne problema descoperirii straturilor ulterioare; şi relevant, în acest sens, este menționarea de către Tacit a lui Hercule, Mercur şi Marte ca echivalente latine a trei zeități germanice importante cărora, în vremea lui, le erau aduse sacrificii. Acestea au fost identificate fără îndoială ca fiind Thor, Wodan şi Tiu – de la care derivă, după cum am văzut, numele zilelor noastre de joi (în engleză Thursday), miercuri (Wednesday) şi marți (Tuesday). În strălucita literatură islandeză a Eddelor şi a epopeii Cântecul Nibelungilor, scrisă în germana din Evul Mediu clasic, din care s-a inspirat Wagner pentru impresionantul său Inel, ele se numără printre cele mai importante divinități masculine. Şi la fel ca în perioada relatării lui Tacit, şi în vremea Eddelor, un mileniu mai târziu, Wodan-Mercur era zeul suprem, cel mai important dintre toți zeii.

Cu toate acestea figura lui Thor pare a fi cea mai veche din panteon, datând probabil încă din paleolitic, când faimosul său ciocan ar fi fost cu adevărat o armă caracteristică. El nu apare niciodată înarmat cu sabie sau cu suliță, nici călare pe un armăsar, ca Wodan, ci luptă de jos împotriva duşmanilor săi. Şi, ca un ucigaş de uriaşi inteligent, are ca omologi ucigaşii de monştri din aproape fiecare mitologie

primitivă a vânătorii cunoscută nouă.[710] La greci, Herakles aparţinea şi el acestui tip de erou primitiv. Dar în umorul grotesc al victoriilor lui Thor – care în multe privinţe amintesc de legendele divinităţii Dagda a celţilor (vezi supra, pp. 300-301) – există mult mai multe elemente din vechea atmosferă mitică a eroilor-şamani ai popoarelor Marii Vânători decât se găsesc chiar şi printre cele mai bizare dintre poveştile epice cu eroi ale grecilor.

De exemplu, când zeul s-a înfuriat la un moment dat împotriva întregii rase de uriaşi, deoarece tocmai îl păcăliseră, făcându-se de râs în oraşul lor, Jotunheim, a vrut să se răzbune pe cel mai important exponent al lor, Şarpele Midgardului, Şarpele Cosmic, care trăia în oceanul ce înconjura lumea. Thor a luat înfăţişarea unui băiat simplu şi, mergând pe jos, a ajuns într-o seară la capătul lumii, la sălaşul unui uriaş pe nume Hymir, căruia i-a cerut adăpost peste noapte. A doua zi dimineaţă, uriaşul s-a ridicat repede şi s-a îmbrăcat, cu gând să iasă singur în larg, la pescuit; dar Thor l-a auzit, şi s-a ridicat, şi s-a îmbrăcat şi el la fel de repede, ca să-l însoţească. Hymir însă l-a refuzat, spunând că nu-i va fi de niciun ajutor, căci era plăpând, plus că ar îngheţa dacă ar sta în aer liber atâta timp cât obişnuia să stea uriaşul; atunci băiatul, Thor, s-a înfuriat foarte tare din cauza acestei insulte, dar nu şi-a aruncat ciocanul, Mjöllnir, deoarece avea de gând să facă o ispravă mult mai mare în larg. Aşa încât i-a răspuns că poate să vâslească şi să stea în frig cât voia el de mult şi că nu ştie care dintre ei va fi primul care să-şi dorească să se întoarcă acasă. A întrebat ce momeală vor folosi, la care Hymir i-a zis să-şi găsească singur momeala; drept urmare,

[710] Ibidem, pp. 80-81, 256-266.

băiatul s-a întors şi, îndreptându-se furios spre turma de boi a uriaşului, a înşfăcat cel mai mare taur, pe care-l chema „Cel care zbiară la cer”, şi i-a smuls capul. După care s-a îndreptat cu acesta spre mare, unde Hymir deja împinsese barca în apă.

Băiatul a sărit în barcă, s-a aşezat şi a început să vâslească; lui Hymir îi părea că plutesc foarte repede. Uriaşul vâslea şi el la prova, aşa încât barca a ajuns curând la locul de pescuit. Dar Thor a spus că vrea să meargă mai departe, aşa încât cei doi s-au apucat din nou de vâslit, până când Hymir a spus că au ajuns atât de departe, încât ar fi fost periculos să mai înainteze, din cauza Şarpelui. Însă băiatul a spus din nou că vrea să meargă mai departe, ceea ce a şi făcut; acum uriaşului chiar începuse să-i fie frică.

Thor a ridicat vâslele şi a pregătit un fir puternic, iar cârligul pe care îl adusese cu el nu era câtuşi de puțin mic, subțire sau nepotrivit. A fixat capul boului în cârlig şi l-a aruncat în mare. Momeala a coborât până la fund, iar Şarpele Midgardului, văzând-o, s-a păcălit: a muşcat capul boului, însă cârligul i s-a prins în falca de sus; iar când a simțit asta, s-a smucit înapoi cu atâta forță, încât Thor a trebuit să se țină de marginea bărcii. Înfuriat, zeul şi-a adunat puterile şi şi-a proptit picioarele pe fundul bărcii cu atâta forță, încât, atunci când a tras, barca s-a spart şi s-a trezit cu picioarele pe fundul mării, în timp ce îşi trăgea prada în lateral.

Şi se poate spune că nu s-a văzut vreodată în lume privelişte mai înspăimântătoare decât ceea ce au văzut ochii lui Thor când acesta l-a fulgerat cu privirea pe şarpe, care, cu ochii

scăpărându-i, şi-a scuipat veninul asupra lui. Atunci Hymir, uriaşul, s-a albit la faţă şi a început să tremure de teamă când l-a văzut pe însuşi Şarpele Midgardului, în timp ce apa mării umplea barca lui. Thor apucă ciocanul şi îl ridică pentru a lovi; dar Hymir, luându-şi cuţitul de pescuit, tăie firul şi şarpele se scufundă în mare. Thor a aruncat ciocanul spre el, zdrobindu-i, spun unii, capul de fundul mării. Cu toate acestea alţii cred că Şarpele Midgardului este încă în viaţă şi zace în abisul atotcuprinzător al oceanului. Dar zeul, înfuriat, şi-a repezit pumnul spre urechea lui Hymir, care s-a prăbuşit peste bord. Apoi Thor s-a întors pe uscat.[711]

În Scandinavia, lui Thor i se spune Apărătorul Lumii, iar miniaturi ale ciocanului său au fost purtate de secole cu rol apotropaic. La Stockholm, Muzeul Naţional deţine o asemenea amuletă din chihlimbar, datând din paleoliticul superior; dar şi aproximativ cincizeci de ciocane în miniatură din aur şi argint, în formă de T, de la începutul epocii metalelor. De fapt, chiar şi în zilele noastre – sau cel puţin în primii ani ai acestui secol –, pescarii din insula Man poartă adesea oase de oaie în formă de T pentru a fi protejaţi

[711] Snorri Sturluson, The Prose Edda, Gylfaginning 48; trad. Arthur Gilchrist Brodeur, The Prose Edda by Snorri Sturluson, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1929, pp. 68-70; şi Lee M. Hollander, The Skalds, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1947, pp. 28-30.

pe mare; iar în abatoare din Germania au fost văzuți muncitori purtând acelaşi os atârnat la gât.[712]

Această observație adaugă o semnificație uimitoare şi neaşteptată motivului T despre care am discutat deja în legătură cu „pagina Tunc” din manuscrisul celtic-creştin (care datează dintr-o perioadă când sferele de influență celtică şi vikingă erau interdependente sub diverse aspecte); şi, bineînțeles, invers: singurul episod de pescuit aparent grotesc capătă o serie nouă de semnificații posibile când T de pe pagina celtică este identificat cu ciocanul lui Thor, precum şi cu crucea lui Hristos. De fapt, am putea chiar să ne întrebăm dacă nu cumva în folclorul locuitorilor insulei Man şi germanilor oasele de oaie în formă de T – mielul de jertfă – au fost identificate în mod conştient cu crucea răscumpărătoare a lumii a omului-zeu Hristos, precum şi cu ciocanul nativului, mult mai vechiului (datând poate chiar din paleolitic) om-zeu Thor, Apărătorul Lumii.

După cum am văzut, pe vremea lui Tacit, Thor era identificat cu Herakles; dar în epoca germano-romană ulterioară analogia era mai degrabă cu Jove (Jupiter). Ziua lui Jove din lumea latină (giovedi în italiană; jeudi în franceză) a devenit Ziua lui Thor (Thursday – joi) în lumea germanică. În consecință, ciocanul lui Thor a fost identificat cu fulgerul lui Zeus – iar analogia deschide o gamă largă de noi asociații în sfera gândirii sincretice elenistice.

---

712 B. Phillpotts, „German Heathenism”, în The Cambridge Medieval History, vol. II, pp. 481-482, care citează A.C. Haddon, Magic and Fetishism, Londra, 1906.

Să luăm în considerare mai întâi asocierea lui Jove şi a planetei sale Jupiter cu principiul dreptăţii şi al legii. În general, adunările scandinave erau deschise joi (Thursday) – Ziua lui Thor. Ciocanul judecătorilor continuă să fie ciocanul lui Thor. Iar în adunările islandeze (things), zeul invocat în jurăminte, „Dumnezeul Atotputernic", era Thor.[713]

În plus, atât ca semnificaţie, cât şi ca origine, trăsnetul lui Jupiter este similar cu vajra („diamant", „fulger") din iconografia budismului Mahāyāna şi hinduismului tantric. Pentru că, aşa cum am subliniat deja (vezi supra, p. 263), fulgerul este puterea irezistibilă a adevărului care anihilează iluziile şi minciunile; şi, la o interpretare mai profundă, puterea eternităţii care anihilează lumea fenomenală. Asemenea sclipirii unei cunoaşteri iniţiatice, fulgerul se produce de la sine şi este urmat de vuietul şi tumultul trezirii vieţii şi a ploii – ploaia harului. Chiar şi ideea de diamant îşi găseşte locul în acest context; căci, aşa cum fulgerul distruge totul, şi diamantul taie orice piatră, iar strălucirea tare şi pură a diamantului reprezintă calitatea implacabilă atât a adevărului, cât şi a spiritului adevărat.

Astfel, cele două idei – fulger şi diamant – combinate în vajra hindusă pot fi uşor aplicate ciocanului lui Thor. Am observat deja relaţia dintre acest simbol şi marele om-leu-şarpe mithraic, Zervan Akarana (Figura 24). Este arma lui Şiva şi a lui Buddha Solar Vairocana, fulgerul lui Jupiter, iar acum puternicul ciocan al lui Thor. Este şi toporul cu tăiş dublu cretan al Sacrificării Taurului, şi cuţitul din mâna eroului Mithra cu care a ucis Boul Lumii.

---

[713] Phillpotts, op. cit., p. 481.

Să ne uităm din nou la cârligul lui Thor – la momeala din el – şi să ne întoarcem la Figura 23, unde Şarpele Cosmic vine la sacrificiul mithraic. Să ne uităm din nou la „pagina Tunc" a Evangheliarului din Kells şi să ne amintim că, în viziunea creştină, Hristos, jertfa care a potolit mânia Tatălui, era, prin analogie, momeala cu care a fost supus Tatăl-Şarpe. Aşa cum preotul consumă la liturghie ostia sfinţită, la fel şi Tatăl a consumat Victima Voluntară, Fiul său care moare şi învie la nesfârşit şi care, desigur, era, în cele din urmă, propriul Sine.

Nu putem şti în ce măsură existau toate aceste aspecte în mitologiile germanice din vremea lui Tacit. Dar sunt mai puţine îndoieli în privinţa celor din perioada culegerilor Edda, saga nordice şi Cântecul Nibelungilor. Şi nici nu sunt greu de identificat căile şi mijloacele prin care marele stil elenistic, sincretic de comunicare mitică a pătruns dincolo de influenţa Romei, dincolo de bastioanele constituite de râurile şi pădurile germanice.

În primul rând, avem dovezile alfabetului runic, care a apărut printre triburile nordice imediat după vremea lui Tacit. Acum se crede că s-ar fi dezvoltat din alfabetul grec, în provinciile gotice elenizate din nordul şi nord-vestul Mării Negre. Iar de acolo a trecut – probabil de-a lungul vechii rute comerciale pe Dunăre în amonte şi apoi în aval pe Elba – în sud-vestul Danemarcei, unde a apărut în jurul lui 250 d.Hr., după care a ajuns curând în Norvegia, Suedia şi Anglia. Alfabetul runic de bază avea 24 (3 × 8) de litere, fiecăreia fiindu-i atribuită o valoare magică, precum şi o valoare mistică. În Anglia, numărul literelor a crescut la 33; în Scandinavia s-a redus la 16. Pe tot cuprinsul zonei acoperite de migraţia popoarelor (Völkerwanderung)

germanice există monumente şi obiecte purtând inscripţii în diferite scrieri runice, dintre care unele vorbesc despre răutate, altele despre iubire. De exemplu, pe o piatră de la sfârşitul secolului al VII-lea descoperită în Suedia: „Iată înţelesul tainic al runelor: am ascuns aici rune cu putere, ferite de vrăjitorii malefice. În surghiun va muri de această artă magică acela care va distruge monumentul". Iar pe o fibulă metalică din secolul al VI-lea din Germania: „Boso a scris runele – ţie, Dallina, ţi-a dat el închizătoarea"[714].

Inventarea şi răspândirea runelor marchează o influenţă care a pătruns în mod independent în nordul german barbar pornind din aceleaşi centre elenistice din care, în aceleaşi veacuri, misterele lui Mithra ajungeau în rândurile armatelor romane de pe Dunăre şi Rin. Nu ştim ce „înţelepciune" conţineau runele la acea dată timpurie, însă nu poate fi pus la îndoială faptul că, în vremurile ulterioare, înţelepciunea lor mistică a fost de tip neoplatonician, gnostic-budistă. Renumitele versuri din Edda poetică islandeză în care Odin (Wodan) povesteşte cum a dobândit cunoaşterea runelor prin autoanihilare lămuresc cât se poate de clar această relaţie:

Ştiu că am stat atârnat în copacul bătut de vânt

Nouă nopţi în şir;

---

[714] Otto von Friesen, articolul „Runes", în Encyclopaedia Britannica, 14th edition, 1929, vol. 19, p. 662, care traduce runele inscripţiei pietrei de la Björketorp şi de pe fibula de la Frei-Laubersheim.

Rănit de lance, închinat ca Odin,

Eu singur cu mine.

Legat de puternicul copac despre care oamenii nu ştiu niciodată

Din ce rădăcini a crescut.

Nu mi s-a oferit niciun corn de băut, nici pâine,

Ochiul meu se uita în jos;

Gemând ridicam, da, ridicam runele,

Curând aveam să cad la pământ.

Am început să cresc şi să devin atent,

M-am înălţat şi m-am simţit bine;

Îmi găsii un cuvânt, un alt cuvânt,

O lucrare a altei lucrări.[715]

Nimeni nu ştie cine a scris versurile. Ele se găsesc într-un manuscris valoros cunoscut sub numele de Codex Regius, aflat la Biblioteca Regală din Copenhaga, ce pare să fi fost scris în jurul lui 1300 d.Hr. şi al cărui conţinut, judecând după forma limbajului, trebuie să fi fost compus între anii cca 900 şi 1050 d.Hr.[716] Cu alte cuvinte, perioada de redactare a fost cea a marilor expediţii vikinge desfăşurate din Scandinavia pe coastele şi în ţinuturile din Franţa şi Insulele Britanice, până în Islanda, Groenlanda, Nova Scotia şi Massachusetts; este şi epoca regilor şi principilor vikingi din Novgorod şi Kiev, de la a căror denumire, Rhos sau Rus (din norvegiana veche, róðr, „drumul vâslelor”?)[717], derivă numele de Rusia: ani în care la rugăciunile litaniilor creştine europene se adăuga ruga: „Şi izbăveşte-ne pe noi de furia nordicilor!”

Multe se întâmplaseră în perioada scursă de la relatările timpurii ale lui Tacit. În primul rând, impactul raidurilor hunilor din Asia pusese în mişcare populaţiile germanice, astfel încât triburile au fost împinse din toate părţile de la

---

[715] Hovamol 139, 140, 142. Traducere Henry Adams Bellows, The Poetic Edda, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1923, pp. 60-61 [trad. rom.: „Proverbele lui Har (Hávamál)”, în Edda, traducere de Magda Petculescu, Saeculum I.O., Bucureşti, 2005, p. 144].

[716] Bellows, op. cit., p. xviii.

[717] Holger Arbman, The Vikings, Frederick A. Praeger, New York, 1961, p. 90.

est la vest, de la nord la sud, înainte şi înapoi. În al doilea rând, în acest „cazan” s-au revărsat diverse influenţe culturale, mai întâi din Bizanţ în sud-est, începând cu secolul al VI-lea, iar apoi, dintr-odată, din Islam în Sicilia şi Spania. Între timp, irlandezii, mai ales începând cu mănăstirea Sf. Columba de pe insula Iona (întemeiată în 563 d.Hr.) – ai cărei misionari îşi rădeau partea din faţă a capului, de la o ureche la alta, dar lăsându-şi plete la spate, purtau toiege lungi de care atârnau burdufuri cu apă, traiste cu mâncare, tăbliţe pentru scris şi relicvarii[718] –, răspândeau cu sârguinţă mesajul lui Hristos înapoi în ţările de la care îl primiseră, ajungând în sud până la lacul Konstanz şi Milano. Pe la începutul perioadei vikinge, în jurul lui 750, germanii din valul anterior erau deja membri statornici ai unei culturi europene imature, dar creştine, mărginită pe de o parte de maurii din sud-vest, iar pe de altă parte de Imperiul Bizantin creştin, acum instabil, din sud-est: nu era nicidecum doar o continuare sau o civilizaţie ulterioară a ordinii romane anterioare, epuizate, ci o nouă ordine gotică, ce se cristaliza rapid. Iar vikingii de la periferia nordică nu erau triburile primitive pe care Tacit le descrisese cu şapte secole în urmă, ci barbari puternici şi dezvoltaţi, navigatori şi constructori de corăbii mari, decorate elegant, trimise pe mare în flote de până la 600 de ambarcaţiuni, multe dintre ele ajungând la 25 de metri lungime şi 30 de tone-registru.

„Numărul de ambarcaţiuni creşte în continuare”, scria un cronicar în jurul lui 800.

---

[718] Eleanor Hull, Early Christian Ireland, David Nutt, Londra, 1905, pp. 167-168.

Valul nesfârşit de vikingi este din ce în ce mai mare. Peste tot creştinii cad victime masacrelor, incendiilor, jafurilor – vikingii cuceresc totul în calea lor şi nimeni nu le rezistă: cad pe rând Bordeaux, Perigueux, Limoges, Angoulême şi Toulouse. Angers, Tours şi Orléans sunt distruse, iar o flotă numeroasă urcă pe Sena şi răul cotropeşte întreaga regiune. Rouen a fost devastat, jefuit şi incendiat; Paris, Beauvais şi Meaux au fost cucerite, puternica fortăreaţă de la Melun complet distrusă, Chartres ocupată, Evreux şi Bayeux jefuite şi fiecare oraş a fost asediat. Aproape că nu există oraş sau mănăstire care să fi fost cruţată: populaţia a fugit, puţini fiind cei care îndrăznesc să spună: „Să stăm şi să luptăm pentru pământul nostru, pentru copiii noştri, pentru casele noastre!" În imobilitatea lor sfâşiată de rivalităţi, ei plătesc tribut în loc să se apere cu sabia în mână şi îngăduie să piară împărăţia creştină.[719]

Iar din cealaltă tabără a acestei bătălii aprige avem următorul poem din copilărie al marelui scald şi vrăjitor-războinic viking Egil Skallagrímsson (fl. cca 930):

Aşa mi-a spus mama:

că ar trebui să-mi cumpăr

[719] Arbman, op. cit., pp. 79-80, care traduce din Ermentarius din Noirmoutier.

barcă şi vâsle bine cumpănite,

ca viaţa vikingilor să o urmez –

să stau la proră şi astfel

să conduc marea galeră,

s-o acostez în port

şi să-i despic pe cei ce ni se-mpotrivesc.[720]

Dacă zeul Thor păstrează în caracterul său ceva din duritatea poporului său, de la începuturile sale – ciocanul din paleolitic şi acţiunile îndrăzneţe ale primitivului ucigaş de uriaşi –, în caracterul lui Wodan (Othin, Odin) trăsăturile primitive au dispărut, dând naştere unei figuri simbolice cu sclipire de oţel, bine conturată şi strălucitoare la suprafaţă, dar şi cu o profunzime uimitoare. Wodan este zeul-tată al unei cosmologii bine structurate şi concepute, care este inspirată, ca toate celelalte pe care le-am examinat, din vechiul sistem sacerdotal al sumerienilor – însă dezvoltat sub influenţe ale gândirii zoroastriene, elenistice şi, probabil, creştine; înzestrat cu forţa unui tip de misticism războinic pe care l-am întâlnit deja în misterele militare ale lui Mithra şi cu un anumit simţ al destinului care este

[720] Hollander, op. cit., p. 56.

ilustrat de impresionantul cuvânt wyrd din anglo-saxona veche, din care derivă cuvântul englezesc weird, cu sensul de „destin” – prezicerea „surorilor fatale” (the Weird Sisters), vrăjitoarele din Macbeth.

Am menționat deja că în sala cerească a războinicilor lui Wodan se află 432 000 de războinici[721] care, la sfârşitul eonului cosmic, trebuie să meargă la „război cu Lupul”, bătălia în care zeii şi uriaşii se măcelăresc unii pe alții. În zorii acelei zile, păzitorul uriaşilor, Eggther, va ciupi coardele harpei sale, iar deasupra lui va cânta cocoşul Fjalar, roşu şi frumos. Zeilor le va cânta cocoşul Gullinkambi; iar sub pământ va cânta un alt cocoş, cu pene brun-negricioase, în încăperile zeiței Hel. Iar apoi, după cum citim în versurile fatidice, Garm, câinele iadului, va urla în fața peşterii sale, lanțurile se vor rupe şi lupul va fugi: „Am multă înțelepciune”, spune profetesa din aceste rânduri, „pot întrevedea peste timpuri/ Şi văd soarta crudă a zeilor cum se apropie”:

Frații pornesc la luptă şi se doboară între ei,

Legăturile de sânge sunt rupte de fiii surorilor;

Este greu pe lume, este multă nenorocire –

Este vremea securilor, vremea săbiilor, scuturile se despică,

[721] Grimnismol 23; Bellows, op. cit., p. 93.

Este timp de iarnă, timpul lupilor, vai, lumea se prăbuşeşte –

Niciun om nu îşi va cruța aproapele. [...]

Yggdrasil trosneşte, frasinul cel mai falnic,

Bătrânul copac se pleacă, uriaşul se eliberează; [...]

Ce se întâmplă la zei, ce fac spiriduşii?

Împărăția uriaşilor [Jǫtunheimr] forfoteşte, zeii sunt strânşi la sfat;

Suspină piticii în fața uşilor din piatră,

Stăpânii munților împăduriți – oare voi puteți înțelege mai mult?[722]

Astfel, ni se înfățişează o altă apocalipsă.

Dinspre est vin uriaşii în corabia lor, Naglfar, făcută din unghii, pilotată de uriaşul Hrym, care-şi ține scutul ridicat.

---

[722] Voluspo 45, 47, 48; Bellows, op. cit., pp. 19-21 [trad. rom., cu unele modificări: „Prezicerea vizionarei (Vǫluspǫ́)", în Edda, ed. cit., p. 44].

Alături de el, din valuri se ridică Şarpele Midgardului, iar un vultur uriaş ţipă în înaltul cerului. Dinspre nord vine o altă corabie, plină de oameni din Hel, condusă de Loki, cel care-şi schimbă forma. Iar dinspre miazăzi se arată o a treia corabie, avându-l la cârmă pe Surt, stăpânul lumii focului, cu un bici din ramuri. Odin soseşte pentru a lupta cu Lupul. Zeul Freyr îl caută pe Surt. Odin cade, iar fiul său, Vithar, îl răzbună aruncându-şi sabia în inima Lupului. Thor se confruntă din nou cu Şarpele, care-şi cască gura spre cer; iar Thor, înfuriat, îl ucide, dar se întoarce şi, după nouă paşi, cade mort.[723]

Soarele s-a întunecat, pământul se cufundă în mare,

Din ceruri cad luminoasele stele;

Aburii se ridică, iar dătătorul de viaţă,

Cerul, este acoperit de flacăra fierbinte.

Dar iată!

...văd iarăşi

[723] Voluspo 49-56; Bellows, op. cit., pp. 21-23.

Ridicându-se pământul de un verde proaspăt, din talazuri;

Deasupra cascadei învolburate se roteşte vulturul,

Prinde peşti lângă peretele stâncos. [...]

Pe câmpul nesemănat vor creşte cununi,

Tot răul se va risipi, căci, iată, apare Baldr;

Burgul victoriei lui Hropt este al lui Hoth şi Baldr,

Locuința zeilor puternici – oare voi puteți înțelege mai mult?[724]

Nu e nevoie să insistăm. Întregul sistem de imagini ale Arborelui cosmic al Vieții şi înțelepciunea runică, cele patru direcții cosmice cu puterile lor corespunzătoare, marele eon de 432 000 de ani care se încheie cu o bătălie cosmică, disoluție şi reînnoire se potrivesc perfect cu modelul care de acum ne este familiar. În acest caz, de mare interes este puternicul sentiment al unui proces cosmic impersonal care contaminează întregul mit, în timp ce se insistă asupra interacțiunii contrariilor, ceea ce a sugerat unor savanți existența unei surse persane, zoroastriană. Corabia

[724] Voluspo 57, 59, 62; Bellows, op. cit., pp. 24-25 [trad. rom., cu unele modificări: „Prezicerea vizionarei (Vǫluspǫ)", în Edda, ed. cit., pp. 46-47].

gigantică Naglfar, făcută din îmbinări de unghii, sugerează şi ea Persia, unde era considerat o meteahnă faptul de a nu te debarasa cum se cuvine de unghiile tăiate. Cu toate acestea, în mitologia eddică, contrariile implicate nu sunt concepute în termeni etici; şi nici nu se aşteaptă ca, în viitor, acest conflict al contrariilor să înceteze.

Vechiul concept germanic despre renaşterea continuă a lumii era, în esenţă, un conflict sau o interacţiune de natură fizică, nu morală. După cum spune Snorri Sturluson în Edda în proză:

La început nu exista decât un Hău Căscat. După care în nord a apărut Tărâmul Ceţii, în mijlocul căruia se afla o fântână din care curgeau râurile lumii. În miazăzi a apărut un tărâm care e strălucitor şi fierbinte, un ţinut ce arde mereu în flăcări, neprimitor pentru cei care îi sunt străini şi care nu-şi au acolo moştenirea. Şi acele râuri îngheţate din nord, îndreptându-se spre sud, aveau o drojdie de otravă care se întărea precum zgura ce iese din fier la foc, iar aceea se făcea gheaţă. Iar atunci când acea gheaţă se închega şi nu mai curgea, ea se acoperea cu totul de brumă, iar burniţa ce se năştea din otravă îngheţa şi se făcea chiciură; [...] Iar când boarea căldurii se întâlnea cu chiciura, aceasta se topea şi picura şi acele picături de drojdie se însufleţeau sub puterea căldurii. Astfel se făcu o asemănare de om ce s-a chemat Ymir. [...]

Se spune că odată, când dormea, a început să asude şi sub braţul său stâng au crescut un bărbat şi o femeie, iar picioarele sale au zămislit un fiu unul cu celălalt. Aceasta

este obârşia neamurilor, a uriaşilor-de-chiciură. Pe bătrânul uriaş îl numim Ymir. Mai mult decât atât, acolo se plămădise vaca numită Audumla, din al cărei uger curgeau patru râuri de lapte şi care îl hrănea pe Ymir. Vaca lingea stâncile de chiciură, pentru că erau sărate. Iar în prima zi în care a lins aceste stânci, spre seară a răsărit din ele părul unui om, a doua zi capul şi a treia zi a ieşit cu totul un om întreg, pe care îl chema Buri. El era frumos la chip, înalt şi puternic.

Buri a zămislit un fiu pe care îl chema Borr. El a luat-o de soție pe fiica unui uriaş, cu care a avut trei fii. Pe unul îl chema Odin, pe al doilea Vili şi pe al treilea Ve, care l-au omorât pe uriaşul Ymir. [...] Ei l-au luat pe Ymir şi l-au purtat până în mijlocul Hăului Căscat şi din el au plămădit Lumea: din sângele lui, marea şi apele, pământul din carnea lui, munții din oasele lui, stâncile şi grohotişurile din dinții lui şi din oasele rupte. [...] Ei au mai luat şi țeasta lui şi din ea au plămădit cerul, pe care l-au ridicat deasupra pământului în patru colțuri, rânduind sub fiecare colț un gnom. Ei luară şi topiturile ce curgeau şiroaie şi scânteile ce săriseră din miazăzi şi le aşezară în mijlocul Hăului Căscat, deasupra cerului şi dedesubt, pentru a lumina cerul şi pământul. Rânduiră câte un loc pentru fiecare tăciune, unora pe cer, pe alții lăsându-i să zboare pe sub cer, rostuindu-le totuşi un mers al lor, şi astfel au fost făcute soarele, luna şi stelele. [...] Şi pământul este rotund la margini şi acolo, la margini, se găseşte marea cea adâncă. Pe acele țărmuri de mare fiii lui Borr le-au dat pământuri neamurilor de uriaşi să locuiască în ele. Însă de jur împrejurul pământului, înspre mijlocul lumii, ei ridicară o cetate şi au numit-o pe aceasta Midgard. Ei au mai luat şi creierul uriaşului şi l-au aruncat în văzduh şi astfel s-au

născut norii. [...] Odată, când fiii lui Borr mergeau pe malul mării, ei găsiră două trunchiuri de copaci pe care le luară de acolo şi din care ciopliră oameni.[725] Primul dintre fraţi dărui duh de viaţă, un altul minte şi mişcare, al treilea dădu chip şi vorbă, auz şi văz. Le dădură haine, dar şi nume. [...] După acestea, fraţii îşi ridicară o cetate în mijlocul lumii, despre care există multe veşti şi poveşti. [...] Tatăl Tuturor [Odin] stătea acolo în jilţul cel mare, iar soţia sa se numea Frigg; iar rasa lor este rasa cunoscută sub numele de Aesir. Iar Tatăl Tuturor e îndreptăţit să se numească astfel fiindcă este tatăl tuturor zeilor şi al oamenilor şi a tot ce s-a făcut şi desăvârşit de către el sau prin puterea lui.[726]

Zeii îşi ţin judecăţile în fiecare zi la poalele frasinului Yggdrasil, cel mai mare şi mai bun dintre toţi copacii; ramurile lui s-au întins peste toată lumea şi se sprijină pe trei rădăcini: una se află la zei [Aesir], o alta se găseşte la uriaşii-de-chiciură, acolo unde în vechime se afla Hăul Căscat, iar a treia este deasupra Tărâmului Ceţii şi sub ea se găseşte şarpele Níðhöggr, care roade rădăcina de dedesubt [vezi supra, pp. 63-64]. Iar sub rădăcina ce merge până la uriaşii-de-chiciură se află Fântâna lui Mímir, unde se găsesc ascunse înţelepciune şi ascuţime de minte, iar Mímir e numele celui care are această fântână. El este plin de cunoaştere, deoarece bea din fântână. [...] Cealaltă

---

[725] Vezi supra, p. 209.

[726] Sturluson, op. cit., Gylfaginning IV–IX; Brodeur, op. cit., pp. 16-22 [trad. rom., cu modificări: Snorri Sturluson, Edda. Poveşti din mitologia nordică, traducere, introducere şi note de Radu Răzvan Stanciu, Herald, Bucureşti, 2021].

rădăcină a frasinului se află în Cer şi sub ea este acea fântână preasfântă care se numeşte Fântâna lui Urðr. Acolo îşi au zeii locul lor de judecată. [...] Un anume vultur stă pe ramurile frasinului, iar chiar între ochii săi se află un şoim, la rădăcină este şarpele care roade, iar veverița ce se numeşte Ratatosk aleargă prin frasin în sus şi în jos, între vultur şi Níðhöggr, purtând vorbe de duşmănie de la unul la altul. Patru cerbi umblă printre ramurile copacului şi îi muşcă din frunze...

După cum am văzut, Odin, Tatăl Tuturor, era atârnat de acel copac şi, la fel ca Hristos pe cruce, a fost străpuns cu o suliță – a lui; iar el, un sacrificiu pentru sine (a eului său pentru Sinele său) pentru a dobândi înțelepciunea runelor. Cu toate acestea aici mai degrabă trebuie făcută analogia cu Buddha la arborele Bodhi decât cu Hristos pe cruce, deoarece scopul şi împlinirea era iluminarea, nu liniştirea unui zeu ofensat şi, astfel, obținerea harului pentru a răscumpăra o natură păcătoasă. Pe de altă parte însă, spre deosebire de Buddha, acest Om al Arborelui aparține întru totul lumii – şi are, în mod specific, un caracter eroic-poetic. În fiecare zi, în marea lui sală a războinicilor, luptătorii se trezesc în zori, îşi îmbracă armura, se duc în curte şi se luptă între ei, doborându-se unul pe altul. Aceasta era distracția lor. Iar spre seară se întorc pentru a fi serviți cu hidromel (ce exista din belşug) de către walkirii, cu care se vor culca mai târziu. Iar acest zeu este şi posesorul şi distribuitorul hidromelului poeziei. Căci puterea şi gloria flotelor vikinge constau în arta războiului, arta poeziei scalzilor şi în înțelepciunea runelor.

Poezia însăşi era berea lui Odin, iar în acest gen de poezie consta puterea vieții. Însă el are atât de multe forme şi atât

de multe nume, încât, aşa cum s-a plâns odată un pretendent regal tulburat de înţelepciunea sa: „Sunt încredinţat că este un mare înţelept acela care ştie să spună şi să desluşească ce întâmplări au dat naştere fiecăruia dintre aceste nume". La care zeul însuşi, sub înfăţişarea unui profesor mistic, i-a spus: „Să te opreşti din nou la fiecare nume cere multă cunoaştere, dar e mai lesne să-ţi spunem că cele mai multe porecle i-au fost date din întâmplarea că, ramurile limbilor fiind atât de multe pe lume, li s-a părut tuturor popoarelor că trebuie să-i schimbe numele după limba fiecăruia dintre ele şi să se roage fiecare la el. Totuşi unele întâmplări din spatele acestor porecle s-au petrecut în călătoriile sale, dar despre acestea se spune în povestiri. Tu nu te vei putea numi om înţelept dacă nu vei fi în stare să povesteşti acele fapte de seamă"[727].

Cu toate acestea, dintre toate minunile lui Odin, poate că cea mai remarcabilă este că ultimii săi poeţi, cărora le datorăm transmiterea cunoştinţelor sale, se considerau creştini. Atât Sæmundr cel Înţelept (1056-1133), căruia i se atribuie compilarea Eddei poetice, cât şi Snorri Sturluson (1179-1241), mare căpetenie războinică, poet scald şi autor al Eddei în proză, prefigurează ceva în spiritul poeţilor Renaşterii cărora zeii grecilor le-au furnizat limbajul mistic al unui tip de revelaţie anterior celui al Bisericii. Pentru cei care ştiau să o citească, mitologia eddică oferea aceleaşi teme stoice şi neoplatoniciene care, de secole, inspiraseră cele mai nobile minţi ale Europei; iar pentru cei cu convingeri pelagiene, pentru care natura nu ar trebui să fie

[727] Sturluson, op. cit., Gylfaginning XX; Brodeur, op. cit., pp. 34-35 [trad. rom., cu modificări: Snorri Sturluson, Edda. Poveşti din mitologia nordică, ed. cit.].

niciodată disprețuită, zeii antici puteau fi asociați cu îngerii. De fapt, ei erau omologii nordici ai înşişi zeilor acelor mistere elenistice ale dizolvării sinelui, din ale căror iconografii fuseseră derivate moştenirea rituală şi decorul Evangheliei creştinismului. Astfel, în Edde, nu mai puțin decât în legendele eroilor celtici, avem, ca să spunem aşa, şerpii-lei din Evangheliarul din Kells fără textul evanghelic: montura (credinței, s-ar putea spune) fără bijuteria de preț. Cu toate acestea celor care învățaseră să citească runele – pentru care Odin s-a oferit drept gaj – natura însăşi le-a revelat bijuteria omniprezentă.

III. Roma

Următoarea formulare autorizată a mitului creştin a fost enunțată de puternicul papă Inocențiu al III-lea (1198-1216) la Sinodul al IV-lea de la Lateran, în noiembrie 1215. Scopul său era să stabilească definitiv patul procustian în funcție de care, din acel moment, toți gânditorii ar fi trebuit să fie „ajustați". Şi au fost, într-adevăr, „ajustați" pe vremea acestui strălucit om de stat al Bisericii, autor prolific a nu mai puțin de 4 800 de scrisori personale compuse cu măiestrie. Istoricii îl numesc „cel mai mare dintre papi". În analele religiei, Conciliul al IV-lea de la Lateran, pe care l-a convocat şi l-a prezidat, a marcat desăvârşirea celei mai impresionante victorii asupra ereziei printr-un consens ortodox şi, odată cu aceasta, apogeul puterii papale în implementarea unei evanghelii care, timp de două mii de ani, a fost venerată drept cea mai pură proclamare cunoscută de către omenire a principiului iubirii.

„Credem cu tărie şi mărturisim deschis”, scria acest mare moştenitor al cheilor lui Petru,

că există un singur Dumnezeu adevărat, veşnic, incomensurabil şi imuabil; de neînţeles, atotputernic şi inefabil, Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt: trei persoane cu adevărat, dar o singură esenţă, substanţă sau natură cu totul; Tatăl de nimeni creat, Fiul care doar din Tatăl purcede şi Duhul Sfânt care purcede din amândoi, fără de început, veşnic şi fără de sfârşit; Tatăl naşte, Fiul este născut, iar Duhul Sfânt purcede din amândoi; consubstanţial, coegal, coomnipotent şi coetern; un principiu al tuturor lucrurilor; creatorul tuturor văzutelor şi nevăzutelor, spirituale şi corporale; care prin virtutea sa atotputernică a creat din nimic, de la începutul timpului, formele creaţiei, spirituale şi corporale, îngereşti şi lumeşti, iar apoi creatura umană, alcătuită din spirit şi trup laolaltă. Căci diavolul şi alţi demoni au fost creaţi de Dumnezeu, dar au devenit răi prin propria faptă. Însă omul a păcătuit ispitit fiind de diavol.

Această Sfântă Treime, indivizibilă în privinţa esenţei comune şi distinctă în ceea ce priveşte calităţile proprii fiecărei persoane, mai întâi, urmând un plan perfect rânduit din timpuri imemoriale, a dăruit mesajul mântuirii omenirii prin Moise, sfinţii profeţi şi ceilalţi slujitori ai Săi.

Iar, în cele din urmă, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut, a întrupat toată Treimea, născându-se din pururea fecioară Maria şi de la Duhul Sfânt, s-a făcut om cu adevărat, alcătuit dintr-un suflet raţional şi un trup omenesc, persoană unică având două naturi, şi a arătat

modul de viață în toată claritatea lui. Deşi, în ceea ce priveşte natura lui divină, El este nemuritor şi incapabil de suferință, prin natura sa umană, a fost făcut capabil de suferință şi muritor. Mai mult decât atât, după ce a suferit pentru mântuirea omenirii pe lemnul crucii şi a murit, a coborât în iad, a înviat din morți şi s-a înălțat la cer; dar a coborât în duh şi a înviat din nou în trup, şi s-a înălțat la cer pentru a se întoarce la sfârşitul lumii, în duh şi în trup, pentru a judeca viii şi morții, pe fiecare după faptele lui, atât pe cei ticăloşi, cât şi pe cei aleşi, care vor învia cu trupurile lor, pe care le au acum, pentru a primi după faptele lor, bune sau rele, pedeapsa veşnică cu diavolul ori slava veşnică cu Hristos.

În plus, există o singură Biserică universală a credincioşilor, în afara căreia niciun om nu este mântuit, în care acelaşi Iisus Hristos este atât preot, cât şi jertfă, al cărui trup şi sânge sunt cu adevărat conținute în sacramentul altarului sub înfățişarea pâinii şi a vinului, pâinea fiind transsubstanțiată în trup şi vinul în sânge prin puterea dumnezeiască, aşa încât, pentru a împlini taina unității, noi înşine să primim de la El ceea ce El a primit de la noi. Iar lucrul acesta, adică sacramentul, nu poate fi săvârşit de nimeni altcineva decât de un preot care a fost hirotonit după legile Bisericii, pe care însuşi Iisus Hristos le-a transmis apostolilor şi urmaşilor lor.

Însă taina botezului, care este sfințit în apă la invocarea lui Dumnezeu şi a Treimii nedespărțite, adică a Tatălui, a Fiului şi a Sfântului Duh, poate fi conferită, în forma dorită de Biserică, de orice persoană, copiilor sau adulților, şi este de folos pentru mântuire. Iar dacă cineva, după ce a primit

botezul, cade în păcat, se poate reabilita oricând prin pocăință sinceră.

Nu numai fecioarele şi cei abstinenți, dar şi persoanele căsătorite pot câştiga fericirea veşnică prin dreaptă-credință şi fapte bune plăcute lui Dumnezeu.[728]

Implicită în această doctrină solemnă, ca şi în toate declarațiile Bisericii, era convingerea, susținută de Augustin împotriva ereziei lui Pelaghie, că, prin căderea lui Adam, natura umană a devenit atât de coruptă, încât voința, deşi liberă, nu poate dori decât ceea ce este păcătos câtă vreme nu este binecuvântat (deşi nu prin meritele omului, ci doar printr-un act liber al lui Dumnezeu) cu har divin; şi tot implicită este convingerea nu mai puțin fundamentală a lui Augustin împotriva donatiştilor, că autenticitatea Bisericii ca singurul distribuitor valabil pe pământ al harului prin care omul este mântuit nu depinde de caracterul clerului ei. În mod ironic, deşi în vremea lui Augustin un astfel de monopol garantat asupra unui produs invizibil numit har (pentru care nu putea fi furnizată sau pretinsă dovada livrării sau nelivrării sale) s-ar fi putut dovedi avantajos pentru creşterea şi răspândirea incontestabilă a instituției în rândul celor cărora li se insuflase necesitatea acelui produs, totuşi, în perioada lui Inocențiu al III-lea, partea întunecată şi periculoasă a garantării puterii unui cler mai presus de orice îndoială devenise evidentă într-o asemenea măsură, încât conciliul însuşi fusese convocat pentru a

[728] Alexander Hamilton Thompson, „Medieval Doctrine to the Lateran Council of 1215", în Cambridge Medieval History, vol. VI, pp. 634-635.

aborda problema. Ereziile gnostice şi donatiste, care protestau faţă de abuzurile de putere ale clerului ortodox, creşteau înfricoşător de mult, atât ca număr, cât şi ca putere. După cum arată Henry Charles Lea în fundamentala sa lucrare A History of the Inquisition: „Poporul nu mai era atras de harul şi frumuseţea creştinismului; supunerea era impusă de Biserică prin promisiunea mântuirii, care trebuia obţinută cu credinţă şi ascultare, sau era smulsă cu ameninţarea pierzaniei sau cu spaimele mai crunte ale persecuţiilor pământeşti”[729]. Iar între timp, clerul însuşi făcea dovada unor virtuţi care, la vremea celei de-a doua veniri a Domnului, ar fi fost mai degrabă ale caprelor din partea stângă a tronului de judecată decât ale oilor din partea dreaptă. Va fi suficient să amintim două exemple din vremea lui Inocenţiu – primul este Gérard de Rougemont, arhiepiscop de Besançon, iar al doilea este Maheu de Lorraine, episcop de Toul.

În 1198, capitulul l-a acuzat pe Gérard de Rougemont de mărturie mincinoasă, simonie şi incest, dar, când a fost chemat la Roma, acuzatorii nu au îndrăznit să-şi susţină acuzaţiile. Însă nu le-au retras, iar marele învăţător al Legii lui Dumnezeu, Inocenţiu al III-lea, citându-l cu bunăvoinţă pe Hristos în cazul femeii adultere („Cel fără păcat dintre voi să arunce cel dintâi cu piatra asupra ei”)[730], l-a trimis pe prelat înapoi acasă să-şi ispăşească păcatele şi să fie absolvit. Iar de Rougemont s-a întors într-adevăr acasă: să trăiască în incest cu verişoara lui, stareţa de la abaţia

---

729 Henry Charles Lea, A History of the Inquisition of the Middle Ages, 3 vol., Russell and Russell, New York, reprint edition, 1955, vol. I, p. 5.

730 Ioan 8.7.

Remiremont, şi într-o intimitate mai puțin reprobabilă cu celelalte concubine ale sale, dintre care una era călugăriță, iar cealaltă fiică de preot; întrucât, între timp, nicio biserică din provincia sa nu putea fi sfințită fără să i se plătească o taxă, călugărilor şi călugărițelor care îl puteau mitui li s-a permis să-şi părăsească mănăstirile pentru a se căsători, iar exigențele sale au adus clerul obişnuit în situația de a-şi câştiga traiul muncind ca nişte țărani. În 1211 s-a făcut cea de-a doua încercare de a-l îndepărta, care totuşi a durat pur şi simplu până când, în cele din urmă, cam pe vremea Conciliului de la Lateran, poporul s-a ridicat împotriva lui şi l-a alungat. S-a retras la abația Bellevaux, unde a murit liniştit în 1225.[731]

Episcopul de Toul, Maheu de Lorraine, pasionat de vânătoare, avea drept concubină preferată pe propria fiică, avută în urma relației cu o călugăriță din Épinal. A fost hirotonit în 1200. Doi ani mai târziu, capitulul său, ajuns la sărăcie, i-a solicitat lui Inocențiu înlăturarea lui – a fost destituit abia în 1210, după o serie complicată de procese şi apeluri presărate cu acte de violență. Şapte ani mai târziu a pus la cale asasinarea succesorului său, Renaud de Senlis, după care propriul unchi, Thiebault, duce de Lorena, întâlnindu-l întâmplător într-o zi, l-a ucis pe loc.[732]

De la trubadurul Peire Cardenal (cca 1180-1278?), care a fost el însuşi, o vreme, student la teologie, avem următoarele versuri:

---

[731] Lea, op. cit., vol. I, p. 14.

[732] Ibidem.

Ce-i drept, călugării şi fraţii fac mare caz

De regulile austere pe care le îndură,

Dar asta-i cea mai vanitoasă dintr-ale lor pretenţii;

Căci, după cum ştim, o duc de două ori mai bine

Decât acasă; în ciuda jurământului depus

Şi abstinenţelor de care, zic ei, pătimesc,

Nu-i viaţă mai grozavă decât a lor, vă jur;

Şi mai cu seamă a călugărilor cerşetori,

Căci rasa lor calea le-o deschide pe-oriunde rătăcesc.

Iată de ce Ordinele sunt ticsite

De indivizi nevrednici, înnebuniţi să cate

Gologani pe care să-i risipească pe-ale lor vicii,

În vreme ce sutana le protejează jaful.[733]

Iar marele minnesänger Walther von der Vogelweide (fl. 1198-1228) scria şi el:

Slujitorii tăi fură ici şi ucid colo,

Iar peste turma ta păstor e-un lup.[734]

În vreme ce sfântul Bernard de Clairvaux (1090-1153) se întreabă: „Care dintre prelaţi nu caută mai degrabă să golească buzunarele turmei sale decât să-şi potolească viciile?”[735], iar Sfânta Hildegard din Bingen (1098-1179) spune: „Prelaţii jefuiesc bisericile; lăcomia lor consumă tot

---

[733] „La Gesta de Fra Peyre Cardinal”, în Francois J.M. Raynouard, Lexique Roman, Silvestre, Paris, 1836-1844, vol. I, p. 464; traducere din Lea, op. cit., vol. I, p. 56.

[734] Karl Pannier, Walthers von der Vogelweide Sämmtlich Gedichte, Philipp Reclam, Leipzig, 1876, p. 119, n. 110; apud Lea, op. cit., vol. I, p. 55.

[735] S. Bernardi Sermones de Conversione, cap. 19, 20; apud Lea, op. cit., vol. I, p. 52.

ce pot obține. Oprimarea lor ne sărăceşte şi ne strică pe noi, dar şi pe ei înşişi”[736].

Aşa încât nu e de mirare că, de-a lungul secolului al XII-lea, pe teritoriul întregii Europe s-au dezvoltat mişcări nu doar anticlericale, ci de erezie radicală, din rândul cărora catarii ori albigensii din oraşele şi provinciile mai prospere din sudul Franței au fost cei mai amenințători. Nu-i nevoie să reluăm aici pe larg întreaga poveste teribilă şi bine-cunoscută a exterminării de către papalitate a acestei secte. Ceea ce ne interesează este că mişcarea albigensă pare să fi fost o versiune renăscută a maniheismului care pătrunsese recent în Europa prin Bulgaria, Bosnia, Ungaria şi apoi Italia, înflorind mai ales în Franța, în sudul trubadurilor.

Ca şi creştinismul lui Augustin, maniheismul considera natura ca fiind coruptă; însă nu din cauza căderii lui Adam, ci pentru că fusese creată de un zeu rău. Iar răscumpărarea avea să se obțină nu prin sacramente acționând de la sine, ca prin magie, ci prin virtute. Criticii creştini obişnuiau să ridiculizeze ideea maniheistă potrivit căreia virtutea clerului său era singurul mijloc real prin care principiul spiritului şi luminii, ținut captiv în mrejele întunericului material, avea să fie eliberat şi readus la starea sa naturală. Oricât de ciudat le-ar fi putut părea mitul celor neinițiați (deşi, desigur, nu este mai bizar decât mitul creştin, sau decât orice alt mit interpretat în sens literal), pentru o vreme a avut efectul surprinzător de a produce un tip de cler care putea fi onorat ca model al virtuților propovăduite. Iar

---

[736] S. Hildegardae Revelat. Vis. X, cap. 16; apud Lea, op. cit., vol. I, p. 53.

rezultatul a fost o mare şi, pentru Biserică, periculoasă popularitate împotriva căreia s-au luat cele mai drastice măsuri.

Se pare că au existat numeroase secte albigense, dar cea mai proeminentă trăsătură dintre toate era austeritatea extremă a sfinţilor lor supremi în viaţă, consideraţi „puri” sau „desăvârşiţi”: catari. Ca şi în budism, aici ideea de bază era reîncarnarea şi eliberarea: evoluţia, de-a lungul multor vieţi, a sufletului prins în ignoranţă şi amăgire către o stare finală de eliberare prin iluminare. Asemenea unor Buddha în viaţă, catarii erau atât iniţiatori, cât şi modele pentru acei „credincioşi” care nu erau încă pregătiţi spiritual pentru marile renunţări ale saltului suprem spre eliberare. Credincioşii, auditores, puteau să se căsătorească şi să mănânce carne: cei desăvârşiţi, boni homines, erau asceţi vegetarieni. Din moment ce scrierile catarilor albigensi au fost distruse, iar cunoştinţele pe care le avem despre practicile lor provin în primul rând de la duşmanii lor, nu ştim prea multe amănunte. Cu toate acestea se pare că boni homines erau veneraţi de auditores; că cel mai important rit catar era un mister de iniţiere spirituală cunoscut sub numele de Consolamentum; că o formă de sinucidere rituală prin post absolut, cunoscută sub numele de Endura, putea fi practicată ocazional de către sfinţi (asemenea jainiştilor din India)[737]; şi că, în vremea persecuţiei creştine, când li se oferea alternativa abjurării sau arderii pe rug, atât credincioşii simpli, cât şi cei desăvârşiţi alegeau, inevitabil, ultima variantă.

[737] Mitologia orientală, pp. 250-256.

De fapt, după cum spune Henry Charles Lea, „dacă sângele martirilor ar fi fost cu adevărat sămânța Bisericii, atunci maniheismul ar fi acum religia dominantă a Europei”[738]. Încă din 1017, prima dată documentată a unei execuții publice a ereticilor prin ardere pe rug, treisprezece albigensi dintr-un grup de cincisprezece arestați la Orléans au refuzat abjurarea şi au fost arşi pe rug. La Toulouse, în 1022 a avut loc o execuție similară; în 1051 a mai fost consemnată una, la Goslar, în Saxonia.[739] La Köln, un secol mai târziu, în 1163, cei care au fost executați au făcut o profundă impresie prin calmul şi veselia cu care au acceptat incinerarea. Arnold, liderul grupului, când deja era cuprins de flăcări, şi-a întins brațul eliberat peste capetele celor care ardeau alături de el şi a spus calm: „Fiți statornici în credința voastră; pentru că în această zi veți fi cu Sfântul Laurențiu!” Gerhard, liderul altui grup incinerat la Oxford în perioada aceea, cânta în timp ce se îndrepta spre rug alături de turma sa: „Ferice de voi când oamenii vă vor ocărî”. Iar în sudul Franței, în timpul oribilei Cruciade albigensiene din anii 1209-1229, după cucerirea oraşului fortificat Minerve, o sută optzeci au mers împreună la rug, iar călugărul care a consemnat evenimentul a remarcat: „Fără îndoială că aceşti martiri ai diavolului au trecut, cu toții, de la flăcările vremelnice la cele veşnice”[740].

---

[738] Lea, op. cit., vol. I, p. 104.

[739] A.S. Turberville, „Heresies and the Inquisition in the Middle Ages, c. 1000-1305”, în Cambridge Medieval History, vol. VI, pp. 701-702.

[740] Lea, op. cit., vol. I, pp. 104-105.

În sudul Franței, Biserica se confrunta cu indiferența aristocrației față de anateme, excomunicări, bule, ambasadori, legați şi orice altă acțiune prin care Roma încerca să stopeze erezia ce lua amploare. Iar momentul culminant a fost în 1167, când catarii au ținut propriul conciliu la Saint-Félix-de-Caraman, lângă Toulouse. Cel mai înalt demnitar al lor, episcopul Niceta, a venit de la Constantinopol pentru a-l prezida; au fost aleşi episcopi pentru scaunele vacante din Toulouse, Val d'Aran, Carcassonne, Albi şi pentru zona franceză de la nord de Loara; au fost numiți delegați pentru a soluționa o dispută de graniță între scaunele din Toulouse şi Carcassonne – „pe scurt", subliniază Lea, „regăsim atitudinea unei Biserici consolidate şi independente, care se considera destinată să înlocuiască Biserica Romei"[741].

Însă Roma a reacționat. Papa Alexandru al III-lea (1159-1181) a convocat la Lateran un conciliu care, în 1179, a făcut pasul fără precedent de a lansa o cruciadă în interiorul creştinătății. O indulgență de doi ani (adică reducerea cu doi ani a şederii sufletului în purgatoriu) a fost promisă tuturor celor care aveau să pună mâna pe arme, iar cei care aveau să moară în luptă au fost asigurați de mântuirea veşnică. S-a organizat astfel o armată gata să slujească fără plată imediată, iar în 1181, această forță pusă în mişcare de îndemnuri spirituale s-a năpustit asupra teritoriilor vicontelui de Béziers şi a cucerit, în urma asediului, oraşul fortificat Lavaur (între Albi şi Toulouse), unde vicontesa Adelaide şi alți câțiva catari de frunte căutaseră refugiu. Se spune că oraşul fortificat a fost cucerit doar printr-o minune, iar în toată Franța ostiile sfințite au

741 Ibidem, pp. 119-120.

picurat sânge, vestindu-le credincioşilor victoria armatei creştine.[742] Obținând grațiile divinității, forțele cruciate s-au împrăştiat şi nu s-a mai făcut nimic împotriva ereziei până când, în 1209, papa Inocențiu al III-lea a ridicat o mare armată care a plecat din oraşul Lyon pentru a-i vâna pe eretici.

În toată Europa, aceste secole au fost propice pentru tot felul de extaze isterice de grup. Prin chemarea la Prima Cruciadă (1096-1099), mai întâi de către papă, Urban al II-lea, iar apoi de către fanatici rătăcitori, dintre care cel mai renumit a fost Petru Sihastrul (al cărui măgar a devenit obiect de veneraţie religioasă), ţăranii au fost dezrădăcinaţi şi trimişi cu miile să moară, într-un fel sau altul, fie pe drumuri, fie chiar în Ţara Sfântă. Promisiunile fanteziste ale Cruciadei Copiilor din 1212 nu au fost decât un alt caz similar de extaz de grup; iar fenomene asemănătoare, dar de mai mică amploare, erau răspândite mai peste tot: de exemplu, ciudatele epidemii de dans care au atins apogeul în secolul al XIV-lea, în anii Ciumei Negre.[743] Grupuri de flagelanţi, goi până la brâu, cu capetele înfăşurate în bucăţi de pânză, purtând stindarde, lumânări aprinse şi bice, cu care se loveau în ritmul cântecelor religioase, puteau fi văzute, de asemenea, cutreierând drumurile Europei.[744] Era o epocă în care indicaţia lui Iisus – când te rogi, intră în

[742] Ibidem, pp. 123-124.

[743] Pentru un studiu despre aceste mişcări de dans, vezi E. Louis Backman, Religious Dances in the Christian Church and in Popular Medicine, traducere din suedeză de E. Classen, George Allen and Unwin, Londra, 1952, pp. 170 şi urm.

[744] Ibidem, pp. 161-170.

cămara ta şi închide uşa[745] – era în mare parte ignorată. Prin urmare chemarea la arme a lui Inocenţiu a fost întâmpinată mai curând cu o atmosferă de mare încărcătură emoţională. Recruţi cu sânge nobil sau cu origini umile veneau din toate părţile Europei, din Bremen sau din Nevers (Burgundia); iar în Germania existau oraşe şi sate pline de femei înflăcărate spiritual care, neputându-şi manifesta ardoarea religioasă înrolându-se în armata papală a crucii, se dezbrăcau şi puteau fi văzute alergând în tăcere, goale, singure sau în grupuri, pe străzi sau de-a lungul drumurilor.

Cu doi ani înainte de convocarea acestei hoarde, papa Inocenţiu îl excomunicase pe contele Raymond de Toulouse, unul dintre principalii protectori ai drepturilor rudelor şi prietenilor săi albigensi de a se închina după bunul lor plac; iar la scurt timp după excomunicare, prin care toţi supuşii contelui fuseseră eliberaţi de loialitatea, jurămintele şi obligaţiile faţă de el, s-a întâmplat ca, aproape imediat după o ceartă cu contele, un trimis papal să cadă răpus de lancea unui cavaler. Se părea că Raymond fusese autorul faptei (deşi poate că nu a fost) – şi, pentru a-şi curăţa caracterul şi sufletul, s-a oferit, confuz, să facă penitenţă acceptând condiţiile papei; şi anume, după cum avea să afle atunci, să cedeze Bisericii şapte dintre cele mai importante cetăţi ale sale, după care, în cazul în care avea să-şi dovedească nevinovăţia, urma să fie absolvit.

Spre regretul său, în această situaţie, Raymond a uitat de existenţa principiului creştin conform căruia legămintele

[745] Matei 6.6.

făcute cu ereticii pot – şi chiar ar trebui – să fie încălcate. Prin urmare s-a lăsat condus, dezbrăcat până la brâu, în faţa legaţilor papali aflaţi la intrarea bisericii Saint-Gilles, unde a jurat pe moaştele Sfântului Egidiu să se supună Bisericii în toate chestiunile de care era acuzat. Legatul i-a pus o stolă în jurul gâtului ca şi cum ar fi fost un căpăstru şi, în timp ce era biciuit pe spate şi pe umerii goi, l-a condus la altarul mare prin mijlocul unei mulţimi curioase care se adunase pentru a asista la umilirea seniorului lor, iar acolo a fost absolvit – cu condiţia să extirpe erezia de pe domeniul său, să-i înlăture pe evrei din posturile lor, să înapoieze Bisericii toate proprietăţile furate, să desfiinţeze taxele arbitrare şi să se alăture cruciadei. Apoi, când oraşele pe care le predase au fost ocupate, a fost din nou excomunicat (de fapt, acesta fusese planul lui Inocenţiu) – aşa a început marea înaintare a puternicei armate a Crucii Creştine în cele mai bogate provincii ale Franţei.

Erau vreo 20 000 de cavaleri şi 200 000 de pedestraşi. Erau puşi la bătaie toţi banii imperiului sub ameninţarea cu excomunicarea, iar răsplata eternă era acordată cu generozitate tuturor. Zidurile frumosului oraş Béziers au căzut primele, iar masacrul care a urmat a fost fără precedent în istoria europeană: legaţii papali au consemnat măcelărirea a aproximativ 20 000 de oameni – 7 000 doar în biserica Maria Magdalena, unde se adăpostiseră căutând protecţie; iar când împuternicitul papal a fost întrebat dacă ar trebui cruţaţi catolicii, acesta, temându-se că unii dintre eretici ar putea scăpa prefăcându-se a respecta legea, a răspuns în adevăratul spirit al unui om care îl poartă pe Dumnezeu în suflet: „Omorâţi-i pe toţi, căci Dumnezeu şi-i cunoaşte pe ai lui!” Oraşul a fost incendiat, iar în seara aceea, soarele la asfinţit a luminat o scenă învăluită în fum,

ilustrând perfect opinia catarilor – că papa şi Biserica sa nu erau din sămânţa iubirii divine, AMOR, ci invers (după cum pare să arate şi cuvântul citit de-a-ndoaselea, ROMA), fiind responsabili pentru iadul de pe pământ, care, potrivit învăţăturii catarilor, este singurul existent. A căzut apoi Carcassonne: de frică, oraşul s-a predat, iar locuitorii au fost lăsaţi să plece, luându-şi cu ei doar păcatele, bărbaţii în nădragi şi femeile în cămeşoaie – iar armata, răsplătită cu promisiunea Împărăţiei lui Hristos, a intrat în oraş. La sfârşitul verii, puternicul papă a putut scrie, în elegantul său stil latin, despre marea sa bucurie de a fi smuls cinci sute de oraşe şi castele din mâinile celor aflaţi în slujba vicleniei şi răutăţii diavolului.[746]

Următorul pe listă a fost Toulouse, al contelui Raymond... Însă cititorul interesat poate urmări singur continuarea acestei istorii sordide. A durat încă douăzeci de ani, lăsând sudul Franţei în ruină şi Biserica Romei, în tirania ei, nu mai sigură decât înainte. Căci, spre deosebire de marile istorii ale Chinei, Indiei şi Levantului, unde, aşa cum am văzut, elitele conducătoare puteau pretinde, fără argumente serioase, că ar fi înzestrate cu puteri supranaturale, în Europa, această atitudine extrem de mitică nu putea fi susţinută mult timp. Concepţia obişnuită în Orient conform căreia anumite grupuri, fie ele regi sau preoţi, au dreptul şi puterea divină de a dicta nu numai ce ar trebui să facă oamenii, ci şi ceea ce ar trebui să gândească nu a inspirat niciodată cele mai bune minţi nici în Grecia ori Roma, nici în Occidentul celto-germanic de mai târziu. La începutul Evului Mediu, odată cu progresul iniţial al misiunii creştine, clerul s-ar putea să-şi fi imaginat că, în timp, îşi va impune

[746] Lea, op. cit., vol. I, pp. 129-161, unde sunt furnizate toate referinţele.

mitul pe pământ pentru totdeauna, conducând astfel birocratic ca un fel de califat european sau curte faraonică papală. Dar deja la apogeul puterii sale, în timpul lui Inocențiu al III-lea, întregul proiect se afla într-un declin vizibil şi putea duce doar la eşec. Oamenii începuseră să gândească, iar sensul european al individualității a dezintegrat pur şi simplu pretextul unui consens absolut, de tip levantin.

Erezia catarilor a fost doar simptomul unui protest ce lua amploare, pe care nici amenințările, nici rugurile, nici biciuirile ori anatemele nu l-au putut elimina sau înăbuşi. De exemplu:

Gioacchino da Fiore (cca 1135-1202), întemeietorul abației San Giovanni in Fiore de pe Monte Nero, care pe 21 ianuarie 1204 a primit binecuvântarea lui Inocențiu al III-lea, a murit în relații bune cu Biserica sa. Cu toate acestea, în interesanta sa lucrare Expositio in Apocalypsim, el definise o concepție asupra istoriei condamnată la conciliul ținut la Arles în 1260, împreună cu toate lucrările sale şi, mai mult, cu toate acele mişcări monahale extatice inspirate de ele. Pe scurt, ideea lui era că istoria umanității trebuia împărțită în trei perioade: 1. Epoca Tatălui (Vechiul Testament); 2. Epoca Fiului (Noul Testament şi Biserica); şi 3. Epoca Duhului Sfânt, când ierarhia Romei va dispărea şi întreaga lume va deveni, ca să zicem aşa, o mănăstire de suflete în comuniune directă cu Dumnezeu.

Polemica lui Gioacchino cu papa a atras mulți zeloți ai timpului său, inclusiv numeroşi franciscani, care vedeau în Francisc de Assisi (cca 1182-1226) inițiatorul celei de-a treia

epoci, când structura papală avea să dispară. O serie de mişcări curioase s-au dezvoltat şi în jurul anumitor figuri despre care se credea că ar fi întrupări ale Duhului Sfânt – în special, o doamnă evlavioasă, Guglielma, care a ajuns la Milano în jurul lui 1260 şi a murit în 1281; şi un tânăr foarte simplu şi interesant, pe nume Segarelli, care a apărut la Parma în veşminte de apostol, tot în fatidicul an 1260, prezis de Gioacchino da Fiore drept debutul Epocii Duhului Sfânt. Segarelli a devenit elementul central al unei secte anticlericale relativ inofensive la început, dar care a câştigat rapid influenţă şi, în urma persecuţiilor, s-a fanatizat într-un mod violent, făcând ca mulţi dintre membrii săi să fie arşi pe rug. Segarelli însuşi a fost ars în anul marelui jubileu papal din 1300, iar liderii celui mai mare grup de adepţi ai săi – curajosul Dolcino, secundul său Longino Cattaneo şi Margherita di Trank –, în urma unuia dintre cele mai uimitoare episoade ale disperatelor lupte de gherilă din istoria Europei, au fost capturaţi şapte ani mai târziu şi executaţi: femeia, de viţă nobilă şi de o mare frumuseţe, a fost arsă încet în faţa lui Dolcino, iar acesta a fost purtat într-o căruţă prin oraşul Vercelli, fiind treptat rupt în bucăţi folosindu-se un set de cleşti înroşiţi în foc; în timp ce colegul său, Cattaneo, a fost supus aceleiaşi dezmembrări lente, pentru lămurirea creştinilor din oraşul Biella.[747]

Dante Alighieri (1265-1321) l-a plasat pe călugărul Gioacchino în paradis[748], dar se pare că l-a destinat infernului pe Dolcino[749] – propunând, după cum ştim,

---

[747] Lea, op. cit., vol. III, pp. 90-119.

[748] Dante, Paradiso XII.140-141.

[749] Dante, Inferno XXVIII.55.

propriul răspuns mitic la aroganța laică a papilor, ceea ce a făcut ca în 1302 el însuşi să fie condamnat de susținătorii papei la ardere pe rug. Dante considera că imperiul Romei fusese întemeiat prin mandat divin nu mai puțin decât regatul Ierusalimului; iar împăratul, moştenitorul Romei, reprezenta ordinea seculară, în timp ce papa, moştenitorul Ierusalimului, reprezenta ordinea spirituală, a cărei împărăție, după cum spusese Hristos, nu era din această lume. „Nu forța, ci rațiunea, şi, mai mult de atât, rațiunea divină, a fost începutul Imperiului Roman", scria Dante în al patrulea tratat din Convivio[750]; şi a arătat în ce manieră minunată se desfăşuraseră în paralel, de-a lungul secolelor, istoriile celor două ordine, a Romei şi a Ierusalimului: sosirea lui Enea în Italia coincisese cu naşterea lui David; desăvârşirea Romei sub August coincisese cu naşterea lui Hristos. Mai mult decât atât, întreaga dezvoltare a Romei fusese favorizată de o serie de cetățeni cu inspirație divină şi protejați de miracole divine. Şi Dante analizează seria respectivă, exclamând în final: „Într-adevăr, sunt ferm convins că pietrele zidurilor sale merită a fi venerate, iar pământul pe care se află este mai demn decât poate propovădui sau dovedi omul"[751].

Elementul central al acestei expuneri era că în lumea creştină, atât puterile statului, cât şi cele ale Bisericii sunt de origine divină – prin urmare aveau aceeaşi autoritate, fiecare în domeniul său; şi că, dacă moştenirea religioasă derivă din Legământul lui Moise şi din învățăturile profeților, cea a sferei seculare derivă din dreptul roman. Nu

[750] Dante, Convivio IV.4.120.

[751] Ibidem, IV.5.180.

putem analiza în acest volum seria tot mai mare a dezastrelor la care a dus efortul Bisericii de a uzurpa funcţiile statului. Primul s-a produs pe vremea lui Dante, când papa Bonifacio al VIII-lea (1294-1303), plasat de poet în Divina comedie în al optulea cerc al infernului, a exprimat, într-o bulă celebră cunoscută sub numele de Unam Sanctam, cea mai îndrăzneaţă pretenţie de a guverna lumea, pe care nicio monarhie nu îndrăznise vreodată să o proclame. „Declarăm", scrisese acest papă, „declarăm, rostim, definim şi decretăm că orice făptură umană, dacă vrea să fie mântuită, trebuie să se supună pontifului roman"[752]. Iar într-o a doua declaraţie, trimisă regelui romanilor, a adăugat că, aşa cum Dumnezeu a făcut soarele şi luna, tot aşa a făcut şi soarele metaforic al puterii bisericeşti, şi luna metaforică a puterii seculare: „Şi tocmai precum luna nu are lumina ei, ci o primeşte de la soare, nicio putere pământească nu are altceva decât ceea ce primeşte de la puterea bisericească"[753]. Aşa încât, Bonifacio al VIII-lea, acel soare metaforic, trebuie să fi fost foarte surprins când, în iunie 1303, regele Franţei, Filip al IV-lea cel Frumos (a domnit din 1285 până în 1314), l-a acuzat de erezie şi a trimis un grup înarmat ca să-l aresteze. Bătrânul prelat a murit din cauza şocului; iar succesorul său a fost un papă francez, care nu locuia la Roma, ci la Avignon.

În 1377 existau doi papi, unul la Avignon şi altul la Roma, fiecare excomunicându-l pe celălalt, până în 1409, când un conciliu de cardinali întrunit la Pisa a ales un altul, aşa

---

[752] Hilda Johnstone, „France: The Last Capetians", în The Cambridge Medieval History, vol. VII, p. 314.

[753] Ibidem, p. 315.

încât numărul de papi a ajuns la trei. Marele Conciliu de la Konstanz (1414-1418), la care au participat aproximativ 6 500 de persoane – dintre care cel puțin 1 600 erau de sânge nobil şi 700 prostituate (care, potrivit unei cronici a vremii, erau însoțite de nenumărați sucubi, demoni cu înfățişare feminină care li se arată bărbaților în somn şi-i ademenesc) –, nu a făcut decât să accelereze procesul fulgerător de descompunere a Bisericii odată cu arestarea şi arderea pe rug a popularului teolog reformator Jan Hus (cca 1371-1415) – care, potrivit unui savant, a fost „cel mai important eveniment al secolului”[754].

Ajuns la conciliu de bunăvoie, în virtutea asigurării că-şi va putea prezenta fără probleme argumentele în favoarea reformei, blajinul preot boem a fost întemnițat, legat cu mâinile şi picioarele de peretele unei celule fetide şi i s-a cerut să susțină că a predat doctrine pe care nu le mai predase până atunci; însă a refuzat să jure strâmb, aşa încât pe 6 iulie 1415, în cel mai fastuos autodafe înregistrat vreodată, a fost dezbrăcat ritual de veşmintele preoțeşti în fața unei mulțimi distinse adunate la catedrala din Konstanz, a fost tuns cu foarfecile, iar după ce i-au fost jupuite degetele (pentru a îndepărta pielea care la vremea hirotoniei sale fusese unsă cu untdelemn sfințit), i s-a pus pe cap o pălărie înaltă, conică de hârtie pe care erau desenați diavoli şi pe care erau scrise cuvintele „Acesta este ereziarhul” şi a fost predat agenților seculari ai voinței infailibile a Bisericii pentru a fi ars de viu. „Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu cel viu, miluieşte-mă pe mine!”, a fost auzit spunând de două ori în timp ce vântul înălța vâlvătaia şi fumul în jurul trupului său. Cenuşa şi pământul din jur

[754] Lea, op. cit., vol. II, p. 491.

au fost aruncate în Rin, pentru a preveni venerarea lor ca relicve.[755] Cu toate acestea, exact un secol mai târziu, soarele lui Luther a răsărit din acea cenuşă, iar Biserica Romano-Catolică a devenit după aceea doar una dintre comunitățile de creştini rivale din Occidentul european.

IV. Amor

Într-o amplă istorie generală a mitologiei, cea mai importantă dezvoltare creativă din perioada sfârşitului Evului Mediu şi apropierii Reformei a fost afirmarea principiului conştiinței individuale în raport cu autoritatea ecleziastică. Aceasta a marcat începutul sfârşitului dominației spiritului sacerdotal mai întâi asupra gândirii europene, iar apoi, după cum vedem astăzi, la nivel mondial. Aşa a început o nouă eră în lume, a cărei dezvoltare în raport cu marile culturi ale trecutului s-a plasat – spiritual şi moral, dar şi material – la acelaşi nivel atins de dezvoltarea acestora din urmă în raport cu simplele culturi tribale ale omului din paleolitic.

Pe parcursul studiului nostru asupra mitologiilor lumilor primitivă, orientală şi occidentală, am văzut că în lunga perioadă timpurie a speciei noastre, când vânătoarea şi culesul erau singurele mijloace de subzistență, grupurile sociale erau relativ restrânse, iar specializarea indivizilor, redusă sau inexistentă. Este adevărat că rolurile sexelor

[755] Ibidem, vol. II, pp. 467-493.

erau distincte şi exista, de asemenea, o diferenţă clară între cei înzestraţi cu darul viziunii şamanice şi restul comunităţii. În principal însă, după cum am remarcat în Mitologia primitivă, în perioada primelor triburi de vânători „fiecare individ era stăpânul întregii moşteniri culturale şi, prin urmare, comunităţile erau constituite din indivizi practic echivalenţi”[756].

O epocă nouă şi grandioasă a început odată cu inventarea tehnicilor agricole şi de creştere a animalelor în Orientul Apropiat nuclear, între anii cca 7500 şi 5500 î.Hr. Drept urmare, au apărut grupurile de indivizi de dimensiuni considerabile, în cadrul cărora s-au dezvoltat diverse categorii având cunoştinţe specializate. Iar dintre aceştia, cei mai importanţi pentru studiul nostru au fost preoţii profesionişti, care s-au dedicat, printre altele, observării mişcărilor astrale. În culturile primitive anterioare, atenţia era îndreptată către animalele şi plantele din mediul înconjurător. Miturile şi riturile triburilor nomade ale Marii Vânători, pentru care animalele, mari şi mici, de pe întinderea câmpiilor reprezentau principalele manifestări ale puterilor şi misterelor naturii, se bazau în mare parte pe ideea că între oameni şi fiare exista un legământ. Animalele care serveau drept hrană renunţau de bunăvoie la trupurile lor pentru a fi ucise, câtă vreme se îndeplineau anumite rituri ce le asigurau renaşterea şi întoarcerea pe pământ. Animalele apăreau şi în viziuni, pentru a deveni gardienii, iniţiatorii şi vehiculele şamanilor, cărora le ofereau cunoştinţe, putere şi înţelegere spirituală. Iar în cadrul riturilor, oamenii se îmbrăcau în piei de animale şi le imitau.

---

[756] Mitologia primitivă, p. 377.

În schimb, în regiunile unde lumea vegetală constituia principala sursă de hrană şi primul model al misterelor vieții, miturile dominante s-au inspirat din recunoaşterea analogiilor dintre procesele vieții vegetale şi cele ale existenței umane (naşterea şi creşterea pornind de la moarte şi decadență, indiferența față de individ) – prin urmare riturile erau caracterizate de o concentrare, adesea elaborată, asupra formelor sacrificiilor umane, prin care se credea că puterile vieții (considerate a fi derivate din moarte) sporesc.

În plus, se pare că în Orientul Apropiat nuclear, unde au apărut primele sate agricole din etapa neolitică a civilizației, prevala o mitologie vegetală strâns legată de cea a primelor zone cultivate. Deoarece am discutat deja subiectul în Mitologia primitivă, nu îl vom mai relua aici.

Mai mult, am scris acolo şi despre apariția memorabilă, la începutul Epocii Bronzului, a unei mitologii sacerdotale cu totul nouă, orientată în principal nu spre lumea animală sau cea vegetală ca manifestări ale legilor şi misterelor ființei, ci spre ordinea ciclică – determinabilă matematic – a stelelor, Soarelui şi Lunii, împreună cu Mercur, Venus, Marte, Jupiter şi Saturn. Precum în ceruri, aşa şi pe pământ. Preoților cunoscători ai acelei ordini cosmice li se atribuia o autoritate morală absolută, de inspirație divină; iar de la momentul construirii primelor mari temple din Orientul Apropiat antic (cca 4000 î.Hr.) şi până în perioada la care ne-a condus lectura noastră, toate marile civilizații cunoscute – cu excepția, pentru o vreme, a celei greco-romane – au primit învățătura spirituală de la acei preoți supraveghetori ai cerului despre care se presupunea că au

obținut din ordinea cosmică o cunoaştere a ordinii cuvenite şi oamenilor de pe pământ.

Atât în Mitologia orientală, cât şi în acest volum, am urmărit dezvoltarea şi răspândirea în întreaga lume a măreţelor mitologii derivate din aceste observaţii cereşti, cărora trebuiau să li se subordoneze toate aspectele experienţei umane, de gândire, dorinţă şi împlinire. Şi am văzut, de asemenea, cum, în răspândirea lor, au întâlnit şi absorbit – sau, pe de altă parte, au fost absorbite de – mitologiile popoarelor mai primitive cu care au intrat în contact ori s-au amestecat.

Când a pătruns în India, mitologia superioară a regicidului ritual a fost introdusă într-un mediu în care riturile sacrificiale brutale ale cultivatorilor tropicali înfloreau deja, iar cele două tradiţii s-au contopit, formând una dintre cele mai dezvoltate tradiţii de ucidere rituală din istoria subiectului nostru. Pe de altă parte, pătrunzând în Europa, acelaşi mare complex cultural a ajuns în ţinuturile nordice ale Marii Vânători din paleolitic, ţinuturile marilor peşteri şi ale artei rupestre din Dordogne şi Pirinei. Şi am văzut că în această zonă, în paleolitic nu a predominat canibalismul ritual inspirat din lumea plantelor, larg răspândit în satele de la tropice. Nici miturile caracteristice nu s-au concentrat pe o zeitate ucisă ritual, astfel încât satul, tribul sau universul să prospere.

Printre triburile a căror existenţă depinde de abilităţile de vânător ale membrilor, individualismul este încurajat: chiar şi conceptul de nemurire este individual, nu colectiv. În plus, conducerea spirituală este exercitată în principal de

şamani, care sunt indivizi înzestraţi cu putere spirituală obţinută prin experienţe spirituale personale, nu de sacerdoţi iniţiaţi social, înscrişi într-o organizaţie religioasă prin numire şi ungere.[757] Am văzut că la primul contact dintre cultura acestor vânători şi războinici nordici şi cultura iniţială a neoliticului şi a Epocii Bronzului nu s-a realizat o fuziune, ci un proces de interacţiune de mare amploare şi putere. Şi la fel s-a întâmplat în mileniul răspândirii creştinismului, propagat, ca şi celelalte forme culturale avansate, din Orientul Apropiat nuclear.

Asemenea lor, şi creştinismul a adus şi a fost susţinut de o mitologie bazată pe autoritatea preoţească, derivată – se presupunea – dintr-o sursă supranaturală. Preoţilor nu li se cerea (nici măcar nu se aştepta) să fi avut experienţe spirituale proprii; de fapt, cei care avuseseră aşa ceva riscau să fie arşi pe rug. Erau aleşi prin desemnare şi ungere, iar puterea lor personală provenea nu din demnitatea persoanelor lor, ci din instituţia pe care o slujeau; iar aceasta, la rândul său, era apreciată nu pentru contribuţia sa la demnitatea pământească a omului, ci pentru presupusa ei provenienţă din cer. Am văzut că, după un moment de triumf în vremea lui Inocenţiu al III-lea, autoritatea organizaţiei preoţeşti a fost contestată şi în mare măsură înfrântă. Şi, aşa cum voi arăta în volumul următor, imediat după aceea, o nouă mitologie – absolut originală –, nu a unor divinităţi animale sau vegetale, nici a ordinii cosmice şi a lui Dumnezeu, ci a omului, a ajuns treptat să ocupe un loc proeminent (şi o face în continuare), fiind, de fapt, singurul suflu creator care acţionează acum pentru

[757] Ibidem, p. 223.

viitorul unei omeniri centrate pe propriul adevăr, pe propria fericire şi voinţă pământeşti.

Cu toate acestea, înainte de a merge mai departe, vreau să subliniez că începuturile noii mitologii a omului, care, prin natura sa, este capabil atât să experimenteze, cât şi să aducă fericirea, chiar şi în domeniul confuz al vieţii noastre pământeşti, pot fi recunoscute şi în romantismul arthurian din secolul al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea. De pildă, misterul Graalului: de ce ar pleca un cavaler creştin în căutarea Graalului, când are la îndemână (pentru mântuirea şi fericirea sufletului său), în fiecare capelă, trupul şi sângele binecuvântate ale lui Hristos, prezente efectiv în sacramentul altarului?

Răspunsul? Evident, pentru că aventura căutării Graalului era o experienţă individuală. Fondul legendei se găseşte în mitul păgân, în special celtic. Eroii săi erau vechii războinici, Cuchullin şi ceilalţi, reveniţi în armura cavalerească a lui Gawain, Perceval sau Galahad pentru a porni, ca întotdeauna, într-o minunată aventură. Sub influenţa islamului, se adăugaseră şi alte simboluri izvorâte din tradiţia mistică a Asiei; s-au adăugat şi elemente din Bizanţ, chiar şi din Orientul mai îndepărtat. Diferiţi savanţi moderni au identificat Graalul cu cazanul abundenţei al lui Dagda, cu bolul de cerşit al lui Buddha, în care erau unite patru boluri, simbolurile punctelor cardinale, cu Kaaba Marii Moschei de la Mecca sau cu supremul simbol cu proprietăţi magice al unui posibil rit gnostic-maniheist de iniţiere spirituală practicat, probabil, de Cavalerii

Templieri.[758] Însă toate aceste elemente orientale străine, primitive sau înrudite au fost reinterpretate în romanele cavalereşti europene şi aplicate situaţiei spirituale locale. Mai exact, legenda se referă la recucerirea unui ţinut pustiit printr-o lovitură dureroasă aplicată regelui de un individ nedemn, care şi-a însuşit o lance sfântă, identificată în versiunile ulterioare ale legendei cu sulița care l-a străpuns pe Hristos în coaste.[759] Dar e inutil să ne întrebăm sau să încercăm să ghicim care ar fi putut fi izvoarele legendei şi de ce alegoria ei a impresionat atâta lume: starea Bisericii, descrisă mai sus, explică destul de bine toate acestea.

Eroul Graalului – mai ales în persoana lui Perceval sau Parsifal, „sărmanul nebun" – este nobilul fiu al naturii, sincer, simplu şi fără prihană, lipsit de viclenie, puternic în puritatea dorinţelor inimii sale. Potrivit poetului Wolfram von Eschenbach (cca 1165-cca 1220), care descrie copilăria eroului său petrecută în pădure, „Nu ştia ce-i tristeţea, doar din cântul păsărilor revărsat deasupra sa; căci dulceaţa lui i-a străpuns inima, făcându-l să suspine: şi astfel firea şi aleanul i-au dat ghes"[760]. Nobila sa mamă, văduvă, îi spusese în refugiul lor din pădure despre Dumnezeu şi

---

[758] Franz Rolf Schröder, Die Parzivalfrage, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1928.

[759] Vezi Jessie Weston, From Ritual to Romance, The University Press, Cambridge, 1920, pp. 11-22; vezi şi Roger Sherman Loomis, From Celtic Myth to Arthurian Romance, Columbia University Press, New York, 1927, pp. 250-270.

[760] Wolfram von Eschenbach, Parzival 3.118.14-17 şi 28; traducere (parţială) de Helen M. Mustard şi Charles E. Passage, Random House, Vintage Books, New York, 1961, p. 67.

Satana, „desluşindu-i lumina de întuneric”[761]. Cu toate acestea în faptele lui lumina şi întunericul s-au amestecat. Nu era înger sau sfânt, ci un om plin de viață în căutare de aventuri, înzestrat cu virtuțile împerecheate ale curajului şi compasiunii, la care se adăuga loialitatea. Şi datorită virtuților sale statornice – nu prin vreun har supranatural – a reuşit el, în cele din urmă, să obțină Graalul.

Sau ce să spunem despre cealaltă mare temă a ciclului arthurian al Cavalerilor Mesei Rotunde: dragostea pătimaşă adulteră dintre Tristan şi Isolda şi dintre Lancelot şi regina Guinevere? Din nou, este o temă mistică de experiență individuală profundă, opusă pretenției sacramentale – de data aceasta, a căsătoriei. Pentru că în Evul Mediu, căsătoria, sanctificată de Biserică, era un aranjament socio-politic fără nicio legătură cu misterul şi miracolul iubirii. După cum arată profesorul Johan Huizinga în elocventa sa lucrare de mici dimensiuni, Amurgul Evului Mediu: „Dinspre viața spirituală răsună blestemul a tot ce ține de dragoste”[762]. În schimb, din punctul de vedere al curții şi al poeziei experienței (şi iar citez o frază din Huizinga), dragostea „a devenit câmpul pe care a fost lăsată să

[761] Ibidem, 3.119.29-30.

[762] J. Huizinga, The Waning of the Middle Ages, Doubleday Anchor Books, New York, p. 127 [trad. rom: Johan Huizinga, Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viaţă şi de gândire din secolele al XIV-lea şi al XV-lea în Franţa şi în Ţările de Jos, ed. a IV-a, traducere din limba neerlandeză de H.R. Radian, Pandora M, Bucureşti, 2021, p. 241].

înflorească toată desăvârşirea etică şi morală”[763]. Dragostea era o manifestare divină, mai presus de orice poftă animalică, în timp ce căsătoria feudală era o chestiune fizică. Iubitul, a cărui inimă a fost înmuiată de dragostea aprinsă față de iubita sa, era inițiat în sfera unor experiențe exaltate pe care nimeni dintre cei care le-au trăit nu le putea asocia cu păcatul – aşa cum a făcut Biserica. E destul să citeşti poemele lui Dante din Vita Nuova ca să înțelegi până la ce niveluri de transpunere mistică ar putea duce iubirea curtenească.

Există dovezi apreciabile că numeroşi trubaduri au fost asociați cu erezia albigensă. În plus, sunt cunoscute multe legături cu poezia mistică a sufiților islamului. Apar analogii şi cu cultele Śakti din India şi mai ales cu poemul Gīta Govinda de Jayadeva, datând din jurul lui 1175, cam din perioada apariției personajului Tristan din romanele lui Chrétien de Troyes.[764] De asemenea, recunoaştem – aici, ca şi în contextul Graalului – influențe din sfera mitică celtică. Prototipurile lui Mark, Tristan şi Isolda au fost protagoniştii legendelor irlandeze: Finn MacCumhaill, ajutorul său Diarmuid şi viitoarea sa mireasă, răpită, Grianne.

Pe scurt, între trecutul păgân şi Evul Mediu clasic european există o impresionantă continuitate de spirit şi dezvoltare peste care, pentru o vreme, s-a suprapus puternic un strat

---

[763] J. Huizinga, The Waning of the Middle Ages, p. 107 [Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viaţă şi de gândire din secolele al XIV-lea şi al XV-lea în Franţa şi în Ţările de Jos, p. 190].

[764] Mitologia orientală, pp. 358-380.

de despotism spiritual oriental care a ajuns să fie dezintegrat, asimilat şi absorbit. În cercurile curteneşti şi poetice, idealul experienței individuale prevala asupra celui al autorității infailibile al unor oameni al căror caracter trebuia ignorat. Şi în cadrul Bisericii, principiul unei asemenea infailibilități a fost pus la îndoială şi respins. John Wycliffe (m. 1384) scria în Anglia că întreaga ierarhie, de la papă în jos, era blestemată din cauza lăcomiei, simoniei, cruzimii, a poftei de putere şi a vieților nefaste: papii din vremea aceea erau Antihristul şi nu trebuiau respectați, decretele lor erau lipsite de valoare, iar excomunicările pe care le dictau nu trebuiau luate în serios. Iar dacă nu se pocăiau, scria el, „vor fi mai blestemați decât Iuda Iscarioteanul". „Vă asigur", mai scria el, „că aşa cum sfinții preoți care cunosc Sfânta Scriptură au cheile cerului şi sunt buni vicari ai lui Iisus Hristos, tot aşa preoții răutăcioşi, necunoscători ai Sfintei Scripturi, plini de mândrie şi lăcomie au cheile iadului şi sunt buni vicari ai Satanei"[765].

În esență, Wycliffe era donatist, la fel ca Hus şi adepții săi. Niciun om în păcat de moarte, scria Hus, nu poate fi domn laic, prelat sau episcop. Iar în Germania, unde Reforma avea să ajungă, în cele din urmă, la manifestarea sa deplină, Meister Eckhart (cca 1260-cca 1327), care a fost contemporan cu Dante, arăta calea către o nouă viață mistică creştină:

[765] Apud Lea, op. cit., vol. II, p. 440.

Unde este cel care s-a născut Rege al evreilor? [predica el congregației sale] Referitor la această naştere, uitați-vă unde are loc. Şi iarăşi vă spun, aşa cum de multe ori am mai spus, că această naştere are loc în suflet exact aşa cum se întâmplă în veşnicie, nici mai mult, nici mai puțin, pentru că este aceeaşi naştere: această naştere are loc în profunzimea şi esența sufletului.[766]

Dumnezeu se află în toate ca ființă, ca activitate, ca putere. Dar este procreator doar în suflet; căci, deşi toate creaturile sunt vestigii ale lui Dumnezeu, sufletul este chipul natural al lui Dumnezeu. [...] O astfel de perfecțiune care pătrunde în suflet, fie ea lumină divină, har sau fericire, trebuie să intre în suflet în mod necesar în această naştere şi nu în alt mod. Încurajează naşterea în tine şi vei experimenta tot binele şi toată mângâierea, toată fericirea, toată ființa şi tot adevărul. Ceea ce obții astfel este adevărata ființă şi statornicie; şi orice ai căuta sau ai obține fără ea va pieri, fie că vrei sau nu.[767]

Opreşte-ți activitățile şi linişteşte-ți facultățile dacă vrei să experimentezi această naştere în tine. Pentru a găsi Regele nou-născut din tine, trebuie să ignori şi să laşi în urmă orice altceva ai putea găsi. Fie să depăşim şi să lăsăm în urmă toate acele lucruri care nu sunt plăcute Regelui nou-

---

[766] Franz Pfeiffer (ed.), Meister Eckhart, traducere de C. de B. Evans, John M. Watkins, Londra, 1947, vol. I, „Sermons and Collations", nr. II, pp. 9-10.

[767] Ibidem, p. 10.

născut. Aşa că ajută-ne nouă, tu, care te-ai făcut fiul omului, ca să devenim copii ai lui Dumnezeu. Amin.[768]

[768] Ibidem, p. 14.

Figura 31. Madona cu pruncul

Aici ne aflăm la marginea Indiei; aşa cum se întâmplă, de altfel, când contemplăm micuța Madonă de la Muzeul Cluny din Paris, reprodusă în Figurile 31 şi 32. Predica lui Eckhart despre naşterea lui Iisus Hristos în suflet poate fi văzută ca o ilustrare a importanței acestei imagini şi poate fi comparată cu Fatima şiită descrisă mai sus (vezi supra, pp. 436-437), precum şi cu zeița-mamă (din Epoca Bronzului) a universului şi a Dumnezeului său Viu – în care, în cele din urmă, ordinea macrocosmică şi cea microcosmică se suprapun.

Îl citățm din nou pe Eckhart:

O fecioară se dăruieşte unui bărbat, sperând să-i poarte copilul. Şi Dumnezeu a făcut sufletul, vrând ca ea să poarte pe unicul său Fiu. Evenimentul acestei naşteri în spiritul Mariei l-a mulțumit pe Dumnezeu mai mult decât naşterea lui din trupul ei. Şi astăzi, aceeaşi naştere în sufletul iubitor de Dumnezeu îl încântă pe Dumnezeu mai mult decât propria-i creație a cerurilor şi pământului.[769]

[769] Ibidem, vol. I, „Sermons and Collations”, nr. XXVI, pp. 76-77.

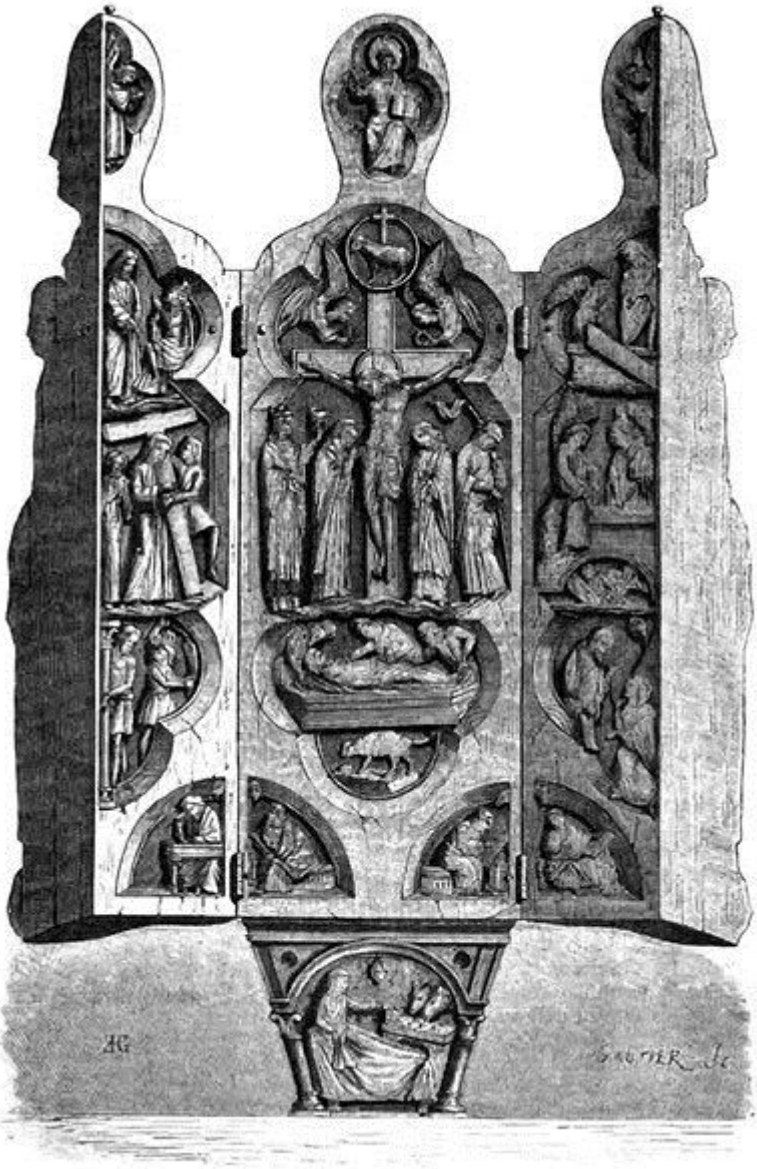

Figura 32. Maica Dumnezeului Celui Viu

Alte citate:

Sunt la fel de sigur pe cât trăiesc că nimic nu este atât de aproape de mine ca Dumnezeu. Dumnezeu este mai aproape de mine decât sunt eu însumi; viața mea depinde de faptul că Dumnezeu este aproape de mine, prezent în mine. El este şi într-o piatră, şi într-o buturugă de lemn, doar că ele nu ştiu asta.[770]

Aşa vă spun: dacă Maria nu l-ar fi născut pe Dumnezeu mai întâi în mod spiritual, El nu s-ar fi născut niciodată din carnea ei. Femeia i-a spus lui Hristos: „Fericit este pântecele care te-a purtat". La care Hristos i-a răspuns: „Fericit nu este doar pântecele care m-a purtat: fericiți sunt cei ce poartă cuvântul lui Dumnezeu şi-l păzesc". Pentru Dumnezeu este mai de preț naşterea spirituală într-o fecioară sau într-un suflet bun decât naşterea sa trupească din Maria.

Dar aceasta implică ideea că fiecare dintre noi este singurul Fiu pe care Tatăl l-a născut veşnic. Când Tatăl a născut toate făpturile, El m-a născut pe mine; am ieşit laolaltă cu toate făpturile, rămânând în Tatăl. Este ca şi ceea ce spun acum: se naşte în mine, apoi reflectez şi în al treilea rând o

[770] Ibidem, vol. I, „Sermons and Collations", nr. LXIX, p. 171.

rostesc cu voce tare, când o primiți cu toții: dar este cu adevărat în mine tot timpul. La fel şi eu rămân în Tatăl.[771]

Moise l-a văzut pe Dumnezeu față în față, spun Scripturile. Teologii neagă lucrul ăsta. Şi argumentează astfel: acolo unde se arată două chipuri, Dumnezeu nu se vede, pentru că Dumnezeu este unul, nu doi. Cine îl vede pe Dumnezeu nu vede decât unul. [...] Sufletul este una cu Dumnezeu – nu este unit cu Dumnezeu.[772]

Şi, în sfârşit:

Adevărații şi autenticii profeți ai lui Dumnezeu, pe care nimic nu-i poate înşela sau induce în eroare, pot fi recunoscuți după douăzeci şi patru de semne. Primul semn ne este dat de exponentul suprem al cunoaşterii, înțelepciunii şi înțelegerii transcendentale, care este el însuşi adevărul, şi anume Domnul Iisus Hristos. El spune: „Întru aceasta veți cunoaşte că sunteți ucenicii mei, de veți avea iubire unii pentru alții şi păziți porunca mea. Care este porunca mea? Aşa cum v-am iubit eu pe voi, aşa şi voi să vă iubiți unii pe alții", ceea ce înseamnă: puteți fi ucenicii mei în cunoaştere, în înțelepciune şi în înalta judecată, dar fără iubire adevărată, toate acestea vă vor folosi prea puțin sau chiar deloc. Balaam era atât de inteligent, încât a înțeles

[771] Ibidem, vol. I, „Sermons and Collations", nr. LXXXVIII, pp. 221-222.

[772] Ibidem, vol. II, „Sermons", nr. I, p. 89.

ceea ce Dumnezeu încercase de sute de ani să dezvăluie. Acest lucru i-a fost însă de prea puțin ajutor, deoarece îi lipsea dragostea adevărată. Iar Lucifer, îngerul care se află în iad, avea o inteligență perfect pură şi încă ştie multe. De asta cu atât mai mult suferă durerile iadului, pentru că nu a putut să adauge credință şi dragoste la ceea ce ştia. – Al doilea semn este detaşarea: ei se golesc de ei înşişi, lăsând lucrurile să meargă liber. – Al treilea semn: i s-au abandonat lui Dumnezeu, iar Dumnezeu lucrează în ei netulburat. – Al patrulea semn: oriunde se găsesc, se abandonează; metodă sigură de avansare. – Al cincilea semn: sunt liberi de orice egocentrism; asta le dă o conştiință curată. – Al şaselea semn: slujesc neîncetat voii lui Dumnezeu şi o împlinesc cât pot de bine. – Al şaptelea semn: îşi supun voința voinței lui Dumnezeu, până când cele două coincid. – Al optulea semn: se adaptează şi se unesc atât de strâns cu Dumnezeu, iar Dumnezeu cu ei în puterea iubirii, încât Dumnezeu nu face nimic fără ei, iar ei nu fac nimic fără Dumnezeu. – Al nouălea semn: se reduc la nimic şi se folosesc de Dumnezeu în toate lucrările lor, în tot locul şi în toate lucrurile. – Al zecelea semn: nu iau nimic de la nicio creatură, bună sau rea, ci iau totul numai de la Dumnezeu, deşi Dumnezeu lucrează prin creatura sa. – Al unsprezecelea semn: nu cad în capcana niciunei plăceri, sau plăceri fizice, sau a vreunei făpturi. – Al doisprezecelea semn: nu sunt influențați sau conduşi de neascultare. – Al treisprezecelea semn: nu sunt induşi în eroare de lumini iluzorii sau de vederea vreunei creaturi; ei avansează prin merite proprii. – Al paisprezecelea semn: înarmați şi înzestrați cu toate virtuțile, ei ies învingători din orice luptă împotriva viciului. – Al cincisprezecelea semn: ei văd şi cunosc adevărul gol-goluț şi aduc neîncetat slavă lui Dumnezeu pentru gnoza lui. – Al şaisprezecelea semn: perfecți şi drepți, ei se smintesc pe ei înşişi. – Al şaptesprezecelea semn: sunt zgârciți în cuvinte şi

generoşi în fapte. – Al optsprezecelea semn: ei propovăduiesc prin obiceiuri corecte. – Al nouăsprezecelea semn: ei caută întotdeauna slava lui Dumnezeu şi nimic altceva. – Al douăzecilea semn: dacă cineva li se împotriveşte, îl vor lăsa să câştige înainte de a accepta un ajutor care nu este de la Dumnezeu. – Al douăzeci şi unulea semn: nu doresc nici tihnă, nici avere, deoarece se consideră nevrednici de cel mai mărunt dintre aceste lucruri. – Al douăzeci şi doilea semn: se consideră cei mai nevrednici dintre toţi oamenii de pe pământ; de aceea, umilinţa nu-i părăseşte niciodată. – Al douăzeci şi treilea semn: iau viaţa şi învăţătura Domnului nostru Iisus Hristos ca exemplu desăvârşit pentru viaţa lor şi se cercetează mereu în lumina lor, cu singura intenţie de a înlătura de la ei înşişi orice neasemănare cu idealul lor înalt. – Al douăzeci şi patrulea semn: în exterior par a face puţin, că se străduiesc neobosit să ducă o viaţă virtuoasă, motiv pentru care mulţi oameni nu-i preţuiesc, dar preferă această situaţie unei încuviinţări vulgare.

Acestea sunt semnele tărâmului adevărat, unde trăieşte imaginea adevărului desăvârşit, iar cel care nu le găseşte în el însuşi poate considera cunoaşterea sa zadarnică, la fel ca şi alţi oameni.[773]

Desigur, Eckhart a fost excomunicat prin bula papei Ioan al XXII-lea din 27 martie 1329; după care scrierile sale au intrat, ca să spunem aşa, în clandestinitate, pentru a deveni ceea ce s-a numit „textele unei pietăţi îmbibate de Dumnezeu” şi o sursă de inspiraţie pentru predicatorii şcolii

[773] Ibidem, vol. I, „Tractates”, nr. VII, pp. 334-336.

sale, John Tauler (1300-1361), Suso (1300-1365) şi Ruysbroeck (1293-1381)[774]. Esenţial pentru studiul nostru şi pentru toate studiile despre imaginaţia mitică – nu numai a creştinismului, ci şi a iudaismului şi, de fapt, a tuturor religiilor – este contrastul radical care apare aici între interpretarea lui Eckhart a simbolurilor creştine şi cea a lui Inocenţiu al III-lea, reprodusă mai sus (vezi supra, pp. 478-479). Aş numi interpretarea lui Eckhart poetică, fiind, aşadar, adecvată caracterului şi funcţiei simbolului, care nu are valoare ca fapt în sine decât în măsura în care este capabil să trezească sufletul; căci, în termeni mai moderni, simbolurile sunt semne care eliberează energie şi o direcţionează: stimuli care, dacă nu sunt eficienţi, nu valorează mai mult decât o baterie uzată. În timp ce aş aprecia interpretarea lui Inocenţiu a mitului creştin literală, raţională şi nepotrivită pentru caracterul şi funcţia simbolului, fiind deci moartă, şi care nu poate fi impusă decât prin violenţă şi (ca să zic aşa) prin nebunie – care constă tocmai în a lua drept fapt o imagine vizionară.

După cum spune Alan Watts în strălucitul său volum Myth and Ritual in Christianity:

Creştinismul a fost interpretat de o ierarhie ortodoxă care a degradat în mod constant mitul la nivel de ştiinţă şi istorie. [...] Dumnezeul cel viu a devenit Dumnezeul abstract, care nu-şi poate elibera creaturile de boala de care este el însuşi afectat. [...] Căci atunci când mitul este confundat cu istoria, el încetează să mai afecteze viaţa interioară a

774 C. de B. Evans, în ibidem, vol. I, pp. xii–xiii.

omului. [...] Tragedia istoriei creştine este eşecul său constant de a extrage viața din mitul creştin şi de a-i dezvălui înțelepciunea. [...]

Mitul este doar „revelație" în măsura în care este un mesaj venit din cer – adică din lumea atemporală şi non-istorică – exprimând nu ceea ce a fost cândva adevărat, ci ceea ce este întotdeauna adevărat. Astfel, Întruparea nu are niciun efect şi nicio semnificație pentru ființele umane de astăzi, dacă este un simplu fapt istoric; ea este un „adevăr mântuitor" doar dacă e perenă, revelația unui eveniment atemporal care se petrece mereu în om.[775]

Una dintre lecțiile importante ale studiului nostru este că, pentru mințile vulgare, neinstruite sau prost instruite, miturile tind să devină istorie, ceea ce duce la un tip de ataşament față de simplele accidente ale formelor locale care, pe de o parte, îi uneşte pe aşa-zişii credincioşi în grupuri aflate în conflict, iar, pe de altă parte, îi lipseşte de substanța mesajului pe care fiecare crede că e singurul care l-a primit. Toate religiile care păstrează neschimbate dogmele, tradiția şi cultul manifestă această tendință într-o măsură mai mare sau mai mică şi, în consecință, se opun reciproc. Dar, când oricare dintre marile metafore mitice este interpretată ca poezie, artă, ca vehicul nu al informației empirice, ci al experienței – cu alte cuvinte, nu este văzută

---

[775] Alan W. Watts, Myth and Ritual in Christianity, The Vanguard Press, New York, 1953, pp. 78-82 [vezi şi trad. rom.: Alan Watts, Mituri şi ritualuri în creştinism, traducere de Marian Stan, Herald, Bucureşti, 2020].

ca informație de ziar –, găsim un mesaj de armonie care pur şi simplu este acela al Dumnezeului celui viu, care nu există separat, ci în fiecare dintre noi şi nu poate fi definit. „Dumnezeu", spune Eckhart, „se naşte în sufletul gol, revelându-i-se într-o nouă înfățişare fără înfățişare, fără lumină în lumina divină"[776].

Credința ortodoxiei creştine că natura e coruptă, iar Biserica creştină este incoruptibilă poate fi văzută drept consecința extremă a mitului iudaic al unui Dumnezeu separat de lume, care o creează, o judecă şi o condamnă, oferindu-se apoi, ca din exterior, să o ajute prin intermediul unui instrument special, şi anume un Testament, un Coran sau o Întrupare. În mod ironic însă, tocmai simbolurile folosite de Biserică pentru a transmite acest presupus adevăr conțin o învățătură contrară, care se adresează inimii deschise prin tăcerea formelor lor elocvente – iar la Eckhart, ca şi la Dante sau în romanele cavalereşti despre Graal şi Tristan, această învățătură devine lecția străveche a omului veşnic iluminat, în care rezidă şi din a cărui inimă s-au născut formele şi experiențele lumii întregi, atât ale raiului, cât şi ale iadului. Mica imagine a Mariei din Figurile 31 şi 32 ne dezvăluie în primul rând că, aşa cum ştia Eckhart, Treimea este imanentă în fiecare dintre noi şi trebuie să o purtăm în cunoaşterea noastră; în al doilea rând, că, după cum ştiau cretanii, zeița reprezintă pântecul matern, matricea întregii existențe; iar în al treilea rând, aşa cum toată lumea pare să fi ştiut, cu excepția interpreților autorizați ai icoanelor moştenirii noastre comune: microcosmosul şi macrocosmosul sunt, în esență, una în Dumnezeu – care nu

[776] Pfeiffer, op. cit., vol. I, „Sermons and Collations", p. 46.

este nicidecum corupt sau coruptibil şi nici nu poate fi parodiat aplicându-i-se definiția vreunui crez.

Concluzie

Sfârşitul unei epoci

În toate studiile noastre de mitologie trebuie făcută distincția dintre atitudinea față de divinități a preotului şi turmei sale, pe de o parte, respectiv a poetului creator, a artistului sau a filosofului, pe de altă parte. Primul tinde spre ceea ce aş numi interpretarea pozitivistă a imagisticii cultului său. O asemenea interpretare este favorizată de atitudinea de rugăciune, întrucât în rugăciune este foarte dificil să păstrezi echilibrul dintre credință şi necredință, propriu contemplării unei imagini sau a ideii de Dumnezeu. În schimb, poetul, artistul şi filosoful, fiind ei înşişi modelatori de imagini şi creatori de idei, îşi dau seama că orice reprezentare – fie că vorbim de materia vizibilă a pietrei, fie că vorbim de puterea spirituală a cuvântului – este în mod necesar condiționată de imperfecțiunea organelor umane. Copleşit de propria muză, un poet prost poate să-şi imagineze că viziunile lui sunt fapte supranaturale şi să cadă astfel în postura profetului – ale cărui rostiri le-aş defini drept „poezie exaltată”, suprainterpretată; motiv pentru care devine fondatorul unui cult şi al unui cler. Dar tot aşa, preotul talentat poate descoperi că ființele sale supranaturale îşi pierd trupul, se adâncesc în vid, îşi schimbă forma, chiar se dizolvă – după

care va deveni, eventual, fie un profet, fie, dacă este ceva mai înzestrat, un poet creator.

Prin urmare trei metamorfoze majore ale motivelor şi temelor subiectului nostru trebuie recunoscute ca fiind fundamental diferite, chiar dacă sunt esenţial legate între ele, şi anume: poezia adevărată a poetului, poezia exaltată a profetului şi poezia făcută până la moarte a preotului. În timp ce istoria religiei este în mare parte o înregistrare a ultimelor două, istoria mitologiei le include pe toate trei şi, astfel, aduce nu numai poezia, ci şi religia într-o relaţie nouă şi sănătos însufleţită cu izvoarele gândirii creatoare. Pentru că în poezie există tendinţa („poezie brută") de a rămâne în sfera capriciilor surprizei, bucuriei sau angoasei personale, în faţa realităţilor vieţii într-un univers pe care poeţii nu l-au creat niciodată; în timp ce în religie poate prevala tendinţa opusă – aceea de a nu reda niciun fel de experienţă personală, ci doar clişee aprobate.

În lunga istorie a omenirii pot fi desluşite patru funcţii esenţiale ale mitologiei. Prima şi cea mai caracteristică – ce le însufleţeşte pe toate – este aceea de a provoca şi susţine sentimentul de uimire în faţa misterului fiinţei. Profesorul Rudolf Otto a numit această recunoaştere a numinosului starea de spirit specifică tuturor religiilor propriu-zise[777], care precedă şi sfidează orice definiţie. La nivel primitiv este o frică demonică; la cel mai înalt nivel, extaz mistic; iar între cele două niveluri există mai multe grade. Când este definită, poate fi deprinsă şi se poate vorbi despre ea; însă definirea şi deprinderea nu o pot produce. Nici autoritatea

[777] Mitologia orientală, p. 51.

nu o poate impune. Numai accidentul experienței și simbolurile unui mit viu o pot provoca și susține; dar astfel de semne nu pot fi inventate. Ele trebuie descoperite, după care funcționează de la sine. Iar cei care le găsesc sunt oameni sensibili și creativi care erau cunoscuți cândva ca profeți, dar astăzi ca poeți și artiști creativi. Acești maeștri ai suflului spiritual care face ca lutul omului să se trezească la viață sunt mai importanți și mai eficienți pentru viitorul unei culturi decât oamenii săi de stat sau „armatele" sale.

A doua funcție a mitologiei este aceea de a prezenta o cosmologie, o imagine a universului care să susțină și să fie susținută de sentimentul de uimire în fața misterului unei prezențe și a prezenței unui mister. Cu toate acestea cosmologia trebuie să corespundă experienței, cunoștințelor și mentalității reale ale respectivului grup cultural. Când preoții observatori ai cerului din Sumerul antic, din jurul lui 3500 î.Hr., au luat cunoștință de ordinea planetelor, întregul sistem mitic al Orientului Apropiat nuclear s-a îndepărtat de temele primitive simple ale triburilor de vânători și cultivatori. Astfel s-a născut viziunea grandioasă a unei ordini spațiale și temporale matematic impersonale, față de care cosmologia medievală – ca de altfel și cea a Indiei, Chinei și Yucatánului din Antichitate – nu avea să fie decât o variantă a sa. Astăzi, această viziune s-a pierdut. Iar aici ne confruntăm cu problema crucială a religiilor din zilele noastre; căci, în general, clerul continuă să predice teme din mileniile I-IV î.Hr.

Astăzi, niciun individ copt la minte nu s-ar întoarce la Cartea Genezei pentru a afla despre originile pământului, plantelor, animalelor și ale omului. Nu a existat niciun potop, nici Turnul Babel, nici primul cuplu în paradis, iar

între prima apariție cunoscută a omului pe pământ şi primele construcții ale unui oraş nu a trecut o singură generație (de la Adam la Cain), ci cel puțin două milioane au venit pe lume şi au dispărut. Astăzi ne îndreptăm spre ştiință pentru metaforele noastre legate de trecut şi structura lumii, iar ceea ce dezvăluie studierea atomului şi observarea galaxiilor prin telescop este o minune care face ca Babelul biblic să pară un vis distractiv din îndrăgita copilărie a creierului nostru.

O a treia funcție a mitologiei este de a susține ordinea socială în vigoare, de a integra organic individul în grupul său; iar aici vedem din nou că, într-o perspectivă largă, amplificarea treptată a sferei de cuprindere şi a conținutului grupului a fost semnul caracteristic al progresului omului de la primul grup tribal la conceptul modern postalexandrin de societate mondială unică. Numeroase sfere încă se aliniază împotriva acestui concept provocator mai larg, cum ar fi, de pildă, cele ale diferitelor mitologii naționale, rasiale, religioase sau de clasă, care, deşi odinioară poate că aveau o rațiune de a fi, acum sunt depăşite.

Funcția socială a unei mitologii şi a riturilor care o exprimă este de a institui în toți membrii grupului în cauză un „sistem de sentimente" care să-i lege spontan de scopurile grupului respectiv. „Sistemul de sentimente" potrivit pentru un trib de vânători ar fi nepotrivit pentru un trib de agricultori; cel al unui sistem matriarhal nu ar fi potrivit pentru un sistem patriarhal; iar cel al oricărui grup tribal nu ar fi potrivit pentru societățile actuale, în care indivizi evoluați străbat drumurile de la est la vest şi de la nord la sud.

Ordinele mitice mai vechi confereau autoritate simbolurilor lor atribuindu-le zeilor, eroilor populari sau unei forţe impersonale superioare, cum ar fi ordinea universului; iar imaginea societăţii însăşi, unită astfel cu imaginea mai amplă a naturii, a devenit un „receptacul" al venerației religioase. Astăzi, cei mai mulți dintre noi ştim că legile noastre nu vin de la Dumnezeu sau de la univers, ci de la noi înşine; sunt convenționale, nu absolute; iar încălcându-le, nu-l jignim pe Dumnezeu, ci pe om. Nu animalele sau plantele, nici zodiacul sau presupusul său făuritor, ci semenii noştri sunt acum stăpânii destinului nostru, iar noi – ai destinului lor. În trecutul recent, poate că era posibil ca oameni inteligenți şi cu bunăvoință să creadă cu onestitate că propria societate (oricare ar fi fost ea) era singura societate bună, că dincolo de granițele ei se aflau duşmanii lui Dumnezeu şi că, prin urmare, erau chemați să proiecteze principiul urii asupra lumii exterioare, cultivând în acelaşi timp dragostea în interior, față de cei al căror „sistem de sentimente" era de la Dumnezeu. Însă astăzi nu există un astfel de exterior. Persistă enclave de provincialism național, rasial, religios şi de clasă, dar realitatea fizică a făcut ca orizonturile închise să fie iluzorii. Vechiul zeu a murit, cu lumea lui mică şi societatea lui restrânsă şi închisă. Noul centru focal al credinței şi încrederii este omenirea. Iar dacă principiul iubirii nu poate fi trezit în fiecare dintre noi – aşa cum era mitologic în Dumnezeu – pentru a stăpâni principiul urii, doar Pământul pustiu va fi destinul nostru, iar stăpânii lumii, demonii lui.

A patra funcție a mitologiei este de a iniția individul în ordinea realităților propriului psihic, îndrumându-l către propria îmbogățire şi împlinire spirituală. Înainte – dar chiar şi în culturile arhaice –, acest lucru se realiza prin

subordonarea absolută a oricărei judecăți, voințe şi capacități individuale față de ordinea socială: principiul egoului (aşa cum am văzut în Mitologia orientală) trebuia reprimat şi, pe cât posibil, chiar eradicat; în timp ce arhetipurile, rolurile ideale ale ordinii sociale erau inexorabil imprimate tuturor, în funcție de condiția lor socială. Într-o lume a formelor statice, o asemenea masacrare a personalității creatoare era acceptabilă, iar astăzi, unde predomină gândirea arhaică, tiparul există în continuare. Putem lua drept dovadă a poziției avansate a Europei pe calea respectului față de individ faptul că, în timp ce masacrarea de către Hitler a aproximativ 5 milioane de evrei provoacă groază peste tot în lume (şi e firesc să fie aşa), uciderea a 25 de milioane de ruşi la ordinul lui Stalin trece aproape neobservată, iar grozăviile din China contemporană sunt absolut ignorate. Atât Orientul, cât şi Occidentul recunosc că o astfel de inumanitate este ceva firesc în Est, în timp ce se aşteaptă lucruri mai bune de la noi – şi pe bună dreptate. Pentru că doar în Europa s-a dezvoltat principiul judecății şi responsabilității individuale în raport nu cu o ordine fixă de legi presupuse divine, ci cu un context în schimbare al unor realități umane guvernate rațional. Încurajarea în Europa (mai întâi în rândul grecilor, apoi al romanilor) a principiului egoului – nu ca simplul „Eu vreau", „Eu doresc" al condiției infantile („principiul plăcerii" al lui Freud), ci ca facultate rațională, informată, a unei minți responsabile („principiul realității")[778] – ne-a oferit nouă şi lumii noastre particulare un tip de spiritualitate şi problematică psihologică diferit în toate privințele de cel al minții arhaice orientale. Iar acest individualism umanist a dezlănțuit puteri creatoare care, în doar două secole, au

[778] Ibidem, pp. 29-37.

adus schimbări în prosperitatea şi nenorocirile umanității, aşa cum nu se întâmplase în cele două milenii anterioare. Cu consecința că acolo unde se mențin vechile norme de moralitate, ele nici măcar nu se mai potrivesc cu realitățile locale, cu atât mai puțin ale lumii. Aventura Graalului – căutarea lăuntrică a acelor valori creative care răscumpără Pământul pustiu – a devenit astăzi, pentru fiecare dintre noi, o sarcină inevitabilă; pentru că, din moment ce nu mai există un orizont fix, nu mai există niciun centru fix, nici Mecca, Roma sau Ierusalim. Cercul nostru de astăzi este cel anunțat prin 1450 de Nicolaus Cusanus (1401-1464): un cerc a cărui circumferință nu este nicăieri, iar al cărui centru este pretutindeni; cercul de rază infinită, care este şi o linie dreaptă.

Prin urmare, în volumul următor, Mitologia creativă, vom urmări în mod sistematic, din perioada Mesei Rotunde (unde nimeni nu era în frunte, ci fiecare era mare învingător) până în momentul actual al detonării atomului, procesul îndelungat de „deschidere a ochiului" omului european către o stare care nu e stare, ci devenire – ducând astfel la dispariția tuturor măştilor anterioare ale lui Dumnezeu, despre care ştim acum că au fost cele ale omului însuşi în devenirea lui.

Poate că unii vor dori să se închine în continuare dinaintea unei măşti, de frica naturii. Dar dacă nu există divinitate în natură, natura pe care a creat-o Dumnezeu, cum ar putea exista în ideea de Dumnezeu, care a fost creată de natura omului?

„Dar te conjur, pe dragostea şi pe speranța mea”, spunea Zarathustra lui Nietzsche, „nu izgoni eroul care e în tine!”.[779]

Sursele ilustraţiilor

Figura 1. Reproducere de pe vasul votiv al regelui Gudea: Stăpânul şarpe; Sumer, cca 2025 î.Hr. (Luvru).

Figura 2. Reproducere de pe un vas elamit: Arborele Lumii; Susa, perioada sasanidă (Luvru).

Figura 3. Sigiliu cilindric akkadian: Stăpânul şarpe întronat; Tell Asmar, cca 2350-2150 î.Hr.

Figura 4. Sigiliu cilindric siro-hitit: Ghilgameş la Axis mundi; cca 1600-1350 î.Hr.

Figura 5. Sigiliu cilindric babilonian: Grădina nemuririi; cca 1750-1550 î.Hr. (Muzeul din Haga).

Figura 6. Sigiliu cilindric sumerian: Zeița arborelui; cca 2500 î.Hr. (British Museum).

---

[779] [Friedrich Nietzsche, Aşa grăit-a Zarathustra, introducere, cronologie şi traducere de Ştefan Augustin Doinaş, Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 100.]

Figura 7. Tăbliță votivă: Demeter şi Plutos; Eleusis, cca secolul al V-lea î.Hr. (Galleria degli Uffizi, Florența).

Figura 8. Tăbliță votivă: Zeus Meilichios; Pireu, secolul al IV-lea î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).

Figura 9. Pictură de pe o vază: Copacul Hesperidelor; sursă şi datare necunoscute.

Figura 10. Reproducerea unei picturi cu figuri roşii de pe o vază antică: Zeus în luptă cu Typhon; cca 650 î.Hr. (Muzeul din München).

Figura 11. Reproducerea unei picturi cu figuri roşii de pe o vază antică: Afrodita înconjurată de amoraşi; cca secolul al V-lea î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).

Figura 12. Sigiliu cretan: Zeița muntelui lumii; Cnossos, cca 1500 î.Hr.

Figura 13. Fildeş micenian: Cele două Regine şi Regele; Micene, cca 1300 î.Hr. (Muzeul Național din Atena).

Figura 14. Reproducerea unei picturi cu figuri roşii de pe o cupă antică: Demeter, Triptolem şi Persefona; Beoția, secolul al V-lea î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).

Figura 15. „Inelul lui Nestor”, micenian: Arborele vieții veşnice; Pylos, cca 1550-1500 î.Hr.

Figura 16. Tăbliță de teracotă sumeriană: Taurul-lună şi pasărea-leu; cca 2500 î.Hr. (University Museum, Philadelphia).

Figura 17. Sigiliu cretan din carneol: Minotaur şi bărbat-leu; cca 1400-1100 î.Hr. (Muzeul din Heraklion).

Figura 18. Sigiliu cretan din aur: Jertfa; cca 1400-1100 î.Hr.

Figura 19. Sigiliu micenian din aur: Zeița şi toporul dublu; cca 1550-1500 î.Hr.

Figura 20. Statuetă cretană din faianță: Zeița-şarpe; Cnossos, cca 1700-1580 î.Hr. (Muzeul din Heraklion).

Figura 21. Statuete cretane din calcar: Zeița-şarpe; Cnossos, cca 1700-1580 î.Hr. (Muzeul din Heraklion).

Figura 22. Reproducerea imaginii de pe o vază greco-etruscă cu figuri negre: Judecata lui Paris; cca secolul al VI-lea î.Hr. (Luvru).

Figura 23. Statuetă mithraică din marmură: Mithra Tauroctonus; Italia, secolul al III-lea d.Hr. (British Museum).

Figura 24. Imagine mithraică din marmură: Zervan Akarana; Ostia, Italia, dedicată în 190 d.Hr. (Vatican).

Figurile 25 şi 26. Amulete cu simboluri evreieşti: Iaw ca Anguiped; secolele II-I î.Hr.

Figura 27. Altar galo-roman, „Le pilier des nautes”: Esus; descoperit la Notre-Dame din Paris, 14-37 d.Hr. (Musée de Cluny, Paris).

Figura 28. A doua parte laterală a aceluiaşi altar: Taurul cu trei cocori (Tarvos Trigaranus).

Figura 29. Oglindă etruscă din bronz: Baterea Cuiului Anului; Toscana, cca 320 î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).

Figura 30. Evangheliarul din Kells: „pagina Tunc”; Irlanda, cca 900 d.Hr. (Trinity College, Dublin).

Figura 31. Statuetă din lemn pictat: Madona cu pruncul; Franța, secolul al XV-lea d.Hr. (Musée de Cluny, Paris).

Figura 32. Maica Dumnezeului Celui Viu (aceeaşi statuetă deschisă, dezvăluind Treimea şi adoratorii din interior).

Desenele din Figurile 8, 13, 15, 16, 17, 20, 21, 27, 28, 30, 31 şi 32 au fost realizate de John L. Mackey.

Despre Joseph Campbell Foundation

Joseph Campbell Foundation (JCF) este o organizație nonprofit a cărei misiune este aceea:

• de a păstra, de a proteja şi de a perpetua opera inovatoare a lui Joseph Campbell, catalogul şi arhiva lucrărilor şi a înregistrărilor sale, de a-i proteja proprietatea intelectuală, de a crea şi de a autoriza publicarea Collected Works of Joseph Campbell [Operele complete ale lui Joseph Campbell] în diversele media şi de a creşte recunoaşterea contribuțiilor sale ştiințifice via website-ul JCF (www.jcf.org);

• de a promova studiul comparativ al mitologiei şi religiilor, de a sprijini programele educative şi evenimentele care aduc în atenția publicului aceste domenii şi de a folosi www.jcf.org ca forum pentru dialog multicultural relevant;

• de a permite oricărei persoane să-şi îmbogățească viața cu ajutorul Programelor Asociate online ale JCF şi al rețelei sale internaționale de grupuri organizate local, Mythological Roundtable®, precum şi prin inițierea periodică de activități stimulatoare studiului miturilor.